تفسير روح البيان

Rûhu'l Beyân

– Kur'an Meâli ve Tefsiri –

İsmail Hakkı BURSEVÎ

ERKAM YAYINLARI

CİLT 1

بسم الله الرحمن الرحيم

İSTANBUL 1431 / 2010

RÛHU'L-BEYÂN

- Kur'an Meâli ve Tefsiri -

İsmail Hakkı BURSEVÎ

1. CİLT

ERKAM YAYINLARI

Erkam Yayın No: 163

Redaksiyon:
Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz
Abdullah Sert
Mustafa Eriş

Tercüme (1. Cilt):
Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz
Doç. Dr. Ömer Çelik
Doç. Dr. Süleyman Derin
Mehmet Toprak
Murat Sülün

Mizanpaj & Kapak:
Altınolukgrafik / Halil Ermiş

ISBN No:
978-605-302-327-2

Yayın ve Matbaa Sertifika No: 19891
Baskı Tarihi: İstanbul / 2010

ERKAM YAYINLARI

Kitaplar'dan "Kitab'a" ulaşın yolunuz...

İkitelli Org. San. Bölgesi Mah. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3-C
Başakşehir / İstanbul Tel: 0212 671 07 00 - Faks: 0212 671 07 48
www.erkamyayinlari.com • www.kampanyakitaplari.com

SUNUŞ

Rûhu'l-Beyân, tasavvufî tefsir olarak haklı bir şöhrete sahiptir. Gerçi *Rûhu'l-Beyân* sâdece tasavvufî bir tefsir değildir. Nitekim *Rûhu'l-Beyân*'da tefsir geleneğinin rivayet ve dirayet usûlleriyle, işâret denilen tasavvufî metodun üçü de vardır.

Bilindiği gibi rivâyet tefsiri; Kur'an'ın âyet, hadis ve sahâbe rivâyetleriyle yapılan nakle dayalı yorumlardır. Dirâyet tefsiri; Kur'an'ın dil incelikleri, ilmî mahsûl ve aklî yorumlarla yapılan açıklamalarıdır. İşârî tefsir ise; gönül sultanlarının rûhî, kalbî ve gönül zenginlikleriyle Kur'an'ın zâhirî, lâfzî mânâsına uygun olarak ortaya koydukları bâtınî mânâlar, ilhamlar, keşfî bilgiler ve tasavvufî-işârî yorumlardır.

İşârî ya da tasavvufî denilen bu tefsir tarzı Kur'an'daki: "***Allah'tan korkun***; takvâ üzre olun ***ki Allah size öğretsin***." (el-Bakara, 2/282) âyeti ***ile "Eğer takvâ üzere olursanız Allah size furkan;*** *iyi ile kötüyü ayırd edecek bir nur* ***verir."*** (el-Enfal, 8/129) âyetinde işaret edilen mânevî, kalbî fetihlerin ifade ettiği mânâya uygun olarak gelişmiştir. İlk devirlerde sadece bazı âyetlerin yorumlarından ibaret olan bu tefsirler zaman içinde bütün Kur'an'ı kapsayacak şekilde gelişmiştir. Bu mânâda en eski tasavvufî tefsir **Ebû Abdurrahman Sülemî** (ö. 412/1021)'nin *Hakâiku't-tefsir*'i ile **Kuşeyrî** (ö.465/1072)'nin *Letâifu'l-işârât*'ıdır. Bu vâdîde yapılan araştırmalar, sayıları yüzlere ulaşan tefsirin varlığından bahsetmektedir. Doğrusu bu alan zengin bir kültür mirası olarak kütüphanelerimizde önemli bir yer tutmaktadır. (bk. Süleyman ATEŞ, *Tasavvufî Tefsir Okulu*, Ankara 1974)

Osmanlı döneminde de tasavvuf ve tasavvufî tefsir büyük ilgiye mazhar olmuş bu vâdîde pek çok eserler kaleme alınmıştır. Başlangıçtan itibaren Osmanlı padişahlarının tasavvufa sıcak yaklaşımı, devleti kuran iradenin içinde tasavvufî disiplinin tesiri, Osmanlı'yı batılı tarih yazarlarına *"Derviş Devlet"* dedirtecek boyutlara ulaştırmıştır. Devlet ricâlinin; padişah ve paşaların, ilmiye sınıfının, esnaf ve halk kesimi ile askeriyenin bir tasavvufî ekole yakınlık duyup bağlanması bunun en ciddi örneğidir. Nitekim Osmanlı'da ilmiyenin temsilcisi olan medresenin ilk kurucusu **Dâvûdî Kayserî**, İbn Arabî ekolüne bağlı bir sûfîdir. İlk Osmanlı Şeyhulislâmı kabul edilen **Molla Fenârî** bir tarikata bağlı olmanın yanı sıra, İbn Arabî'nin talebesi Konevî'nin eserlerine şerh yazmıştır. Askeriyenin temel ocağı sayılan Yeniçerilik Hacı Bektaşı Velî ve Bektaşiliğe bağlıdır. Esnaf ve halk kesimi de meslek guruplarına göre Ahî zâviyelerine bağlı bulunmaktaydı.

Osmanlı Şeyhulislâmlarından Kemal Paşazâde tarafından eserleri incelenip hakkında "ibrâ-nâme" niteliğinde bir rapor verilen İbn Arabî özellikle bu dönemden sonra Osmanlı kültür ve edebiyatının bir parçası haline gelmiştir. *Rûhu'l-Beyân* müellifi **Bursalı İsmail Hakkı** da XVIII. yüzyılda yaşayan ve **İbn Arabî** mektebinin sâdık bir temsilcisidir. Eserini 23 yıl süre içinde önce cemaate vaaz ve takrîrî bir ders olarak sunmak suretiyle kaleme almıştır. İçinde rivâyet ve dirâyet tefsirine dair açıklamalardan

başka işârî tefsirin önemli sîmâlarından nakiller, kendi yorumları ve **Sa'dî**'den **Mevlânâ**'dan, **Hâfız**'dan çokca farsça şiirler ve tasavvufî menkîbeler vardır. Eser bu özellikleri itibarıyle geçmiş kültürümüzün kıymetli bir hazinesi niteliğindedir.

Rûhu'l-Beyân müellifi **Bursalı İsmail Hakkı Hazretleri** eserini Arapça kaleme almıştır. On ciltlik bu muhteşem eserden bugüne kadar ancak Arapça bilen kimseler yararlanabilmekteydi. Genel kültür mahiyetindeki farklı yorum ve değerlendirmeleri ile olayların perde arkasındaki hikmet ve incelikleri anlamak isteyen tasavvuf muhibbi Türk okuyucuları bu imkandan mahrumdu.

Erkam Yayınları tarafından hazırlatılıp sunulan elinizdeki bu eser; *Rûhu'l-Beyân*'ın on ciltlik İstanbul baskısından yapılan tercümedir. Her cildin başında gösterilen işin uzmanı, ilâhiyatçı akademisyenler tarafından yapılan tercüme D.İ.B. Haseki Eğitim Müdürü Sayın **Dr. Hüseyin Kayapınar** tarafından tercüme kontrolü yapılmış ve tarafımızdan redaksiyondan geçirilerek tercümeden çok telif rahatlığına kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Eserde geçen Farsça şiirler İbrahim Halil b. Muhammed Ali tarafından yapılan üç ciltlik tercümeden istifade ile Türkçeleştirilmiştir. Hadislerin tahrici Rûhu'l-Beyân hadisleri üzerine doktora yapan Sn. **Dr. Seyid Avcı** tarafından yapılmış olup dipnotlarda gösterilmiştir.

Tercüme sırasında özellikle gramer bilgileri içeren açıklamalar okuyucuyu yoracağı ve Arapça bilmeyen okuyucuya bir şey sağlamayacağı düşüncesi ile tercüme metnine alınmamıştır.

Yayınevimizin ana hedefi XVIII. Yüzyılın kültürünü, dünya görüşünü ve tasavvufî anlayışını yansıtan bu eseri okuyucularımıza olduğu gibi aktarmaktır. Ancak bununla birlikte **Abdullah Sert**, **Mustafa Eriş** ve **Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz**'dan oluşan redaksiyon heyeti ilmî gelişmeler açısından izâhı zor tabiî ilimlere aid bir takım bilgileri çıkarmayı uygun görmüştür.

Yayınevimiz **Bursalı İsmail Hakkı Hazretleri** gibi bir gönül sultanının büyük bir emek mahsülü olarak kaleme aldığı değerli eserini yayınlamakla Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunduğu inancındadır.

Başarı ve feyiz kaynağı Allah Teâladır.

Erkam Yayınları

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ HAZRETLERİNİN HAYATI VE ESERLERİ

Dr. Ali Namlı

HAYATI

Elinizde bulunan Rûhu'l-Beyân adlı tefsirin müellifi İsmâîl Hakkı Bursevî Hazretleri, Tamâmü'l-Feyz ve Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye isimli eserleri başta olmak üzere diğer bâzı eserlerinde kendisi ile ilgili ayrıntılı bilgiler verir. Vâridât türü eserleri de, hayatı ile ilgili detaylı bilgiler edinmemize yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan İsmâîl Hakkı Bursevî Hazretleri'nin hayatı ile ilgili en önemli ve sahîh kaynağın yine kendi eserleri olduğu söylenebilir. Onun hayatı hakkında yapılan çalışmalar da esas îtibârıyla bu bilgilere dayanır. Ancak oldukça hareketli bir hayat geçirdiğinden kendisi ile ilgili yapılan bâzı çalışmalarda ihtiyatla karşılanması gereken bâzı bilgilere de rastlamak mümkündür.

İsmâîl Hakkı Bursevî Hazretleri, 1063'te Zülkâde ayı başlarında (Eylül 1653) bir Pazar günü şimdi Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Aydos'ta doğdu.[1] Mahlası olan *"Hakkî"*, zamanla ismiyle bütünleşmiştir. Uzun süre Bursa'da yaşadığı için *"Burûsevî"*, bir müddet Üsküdar'da ikâmet ettiği için *"Üsküdârî"*, Celvetiyye tarîkatına mensûb olduğu için *"Celvetî"* nisbelerini kullanmış, özellikle *"Burûsevî"* nisbesiyle meşhûr olmuştur. Zamanla "Burûse"den "û" sesinin düşmesiyle Bursevî şeklinde kullanılır olmuştur.

O, baba tarafından şeceresini "Şâh Hüdabende oğlu Bayram Çavuş oğlu Mustafa oğlu Şeyh İsmâîl Hakkı" şeklinde, anne tarafından şeceresini ise "Şeyh Dâvud Efendi oğlu Mehmed Efendi oğlu Abdurrahman Efendi oğlu Kadı Ahmed Efendi kızı Kerîme oğlu Şeyh İsmâîl Hakkı" olarak verir.[2] Babası Mustafa Efendi, İstanbul'un Aksaray mahallesinde doğup büyümüştür. İsmâîl Hakkı'nın doğumundan bir yıl önce, bu mahallede meydana gelen büyük yangında evi ve bütün eşyâsı yandığı için Aydos'a göçmüştür (1062/1652).[3] Mustafa Efendi, seyyidlerden olduğu halde adı geçen yangında şecereleri de yandığından daha sonra kendisi ve çocukları yeşil sarık yerine beyaz sarık sarmışlardır.[4] Daha önce İstanbul'da tasavvufî çevrelerle irtibâtı olduğu anlaşılan Mustafa Efendi orada da bu ilgisini sürdürerek Zâkirzâde Abdullah Efendi (ö.1068/1657)'nin halîfesi sıfatıyla o zaman Aydos'ta bulunan Celvetî şeyhi Osman Fazlî Efendi (ö.1102/1691) ile sıkı bir yakınlık ve ülfet kurmuştu. İsmâîl Hakkı daha üç yaşındayken babası onu Osman Fazlî Efendi'nin huzûruna götürür, şeyh de onunla latîfeleşirdi. Bu sebebledir ki ileride kendisinin şeyhi de olacak olan bu zât zaman zaman kendisine: *"Sen bizim üç yaşından beri mürîdimizsin"* diye iltifatlarda bulunacaktır.[5]

İsmâîl Hakkı, yedi yaşında annesini kaybetti ve ona büyükannesi bakmaya başladı. Annesinden mîrâs kalan 12.000 dirhem ile daha sonraki tahsil hayatında geçimini sağlamış, bir kısmıyla da kitap almıştır.[6]

Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenen İsmâîl Hakkı, on bir yaşına kadar sarf ve nahiv gibi bâzı âlet ilimleriyle ilgili kitaplar okudu ve hat ile meşgûl oldu. Bu dönemdeki hocası ise Osman Fazlî Efendi'nin Aydos'tan ayrıldıktan sonra yerine gönderdiği halîfesi Şeyh Ahmed Efendi'dir.[7]

İsmâîl Hakkı, Aydos'a uğrayan Osman Fazlî Efendi'nin ilk halîfesi ve akrabalarından Edirne halîfesi Şeyh Seyyid Abdülbâkî Efendi (ö.1101/1690)'nin kendisini okutmak için âilesinden istemesi üzerine onunla birlikte on bir yaşında Edirne'ye gitti (1074/1664). Edirne'de kaldığı yaklaşık yedi yıl boyunca kendisinden ve Osman Fazlî Efendi'nin başka halîfelerinden çeşitli ilimlerle ilgili dersler aldı ve hüsn-i hat ile meşgûl oldu. İsmâîl Hakkı'nın burada aldığı dersler medrese eğitimini aratmayacak seviyededir.[8]

Abdülbâkî Efendi, yanında eğitimini tamamlayan İsmâîl Hakkı'yı bir mektupla İstanbul'a Osman Fazlî Efendi'ye gönderdi. İsmâîl Hakkı, 11 Rebîulevvel 1083 Pazartesi günü (Temmuz 1672) Osman Fazlî Efendi'nin Fâtih Atpazarı'ndaki tekkesine vardı.[9] Osman Fazlî Efendi ona bâzı sorular sorduktan sonra bey'at verip evrâd tâyin etmiş ve savm-ı dâim tavsiye etmiştir.[10] Osman Fazlî Efendi, kendisine bağlı tekkelerde mürîdlerin mânevî terbiyesinin yanı sıra zâhirî ilimlerle ilgili eğitimleriyle de meşgûl olurdu.[11] İsmâîl Hakkı da şeyhinden fenn-i âdâb, kelâm ve iki defa ferâiz ilmini okudu. Belâğatla ilgili *el-Mutavvel* isimli esere şerh hazırladığı sırada *el-Mutavvel*'i, daha sonra fıkıh usûlü ile ilgili *et-Tenkîh* isimli eseri okudu. Dergâh dışında İstanbul'un ileri gelen diğer hocalarından da istifâde etmeye çalışarak Kurrâ Mehmed Efendi'den tecvîd okudu. Diğer bâzı hocalardan Farsça dersleri aldı, bir çok meşhûr şâirin Farsça dîvanlarını, diğer bâzı manzûm ve mensûr eserleri mutâlâa etti. Meşhûr hattat Hâfız Osman'dan (ö. 1110/1690) hüsn-i hat dersleri aldı. Ancak diğer derslerinin yoğunluğu sebebiyle hüsn-i hattan icâzet alabilecek seviyeye gelemedi.[12]

İsmâîl Hakkı, zâhirî ilimlerle ilgili eğitimini tamamladıktan sonra şeyhinin işâretiyle Zeyrek Câmii'nde doksan günlük bir halvete girmiştir. Halveti tamamladıktan sonra dervişlerin yemeklerini pişirmek, zâviyeyi süpürmek, yemekten sonra kapları yıkamak ve sofrayı temizlemek gibi hizmetlerde bulunmuştur. Daha sonra ise Osman Fazlî Efendi ona kendi yerine va'z etmesini emretmiştir.[13] Küçük yaşlardan îtibâren kendisini ilme vermiş olan İsmâîl Hakkı'nın özellikle Edirne'deki tahsîlinde zâhirî ilimler ağırlıktadır. İstanbul'da ise önceleri zâhirî ve bâtınî terbiyenin birlikte gittiği son zamanlarında ise mânevî eğitiminin ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. Onun istîdâd ve kabiliyetini keşfeden Osman Fazlî Efendi, ilmini ve mâneviyâtını kemâle erdirmek için İstanbul'da üç yıl eğitimiyle meşgûl olmuş ve henüz yirmi üç yaşındayken Üsküp'e halîfe olarak göndermiştir.

Berâberindeki üç dervişle 1 Rebîulâhir 1086 (Haziran 1675) Cumartesi günü Üsküp (Skopje)'e ulaşan İsmâîl Hakkı muhtelif câmilerde va'z ve nasîhatta bulunmuş, kendisini dinleyen cemâatin sayısı günden güne çoğalmış, şeyhinin tavsiyesine uygun olarak çeşitli ilimlerden dersler de vermiştir. Orada bulunan harab bir zâviye îmâr edilerek İsmâîl Hakkı'ya teslîm edilmiş, bir müddet burada faaliyet gösterdikten sonra varlıklı bir hanımın inşâ ettirdiği yeni bir zâviyeye geçmiştir. Etraftaki kasabalarda inşâ edilen başka zâviyelere de dâvet edilmesine rağmen şeyhinin tâyiniyle geldiği Üsküp'ten ayrılmaya râzı olmamıştır. Yirmi dört yaşında iken (1087/1676) Şeyh Mustafa Uşşâkî (1090/1679)'nin kızı ile evlenmiştir.[14]

İsmâîl Hakkı, Üsküp'te kusurlu davranışlarını gördüğü müftü, bâzı kadı, imam ve hatib, hattâ şeyh görünümündeki pek çok kimseyi karşısına almış, onlarla mücâdele etmiş ve va'zlarında sert bir üslûbla eleştirmiştir. Kendisinin belirttiğine göre altı yıl süren bu çekişmede mücâdelesinin sebebi karşısındakilerin Kitâb ve Sünnete muhâlefetleriydi. Onlar ise yapmayı îtiyâd edindikleri bâzı davranışlarına İsmâîl Hakkı'nın muhâlefetinden rahatsızdılar. O, mahlasının da gereği olarak hak bildiğini söylemekten çekinmemiştir. Ancak hak-şinâslığı çevresindeki dost halkasının sayısını bile etkilemiştir. Kendisini ölümle tehdîde kadar işi ileri götürmüşler, hatta bir talebesini te'dîb etmesini bahâne ederek onu mahkemeye vermişler, bununla da yetinmeyerek hâdiseyi İstanbul'a kadar taşımışlardır. Bir taraftan İsmâîl Hakkı, bir taraftan hasımları, şeyhülislâm Şeyhzâde Ali Efendi ile sadrazam Kara Mustafa Paşa ve kazasker Beyazîzâde Ahmed Efendi ile görüşmüşler, sonunda yine iki taraf aralarının bulunması için Osman Fazlî Efendi'ye gönderilmişlerdir. Bu mücâdeleler sırasında kendisine mektuplar göndererek nasîhat ve tavsiyeleriyle yol göstermeye çalışan şeyhinin gayretleriyle, araları bulunup husûmet ortadan kalkmış gibi görünse de bu işin sonunun gelmeyeceği kanaatiyle İsmâîl Hakkı'yı Üsküp'ten Köprülü'ye (Titov Veles) tâyin etmiştir.[15]

Köprülü'de on dört ay kalan İsmâîl Hakkı Hazretleri bu sürede Üsküp'ten ayrılmak kendilerine çok ağır gelen âilesinin sıkıntısını çekti. Orada aylarca kendini riyâzata verdiğini, ısrarlarına rağmen halkın ziyâfetlerinden uzak durduğunu, geceleri sabaha kadar evinin avlusunda elinde tesbih Allah'ı zikrettiğini, yer ve gökteki Allah'ın âyetlerini müşâhedeye daldığını anlatır. Yine Köprülü'deyken Köprülü, İştib (âtip), Usturumca (Strumica), Karatova (Kratovo) ve etrafta bulunan kasabaların halkı İsmâîl Hakkı'nın müftü olması için şeyhine mürâcaat etmişler, fakat Osman Fazlî Efendi *"Müftü takvâ ehli olur, fakat takvâ ehli müftü olmaz", "Şeyhler müftü olmazlar"* diyerek bu talebi kabûl etmemiştir.[16]

Usturumca (Strumica) halkı, şeyhinden İsmâîl Hakkı'yı kendi kasabalarına göndermesini talep etmişler, o da şeyhinin muvâfakatiyle Köprülü'den Usturumca'ya göçmüştür. Burada halkın teveccühüne mazhar olmuş, va'z, irşâd ve tedrîs faaliyetlerine devam etmiştir. Köprülü'de yarıya yakınını hazırladığı Lütfullah en-Nesefî'nin *el-*

Fıkhü'l-Keydânî adlı eserinin şerhini burada tamamlamıştır.[17]

O, Usturumca'da ikâmetinin otuzuncu ayında (1095/1684 sonları) IV. Mehmed (Avcı)'in talebi ile sarayda va'z ve nasîhatlarda bulunmak üzere Edirne'ye gelen şeyhi tarafından çağırıldı. Edirne'ye vardıktan bir müddet sonra Bursa halîfesi Amasyalı Şeyh Sun'ullah Efendi (ö. 1095/1684)'nin vefât haberi ulaşınca şeyhi onu Bursa'ya halîfe olarak gönderme arzusunu ızhâr etti. O da, şeyhinin teklîfini kabûl etmekle birlikte Üsküp'ten başka bir yere gitmek istemeyen hanımıyla bu hususta istişâre etmek ve onu iknâ etmek için Usturumca'ya döndü. Hanımını iknâ edemeyen İsmâîl Hakkı, bir mektupla durumu şeyhine bildirmiş, bir müddet sonra yine şeyhinden Bursa'ya gitmesine dâir bir mektup ulaşınca (Safer ayı sonları 1096/Ocak 1685) hanımını kendisiyle gelmek ya da kendisinden ayrılmak husûsunda serbest bırakmış, arada iki çocuk varken ayrılmayı göze alamayan hanımı da Bursa'ya gitmeye râzı olmuştur.[18]

Mevsim kış olduğu için âilesini Usturumca'da bırakan İsmâîl Hakkı tekrar Edirne'ye giderek üç ay kadar şeyhinin husûsî ve umûmî sohbetlerinde bulundu ve kendisinden *Fusûsu'l-Hikem* okudu. Pazartesi ve Cuma geceleri va'z etmek üzere saraya giden şeyhi ile birlikte zaman zaman saraya da gitti.[19]

Bahar gelip havalar ısınınca İsmâîl Hakkı Hazretleri, âilesini de Edirne'ye getirterek[20] Tekirdağ'dan gemiyle Mudanya'ya, oradan da 8 Cemâziyelâhir 1096 (Mayıs 1685) Cumartesi günü Bursa'ya geldi.[21] Bursa'ya geldiği ilk zamanlarda kalacak yer, âilesinden ve müridlerden geçimleri kendi üzerinde olan toplam dokuz kişinin maîşetini temîn husûsunda sıkıntı çekti. Çocuklarının geçimi için ev eşyâsını, bâzı kitaplarını, hattâ elindeki tesbîhini bile satmak zorunda kaldı. Bu sıkıntının iki yıl süreceğine dâir gördüğü bir rüyâ üzerine riyâzat ve mücâhedesini artırdı. Yerin altında karanlık bir hücrede kendini zikir ve ibâdete verdi. Günde bir parça kuru ekmekle iftar ediyor, haftada bir kere de bir miktar su içiyordu.[22]

İsmâîl Hakkı Hazretleri, Bursa'ya yerleştikten sonra şeyhinin tavsiyesine uygun olarak bir süre zâhirî ilimlerden ders vermeyi bırakarak va'z ve nasîhata devam etti. Câmi-i Kebîr (Ulucâmi)'deki va'zları tekerrür edince kendisine Kur'ân'ın başından başlayarak va'z etmesi işâret edilmiş, bunun üzerine Şâban 1096 (Temmuz 1685)'da Kur'ân-ı Kerîm'i baştan başlayarak va'zlarında tefsîr etmeye başlamıştır. Bir taraftan da va'zda naklettiği âyetlerin tefsîrini yazıya geçirmiş ve bu şekilde te'lîf etmeye başladığı tefsîrine *"Rûhu'l-Beyân fî tefsîri'l-Kur'ân"* ismini vermiştir.[23]

İsmâîl Hakkı Hazretleri, Bursa'ya halîfe tâyin edildikten sonra beş defa İstanbul'a şeyhini ziyârete gitti. Bunlardan birincisi Bursa'ya geldikten bir buçuk yıl sonra, ikincisi 1098 (1687) Şevvâl'inde, üçüncüsü 1099 (1688) Şevvâl'inde, dördüncüsü 1100 (1689) Cemâziyelâhir'inde, beşincisi 1101 (1690) Cemâziyelâhir'inde gerçekleşti. Şeyhini son olarak Kıbrıs'ta sürgünde olduğu sırada ziyâret etti (1102/1691). Vefâtının yaklaştığını anlayan şeyhi onu yanına çağırarak kendisindeki *nefes* ve *te'sîr*in ona geçeceğini belirtmiş ve yerine şeyh olarak tâyin etmiştir. İsmâîl

Hakkı Hazretleri, bu ziyâretleri sırasında şeyhinin umûmî ve husûsî sohbetlerini, tavsiyelerini notlar hâlinde *Tamâmü'l-Feyz* adlı eserinin son tarafında toplamıştır.[24] Bursa'ya döndükten bir müddet sonra şeyhi Osman Fazlî Efendi 17 Zilhicce 1102 (Eylül 1691) Salı günü vefât etmiştir.[25]

İsmâîl Hakkı Hazretleri, II. Mustafa'nın saltanatının ilk zamanlarında 1107/1695 ve 1108/1696 yıllarında düzenlenen I. ve II. Avusturya seferlerine iştirâk etmiştir. O, "iffetlû ve diyânetlû" diye nitelediği Sadrazam Elmas Mehmed Paşa tarafından askere va'z ve nasîhat etmek üzere sefere dâvet edilmiştir. Sefer sırasında umûmî ve husûsî va'zlar vermiş, hattâ Sultan Mustafa da onu dinlemiştir. O ilk iki Avusturya seferine katıldığı için bu yıllarda öncesine göre büyük fütûhât ve zaferler gerçekleştiğini söyler.[26] İsmâîl Hakkı Hazretleri, Nemçe seferinden birkaç yerinden yaralı olduğu halde Bursa'ya dönmüştür.[27]

1111/1700'de ilk haccına giden İsmâîl Hakkı Hazretleri, Haremeyn'de geçirdiği yedi ayın elli gününü Medine'de, beş ay on gününü ise Mekke'de geçirmiştir.[28] Medîne'deki mücâvereti sırasında Cidde Emîri Süleymân Efendi'nin talebiyle Harem-i Nebevî'yi, Hz. Hamza'nın meşhedini, Hz. Ali Mescidi'ni, Zü'l-huleyfe kuyusunu yenilemesine târih düşmüş, düştüğü târih Peygamber Efendimiz'in kabrinin baş tarafında bulunan direklerden birine konulan bir taşa da nakşedilmiştir.[29]

İsmâîl Hakkı Hazretleri, hacılarla birlikte dönerken Medîne ile Tebük arasında bir yer olan Ulâ[30] menziline iki buçuk saat kala bedevî eşkıyâ hacılara saldırmış, bu sırada kıymetli kitaplarını ve mallarını kaybetmiş, Hızır (a.s.)'ın yardımıyla canını zor kurtarmıştır. Çölde kalıp ölümü beklediği sırada Hızır (a.s.) tarafından nasıl kurtarıldığını bâzı eserlerinde uzun uzun anlatır.[31] Onun hacca gidiş dönüşü on yedi ay sürmüştür.[32]

1114 senesi Ramazan ayında (Ocak 1703) Bursa'ya kendi ifâdesiyle *"fitne-engîzân-ı Arabdan sûret-i hakdan bir bâtıl"* diye tavsîf ettiği bir kimse gelip birkaç gün Câmi'-i Kebîr'de (Ulucâmi) va'z ve nasîhatte bulunmuş ve şehirde ne kadar şerli, tasavvuf aleyhtârı kimse varsa etrâfına toplamıştır. Sonunda onun tahrîk ettiği, Kadir namazını bid'at gören ve kılınmasını câiz görmeyen kimseler, Kadir gecesi Kadir namazı için Ulucâmi'de toplanan dervişlere saldırarak birini öldürüp ve bâzılarını da yaralamışlardır. Üç ay kadar süren bu karışıklıklar sebebiyle İsmâîl Hakkı Hazretleri de bir müddet Ulucâmi'deki va'zlarını bırakmak zorunda kalmıştır.[33]

Cemâziyelevvel 1117/Eylül 1705'de *Rûhu'l-Beyân*'ı takrîren ve tahrîren tamamlamaya muvaffak olmuş, tefsîrin hatim meclisinin yapıldığı Ulucâmi'nin içinde etrâfında görülmedik bir cemâat toplanmıştır.[34]

İsmâîl Hakkı Hazretleri, ikinci defa hac niyetiyle Muharrem 1122/Nisan 1710'de yola çıktı. Bir ay kadar İstanbul'da kaldıktan sonra deniz yoluyla İskenderiyye'ye oradan da Kâhire'ye gitti. İki aydan fazla kaldığı Mısır'da ulemâ, tasavvuf erbâbı ve halkla irtibât kurdu ve bâzılarına icâzetnâmeler verdi. Ezher müderrislerinden İbrâhîm el-Birmâvî

icâzet verdiği kimselerdendir. İsmâîl Hakkı, Cidde vâlisi ve etbâı ile 11 Receb 1122'de (Eylül 1710) deniz yoluyla Mısır'dan ayrıldı ve 19 Şaban'da (Ekim 1710) Mekke'ye ulaştı. Hac dönüşü yine İstanbul'da iki buçuk ay kadar kalan İsmâîl Hakkı Hazretleri 10 Cemâziyelâhir 1123 (Temmuz 1711) Pazar günü Bursa'ya dönmüş, ikinci hac seferi de birincisi gibi on yedi ay sürmüştür.[35]

Cemâziyelâhir 1126/Haziran 1714'te mânevî bir işâretle Tekirdağ'a giderek[36] burada üç yıl ikâmet etti.[37] Burada bulunduğu sırada irşâd faaliyetlerine devam etti ve bâzı eserlerini kaleme aldı. Gerçekleştirdiği evliliklerden birisi Âişe hanımla,[38] diğeri de Tekirdağ'da iken şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin kerîmesi Hanîfe Hanım'la olmuştur. Hanîfe Hanım, iki sene sonra vefât etmiştir.[39]

İsmâîl Hakkı Hazretleri, 1129/1717'da tekrar Bursa'ya döndü. Fazla kalmadan 25 Receb 1129 (Temmuz 1717)'de[40] pek çok mânevî işâret ve sebeblere bağladığı, "hitâb-ı ilâhî ile memûr ve vârid-i gaybî ile mecbûr" olduğunu söylediği[41] Şam seferine çıktı. Kabri Şam'da bulunan İbnü'l-Arabî'ye duyduğu engin sevgi ve bağlılığın da bu seferde te'sîri vardır. Şam seferi sırasında kendisinin "kâidi ve sâiki" (kumandan ve yol göstericisi) olduğunu söylediği İbnü'l-Arabî'nin zaman zaman kabrini ziyâret etmiş ve onun mâneviyâtından istifâde etmeye çalışmıştır.[42]

Üç yıl kaldığı Şam'da vâli Receb Paşa, müftü ve şehrin ileri gelenleri İsmâîl Hakkı Hazretlerine yakınlık göstermişler, 'ev alıp geçimini temîn için maaş (nân) bile' tâyin etmişlerdir.[43] Recep Paşa onun ilminden istifâde etmeye ve bâzı eserlerini mutâlaaya rağbet göstermiş, bunun üzerine *Tuhfe-i Recebiyye* adını verdiği eserini ona hediye etmiştir.[44]

Receb Paşa ve Şam'ın ileri gelenleri *"Bize ulemâ-i Rûm'dan müftî gerektir"* diye ittifâk ederek ona müftülük teklîfinde bulunmuşlar, fakat o şeyhinin *"Şeyhler müftî olmazlar"* sözünü hatırlamış ve *"Bütün dünyâya mâlik olacağımı bilsem kabûl etmek ihtimâlim yoktur"* diyerek bu vazîfeyi kabûl etmemiştir.[45]

İsmâîl Hakkı Hazretlerinin Şam'da ikameti sırasında Abdulğanî en-Nâblusî (ö. 1143/1731) de orada bulunuyordu. Ancak o zaman sigara içmenin câiz olup olmadığı ile ilgili harâretli tartışmalar sebebiyle aralarının oldukça açık olduğu anlaşılmaktadır. Genellikle sigaraya karşı olan Celvetîler gibi İsmâîl Hakkı Hazretlerinin şeyhi de sigaraya muhâlifti. Yine İsmâîl Hakkı Hazretleri Şam'da iken gördüğü bir rüyâsında İbnü'l-Arabî kendisine *"Şol nesne ki halk ona 'yaprak' der, o bizim yanımızda habîs ve haramdır"* demiştir. Bunlara ilâveten İsmâîl Hakkı Hazretleri, sigaranın haramlığına dâir pek çok aklî ve naklî deliller de getirir. Bâzı eserlerinde sigara konusuna temas ederken âdeti üzere adını zikretmeden Nâblusî'ye ağır eleştiriler yöneltir.[46]

O Şam'da kaldığı üç sene içerisinde on kadar kitâb ve risâle yazmıştır. Bunlardan bâzılarını Anadolu'ya da göndermiş ve oradaki ihvânına ulaştırmıştır.[47]

İsmâîl Hakkı Hazretleri yine bâzı mânevî işâretlerle[48] Şâban 1132/Haziran 1720'de

Şam'dan Üsküdar'a gelmiştir.[49] Lâle Devri'nin meşhûr sadrazamı Dâmad İbrâhîm Paşa, ona yedi aded hil'at göndermiş, Gizlice Evliyâ Mahallesi'nde bir ev satın alarak hediye etmiş ve ihsânlarda bulunmuştur.[50]

İsmâîl Hakkı Hazretlerinin etrafında geniş bir ilgi halkasının oluştuğu tuhfe türü eserlerinin çoğunu bu dönemde yazmasından anlaşılır. Ancak o hiçbir zaman şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin veya Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin devlet ricâli üzerinde sâhib olduğu nüfûza erişememiştir. O bunu daha ziyâde zamânındaki devlet ricâlinin kabiliyet ve isti'dâdlarındaki noksanlığa bağlar.

Celvetiyye'nin kurucusu Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin mâneviyâtından istifâde etmek için sık sık türbesini ziyâret etmiş ve bu ziyâretler esnâsında pek çok rûhânî ve mânevî haller zuhûr etmiştir. Yine bir gece Hazret-i Hüdâyî ve Hazret-i Üftâde temessül ederek gelip İsmâîl Hakkı'nın yanına oturmuşlar ve Üftâde ona kemâl-i neşât ve inbisât ile muâmele edip *"Üftâde Üftâde, Hüdâyî Hüdâyî diye diye âhır sen de onlara erdin"* buyurmuştur.[51]

Üsküdar'da bulunduğu sırada Hüdâyî Âsitânesi postnişini olan Bilecikli Seyyid Osman Efendi (ö. 1140/1728) ile arasının pek iyi olmadığı anlaşılmaktadır.[52]

İsmâîl Hakkı Hazretlerinin Üsküdar'daki te'lîf hayatı oldukça verimli geçmiştir. Üç senede otuz kadar kitap te'lîf ettiğini, etrafa uzun mektuplar yazdığını ve nice yazılarını da beyâza çektiğini söyler.[53]

İsmâîl Hakkı Hazretleri, Üsküdar'da Emînzâde Hacı Ahmed Ağa (ö. 1143/1730-31)'nın talebiyle kendisi tarafından inşâ ettirilen Ahmediye Câmii'nde Cuma vâizliği yapmıştır.[54] Va'zlarında cemâat içinde isti'dâdlı kimselerin var olduğunu düşünerek zaman zaman vahdet-i vücûdun inceliklerinden de bahsediyordu.[55] İşte bu yüzden 1135 senesi Rebîulevvel ayı başlarında (Aralık 1722) şeyhülislâm Abdullah Efendi (ö. 1156/1743), Dâmad İbrâhîm Paşa'ya İsmâîl Hakkı'yı şikâyet ederek *"Lâ ilâhe illâ Ene"* dediğini iddiâ etmiş ve sürülmesini istemiştir. Dâmad İbrâhîm Paşa bu hususta tereddüde düşmüş, ancak Üsküdar ve İstanbul halkından pekçok kimse onun lehine şehâdette bulunarak müftünün şikâyetini boşa çıkarmışlardır.[56]

Tasavvuf düşmanı, husûsiyle vahdet-i vücûd muhâlifi kimselerin aleyhindeki faaliyetlerinden bunalan İsmâîl Hakkı Hazretleri *'muhalifler arasında olmayı isrâf-ı ömr'* gördüğünden[57] 1135 yılı Rebîulevvel ayı sonlarında (Ocak 1723) Üsküdar'dan ayrılarak gemiyle Mudanya'ya ve oradan Bursa'ya intikâl etmiştir.[58]

O, Mudanya'ya girdiğinde beraberinde bulunan ev eşyâsına, ikâmet için gerekli eşyâya ve diğer bâzı dünyâlık şeylere bakınca kendisine hoş gelmeyip tecerrüd-i tâm arzusu zuhûr etmiştir. Bunun üzerine Bursa'ya varınca kitaplarını zâviyesine vakfetmiş, ev eşyâsını vârislerine dağıtmış ve o zamâna kadar muhtelif vesîlelerle elinde toplanan dünyâlığı da Peygamberimiz'in rûhuna adadığı ve "Câmi'-i Muhammedî" adını verdiği tekkesinin içinde yer alan câminin inşâsına ve tekkesinin yenilenmesine sarfetmiştir.[59] Câmi'-i Muhammedî, 1135/1723'de tamamlanarak ibâdete açılmıştır. Onun câminin

tamamlanmasına târih düştüğü Arapça manzûmesi, bir taşa hakkedilerek câminin cümle kapısı üzerine konulmuştur.[60]

O yaşının ilerlemesine rağmen Bursa'daki son ömrünü irşâd ve eser te'lîfiyle birlikte muhtelif câmilerde va'zlar vererek[61] geçirmiştir. 9 Zülkade 1137/20 Temmuz 1725 Perşembe günü akşama doğru vefât etmiştir.[62] Kabri inşâ ettirdiği câminin kıble tarafındadır.

Onun vefâtının yaklaşmasına dâir pekçok vâridâtı vardır. Ancak bu vâridatta geçen zaman ve târihleri ilk elden aceleyle nihâî bilgiler gibi değerlendirmek yanlış olur. O da bu türden vâridâtını îzâh ederken vefâtına işâret etme ihtimâlinin yanında, rûhânî ve mânevî fenâya işâret etmesi; takdîr edilen zamânın müevvel olup olmaması; nesh, tayy, kabz, ve bast ârız olup olmaması gibi ihtimalleri de çoğu zaman göz önünde bulundurur.[63]

İsmâîl Hakkı Hazretleri, vefâtından sonra Şâir Bâkî Efendi'ye rüyâsında bir manzûmesinin sonundaki *"Kebş-i rûhum Hakk'a kurban eyledim"* mısraı ile önceden vefâtına işâret ettiğini bildirmiş, hesâb edildiğinde vefât târihine tevâfuk ettiği görülmüştür. *Nakdü'l-Hâl* isimli eserinde yer alan bir şiirinin sonundaki[64] "*Hakkıyâ, envâr-ı Hakk ile pür oldu merkadî"* mısraının da vefât târihine işâret ettiği daha sonradan Mehmed Şemseddîn Efendi tarafından farkedilerek kerâmetlerinden sayılmış ve bir taşa hakkettirilerek mezarlarına asılmıştır.[65]

Hayatı boyunca beş defa evlenen[66] İsmâîl Hakkı'nın ilk eşi 1087/1676'da Üsküp'te evlendiği Şeyh Mustafa el-Uşşâkî'nin kerîmesidir.[67] Diğer bir hanımı 1126/1714'te evlendiği Âişe Hanım'dır.[68] Âişe Hanım 1160/1747'de vefât etmiştir.[69] Eserlerinde adını zikrettiği hanımlarından birisi de şeyhinin kızı Hanîfe Hanım'dır. Evlendikten iki sene sonra vefât etmiştir.[70] İsmâîl Hakkı'nın 1128 (1716)'de doğan oğlu Tâhir Muhammed'den "Şeyhimiz Şeyh İlâhî-i Fazlî Efendi nebîresi (kızından torunu)" diye bahsetmesi[71] dikkate alınarak annesinin Hanîfe Hanım olduğu söylenebilir.

İsmâîl Hakkı'nın dünyâya gelen on sekiz çocuğundan on altısı küçük yaşlarda kendisinden önce vefât etmişlerdir.[72] Hayatta kalan büyük oğlu Bahâüddîn Mehmed kendisinin vefâtından sonra bir yıl yerinde postnişin olmuş ve 1138/1726'da vefât etmiştir. Hayatta kalan küçük oğlu Şâh Muhammed de ağabeyi ile aynı senede vefât etmiştir.[73]

Halîfelerinden bir kısmı şunlardır: Vahdetî Osman Efendi (1125/1713), Zâtî Süleymân Efendi (1151/1738), Hikmetî Mehmed Efendi (1165/1752), Derûnîzâde Mehmed Hulusî Efendi (1167/1754), Şeyh Ahaveyn Efendi (1176/1762), Şeyh Ahmed Pertevî Efendi (1182/1768), Şeyh Yahyâ Efendi, Radovişli Şeyh Ali Efendi, Şeyh Sünnetî Efendi, Şeyh Mehmed Pertev Efendi, İçelli Abdülazîz Efendi.[74]

---

[1]. *Hayâtü'l-Bâl*, vr. 106b; *Kitâbü's-Silsile*, vr. 80b, 85b; *Tamâmü'l-Feyz*'de sadece

doğum yerini belirtir (*Tamâmü'l-Feyz-I*, 146; *Tamâmü'l-Feyz-II*, 78, 79). Hüseyin Vassâf, İsmâîl Hakkı'nın Pazartesi günü doğduğunu söyler (*Sefîne*, III, 37; *Kemâlnâme-i Hakkî*, 5) ki yanlıştır.

[2]2. *Mecmûa-i Hakkî*, BEEK, Genel, nr. 41, vr. 55a; *Kenz-i Mahfî*, 75

[3]. *Kitâbü's-Silsile*, vr. 80a-b

[4]4. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 79. O dönemde seyyidler yeşil sarık sararlardı. Bk. *Tamâmü'l-Feyz-I*, 89; *Tuhfe-i Hasakiyye*, vr. 266a-b

[5]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 79; *Kitâbü's-Silsile*, vr. 80b

[6]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 79-80

[7]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 79

[8]. Bk. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 79-80

[9]. *Vesîletü'l-Merâm*, Hâlet Efendi, nr. 243, vr. 10b; Hüseyin Vassâf, İsmâîl Hakkı'nın İstanbul'a 1085 yılında yirmi iki yaşında olduğu halde geldiğini söyler (*Sefîne*, III, 37; *Kemâlnâme-i Hakkî*, 5-6) ki yanlıştır.

[10]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 80; *Kitâbü's-Silsile*, vr. 80b

[11]. Bk. *Tamâmü'l-Feyz-I*, 182-183

[12]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 80-81; Müstakîmzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928, 126-127.

[13]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 83-86

[14]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 87-88

[15]. Konunun tafsîlâtı için bk. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 88-93; *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 34b. Şeyhinin İsmâîl Hakkı'ya gönderdiği mektupla irşâdın güzel örneklerinden olan bu mektuplar için bk. *Mecmûa-i Hakkî*, Âtıf Efendi Ktp, nr. 1496; *Mektûbât-ı Osman Celvetî li-tilmîzihî Şeyh İsmâîl Hakkî*, Süleymâniye Ktp., Tâhir Ağa, nr. 608.

[16]. Bk. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 93-97; ayrıca bk. *Tuhfe-i Hasakiyye*, vr. 240b; *Kitâbü'n-Netîce*, I, 235; *Kitâbü's-Silsile*, 44b-45a

[17]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 93-94

[18]. Tafsîlât için bk. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 95-100

[19]. Bkz. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 110-132. İsmâîl Hakkı'nın Edirne'de şeyhiyle birlikte saraya gidişi, sarayı ve şeyhinin saraydaki va'zlarını tasvîri için bk. *Tamâmü'l-Feyz-I*, 219-220.

[20]. İsmâîl Hakkı'nın Usturumca'dan Edirne'ye kaç defa gittiği, ilk ve ikinci seferinde orada şeyhi ile hangi kitabı okuduğu, Bursa'ya Edirne'den mi Usturumca'dan mı gittiği hususları çokça karıştırılmıştır (Bk. Aynî, *Türk Azizleri*, 21-22; Sâkıb Yıldız, *Türk Müfessiri İsmâîl Hakkı*, 66; a.mlf., *"Türk Müfessiri İsmâîl Hakkı Burûsevî'nin Hayatı"*, 112-113).

[21]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 101. İsmâîl Hakkı'nın 1085/1674 yılında İstanbul'da şeyhinden *Mutavvel* okurken gördüğü Bursa'ya halîfe tâyin edileceğine işâret eden rüyâsı (*Tamâmü'l-Feyz-II*, 83, 96), Hüseyin Vassâf tarafından hemen gerçekleşmiş bir hâdise zannedilerek yanlışlıkla onun halîfe olarak önce Bursa'ya, daha sonra da

Üsküp’e tâyin edildiği ifâde edilmiştir (*Kemâlnâme-i Hakkî*, 6; *Sefîne-i Evliyâ*, III, 38). Yine bu rüyâ ile ilgili bilgilerin yanlış anlaşılması sebebiyle Sâkıb Yıldız tarafından İsmâîl Hakkı’nın şeyhini Edirne’deki ilk ziyâreti sırasında *Mutavvel* okuduğu iddiâ edilmiştir (*Türk Müfessiri İsmâîl Hakkı*, 66).

[22]. Tafsîlât için bk. *Tamâmü’l-Feyz-II*, 101-103

[23]. *Tamâmü’l-Feyz-II*, 107-109

[24]. Bk. *Tamâmü’l-Feyz-II*, 133-193

[25]. *Tamâmü’l-Feyz-II*, 37, 40, 53. Osman Fazlî Efendi’nin hastalığı, vefatı ve defni ile ilgili tafsîlât için ayrıca bk. *Tamâmü’l-Feyz-II*, 37-38

[26]. *Vâridât-ı Hakkıyye*, BEEK, Genel, nr. 86, vr. 229b; *Ferahu’r-rûh*, II, 554; *Şerhu’l-Erbaîne hadîsen*, 306; ayrıca bk. *Tuhfe-i Hasakiyye*, vr. 149a; *Min Vâridâti’l-Fakîr İsmâîl Hakkı*, vr. 129a. Sâkıb Yıldız, İsmâîl Hakkı’nın 1107 (1695) ve 1109 (1697) yıllarındaki I. ve III. Avusturya seferlerine katıldığını söyler (*Türk Müfessiri İsmâîl Hakkı*, 94; a.mlf., *“Türk Müfessiri İsmâîl Hakkı Burûsevî’nin Hayatı”*, 115) ki yanlıştır. Ayrıca I. ve II. Avusturya seferi sırasında *Rûhu’l-Beyân*’ın yazımının sekteye uğradığı, III. Avusturya seferi sırasında ise devam ettiği dikkat çekmektedir.

[27]. *Türk Azizleri*, 66

[28]. *Vâridât-ı Hakkıyye*, BEEK,Genel, nr. 86, vr. 114b

[29]. *Vâridât-ı Hakkıyye*, BEEK, Genel, nr. 86, vr. 175a

[30]. Bk. *Mu‘cemü’l-büldân*, IV, 144. Sâkıb Yıldız, Ulâ’nın Mekke ile Medîne arasında olduğunu söylüyor (*Türk Müfessiri İsmâîl Hakkı*, 105; a.mlf., *“Türk Müfessiri İsmâîl Hakkı Burûsevî’nin Hayatı”*, 115) ki yanlıştır.

[31]. *Kitâbü’ş-Şecv*, vr. 12a-b; *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 11a-b; *Kitâbü’n-Netîce*, I, 244-245; ayrıca bk. *Kitâbü’l-Mir’ât*, vr. 234b; *Tuhfe-i Hasakiyye*, vr. 123b

[32]. *Mecmûatü’l-hutab ve’l-vâridât*, vr. 116a. Sâkıb Yıldız, İsmâîl Hakkı’nın ilk haccına gidiş-dönüşünün ne kadar sürdüğü ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşamadığından bir seneye yakın bir zaman sürdüğü tahmîninde bulunur (*Türk Müfessiri İsmâîl Hakkı*, 101).

[33]. *Vâridât-ı Hakkıyye*, BEEK,Genel, nr. 86, vr. 112a, 112a, 189b, 224b

[34]. *Min Vâridâti’l-Fakîr İsmâîl Hakkı*, vr. 128b; ayrıca bk. *Kitâbü’s-Silsile*, vr. 63a-b

[35]. İkinci hac seferinin tafsîlâtı için bk. *Mecmûa*, Bayezid, Genel, nr. 3507; *Kitâbü’l-Mir’ât*, vr. 288b; *Mecmûatü’l-hutab ve’l-vâridât*, vr. 115a-117b

[36]. *Kitâbü’l-Mir’ât*, vr. 291b. Bâzı müellifler İsmâîl Hakkı’nın bu târihte Tekirdağ’a gidip üç yıl ikametinden hiç bahsetmezler. Bunun yerine onun Tekirdağ’a 1135/1722 târihinde Üsküdar’dan sürüldüğünü iddiâ ederler (bk. *Bursa Kütüğü*, II, 350; M. Ali Aynî, *Rûhu’l-Beyân Müellifi İsmâîl Hakkı Hakkında Bir Tetkik*, 2; *Türk Azizleri*, 75-77; Hüseyin Vassâf, *Kemâlnâme-i Hakkî*, 12-13; Muallim Nâci, *Esâmî*, 58).

[37]. *Vâridât*, Süleymâniye, Âşir Efendi, nr. 165, vr. 57b

[38]. *Kitâbü'l-Mir'ât*, vr. 291b

[39]. *Tuhfe-i Hasakiyye*, vr. 37b; *Kitâbü'd-Düreri'l-irfâniyye*, vr. 55b; *Kitâbü's-Silsile*, vr. 85a

[40]. *Kitâbü'l-Mir'ât*, vr. 288b. Bu yolculuk sırasında İsmâîl Hakkı'nın takip ettiği yol güzergâhı, menziller ve bunların saat olarak birbirlerine uzaklıkları için bk. *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-vâridât*, BEEK, nr. 87, vr. 184b. Hüseyin Vassâf, İsmâîl Hakkı'nın 1130'da Şam'a gittiğini söyler (*Sefîne*, III, 39) ki yanlıştır.

[41]. *Vâridât-ı Hakkıyye*, BEEK, Genel, nr. 86, vr. 264b; *Kitâbü'l-Mir'ât*, vr. 108a; *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 1a; *Kitâbü'l-Mir'ât*, vr. 288b

[42]. *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 6b-7a

[43]. *Kitâbü'l-Mir'ât*, vr. 92b

[44]. *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 1a-b

[45]. *Tuhfe-i Hasakiyye*, vr. 240b

[46]. *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 20b; *Kitâbü'l-Mir'ât*, vr. 286b-287a; *Kitâbü'n-Necât*, 216; *Kitâbü'l-Hıtâb*, 279; *Tuhfe-i Atâiyye*, vr. 19b

[47]. *Tuhfe-i İsmâîliyye*, 3

[48]. *Kitâbü's-Silsile*, vr. 83a

[49]. *Mecmûa-i Hakkî*, BEEK, Genel, nr. 41, vr. 55a; *Risâletü'l-Hazarât*, vr. 136a; ayrıca bk. *Tuhfe-i İsmâîliyye*, 2; *Tuhfe-i Hasakiyye*, vr. 1b

[50]. *Mecmûa-i Hakkî*, BEEK, Genel, nr. 41, vr. 63b, 68b

[51]. *Müteferrikât-ı Şeyh Hakkî*, vr. 208b; *Kitâbü's-Silsile*, vr. 83b

[52]. İsmâîl Hakkı, kendisini "câhil ve mechûl" olarak nitelendirir. Bk. *Kitâb-ı Kebîr*, vr. 126a

[53]. *Kitâbü's-Silsile*, vr. 83b

[54]. *Müzîlü'l-ahzân*, vr. 27b

[55]. *Nakdü'l-hâl*, vr. 275a

[56]. Bk. *Mecmûa*, BEEK, Genel, nr. 161, vr. 52a; *Kitâbü'n-Netîce*, II, 340

[57]. *Kitâbü'n-Netîce*, II, 344

[58]. *Hayatü'l-bâl*, vr. 159a-b; *Mecmûa*, BEEK, Genel, nr. 161, vr. 50b. İsmâîl Hakkı, burada Bursa'ya intikalinin Rebîulâhir 1135 (Ocak 1723)'te olduğunu söyler. Buna göre Üsküdar'dan çıkış Rebîulevvel sonunda Bursa'ya varış Rebîulâhir başında olmuş demektir.

[59]. *Hayatü'l-bâl*, vr. 159a-b; ayrıca bk. *Kitâbü'n-Netîce*, I, 4

[60]. *Hayatü'l-bâl*, vr. 25b

[61]. Örnek olarak 1135 yılında Ramazan'ın (Haziran 1722) son Cuması İsmâîl Hakkı Sultan Orhan Câmisi'nde va'z ettiğini, va'zdan sonra dervişler tevhîdde iken halkanın ortasında Mevlânâ'nın dolaştığını gördüğünü anlatır. Bk. *Hayatü'l-bâl*, vr. 119b

[62]. *Risâletü'l-Hazarât*, arka kapakta İsmâîl Hakkı'nın oğlu Mehmed Bahâüddîn tarafından düşülen not; Hüseyin Vassâf, *Gülzâr-ı Sulehâ*'dan naklen İsmâîl Hakkı'nın 9 Cemâziyelâhir 1137 Perşembe günü öğleye yakın vefât ettiğini söyler (*Kemâlnâme-i*

Hakkî, 21-22) ki ay yanlış olarak verilmiştir. Mehmed Bahâüddîn Efendi'nin babasının vefâtına dâir notunu bir tarafa bırakacak olsak bile İsmâîl Hakkı'nın bu târihten sonra 1137 yılının Şâban ayında tamamladığı eserleri olduğunu biliyoruz. *Yâdigâr-ı Şemsî*'de ise İsmâîl Hakkı'nın vefât târihi olarak 14 Zülka'de verilmiştir (s. 179).

[63]. Geniş bilgi için bk. *Tamâmü'l-Feyz-I*, 40-41; *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 264b; *Min Vâridâti'l-Fakîr İsmâîl Hakkı*, vr. 129a; *Mecmûa*, BEEK, Genel, nr. 41, vr. 36a; *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-vâridât*, vr. 37a; *Kitâb-ı Kebîr*, vr. 26a, 90b, 134b; *Kitâbü'n-Netîce*, I, 86-88, 114-115, 161, 184-185; II, 199; *Kitâbü's-Silsile*, vr. 85b

[64]. Bk. *Nakdü'l-hâl*, vr. 234a

[65]. *Yâdigâr-ı Şemsî*, 178-179

[66]. *Mecmûa-i Hakkî*, BEEK, Genel, nr. 41, vr. 69a

[67]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 88

[68]. *Kitâbü'l-Mir'ât*, vr. 291b

[69]. *Yâdigâr-ı Şemsî*, 187; *Kemâlnâme-i Hakkî*, 51; *Sefîne*, III, 56

[70]. *Kitâbü'd-Düreri'l-İrfâniyye*, vr. 55b; *Tuhfe-i Hasakiyye*, vr. 37b; *Kitâbü's-Silsile*, vr. 85a

[71]. Bk. *Kitâbü'l-Mir'ât*, vr. 1a, 103b

[72]. *Mecmûa-i Hakkî*, BEEK, nr. 41, vr. 37b; *Tuhfe-i Halîliyye*, 77. İsmâîl Hakkı'nın çocuklarının tamâmına yakınının isimlerini eserlerinden tesbit ettik. Geniş bilgi için doktora tezimize bakınız.

[73]. *Yâdigâr-ı Şemsî*, 186

[74]. Bk. *Kemâlnâme-i Hakkî*, 68-74

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ HAZRETLERİNİN KRONOLOJİK OLARAK HAYÂTI

1063/**1653** Aydos'ta doğdu.
1074/**1664** On bir yaşında Abdülbâkî Efendi ile birlikte Edirne'ye gitti.
1083/**1672** İstanbul'a Osman Fazlî Efendi'nin Fâtih Atpazarı'ndaki tekkesine geldi.
1086/**1675** Halîfe olarak Üsküp'e gönderildi.
1087/**1676** Üsküp'te Şeyh Mustafa el-Uşşâkî'nin kızı ile evlendi.
1092/**1681** Halîfe olarak Köprülü'ye gönderildi.
1093/**1682** Halîfe olarak Usturumca'ya gönderildi.
1096/**1685** Üç ay kadar Edirne'de kaldı.
1096/**1685** Halîfe olarak Bursa'ya gönderildi.
1096/**1685** Kur'ân-ı Kerîm'i başından başlayarak va'zlarında tefsîr etmeye başladı.
1097/**1686** Bursa halîfesi olduktan sonra şeyhini İstanbul'da ilk ziyâreti.
1098/**1687** İkinci ziyâreti.
1099/**1688** Üçüncü ziyâreti.
1100/**1689** Dördüncü ziyâreti.
1101/**1690** Beşinci ziyâreti.
1102/**1690** Kıbrıs'ta şeyhini ziyâret etti.
1102/**1691** Şeyhinin vefâtıyla müstakil şeyh oldu.
1107/**1695** I. Avusturya seferine iştirâk etti.
1108/**1696** II. Avusturya seferine iştirâk etti.
1111/**1700** İlk defa hacca gitti.
1112/**1700** Medîne ile Tebük arasında bir yer olan Ulâ yakınlarında hacılarla birlikte eşkıyânın saldırısına uğradı.
1114/**1703** Ulucami'de Kadir gecesi medrese talebelerinin dervişlerden birisini öldürmesinden sonra bir müddet va'zlarına (*Rûhu'l-Beyân*) ara verdi.
1117/**1705** *Rûhu'l-Beyân*'ı tamamladı.
1122/**1710** İkinci defa hacca gitti, İki aydan fazla Kâhire'de kaldı.
1123/**1711** İstanbul'da iki buçuk ay kaldıktan sonra Bursa'ya döndü.
1126/**1714** Tekirdağ'a gitti.
1126/**1714** Âişe Hanım ile evlendi.
1129/**1717** Tekirdağ'dan Bursa'ya döndü.
1129/**1717** Bursa'dan Şam'a gitti.
1132/**1720** Şam'dan Üsküdar'a gitti.

1135/**1723** Üsküdar'dan Bursa'ya döndü.
1135/**1723** Bursa'da Câmi-i Muhammedî'yi inşâ ettirdi.
1137/**1725** Vefât etti.

ESERLERİ

İsmâîl Hakkı (k.s.) Hazretleri, zaman zaman eserlerinin sayısı ile ilgili bilgiler verir. 1122/1710'da yazdığı bir eserinde o zamâna kadar otuz kadar eseri olduğunu söyler.[75] 1133/1721 târihli bir eserinde ise bir yerde o zamâna dek esmâ-i hüsnâ kadar eser yazdığını, bir yerde ise eserlerinin sayısının yüzden fazla olduğunu söyler.[76] Daha sonra da zaman zaman eserlerinin sayısının yüzden fazla olduğunu tekrarlar.[77] Okuma-yazma cihetinden yıldızının Utarid olduğunu belirterek *"Hak Teâlâ bu kulunu kitâbetle mübtelâ etmiştir"* der.[78] Muhtelif eserlerinde toplu ve dağınık olarak isimlerini zikrettiği eserler bir araya getirildiğinde aşağı yukarı eserlerinin yarısını saydığı görülür.[79]

Onun Şam'da kaldığı üç sene (1129-1132) içerisinde on,[80] Üsküdar'da kaldığı üç senede (1132-1135) otuz[81] ve tekrar Bursa'ya döndükten sonra (1135-1137) on kadar kitap ve risâle te'lîf ettiği dikkate alınırsa eserlerinin neredeyse yarıya yakınını ömrünün son on yılında yazdığı anlaşılır. Mehmed Şemseddin Efendi onun eserlerinin çokluğuna bakarak hârika olduğuna ve ilmî kerâmetlerinden bulunduğuna şüphe edilmeyeceğine hükmeder.[82]

İsmâîl Hakkı Bursevî ile ilgili çalışmalarda eserlerinin listesi verilirken oldukça farklı rakamlar ortaya konmuştur. Ayvansarâyî[83] 68, Hocazâde Ahmed Hilmi[84] 50, Mehmed Şemseddîn[85] 115, Bursalı Mehmed Tâhir[86] 105 ve 106, Hüseyin Vassâf[87] 133 ve 134, Mehmed Ali Aynî[88] 134 eserden oluşan listeler vermişlerdir. Onun eserleri ile ilgili en geniş ve en düzgün çalışmanın sâhibi olan Sâkıb Yıldız ise 126 eser ismi vermiş, daha sonra bunlardan bâzılarını iptal edip listesinden çıkararak sayıyı 111'e düşürmüştür.[89]

Bu listeler incelendiğinde bâzı eksik, fazlalık ve farklılıklar olduğu dikkat çeker. Farklı sayıda eserlerden oluşan listelerin ortaya çıkmasında belli bir dereceye kadar eserlerin sayısının çokluğu, bâzı eserlerin kendilerine has husûsiyetlerinin bulunması ve eser tespitinde esas alınan kritere göre sayının farklılık göstermesi etkili olmuştur. Gerek kütüphane kayıtlarında, gerekse müellif tarafından verilmiş birden fazla ismi olan bâzı eserler aynı listede değişik adlarla birkaç defa yer alabilmektedir. Müellif tarafından isimlendirilmemiş olan mecmûa ve vâridât türü bâzı eserler, birbirine karıştırılmıştır. Mecmûalarda yer alan küçük risâleler bâzan müstakil birer eser sayılırken bâzan da hiç dikkate alınmayarak mecmûaların bütünü tek bir eser kabûl edilmiştir. Onun istinsâh ettiği ve kenarına çok cüz'î notlar düştüğü başka müelliflere âit bâzı eserler müstakil bir eser gibi gösterilerek listelere alınmıştır. Bütün bu sebeblere bir de başkalarının eserlerinin Ona nisbet edilmesi ve kayıp eserler eklenince

listeler oldukça karmaşık bir hâle gelmektedir.

Eserlerini esas i'tibârıyla Türkçe ve Arapça olarak yazan İsmâîl Hakkı Hazretleri zaman zaman Farsça'ya da yer vermiştir. Eserlerinin çoğu Türkçe, kırk kadarı Arapça'dır. Türkçe ve Arapça'nın karışık olarak kullanıldığı eserleri de vardır. Eserlerinde yaşadığı döneme göre oldukça sâde bir dil kullanmıştır. Mektupları incelendiği zaman eserlerinde kullandığı Türkçe'nin aksine oldukça ağır, ağdalı ve tasannu' ile yazılmış olduğu görülür. O eserlerinin çoğunu istifâdenin tam, faydanın âmme ve hâssaya şâmil, anlaşılır, öğrenmek ve amel etmek kolay olsun diye tekellüf ve zahmetten uzak, sâde ve kolay bir Türkçe ile kaleme aldığını belirtir.[90] Anlaşılması zor konuları yazarken de zaman zaman Türkçe'yi tercih ettiği görülmektedir.[91]

Onun *Dîvân* ve *Mi'râciye* gibi manzûm eserlerinin yanısıra mensûr eserlerinin içinde de çok sayıda manzûmesi yer almaktadır. Kendisi, manzûmelerinin on binden fazla olduğunu söyler.[92] Buna göre onun şiirlerinin on bin beyte yakın olduğunu söyleyen[93] Mehmed Şemseddîn Efendi'nin verdiği rakam çok düşük kalmaktadır. Bir eserinde onun Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere manzûmelerinin yetmiş bin beyitten fazla olduğunu,[94] başka bir eserinde ise İsmâîl Hakkı'nın gerek *Dîvân*'ında gerekse diğer eserlerinde yer alan şiirlerinin yüz bin beyitten fazla olduğunu söyleyen[95] Hüseyin Vassâf'ın "Yüz bin beyitten fazla" ifâdesinin biraz mübâlağalı olduğu, "yetmiş bin beyitten fazla" ifâdesinin ise daha mâkûl olduğu söylenebilir. Mahmûd Nâsıh Efendi (ö. 1320/1902), İsmâîl Hakkı Bursevî'nin bütün eserlerini tarayarak manzûmelerini bir araya getirmeye çalışmış ve hazırladığı antolojiye *Sübhatü's-sâlikîn* adını vermiştir (BEEK, Genel, nr. 1699-1700).

İsmâîl Hakkı'nın nesirde olduğu gibi şiirde de üslûbu ve kullandığı dil, yaşadığı döneme göre sâdeliğe meyyaldir. Şiirlerinde tevhîd, aşk, ma'rifet, Rasûlullah aşkı ve şevki temalarına çokça yer verilmiştir. O, şiirlerinden bir kısmını ve Hüdâyî'nin bâzı ilâhîlerini bestelemiştir.[96] Bestelenen bâzı şiirlerinin dergâhlarda okunduğunu Mehmed Şemseddîn Efendi'den öğreniyoruz.[97]

İsmâîl Hakkı, eserlerinde değişik ilimlerle ilgili mevzûları genellikle girift olarak ele alır. Bu yüzden eserlerinin konularına göre tam bir tasnîfi zor olmakla birlikte ağırlıklı oldukları konulara göre değerlendirmek mümkündür. Ayrıca muhtevâları dikkate alarak bâzı eserler, birden fazla başlık altında zikredilecektir.

A) Tefsîr:

1. *Rûhu'l-Beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Sonraki bölümde *Rûhu'l-Beyân*'la ilgili geniş bilgi verilecektir.

2. *Şerhun alâ tefsîri cüz'i'l-ahîr li'l-Kâdi'l-Beydâvî*. Beydâvî (ö. 691/1286)'nin Envâru't-Tenzîl adlı tefsîrinin Amme cüzünün şerhidir (BEEK, Genel, nr. 28-30, 455+457+150 vr., müellif hattı).

3. *Ta'lîkatün alâ evâili Tefsîri'l-Beydâvî (Şerh-i Tefsîr-i Fâtiha)*. Beydâvî (ö.

691/1286)'nin *Envârut-Tenzîl* adlı tefsîrinin Fâtiha sûresi ve Bakara sûresinin son âyetleri üzerine yapılmış ta'lîka türü bir eserdir (BEEK, Genel, nr. 31, 209 vr., müellif hattı).

4. *Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtiha*. Fâtiha sûresinin Türkçe kısa bir tefsîridir. (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 2838, vr. 25a-50b).

5. *Tefsîr-i Âmene'r-Rasûlü*. İsmâîl Hakkı'nın biri Arapça (Bayezid Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, vr. 44a-56b), diğeri Türkçe (Süleymaniye Ktp., Hâlet Ef., nr. 414, vr. 153b-157b) iki kısa Âmene'r-rasûlü tefsîri vardır.

6. *Tefsîru Sûreti'l-Asr*. Asr sûresinin Arapça kısa bir tefsîridir. (Bayezid Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, vr. 63a-64b).

7. *Tefsîru Sûreti'z-Zelzele*. Zilzâl sûresinin Arapça kısa bir tefsîridir. (Bayezid Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, vr. 116a-121a).

İsmâîl Hakkı, Arapça Âmene'r-rasûlü, Asr ve Zilzâl sûreleri tefsîrlerini ikinci defa hacca giderken uğradığı (1122/1710) Mısır'da yazmış ve bâzı ulemâ ve meşâyihe hediye etmiştir. Aynı maksatla tefsîr ettiği bâzı âyet (el-Bakara, 2/21-22; eş-Şûrâ, 42/28) tefsirlerini de (Bayezid Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, vr. 78a-96a) İsmâîl Hakkı'nın müstakil birer eser kabûl ettiği görülmektedir.

8. *Kitâbü'l-Mir'ât li-hakâikı ba'dıl-ehâdîs ve'l-âyât*. İsmâîl Hakkı'nın seçtiği âyet ve hadislerin yorumlarının yanı sıra 1125-1130 tarihleri arasındaki bâzı vâridâtını ve şerhlerini, biyografik notları ve bâzı mühim hadiselerle ilgili bilgileri içerir. (BEEK, Genel, nr. 40, 291 vr., müellif hattı).

9. *Levâyih teteallaku bi-ba'dı'l-âyâti ve'l-ehâdîs*. Bâzı âyet ve hadîslerle ilgili İsmâîl Hakkı'nın kalbine doğan tasavvufî yorumları (lâiha) ihtivâ eder. Âyetler çoğunluktadır. (BEEK, Genel, nr. 745, vr. 121b-151b; İstanbul 1288'de *Makâlât-ı İsmâîl Hakkî* içinde basılmıştır.).

10. *Mecmûatü âyâti'l-müntehabe*. Kur'ân'dan seçilen bâzı âyetlerin kısa tefsirlerini, yer yer de bâzı hadîslerin şerhlerine dâirdir. Bu tür mecmûaların müellif tarafından muhtelif zamanlardaki va'zlarında nakledilmek üzere hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu türden müellifin hattıyla birkaç mecmûa vardır: BEEK, Genel, nr. 32, 101 vr., (1094 tarihli); İstanbul Üniversitesi Ktp., AY, nr. 1363, 14 vr., (1097-98 tarihli); BEEK, Genel, nr. 33, 268 vr., (1098-1123 tarihli); İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 3706, 52 vr., (1100-1102 tarihli). Bu mecmûalardan her biri müstakil bir eser olarak kabûl edilebilir.

11. İsmâîl Hakkı'nın vâridât ve mecmûa türü eserlerinde bâzı kısa sûrelerin ve pek çok müstakil âyetin tefsirleri de yer almaktadır.

B) Hadîs:

1. *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*. İbn Hacer (ö. 852/1449)'in *Nuhbetü'l-fiker* adlı eserinin şerhidir. (BEEK, Genel, nr. 35-37, 214+222+208 vr., müellif hattı).

2. *Şerhu'l-Hadîsi'l-erbaîn*. *Riyâzu's-sâlihîn*'den seçilen ve yer yer kısa şerhleri yapılan Arapça kırk hadîs şerhidir (BEEK, Genel, nr. 38, vr. 1a-14a, müellif hattı).

3. *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen*. İmâm Nevevî'nin kırk hadîsinin Türkçe tercüme ve şerhidir (BEEK, Genel, nr. 39, müellif hattı; İstanbul'da 1253, 1313, 1317'de basılmış, Hikmet Gültekin tarafından latin harfleri ile hazırlanan metin İstanbul'da 1998'de neşredilmiştir.).

4. *Mecmûa*. Seçme bâzı hadislerin tasavvufî şerhlerine dâirdir (BEEK, Genel, nr. 42, müellif hattı). Eserde Hüdâyî'nin semâ'a dâir risalesinin istinsâhı da (vr. 26b-31a) yer alır.

5. *Şerhu'l-hadîs "el-Mü'minü mir'âtü'l-mü'min"*. "Mü'min mü'minin aynasıdır" anlamındaki hadîsin (Ebû Dâvud, Edeb, 49; Tirmizî, Birr, 18) tasavvufî şerhidir. (BEEK, Genel, nr. 41, vr. 55-59, müellif hattı).

6. *Şerhu'l-hadîs "İzâ tehayyartüm fi'l-umûr fe'ste'înû min ehli'l-kubûr"*. "İşlerinizde tereddüte düştüğünüzde kabir ehlinden yardım isteyiniz" anlamındaki rivâyetin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1549, vr. 67-69).

7. *Şerhu'l-hadîs "Le-ene ekramü alellâhi min en yedeanî fi'l-ardı ekser min selâs"*. Benzer lâfızlarla olan rivâyetlere Ali el-Medînî'nin "lâ asle leh" (Zerkeşî, *Tezkire*, s. 31), Sağânî'nin "mevzû" (*Keşfü'l-hafâ*, I, s. 200) dediği peygamberimizin kabirde kalacağı müddete dâir rivâyetin şerhidir. (H. Selim Ağa Ktp., Hüdâyi, nr. 467, vr. 128-133).

8. İsmâîl Hakkı'nın vâridât türü eserlerinde ve mecmûalarında yer yer tasavvufî hadîs şerhlerine rastlamak mümkündür.

C) Fıkıh:

1. *Şerhu Fıkhi'l-Keydânî*. Lütfullah Nesefî (Fâzıl Keydânî)'nin namazla ilgili risâlesinin Arapça şerhidir (Âtıf Efendi Ktp., nr. 873, 109 vr., müellif hattı).

2. *Risâle-i Mesâili'l-fıkhiyye*. Muhtelif fıkhî konularla ilgili altmış küsür meseleyi içeren Türkçe bir eserdir (BEEK, Genel, nr. 161, vr. 34a-48a, müellif hattı).

3. *Risâletü'l-câmia li-mesâili'n-nâfia*. Bâzı fıkhî ve kelâmî meselelere dâir bir eserdir (H. Selimağa Ktp., Hüdâyi, nr. 442, 121 vr.).

4. *Kitâbu'l-Fadl ve'n-nevâl*. Eserde fıkıh ve kelâm konuları ağırlıktadır. (BEEK, Genel, nr. 83, 101 vr., müellif hattı).

5. *Ecvibetü'l-Hakkıyye an es'ileti'ş-Şeyh Abdurrahmân*. Şeyh Abdurrahmân'ın ibâdetlerdeki bâzı hikmetlerle ilgili manzûm yedi sorusuna verdiği cevaplardır. (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1521, vr. 42b-61a, müellif hattı).

6. İsmâîl Hakkı'nın *Kitâbü'l-Hıtâb, Kitâbü'n-*Necât gibi eserlerinde de bâzı fıkhî konulara temas edilmiştir.

D) Akâid-Kelâm:

1. *Şerhu Şuabi'l-îmân*. Îmânın şu'beleri ve şerhlerine dâirdir (Topkapı Sarayı Ktp., nr. E.H. 853, 61 vr.; İstanbul'da 1304'te basılmıştır.).

2. *Şerhu'l-kebâir (Rumûzü'l-künûz)*. Büyük günahlarla ilgili bir eserdir. (Âtıf Efendi Ktp., nr. 1328, 60 vr., müellif hattı; İstanbul'da 1257'de basılmıştır.).

3. *İhtiyârât*. Cenâb-ı Hakk'ın seçip üstün kıldığı varlıklara dâirdir (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 414, vr. 134b-148b).

4. İsmâîl Hakkı'nın *Risâletü'l-câmia li-mesâili'n-nâfia, Kitâbu'l-Fadl ve'n-nevâl, Kitâbü'l-Hıtâb, Kitâbü'n-Necât, Tuhfe-i Halîliyye* gibi eserlerinde de akâid ve kelâmla ilgili konulara yer verilmiştir.

E) Tasavvuf:

a) Genel:

1. *Tamâmü'l-feyz fî bâbi'r-ricâl*. İsmâîl Hakkı'nın şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin hayatı, eserleri, yaşayışı, kerâmetleri, devlet adamlarıyla ilişkileri ve sohbetlerine dâir bir eser olmakla birlikte eserin baş tarafında tarîkat âdâb ve erkânına dâir önemli bilgilere de temas edilmiştir (Topkapı Sarayı Ktp., Revan Köşkü, nr. 497, 244 vr., müellif hattı; Ramazan Muslu ve Ali Namlı, *İsmâîl Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri-I ve II*, Marmara Ü. Sos. Bil. Enst., İstanbul 1994, yüksek lisans tezleri).

2. *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye (Silsilenâme-i Celvetî)*. Celvetî tarîkati silsilesinde bulunan meşâyihin terceme-i hallerine dâirdir. Eserin son tarafında tarîkat âdâb ve erkânına dâir bilgiler de bulunmaktadır (Millet Ktp., Şer'iye, nr. 1040, 113 vr.; İstanbul'da 1291'de basılmıştır; İlyas Efendi, İsmâîl Hakkı Bursevî'nin Kitâbü's-Silsiletü'l-Celvetiyye'si, Marmara Ü. Sos. Bil. Enst., İstanbul 1994, yüksek lisans tezi).

3. *Kitâbü'l-Hıtâb*. İtikâd ve ibâdet konularının yanısıra özellikle eserin son bölümlerinde tasavvufî konuların yoğunlaştığı görülmektedir (BEEK, Genel, nr. 65, 139 vr., nr. 66, vr. 1-70, müellif hattı;. İstanbul'da 1256 ve 1292'de basılmıştır; İ. Turgut Ulusoy (İstanbul 1975) ve Bedia Dikel (İstanbul 1976) tarafından yapılan iki ayrı sâdeleştirmeden ikincisi oldukça bozuktur.).

4. *Kitâbü'n-Necât*. İtikâd ve ilmihâl konuları tasavvufî açıdan ele alınmış bu arada ma'rifetullah, vücûd gibi muhtelif tasavvufî mevzûlara da temas edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 165, vr. 79-385, müellif hattı; İstanbul'da 1290'da basılmış; İ.Turgut Ulusoy tarafından yapılan sâdeleştirmesi İstanbul'da 1983'te neşredilmiştir.).

5. *Şerhu'l-Usûli'l-aşere*. Necmüddîn Kübrâ (ö.618/1221)'nın seyr ü sülûkte aslolan on makama dâir *el-Usûlü'l-aşere* isimli eserinin Türkçe tercüme ve şerhidir (BEEK, Genel, nr. 70, 37 vr., müellif hattı; İstanbul'da 1256'da ve birisi *Reşahât* kenarında olmak üzere iki defa da 1291'de basılmış, Mustafa Kara tarafından sâdeleştirilerek Necmüddin Kübrâ'nın diğer iki eseriyle birlikte *Tasavvufî Hayat* adlı eserde (İstanbul 1980, s. 33-70) neşredilmiştir.).

6. *Risâle-i Şerh-i Esmâ-i Seb'a*. Celvetiyye tarîkatında sülûkte esas alınan *Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm ve Kahhâr* isimlerinin (esmâ-i seb'a) Türkçe şerhidir (Millet Ktp., Şer'iye, nr. 1252, vr. 10-23).

7. *Risâletü'l-Hazarât*. Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413)'nin *et-Ta'rîfât* isimli eserinden *"el-hazarâtü'l-hamsü'l-ilâhiyye" ve "el-insânü'l-kâmil"* maddelerinin Türkçe şerhidir (Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 189, vr. 136a-164b).

8. *Kitâbü Huccetü'l-bâliğa*. Düzgün bir tasnîfi olmayan eserde muhtelif tasavvufî konular ele alınmıştır (İstanbul Ü. Ktp., nr. TY 2217, 110 vr., müellif hattı; İstanbul'da 1291'de *Reşahât* kenârında basılmıştır.).

9. *Kitâbü'ş-Şecv*. Musîbet, felâket, âfet, hüzün ve bunların hikmetleri hakkında Arapça bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789, vr. 2a-25a, müellif hattı).

10. *Mecîü'l-Beşîr li-ecli't-tebşîr*. Hakîkat-i Muhammediyye ve vahdet-i vücûd gibi konulara da temas edilen Peygamber Efendimiz'in önceden müjdelenmesine dâir Arapça bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789, vr. 27b-53b, müellif hattı).

11. *Vesîletü'l-merâm*. Muhtelif tasavvufî konuların yanında Cüneyd-i Bağdâdî'nin sahîh bir sülûk ve halvetten faydalanmak için gerekli gördüğü sekiz şartın îzâhına dâir bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 2260, vr. 58-97).

12. *Mecmûatü'l-esrâr*. İki kısımda incelenebilecek olan eserin birinci kısmı bâzı mutasavvıfların muhtelif eserlerinden nakil ve seçmelerden oluşur. İkinci kısım ise Tamâmü'l-Feyz'de de yer alan İsmâîl Hakkı'nın şeyhini ziyâretleri sırasında sohbetlerinden tuttuğu notlardan meydana gelmektedir (Âtıf Efendi ktp., nr. 1500, 125 vr., müellif hattı).

13. *Mecmûa*. "Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım' demişti."(Bakara, 2/30) âyetinin uzunca bir tefsîri, bâzı Farsça kelimelerin îzâhı, salevât, duâlar ve İsmâîl Hakkı'nın bâzı vâridâtına dâir bir eserdir. (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 637, vr. 219b-260a).

14. *Risâle-i Nefesi'r-Rahmân*. Bâzı nâfile namazlar, abdest ve namazın tasavvufî yorumu, bâzı mübârek geceler, sülûkte esas olan on iki isim (esmâ-i isnâ aşer), hilâfet-i zâhire, haşru'l-ecsâd, Hû ismi gibi muhtelif konuların ele alındığı İsmâîl Hakkı'nın en son yazdığı risâledir (Âtıf Efendi Ktp., nr. 1405, vr. 25-36).

15. *Es'iletü's-Sahafiyye ve Ecvibetü'l-Hakkıyye*. Şeyh Mehmed Sahafî'nin (ö. 1146/1733) manzûm sorularına verdiği cevaplardır (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 250, 73 vr.).

16. *Es'ile-i Şeyh Mısrî'ye Ecvibe-i İsmâîl Hakkı*. Niyâzî-i Mısrî (ö. 1105/1694)'nin *"Müşkilim var size ey Hak dostları eylen güşâd"* mısraı ile başlayan ve pekçok soruyu içeren şiirinin şerhidir. (BEEK, Genel, nr. 745, vr. 112-118; İstanbul'da 1288'de *Makâlât-ı İsmâîl Hakkî* içinde basılmıştır, s. 3-8).

17. *Risâle-i Gül (Risâle-i Verdiyye)*. Gül hakkında küçük bir risâledir (İstanbul

Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 975/7).

18. *Şerhu Salevât-i İbn Meşîş*. Ebu'l-Hasen eş-Şâzelî'nin şeyhi Abdüsselâm b. Meşîş el-Hasenî (ö. 625/1228?)'nin sûfîler arasında meşhûr olan ve defâlarca şerhedilen kısa salevâtının Türkçe tercüme ve şerhidir (Süleymâniye Ktp., Mihrişah, nr. 217, vr. 76-97; İstanbul 1256 ve Bulak 1279'da basılmıştır.).

19. *Kitâbü Zübdeti'l-makâl*. Eserde kâl, hâl, makâl, kıyl, kâl ve kavl terimleri üzerinde durulmuş "zübde-i kelâm"ın ne olduğu beyân edilmiş, hâl ile makâl ilişkisi ortaya komuş ve hüsn-i hattın aslı, gelişimi ve kitâbet âdâbı ele alınmıştır (H. Selim Ağa Ktp., Hüdâyi, nr. 449, 30 vr.).

20. *Kitâbü'l-Fasl fi'l-esrâr*. Bâzı tasavvufî terimlerinin izâhına dâir küçük bir risâledir (Âtıf Efendi Ktp., nr. 1501, vr. 16-25).

21. *Risâle fî beyâni'l-halve ve'l-celve*. Halvet ve celvete dâir kısa bir risâledir (H. Selim Ağa Ktp., Hüdâyî, nr. 1797, vr. 68b-70b).

22. *Risâle et-Tehaccî fî hurûfi't-teheccî*. Harflerin esrârı ve tasavvufî yorumuna dâir Arapça bir risâledir (BEEK, Genel, nr. 162, 15 vr., müellif hattı).

23. *Hakâiku'l-hurûf*. İlm-i hurûfla ilgili Arapça bir risâledir (Millet Ktp., Şer'iye, nr. 1182, vr. 73b-79b).

24. *Esrâru'l-hurûf*. Harflerin esrârına dâir Türkçe bir risâledir. (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 2537, vr. 21b-30b).

25. *Bey'atnâme ve icâzetnâmeler:* İsmâîl Hakkı tarafından Şeyh Ahmed Birmâvî el-Mısrî, Şeyh Ahmed Hamdi el-Mısrî, Mukâbeleci Mehmed Efendi, Bahrî Hüseyin Efendi Tûbâzâde Mehmed Ağa, Muhammed eş-Şâmî gibi zevâta verilen bey'atnâme ve icâzetnâmeler de bâzı kaynaklarda müstakil birer eser olarak kabûl edilir (Bk. Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, II, 206-207; *Yâdigâr-ı Şemsî*, 184-185; Hüseyin Vassâf, *Kemâlnâme-i Hakkî*, 42; a.mlf., *Sefîne-i Evliyâ*, III, 53).

26. *Esrâru'l-hacc*. İsmâîl Hakkı'nın 1111/1700'de edâ ettiği ilk haccından dönerken kafileye eşkıyânın saldırısı sırasında kaybolmuştur. Nazm, nesir, metin ve şerhlerin yer aldığı eserde vâridât dışında hac, Kâbe, Haremeyn ve Hicâz'ın esrârı ve bu konularla ilgili tasavvufî/işârî yorumlar yer almaktaydı.

27. *Kitâbü'l-Cehr ve'l-ihfâ*. İsmâîl Hakkı'nın adını verdiği (*Nakdü'l-hâl,* vr. 57a) bu eserin kütüphanelerde yazma nüshasına rastlanamamıştır.

b) Tasavvufî Şiir ve Manzûm Eser Şerhleri:

1. *Ferahu'r-rûh (Şerhu'l-Muhammediyye)*. Yazıcızâde Mehmed Efendi (ö. 855/1451)'nin *Muhammediyye*'sinin Türkçe şerhidir (BEEK, Genel, nr. 59-61, 323+334+331 vr., müellif hattı;. İki ve üç cilt hâlinde muhtelif defalar basılmıştır: Bulak 1252, 1255, 1256, 1258; İstanbul 1274, 1294).

2. *Rûhu'l-Mesnevî (Şerhu'l-Mesnevî)*. Mevlânâ (ö. 672/1273)'nın *Mesnevî*'sinin ilk 738 beytinin Türkçe şerhidir (BEEK, Genel, nr. 72-74, 200+200+210 vr., müellif hattı; İstanbul'da 1285 ve 1287'de iki cilt hâlinde basılmıştır.).

3. *Şerh-i Pend-i Attâr*. Ferîdüddîn Attâr (ö. 618/1221)'ın *Pendnâme* adlı eserinin Türkçe tercüme ve şerhidir. Genel, nr. 68-69, 149+145 vr., müellif hattı; İstanbul'da 1250 ve 1287'de basılmıştır.).

4. *Şerhu Nazmi's-sulûk*. Ömer ibnü'l-Fârız (ö. 632/1234)'ın Nazmü's-sülûk (et-Tâiyyetü'l-kübrâ) adlı kasîdesinin ilk dört beytinin Türkçe şerhidir (Süleymâniye Ktp., Mihrişah, nr. 189, vr. 1-20, müellif hattı).

5. *Kitâbu'l-Envâr*. İsmâîl Hakkı'nın İstanbullu müntesiblerinden Evliyâ lakablı Derviş Mehmed için yazdığı doksan sekiz beyitlik kasîdenin yine kendisi tarafından yapılmış şerhidir (Süleymâniye Ktp., Mihrişah, nr. 189, vr. 21b-102a, müellif hattı; Nevin Gümüş, *İsmâîl Hakkı Burûsevî'nin Kitâbü'l-Envar'ı*, Erciyes Ü. Sos. Bil. Enst., doktora tezi).

6. *Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayrâm-ı Velî*. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin *"Çalabım bir şâr yaratmış"* mısraı ile başlayan altı beyitlik şiirinin şerhidir (Süleymâniye ktp., Esad Ef. nr. 1521, vr. 1b-25b, müellif hattı).

7. *Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre*. Yûnus Emre'ye atfedilen *"Çıkdum erik dalına anda yedüm üzümi"*, İsmâîl Hakkı'nın Yûnus Emre'ye atfettiği Âşık Paşazâde'nin önceki şathiyyeye nazîresi olan *"Çıkdum bâdem dalına anda yedüm üzümi"*, yine Yûnus'a atfedilen *"Sırâttan gel sıfâta anda safâ bulasın"* ve *"Adım adım ileru beş âlemden içeru"* mısraları ile başlayan dört ayrı ilâhîsi İsmâîl Hakkı tarafından şerhedilmiştir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi nr. 1521/2, 4, 6, 7; müellif hattı). Bu şerhlerin her biri ayrı bir eser olarak kabûl edilebilir.

8. *Şerh-i Nazm-ı Ahmedî*. *"Dinler isen hâlimi aydayım ey nevcivân"* mısraı ile başlayan hece vezni ile yazılmış yedi beyitlik bir şathiyenin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Esad Ef. nr. 1521/5, müellifin hattı; İstanbul'da 1330'da basılmıştır).

9. *Şerh-i Ebyât-ı Hasan el-Kâdirî*. *"Bu gönül hem Hak'dadır, hem anda Hak"* diye başlayan şiirin şerhidir (İstanbul Ü. Ktp., nr. TY. 3339/4).

10. *Risâle-i Şem'ıyye*. *"Âdem bir demdir"* mısraı ile başlayan şiirin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 217, vr. 35-42).

11. *Şerh-i Nazm-i Hayretî*. "Sînemin bağında bitmiş bir ağaçta dört dal" mısraı ile başlayan altı beyitlik bir şathiyenin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 2749/5).

c) Tuhfeler:

1. *Sülûkü'l-mülûk (Tuhfe-i Aliyye)*. 1121/1710'da sadrazam Çorlulu Ali Paşa'ya ithâf edilmiştir. (Âtıf Efendi Ktp., nr. 1412, vr. 1-49).

2. *Risâletü'l-Umâriyye*. 1122/1710'da ikinci defa hacca giderken uğradığı Mısır'da ulemâdan Umâre el-Inânî'nin bâzı sorular sorması üzerine bu risâleyi yazarak kendisine ithâf etmiştir. (Bayezid Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, vr. 105b-113a).

3. *Tuhfe-i Recebiyye*. 1131/1718'de Şam vâlisi Recep Paşa'ya ithâf edilmiştir. (Süleymâniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1374, 98 vr., müellif hattı).

4. *Tuhfe-i İsmâiliyye*. 1132/1720'de yazılan eser, İsmâîl Hakkı'nın I. ve II. Avusturya seferi sırasında yol arkadaşı olan Lefkevîzâde Hacı İsmâîl Piyâde'ye ithâf edilmiştir. (H. Selimağa Ktp., Hüdâyi, nr. 459, 58 vr.; İstanbul'da 1292 ve 1303'de basılmıştır.).

5. *Tuhfe-i Halîliyye*. 1133/1720'de İsmâîl Hakkı'nın büyük kardeşi Halil Çelebi'ye ithâf edilmiştir. (Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 165, 98 vr., müellif hattı; İstanbul'da 1256 ve 1293'de basılmıştır.).

6. *Tuhfe-i Atâiyye*. 1133/1721'de İsmâîl Hakkı'nın Tekirdağlı müntesiblerinden Hacı Mehmed Atâî'ye ithâf edilmiştir. (Süleymaniye ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1537, 75 vr.).

7. *Kitâbü's-Sülûk (Tuhfe-i Vesîmiyye)*. 1133/1721'de Enderun ağalarından Seyyid Ahmed Vesîm Ağa'ya ithâf edilmiştir. (Süleymaniye Ktp., Hacı Beşîr Ağa, nr. 359, vr. 49-104; İstanbul'da 1240'da basılmıştır.).

8. *Şerh-i Ebyât-ı Fusûs*. Yine Seyyid Ahmed Vesîm Ağa'ya ithâf edilen bu ikinci risâle *Fusûsu'l-Hikem*'in Kelime-i İshâkıyye Fassı'nın sonunda yer alan beyitlerin şerhine dâirdir. (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1474, vr. 114-146).

9. *Tuhfe-i Bahriyye*. 1133/1720'de Has bahçeler müfettişi Bahrî Hüseyin Efendi'ye ithaf edilmiştir. (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 637, vr. 145-159).

10. *Risâle-i Hüseyniyye*. Bahrî Hüseyin Efendi'ye ithâf edilen bu ikinci risâle Hüseyin isminin ve harflerinin tasavvufî/işârî yorumu hakkındadır. (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 637, vr. 160-168; Yer ve zaman belirtilmeden tahmînen İstanbul 1280 civârında yapılmış bir baskısı da vardır.).

11. *Tuhfe-i Hasakiyye*. 1134/1722'de İsmâîl Hakkı'nın kadîm dostu serhasekiyân Tûbâzâde Mehmed Ağa'ya ithâf edilmiştir. (Ankara Ü. DTC. Fak. Ktp., İ. Saib Sencer, nr. 2029, 379 vr., müellif hattı).

12. *Risâle-i Bahâiyye*. İsmâîl Hakkı bu küçük risâleyi Üsküdar'da ikâmeti sırasında Bursa'da bulunan oğlu Bahâeddîn Mehmed için yazmış ve onun adına izâfe etmiştir. (H. Selim Ağa Ktp., Hüdâyi, nr. 476, vr. 70b-75b).

13. *Tuhfe-i Ömeriyye*. İsmâîl Hakkı'nın müridlerinden Derviş Ömer Nevâlî'ye ithâf edilmiştir. (Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 162, 92 vr., müellif hattı; İstanbul'da 1240'da basılmıştır.).

d) Vâridât Türü Eserler:

1. *Vâridât-ı Hakkıyye (Vâridât-ı Kübrâ)*. Zülkade 1114-Safer 1115 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhlerine dâirdir (BEEK, Genel, nr. 86, vr. 111b-264a, müellif hattı).

2. *Risâletü "Eyyühe'l-bülbül"*. Rebîulevvel 1115'te tamamlanmış vâridât türü bir eserdir. "Bülbül" ile gönül kastedilmiştir. (BEEK, Genel, nr. 86, vr. 84b-110b, müellif hattı).

3. *Mecmûa*. 1115 ve 1116 yıllarına âit bâzı vâridâtı ve şerhlerine dâirdir. Mecmûanın baş ve son tarafında 1114-1118 tarihleri arasında değişik kimseler için yazılan mektup

ve şiirler yer almaktadır. (Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 645, 106 vr., müellif hattı).

4. *Min vâridâti'l-fakîr İsmâîl Hakkı min evâhiri Zilhicce 1116*. 1116 ve 1117 yıllarındaki vâridâtı ve şerhlerine dâirdir. (Süleymâniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789, vr. 56b-222b, müellif hattı).

5. *Mecmûa (Makâlât-ı Şeyh İsmâîl Hakkı, Mecmûatü'l-hutab ve'l-varidât)*. 1118-1124 tarihleri arasındaki bâzı vâridâtını ve şerhlerini ihtivâ eder. Bir hâtıra defteri gibidir. Eserde şiirleri, düşünceleri, bâzı âyet ve hadislerin açıklamaları, hayatı ile ilgili bâzı bilgiler ve mektuplaşmaları da yer alır. (BEEK, Genel, nr. 85, vr. 39b-276b).

6. *Mecmûa*. 1122 yılındaki hac yolculuğu, Mısır ve Hicaz'da bulunduğu sıradaki vâridâtı ve şerhleridir. Bu mecmûada Mısır ulemâ ve meşâyihinden bir kısmına hediye ettiği risâleler de yer alır. (Bayezid Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, 283 vr., müellif hattı).

7. *el-Vâridât*. Şam'da bulunduğu sıradaki bâzı vâridâtı ve şerhlerine dâirdir. Eserin sonunda 1130 tarihi kaydedilmiştir (BEEK, Genel, nr. 66, vr. 70b-138b ve Genel, nr. 67, 150 vr., müellif hattı).

8. *Mecmûa*. Şam'daki (Şevvâl 1130-Zilhicce 1130) bâzı vâridâtı ve şerhleri hakkındadır (İstanbul Ü. Ktp., nr. TY. 9793, 42 vr., müellif hattı).

9. *Kitâbü'd-Düreri'l-irfâniyye*. Şam'daki (1130 sonu-1131 başı) bâzı vâridâtı ve kısa şerhlerine dâirdir. (İstanbul Ü. Ktp., nr. TY. 4019, 63 vr.).

10. *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-vâridât.* Zülkade 1131'de tamamlanmış vâridât türü bir eserdir. Eserde İsmâîl Hakkı'nın pekçok manzûmesi de yer alır. (BEEK, Genel, nr. 87, 184 vr., müellif hattı).

11. *Vâridât*. 1-21 Zülka'de 1131 târihleri arasındaki vâridâtı ve şerhlerine dâirdir. (Süleymaniye Ktp., Âşir Ef., nr. 165, vr. 1-79, müellif hattı).

12. *Mecmûa*. Eserin ilk yarısında özellikle Osman Fazlî Efendi'nin eserlerinden yapılan derlemeler yer alır. İkinci yarısında ise İsmâîl Hakkı'nın 1132 yılına âit bâzı vâridâtı ve şerhleri bulunmaktadır. (BEEK, Genel, nr. 41, vâridâtla ilgili kısım: vr. 27b-70a).

13. *Kitâb-ı Kebîr.* Zilhicce 1132-Rebîulâhir 1133 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhlerine dâirdir. (BEEK, Genel, nr. 71, 135 vr.).

14. *Kitâbü'z-Zikr ve'ş-şeref.* Rebîulâhir 1133-Cemâziyelevvel 1133 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhleri hakkındadır. (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 2752, 63 vr.).

15. *Kitâb el-Hakku's-sarîh ve'l-keşfü's-sahîh.* İsmâîl Hakkı'nın 8 Cemâziyelevvel-28 Şevvâl 1133 târihleri arasındaki vâridâtı ve şerhlerine dâir Arapça hacimli bir eserdir. (Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyi, nr. 468, 507 vr., müellif hattı). Halîfelerinden Ahmed Pertevî Efendi tarafından telhîs edilmiştir (İstanbul Ü. Ktp., nr. AY. 3577).

16. *Kitâbü Nakdi'l-hâl (Şeceratü'l-yakîn ve't-tevhîd)*. Zülkade 1133-Rebiulâhir 1134 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhleri hakkındadır. (İstanbul Ü. Ktp., nr. TY. 2153, 296

vr.).

17. *Kenz-i Mahfî*. Eserde *"Küntü kenzen mahfiyyen"* şeklinde başlayan ve mutasavvıflar arasında kudsî hadîs olarak meşhûr olan rivâyet, on bölümde incelenerek şerh edilmiştir (s. 1-47). 24 Rebîulâhir 1134'te tamamlanan eserin geri kalan kısmı ise (s. 47-156) İsmâîl Hakkı'nın vâridâtı ve şerhlerine dâirdir. (BEEK, Genel, nr. 75, 88 vr., müellif hattı; İstanbul 1290 ve 1307'de basılmış; Abdülkâdir Akçiçek tarafından "Gizli Hazîne" adıyla yapılan sâdeleştirmesi İstanbul'da 1967'de neşredilmiştir.).

18. *Müteferrikât-ı Şeyh Hakkî*. Cemâziyelûlâ 1134-Receb 1134 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhleridir. (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1667, 289 vr., müellif hattı).

19. *Kitâbü Müzîli'l-ahzân*. Receb 1134'den itibâren 1134 yılındaki vâridâtı ve şerhleridir. Vâridâttan başka bir çok tasavvufî konulara ve terimlere temas edilmektedir. (BEEK, Genel, nr. 79, 263 vr., müellif hattı).

20. *Kitâbü Hayati'l-bâl*. 1135 yılındaki çoğunlukla Şaban, Ramazan aylarındaki vâridâtı ve şerhleridir. (BEEK, Genel, nr. 84, 177 vr., müellif hattı).

21. *Kitâbü'l-İzzi'l-âdemî*. Zülkade 1135-Safer 1136 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhleri hakkındadır. (Âtıf Efendi Ktp., nr. 1420, vr. 120-316).

22. *Kitâbü'n-Netîce*. Safer 1136-Şevvâl 1136 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhleridir. (BEEK, Genel, nr. 64, 506 vr., müellif hattı; Ali Namlı ve İmdat Yavaş tarafından latin harfleriyle hazırlanan metin İstanbul'da 1997'de neşredilmiştir).

e) Şiir:

1. *Dîvân-ı İsmâîl Hakkî (Fütûhât-ı Burûseviyye)*. Dîvan'da gazeller çoğunluktadır. Az sayıdaki Arapça ve Farsça gazelle birlikte kafiye sırasına göre tertip edilmiştir. Hece vezni ile yazılmış ilâhîler de aynı tertîbe göre olup gazeller arasında yer almıştır. (BEEK, Genel, nr. 745, vr. 37b-107a; Bulak 1257 ve İstanbul 1288'de basılmıştır, M. Murat Yurtsever, *İsmâîl Hakkî Dîvânı*, Uludağ Ü., Sos. Bil. Enst., Bursa-1990, doktora tezi; mezkûr tez Bursa'da 2000'de neşredilmiştir.).

2. *Risâletü'l-Mi'râciyye*. Mesnevî tarzında yazılmış, 477 beyitten ibârettir. (BEEK, Genel, nr. 124, 21 vr., müellif hattı; İstanbul'da 1267'de basılmıştır.).

3. *Min ba'dı mâ nazamehü'l-fakîr eş-Şeyh İsmâîl Hakkî bi'l-lisâni't-türkî min evveli seneti 1117*. İsmâîl Hakkı'nın 1117 yılı başından itibâren aynı yıl içinde yazdığı Türkçe manzûmeleridir. Eserde hâmiştekilerle birlikte yüz elliden fazla manzûme yer alır. (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789, vr. 222b-252b, müellif hattı).

4. Diğer eserlerinin neredeyse tamâmına yayılmış pek çok manzûmesi vardır.

f) Vaaz-Hutbe:

1. *Mecâlisü'l-va'z ve't-tezkîr*. İsmâîl Hakkı'nın Üsküp'e yerleşmesinden sonra 1086 yılı başlarında oluşturmaya başladığı eser, va'z ve nasîhat notları ile özetleri mâhiyetindedir. (İstanbul'da 1266 ve 1303'de basılmıştır.).

2. *Kitâbü'l-Hutabâ (Hatîbü'l-hutabâ)*. İsmâîl Hakkı'nın muhtelif hutbelerini ihtivâ

eden bir eserdir. (BEEK, Genel, nr. 85, vr. 1-39, müellif hattı).

3. İsmâîl Hakkı'nın va'z ve nasîhatlarında naklettiği âyetlerden oluşan muhtelif mecmûalar da (*Mecmûatü âyâti'l-müntehabe* gibi) bu tür eserleri arasında mutâlâa edilebilir.

g) Diğer Eserleri:

1. *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî*. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)'nin tecvîdle ilgili Mukaddime'sine yapılmış ta'lîka türü bir eserdir. (BEEK, Genel, nr. 38, vr. 176b-183a, müellif hattı).

2. *Kitâbü'l-Furûk (Furûk-ı Hakkî)*. Arap dili ve gramerine dâir bir eser olup Arapça eş anlamlı veya yakın anlamlı kelimeler arasındaki anlam ve kullanım farklarına dâir "el-Furûk" isimli bölümünün adıyla meşhûr olmuştur. (Bayezid Devlet Ktp., Genel, nr. 6818, 118 vr.; İstanbul'da 1251, 1291 ve 1310'da basılmıştır.).

3. *Şerhu Risâle fi'l-âdâbi'l-münâzara li-Taşköprîzâde.* Taşköprîzâde Ebu'l-hayr İsâmüddîn Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *Risâle fî ilmi âdâbi'l-bahs* adlı mübâhese ve münâzara âdâbına dâir eserinin Arapça şerhidir. (BEEK, Genel, nr, 116, 29 vr.; İstanbul'da 1273'te taş baskısı yapılmıştır).

4. *Nuhbetü'l-letâif*. Eser, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Nevâbiğu'l-kelim* adlı eserinden seçmeler, Harîrî'nin *Mir'âtü'ş-şeyyib*'inin şerhi ile İsmâîl Hakkı'nın bâzı vâridâtını ihtivâ eder. (BEEK, Genel, nr. 138, 86 vr., müellif hattı).

---

[75]. *Kitâbü'l-Envâr*, vr. 98b

[76]. *Tuhfe-i Atâiyye*, vr. 2a, 21a

[77]. Bk. *Kitâbü'z-Zikri ve'ş-şeref* (Te'lîf târihi: Rebîulâhir-Cemâziyelevvel 1133), vr. 43a, 63a *Kitâbü'l-Hakkı's-sarîh* (Te'lîf târihi: Cemâziyelevvel-Şevvâl 1133), vr. 1b; *Nakdü'l-hâl* (Te'lîf târihi: Rebîulâhir 1134), vr. 289a; *Kitâbü'n-Netîce* (Şevvâl 1136), II, 339; *Kitâbü's-Silsile* (Te'lîf târihi: Rebîulevvel 1137), vr. 82a

[78]. *Kitâbü'd-Düreri'l-irfâniyye*, vr. 29b; *Tuhfe-i Atâiyye*, vr. 20b

[79]. Eserlerini toplu olarak saydığı yerler için bk. *Mecmûa-i Hakkî*, Âtıf Efendi Ktp., nr. 1496, vr. 41b; *Tuhfe-i Atâiyye*, vr. 20b-21a; *Kitâbü'n-Netîce*, II, 339, 430; *Kitâbü's-Silsile*, vr. 82a-b

[80]. *Tuhfe-i İsmâîliyye*, 3

[81]. *Kitâbü's-Silsile*, vr. 83b

[82]. *Yâdigâr-ı Şemsî*, 177

[83]. *Hadîkatü'l-cevâmi'*, II, 206-207

[84]. *Ziyâret-i Evliyâ*, 143-145

[85]. *Yâdigâr-ı Şemsî*, 183-185

[86]. *Osmanlı Müellifleri*, I, 29-30; *Mevlânâ eş-Şeyh İsmâîl Hakkı el-Celvetî*, 5-9

[87]. *Kemâlnâme-i Hakkî*, 39-43; *Sefîne-i Evliyâ*, III, 52-54
[88]. *Türk Azizleri*, 238-257
[89]. *Türk Müfessiri İsmâîl Hakkı*, 189-378
[90]. *Tuhfe-i Halîliyye*, 4; *Risâle-i Hüseyniyye*, 3; *Kitâbü's-Sülûk*, 28; *Kitâbü'l-Hitâb*, 5; *Kitâbü'n-Netîce*, I, 1
[91]. Bk. *Nakdü'l-hâl*, vr. 29a
[92]. *Kitâbü's-Silsile*, vr. 82b
[93]. *Yâdigâr-ı Şemsî*, 181
[94]. *Sefîne*, III, 50
[95]. *Kemâlnâme-i Hakkî*, 31
[96]. *Sefîne*, III, 50; *Kemâlnâme-i Hakkî*, 36
[97]. *Yâdigâr-ı Şemsî*, 181

RÛHU’L-BEYÂN FÎ TEFSÎRİ’L-KUR’ÂN

a) *Rûhu’l-Beyân*’ın Yazılması:

İsmâîl Hakkı Bursevî (k.s), Cemâziyelâhir 1096/Mayıs 1685’te Bursa’ya halîfe olarak gönderildikten sonra şeyhinin tavsiyesine uygun olarak Ulucami’de va’z etmeye başlamıştır. Va’zları tekerrür edince kendisine Kur’ân’ın başından başlayarak tefsîr etmesi işâret edilmiş, bunun üzerine Şâban 1096/Temmuz 1685’de tertîb üzere Kur’ân-ı Kerîm’i va’zlarında tefsîr etmeye başlamıştır. Bir taraftan Kur’ân-ı Kerîm’i va’zlarında tefsîr ederken bir taraftan da *“Rûhu’l-Beyân fî tefsîri’l-Kur’ân”* ismini verdiği eserini Arapça olarak yazmaya devam etmiştir.[98]

İsmâîl Hakkı Hazretleri, Balkanlar’da Üsküp ve civarında halîfe olarak bulunduğu sırada tefsirlerden derlemeler yaparak bir eser oluşturmaya başlamış ve bu çalışmasını Kur’ân’ın başından Nisâ sûresinin 78. âyetine kadar getirmişti. Bu çalışmasını tefsîrin başına koyarak kaldığı yerden yazmaya devam etmiştir. Ancak daha önce yaptığı bu çalışmada Fâtiha sûresinin başından Bakara sûresinin 267. âyetine kadar olan bölümü, üslûbu biraz farklı olduğu için Bursa’da yeniden elden geçirerek tekrar yazmış ve üslupta bütünlük sağlamıştır.[99] Bu yüzdendir ki tefsirde Bakara sûresinin 267. âyetinden önce ayrı bir mukaddime yer almaktadır.[100]

İsmâîl Hakkı Bursevi (k.s), Kur’ân-ı Kerîm’in tefsîrinin hatmi sırasında teberrük için Hz. Üftâde’nin Bursa’da bulunan makamlarını dolaşmış, her makam birer sûre nakli ve zikrullah ile ihyâ edilip toplanan büyük cemâatler ile duâlar ve senâlar olunmuştur. Hz. Üftâde’ye âit Bursa’daki bu makamlar şunlardır: Atîk Ali Paşa Câmii (Hz. Üftâde orada bir müddet halvet etmiştir), Kaygan Câmii (Hz. Üftâde, orada i‘tikâf eylemiştir), Umur Bey Mahallesi Câmii (Hz. Üftâde, orada cuma kılmıştır) ve Doğan Bey Mahallesinde bir ev (orası ayda bir kere ihyâ olunurdu).[101]

Rûhu’l-Beyân, yazılı olarak (tahrîren) 14 Cemâziyelevvel 1117 (Eylül 1705) Perşembe günü tamamlanmıştır.[102] Tefsîrin va’z olarak (takrîren) tamamlanması ise aynı ayın son Perşembe günü (28 Cemâziyelevvel/Eylül 1705) Ulucâmi’de olmuştur. Tefsîr’in hatim meclisine sayılamayacak kadar çok büyük bir cemâat iştirâk etmiştir. İsmâîl Hakkı Hazretlerinin beyanına göre Bursa’nın fethinden beri böyle bir cem‘iyet olmadığı ve benzerinin işitilmediği husûsunda ittifâk edilmiştir. Zîrâ, cem‘iyete katılanlar Bursa halkıyla sınırlı değildi. Çevreden hatmin olacağını bir iki hafta, hattâ bir iki ay önceden işitenler de toplanıp gelmişlerdi. Ulucami’nin dışı, içinde bulunanların birkaç katı cemâatle çevrelenmişti. Kadınlar da erkekler kadar çoktu. Hatim sırasında kalbler etkilenmiş, gözler yaşarmış, hattâ ileri gelenlerden ve sıradan halktan kasvet-i kalble tanınanlar bile kendilerini tutamayıp gözyaşlarını salıvermişlerdir.[103]

Rûhu’l-Beyân’ın te’lîfine başlanması ile tamamlanması arasında yaklaşık yirmi sene

on ay gibi bir müddet vardır. İsmâîl Hakkı Hazretleri biraz da tefsîrin hazırlandığı müddeti Kur'ân'ın nüzûl müddetine denk düşürmek gayretiyle olsa gerek yaklaşık olarak vahiy müddeti kadar bir zamanda, yirmi üç senede tamamlandığını söyler.[104]

Rûhu'l-Beyân'ın te'lîfinin bu kadar uzun sürmesinde zaman zaman meydana gelen fâsılaların da te'sîri olmuştur. İsmâîl Hakkı Bursevî (k.s.), 1097-1101/1686-1690 târihleri arasında beş defa İstanbul'a şeyhi Osman Fazlî Efendi'yi ziyârete gitmiş, bu ziyâretlerden bâzıları birkaç ay sürmüştür. 1102/1690'da Kıbrıs'a şeyhini ziyârete gidip dönmesi beş buçuk ayı bulmuştur. II. Mustafa'nın saltanatının ilk yıllarında askere va'z ve nasîhat etmek üzere katıldığı I. ve II. Avusturya Seferi (1107-1108/1695-1696) sırasında ordu ile beraber hareket ettiği kabûl edilirse yaklaşık altışar aydan bir yıl tutar. 1111/1700'de edâ ettiği ilk haccına gidiş dönüşü on yedi ay sürmüştür. 1114/1703 yılı Ramazan'ında Kadir gecesinde Ulucami'de meydana gelen katil hâdisesinden sonra bir müddet va'zlarına (Kur'ân'ın takrîren tefsîrine) ara vermiştir. 1115 yılı Şaban ayı ortasından Zülkade ayı ortasına kadar (Aralık 1703-Mart 1704) üç ay süren şiddetli bir hastalık geçirmiştir. Altı yıla yaklaşan bu fâsılalar sırasında *Rûhu'l-Beyân*'ın te'lîfi de durmuştur.[105]

İsmâîl Hakkı Hazretleri, *Rûhu'l-Beyân*'ı te'lîf ederken vaktinin tamâmını tefsîre hasretmemiş, bir taraftan da *Tamâmü'l-feyz fî bâbi'r-ricâl, Ferahu'r-rûh (Şerhu'l-Muhammediyye), Rûhu'l-Mesnevî (Şerhu'l-Mesnevî), Vâridât-ı Hakkıyye* ve *Min Vâridâti'l-fakîr eş-Şeyh İsmâîl Hakkî* gibi hacimli eserlerini ve bir çok risâlesini de kaleme almıştır.[106]

b) *Rûhu'l-Beyân*'ın Müellif Nüshası ve Baskıları:

Rûhu'l-Beyân, İsmâîl Hakkı Bursevî (k.s.) tarafından üç cilt olarak tertîb edilmiştir.[107] Her cilt Kur'ân'dan yaklaşık on cüz'ün tefsîrini ihtivâ eder. Her cilde ayrı bir mukaddime (hutbe) ile başlanmıştır.

İsmâîl Hakkı, birinci cildin mukaddimesinde 1096 (1685) târihinde şeyhi Osman Fazlî Efendi tarafından "burcü'l-evliyâ" olarak nitelendirdiği Bursa'ya gönderilmesinden, Ulucami'de va'za başlamasından ve Balkanlar'da bulunduğu sırada yazdığı dağınık vaziyetteki tefsir notlarını bir araya getirerek tefsîri yazmaya başlamasından bahseder.[108] Birinci cildin sonunda tefsîri yazmaya başladığında bir veya iki cilt olarak hazırlamaya niyetlendiğini, fakat umduğundan daha geniş olması sebebiyle artık üç cilt olarak hazırlamaya karar verdiğini ve Tevbe sûresinin sonunda birinci cildi tamamladığını belirtir. Yine burada tefsîrin adını *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* olarak sarâhaten zikreder ve bu ismin ilhâmla konulduğunu vurgular.[109]

İkinci cildin mukaddimesinden İsmâîl Hakkı Hazretlerinin tefsîri tamamlamaya ömrünün yetip yetmeyeceği endîşesine düştüğü anlaşılmaktadır. Bu hâlet-i rûhiye içindeyken gördüğü bir rüyâ cesâretini artırmış ve tefsîrin te'lîfine devam etmiştir. O, içine düştüğü bu hâlet-i rûhiyeyi ve gördüğü rüyâyı başka bir eserinde şöyle anlatır:

“Çün ki cild-i evvel tamâm oldu, bunun kitâbet ve tertîbinden olan meşakkat ve itmâmına dek tûl-i müddet zarûrî olduğu hâtıra geldikde hâb galebe eyleyip gördüm ki, bir kimse mührü fekk olunmuş bir mektûb getirip önüme bıraktıkda ben dahî alıp “Bu mektûb mukaddemâ okunmuştur, buna hâcet yoktur” dediğimde ol kimse dahî “İki mektûb dahî vardır gelecek” diye va‘d edip gâib oldu. Fakîr dahî intikâl eyledim ki, üç mektûb üç cild tefsîr ola ki, biri okunup tamâm olmuştur ve ikisinin tamâmı dahî mev‘ûddur. Velâkin havfımdan her-bâr “Yâ Rabb, tasdîk-ı rü’yâ eyle” [diye] duâ ederdim. Nitekim cild-i sânî hutbesinde mufassaldır.”[110]

22 Şaban 1102 (Mayıs 1691)’de başlanan ikinci cildin hutbesinde tefsîr ilminin zorlukları, *Rûhu’l-Beyân*’ın te’lîfi sırasında dikkat edilen husûslar ve tefsîrin metodu ile ilgili önemli bâzı bilgiler de yer alır.[111]

Usûlen yazılmış intibâını veren üçüncü cildin kısa hutbesi hamdele, salvele, genel temennî ve duâ cümlelerini ihtivâ etmektedir.[112] Üçüncü cildin sonunda İsmâîl Hakkı Hazretleri tefsîrin tamamlanması ile ilgili kısa bilgiler verir, va’dini gerçekleştirdiği ve rüyâsını hak kıldığı için Allah’a hamd ve senâlar eder.[113]

Rûhu’l-Beyân’ın müellif hattıyla olan yazma nüshası on altı defter hâlinde Bursa Eski Eserler Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Bu defterlerin âit oldukları ciltler ve ciltlerin tefsîrini ihtivâ ettiği sûreler şu şekildedir:

Birinci cilt: Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr. 12 (90 vr.), nr. 13 (90 vr.), nr. 14 (90 vr.), nr. 15 (90 vr.), nr. 16 (89 vr.). Birinci cilt, Fâtiha (1)-Tevbe (9) sûrelerinin tefsîrine dâirdir.

İkinci cilt: Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr. 17 (70 vr.), nr. 18 (90 vr.), nr. 19 (90 vr.), nr. 20 (90 vr.), nr. 21 (85 vr.). İkinci cilt, Yûnus (10)-Ankebût (29) sûrelerinin tefsîrine dâirdir.

Üçüncü cilt: Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr. 22 (100 vr.), nr. 23 (100 vr.), nr. 24 (100 vr.), nr. 25 (90 vr.), nr. 26 (100 vr.), nr. 27 (101 vr.). Üçüncü cilt, Rûm (30)-Nâs (114) sûrelerinin tefsîrine dâirdir.

Müellif nüshasında 29x20 cm. ebadında bir kağıt kullanılmış ve metin 23x13 cm. ebadında bir alana yazılmıştır. Her sayfada 35’er satır bulunmaktadır. Tefsîri yapılan âyetler kırmızı mürekkeple yazılmış ve harekelenmiştir. Tefsîr metinleri ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Âyetlerin tefsîri sadedinde zikredilen âyet, hadîs ve beyitler siyah mürekkeple yazılmış ve umûmiyetle üstleri çizilmiştir. Varak kenarlarına yer yer kırmızı mürekkeple konu başlıkları konulmuştur. Metinde bugünkü imlâ kurallarına göre paragraf başı olabilecek kelimelerin üstüne kısa bir çizgi çekilmiştir. Aynı uygulama başka eserlerden nakiller yapılırken de tatbik edilmektedir. Özellikle şiirlerde nokta ve virgül yerine zaman zaman özel işâretler kullanılmıştır. Varak kenarlarında tefsîr tamamlandıktan sonra eklendiği anlaşılan pek çok not ve ilâve yer almaktadır. Bunlardan başka eserlerden alınanların kaynağı da zikredilmektedir.

Rûhu’l-Beyân, İstanbul ve Kâhire-Bulak’da bir çok defa basılmıştır:

1. İstanbul 1255, 3 cilt, 979 + 997 + 1413 s.
2. Bulak 1255, 3 cilt, 979 + 997 + 1413 s.
3. Bulak 1264, 4 cilt, 979 + 997 + 683 + 728 s.
4. Bulak 1276, 4 cilt, 979 + 997 + 683 + 730 s.
5. Bulak 1278, 6 cilt, 721 + 703 + 841 + 769 + 800 + 804 s.
6. İstanbul 1285, 4 cilt, 979 + 996 + 683 + 728 s.
7. İstanbul 1286, 4 cilt, 979 + 996 + 683 + 730 s.
8. Bulak 1287, 6 cilt, 721 + 703 + 841 + 769 + 800 + 804 s.
9. İstanbul 1306, 4 cilt, 978 + 996 + 683 + 728 s.
10. İstanbul 1330, 10 cilt, 450 + 468 + 549 + 494 + 531 + 499 + 500 + 527 + 544 + 552 s. (Bu baskı daha sonra İstanbul ve Arap dünyâsında muhtelif defâlar ofset yoluyla da çoğaltılmıştır.)

Rûhu'l-Beyân'ın baskılarında müellifin üç cilt hâlindeki tertîbine riâyet edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Üç cilt hâlinde yapılan ilk baskıları, sayfa adedi diğerlerine göre oldukça fazla olan üçüncü cildin ikiye bölünmesiyle dört ciltlik baskılar, üç cildin üçünün de ikişer cild hâline getirilmesiyle altı ciltlik baskılar izlemiştir. On ciltlik baskıda ise ilk üç cilt müellifin tertîbine göre birinci cilde, sonraki üç cilt ikinci cilde, son dört cilt ise üçüncü cilde tekâbül etmektedir.

Müellif hattıyla olan yazma nüshada varakların kenarlarına tefsîr tamamlandıktan sonra eklendiği anlaşılan not ve ilâveler, maalesef baskılara aksetmemiştir. Büyük bir ihtimalle bu *Rûhu'l-Beyân*'ın baskılarının müellif nüshasına değil de diğer müstensihlerin nüshalarına dayanmasından ve sonraki baskıların önceki baskıların tekrârından ibâret olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan *Rûhu'l-Beyân*'ın müellif hattıyla olan nüshası esas alınarak ilmî usûller çerçevesinde yeniden tam bir baskısının yapılması oldukça faydalı olacaktır.

Rûhu'l-Beyân'ın Bursa Eski Eserler Kütüphanesi'nde (Genel, nr. 12-27) bulunan müellif hattı yazma nüshasına göre sûrelerin başladığı varaklar, İstanbul 1330'da yapılan on cilt hâlindeki baskısına göre sûrelerin başladığı ve tamamlandığı sayfalar, sûrelerin tefsirlerinin tamamlandığı hicrî târihler aşağıdaki şekildedir:

Sûre Numara / Varak Cilt / Sayfa Tamamlama (Hicrî yıl / ay ve gün)
1. Fâtiha 12 / 4a I / 3-26 1096 / Şaban (başlama)
2. Bakara 12 / 10a I / 27-450
3. Âlü İmrân 13 / 59a II / 2-159
4. Nisâ 14 / 16a II / 159-336 1099 / Evâsıt-ı Cemâziyelâhir
5. Mâide 14 / 73b II / 336-468 1100 / Muharrem 3
6. En'âm 15 / 23b III / 2-133 1100 / Cemâziyelevvel
7. A'râf 15 / 61a III / 133-310 1101 / Safer
8. Enfâl 16 / 21b III / 310-381 1101 / Evâhir-i Rebîulâhir
9. Tevbe 16 / 41b III / 381-549 1102 / Safer 10

10. Yûnus 17 / 2a IV / 3-89 1102 / Zülka‘de 11
11. Hûd 17 / 26b IV / 90-206 1103 / Rebîulevvel 24
12. Yûsuf 17 / 59b IV / 207-334 1103 / Evâsıt-ı Receb
13. Ra‘d 18 / 26a IV / 334-391 1103 / Şevval 21
14. İbrâhîm 18 / 43a IV / 392-438 1103 / Zülhicce 1
15. Hicr 18 / 56b IV / 439-494 1104 / Rebîulevvel 13
16. Nahl 18 / 72a V / 2-102 1104 / Şaban 19

Sûre Numara / Varak Cilt / Sayfa Tamamlama (Hicrî yıl / ay ve gün)
17. İsrâ 19 / 10b V / 102-214 1105 / Evâsıt-ı C.Evvel
18. Kehf 19 / 43b V / 214-312 1105 / Ramazan 23
19. Meryem 19 / 71b V / 312-361 1105 / Zülka‘de 19
20. Tâhâ 19 / 86a V / 361-451 1106 / Rebîulevvel 20
21. Enbiyâ 20 / 21a V / 451-531 1106 / Receb 5
22. Hac 20 / 43a VI / 2-66 1107 / Evâhir-i C.Evvel
23. Mü’minûn 20 / 61a VI / 66-113 1107 / Receb 22
24. Nûr 20 / 74b VI / 113-187 1108 / Receb 3
25. Furkân 21 / 5a VI / 187-258 1108 / Ramazan 6
26. Şuarâ 21 / 23a VI / 258-318 1108 / Zülka‘de 9
27. Neml 21 / 39a VI / 318-380 1109 / Muharrem 4
28. Kasas 21 / 55a VI / 380-444 1109 / Evâhir-i Rebîulevvel
29. Ankebût 21 / 70b VI / 444-499 1109 / Cemâziyelevvel 17
30. Rûm 22 / 1b VII / 3-62 1109 / Receb 6
31. Lokman 22 / 16b VII / 62-105 1109 / Şaban 8
32. Secde 22 / 27a VII / 105-131 1109 / Ramazan 4
33. Ahzâb 22 / 33a VII / 131-258 1110 / Muharrem 18
34. Sebe’ 22 / 66a VII / 258-311 1110 / Rebîulevvel 25
35. Fâtır (Melâike) 22 / 79b VII / 311-364 1110 / Evahir-i Receb
36. Yâsîn 22 / 93a VII / 364-444 1110 / Zülka‘de 2
37. Sâffât 23 / 14a VII / 444-500 1111 / Evâil-i Muharrem
38. Sâd 23 / 29b VIII / 2-68 1112 / Cemâziyelâhir 3
39. Zümer 23 / 47b VIII / 68-148 1112 / Şaban 27
40. Mü’min 23 / 69a VIII / 148-225 1112 / Zülka‘de 28
41. Secde (Fussilet) 23 / 89a VIII / 225-284 1113 / Safer 10
42. Şûrâ 24 / 6a VIII / 285-348 1113 / Evâhir-i Rebîulâhir
43. Zuhruf 24 / 23b VIII / 348-400 1113 / Evâhir-i C.Âhir
44. Duhân 24 / 38b VIII / 400-434 1113 / Şaban 5
45. Câsiye 24 / 48a VIII / 434-461 1113 / Ramazan 14

46. Ahkaf 24 / 55b VIII / 461-496 1113 / Şevval 10
47. Muhammed 24 / 65a VIII / 496-527 1113 / Zülhicce 25
48. Fetih 24 / 73b IX / 2-61 1114 / Safer 15
49. Hucurât 24 / 90a IX / 61-99 1114 / Evâil-i Rebîulâhir
50. Kaf, 24 / 100b IX / 99-145 1114 / Evâil-i C.Evvel
51. Zâriyât 25 / 13a IX / 145-184 1114 / Evâhir-i C.Âhir
52. Tûr 25 / 24a IX / 184-208 1114 / Evâhir-i Receb

Sûre Numara / Varak Cilt / Sayfa Tamamlama (Hicrî yıl / ay ve gün)
53. Necm 25 / 31a IX / 208-262 1114 / Ramazan 11
54. Kamer 25 / 46a IX / 262-287 1114 / Şevval 23
55. Rahmân 25 / 53a IX / 288-316 1114 / Evâhir-i Zülka'de
56. Vâkıa 25 / 61a IX / 316-344 1115 / Evâil-i Safer
57. Hadîd 25 / 69a IX / 344-387 1115 / Evâhir-i Rebîulevvel
58. Mücâdele 25 / 81b IX / 388-415 1115 / Evâhir-i C.Evvel
59. Haşr 25 / 89a IX / 415-472 1115 / Evâhir-i Receb
60. Mümtehine 26 / 15b IX / 472-492 1115 / Ramazan sonu
61. Saff 26 / 21b IX / 493-512 1115 / Evâsıt-ı Zülhicce
62. Cum'a 26 / 27b IX / 512-529 1116 / Safer 2
63. Münâfikun 26 / 32a IX / 529-544 1116 / Evâil-i Rebîulevvel
64. Teğâbün 26 / 36b X / 2-24 1116 / Rebîulâhir 9
65. Talâk 26 / 43a X / 24-47 1116 / Cemâziyelevvel 15
66. Tahrîm 26 / 49b X / 47-72 1116 / Evâil-i Receb
67. Mülk 26 / 57a X / 72-99 1116 / Şaban 1
68. Kalem 26 / 65b X / 100-130 1116 / Şaban 25
69. Hâkka 26 / 75a X / 130-153 1116 / Ramazan 17
70. Meâric 26 / 82a X / 153-171 1116 / Şevval 10
71. Nûh 26 / 87b X / 171-187 1116 / Şevval 24
72. Cin 26 / 92b X / 188-203 1116 / Zülka'de 7
73. Müzzemmil 26 / 97b X / 203-223 1116 / Zülka'de 22
74. Müddessir 27 / 3a X / 223-243 1116 / Evâil-i Zülhicce
75. Kıyâme 27 / 9a X / 243-258 1116 / Zülhicce 21
76. İnsan 27 / 13b X / 258-280 1117 / Muharrem 4
77. Mürselât 27 / 20a X / 280-291 1117 / Muharrem 10
78. Nebe' 27 / 23b X / 292-313 1117 / Muharrem 22
79. Nâziât 27 / 30b X / 314-330 1117 / Safer 2
80. Abese 27 / 35b X / 330-342 1117 / Safer 8
81. Tekvîr 27 / 39a X / 343-355 1117 / Safer 15

82. İnfitâr 27 / 42b X / 355-363 1117 / Safer 22
83. Mutaffifîn 27 / 45b X / 363-374 1117 / Safer 26
84. İnşikâk 27 / 48b X / 375-383 1117 / Safer sonu
85. Bürûc 27 / 51a X / 383-396 1117 / Rebîulevvel 6
86. Târık 27 / 55a X / 396-402 1117 / Rebîulevvel 14
87. A'lâ 27 / 56b X / 402-412 1117 / Rebîulevvel 15
88. Gâşiye 27 / 59b X / 412-419 1117 / Rebîulevvel 17
89. Fecr 27 / 62a X / 420-433 1117 / Evâhir-i Rebîulevvel
90. Beled 27 / 65b X / 433-440 1117 / Rebîulâhir 5
91. Şems 27 / 68a X / 440-447 1117 / Evâil-i Rebîulâhir
92. Leyl 27 / 70a X / 447-452
93. Duhâ 27 / 71b X / 452-461 1117 / Rebîulâhir 12
94. İnşirâh 27 / 74a X / 461-466
95. Tîn 27 / 75b X / 466-470
96. Alak 27 / 77a X / 470-479
97. Kadir 27 / 79b X / 479-486 1117 / Rebîulâhir 22
98. Beyyine 27 / 81b X / 486-492 1117 / Rebîulâhir 24
99. Zilzâl 27 / 83b X / 492-495 1117 / Cemâziyelevvel 4
100. Âdiyât 27 / 84b X / 496-499
101. Kâria 27 / 85b X / 499-501
102. Tekâsür 27 / 86a X / 501-505
103. Asr 27 / 87a X / 505-507 1117 / Cemâziyelevvel 5
104. Hümeze 27 / 88a X / 507-510
105. Fil 27 / 88b X / 510-518 1117 / Cemâziyelevvel 7
106. Kureyş 27 / 91b X / 519-521
107. Mâûn 27 / 92a X / 521-524 1117 / Cemâziyelevvel 8
108. Kevser 27 / 93a X / 524-526
109. Kâfirûn 27 / 93b X / 526-528
110. Nasr 27 / 94a X / 528-532 1117 / Cemâziyelevvel 9
111. Mesed 27 / 95b X / 532-536 1117 / Cemâziyelevvel 10
112. İhlâs 27 / 96b X / 536-540 1117 / Cemâziyelevvel 11
113. Felak 27 / 98a X / 541-546
114. Nâs 27 / 99b X / 546-552 1117 / Cemâziyelevvel 14

c) *Rûhu'l-Beyân*'ın Kaynakları:

İsmâîl Hakkı Bursevî Hazretlerinin yetişme döneminde aldığı derslerin ve okuduğu kitapların *Rûhu'l-Beyân*'ın şekillenmesinde doğrudan veya dolaylı olarak te'sîri büyüktür. Bu kitapların önemli bir kısmı, *Rûhu'l-Beyân*'ın kaynakları arasında da yer

almaktadır.

O, yetişme döneminde Edirne'de kaldığı yedi sene içinde Şeyh Abdülbâkî Efendi'den sarf, nahiv okumuş, İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249)'in sarf ilmine dâir *eş-Şâfiye* ve nahiv ilmine dâir *el-Kâfiye* adlı eserlerini baştan sona ezberlemiştir. Yine ezberleyerek mantıktan risâleler okumuştur. Fıkıhtan İbrâhîm el-Halebî (ö. 956/1549)'nin *Mülteka*'sını, kelâmdan *Şerh-i Ramazan* ve *Hayâlî Çelebi Hâşiyeleri* ile birlikte Sa'düddin et-Teftâzânî (ö.791/1389)'nin *Şerhu'l-akâid*'ini, fenn-i âdâbdan risâleler, maânî ve beyândan es-Sekkâkî (ö. 626/1299)'nin *Miftâhu'l-ulûm'*unu, fıkıh usûlünden İbn Melek'in (ö.797/1394-5) *Şerhu'l-Menâr'*ını, diğer ilimlerden birçok risâleyi ve tefsîrden Beyzâvî (ö. 685/1286)'nin *Envâru't-Tenzîl'*inin ilk üçte birini okumuştur. Yine Edirne'de bulunduğu sırada Osman Fazlî Efendi'nin bir başka halîfesinden fıkıh ve kelâmla ilgili kitaplar okumuştur.[114]

İstanbul'da ise şeyhi Osman Fazlî Efendi'den fenn-i âdâb, kelâm, iki defa da ferâiz okumuştur. Şeyhi, belâğatla ilgili Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö.791/1389)'nin *el-Mutavvel* adlı eserine hâşiye hazırladığı sırada ondan *el-Mutavvel'*i, daha sonra fıkıh usûlüyle ilgili Sadru'ş-şerîa Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî (ö. 747/1346)'nin *et-Tenkîh* isimli eserini okumuştur.[115] Osman Fazlî Efendi'nin *et-Tenkîh* üzerine de şerhi vardır.[116]

İsmâîl Hakkı Bursevî (k.s.), şeyhi tarafından okutulmayan ilimleri tahsîl etmek üzere dergâh dışında İstanbul'un ileri gelen diğer hocalarından da istifâde etmeye çalışmış, Kurrâ Mehmed Efendi'den tecvîd, diğer bâzı hocalardan Farsça eserler okumuştur. Hâfız (ö. 792/1390)'ın *Dîvân*'ını, şerhleriyle berâber Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292)'nin *Bostân* ve *Gülistân*'ını, Mevlânâ Câmî (ö. 898/1492)'nin *Bahâristân*'ını, Şeyhülislâm İbn Kemâl (ö. 940/1534)'in *Nigâristân*'ını, Mevlânâ (ö. 672/1273)'nın *Mesnevî* ve *Fîhi mâ fîh*'ini, vâiz Hüseyin el-Kâşifî'nin tefsîrini, Zahîr el-Fâryâbî'nin, Hakîm el-Enverî'nin, Kemâl el-Hucendî'nin, Mevlânâ Câmî'nin dîvanlarını ve diğer manzûm ve mensûr eserleri mütâlaa etmiştir.[117]

İsmâîl Hakkı Hazretleri, Bursa'ya gelmeden önce Balkanlar'da halîfe olarak bulunduğu sırada Kur'ân'ın başından Nisâ sûresinin 78. âyetine kadar tefsirlerden derlemeler yaparak bir mecmûa oluşturmuştu. Bu mecmûa *Rûhu'l-Beyân*'ın baş tarafları için önemli bir kaynak olmuştur. Üslupta bütünlük sağlamak amacıyla Fâtiha sûresinin başından Bakara sûresinin 267. âyetine kadar olan kısım yeniden yazılmış, bundan sonra Nisâ sûresinin 78. âyetine kadar olan kısım olduğu gibi alınmıştır.[118] Nitekim bu konuya tefsîrin mukaddimesinde de işâret edilmektedir.[119]

İsmâîl Hakkı'nın va'z ve irşâd faaliyetleri münâsebetiyle başta tefsirler olmak üzere muhtelif kaynaklardan istifâde ederek meydana getirdiği tefsîr mecmûaları,[120] kendisi için bir bakıma temrin olmuş, tefsîri hazırlamak husûsunda kendisine cesâret vermiştir.

Rûhu'l-Beyân, hazırlanırken daha önce yazılan pek çok tefsirden ve muhtelif kaynaklardan istifâde edilmiştir. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Beydâvî'nin *Envâru't-*

tenzîl'i, Râzî'nin *Mefâtîhu'l-gayb*'ı, Ebü's-Suûd Efendi'nin *İrşâdü'l-akli's-selîm*'i gibi meşhur tefsîrler; Necmüddîn Dâye'nin *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye*'si, Kâşânî'nin *Te'vîlât*'ı, Baklî'nin *Arâisü'l-beyân*'ı gibi tasavvufî tefsîrler *Rûhu'l-Beyân*'ın temel kaynakları olmuştur. Bunların yanında pek çok tefsirden ve muhtelif ilimlerle ilgili diğer eserlerden de istifâde edilmiştir. *Rûhu'l-Beyân*'a kaynaklık eden belli başlı eserleri, müelliflerinin vefât târihleri dikkate alınarak şöylece sıralamak mümkündür:

1. Ebû Ali Hüseyin b. Yahyâ el-Buhârî ez-Zendüstî (ö. 382/922), *Ravdatü'l-ulemâ*
2. Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî (ö. 383/993), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm, Tenbîhü'l-gâfilîn, Bostânü'l-ârifîn*
3. Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), *Letâifü'l-işârât, er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*
4. Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî (ö. 468/1076), *Esbâbü'n-nüzûl, el-Basît, el-Vasît, el-Vecîz*
5. Tâcü'l-kurrâ Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî (ö. 500/1107*), el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân*
6. Hüseyin b. Muhammed b. Râğıb el-Isfahânî (ö. 502/1108), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm, el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân, Muhâdarâtü'l-üdebâ ve muhâverâtü'ş-şuarâ ve'l-büleğâ*
7. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî (ö. 505/1112), *İhyâu ulûmi'd-dîn, Minhâcü'l-âbidîn, el-Erbaîn fî usûli'd-dîn, el-Maksadu'l-esnâ fî şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ, ed-Dürratü'l-fâhira fî keşfi ulûmi'l-âhira, Mişkâtü'l-envâr, Cevâhiru'l-Kur'ân*
8. Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ el-Beğavî (ö. 516/1122), *Meâlimü't-tenzîl*
9. Necmüddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed en-Nesefî (ö. 537/1142), *Tefsîru't-teysîr (et-Teysîr fî ilmi't-tefsîr)*
10. Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf an hakâikı gavâmizı't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl, Esâsü'l-Belâğa, Rebîu'l-ebrâr*
11. Tâhir b. Ahmed el-Buhârî es-Serahsî (ö. 542/1147), *Hazânetü'l-fetâvâ*
12. Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali el-ma'rûf bi-Ca'ferek el-Makarrî el-Beyhakî (ö. 544/1149), *Tâcü'l-Masâdır*
13. Muhammed b. Tayfûr el-Gaznevî es-Secâvendî (ö. 560/1165), *Aynü'l-maânî fî tefsîri's-seb'il-mesânî*
14. Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullah el-Endelüsî es-Süheylî (ö. 581/1185), *et-Ta'rîf ve'l-i'lâm fî mâ übhime fi'l-Kur'ân*
15. Fahruddîn el-Hasen b. Mansûr el-Ferğânî Kâdîhân (ö. 592/1196), *Fetâvâ Kâdîhân*
16. Ebû Muhammed Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî (ö. 606/1209), *Arâisü'l-beyân fî hakâikı'l-Kur'ân*,
17. Fahruddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî (ö. 606/1210), *Mefâtîhu'l-ğayb (et-*

Tefsîru'l-Kebîr)

18. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Kuraşî el-Bûnî (ö. 622/1225), *Letâifü'l-işârât fî esrâri'l-hurûfi'l-ulviyyât*

19. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, *Fusûsu'l-hikem, Mevâkıu'n-nücûm*

20. Necmüddîn Dâye, Ebû Bekr b. Abdullah Şâhâvâr el-Esedî er-Râzî (ö. 654/1256), *Bahru'l-hakâik ve'l-maânî (et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye).* Necmüddîn Dâye, Zâriyât sûresinin on sekizinci âyetine kadar gelebilmiş, tefsîrin geri kalanını ise Alâüddevle es-Simnânî (ö. 737/1336) tamamlamıştır. Bu eser yanlışlıkla Necmeddin Kübrâ (ö. 618/1221)'ya da nisbet edilmiştir.

21. Zekiyyüddîn Ebû muhammed Abdülazîm b. Abdulkavî el-Münzirî (ö. 656/1258), *et-Terğîb ve't-terhîb*

22. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Cami' li-ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Kurtubî), et-Tezkira bi-ahvâli'l-mevtâ ve'l-âhira*

23. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (ö. 672/1273), *Mesnevî*

24. Sadreddîn Muhammed b. İshâk el-Konevî (ö. 673/1274), *İ'câzü'l-beyâni'l-müştemil alâ şerhi külliyyâti esrâri Ümmi'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Fâtiha), Kitâbü'l-Fükûk, Şerhu Hadîsi'l-erbaîn*

25. Muvaffakuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf el-Kevâşî (ö. 680/1281), *Keşfü'l-hakâik ve şerhu'd-dakâik*

26. Abdullah b. Ömer el-Beydâvî (ö. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*

27. Abdülkerîm İbn Atâullah el-İskenderî eş-Şâzelî (ö. 709/1309), *el-Hikemü'l-Atâiyye*

28. Hâfızuddîn Ebü'l-berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî (ö. 710/1310), *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*

29. Abdürrazzâk b. Cemâleddîn el-Kâşânî es-Semerkandî (ö. 730/1330), *Hakâiku't-te'vîl fî dakâikı't-Tenzîl (Te'vîlâtü'l-Kur'ân/Kâşânî)*. Bu tefsîr yanlışlıkla İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilmiştir.

30. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî (ö. 745/1344), *el-Bahru'l-muhît*

31. Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kâkî (ö. 749/1348), *Uyûnü'l-mezâhibi'l-erbaa*

32. Dâvûd b. Mahmûd el-Kayserî (ö. 751/1350), *Matlau husûsı'l-kilem fî maânî Fusûsı'l-hikem*

33. Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî (ö. 768/1367), *Ravdu'r-rayyâhîn fî hikâyâti's-sâlihîn*

34. Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah eş-Şiblî (ö. 769/1368), *Âkâmü'l-mercân fî ahkâmi'l-cânn*

35. Mahmûd b. Ahmed el-Konevî (ö. 771/1369), *el-⁄unye fi'l-fetâvâ*

36. Hıdır b. Abdurrahmân el-Ezdî (ö. 773/1371), *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*

37. Âlim b. Alâ el-Hanefî (ö. 800/1397), *el-Fetâve't-Tatarhâniyye*

38. Ebû Bekr b. Ali el-Haddâdî el-Mısrî (ö. 800/1398), *Keşfü't-tenzîl fî tahkîkı'l-mebâhisi ve't-te'vîl*

39. Abdullatîf b. Abdülazîz b. Melek el-Kirmânî (ö. 801/1398), *Şerhu Meşârıkı'l-envâr*

40. Mahmûd b. Abdullah el-Gülistânî (801/1399), *Enîsü'l-vahde ve celîsü'l-halve*

41. Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî (ö. 808/1405), *Hayâtü'l-hayevân*

42. Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed el-Bezzâzî (ö. 827/1424), *el-Fetâve'l-Bezzâziyye (el-Câmiu'l-vecîz)*

43. Molla Fenârî, Şemsüddîn Mehmed b. Hamza (ö. 834/1431), *Uyûnü'l-a'yân (Tefsîru'l-Fâtiha)*

44. Abdurrahmân b. Muhammed el-Bistâmî (ö. 858/1454), *el-Fevâihu'l-miskiyye fi'l-fevâtihi'l-Mekkiyye*

45. Alâeddîn Ali b. Yahyâ es-Semerkandî (ö. 860/1456), *Bahru'l-ulûm*

46. Celâlüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Mahallî (ö. 864/1460) ve Celâlüddîn Ebü'l-Fadl Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî (ö. 911/1505), *Tefsîru'l-Celâleyn*

47. İdrîs İmâmüddîn b. Muhammed el-Mekramî (ö. 872/1368), *Ravdatü'l-ahbâr*

48. Nâsıruddîn Muhammed b. Abdullah el-Aktemirî (ö. 882/1477), *Fethu'r-Rahmân fî tefsîri'l-Kur'ân*

49. İbn Temcîd, Muslihuddîn Mustafa b. İbrâhim (ö. 890/1485), *Hâşiye alâ Envâri't-Tenzîl*

50. Molla Câmî, Nûruddîn Abdurrahmân b. Nizâmüddîn (ö. 898/1492), *Şerhu Fusûsı'l-hikem*

51. Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (ö. 902/1496), *el-Makâsıdü'l-hasene*

52. Hüseyin b. Ali el-Vâiz el-Kâşifî (ö. 910/1505), *Mevâhib-i Aliyye, er-Risâletü'l-aliyye fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*

53. Celâlüddîn Ebü'l-Fadl Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî (ö. 911/1505), *ed-Dürru'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr, el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*

54. Ömer b. Muhammed eş-Şâmî el-Hanefî (ö. 933/1526), *Nisâbu'l-ihtisâb fi'l-fetâvâ*

55. Sa'dî Çelebi, Sa'dullâh b. Îsâ (ö. 945/1538), *Havâşî alâ Envâri't-Tenzîl*

56. Sofyalı Bâlî Efendi (ö. 960/1553), *Şerhu'l-Fusûs*

57. Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563), *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'l-furû'*

58. Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed el-Imâdî (ö. 982/1574), *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*

59. Alâuddîn Ali Dede el-Bosnevî el-Halvetî (ö. 1007/1598), *Es'iletü'l-hikem (Havâtimü'l-hikem ve hallu'r-rumûz ve keşfü'l-künûz)*

60. Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628), *Nefâisü'l-mecâlis, Vâkıât*

61. Nûruddîn Ali b. Burhâniddîn el-Halebî (ö. 1044/1635), *İnsânü'l-uyûn fî sîreti'l-*

emîni'l-me'mûn (es-Sîratü'l-Halebiyye)

62. Atpazârî Osman Fazlî Efendi (ö. 1102/1691), *el-Lâihâtü'l-berkıyyât, er-Risâletü'r-rahmâniyye*

63. Reşîdüddîn Ebü'l-Fadl ibn Ebî Saîd Ahmed el-Meybüdî, *Keşfü'l-esrâr ve uddetü'l-ebrâr*

64. Şeyh Ebü'l-Kâsım el-Huzeymî el-Ferârî, *el-Es'iletü'l-makhame fi'l-ecvibeti'l-mefhame*

65. Şeyh Süleymân b. Dâvûd es-Süvârî, *Zühretü'r-riyâd fi'l-mev'ıza*

d) *Rûhu'l-Beyân*'ın Metodu:

İsmâîl Hakkı Bursevî (k.s.), tefsîri yazarken dikkat ettiği husûslarla tefsîr metodu hakkında kısa bilgiler verir. *Rûhu'l-Beyân*'la ilgili ilk elden müellifinin verdiği bilgiler olması bakımından bu bilgiler önem arz etmektedir.

O, Bakara sûresinin infâkla ilgili 267. âyetine besmele, hamdele ve salvele ile giriş yaptıktan sonra kendi adını ve bâzı nisbelerini zikreder ve tefsîr metodu ile ilgili bilgiler verir. Bu bilgilere göre İsmâîl Hakkı va'z ve nasîhatla meşgûl olduğu için mev'ızaya ihtimâm etmiştir. Tefsirlerden derlemeler yapmış ve Kur'ân âyetlerinin düğümünü çözecek (anlaşılmasını sağlayacak) kadar tefsîr ile yetinmiş, insanların akılları miktarınca konuşmak gâyesiyle ve onları ünsiyete sevk eden bir ihtisâra ulaşmak için âyetlerin mânâlarının tüm vecihlerini ortaya koymaya kalkışmamıştır. Âyetlere uygun düşen terğîb ve terhîb ile bâzı te'vîlleri de eklemiştir.[121]

Onun tertîbine göre ikinci cildin önsözünde de tefsîr metodu ile ilgili bâzı bilgiler yer alır. Bu bilgilere göre o tefsir vecihlerini çoğaltmamış, kolay bir sûrette âyetlerin anlaşılmasını sağlayacak kadarıyla yetinmiştir. Bunun yanında önceki tefsirlerde bulunmayan bâzı ilâveler yapmış, zikredilmesi öğüt ve ibret alacak kimselerin gönlüne sevinç verecek ekler koymuştur. Yine uyandırıcı birer öğüt olması için her meclise bir miktar fasîh Farsça beyitler katmıştır. Diğer kaynaklardan aldığı ibâreleri, siyâk-sibâka uygun düştüğü sürece değiştirmeden vermiştir. Kendi görüşlerini "Fakîr der ki..." diyerek belirtmiş, bâzısını da takrîrin içine derc etmiştir.[122]

O, kendi tertîbine göre ikinci cildin sonunda tefsîrde ibâre, işâret ve rabbânî ilhâmın faydalarını (fevâid) bir araya getirdiğini söyler.[123]

Tamâmü'l-Feyz adlı eserinde ise va'zlarında tefsîr ettiği her meclisi ilgi çekici bir üslûbla yazıya geçirdiğini, buna tasavvufî yorumları eklediğini ve uygun yerlerde Farsça beyitleri takrîre kattığını söyler.[124]

İsmâîl Hakkı Hazretleri, tefsîrin tamamlandığı günün sabâhı kendisine vârid olan ilâhî bir hitâbı îzâh ederken *Rûhu'l-Beyân*'ı türlü ilim ve ma'rifetleri ihtivâ eden sâde (basît) bir tefsîr olarak nitelendirir.[125]

1122/1710 yılında ikinci defa hacca giderken uğradığı Mısır'da Ahmed Hamdî el-Mısrî'ye verdiği icâzetnâmede *Rûhu'l-Beyân*'la ilgili bâzı değerlendirmelerde de

bulunmaktadır. O, *Rûhu'l-Beyân*'da tefsîri birkaç kere derleme (cem'), kendisini de derleyen (câmi') olarak nitelediği gibi[126] burada da *"cema'tü"*, yâni topladım, derledim ifâdesini kullanır. Üç büyük cilt hâlinde olan tefsîrde önce şer'î esasları ve hükümleri zikretmeyi, sonra da tasavvufî yorumlara remzetmeyi iltizâm ettiğini belirtir. Böyle bir tefsîri yazmanın herkesin altından kalkamayacağı zor bir iş olduğunu da vurgular.[127]

Rûhu'l-Beyân her ne kadar tasavvufî yönü ağır basan bir tefsir olarak meşhur olsa da aslında kaynakları dolayısıyla hem rivâyet hem de dirâyet tefsîrinin özelliklerini taşıyan, çok yönlü ve câmi bir tefsirdir.

Rivâyet tefsîrlerinde olduğu gibi *Rûhu'l-Beyân*'da da Kur'ân'ın Kur'ân'la, Kur'ân'ın sünnetle, Kur'ân'ın sahâbe ve tâbiûndan gelen haberlerle tefsîri esaslarına riâyet edilmiştir.

İsmâîl Hakkı Bursevî (k.s.), Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsîri konusuna dikkat ettiği kadar, âyetler arasındaki mânâ yönünden yakınlığa da ehemmiyet vermiş, tefsîrinin pek çok yerinde bu husûsa temas etmiştir.

Rûhu'l-Beyân'da esbâb-ı nüzûl genellikle âyetlerin tefsîrinden önce verilir. İsmâîl Hakkı Hazretlerinin zikrettiği nüzûl sebeblerini sahâbeden nakledilen rivâyetler, (رُوِىَ، قِيلَ) *"ruviye, kıyle"* vb. lafızlarla senedi zikredilmeden verilenler, aralarında tercih yapılmadan verilen birden ziyâde rivâyetler, kendi görüşünü ilâve ettiği rivâyetler ve müfessirlerin müşterek görüşü olan rivâyetler olarak tasnîf etmek mümkündür.

O, *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye*'den Kur'ân'ın zâhiri olan ahkâmda neshin muhtemel olduğunu, bâtını olan hikem ve hakâikde ise kesinlikle ihtimâl dâhilinde olmadığını nakleder.[128] Kendisi de aynı görüşte olan İsmâîl Hakkı, Kur'ân'ın işâret ettiği mânâ için nesh vâkî olmadığı, neshin ibâre ve ahkâm-ı sûriyye cihetinden olduğu kanaatindedir.[129] Zâhirî bakımdan Kur'ân'da neshin varlığını kabûl eden İsmâîl Hakkı Bursevî (k.s.) yeri geldikçe nâsih ve mensûh âyetlere işâret eder.

Rûhu'l-Beyân'ın husûsiyetlerinden birisi de ibretli kıssa ve hikâyelere çokça yer verilmesidir. Kur'ân ve sünnette de geçmiş ümmetlerin pek çok ibretli kıssaları anlatılmaktadır. Taberî'den itibâren Zemahşerî, Beydâvî, Ebu's-Suûd tefsirlerinde bile görülen kıssalara *Rûhu'l-Beyân* gibi bir tefsîrde rastlamak şaşırtıcı değildir. Kıssalar, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde olduğu gibi doğruluk derecesine bakılmadan didaktik (öğretici) tarafı ve ibret alınacak yönleri düşünülerek nakledilmiştir. Bu özelliği sebebiyledir ki *Rûhu'l-Beyân* sonraki dönemlerde mev'iza için önemli bir kaynak olmuştur. Nitekim Zâhid el-Kevserî, vâizlerin kalblere incelik veren hikâyeler ihtivâ etmesi sebebiyle *Rûhu'l-Beyân*'a büyük bir düşkünlükleri bulunduğunu ifâde eder. Devamla tefsirde Farsça kitaplardan pek çok nakiller yapıldığını ve sûfîlerin işâretlerinin çok olduğunu, nakillerin çoğunun *et-Tevîlâtü'n-Necmiyye*'den yapıldığını, tefsirde kulaklara lezzet verecek beyân çeşitlerinin bulunduğunu, ancak İsmâîl Hakkı'nın

her kitaptan ve herkesten nakilde bulunmaktan sakınmadığını söyler.[130]

Rûhu'l-Beyân'da isrâiliyyâtın yer alması, kaynağı olan tefsirler ve diğer eserler vâsıtasıyladır. *Rûhu'l-Beyân*'ın üslûbu bu tür haber ve hikâyeleri nakletmek için oldukça müsâittir. Nitekim İsmâîl Hakkı Bursevî (k.s.) diğer eserlerden derlediği bu tür rivâyetleri tefsîrine almakta hiç tereddüt etmemiştir.

O, Hanefî mezhebine mensûb olmakla birlikte ahkâm âyetlerinin tefsîrinde yeri geldikçe diğer mezheblerin görüşlerine de yer verir. Ahkâm âyetlerini tefsîr ederken zaman zaman usûl-i fıkıh kâidelerini de zikreder. Bu tür âyetlerin tefsîrinde mezheb imâmlarının görüşlerini belirttiği gibi, bâzan onlarla birlikte kendi görüşünü de zikretmiş, çok az da olsa kendi görüşünü ortaya koyduğu meseleler de olmuştur.

Rûhu'l-Beyân'ın ihtivâ ettiği hadîsler hadîs usûlü bakımından oldukça tenkîde açıktır. Nakledilen hadîslerin önemli bir kısmı sahîh hadisler olmakla birlikte, hadis tekniği bakımından zayıf ve mevzû kabûl edilen rivâyetler de vardır. Bu yönüyle *Rûhu'l-Beyân* özellikle hadîs ehli ulemâ tarafından eleştirilmiştir. Nitekim Abdülfettâh Ebû Gudde, hadisleri çoğu zaman senedsiz olarak zikreden Zemahşerî, Beydâvî ve Ebu's-Suûd gibi müfessirlerin hadisle iştiğalden uzak olmaları sebebiyle tefsirlerinde geçen hadîslerin bâzısının sahîh, bâzısının zayıf, bâzısının da münker veya mevzû olduğunu belirttikten sonra İsmâîl Hakkı Bursevî'yi de onlara ilâve edip onun için *"Lâ yede lehû bi-ilmi'l-hadîs"* diyerek hadîs ilminden nasîbi olmadığını ifâde eder.[131] Kanaatimizce bu tenkît biraz mübâlağalıdır. Onun hadîs usûlüne dâir İbn Hacer (ö. 812/1449)'in *Nuhbetü'l-fiker* isimli eserini şerh ettiğini biliyoruz. Ayrıca O, muhaddislerce tenkîde tâbi tutulan rivâyetleri aktarırken zaman zaman bu rivâyetlerle ilgili muhaddislerin görüşlerini de verir. Buradan hareketle İsmâîl Hakkı Bursevî'nin muhaddislerin maksadını anladığı, aradaki farklılığın ise onun hadîs anlayışından kaynaklandığı söylenebilir. O, mevcut hadîs usûlü kurallarını kabûl etmekle birlikte sahîh keşfi de Peygamber Efendimiz'den hadîs ahzi veya bir hadîsin tesbît ve tashîhinde yeterli görmektedir. Ayrıca o, terğîb ve terhîb konusunda zayıf hadîslerle amel edilebileceğine dâir kuraldan sonuna kadar istifâde etmiştir. Zayıf ve mevzû rivâyetlerin tefsirde yer almasında onun îtibâr ettiği kaynaklara güveninin tam olmasının ve onların naklettiği rivâyetleri tenkitsiz olarak almasının te'sîri de büyüktür.[132]

Rûhu'l-Beyân'da kısa ve özlü olarak kelâmî meselelere de temas edilmiştir. İsmâîl Hakkı Bursevî (k.s.), kelâmî meseleleri istifâde ettiği kaynaklara dayanarak verdiği gibi zaman zaman kendi görüşlerini de belirtir. Ehl-i sünnet akîdesine bağlı kalarak başta Mu'tezile olmak üzere Kaderiyye, Cebriyye ve Cehmiyye gibi mezheblerin Ehl-i Sünnet'e muhâlif görüşlerini tenkît eder.

Rûhu'l-Beyân'da âyetler bir veya birkaç kelime hâlinde alınarak sarf, nahiv, iştikâk ve mânâ yönünden tahlîl edilmiştir. İsmâîl Hakkı Bursevî Hazretleri, bu hususta faydalandığı kaynaklara da genellikle temas etmişse de bâzı kısa açıklamalarda buna lüzûm görmemiştir. Kelimelerin mânâlarını verirken istifâde ettiği kaynak bâzı mûteber lügatların yanı sıra Râğıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât* adlı eseridir. *Rûhu'l-Beyân*'da

nâdiren de olsa kelimelerin mânâsını ve âyetlerin tefsîrini te'yîd etmek maksadıyla Arap şiiri ile de istişhâdda bulunulduğu görülmektedir.

Kırâat vecihlerine, kırâat farklarından doğan mânâ değişikliklerine *Rûhu'l-Beyân*'da fazlaca yer verilmemiştir. Bu konu ile ilgili verilen bilgiler de genellikle diğer tefsirlerden alınarak kaynak verilmeden yapılan nakillerdir.

İsmâîl Hakkı Bursevî (k.s.), âyetleri tefsîr ederken Kur'ân'ın i'câzına da işâret eder ve bu hususta ilgili kaynaklardan da mâlûmat aktarır. Belâğatla ilgili istiâre, teşbîh, mecâz ve kinâye gibi edebî sanatların bulunduğu âyetlerde bu husûslara temas eder. İlm-i maânîyi teşkil eden kasr, tahsîs, hazf, îsâl vb. konulara da işâret eder.

Rûhu'l-Beyân, diğer tefsirlerden ve kaynaklardan çokça nakilde bulunan, belki de başarısı ve tutulması yaptığı nakilleri iyi bir te'lîfle sunmasında yatan bir tefsirdir. Bununla birlikte İsmâîl Hakkı Hazretlerinin ortaya konan görüşler arasında tercihlerde bulunduğu, kendi görüşlerini de belirttiği ve zaman zaman Zemahşerî, Beydâvî, Râzî, Ebu'l-Leys Semerkandî, Celâleyn, Ebû Hayyân, Şeyhzâde, Kevâşî, Sa'dî el-Müftî, Ebu's-Suûd Efendi gibi müfessirlere tenkitler yönelttiği de görülmektedir.

Tasavvufî/işârî tefsîr yönünden de *Rûhu'l-Beyân*'ı büyük ölçüde yukarıdaki çerçevede değerlendirmek mümkündür. Tefsîrin tasavvufî vechesini tasavvufî tefsir ve eserlerden yaptığı nakiller oluşturur. Bu bilgilere yer yer kendi tasavvufî yorumlarını da eklemiştir. Onun, tasavvufî tefsirlerin çoğundan faydalanması yanında en önemli kaynağı *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye*'dir. Tefsîrin tasavvufî yönünün teşekkülünde Celvetiyye'nin kurucusu Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628) hazretlerinin eserlerinden, ve kendi şeyhi Osman Fazlî Efendi (ö. 1102/1691)'nin eserlerinden ve sözlerinden yapılan nakillerin te'sîri büyüktür.

Azimli bir çalışma ve tetkîk mahsûlü olan *Rûhu'l-Beyân* kaynaklarıyla ilgili bölümde işâret edilen kendinden önceki eserlerin tesirinde kaldığı kadar kendinden sonraki eserler için de geniş bir kaynak olmuş, geçen üç asır içinde tesirleri günümüze kadar devam etmiştir:

İsmâîl Hakkı Bursevî (k.s.)'un muâsırlarından kendisi gibi bir Celvetiyye mensûbu olan Hüdâyî Âsitânesi postnişinlerinden Ya'kûb Afvî (ö. 1149/1736) *Tuhfetü'l-vu'âz* isimli eserinde (H. Selimağa Ktp., Hüdâyî, nr. 623) *Rûhu'l-Beyân*'dan aynen nakillerde bulunmuştur.

Yine onun ile muâsır müelliflerden Eşrefzâde Ahmed İzzeddîn Efendi (ö. 1153/1741)'nin *Enîsü'l-cenân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinde (Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr. 976-977) hem metod, hem de muhtevâ bakımından *Rûhu'l-Beyân*'ın derin izlerini görmek mümkündür.

Eşrefzâde'nin oğlu Abdülkâdir Necîb (ö. 1202/1789)'in *Rûhu'l-Beyân*'a ismen de benzeyen *Zübdetü'l-Beyân* isimli tefsîre dâir eserinin (Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr. 217-218) ana kaynaklarından birisi de *Rûhu'l-Beyân*'dır. *Zübdetü'l-Beyân* metod bakımından da *Rûhu'l-Beyân*'dan istifâde etmiştir.

Rûhu'l-Beyân'ı kaynak olarak kullanan ve ondan etkilenen müelliflerden birisi de

Gazzîzâde Abdullatîf Efendi (ö. 1247/1831)'dir. *Fütûhât-ı Kenzi'l-Kur'ân* adlı üç ciltlik Türkçe tefsîrini (Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Orhan, nr. 219-221) hazırlarken *Rûhu'l-Beyân*'dan da istifâde etmiştir.

Mehmed b. Osman el-Hilmî el-Adavî'nin 1267/1851'de yazdığı *Tefsîr-i Sûre-i Vâkıa* isimli eserinde (İstanbul 1310, 460 s.) nakillerin neredeyse yarıdan fazlası *Rûhu'l-Beyân*'dan yapılmıştır.

Evliyâzâde İsmâîl Hakkı el-Kütâhî'nin *Miftâhu't-tefâsîr* adlı eseri (İstanbul 1286, 413 s.) önemli ölçüde *Rûhu'l-Beyân*'dan seçilen mevzûlardan oluşur.

Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* adlı eserinde âyet meâllerine açıklamalarda bulunmak üzere eklediği dipnotlarda bâzan isim vererek, bâzan da vermeden *Rûhu'l-Beyân*'dan istifâde etmiştir.

Ömer Nasûhî Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri* adlı eserinin mukaddimesinde istifâde ettiği tefsirler arasında Beyzâvî, Râzî ve Ebu's-Suûd tefsirlerinden sonra dördüncü olarak *Rûhu'l-Beyân*'ı zikreder.

Son devir Nakşî meşâyıhından Ramazanoğlu Mahmûd Sâmî Efendi, muhtelif sûre tefsîrleri başta olmak üzere eserlerinde zaman zaman *Rûhu'l-Beyân*'dan iktibâslarda bulunur.

e) *Rûhu'l-Beyân* ile İlgili Çalışmalar:

1. Seyyid Muhammed Nûrî el-Kâdirî el-Mevsılî tarafından *Telhîsu't-Tibyân min Rûhi'l-Beyân* adıyle dört cild olarak telhîs edilmiştir. Dördüncü cildin sonunda dört adet takrîz vardır.[133]

2. Mustafa Sabri er-Reşîdî el-Kâdirî tarafından *Reyhânetü'l-ihvân el-maktûfe min riyâzı'l-cinân el-menkûle min Tefsîri Rûhi'l-Beyân* adıyla özetlenmiştir.[134]

3. Aşçı İbrâhîm Dede (ö. 1906'dan sonra), *Tercemetü'l-fârisiyye fî Tefsîri'l-Hakkıyye* isimli eserinde tefsirde geçen Farsça beyit ve metinleri Türkçe'ye tercüme etmiştir (İstanbul Ü. Merkez Kütüphanesi, nr. TY. 3210-3212). *Rûhu'l-Beyân*'ın elinizdeki bu tercümesi sırasında Farsça ibâreler konusunda Aşçı Dede'nin bu çalışmasından istifâde edilmiştir.

4. Sâkıb Yıldız, doktora tezinin (*L'Exégète Turc Ismâ'il Hakkî Burûsawî, Sa Vie, Ses Oeuvres et La Méthode dans son Tafsîr Rûh al-Bayân*, Faculté des Lettres et Sciences Humanies de Paris L'Université de Sorbonne 1972) üçte birini *Rûhu'l-Beyân*'a ayırmış ve tefsîri muhtelif yönlerden incelemiştir. Fransızca olan ve yayımlanmamış bulunan bu tez, müellifi tarafından bâzı değişiklikler yapılarak *Türk Müfessiri İsmâ'il Hakkî Burûsevî-Hayatı, Eserleri ve Rûhu'l-Beyân Tefsiri* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiş, fakat aslı gibi basılma imkânı bulamamıştır. Bu mukaddime hazırlanırken *Rûhu'l-Beyân*'ın kaynakları ve metodu konusunda önemli ölçüde Sakıp Yıldız'ın tezinden istifâde edilmiştir.

5. M. Ali Sâbûnî tarafından *Tenvîru'l-ezhân min tefsîri Rûhi'l-Beyân* adıyla ihtisâr

ve tahkîk edilmiştir (Dımaşk-1988). Sâbûnî, tefsirde geçen Farsça metinleri hiçbir değerlendirme yapmadan tek kalemde kaldırmış, zayıf ve mevzû gördüğü rivâyetleri de metinden çıkarmıştır. *Tenvîru'l-ezhân*, isminden de anlaşılacağı üzere *Rûhu'l-Beyân*'ın zihinlere ve akıllara hitâb eden taraflarını bırakmış, ruhlara ve gönüllere hitâb eden taraflarını ise çıkarmıştır.

6. Sâbûnî'nin *Tenvîru'l-ezhân*'ı bir heyet tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve *Rûhu'l-Beyân* tercümesi olarak neşredilmiştir (İstanbul 1995-1996).

---

[98]. Bk. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 107-109

[99]. *Rûhu'l-Beyân*, BEEK, Genel, nr. 13, vr. 51b (Müellif hattı ile olan yazma nüshada sayfa kenarında bulunan bu ilâve bilgi, baskılarda yer almamaktadır.)

[100]. *Rûhu'l-Beyân*, BEEK, Genel, nr. 13, vr. 51b. Müellif hattı ile olan yazma nüshada bu mukaddimenin baş ve son satırları kırmızı mürekkeple, mukaddimenin üzeri ise dikey altı adet çizgi ile çizilmiştir. Bu durum bu mukaddimenin müellif tarafından iptal edildiği intibâını vermektedir. Ayrıca burada İsmâîl Hakkı'nın "el-Aydosî" olarak yer alan nisbesinin baskılarda yanlışlıkla el-Burûsî şeklinde verildiği de dikkat çekmektedir (Bk. İstanbul 1285, I, 290-291; İstanbul 1389, I, 429).

[101]. *Kitâbü's-Silsile*, vr. 63a-b

[102]. *Rûhu'l-Beyân*, BEEK, Genel, nr. 27, vr. 101b (matbû nüsha X, 552); *Min Vâridâti'l-Fakîr İsmâîl Hakkı*, vr. 127b

[103]. *Min Vâridâti'l-Fakîr İsmâîl Hakkı*, vr. 128b

[104]. *Rûhu'l-Beyân*, X, 552; *Min Vâridâti'l-Fakîr İsmâîl Hakkı*, vr. 127b; *Kitâbü'n-Netîce*, II, 430

[105]. Bu hâdiselerin tafsîlâtı için hayatı ile ilgili kısma bk.

[106]. Bk. *Min Vâridâti'l-Fakîr İsmâîl Hakkı*, vr. 127b-128a

[107]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 108; *Min Vâridâti'l-Fakîr İsmâîl Hakkı*, vr. 126b, 128a; *Tuhfe-i Atâiyye*, vr. 20b; *Kitâbü'n-Netîce*, II, 430

[108]. Bk. *Rûhu'l-Beyân*, BEEK, Genel, nr. 12, vr.1b; Eser Neşriyat, İstanbul 1389, I, 2-3

[109]. *Rûhu'l-Beyân*, BEEK, Genel, nr. 16, vr. 89b; III, 549

[110]. *Kitâbü'n-Netîce*, II, 430. Bâzı kelimelerin anlamları: *Çün ki*: -duğu zaman, *kitâbet*: yazmak, *itmâm*: tamamlamak, *tûl-i müddet*: uzun müddet, *hâb*: uyku, *fekk*: açmak, çözmek, *mukaddemâ*: daha önce, *intikâl etmek*: anlamak, kavramak, *mev'ûd*: va'd edilmiş, *havf*: korku, *her-bâr*: her defa, devamlı, *sânî*: ikinci, *hutbe*: mukaddime

[111]. Bk. *Rûhu'l-Beyân*, BEEK, Genel, nr. 17, vr. 1b; IV, 2-3

[112]. Bk. *Rûhu'l-Beyân*, BEEK, Genel, nr. 22, vr. 1b; VII, 2

[113]. Bk. *Rûhu'l-Beyân*, BEEK, Genel, nr. 27, vr. 101a-b; X, 552

[114]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 79-80

[115]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 80

[116]. *Tamâmü'l-Feyz-I*, 189

[117]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 80

[118]. *Rûhu'l-Beyân*, BEEK, Genel, nr. 13, vr. 51b (Müellif hattı ile olan yazma nüshada sayfa kenarında bulunan bu ilâve bilgi, baskılarda yer almamaktadır.)

[119]. *Rûhu'l-Beyân*, I, 2

[120]. İsmâîl Hakkı'nın tefsîr notlarını ihtivâ eden mecmûalara örnek olarak bk. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. TY 3706; nr. A 1363; Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr. 32; nr. 33

[121]. *Rûhu'l-Beyân*, I, 429

[122]. *Rûhu'l-Beyân*, IV, 3

[123]. *Rûhu'l-Beyân*, VI, 499

[124]. *Tamâmü'l-Feyz-II*, 108

[125]. *Min Vâridâti'l-Fakîr İsmâîl Hakkı*, vr. 127b, 128b

[126]. Örnek olarak bk. *Rûhu'l-Beyân*, I, 370, 409; III, 549; IV, 3

[127]. *Mecmûa-i Hakkî*, Bayezid Devlet Ktp., nr. 3507, vr. 74b

[128]. *Rûhu'l-Beyân*, I, 289

[129]. *Kitâbü'n-Netîce*, I, 87

[130]. Kevserî, *Makâlât*, 483-484

[131]. Abdülfettâh Ebû Gudde'nin *Rûhu'l-Beyân*'daki hadislerle ilgili tenkitleri için bk. *et-Ta'lîkâtü'l-hâfile ale'l-Ecvibeti'l-Fâzıla*, 132-135

[132]. İsmâîl Hakkı'nın hadis anlayışı konusunda bk. Seyit Avcı, *İsmâîl Hakkı Bursevî'de Hadis Tespit ve Yorumu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1999, doktora tezi; İsmâîl Hakkı Bursevî, *Kırk Hadîs Şerhi* (Hikmet Gültekin tarafından hazırlanan araştırma kısmı), İnsan Yayınları, İstanbul 1998, 38-96

[133]. Dâvud Çelebi, *Fihrisü Kitâbi Mahtûtâti'l-Mevsıl*, 89

[134]. Dâvud Çelebi, *Fihrisü Kitâbi Mahtûtâti'l-Mevsıl*, 231; GAL Suppl., II, 652

KAYNAKLAR

İsmâîl Hakkı Bursevî,

Ferahu'r-rûh, II, Muharrem Ef. Matbaası, İstanbul 1294

Hayâtü'l-bâl, BEEK, Genel, nr. 84

Kenz-i Mahfî, İstanbul, 1307

Kitâb-ı Kebîr, BEEK, Genel, nr. 71

Kitâbü'd-Düreri'l-irfâniyye, İstanbul Ü. Ktp., nr. TY 4019

Kitâbü'l-Envâr, Süleymaniye Ktp., Mihrişâh Sultan, nr. 189

Kitâbü'l-Hakkı's-sarîh, Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Ef., nr. 468

Kitâbü'l-Hıtâb, Matbaatü Kürsiyyi'l-hilâfeti'l-hâkâniyye, İstanbul 1256

Kitâbü'l-Mir'ât li-hakâikı ba'dı'l-ehâdîs ve'l-âyât, BEEK, Genel, nr. 40

Kitâbü'n-Netîce, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, I-II, İstanbul 1997

Kitâbü's-Silsile (Silsilenâme-i Celvetî), Millet Ktp., Şer'iye, nr. 1040

Kitâbü's-Sülûk, İstanbul 1240

Kitâbü'ş-Şecv, Süleymâniye Ktp., Hâlet Ef., nr. 789

Kitâbü'z-Zikri ve'ş-şeref, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmûd Ef., nr. 40

Mecmûa, Bayezid Devlet Ktp., Genel, nr. 3507

Mecmûa, BEEK, Genel, nr. 41

Mecmûa, BEEK, Genel, nr. 161

Mecmûa-i Hakkî, Âtıf Efendi Ktp., nr. 1496

Mecmûatü'l-fevâid ve'l-vâridât, BEEK, Genel, nr. 87.

Min Vâridâti'l-Fakîr İsmâîl Hakkı, Süleymâniye Ktp., Hâlet Ef.,nr. 789

Müteferrikât-ı Şeyh Hakkî, Süleymaniye Ktp., Esad Ef., nr. 1167

Müzîlü'l-ahzân, Âtıf Ef. Ktp., nr. 1506

Nakdü'l-hâl, İstanbul Ü. Ktp., nr. TY. 2153

Risâle-i Hüseyniyye, İstanbul-târihsiz

Risâletü'l-Hazarât, Süleymaniye Ktp., Mihrişâh Sultan, nr. 189

Rûhu'l-Beyân, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr. 13-27; I-X, Eser Neşriyat, İstanbul 1389

Şerhu'l-Erbaîne hadîsen, Dâru't-tıbâati'l-âmire, İstanbul 1253

Tamâmü'l-Feyz-I (Ramazan Muslu, *İsmâîl Hakkı Bursevî ve Temâmül-Feyz Adlı Eseri-I*, Marmara Ü. Sosyal Bil. Enst. İstanbul 1994, yayımlanmamış yüksek lisans tezinin Arapça tahkîk kısmı)

Tamâmü'l-Feyz-II, (Ali Namlı, *İsmâîl Hakkı Bursevî ve Temâmül-Feyz Adlı Eseri-II*, Marmara Ü. Sos. Bil. Enst. İstanbul 1994, yayımlanmamış yüksek lisans tezinin Arapça tahkîk kısmı)

Tuhfe-i Atâiyye, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1537

Tuhfe-i Halîliyye, Süleyman Efendi Matbaası, İstanbul-1293

Tuhfe-i Hasakiyye, Süleymâniye Ktp., Mihrişah, nr. 164
Tuhfe-i İsmâîliyye, Basîret Matbaası, İstanbul 1292
Tuhfe-i Recebiyye, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1374
Vâridât, Süleymâniye, Âşir Efendi, nr. 165
Vâridât-ı Hakkıyye, BEEK, Genel, nr. 86
Vesîletü'l-merâm, Hâlet Efendi, nr. 243

Diğer Müellifler:
Abdülfettâh Ebû Ğudde, *et-Ta'lîkâtü'l-hâfile ale'l-Ecvibeti'l-Fâzıla*, Halep 1384
Ayvansarâyî, Hâfiz Hüseyin, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281
Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband (GAL Suppl.)*, I-III, Leiden 1937-1942
Bursalı Mehmed Tâhir, *Mevlânâ eş-Şeyh İsmâîl Hakkı el-Celvetî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333
" ", *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333
Dâvud Çelebi, *Fihrisü Kitâbi Mahtûtâti'l-Mevsıl*, Bağdad 1927
Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, İstanbul 1325
Hüseyin Vassâf, *Kemâlnâme-i Hakkî*, BEEK, Genel, nr. 129
" ", *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, III. c. , Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2307
Kâmil Kepeci, *Bursa Kütüğü*, BEEK, nr. 13307
Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlât*, Kâhire ts.
M. Ali Aynî, *Rûhu'l-Beyân Müellifi İsmâîl Hakkı Hakkında Bir Tetkîk*, Evkâf Matbaası, İstanbul 1928
" ", *Türk Azizleri I İsmâîl Hakkı*, Mârifet Basımevi, İstanbul 1944
Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî (Bursa Dergâhları)*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa 1997
Muallim Nâci, *Esâmî*, İstanbul 1308
Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin, *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, İstanbul 1928.
Sakıp Yıldız, *Türk Müfessiri İsmâ'il Hakkı, Hayatı, Eserleri ve Rûhu'l-Beyân Tefsîri* (Sâkıb Yıldız'ın *L'Exégète Turc Ismâ'il Hakkî Burûsawî, Sa Vie, Ses Oeuvres et La Méthode dans son Tafsîr Rûh al-Bayân*, (L'Université de Sorbonne 1972) adlı yayımlanmamış doktora tezinin kendisi tarafından yapılan tercümesi)
" ", *"Türk Müfessiri İsmâîl Hakkı Burûsevî'nin Hayatı"*, İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, sy. 1, Erzurum 1976

BAZI KISALTMALAR

a.mlf.: aynı müellif
AY.: Arapça Yazmalar
BEEK: Bursa Eski Eserler Kütüphanesi
bk. Bakınız
c.: Cilt
DTC. Fak.: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Ef. Efendi
haz.: Hazırlayan
Ktp.: Kütüphanesi
nr. Numara
ö.: ölümü
s. sayfa
Sos. Bil. Enst.: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.: Sayı
ts.: tarihsiz
TY.: Türkçe Yazmalar
Ü. Üniversitesi
vr.: Varak BİSMİLLAHİRRAHMÂNİRRAHÎM

MÜELLİFİN MUKADDİMESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Hamd, Allâh'a mahsustur ki zâtî kemâlî hakîkatlerinin nüshasından âlemlerin, alâmet ve işâretlerin nakışlarını ızhâr etti. Zâtî cem' "nûn"undan harflerin, kelimelerin ve kelâmın türlerini çıkardı. Cem' ve tenzîh makamından, eğriliği olmayan Arapça bir Kur'an indirdi. Onu, her zaman burhanları ve delilleri parlayan ebedî bir mu'cize kıldı.

Salât ve selâm, ilim, ayn ve yakînde yüce makamın kapısını açan Efendimiz Muhammed'e olsun ki, Âdem daha su ile balçık arasında iken O peygamberdi. O'nun Kur'an ahlâkıyla ahlâklanan âilesine, ashâbına ve âhir zamâna kadar ihsân üzere/güzelce onlara tâbi olanlara da selam olsun.

Fakîr kul, kurban olarak adanan (İsmâil (a.s.))'ın adaşı, nasîhatçi, muhâcir, Şeyh İsmâil Hakkî -Allah kendisini sabahların, akşamların ve gündüzlerin fitnelerinden saklasın- der ki:

Vaktinin sultânı, zamânının ender bulunanı, ilim ve irfânıyla halk üzerinde Allâh'ın hucceti, ilâhî inâyet ve tevfîk nurlarının ufku, kesin olarak hilâfet sırlarının vârisi, ikinci bin yılın ikinci onluğunun (XII. hicrî asrın) başında tecdid sırrına sahip olduğu kabul edilen, rabbânî ilhâmın ma'deni, seyyidlerin yolundan giden, asil ve soylu Şeyh, (Hz. Osman) ibn Affân'ın adaşı, İstanbul'da ikamet eden, imam ve allâme olan Şeyhim, büyük âlim ve çok anlayışlı üstâdım -Allah ona imdad eylesin, bize de gizlide ve âşikarda onunla imdad buyursun-, (hicrî) ikinci bin yılın birinci onluğunun onuncu onda birinin altıncı onda birinde (h. 1096/m. 1685) benim, velîlerin kalesi (burcü'l-evliyâ) olan Bursa şehrine -Allah kötülüklerden ve sıkıntılardan muhâfaza eylesin- göçmeme işâret ettiler. Oraya yerleşince, meşhur nurlu ma'bed Câmi-i Kebîr (Ulucâmi)'de vaaz ve öğütten uzak duramadım.

Bazı Rumeli (Balkanlar) beldelerinde ikamet ettiğim zaman yazdığım, tefsir sayfalarından ve muhtelif ilimlerden derlenmiş, Kur'an sûrelerinden Âl-i İmran'dan daha sonrasına kadar ulaşan bazı notlarım vardı. Fakat onlarda söz çok uzadığı için darmadağınık vaziyetteydi. Bir kısmını batı rüzgarı, bir kısmını da sabâ rüzgarı bir tarafa atmıştı.

İstedim ki uzun nakilleri kısaltayım. Lafızların, harflerin ve noktaların sâhasına dağılan evrakı toparlayıp özetleyeyim. Onlara bir nebze de gönlüme doğan ma'rifetlerden ilâve edeyim. Nazmettiğim latîfelerin gerdanlığına onları da dizeyim.

Her ne kadar sermâyem az ve güçsüz olsam da -eğer yüce Allah bu büyük arzumu yerine getirecek kadar bana mühlet tanırsa- geri kalan sûreleri Nazm-ı Kerîm'in sonuna kadar mahâretle serdedip aktarayım. Haftalarca ve aylarca kaleme aldığım, satırların kıvrımlarına yazarak döktüğüm bilgileri insanların istifâdesi için temize çekeyim. Böyle yapayım ki malın ve oğulların fayda etmediği âhiret günü için hazırlık

olsun. "Sâd" ve "Nûn"dan başkasının fayda vermediği zaman bana şefaatçi olsun.

Allah Teâlâ'dan bunu sâlih amellerden ve hâlis eserlerden, ömürlerin sonuna kadar bâkî kalacak iyiliklerden kılmasını niyâz ederim. Çünkü O, bir kul için hayır murâd ederse, insanlar içinde onun amelini güzelleştirir. Başa göre göz mesâbesinde olan hayırlı işlere ehil kılar. O, Feyyâz'dır, ihsânı boldur.

İSTİÂZE
VE
BESMELE

İSTİÂZE

EÛZÜ ÇEKMEK

أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

"Eûzü çekmek" anlamına gelen *"istiâze"*, huzûra girmek için kapıyı vurup izin istemeye benzer. Nitekim sultan veya benzeri saygıya lâyık bir kimsenin huzûruna çıkmak isteyen kişi, izin almak durumundadır. Kur'ân okumaya başlayan kimse de, Allah ile konuşmaya başladığından, lüzûmsuz konuşma, dedikodu, çekiştirme ve iftirâ gibi, lisana âid kirlerden dilini temizlemelidir. Dil, bu tür kirlerden ancak *"eûzü"* çekmekle temizlenir.

Ma'rifet ehli âlimler der ki: *"İstiâze"*, Allah'a yaklaşmak için vesîle, O'ndan korkanlar için sığınak, günahkârlara tutanak, helâke uğramış olanlara barınak, âşıklara gönül aydınlığıdır. "Eûzü çekmek" Nahl sûresindeki şu ilâhî emre sarılmaktır: ***"Kur'ân okuduğun zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın."*** (en-Nahl, 16/98)

"İstiâze", âlimlerin genel olarak benimsediği görüşe göre, Kur'ân okumaya başlamadan önce olmalıdır. Bâzı âlimler, Kur'ân okuduktan sonra olması gerektiğini söylerlerse de, bizim anlayışımıza göre âyetteki *"Kur'ân okuduğun zaman"* sözü, "Kur'ân okumak istediğin zaman" şeklinde tevil edilmelidir ki; bu yorum çok yaygındır.

Âlimlerin çoğunluğuna göre istiâze *"Eûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm"* şeklindedir. Bu konuda en sağlam rivâyet budur. Nitekim Cenâb-ı Peygamber (s.a.): *"Cebrâîl* (a.s.), *Onu bana Kalem ve Levh-ı mahfûzdan böyle okuttu."*[135] buyurmuştur. Gerçi âyetteki emirden istiâzenin *"Esteîzü"* şeklinde olması, dil açısından daha uygun görünüyorsa da, doğru ve yaygın olanı *"Eûzü"* şeklindedir.

Cebrâîl (a.s.)'in Cenâb-ı Peygamber (s.a.)'e getirdiği şeylerin ilki istiâze, besmele ve ***"Rabbının adıyla oku!"*** (el-Alak, 96/1) âyetidir.

"Eûzü": Sığınırım, emân dilerim, yardım taleb ederim, gibi anlamlara gelir.

et-Tefsîrü'l-Kebîr'de istiâzenin Rabb ile kul arasında bir ahid ve sözleşme olduğuna işâret edilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ: ***"Siz bana verdiğiniz sözleri yerine getiriniz ki, ben de size verdiğim sözleri yerine getireyim"*** (el-Bakara, 2/40) buyurmaktadır. Sanki kul *"Eûzü"* çekerken: "Allah'ım, ben bir beşer olarak, noksanlarımla kulluk ahdini yerine getirdim; sana sığındım, senden mağfiret diliyorum. Sen ise fazl ve keremde kemâl sahibisin, sana yakışan Rablık ahdini yerine getirmen ve beni hıfz ve himâyene almandır." demektedir.

Ehl-i hakîkatin görüşüne göre **"Allah"** lâfzı kelime yapısı itibariyle türemiş değildir. Çünkü bu kelimenin künhüne vakıf olmak mümkün değildir. Nitekim **Sa'deddin Teftâzânî**, *"Keşşâf Hâşiyesi*"nde şöyle der: "Akıl, Allah'ın zât ve sıfatını bilmede

nasıl şaşkınlığa düşmüşse, O'na isim olan kelime hakkında da aynı şaşkınlığa düşmüştür. Allah kelimesi "isim mi, sıfat mı? türemiş mi, değil mi? alem; yâni özel isim mi, değil mi?" soruları kolayca cevap verilemeyen sorulardandır. Nitekim Hz. **Mevlânâ** şöyle der:

Cenâb-ı Hakk'ın zâtını tasavvur edecek bir mekân yoktur ki,
O'nun benzerini düşüncende meydana getirebilesin!

İstiâze; sıfatlara, fiillere ve zâta ait olmak üzere üç türlüdür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurur: *"Allah'ım, senin gazabından rızâna, cezândan affına, senden yine sana sığınırım."*[136]

İstiâze'de Allah lâfzının diğer isimlere tercih edilmesinin sebebi, bu ismin bütün istiâze çeşitlerini kapsamasıdır. *et-Tefsîrü'l-Kebîr'de* müellif şunları söylemektedir: "Şer (kötülük)ler, ya itikadî konularda olur, ya da amelî ve bedenî konularda. İtikadî konulardaki şerlere bütün bâtıl mezhebler ve yetmiş iki sapık firka dâhildir. Amelî ve bedenî konulardaki şerler ise, dine zararlı olacak yasaklar ile dine zararı olmayacak hastalık, yangın, suda boğulma, fakirlik, körlük ve sakatlık gibi sayısız belâ ve musîbetlerdir. *"Eûzü"* çeken kimse, bunların hepsinden Allah'a sığınmış olur.

Aklı başında olan kimse eûzü çekerken, insan, cin ve hayvanlardan gelebilecek her türlü şerri düşünerek bunların getireceği sayısız zarar olduğunu kavrar ve yaratılmışların gücüyle bunları uzaklaştırmanın mümkün olamayacağını anlayarak korkulacak her türlü âfet, belâ ve benzerlerinden kâdir olan Allah'a sığınır: *"Eûzü billâhi"* der.

Denilmiştir ki: Bütün ilimler, dört büyük kitapta; dört kitabın ilmi Kur'ân'da; Kur'ân Fâtiha'da; Fâtiha Besmele'de; Besmele de "Bâ"da toplanmıştır.

et-Tefsiru'l-Kebîr'de şöyle denilmektedir: İlimden maksad, kulun Allah'a ulaşmasıdır. *"Billâh"*daki ilsâk için olan "Bâ" harfi, kulu Allah'a yaklaştırır. "Bâ" ile ilgili geniş açıklamalar, Besmele'nin "Bâ"sı bölümünde gelecektir.

Şeytan, Allah'ın rahmetinden kovulmuştur. Nitekim **İbn Abbas** (r.a.)'dan gelen bir hadiste: *"İblîs âsî olunca lâ'nete uğradı ve şeytan adını aldı."* buyrulmuştur. Bu hadîsten de anlaşıldığı gibi şeytan huzûr-i ilâhîden kovulup lânete uğradıktan sonra bu adı almıştır. Şeytanın daha önceki adı, Azâzil veya Nâil idi. İstiâze'de kendisinden Allah'a sığınılan şeytan çarpma, vesvese ve zarar verme gibi belli fiilleri ile kayıtlanmamıştır. Mutlak lâfızla istiâze, genel anlamda herşey için geçerlidir.

Ravzatü'l-Ahyâr adlı eserde şöyle denilmektedir: "Şeytanların erkekleri ve dişileri vardır. Doğumla çoğalırlar, ölmezler, ebedîdirler. Cinlerin de erkekleri ve dişileri vardır. Doğumla çoğalırlar, fakat ölürler. Meleklerin dişisi ve erkeği olmadığı için çoğalmaları doğumla değildir. Melekler yemezler, içmezler." Bu ve benzeri rivâyetler, şeytan ve cinnin varlığını isbât etmektedir. Zâten cinlerin varlıklarını inkâra yeltenenler, genellikle cahil filozoflarla bâzı tabiblerdir.

Rivâyete göre sünnî tasavvufun önde gelen sîmâlarından **İmâm Gazzâlî** hazretleri, ins ve cinnin müftüsüydü. Bir gün cinlere: "Âlemde neler olup bittiğini" sordu. Cinler,

“*Zemahşerî*, tefsîre dâir mühim bir eser kaleme alıyor. Şu anda eserin yarısına kadar geldi” dediler. Gazzâlî cinlere: “O’nun yazdıklarını bana getirin” dedi. Cinler de Zemahşerî’nin tefsîrinin yazılan kısmını alıp getirdiler. Gazzâlî, yazılan eserin bir nüshasını çıkardı. Cinler de asıl nüshayı yerine götürüp koydular. Bir ara yanına gelen Zemahşerî’ye Gazzâlî bu nüshayı gösterdi. Zemahşerî şaşkına döndü ve hayretle şunları söyledi: “Eğer bu eser benimse buraya nasıl geldi? Çünkü ben onu kimseye göstermedim. Eğer başkasının ise lâfiz, mânâ ve tertipte bu kadar benzerlik aklen mümkün değildir.” Bunun üzerine Gazzâlî şu karşılığı verdi: “Evet bu senin yazdığın eserdir. Bize cinler aracılığıyla ulaşmıştır.” Bu cevap karşısında cinlerin bu tür hizmetleri husûsunda tereddüdleri olan Zemahşerî, onların varlığını itiraf etmek zorunda kaldı.” Buradan cinlerin gaybı bildikleri anlamı çıkmaz. Nitekim Allah Teâlâ: ***“Cinler, eğer gaybı bilselerdi çalışmanın verdiği bu horlayıcı sıkıntı o küçük düşürücü azâb içinde kalmazlardı.”*** (Sebe’, 34/14) buyurmaktadır.

Cinlerin müstakil ve mücerred varlıklar olduğuna inanmayanlar, onların hava veya ateş türü varlıklar olduğunu, fakat yılan, akrep, deve, köpek, sığır, katır, at, eşek ve insan sûretine girebildiklerini söylerler. Cinler, Süleyman (a.s.)’a kale, heykel, çanak, çömlek türü demirden eşyâlar yaparlardı. Onlar zor işleri başarma kabiliyetine ve akıl yeteneğine sahiptirler. Cinlerin yeryüzünde yer işgal etmeyen ve işgal eden cisimlere girmeyen arzî ve süflî varlıklar olduğunu söyleyenlere göre ise bu varlıklar ya mukarreb meleklerdir –ki bu meleklere Meşşâiyyûn “akıl” adını verirken; İşrâkıyyûn “yüce ve etkin nûr” adını vermektedir– ya da maddî varlıkların yönetimiyle alâkalı Meşşâiyyûn’un “semâvî nefisler”, İşrâkıyyûn’un “idâreci ruhlar” dediği varlıklardır.

Bu meleklerin en üstünü Arş’ı taşıyan ve sayıları bugün dört, kıyâmette sekiz olacak olan meleklerdir. Sonra, Arş’ın etrafında dönenlerdir. Bunlardan sonra Kürsî ve semâ katlarının melekleri sırayla derece derece onları takib eder. Onların ardından atmosfer ve hava melekleri gelir. Hava melekleri “nesim” tabîatında bir nevi rüzgâr melekleridir. Zemherir küresi; yâni soğuk ve kış melekleriyle deniz ve dağ melekleri onları takib eder.

Nebâtî ve hayvânî varlıklarda tasarruf sahibi olan süflî rûhlar, rûhların en aşağı derecesini teşkil eder. Süflî ruhlar bâzan ilâhî özelliklerle hayırla ortaya çıkar. Bunlara “cinlerin iyileri” denir. Bulanık ve kötü bir biçimde ortaya çıkan süflî ruhlar “şeytanları” oluşturur. Bu konu **Fenârî**’nin *Tefsîrü’l-Fâtiha* adlı eserinde böyle geçmektedir.

Şeytan lâfzından açıkça anlaşılan İblîs ve yardımcılarıdır. Bir diğer görüşe göre de insan ve cinn taifesinden, doğru yolu bırakıp sapıklığa düşenler hakkında kullanılan genel bir tabirdir. Nitekim Allah Teâlâ: ***“İnsan ve cin şeytanları”*** (el-En’âm, 6/112) ifâdesiyle buna işâret buyurmaktadır.

Racîm, lânete uğraması sırasında, melekler tarafından semâ katlarından atılarak kovulan şeytan demektir. Ya da semâya yükselmek isteyen şeytanın yıldız kayması şeklinde taşlanarak kovulmasıdır. Semâ katlarına yükselip Levh-ı Mahfûz’dan bilgi

almaya çalışması, şeytanın kötü sıfatlarından biridir. Kur'ân'da şeytanla ilgili daha bir çok kötü isimler ve sıfatlar vardır. Bunlar içinde onun tüm kötülüklerini ifâde eden kelime *"Racîm"*dir. Çünkü *"racîm"* şeytanla ilgili tüm cezâları kapsar. Bu yüzden Kur'ân okumaya başlarken şeytanın isim ve nitelikleri arasından böyle bir kelime, özel olarak seçilip kullanılmıştır.

Gerçek istiâze, yâni şeytandan Allah'a sığınma; yalnızca sözle mümkün olmaz. Ve sâdece *"eûzü"* çekmekle gerçekleşmez. İstiâzenin gerçekleşebilmesi için kalb, dil ve fiil uygunluğu gereklidir. Diliyle "Allah'a sığındım" diyen, fakat hâli ve fiili ile şeytana sığınanın istiâzesi makbûl olamaz. Böyle bir istiâzede, nefs ile şeytan, günah ve azgınlıkta birbirleriyle işbirliği yapıyor, demektir.

Ârifin istiâzesi, Allah'dan başkasını görmemek, vahdeti görüp kesretten uzak durmaktır. Çünkü şeytan ârifin nûrundan kaçar. Anlatıldığına göre **Ebû Said Harrâz** (k.s.), rüyâsında İblis'i gördü ve ona elindeki asâyla vurmak istedi. İblîs ona: "Yâ Ebâ Said, ben asâdan değil, ârifin kalb semâsında doğan ma'rifet güneşinin ziyâsından korkarım." dedi.

Bazıları, "Şeytandan istiâzede, Allah'dan başkasından korkmak anlamı vardır. Bu ise ubûdiyyet sırrını bozar." derler. Bu sözün sahiplerine cevabımız şudur: "Allah'ın düşmanını düşman bilmek, hakiki sevgiye ermektir. Allah'dan başkasından yine Allah'a sığınmak, gerçek kulluğa varmaktır. Allah'ın emrine sarılmak, tâatı öne çıkarmaktır. Allah'dan korkmayandan korkmak, âcizliktir. Nitekim: "Ben Allah'dan korkarım" demek, O'nun azâbından ve gazabından korkarım, demektir. Allah'dan korkandan korkarım, demek ise onun bedduâsından korkarım, demektir. "Allah'dan korkmayandan korkarım" demek, olsa olsa böylesinin kötü davranışlarından korkarım, demektir. Nitekim **Hz. Mevlânâ** şöyle der:

İnsanoğlunun gizli düşmanları pek çoktur.
Bu düşmanlardan sakınmasını bilen akıllı sayılır.

et-Tefsîrü'l-Kebîr'de şöyle bir ifâde vardır: "İstiâze sırasında Allah'a sığınmak, halktan Hakk'a dönmektir. Her türlü hayrı elde etmede ve her türlü âfetten uzaklaşmada nefse âid ihtiyaçtan, hiç muhtâç olmayan Allah'a yönelişdir. İstiâzede ***"Allah'a koşunuz!"*** (ez-Zâriyât, 51/50) âyetinin sırrı tecellî eder. Ayrıca istiâze, kulun Cenâb-ı Hakk'a yakın olmada, aczini idrakten başka yol olmadığını bilmesidir. Acz, mânevî makamların sonuncusudur.

Hasan Basrî (k.s.) der ki: "Allah Teâlâ, huzûr-ı kalb ile istiâzede bulunan kimse ile şeytan arasına üçyüz perde koyar. Her perdenin kalınlığı, yer ile gök arası kadardır."

❀

İbn Abbas (r.a.) anlatıyor: Hz. Peygamber (s.a.) bir gün Mescid-i Nebî'den dışarı çıkarken kapıda şeytanla karşılaştı. Hz. Peygamber sordu:

– *"Seni buraya getiren sebeb nedir?"* Şeytan:

– "Beni buraya Allah gönderdi." dedi. Efendimiz:

– *“Niçin?”* diye sorunca şu karşılığı verdi:
– “İstediğin soruyu bana sorman için.”
İbn Abbas’ın rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.)’ın ilk sorduğu şey, namazla ilgili oldu:
– *“Ey mel’ûn, ümmetimi cemâatla namazdan niye men’ediyorsun?”* Şeytan şöyle cevap verdi:
– “Ya Muhammed, ümmetin cemâatla namaz için evlerinden çıktığında beni sanki ateşli bir humma tutuyor ve onlar camiden dağılmadıkça bu hastalığım geçmiyor.
– *“Peki ümmetimi ilim ve duâ ile meşgul olmaktan niye alıkoyuyorsun?”*
– “Çünkü onlar duâya başlayınca, bitirinceye kadar sanki gözlerim kör, kulaklarım sağır oluyor.”
– *“Ümmetimi Kur’ân okumaktan niye alıkoyuyorsun?”*
– “Çünkü onlar Kur’ân okuduklarında ben kurşunun ateşte erimesi gibi eriyorum.”
– *“Ümmetimi cihâddan niye alıkoyuyorsun?”*
– “Onlar cihâd için evlerinden çıkınca, dönünceye kadar, âdetâ benim iki ayağım bağlanıyor, hacc için çıktıklarında da sanki zincire vuruluyorum. Sadaka verecekleri zaman da âdetâ başımın üzerine bir testere konularak bir tahta gibi başım parçalanıyor.”[137]

❀

Şeytan, insan tabiatına oburca yemek içmek sûretiyle musallat olur. İnsan, yeme–içmeyi azaltıp oburluğu bıraktığı takdirde, midesinin ve nefsinin şehvetini önlemiş olur. O zaman şeytan ona nüfûz imkânı bulamaz. Onu etkileyemez.

Nefsin ıslahı beş vakit namazla olur. Çünkü beş vakit namaz, nefsin ıslahı için farz kılınmıştır. Nefs terbiyesi namazda Yüce yaratıcının huzurunda el bağlamak, rükû ve secdeye varmak sûretiyle gerçekleşir. Zira nefsin ıslahı; huşû, tevâzu ve mahviyyet ile olur.

Vehb ibn Münebbih der ki: “Nûh (a.s.) gemiden çıkınca İblîs onun yanına geldi ve Nûh (a.s.) sordu: “Ey Allah’ın düşmanı, kendilerini sapıtıp helâke düşürmede sana ve askerlerine en çok yardımcı olan, insanların hangi huylarıdır?” İblîs şu karşılığı verdi: “Eğer bir insanda pintilik, hırs, hased, kibir ve acelecilik gibi huylardan biri varsa, biz onu helâk çukuruna yuvarlarız. Eğer bir kimsede sayılan bu kötü sıfatların hepsi toplanacak olursa böyle birine de: “Azgın şeytan” deriz. Çünkü bunlar, şeytanların liderlerinin özellikleridir.”

❀

Haberde geldiğine göre, şeytan her gün dünyâyı bir ticâret metâı gibi, avucuna alıp kaldırarak: “Kim, kendisi için zarar veren fakat yarar sağlamayan; üzüntü veren fakat sevindirmeyen dünyâyı benden satın alır?” diye sorar. Ehl-i dünyâ: “Biz.” derler. Şeytan: “Acele etmeyin, onun bâzı kusurları var” der. Ehl-i dünyâ: “Önemli değil.” derler. Şeytan bu sefer: “Onun fiyatı dirhem, dinar, para ve pul değildir. Onun bedeli,

cennetteki yeriniz, hissenizdir. Ben dünyâyı şu dört şeye karşılık satın aldım: Allah'ın lâneti, gadabı, azâbı ve O'ndan uzak kalmak. O'nun emirlerini çiğnemek, yasakladıklarını yapmak. Bunlara karşılık da cennetteki yerimi vermiş oldum." deyince, ehl-i dünyâ: "Biz de bu şartlarla kabûl ediyoruz." derler. Şeytan: "Dünyâyı gönüllerinize yerleştirerek ebediyyen çıkarmamak sûretiyle bana bu ticâretten biraz da kâr vermenizi istiyorum." der. Ehl-i dünyâ: "Evet, bu şartlarla alıyoruz." deyip alırlar. Bunun üzerine şeytan: "Bu ne kötü bir ticâret!" diye şaşkınlığını ifâde eder.

❀

Hâfız (k.s.) der ki:
Bu dünyâdan ne dürüstlük bekliyorsun?
O, nice bin erden kalan bir kocakarıdır.

Şeyh Sa'dî (k.s.) ise şöyle der:
Akıllı adama dünyâ, çör-çöp mesâbesindedir.
Çünkü dünyâ her vakit bir başka adamın yanındadır.
Böyle sevdiğine ilgisiz bu dünyaya gönül bağlama!
Nitekim çalgıcı da her gün bir evde çalıp oynar.
Münasib olmaz o dilbere âşık olmak ki,
Her sabah bir başka kocayla beraberdir.

Hz. Peygamber (s.a.)'e şeytanın insana verdiği "vesvese"den soruldu. Buyurdular ki: *"İçinde hiçbir şey bulunmayan bir eve hırsız girer mi? Bu tür vesvese îmânın ta kendisidir."*[138]

Ali ibn Ebî Tâlib der ki: "Ehl-i kitabın ibadetiyle bizim namazımız arasındaki fark şeytanın vesvesesidir. Şeytan kâfirlerin amelleriyle uğraşmaktan boşa çıkmıştır. Çünkü kâfirler, şeytana uyum sağlamışlardır. Müslümanlarsa ona muhâlefetle harb ederler. Muhârebe, muhalefetin olduğu yerde bulunur."

Anlatıldığına göre Horasan diyârından Irak istikametine doğru yola çıkan bir talebe, yolda karşılaştığı bir âlimden dört bin hikmetli söz beller. Bu âlimin yanından ayrılmak üzere izin istediğinde bu zât ona: "Sana bu bellediğin sözlerden daha değerli bir şey öğreteyim mi?" diye sorar. O da: "Nedir o?" der. Âlim: "Sizin Horasan diyârında İblîs bulunur mu? Size vesvese verdiği olur mu?" diye sorar. Adam "Evet" der. Âlim tekrar sorar: "Peki şeytan vesvese verince ne yaparsınız?" Horasanlı: "Onu kovarız." karşılığını verir. "Peki tekrar gelirse?" "Yine kovarız." cevâbını verir. Bunun üzerine âlim zât şöyle nasihat eder: "Allah düşmanı şeytan, vesvese verip sizi tâattan alıkoyduğunda, siz de onun verdiği vesveseyi uzaklaştırmak, geri püskürtmekle uğraşmayın. Boşuna zaman harcamayın. Onunla ilişkiniz tıpkı çoban köpeği ile yabancı gibi olsun. Yabancının çoban köpeğine karşı takındığı gibi tavır takının. Köpekle uğraşmayın. Sâhibiyle irtibata geçin. Siz şeytanla uğraşacağınıza Allah'a sığının. O, size kâfîdir."

Allah sizi ve bizi O'nun şerrinden ve tuzağından korusun.

---

[135]. *Kurtubî*, I, 87 (İbn Mesûd'dan)
[136]. *Müslim*, Salât, 222; *Ebû Dâvud*, Vitr, 5; *Tirmizi*, Deavât, 112; *Nesei*, Tatbik, 47, 71; *İbn Mâce*, İkame, 117; *Muvatta*, Kur'ân, 31; *Müsned*, I, 58, 96, 118, 150
[137]. bk. Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 537
[138]. *Müslim*, İman, 211; *Müsned*, II, 456, VI, 106.

BESMELE

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Hanefî mezhebinin sonraki dönem (müteahhirîn) âlimlerince kabûl edilen görüşe göre, **“besmele”** nâzil olan her sûreyi diğerinden ayırmak üzre gelmiştir. Sûreye aid olmayan müstakil bir âyettir. Her hayırlı işe besmele ile başlama teberrük olduğu gibi her sûreye onunla başlamak da öyledir. Çünkü besmele, Kur’ân’ın anahtarıdır. Levh-ı Mahfûz’da kalemin yazdığı ilk kelime ve Âdem (a.s.)’a indirilen ilk sözdür. Besmele’nin istiâzeden sonra gelmesinin hikmeti, “hı” ile olan tahliyenin (تخليه) “hâ” ile olan tahliyeden (تحليه) önce olması zorunluluğundandır. Birinci tahliye, boşaltıp temizlemek; ikincisi süsleyip güzelleştirmek, demektir. Bir mekân boşaltılmadan onarılıp süslenemiyeceği için, kalb önce istiâze ile mâsivâya yönelmekten temizlenir ve ondan vazgeçirildikten sonra, besmele ile Allah’a yöneltilerek tezyîn edilir.

Vaktiyle müşrikler, bir işe başlarken tanrılarının adını anarak: “Bismi’l-Lât ve’l-Uzzâ” derlerdi. Müşrikler böyle yaparsa, tevhid ehli müslümanın bir işe başlarken Allah’ın adını anması elbette gerekir. Besmelenin işe başlamadan önce olması lâzımdır. Bir bakıma Kur’ân okumaya başlarken besmele çeken insan: “Allah’ın adıyla başlıyorum” demektedir. Diğer fiillere başlarken çekilen besmele de, o fiile Allah’ın adıyla başlamak demektir.

Bâzı âlimler demiştir ki: “Bütün ilimler *“Bâ”* da toplanmıştır. *“Bâ”* dan maksad *“Bî”*; yâni “Benimle; Allah ile” demektir. Olan ve olacak olan herşey benimle olduğu gibi, âlemlerin varlığı da benimledir. Benden başkasının gerçek vücûdu (varlığı) yoktur. Diğer varlıklara vücûd isnâdı, isimle ve mecâzîdir.” Bu düşünce: “Ben baktığım eşyada ve ondan öncesinde Allah’dan başka bir şey görmem” sözünün ve Hz. Peygamber (s.a.)’in *“Dehr’e sövmeyin, dehr Allah’tır.”*[139] hadîsinin mânâsına uygun düşmektedir.

Birisi kalkıp: “Allah Teâlâ’nın kitâb-ı ilâhîsine *“Bâ”* ile başlamasının ve *“Bâ”* yı diğer harflere, özellikle de *“Elif”* harfine tercih etmesinin sebebi nedir? Niçin “Allah”, besmeledeki “isim” kelimesinin başında bulunan elifi düşürmüş ve onun yerine *“bâ”*yı koymuştur?” şeklinde bir sual soracak olursa, ona şöyle cevap verebiliriz:

– “Allah Teâlâ’nın Kur’ân’a; yâni besmeleye *“Bâ”* ile başlamasının on hikmeti vardır. Onlar sırasıyla şunlardır:

1. *“Elif”* harfinde yükseklik ve uzunluk; yâni azamet vardır. *“Bâ”*da ise yere yayılma, tevâzu ve kırıklık vardır. “*Allah, kendisi için tevâzu göstereni yüceltir.”*[140]

2. *“Bâ”* harfinde ayrı yazılan harflerin; özellikle de elifin zıddına, başka harflerle bitişme özelliği vardır. *“Bâ”*; kendisinden önce ve sonra bulunan harflere bitişir.

3. Besmeledeki *“Bâ”* meksûrdur; yâni harekesi esredir, meksûr ise kırık demektir. Yazılış ve anlamında kırıklık bulunması, Allah ile beraber bulunma şerefine daha lâyıktır. Çünkü hadis-i kudsîde Allah Teâlâ: *“Ben, benim yüzümden gönülleri kırık*

olanların yanındayım."[141] buyurmuştur.

4. *"Bâ"* harfinin dış görünüşünde bir yere uzanma, tevâzu ve kırıklık, hakikatte ise yükseklik ve himmet yüceliği vardır. Bunlar da sıddîkların sıfatıdır. *"Elif"* harfi ise *"Bâ"*nın aksine dış görünüşü itibarıyla daha azametli ve yüksektir. *"Ba"* nın derece bakımından yüksekliği kendisine bir yücelik nişânesi olarak nokta verilişi sebebiyledir. Aslında *"Bâ"*ya yücelik nişânesi olarak pekçok nokta arzedilmiş, o bunlar içinden sadece bir tanesini seçmiştir. "Bâ"nın pekçok nokta arasından bir taneye râzı olması, pekçok sevgili arasından bir sevgiliyle yetinen samîmî âşıkın hâline benzer. Himmet yüceliğinin sebebi de budur.

5. *"Bâ"*da Hakk'a yakınlık talebinde bir sadâkat vardır. Çünkü *"Bâ"*, noktayı elde etme derecesine ulaşınca, onu altına almış ve onunla övünmemiştir, *"Cim"* ve *"Yâ"* *"Bâ"* ile çekişemez. Çünkü *"Cim"* ile *"Yâ"*nın alttaki noktaları, konum itibariyle altlarında değil, ortalarındadır. Onların alttaki noktalarının yeri, kendilerinden sonra bir başka harfe bitiştiği zaman ortaya çıkar ki bu sûretle *"Cim"*, *"Hâ"*ya; *"Yâ"* da *"Bâ"*ya benzemesin. *"Bâ"*nın noktası, ister başta, ister ortada, ister sonda, ister müstakil yazılsın, dâimâ altına konulur.

6. Elif, *"Bâ"*nın aksine illetli ve eksik harflerden sayılır.

7. Alfabetik sıralamada *"Bâ"*, eliften sonra gelmesi sebebiyle her ne kadar zâhiren tâbi durumunda ise de, *"Bâ"*nın illetli olmayıp tam olması onu anlam açısından tâbi olmaktan çıkararak metbû (tâbi olunan) hâline koyar. Ayrıca *"Bâ"* harfinin telâffuzunda elif, *"Bâ"*dan sonra geldiği, elifin telâffuzunda *"Bâ"* hiç bulunmadığı için, *"Bâ"* metbû, yâni peşinden gidilen, *"elif"* ise tâbi, yâni başkasının peşisıra giden durumundadır. Peşisıra gidilen, başkasının peşisıra gidenden; yâni metbû tâbiden güçlü ve üstündür.

8. *"Bâ"*, harf-i cerr olması sebebiyle âmildir; yâni başka kelimeler üzerinde tasarrufta bulunur, amel eder. *"Elif"*, âmil olmadığından *"Bâ"*, bu açıdan da eliften daha üstün ve söze başlamaya daha lâyıktır.

9. *"Bâ"*, kendinde bulunan özellikler sebebiyle kâmil bir harftir. Çünkü *"Bâ"*, ilsâk (birleştirme), istiâne (yardım isteme) ve izâfet mânâları ifâde eder. *"Bâ"*, ayrıca başkalarını tamamlaması sebebiyle, kendisine tâbi olan ismi cerr eder, yâni son harekesini meksûr (esre) yapar. Bu sûretle de ona kendi sıfatı olan kırıklık ve tevâzu verir. Ayrıca *"Bâ"*nın, başkalarını tevhid ve irşâd ile kemâle erdirmede de gücü ve üstünlüğü vardır. Nitekim **Hz. Ali** (r.a.) şu sözüyle buna işâret etmiştir: *"Ben "Bâ"nın altındaki noktayım." "Bâ"*nın irşadda bir yeri ve tevhîde delâlet eden bir özelliği vardır.

10. *"Bâ"*, bir dudak (şefevî) harfidir. Bu harfte ağız diğer dudak harflerinden hiçbirinde açılmadığı kadar açılır. Bu yüzden de insanoğlunun ilk zerresi, Elest bezminde Rabbına söz verirken, ilk defa *"Bâ"* harfini telâffuz etmiş ve *"Belâ"* (evet) demiştir. Bu yüzden *"Bâ"*, insanın telâffuz ettiği ilk harf ve insan ağzından çıkan ilk telâffuz olması ve yukarıda sayılan hikmetler sebebiyle, Allah Teâlâ tarafından diğer harflere tercih edilerek kadri yüceltilmiş, ilâhî kitabın ve rabbânî hitâbın başı

yapılmıştır. *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye*'de böyle yazılıdır.

Allah (الله) ismi, ya O'nun yüce zâtına nazarla, ya da *"Kuddûs"* gibi selbî, *"Alîm"* gibi sübûtî veya *"Hâlık"* gibi fiilî sıfatlarına itibârla kullanılan bir isimdir. Bazıları bu ismin tevkîfî; yâni dînî nasların haber verdiği bir kelime olduğunu söylemişlerdir. Nitekim *Şerhu'l-Meşârik* müellifi bunlardandır.

Tercih edilen bir görüşe göre ise **Allah** kelimesi, "İsm-i Âzam'dır." Ancak biri kalkar ve derse ki: "**İsm-i Âzam**, Allah'ın duâ edildiğinde icâbet ettiği, bir şey istendiğinde verdiği ismidir. Biz, "Allah" ismiyle duâ ediyoruz, bâzı şeyler istiyoruz, fakat çoğu kerre icâbet edildiğini görmüyoruz." diyen birine verebileceğimiz cevap şudur:

– "Namaz gibi, duânın da kabûlü için gerekli birtakım âdâb ve şartlar vardır. Bunlardan ilki, helâl lokma ile iç dünyâmızın ıslah edilmesidir. Nitekim bu konuda: *"Duâ semânın anahtarıdır. Bu anahtarın dişleri helâl lokmadır."* denilmiştir. Duânın son şartı ise ihlâs ve huzûr-ı kalbdir. Nitekim Allah Teâlâ: ***"Allah'a, dîni yalnız O'na has kılarak duâ edin!"*** (Gâfir, 40/14) buyurmaktadır. Huzûr-ı kalb olmadan insanın diliyle bağırıp çağırması, duâ etmesi, kapıya gelen kimsenin içeriye bağırarak seslenmesine benzer. Fakat huzûr-ı kalb ile yapılan duâ, insana şefâatçi olur."

Müeyyidüddin Cendî (k.s.) der ki: Adı yaygın, haberi hoş, gizlenmesi gerekli, yayılması yasak olan İsm-i Âzam için hakîkat ve mânâ âleminden, sûret ve lafız âleminden işâretler vardır. İsm-i Âzam'ın hakîkat ve kemâli, bütün hakîkatların cem'olduğu "Ahadiyyet" makamıdır. Mânâsı ise her asırda gelen ve ilâhî emâneti taşıyan Allah'ın halîfesi "kutbu'l-aktâb" olan insan-ı kâmildir. Onun sûreti, bulunduğu asrın en kâmil sûretidir. İlmi, diğer ümmetlere yasak ve gizlidir. Çünkü hakîkat-i insâniyye, en kâmil sûrette ortaya çıkmıştır. Hakikat-i insâniyyenin zuhûru, her asrın kâmilinin kabiliyeti ölçüsünde devam edecektir. İsm-i Âzam'ın mânâsı ve sûreti, Rasûl (s.a.)'ün vücûduyla var olmuştur. Allah Teâlâ bu ilmi ona ve ümmetine ikrâm olarak vermiştir.

er-Rahmân: Rahmet kökündendir, lügatte kalb inceliği ve şefkat anlamınadır. *"Rahîm"* kelimesi de bu köktendir. Çünkü anne; rahminde taşıdığı yavruya karşı şefkat ve merhamet duyar. Burada rahmetten kasd edilen ikrâm ve ihsândır. Ya da sebebin uzak veya yakın sâhibine isnâd yoluyla her ikisi de murâd edilmiş olabilir. Çünkü Allah'ın isimleri, başlangıçlara değil, gâye kabilinden olan fiillere itibârla kullanılır.

Buna göre mânâ şöyledir: "Yaratıklarına rızık veren, onlardan belâ ve âfetleri uzaklaştıran, takvâsı sebebiyle takvâ sâhibinin, günahı sebebiyle günahkârların rızıklarını artırıp eksiltmeyen, aksine herkese ve herşeye dilediği ölçüde rızık veren" demektir.

er-Rahîm: Acıyan, esirgeyen, istendiğinde veren, istenmediğinde öfkelenendir. İnsanoğlu kendisinden bir şey istendiğinde öfkelenir. Allah Teâlâ ise, istenmediği zaman öfkelenir. Zirâ Rahmet, kendisinin zâtî sıfatı olup Allah'ın hayrı ulaştırmayı, şerri uzaklaştırmayı murâd etmesidir. İrâde de zâtî sıfatlardandır. Şâyed Allah Teâlâ, irâde sıfatıyla muttasıf olmasaydı, varlıkları yaratmazdı. Allah, mahlûkatı yaratmakla, irâde

ve rahmetin zâtî bir sıfat olduğunu göstermiş oldu. Çünkü yaratmak, varlık hayrını yaratıklara ulaştırmak, yokluğun şerrini onlardan uzaklaştırmaktır. Zira vücûd (varoluş), bütünüyle hayırdır.

Şeyh Dâvud Kayserî (k.s.) der ki: Rahmet, sıfat-ı ilâhiyyedendir. O hakikati ve özü itibarıyla tektir. Ama zâtî ve sıfâtî olmak üzere ikiye ayrılır. Zâtî ve sıfâtî isimler de âmm (genel) ve hâs (özel) olmak üzere iki türlüdür. Böylece rahmet dörde ayrılmış olur. Bu dört tür rahmetten yüz kadar muhtelif rahmet çeşitleri ortaya çıkar. Nitekim Cenâb-ı Peygamber (s.a.) şu hadîsleriyle buna işâret buyurmaktadır: *"Allah'ın, kulları için yüz rahmeti vardır. Bunlardan birini dünyaya, geri kalan doksandokuzunu âhırette kullarına ayırmıştır."*[142] Zâtî olan genel ve özel rahmet, *"Rahmân"* ve *"Rahîm"* kelimeleriyle besmelede gelmiştir. Bunlardan Rahmânî olan rahmet, zât-ı ilâhiyyenin ilim ve ayn (zât) olarak bütün eşyâyı kuşatmasından ötürü umûmîdir. Rahîmî olan rahmet ise özeldir. Feyz-ı akdes ile özel isti'dâdlara dağıtılması gereken, bir bakıma genel rahmetin ayrıntılı anlatımı gibidir. Sıfâtî olan rahmet ise, Rahmân ve Rahîm lâfizları ile Fâtiha'da anlatılan rahmettir. Birincisi; yâni Rahmân'ın rahmeti, hüküm itibarıyla geneldir. Çünkü genel ve zâtî rahmetten küllî vücûdun zuhur ve tecellisi sırasında ilk ortaya çıkan rahmet odur. İkincisi; yâni Rahîm'in rahmeti, özeldir. O'nun özel oluşu, ayn-ı sâbitede (ilm-i ezelîde) var olan aslî isti'dâdlara göre bulunmasındandır. Her iki rahmet de zâtî olan, genel ve özel rahmetin sonucudur.

Rivâyete göre Allah Teâlâ'nın üç bin ismi vardır. Bunlardan bin tanesini sadece melekler bilir. Bin tanesini sadece peygamberler bilir. Geri kalan binin üç yüzü Tevrât'ta, üç yüzü İncil'de, üç yüzü Zebûr'da, doksan dokuzu Kur'ân'da geçmiştir. Bir tanesi de vardır ki Allah onu kendisine ayırmıştır. Bu üç bin ismin mânâsı, *"Allah, Rahmân ve Rahîm"* isimlerinde toplanmıştır. Bunları bilen ve söyleyen, Allah Teâlâ'yı bütün esmâsıyla zikretmiş olur.

Nitekim rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Semâya yükseltildiğim İsrâ gecesinde bana bütün cennet katları arzolundu. Ben orada dört nehir gördüm. Bunlardan birinden su, diğerinden süt, bir diğerinden şarap, dördüncüsünden de bal akıyordu. Dedim ki: "Yâ Cibrîl, bu nehirler nereden gelip nereye akıyor?" Cebrâîl cevâben dedi ki: "Hepsinin Kevser havuzuna aktığını biliyorum ama, nereden geldiklerini bilemiyorum. Allah'a duâ et de O sana bunu bildirsin."*

Ben, Hakk Teâlâ'ya duâ ettim, hemen bir melek gelip bana selâm verdi ve: "Ya Muhammed, yum gözlerini!" dedi. Ben de gözlerimi yumdum. Bir süre sonra melek: "Aç gözünü!" deyince gözlerimi açtım ve kendimi bir ağacın yanında buldum.

Orada beyaz inciden bir kubbe gördüm ki kırmızı altından bir kapısı ve kilidi vardı. Kubbe o kadar büyüktü ki, dünyâdaki insanların ve cinlerin hepsi bu kubbenin üzerine konsa, kubbe üstünde kaplayacakları yer, dağ üstüne konmuş bir kuşun işgal ettiği yer kadar ancak olurdu.

Daha önce gördüğüm dört nehrin bu kubbenin altından çıktığını müşâhede ettim.

Geri dönmek istediğimde melek dedi ki:

“Niçin kubbenin altına girmiyorsun?” Ben de:

“Nasıl girebilirim ki, kapısı kilitli ve bende de anahtarı yok,” dedim. Melek:

“Onun anahtarı Bismillahirrahmanirrahim’dir” dedi. Ben kapıya yaklaşıp besmele çekince kapının kilidi açıldı ve kubbenin altına girdik.

İçeride gördüm ki, bu kubbenin dört ayağından dört nehir akmaktadır ve bu sütunların üzerinde ***“Bismillahirrahmanirrahim”*** *yazılıdır.*

Su nehri besmelenin ***“Mim”****inden, süt nehri lâfzatullahın* ***“Hâ”****sından, şarap nehri Rahmân’ın* ***“Mîm”****inden, bal nehri de Rahîm’in* ***“Mîm”****inden çıkmaktadır. Bunları görünce anladım ki, bu dört nehrin aslı besmeledir. Bunun üzerine Allah Teâlâ bana buyurdu ki:*

Ya Muhammed, ümmetinden her kim riyâdan uzak olarak hâlis bir kalble bu isimlerimi zikrederse; yâni ***“Bismillahirrahmanirrahim”****, derse ben onu bu nehirlerin akıttıkları nimetlerle sularım.”*

Bir hadiste şöyle gelmiştir:

– *“Başı besmele olan duâ reddolunmaz.”*

Diğer bir hadiste ise:

– *“Kim Allah’a ve O’nun ismine olan saygısından ve kirlenmesin diye üzerinde besmele yazılı bir kağıdı ayak altından kaldırırsa Allah indinde sıddîklardan olur. Ana babası müşrik bile olsa azabları hafifletilir.”*[143] buyurulur.

Şeyh Ahmed el-Bûnî, *Letâifu’l-İşârât* adlı eserinde, “varlık ağacının (şeceretü’l-kevn) besmeleden dal budak saldığını” anlatır ve der ki: Bütün âlem, icmâlî ve tafsîlî olarak, besmele ile kâimdir. Bu yüzden besmeleyi çokça söyleyen kimse, ulvî âlemde de, süflî âlemde de “heybet” sıfatıyla taltif edilir.

❀

Anlatıldığına göre Rum meliki Kayser, Hz. Ömer’e şöyle bir mektup yazdı: “Başımda dinmek bilmeyen bir ağrı var. Eğer sizce ma’lûm bir çaresi ve ilacı varsa bana gönderin. Çünkü buradaki doktorlar, buna bir çare bulamadılar.” Mektubu alan Hz. Ömer, Kayser’e bir başlık gönderdi. Kayser bunu giyince ağrısı kesiliyor, çıkardığında yeniden başlıyordu. Merak etti: “Acaba bu başlıkta ne vardı ki, başağrısını kesiyordu.” Başlığı çıkarıp iyice kontrol edince içinde üzerinde besmele yazılı bir kâğıt buldu.

Şeyh-ı Ekber, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*’sinde der ki:

Fâtiha’yı okuduğun zaman besmeleyi ona bitiştir. Besmeleyle Fâtiha arasını açma, vaslet! Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) yemin ederek Cebrâîl’den, o yemin ederek Mikâîl’den, o da yemin ederek İsrâfîl’den, o da yemin ederek Allah’dan şöyle buyurduğunu nakleder: *“Ey İsrâfîl, izzetime, celâlime, cûd ve keremime andolsun ki, Fâtiha’ya bitiştirerek besmeleyi bir kerre okuyanı bağışlarım. Şâhid olun ki; İyi amellerini kabûl eder, kötü amellerini görmezden gelirim. Onun dilini ateşte yakmam. Ve onu kabir azâbından da, kıyâmet gününün azâbından da kurtarırım. O bana*

enbiyâdan ve evliyâdan önce kavuşur.”

---

[139]. *Buhârî*, Edeb, 101; *Müslim*, Elfâz, 5; *Muvatta’*, Kelâm, 3.
[140]. krş. Müslim, Birr, 69; Tirmizi, Birr, 82; Dârimî, Zekât, 34.
[141]. Sehâvî, *el-Meka^s›dü’l-hasene*, s. 96; Aclûnî, I, 234.
[142]. *Buhârî*, Edeb, 19; *Müslim*, Tevbe, 17-21.
[143]. Aclûnî, II, 327

سُورَةُ الْفَاتِحَةِ

1- FÂTİHA SÛRESİ

Müddessir sûresinden sonra Mekke'de inmiştir. 7 âyettir. Kur'an'ın ilk sûresi olduğu için açış yapan, açan mânâsına "*Fâtiha*" denilmiştir.

Ana kitap mânâsına "*Ümmü'l-kitâb*", dînin asıllarını ihtiva eden mânâsına "*el-Esâs*", ana hatlarıyla İslâm'ı anlattığı için "*el-Vâfiye*" ve "*el-Kâfiye*", ilk defa inen yedi âyet mânâsına "*es-Seb'u'l-Mesânî*", birçok esrarı taşıdığı için "*el-Kenz*" adları da verilmiştir.

1. FÂTİHA SÛRESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ﴿١﴾

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٢﴾ اَلرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِۙ ﴿٣﴾ مَالِكِ يَوْمِ الدّ۪ينِۜ
﴿٤﴾ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَع۪ينُۜ ﴿٥﴾ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَق۪يمَۙ ﴿٦﴾
صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْۙ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ ﴿٧﴾

1. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla:
2. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsûstur.
3. O Rahmân ve Rahîm'dir.
4. Din Gününün sahibidir.
5. Ancak Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz.
6. Bizi doğru yola eriştir.
7. Nimete erdirdiğin kimselerin yoluna; gazaba uğrayanların, ya da sapıtanların yoluna değil.

Bu sûreye "Fâtiha" adının verilmesinin hikmetleri:

1. Mushaf onunla başladığı, Kur'ân okumaya, ilim öğrenmeye ve namaza onunla girildiği için; çünkü Fâtiha "açan" demektir.
2. Her söze hamdele ile başlandığı için,
3. İlk nâzil olan sûre olduğu için,
4. Allah Teâlâ'nın Levh-i Mahfûz'da yazdığı ilk söz olduğu için,
5. Dünyâda ulvî gayelerin, âhırette cennet kapılarının anahtarı olduğu için,
6. Kitâb-ı ilâhî'nin gizli hazîneleri onunla ortaya çıktığı için; çünkü Fâtiha, ilâhî hitâbın inceliklerini ihtivâ eden hazînelerin anahtarıdır. Kur'ân'ın bütün incelikleri ehline onunla münkeşif olur. Fâtiha'nın mânâlarını bilene müteşâbih âyetlerin kilitli kapıları açılır. Fâtiha'nın aydınlığında müteşâbihlerin nûrlarından derleme imkânı hâsıl olur.

Fâtiha'ya *Ümmü'l-Kur'ân* da denilmiştir. Ümm, bir şeyin aslı, temeli ve anası demektir. Kur'ân'ın ana hedefi şu dört şeydir: a) Ulûhiyyet b) Nübüvvet c) Âhıret d) Kazâ ve Kaderin Allah'dan olduğunu isbât.

Fâtiha'daki ***"Hamd âlemlerin Rabbına âittir"*** âyeti, ulûhiyyetin ikrârıdır. ***"Din gününün sahibidir"*** sözü, âhırete delâlet eder. ***"Ancak Sana kulluk eder ve ancak Senden yardım dileriz"*** âyeti, kader konusunda Cebriyye ve Kaderiyye gibi sapık fırkaların görüşünü nefy ederek her şeyin Allah'ın takdiriyle olduğunu isbât eder.

❀

Fâtiha'ya *"Seb'u'l-Mesânî"* de denilmiştir. Bunun sebebleri ise şöyle sıralanabilir:

1. Fâtiha yedi âyettir. Bu âyetlerin her biri Kur'ân'ın yedide biri yerine kaimdir. Bu yüzden Fâtiha'yı okuyan kimse, Kur'ân'ın tamamını okumuş gibi ecir ve sevap kazanır.
2. Fâtiha Sûresi'nin yedi âyetini okumak üzere ağzını açan kimseye, cehennemin yedi kapısı kapanır.

Bu iki sebeb, Fâtiha'ya seb' (yedi) denilmesinin sebebidir.

Mesânî denilmesinin sebebleri ise:

a. Her namazda en az iki kere okunması,

b. Her rekâtta kendisine fiilen veya hükmen bir başka sûrenin eşlik etmesi,

c. Mekke'de ve Medine'de olmak üzere iki defa nâzil olması.

Bu sûreye ayrıca *"Salât, Şifâ, Şâfiye, Esâsü'l-Kur'ân, Kâfiye, Vâfiye, Hamd, Sual, Şükür ve Duâ"* gibi isimler de verilmiştir. Çünkü bu sûrede, bu adları almayı gerektirecek bütün özellikler vardır.

Fâtiha'nın bir adı da *"Sûretü'l-Kenz"*dir. Nitekim bir kudsî hadiste Allah Teâlâ hazretleri: *"Fâtiha Benim Arş hazînelerimden bir hazînedir."*[144] buyurmuştur.

❀

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ﴿١﴾ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾

1-2. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd âlemlerin Rabbına mahsûstur. Bu âyetteki *"el-Hamd"* kelimesinin başındaki harf-i ta'rîf, yâni *"el"* takısı hamdin kemâlini gösterir; yâni hamdin en mükemmeli demektir. O da: "Allah'ın hamdi Allah içindir, peygamberlerin, velâyet makamına ermiş kâmillerin hamdi de Allah içindir" demektir. Ya da hamd ve senâ; ister bizâtihî (ayn olarak) isterse melek, beşer ve diğer varlıklardan sâdır olan ârızî şekliyle olsun, aslında mahmûd, adlinde memdûh ve gerçek ma'bûd olan Allah içindir. Nitekim Allah Teâlâ: ***"Hiçbir şey yoktur ki, Allah'ı hamdi ile tesbih etmiş olmasın."*** (el-İsrâ, 17/44) buyurur.

Sûfîlere göre hamd; övgüye lâyık bulunan Allah Teâlâ'nın kemâlini ortaya koymaktır. O'nun kemâli sıfat, fiil ve eserlerinde zâhir olur. **Dâvud Kayserî** der ki: "Hamd; söz, fiil ve hâl ile olur."

Söz ile olan hamd, dil ile yapılan övgüdür. Hak Teâlâ'yı, peygamberlerinin lisânıyla veya kendini övdüğü şekilde senâ etmektir.

Fiilî hamd, Allah'ın rızâsını umarak ve O'nun yüce katına yönelerek ibâdet ve hayır türünden bedenî amelleri yerine getirmektir. Çünkü insanın diliyle hamdetmesi, organlarıyla da gerektiği gibi şükretmesi ve her hal ü kârda müteşekkir bulunması gerekmektedir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a): *"Hamd, her hal ü kârda Allah'a mahsustur"*[145] buyurur. Bu da ancak her organın yaradılış sırrına uygun bir biçimde

şerîatın gösterdiği şekilde kullanılmasıyla mümkün olur. Hakk'a kullukla olur. Nefse pay ayırmadan emr-i ilâhîye boyun eğmekle olur.

Hal ile şükür ise rûh ve kalb ile gerçekleşir, ilmî ve amelî kemâlât ile bezenmek, ahlâk-ı ilâhî ile ahlâklanmak sûretiyle kazanılır. Nitekim insanlar, ilâhî ahlâk ile muttasıf olmakla emrolunmuşlardır ki, bu sûretle ahlâkî olgunluk nefislerinde ve kişiliklerinde meleke hâline gelebilsin.

Hakikatte hamd, mazâhir denilen tecellî, zuhûr ve tafsîl makamında Hakk'ın kendi kendisini senâsıdır. Çünkü bu tecellî ve mazharlar Hakk'ın gayrı değildir. "Cem'-i ilâhî" makamında Hakk'ın zâtını söz ile hamdetmesi, Allah'ın ilâhî kitaplarda kendisini anlattığı kemâl sıfatlarıyla olur. Hakk'ın fiilen kendisini hamdi ise cemâl ve celâle âid kemâlâtını gayb âleminden şehâdet âlemine, bâtından zâhire, ilimden ayn'a ızhâr ile sıfatlarının tecelligâhında ve isimlerinin mahallinde göstermesidir. Hakk'ın hal yolu ile hamdi de O'nun feyz-i akdesde ilk tecellîleridir. Ve ezelî nûrun zuhûrudur. Cem' hâlinde Hâmid de, Mahmûd da; Hamd eden de Hamd edilen de O'dur. Tafsîl makamında ise durum şu şiirde belirtildiği gibidir:

Perde açılmadan önce tüm zaman boyu ben
Zannediyorum ki Seni zikrediyor, Sana şükrediyorum.
Gece ışıdığında ben şâhid oldum ki;
Sen hem Mezkûr (zikredilen), hem Zikir, hem de Zâkirsin (zikredensin).

Sözle hamdeden herkes, hamdettiğine kemâl sıfatlar isnâd ederek tanır ve böyle bir tanımanın tanıtmayı gerektiğini de bilir.

Hamd; senâ, şükür ve medih anlamlarını da kapsar. Bu yüzden Allah'ın kendisine olan hamdi *"lillâh"* ta'bîriyle, şükrü *"Rabbi'l-âlemîn"*, medhi de *"er-Rahmânirrahîm ve Mâliki yevmi'd-dîn"* ile sâdır olmuştur. Bu üç vecihle kulun Allah'a gerçekten hamdetmesi mümkün değildir. Kul, ancak taklîd yoluyla ve mecâzî olarak hamdedebilir. Çünkü O'nun zâtına ve sıfatlarına lâyık bir senâ ve medih O'nu, zât ve sıfatlarının künhüne vâkıf olarak bilmenin bir bölümüdür. Nitekim Allah Teâlâ: ***"Onların ilmi, O'nu ihâta edemez"*** (Tâhâ, 20/110) ***"Onlar Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar."*** (el-En'âm, 6/91) buyurmaktadır.

Kulların mecâzî ve taklîdî hamdine gelince; Mi'râc gecesinde Hz. Peygamber (s.a)'e Yüce Allah'ın: *"Beni senâ et!"* hitâbı karşısında: *"Ben Seni gerçek anlamda senâ edemem"* demişti. Ancak ilâhi emre imtisâl ile ubûdiyetini arzedebilmek için: *"Sen kendini nasıl senâ ettiysen; ben de Seni öylece senâ ediyorum"*[146] demişti. İşte bu taklîdî bir senâdır. Bize de bu anlamda taklîdî senâ emredilerek: ***"el-Hamdü lillâh de"*** (el-İsrâ, 17/111) buyrulmuştur. Ayrıca ***"Gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı takvâ üzre olunuz"*** (et-Teğâbün, 64/16) buyurulmaktadır. *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye* adlı eserde böyle anlatılmaktadır.

Şeyh Sa'dî (k.s.) de şöyle der:

Vücûdumdaki her kıl O'nun bir ihsânıdır

Ben her kıl için nasıl şükre muktedir olabilirim?

Huccetü'l-İslâm **İmâm Gazzâlî**, *Minhâcü'l-âbidîn* adlı eserinde bu konuyu şöyle anlatır:

"Hamd ve şükür sâlikin maksadına ulaşmak üzere geçmesi gerekli yedi yokuştan sonuncusudur. Kulu ibâdet yolunda harekete geçiren ilk şey, semâvî bir uyarı ve ilâhî bir yardımdır. Nitekim Cenâb-ı Peygamber (s.a.) şu hadîsi ile buna işâret etmektedir: *"Kulun kalbine bir nûr gelince kalb açılır ve genişler."* Sordular: "Ya Rasûlallah bunun bilinmesini sağlayacak bir alâmeti var mı?" Efendimiz buyurdu: *"Aldanma yurdu olan dünyâdan uzaklaşıp, ebediyet yurdu olan âhırete yönelmek ve ölüm gelmeden hazırlıklı olmak bunun işâretidir."*[147]

Böyle bir kulun aklına ilk gelen şey, bu kadar çok nimetin, bir sâhibinin olduğu düşüncesidir. Bu kadar nimet veren, benden şükür ve hizmet ister. Ben ondan gâfil olacak olursam, belki de nimetini elimden alır ve beni cezâlandırır. Bana mûcizelerle peygamber gönderdi ve kendisinin herşeyi bilen, tâata sevap, günaha cezâ veren bir tanrı olduğunu haber verdi. Emir ve nehiylerini bildirdi. İnsan bu sûretle nefsinde bir korku ve endişeye kapılır ve sanata bakıp, Sanatkâr'a vâsıl olur. Böylece yüce sıfatlarla bezenmiş bir Rabbın varlığına yakîn hâsıl eder. Bu hal daha yolun başında sâliki karşılayan, **"ilim ve ma'rifet"** basamağıdır. Sâlik ilk basamağı basîretle kat'etmek için âhırete çağıran ulemayı araştırır ve onlardan öğrenir. Bu sâyede Rabbının varlığına yakîn hâsıl edince ma'rifet onu hizmete soyunmaya teşvik eder. Önce zâhirî ve bâtınî farzlardan kendisine gerekli olanı öğrenir ve ibâdete yönelir. Bir de bakar ki pek çok insan gibi kendisi de günahkârdır. Hemen kendi kendine şöyle der: "Ben nasıl tâata yönelebilirim ki, günaha boyanmış biriyim. Önce sıkı bir tevbe etmem ve günah kirlerinden temizlenmem gerekir ki bu sûretle hizmete lâyık olabileyim." İşte bu safhada onu karşılayan **"tevbe"** basamağıdır.

Şartlarına ve esasına uygun bir tevbe gerçekleştirerek sülûk yoluna giren sâlik de bâzı engeller ile karşılaşır. Bunlar onu ibâdetten alıkoyabilir. Bu engeller genelde dört ana maddede toplanır: Dünyâ, halk, şeytan ve nefs. Sâlik, bunlardan geçmek için dört şeye sarılmalıdır: Dünyâdan soyutlanmalı, halktan uzaklaşmalı, şeytan ve nefs ile savaşmalıdır. Bunlar içinde en zoru da nefs ile savaştır; çünkü o içimizdedir. Şeytan gibi onu bir çırpıda kahredip kurtulmak mümkün değildir. O, insanın bineği ve âletidir. Ayrıca nefsin ibâdete yönelmeye rızâsı ve arzusu da yoktur. Çünkü hayra zıt bir fıtratta ve hevâya uygun bir hilkattedir. Nitekim şâir:

Bu serkeş nefs öyle süratle koşar ki,
Akıl onun dizginini tutmaya güç yetiremez.
Kimse nefs ve şeytanla başa çıkamaz,
Karıncaların kaplanın hücûmuna ne tesiri olabilir?

Nefsi itaat altına alabilmek için, onu takvâ gemiyle dizginlemelidir. Takvâ ile

dizginlenen nefsi, sahibi iyi hizmetlerde kullanır ve fesâd mahallinden korur. Bu engeli de aşan sâlik kendisine karşı çıkan ve onu ibâdete yönelmekden alıkoyan başka bir takım engeller görür. Dikkatle bakınca bunların da dört sebebi olduğunun farkına varır:

1. Nefsin peşi sıra koştuğu rızık,
2. Korku veya ümit veren, istenen veya istenmeyen, kendisinin fesâdına mı, hayrına mı olduğunu bilemediği; ardı arkası kesilmeyen sıkıntılar ve tehlikeler,
3. Her taraftan kendisini saran sıkıntı ve zorluklar; özellikle de halka muhalefetin şeytan ile muhârebenin ve nefs ile mücâdelenin zorlukları,
4. Başa gelen muhtelif kazâ ve belâlar,

Sâlikin bu makamda karşılaştığı zorluklardan kurtulması için şu dört şeye ihtiyacı vardır:

a) Rızık konusunda Allah'a tevekküle,
b) Tehlike ânında işi Allah'a havâle etmeye (tefvîz-i umûr)
c) Sıkıntılara karşı sabra,
d) Kazâya rızâya.

Sâlik bunları da aşınca, bir de bakar ki nefsi hayra karşı gereği gibi ilgi duymamakta ve tenbellik göstermektedir. Çünkü nefs, gaflet ve gevşekliğe meyyâl, isrâf ve fuzûliyâta düşkündür. Bu durumda sâlik nefsini tâata yöneltmek için bir sâike ve günahdan alıkoymak için de bir zorlayıcıya ihtiyaç duyar. Onlar da **"havf ve recâ"**; korku ve ümittir.

Recâ iyi amellere va'd olunan sevaplar konusunda olur; havf da cezâyı gerektiren amellere âid ilâhî tehditlerden kaynaklanır. Bu makam **"Bevâis"** makamıdır. Ve bunu geçmek için sâlik, havf ve recâya muhtaçtır. Korku ve ümitle bunu atlatan kimse artık kendisini ibâdetten uzaklaştıran bir sebeble karşılaşmadığı ve içinde ibâdete yönlendiren bir ses bulunduğu için şevkle tâata sarılır.

Bundan sonra yine kendi kendine mücâhedeye devam eder. Bir de bakar ki, iki âfetle karşı karşıyadır. Onlar da, "**riyâ** (gösteriş) ve **ucüb**" (kendini beğenme) duygusudur. Bazen ibâdeti ile insanlara gösteriş yapar, bâzan da bu ibâdeti büyük görerek nefsine pay çıkarır. Bu sırada **"Kavâdih"** basamağı onu karşılar. Bunu geçmek için de ihlâsa ve nimetleri hatırlamaya ihtiyaç vardır. Kişi Allah'ın yardım ve desteği ile bu yokuşu da geçince gereği gibi ibâdet etme özelliği hâsıl olur. Fakat yine de kendisini Hakk'ın inâyet ve desteklerinden oluşan nimetlerine müstağrak olarak görür, şükürden gâfil olmaktan, küfrân-ı nimete düşerek hâlis kullara âid mertebeden geri kalmaktan korkar. Bu makamda onu karşılayan hamd ve şükür engelidir. Hamd ve şükür çoğaltılarak bu engel aşılabilir. Bunu aşan sâlik, arzu ve isteğine nâil olmuştur. Artık ömrünün kalan kısmında bu güzel hâl ile dünyâda şahsen, âhırette kalben nimetlenir durur ve günbe-gün ikramlanır. Dünyâ ona çirkin gelir. Mele-i A'lâ'ya olan aşkı artar. Bir de bakar ki, âlemlerin Rabbının elçisi karşısındadır. Ve onu Rabbı katından rızâ ile müjdelemektedir. Onu güzellikle ve kâmil bir insan olarak bu fânî dünyâdan ilâhî âleme naklederler. Onun makamı cennet bahçeleridir. O, bu nimetleri kendi âciz nefsi için

büyük bir nimet ve mülk olarak görür.

Şeyh Sa'dî (k.s.) der ki:

Senin mâtemin; yâni ölümün düğün olur,
Eğer sonun iyi ve hüsn-i hâtime ise.

Hüsrev de vefatı sırasında şunları söylemişti:

Pâdişah dünyâdan gider, dudaklarından şunlar dökülür:
Gönlüm gurbetten asıl vatanıma doğru gitmeyi arzuluyor.

Cenâb-ı Hakk'ın zâtî olarak lâyık olduğu her türlü hamd, *"Allah"* ismi ile; sıfatları ile lâyık olduğu hamd da *"Rabbi'l-âlemîn"* lâfzıyla ifâde edilmiştir. Bu iki kelime, zât ve sıfat isimlerinin anlamlarını cem'ederek, Allah'ın zâtî ve sıfâtî, dünyevî ve uhrevî her türlü hamde lâyık olduğunun delili gibidir.

"Rabb" terbiye ve ıslah etmek anlamına gelir. Hakk'ın âlemleri terbiyesi, onları beslemek ve varlık sebeblerini devâm ettirmekle olur. İnsanın zâhirinin terbiyesi nimetle; bâtınının, kalbinin terbiyesi rahmetle olur. Allah, âbidlerin nefslerini şerîat ahkâmı ile, âşıkların kalblerini tarîkat âdâbı ile, muhiblerin sırlarını hakîkat nûruyla terbiye eder. İnsanı bâzan değişik şekillerde eğitir ve organlardaki nûrânî gücün feyziyle terbiye eder. Kemiğe işittiren, yağdan oluşan göz yuvarlağına gördüren, et olan dili konuşturan; bitkileri meyve ve daneleri ile, hayvanları etleri ve yağlarıyla, yeryüzünü ağaçları ve nehirleri ile, gökyüzünü yıldızlarıyla ve onların ışıklarıyla donatan, geceyi haşerâtı teskin ve zararlıları hareketten menetmek sûretiyle insanların dinlenmesi için tahsîs eden, gündüzleri fazlından dilediği kadarını lutfeden Allah'ın şânı ne yücedir. Sen ona hizmet etmediğin halde, O sanki senden başka kulu yokmuş gibi, seni terbiye edip beslemektedir. Sen ise kullukta sanki O'ndan başka bir Rabbın daha varmış gibi davranmaktasın.

"el-Âlemîn" kelimesi *"âlem"*in çoğuludur. *"Âlem"* aslında çoğuldur. Aynı lâfızdan tekili de yoktur. **Vehb** der ki: "On sekiz bin âlem vardır. Dünyâ bunlardan biridir. Bu âlemler içerisinde mâmûr olanları, harâb olanlara göre, koca çöldeki çadır kadar az ve küçüktür."

Dahhâk der ki: "Üçyüz altmış âlem vardır. Bunlardan üç yüzü yalın ayak ve çıplak, yaratıcı güçden habersizdir. Bunlar cehennemi dolduracaklardır. Altmış âlem ise giyiniktir. Zülkarneyn onlara uğramış ve onlarla konuşmuştur."

Ka'bü'l-ahbâr bu konuda şunları söylemektedir: ***"Rabbının askerlerinin sayısını O'ndan başkası bilemez."*** (el-Müddessir, 74/31) âyeti mûcibince âlemlerin sayısı, sayılamayacak kadar çoktur.

Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre: "Allah Teâlâ mahlûkatı; melek, şeytan, cin ve insan olmak üzere dört grup olarak yaratmıştır. Bu dört grup, ona ayrılmıştır. Dokuzu melekler olup, kalan biri diğer üç gruptur. Üç gurup da ona ayrılmıştır. Onlardan dokuzu şeytanlar, bir grubu da cin ve insanlardır. İnsanlar ve

cinler de on gruptur. Onlardan da dokuzu cinler, biri insanlardır.

İnsanlardan tevhid ehli bir grup vardır ki, Allah Teâlâ onları da yetmiş üç fırkaya ayırmıştır. Bunlardan yetmiş ikisi tehlike üzeredir. Onlar dalâlet ve bid'at fırkalarıdır. Geriye kalan "fırka-i nâciye" ise "Ehl-i sünnet ve'l-cemaat" olanlardır. Bunların da hesâbı Allah'a kalmıştır. Allah Teâlâ dilediklerini bağışlar ve dilediklerine de azâb eder. Nitekim hadiste buyurulmuştur: *"İsrâîloğulları yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Bunların hepsi cehennemde, bir tanesi değildir."*[148] Sordular: "Cehennemden kurtulmayı başaran bu fırka kimlerdir?" Allah Rasûlü buyurdu: *"Onlar benim ve ashâbımın yolunda yürüyenlerdir."* Yâni benim ve ashâbımın inançlarını taşıyan, onların davranış ve sözleri üzere olanlardır. İşte hak budur; cennete, kurtuluşa ve felâha götüren yol budur. Bundan başkası boştur ve insanı cehenneme götürür. Eğer bu bozuk inançlılar haramları helâl sayan İbâhîlerden ise, ebediyyen cehennemde kalırlar. Diğerleri ise ebediyyen kalmazlar.

❀

ٱلرَّحْمٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴿٣﴾

3. "O Rahmân ve Rahîm'dir." Fâtiha'da besmeleden sonra Rahmân ve Rahîm isimlerinin tekrarlanmasının bâzı sebebleri vardır:

a. Besmelede geçen iki rahmet, zâtîdir. Fâtiha'dakiler ise sıfâtîdir.

b. Besmelenin Fâtiha'dan bir âyet olmadığını göstermektedir. Eğer Besmele, Fâtiha'dan bir âyet olsaydı bu iki isim tekarlanmazdı.

c. Kulları daha çok zikre teşvik etmek içindir. Çünkü Allah'ı sevmenin alâmeti O'nu zikretmeyi sevmektir. Nitekim hadis-i şerifte: *"Bir şeyi seven onu çokca anar"*[149] buyurulmaktadır.

d. Rabbu'l-âlemîn sıfatı anıldıktan sonra O'nun halkı rızıklandıran Rahmân, âhırette kullarını bağışlayan Rahîm olduğu anlatılmıştır. Onun için hemen ardından "din gününün sâhibi" lâfzı zikredilmiştir. Çünkü rubûbiyyet ya dünyâda rızık veren Rahmân, veya âhırette bağışlayan Rahîm anlamlarınadır.

e. Hamd ile rahmete erilir. İnsanoğlunun ilki olan Âdem, Allah'a hamdedenlerin de ilkidir. Ve ilk defa aksırdığında: *"Elhamdülillah"* diyerek Allah'a hamd etmiş, kendisine "Rabbın sana rahmet ediyor. Allah seni bu yüzden yarattı, yaratıklarına hamdi öğretti ve rahmete ulaşmanın yolunun hamdden geçtiğini açıkladı," diye karşılık verilmiştir.

f. Hamdin, bu isimlere bağlı bulunduğunu gösterir. Çünkü hamdin bu vasıflarla sıralanışı Allah'ın kuluna ihsân konusunda mecbûr olmayıp muhtâr olduğunu gösterir. *"Rabbülâlemîn"* Allah'ın zâtının, *"er-Rahmânir-Rahîm"* ile de kemâlâtının feyzinden hamde müstehak oluşunun sebebleri ortaya çıkmaktadır. Dünyâda bu ikisi dışında feyz yoktur. Âhıretteki sevabların lütfu gereği, cezâların ise adâleti gereğidir. Buradan da bu

üç sıfatın peşpeşe sıralanmasının sebebi anlaşılır.
Rahmân ve Rahîm arasındaki fark: Rahmân, sadece Allah’a mahsûs bir sıfattır. Rahmân kapsamına giren rahmet, herkese şâmildir. Bütün nimetler çokluk ve büyüklüğü ile birlikte Allah’a âiddir. Buna göre kullardan Rahmân mânâsında rahmetin sudûru mümkün değildir. Rahîm’in kullara isnâdı mümkündür.

❀

Zünnûn’dan şöyle bir kıssa nakledilir: Aklıma gelen bir düşünce üzerine evden dışarı çıkmıştım. Nil kenarına vardım. Koşmakta olan bir akrep gördüm, peşine takıldım. Akrep nehrin kenarında duran bir kurbağanın yanına geldi ve onun sırtına binip Nil nehrini geçti. Ben de bir kayığa binip onları takip ettim. Akrep kurbağanın sırtından indi ve uyuyan bir gence doğru koşmaya başladı. Bir de ne göreyim, o gencin yanından akrebe doğru koşup gelen bir yılan. Yılanla akrep birbirleriyle dalaşmaya başladılar. Ve birbirlerini ısırarak öldürdüler. Böylece genç kurtuldu.

❀

Anlatıldığına göre karga, yumurtadan yeni çıkan yavrusu kızıl et gibi olduğundan korkup kaçarmış. Ve sinekler gelip yavrunun başına üşüşürmüş. Karga yavrusu da başına üşüşen sinekleri yutar ve onlarla gıdalanırmış. Tüyleri bitmeye başlayınca da ana karga yavrusunun yanına dönermiş. Bu yüzden Allah’a: “Ey yuvasındaki âciz karga yavrusuna bile rızkını veren” diye nidâ edilir.
Rahmân, rahmeti umûmî olan demektir. Denilirse ki: “Kulun belâdan uzak olması pek nâdirdir. Rahmân ismi ile bunu nasıl îzâh edersiniz?” Cevâben deriz ki: “Olaylar türlü türlüdür. Bazen rahmet sanılan şey nıkmet; yâni sıkıntı olur, bazen de nıkmet sanılan şey nimet olur. Nitekim Allah Teâlâ: ***“Sizin hoşlanmadığınız şeylerde belki de hayır vardır.”*** (el-Bakara, 2/216) buyurmaktadır. Hayır sanılan şeyler de şâirin dediği gibi, her zaman hayır olmayabilir:
Gençlik, boş zaman ve ataklık,
Kişinin başına neler açar artık?!

Yâni bunlar görünüşte hayır oldukları halde bazen şerdirler. Şer sanılan şeylerin hayır olduğuna örnek de şudur: Çocuğu mektebe göndermek ve okumasını sağlamak çocuk için sıkıntılı bir iştir, hırsızlık yapanın elini kesmek zâhiren o kimse için kötü bir durumdur. Fakat aslında bunlar bir başka açıdan nimettir.
Ahmak insan zâhire bakar. Akıllı ise işin özünü arar. Hiç bir belâ ve sıkıntı yoktur ki, altında rahmet ve lütuf bulunmasın. Ancak az bir hayır için çok hayrı terketmek büyük bir şerdir. Zorluklar, ruhları bedene âid bağlardan kurtarıp temizlemek içindir. Cehennemin yaratılması kötüleri iyi ameller işlemeye yöneltmek içindir. Şeytanın varlığı, kulları içinde muhlis olanları ortaya çıkarmak içindir. Tahkîk erbâbının hâli de, Mûsâ (a.s) ile Hızır kıssasında olduğu gibi zâhire değil, hakîkatlere sarılmaktır. İnsan

tabîatının hoşlanmadığı bir çok şeyde gizli bir takım sırlar ve hikmetler olabilir.

Rahmet olmasa ve rahmet-i ilâhiyye gazabı geçmemiş bulunsa, kâinatın varlığından söz edilemezdi. Hakk'ın Mün'im (nimet veren) ismi de zâhir olmazdı. Rahmân büyük nimetlerin O'na aid oluşunu gösterdiğinden kulun O'ndan az bir şey taleb etmesi sû-i edeb olur. Ancak, Rahîm'in hemen Rahmân'dan sonra gelmesi, her türlü vehim ve şüpheyi ortadan kaldırmak ve küçük şeyleri de Cenâb-ı Hak'dan isteyebilme cür'etini sağlamak içindir.

Sûfîlerden birine: "Sana küçük bir ihtiyacımı görmen için geldim" denilince o: "Sen o küçük ihtiyacın için küçük bir adam ara." cevâbını vermiştir. Allah Teâlâ da bu âyetlerde bir bakıma şöyle buyurmaktadır: "Ben sadece Rahmân ismiyle yetinecek olursam, kendimden hayâ ederim. Çünkü Ben, hem Rahmân hem Rahîm'im. İste Benden ayakkabının bağına, tencerenin tuzuna varıncaya kadar her şeyi." Nitekim **Şeyh Sa'dî** (k.s) der ki:

Eğer başını bu kapıya koyarsan,
Elinin boş dönmesi imkânsızdır.

Ehl-i hakîkat der ki: "Rahmân'a aid üç makam vardır. Onlar da: "Zâhir" isminin makamı olan Zuhûr, "Bâtın" isminin makamı olan butûn ve ikisini birleştiren cem' makamıdır. Her varlık bu mertebelerden birinde bulunur. Onun hükmünün dışına çıkamaz. Bu derece ve makamlara göre Rahmet-i ilâhiyye'nin hükümleri şöyle tasnîf edilebilir: Saîdler (bahtiyarlar), bedbahtlar; ruhlarıyla nimete erenler, bedenleriyle nimete erenler ve bu iki mertebe arasını birleştirenler diye taksim edilir. Meselâ saidlerden ehl-i cennet olanlardan bazıları sûretleriyle değil, rûhlarındaki ma'rifet sebebiyle bu noktaya gelirler. Kendilerinin cennette nimete ermelerini sağlayacak yeterli amelleri yoktur. Varsa da diğerlerine göre yeterli değildir. Bunun tersi, zühd ve ibâdetle meşgul olan bâzı kimseler vardır ki, bunların da, ilim ve ma'rifetten nasibi yoktur. Çünkü böylelerinin rûhlarının ilm-i ilâhî makamıyla münâsebetleri olmadığı için rûhânî nimetlerden nasibleri yoktur. Bu yüzden amel sırasındaki düşünceleri, amel sonrasına taalluk etmez. Aksine onlar ameli gâye sanırlar. Ve amelin önünde durup, va'd edilen mükâfâta veya tehdîde takılıp kalırlar. Amelin sağlayacağı asıl faydayı kavrayamazlar. Bu anlattığımız ilim ve amel makamlarının arasını cem'edenler ise ilim ve amelden tam bir nasîb alarak, kurtuluşa eren bahtiyarlardır. Onlar da peygamberler ve vâris-i nebî olan kâmil velîlerdir. **Mevlânâ Celâleddîn** (k.s.) der ki:

Her güvercin bir yol ve üslûb üzre uçar;
Ancak bu güvercin tarafsızlık tarafina uçar.

❀

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ﴿٤﴾

4. O, din gününün sahibidir. *"Yevm"* yâni; gün örfte güneşin doğması ile batması arasındaki zaman biriminin adıdır. Şerîatte ise ikinci fecrin doğmasıyla güneşin batması arasında kalan zamandır. Burada gün kelimesiyle kastedilen güneşe bağlı olmadan mutlak zamandır. Çünkü âhırette güneş yoktur. Yâni "cezâ gününde her işin sâhibi" demektir.

"Yevm" kelimesinin "*din"* kelimesi ile tamlama yapılması, aralarındaki yakın ilgi sebebiyledir. Nitekim diğer bâzı günler de kendisinde meydana gelen bâzı olaylara izâfe edilerek "Ahzâb günü", "Fetih günü" gibi isimlerle tamlanmışlardır. Günün, din kelimesi ile özelleştirilmesi, ya o günü yüceltmek ve o günden korkutmak, ya da o gün emir verme durumunda olanın sadece Allah olduğuna işâret edip, o günde mallar ile sahibleri arasındaki ilginin bütünüyle kopacağını beyân etmek içindir. O gün Allah'dan başka mâlik, hükmedici, amellere cezâ ve mükâfât verici yoktur. "Mülk" aslında bağ bağlamak ve kuvvet demektir. Gerçekte kuvvet-i kâmile ve etkili yönetim, geçerli hüküm ve müessir tasarruf, Allah'a âiddir. Bu tür sıfatların kullara izâfe edilmesi mecâzîdir. Çünkü insanların bir şeye sahib olmasının bir başı, bir de sonu vardır. İnsanların mülkiyeti her şeye değil, bâzı şeyleredir. Cismedir, rûh ve öze değildir. Nefsedir, nefese değildir. Zâhiredir, bâtına değildir. Diriyedir, ölüye değildir. Allah'ın mülkiyetinin ise zevâli yoktur. O'nun mülkiyeti asla el değiştirmez.

"Melik" kelimesini *"Mâlik"* şeklinde okumak daha ecirli ve sevablıdır, çünkü "Mâlik" te harf sayısı, "Melik"ten daha çoktur. Anlatıldığına göre **Ebû Abdullah Muhammed ibn Şücâ' es-Selcî** (r.a) şöyle demiştir: "Ben Fâtiha'daki melik kelimesini "mâlik" olarak okurdum. Bir edibden "melik" kelimesinin belâğat açısından "mâlik"den daha belîğ olduğunu duyunca, "mâlik" şeklinde okumaktan vazgeçtim. Bir gece rüyamda bana şöyle seslenildiğini duydum: "Senin on hasenen azaldı." "Niye?" diye sordum. Şu cevap verildi: "Allah Rasûlü'nün şu sözünü duymadın mı? *Kur'ân okuyan kimseye okuduğu her harf için on hasene yazılır, on seyyiesi silinir ve derecesi on kat yükseltilir"*[150] Uyandım, ama "melik" şeklinde okuma âdetimi terketmedim. Tâ ki ikinci rüyayı görünceye kadar. Nihâyet ikinci bir rüyâ gördüm, bu sefer rüyamda şöyle denildi: "Sen bu alışkanlığını niye bırakmıyorsun? Allah Rasûlü'nün *Kur'ân'ı fahm ve mufahham olarak; yâni kadrini bilerek okuyun*[151] , hadisini duymadın mı?" Bu rüyâ üzerine dilde uzman olan Kutrub'a gittim. Ona "mâlik" ile "melik" arasındaki farkı sordum. O şunları söyledi: "Mâlik" ile "melik" arasında büyük fark vardır. "Mâlik", dünyâdan bir şeye mâlik olandır; "melik" ise "mâliklerin mâliki" demektir.

Tefsîrü'l-İrşâd müellifi der ki: Mekke ve Medîne halkı bu kelimeyi "melik" şeklinde okurlar. "Melik" güçlü sultan, herşeyi kapsayan bir kuvvet ve tam bir galebe ile emir ve nehye âid konularda küllî tasarruf sâhibi anlamını taşır ki, bu mânâsıyla "melik" din gününe muzaf olarak kullanılmaya daha lâyıktır.

"Melik" veya "mâlik" şeklinde okumayı tercihten herbirinin kendine göre sebebleri vardır. Arzu edilirse, yerlerine başvurularak bu konuda geniş bilgi elde edilebilir.

Fâtiha'da peşpeşe sıralanan *"Allah"*, *"Rabbu'l-âlemîn"*, *"Rahmân"*, *"Rahîm"* ve

“Mâliki yevmi’d-din” sıfatları ile sanki Allah Teâlâ hazretleri şöyle buyurmaktadır: “Seni ben yarattım, ilâhın Ben’im. Seni nimetlerle yetiştirdim, Rabbın Ben’im. Sen isyana düştün, Ben günahlarını setrettim, Rahmân Ben’im. Sen tevbe ettin, Ben de bağışladım, Rahîm Ben’im. Amellerin karşılığının mutlaka verilmesi lâzımdır, din ve cezâ gününün sahibi Ben’im.”

et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye’de müellif der ki: Din gününün sâhibi ibâresi, gerçek dînin İslâm olduğuna işârettir. Buna şu âyet delâlet eder: ***“Allah indinde din, ancak İslâm’dır”*** (Âl-i İmrân, 3/19). İslâm’ın iki yönü vardır: Zâhir ve bâtın. Zâhir İslâm dil ile ikrâr, organlarla ameldir. Bu, İslâm’ın bedene âid olan tarafıdır. Bedenî olan zulmânîdir. Zulmânîlik, karanlık geceden kinâyedir. Bâtının İslâm’ı ise, Allah’ın nûru ile kalbin ve göğsün açılıp genişlemesidir. Bu İslâm’ın rûhânî yönüdür, bu da nûrânîdir.

İslâm’ın zâhiri yönü, vücûdun Allah’ın emir ve yasaklarına teslim olmasını gerektirir. İslâm’ın rûhânî yönü ise, rûhun ve kalbin ezelî ahkâma, ilâhî kader ve kazaya boyun eğmesini; teslim olmasını gerektirir. İslâm’ın sadece cesede âid olan zâhirî tarafına bağlı kalarak, rûha âid yönüne ulaşamayan kimse, din konusunda mütereddid ve şaşkın, gece yolculuğu yapan insana benzer. Bu yüzden pek çok mülkler ve mülk sahibleri görür. Nitekim çocukluğunda geceleyin dışarı çıkan Halil İbrâhîm (a.s.)’in durumu böyle idi. Gece karanlığı çöktüğünde bir yıldız gördü ve *“İşte benim Rabbım bu”* dedi. Nefs dağının arkasındaki kalbin doğuş yerinden rûhânî İslâm güneşinin doğduğunu gören ve saâdet sabahına çıkan kimse, Rabbından bir nûr üzeredir. Ve din gününün varlığını açık olarak görür ve buna inanır. Böylelerinin virdi: “Biz de, mülk de Allah’a âid olarak sabaha çıktık” şeklinde olur. Böyleleri ayne’l-yakîn, hatta hakka’l-yakîn olarak mülkün Allah’a âid olduğunu görürler. Din gününün mâlikinden başka hiçbir mülk sâhibinin bulunmadığını anlarlar. Böyleleri gündüzün aydınlığı tam olarak ortaya çıkıp gerçek Mâlik zâhir olunca âdetâ Hakk ile yüzyüze konuşmaya başlar ve: ***“Ancak Sana kulluk eder, ancak Senden yardım dileriz”*** derler.

“ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ” âyetinin ince mânâlarından biri de şudur: O’na muhâlefet topyekün âlemi harâbeye, mahlûkatı yokluğa çevirir. Melikler melikine nasıl muhâlefet edilebilir ki?! Nitekim Kur’ân’da: ***“Nerede ise bundan gökler çatlayacaktı.”*** (Meryem, 19/90) buyurulur. O’na itâat, düzene ve devamlılığa sebeb olur. Nitekim Allah Teâlâ: ***“Seni rızıklandıran Biziz. Güzel sonuç Allah’dan korkanlara mahsûstur”*** (Tâhâ, 20/132) buyurur. Teb’aya düşen meliklere itâat, meliklere düşen de melikler melikine itâattir ki, bu sûretle nizâm-ı âlem sağlansın.

Bu ibâre ile ilgili şöyle bir nükte daha anlatılır: ***“Din gününün sahibi”*** sözü, Allah’ın melikliğinin kemâlinin adâletle olduğunu açıklamaktadır. Çünkü Allah Teâlâ buyurmuştur: ***“Biz kıyâmet gününde dosdoğru terâzîler koyacağız; hiçbir kimse hiçbir bakımdan haksızlığa uğramayacaktır.”*** (el-Enbiyâ, 21/47) Mecâzî anlamdaki dünyâ melikliği âdil olursa, o zaman hak yerini bulur. Hayvanlarda ve mahsûllerde bereket çok olur. Eğer melik zâlim olursa, onun hükmü bâtıldır. Her türlü hayır ondan

uzaklaşır.

❀

Anlatıldığına göre adâletiyle ünlü **Enûşirvan** adamlarıyla ava çıkar. Bir ara adamlarından ayrılıp bir bahçeye gelir. Bahçede bulunan çocuktan bir nar vermesini ister. Çocuk da verir. Narın taneleri bol suludur ve Enûşirvan bu sulu narla susuzluğunu gidermeğe çalışır. Bahçe ve nar hoşuna gider. Bu bahçeyi sâhibinden almayı düşünür. Çocukdan bir nar daha ister. Ancak ikinci narın suyu azdır. Melik Enûşirvan çocukdan bunun sebebini sorar. Çocuk: "Belki de melik, haksızlık ve zulüm yapmak istemiştir," deyince Enûşirvan kalbine gelen bu düşünceden vazgeçerek tevbe eder. Çocukdan bir nar daha ister. Bu seferki hepsinden daha hoş ve suludur. Bunun üzerine çocuk: "Melik tevbe etti gâlibâ" der. Aklı başına gelen Enûşirvan bu olaydan sonra zulüm ve haksızlıklardan tevbe eder ve adı adâletle beraber anılır. Hatta Rasûlullah (s.a.)'ın: *"Ben âdil melik* (Enûşirvan) *zamanında doğdum."*[152] diye onun devrinde doğmaktan dolayı övündüğü rivâyet edilir.

❀

Fenârî, *Tefsîrü'l-Fâtiha*'sında der ki: Hazreti Peygamber'in Enûşirvan zamanında doğmaktan övünmesi yerine Enûşirvan'ın Allah Rasûlü'nün aydınlık çağıyla ve böyle bir zâtın kendi döneminde doğmasıyla övünmesi daha uygundur. Çünkü kudretli ve akıllı bir kâfirde tasavvur olunabilecek en iyi hal, adâlet ve insafdır.

İmâm Sehâvî *el-Mekâsidu'l-hasene* adlı eserinde "ben âdil bir melik zamanında doğdum" hadîsinin aslının olmadığını, dolayısıyla sahîh bir rivâyet sayılamayacağını söyler. Eğer rivâyet sahîh ise, kendisine "âdil" denilmesi, "Âdil" adıyla tanınmasından dolayıdır. Yoksa böyle bir özelliğinden ve adâletine şehâdet edenlerin şehâdetinden dolayı değil. Ya da kendisine inananların Onu âdil diye tavsîf etmelerinden ötürüdür. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: ***"Allah'dan başka taptıkları tanrıları onlara bir yardım sağlayamadı."*** (Hûd, 11/101) Yâni onların yanında sayılanlar demektir. Allah Rasûlü'nün hükm-i ilâhîden başka bir hükümle hükmedeni âdil diye anması söz konusu olamaz. Allah Rasûlü buyurur ki: *"Kıyâmet gününde bir vâli getirilip cehennem üzerindeki köprüye atılır. Köprü, hiçbir bağlantısı istisnâ olmamak üzere, şiddetle sarsılır. Bu vâli, işlerinde Allah'a itaatkâr idiyse, o köprüden geçip gider. Eğer isyankâr ise köprü yarılır ve vâli, elli yıl süreyle cehenneme düşer."*[153] **İmâm Kurtubî**'nin *Tezkiretü'l-mevtâ* adlı eserinde böyle yazılıdır. **Şeyh Sa'dî** der ki:

Kuvvet ve kudret sâhibi zâlim insan!
Dünyaya kuvvet ızhârına kalkıp güçlülük taslama.
Dünyâ daima bir kaide üzere kalmaz, devran değişir
Zâlimler kıyâmete kadar lâ'netle anılır.

❀

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ﴿٥﴾

5. “Ancak Sana kulluk eder, ancak Senden yardım dileriz.” Allah Teâlâ, sözün başını ârifin kendi esmâ-i hüsnâsını düşünmeye ve zikre, nimetlerine nazar etmeye, şânına ve saltanatına delâlet eden sanatıyla istidlâl etmeye binâ etmiş ve onun arkasından asıl gayeyi göstermiştir. O da vuslat deryasına dalmak ve müşâhede ehlinden olarak Hakk’ın âsârını açıkca görmek, dudaklarıyla O’na yalvararak şöyle demektedir: “Bizi eserini duyanlardan değil, zâtına vâsıl olanlardan eyle!” Burada ayrıca ibâdet ehli olan kulun, önce bizzat mâbûduna (ilâhına); ondan da sonra ibâdete bakması gerektiğine işâret vardır. Çünkü ibâdete yöneliş de O’ndandır. İbâdet bizzat kuldan sâdır olmaz. İbâdetin kula nisbet edilmesi şerefli bir nisbet ve kul ile Hakk arasında bir vuslattır. Çünkü ârif, Hakk’ın kuds makamını mülâhazada istiğrak hâline erince ve Hak’tan başka herşeyden gaybet hâline geçince vuslata erer. Ârif bu hale geldiğinde ne nefsini, ne de herhangi bir hâlini kendisine izâfe etmez. Ancak nefsinin farkındadır ve ona bağlı olduğunu düşünmektedir. Bu açıdan Allah Teâlâ maiyyet sıfatında habîbi Hz. Peygamber’den naklettiğini, kelîmi Mûsâ (a.s.)’dan naklettiğine üstün saymıştır. Nitekim Hz. Peygamber hakkında: ***“Üzülme! Allah bizimle beraberdir”*** (et-Tevbe, 9/40) buyururken, Mûsâ (a.s.) hakkında: ***“Rabbım benimle beraberdir, mutlaka bana kurtuluş yolunu gösterecektir.”*** (eş-Şuarâ, 26/62) buyurmaktadır.

“Ancak sana kulluk ederiz” ibâresinde mef’ûl, tahsîs bildirmek için fiilden önce gelmiştir. Bunun anlamı “Biz ibâdeti Sana has biliriz ve Senden başkasına ibâdet etmeyiz.” demektir. İbâdet, boyun eğmenin, hiçliği kabullenmenin en ileri derecesidir.

İkrime’den gelen bir rivâyet şöyledir: Kur’ân’da geçen tüm “ibâdet” kelimeleri tevhîd; “tesbîh” kelimeleri salât yâni duâ; “kunut” kelimeleri ise tâat anlamınadır.

İbn Abbas’dan (r.a) rivâyete göre Cebrâîl (a.s.) Hz. Peygamber’e şöyle söylemiştir: “Ya Muhammed! De ki: Ancak Sana kulluk ederiz, sözü Seni düşünürüz, Senden başkasından ümitvar olmayız” demektir. Kulluk ederiz, yardım dileriz kelimelerinin çoğul olarak söylenmesi hem okuyanı, hem yanımızda bulunan hafaza meleklerini, hem de cemâate iştirak edenleri ve diğer tevhîd ehli kimseleri içine alır. Bu lâfızlarla ibâdetini bütün tevhid ehlinin ibâdeti içine katmış olmaktadır. Cemâat bereketi ile duâları kabûl olunsun diye, kendi ihtiyaç ve talebini cemâatin ihtiyâcı sayarak çoğul sîgası kullanılmıştır. Burada cemâatin önemine de işâret vardır.

Şeyh-i Ekber **İbn Arabî** *Kitâbu’l-azame* adlı eserinde der ki: “Kul mütekellim sîgasını kendinden kinâye olarak kullandığında yâni “ben” demeyip “biz” dediğinde ta’zîm anlamı ifâde etmez. Hakk Teâlâ’dan kinâye olarak da müfred sîgası kullanması kulun kalbinde tevhîdin hâkimiyetinden ve bunun kalbde gerçekleşmesinden dolayıdır. Hatta bu tevhîd, onun her tarafına sirâyet etmiş demektir. Bu durum kulda bilgi, müşâhede ve ayn olarak gerçekleşir. Konuşmalarında da lâfız olarak görülür. Buradaki “nûn” cemi nûnudur. Çünkü kul, her ne kadar rûh ve beden olarak tek gibi ise de, aslında tek değildir. İnsanda hiç bir cüz yoktur ki, Hakk Teâlâ ondan hakîkat-ı

rabbaniyyeyi -ki o da, bu cüzlere lâyık olan ibâdeti telâkkî etmektir- istemiş olmasın. Genelde bu böyledir. Nefis yüz çevirecek olursa onu te'dîb edecek uygun emirler de vardır. Bunları bir araya getirmek için kul, Allah Teâlâ'ya şöyle hitab eder: "Namaz kılarız, secde ederiz ve Sana koşarız ve Sana kulluk ederiz." Bu tür hitablarla ilgili olmak üzere zâhir âlimlerinden biri bana bir soru sordu. Kendisinin bu konunun içinden çıkamadığını anlattı. Ben de ona bâzı cevaplar verdim. Bu cevaplardan biri buydu. Ve adamcağız bu cevapla sıkıntıdan ve şaşkınlıktan kurtuldu."

Bu âyette ibâdet, yalnız Allah Teâlâ'ya has kılınmıştır, çünkü ibâdet tâzimin son noktasıdır. Bu yüzden Mun'im'den (nimet sâhibinden) başkasına ibâdet yaraşmaz. Mün'im, faydalı olanı yaratarak ondan faydalanılacak hayatı bahşedendir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: ***"Ey kâfirler! Siz ölürken sizi dirilten (dünyaya getirip hayat veren)Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz?"*** (el- Bakara, 2/28) ***"Yerde bulunanların hepsini sizin için yaratan O'dur."*** (el-Bakara, 2/29) Kulun halleri mâzî, hâl ve istikbâl ile alâkalıdır. Mâzide kulu yokluktan; ölüm, acz ve cehlden, varlık, hayat, kudret ve bilgiye ezelî kudretiyle nakleden O'dur. Şimdiki hâlde ise hâcet kapılarını açan ve sebeblere bağlı olarak onları açık tutan Rahmân ve Rahîm olan Rab'dır. Gelecekte kulları amelleriyle değerlendirecek olan din gününün sahibi, yine O'dur. Geçmiş, şu an ve gelecek zamanda, kulların menfaatleri ancak Allah Teâlâ'ya dönmekle sağlıklı bir düzene kavuşur. Bu yüzden O'ndan başka ibâdete lâyık hiçbir varlık yoktur.

" نَعْبُدُ " kelimesinin ibâdet veya ubûdet kökünden olması muhtemeldir. *"İbâdet"* âbidlik, *"ubûdet"* kulluktur. Gafletsiz namaz, gıybetsiz oruç, minnetsiz sadaka, gösterişsiz hac, riyâsız gazâ, eziyetsiz köle âzâdı, usanmadan zikir ve afetsiz diğer tâatlar hep ibâdet türündendir. Husûmetsiz rızâ, şikâyetsiz sabır, şüphesiz yakîn, kesiksiz şühûd, dönüşü olmayan yöneliş, fâsılasız vuslat, ubûdet sayılır.

Gazzâlî'nin *el-Erbaîn* adlı eserinde inanç esasları gibi ibâdet çeşitleri de on kadardır.

İnanç Esasları şunlardır:

1. Celâl ve ikrâm sıfatlarıyla ezelî ve ebedî zâta inanmak. O'nun evvel, âhir, zâhir, bâtın olduğunu bilmek. O'nun vücûdu (varlığı) ile evvel, sıfatlarıyla ve fiilleriyle âhır, mükevvenat ve âlem-i şehâdetle zâhir; bilgi ve gayb îtibârıyla bâtın olduğunu idrâk,
2. Allah'ı zâtına yaraşmayan ve cemâline gölge düşürecek noksanlık ve kusurlardan tenzih etmek,
3. Onun mümkinât âlemini kuşatan kudretine inanmak,
4. Bütün bir bilgiye sâhib olduğunu, bilinen ve bilinmesi gerekenleri kuşattığını kabûl etmek. Allah'ın karanlık bir gecede siyah bir taşın üstünde siyah bir karıncanın yürüyüşünü, hattâ ondan daha gizli olanları ve kalblerdeki duyguları ve gönüllerin gizlediklerini bildiğine inanmak.
5. Kâinatın bütünüyle O'nun irâdesinde olduğuna inanmak. Mülk ve melekût âlemlerinde cereyân eden herşey, Allah'ın hükmü ve dilemesiyle olur. Belirli vakitlerde

eşyânın vücûda gelmesi O'nun ezeldeki irâdesiyledir. Her şey O'nun irâde buyurduğu şekilde vücûd bulur.

6. O'nun işitici ve görücü olduğuna inanmak. O'nun duymasına engel bir uzaklık, görmesine mâni bir karanlık yoktur. O, kulak ve işitme organı olmadan duyar, göz ve görme âleti bulunmadan görür.

7. Allah Teâlâ zâtı ile kâim ezelî kelâm sâhibidir. Ancak O'nun konuşması yaratıklarının konuşması gibi sesle olmaz. Kur'ân okunmuştur, yazılmıştır ve korunmuştur. Bununla beraber kadîm ve zât-ı ilâhî ile kaimdir. Mûsâ (a.s.) kelâm-ı ilâhîyi ses ve harf olmaksızın duymuştur. Nitekim ebrâr, zât-ı ilâhîyi şekil ve renkten uzak olarak görecektir.

8. Sırf adâletle nitelenmiş fiillerin sâhibidir. Bu âlemde var olan her şey O'nun fiiliyle vücûd bulmuş adâleti ile yayılmıştır. Çünkü bu âlem mülk olarak başkasına izâfe edilemez ki, O'nun tasarrufu zulüm sayılsın. Binâenaleyh O'nun zulmettiği asla düşünülemez. O hiç bir şeyi yapmak zorunda değildir. Bütün nimetler O'nun fazlının, mahrûmiyetler de adâletinin eseridir.

9. Âhiret gününe inanmak.

10. Melek ve kitap göndermeyi de içine alan nübüvvet müessesesini kabûl etmek.

İbâdet Esasları da şunlardır:

1. Namaz,
2. Zekât,
3. Oruç,
4. Hac,
5. Kur'ân okumak,
6. Her zaman zikr-i ilâhî ile meşgul olmak,
7. Helâl rızık aramak,
8. İslâm kardeşliği ve arkadaşlık haklarına riâyet,
9. İyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak,
10. Sünnete sarılmak. Çünkü sünnete sarılmak saâdetin anahtarı ve muhabbet-i ilâhiyyenin alâmetidir. Nitekim Allah Teâlâ: ***"Söyle habibim, eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olunuz ki, Allah da sizi sevsin."*** (Âl-i İmrân, 3/31) buyurmaktadır.

Molla Câmi (k.s) der ki:

Ey Allah'ın peygamberi, selâm sana!
Fevz ve felâh senin huzurundadır.
Eğer ben senin gittiğin yoldan gitmezsem
Ümmetinin isyankârlarından olurum.
İsyan yükünün altında ezilir, ayakta duramam,
Eğer Zât-ı risâletin elimden tutmazsa.

Allah'a yönelen kulların derecelerini beyân sadedinde şöyle denilmiştir: İnsan bir iyilik yaptığında eğer onunla Hakk'ın gayrı bir şeyi kasdederse, gerçek kullardan değil, kendini hür sayan başıboşlardan olur. Bir işi yaparken mutlak bir kasdla değil, iyi olduğu; ya da onunla emrolunduğu için, emredeni kalbinde düşünerek yapan kimse "Adam" sayılır. Amelinde Hakk'tan başkasını kasdetmeyen ise en yüksek derecelere ulaşır. Amelini yalnız Hakk için yapma hâline "huzûr-ı kalbîyi" de ekleyip nefsiyle değil, Hakk'ın gözüyle şühûda eren kul, fiilini nefsine değil, Hakk'a izâfe eder hâle gelir ve amelinde ihlâsa ermiş bulunur. Kulda bu ve bundan önceki makam yâni hadis-i kudsîdeki "kulum benimle görür" makamının hükümleri zâhir olursa, kullukta, halîfelikte ve ihâtada kemâl derecesini aşmış olur. Daha önceki makamda kul, hâlis kul olur ve hiçbir şeyle, tek tek veya topluca, kayıtlı değildir. Her derece ve makamda belli bir durumda sâbit olmaksızın kulun şühûduna Hakk'ın ahadiyyeti sârî olmaktadır. Bundan sonra kul, Hakk'ın geniş ikrâm ve kabûlünde sabit olur. Kulun her vasıf ve hükmü kabûlü, kendisinin sahib olduğu özellikler sebebiyle Hakk'tan gelen sağlam bir bilgiyle olur. Kul artık bütün hal ve vakitlerinde gaflet ve hicaba düşmez olur. Bütün bu ifâdeler **Sadreddin Konevî**'nin *Tefsîrü'l-Fâtiha* adlı eserinden alınmıştır.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye müellifi der ki: *"Ancak Sana kulluk ederiz"* sözünde konuşma gaybdan yâni üçüncü şahıs kipinden muhâtaba dönüşür. Çünkü mâlik ile memlûk arasında, memlûkün; (sahib olunanın) nefsinin mülkiyet perdesinden başka bir perde yoktur. Memlûk, nefsinin mülkiyet perdesinden geçince Mâlik'i müşâhedeye erer. Nitekim **Bâyezid Bistâmî** (k.s.) bâzı müşâhedeleri sırasında Rabbı'na şöyle derdi: "Sana giden yol nasıldır?" Rabbı ona: "Nefsini bırak da öyle gel" buyururdu. Çünkü nefsin; emmâre, levvame, mülheme ve mutmainne olmak üzere dört sıfatı vardır. Memlûk olan kulun işi, Mâlik'ini dört sıfatla anmaktır. Ulûhiyyet, rubûbiyyet, rahmâniyyet ve rahîmiyyet. Kul, Rabbinin ulûhiyyetini medh, rubûbiyyetini şükür, rahmâniyyetini senâ, rahîmiyyetini temcid ettikten sonra bu dört sıfatın cezbe gücüyle nefse aid kötü sıfatların esâretinden kurtulur.

Din gününün sâhibinin sözleri sabahın sâdık fecri gibi doğunca nefs esâretinin gece karanlığı sona ermiş olur. Sonuçta kul hiçbir şeye kâdir olamayan bir abd-i memlûk olduğunu anlar. Mâliki ona merhamet eder. Va'di gereği onu kerem lisâniyle anar. Çünkü ***"Siz Ben'i anın, Ben de sizi anayım"*** (el-Bakara, 2/152) buyurmuştur.

Allah Teâlâ nefse nidâ ve hitâb ederek, şöyle buyurur: ***"Ey itmi'nâna ermiş nefs"*** (el-Fecr, 89/27) sonra onu nefs gaybetinden ***"dön rabbına"*** (el-Fecr, 89/27) cezbesiyle Rabbının mâlikliğini müşâhedeye cezbeder. Sonra kul, mâlikinin cemâlini müşâhede ederek, âciz, düşkün bir halde huşû ve hudû ile Rabbına nidâ eder. Nitekim bazıları bu kelimeyi *"İyyâke na'büdü"* cümlesine âid bir münâdâ gibi düşünüp nasb ile *"Mâlike yevmi'd-din"* okurlar.

Nefs, dünyevîdir ve dünyevî heveslerine tapar. Nitekim Allah Teâlâ ***"Hevâsını kendisine ilâh edineni görmedin mi?"*** (el- Furkan, 25/43) buyurmaktadır.

Kalb, uhrevîdir. Cennet için ibâdet eder. Allah Teâlâ: ***"Kim nefsini kötü arzulardan***

korumuşsa onun barınağı da muhakkak cennettir.” (en-Nâziât, 79/40) buyurmuştur.

Ruh, kurb makamının ehlidir. Kurbet ve maiyyet için kulluk eder. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: ***“Kudretli hükümdarın huzûrunda, doğrulara has mecliste.”*** (el-Kamer, 54/55)

Sır ise, hazretîdir. Hak Teâlâ’ya kulluk eder. Çünkü Allah Teâlâ peygamberin lisâniyle şöyle buyurur: *“İhlâs benimle kulum arasında bir sırdır. Oraya ne mukarreb bir melek, ne de bir nebiyy-i mürsel girebilir.”*[154]

Allah Teâlâ kuluna namaz nimetini verince namazı kuluyla kendisi arasında taksim ederek, peygamberin lisânıyla şöyle buyurmuştur: *“Ben namazı kulumla kendi aramda ikiye ayırdım. Namazın yarısı benim, yarısı da kulum içindir. Kuluma istediği verilir.”*[155] Kul, taksim edilen bu yarımlardan biriyle Hakk’ın celâl ve cemâl sıfatlarına şükür, senâ ve hamd sûretiyle kemâl makamına yaklaşır. Rabb Teâlâ da kerem ve in’âmı gereği kula yaklaşır. Nitekim Allah Teâlâ: *“Bana kim bir karış yaklaşırsa, Ben ona bir zîrâ yaklaşırım”*[156] buyurur. Namazın diğer yarısıyla Hakk kulunu hevâsının kat kat karanlıklarından, kalbin isteklerinden ve rûhun Allah’dan başkasına bağlanmasından uzaklaştırıp, birliğinin nûruna erdirmek ve ferdaniyetine şâhid tutmak sûretiyle, ağyâra kulluk tutsaklığından kurtarır. Böylece nefis toprağı, kalb semâları, rûhun arşı ve sırrın kürsîsi Rabbinin nûru ile aydınlanır. Hepsi kendilerini yaratan mâlikleri ve melikleri olan Allah’a inanırlar. Taptıkları tâğutları reddederler, sağlam bir kulpa (el-urvetü’l-vüska) yapışırlar. Hepsini birleştirip derler ki, *“ancak Sana kulluk eder, ancak Senden yardım dileriz”*. Burada *“iyyâke”* (إِيَّاكَ) kelimesi, Allah’dan yardım dilerken de yardım istenecek yerin sadece O olduğuna tahsîsi kesinleştirmek içindir.

İstiâne, yardım istemek demektir. İstiâne kelimesi “Bâ” cer harfiyle de harf-i cersiz olarak da müteaddî olur. Buna göre mânâ: “Sana ibâdet edebilmek ve kulluk için Senden yardım isteriz”, “güç yetiremeyeceğimiz şeylere karşı yardımını bekleriz” “bizi Sana kulluktan alıkoymaya çalışan şeytanla savaşta Senden yardım niyaz eder, din ve dünyâmızı ıslaha yarayan işlerimiz hakkında da ancak Senden yardım isteriz” demektir. Bu sözlerin hepsi şöyle bir cümlede toplanabilir: “Biz hakkın yerine konulması, farzların yerine getirilmesi, zorluklara karşı gelinip, yararlı işleri gerçekleştirme konusunda ancak Senden yardım dileriz.”

İbâdetin, istiâneden (yardım talebinden) önce gelmesi âyetlerin sonundaki uyuma uygun düşmesi ve bir şeyin yapılmasını isterken vesîle ve vâsıtanın öne alınması lâzım geldiğini öğretmek içindir.

“Ancak Sana kulluk ederiz” lâfzıyla kulun ibâdetiyle ucbe kapılması ihtimâline binâen; mü’min, *“ancak Senden yardım dileriz”* diyerek benliği yenmekte ve herşeyi Allah’a havâle etme duygusuna ermektedir.

İbâdet ile yardım dilemenin birarada kullanılmasında hem iftihâr hem de iftikar (ihtiyac) anlamı vardır. İftihâr, kulun âbidliği sebebiyle olur. İftikar ise kulun, Allah’ın

yardımına, desteğine, korunmasına ihtiyaç duymasıdır. Bu sûretle peşpeşe gelen bu iki cümle, nefsi kulluğa yönlendirirken, benliği de izâle eder. Bu iki cümle, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat görüşünün doğruluğunu ortaya koymaktadır. Çünkü burada ibâdet fiilinin kuldan; başarılı kılmanın da Allah'dan olduğu ifâde buyurulmaktadır. Ayrıca *"ancak Senden yardım dileriz"* sözü ile fiili kuldan tümüyle nefyeden Cebriyye[157] ve "Senden yardım dileriz" sözü ile başarılı kılma ve yaratmayı Allah'dan nefyeden Mu'tezile[158] reddedilmektedir. Bunların kulda gerçekleşmesi Allah'dan başkasına hizmet etmemesi ve sadece O'ndan istemesi demektir. Dolayısıyla kulun, Allah'dan başkasına hizmet edemiyeceği ve O'ndan başkasından bir şey isteyemiyeceği gerçeğine dikkat çekilmektedir.

❀

Anlatıldığına göre **Süfyân Sevrî**, akşam namazında bir cemâate imam olur. Fâtiha'yı okurken *"Ancak sana kulluk eder, ancak senden yardım dileriz"* âyetine gelince bayılıp düşer. Kendine geldiğinde bayılmasının sebebini sorarlar: Der ki: *"Ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz"* deyince, öyleyse niye doktorların ve sultanların kapısına koşup duruyorsun? denilmesinden korktum.

❀

"Ancak senden yardım dileriz" cümlesinde zamirin fiilden önce gelerek anlamın tahsîs edilmesinde İbrâhîm (a.s.)'a uymak vardır. Nitekim Nemrud, İbrâhîm'i bağlayıp ateşe atacağı sırada Cebrâîl geldi ve:

"- Herhangi bir yardıma ihtiyacın var mı?" diye sordu: O da:

"- Senden mi? Asla," dedi. Cebrâîl:

"- Öyleyse O'ndan, yâni Allah'dan iste isteyeceğini," deyince İbrâhîm (a.s.) şu karşılığı verdi:

"- O'nun benim hâlimi bilmesi, benim O'ndan bir şey istememe engeldir." İbrâhîm (a.s.)'ın bu sözlerine ilâveten Süfyân kendisiyle ilgili şunları söyler:

- O sırada İbrâhîm'in sâdece elleri ve ayakları zincire vurulmuştu. Oysa benim ayaklarım bağlı yürüyemiyorum, ellerim bağlı oynatamıyorum, gözlerim kapalı göremiyorum, kulaklarım tıkalı duyamıyorum, dilim tutuk konuşamıyorum ve bu hâlimle de cehennem âteşinin başındayım. İbrâhîm Nemrud ateşine karşı Senden başkasının yardımını kabûl etmediği gibi ben de cehennem ateşine karşı ancak senin yardımını dilerim. Çünkü biz ancak senden yardım dileriz. Benim bu sözüm üzerine sanki Allah Teâlâ da buyuruyor ki: ***"Biz ateşe "İbrâhîm için serinlik ve selâmet ol"*** (el-Enbiyâ: 21/69) demiştik. Sen de böyle cehennem ateşinin kenârında idin ve zincirlere vurulmuştun; biz seni ateşten kurtardık, cennete ulaştırdık. Sana ayrıca kelâm-ı kadîmi duyurduk. Cehenneme de sana şöyle demesini emrettik *"Geç ey mü'min, senin nûrun benim ateşimi söndürüyor..."*

Celâleddîn Rûmî (k.s.) der ki:

Ey temiz yüzlü kimse, mü'minin ateşinden,
Cehennem ateşi zayıflar ve sönmeye yüz tutar.
Bu yüzden cehennem, ey muhterem çabuk geç der,
Eğer üzerimden çabuk geçmezsen nûrundan ateşim söner.

❀

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَۙ ﴿٦﴾

6. "Bizi doğru yola ilet." Burada biraz önce istenen yardımın mâhiyeti açıklanmaktadır. Sanki Allah Teâlâ kullarına: "Sizlere nasıl yardımcı olayım" diye soruyor, onlar da: "Bizi doğru yola ilet" diyorlar. İbâdet tamamlandıktan sonra sonunu duâ ile bağlamak şer'î bir kaidedir.

Tefsîr'de şöyle gelir: *"Ancak sana kulluk ederiz." cümlesi* tevhîdi ortaya koymaktadır. *"Ancak senden yardım dileriz."* cümlesi ise tevhîd konusunda yardım talebidir. *"Bizi doğru yola ilet!"* sözü, din üzre sâbit-kadem olmak içindir. O da ibâdeti ve yardım talebini gerçek anlamda îfâ ile olur. Çünkü hidâyet üzre sâbit-kadem olmak, ihtiyaçların en önemlisidir. Nebîlerin ve velîlerin Allah'dan en önemli dileği hep odur. Yûsuf (a.s.) *"Beni müslüman olarak öldür"* dediği gibi, Fir'avn'ın sihirbazları da *"Bizi müslüman olarak öldür."* demişlerdi. Sahâbîler de *"Bizi ebrâr (iyiler) ile birlikte öldür"* diye duâ etmişlerdir. Zira insan, işin dış görünüşüne aldanmamalıdır. Çünkü sonunda o hal değişebilir. Nitekim İblîs'e de, Bel'am bin Bâurâ'ya ve Bersîsâ'ya da böyle olmuştur.

Mevlânâ Celâleddîn (k.s.) der ki:
Cihanda İblîs ve Bel'am gibi yüzbin
Mel'ûn gizli ve âşikâr zâhir olmuştur.
Lâkin Cenâb-ı Hakk dünyâda ikisini meşhûr etti.
Ki bu ikisi diğer mel'ûnlara şâhid olsunlar,
Diğer mel'ûnlar bunların hâlinden ibret alsınlar.

Kâdî Beyzâvî *Tefsîr'inde* der ki: Böyle bir sözü, vuslata ermiş ârif kişi söylediğinde; "Beni Sana giden yola erdir ki, bu sûretle hâllerimizin riyâ karanlığı yok olsun. Bedenlerimizin zulmet perdesi açılsın ve nûr-i kudsünle aydınlanıp seni senin nûrunla görelim", anlamını kasdeder.

Molla Fenârî der ki: Bunun asıl anlamı şudur: Allah'a giden yollar sonsuzdur. Nitekim Kutbü'l-muhakkıkîn: "Hakk'ın bilgisi ve takdîri sınırsızdır. Bilgi ve takdîr devam ettikçe kulun şevki de sükûnet bulup, zâil olmaz." demiştir.

Sırat-ı müstakîm, "İslâm milleti ve hakk din" demektir. Burada asıl maksada götüren vesîle, maksada benzetilmiştir. Çünkü din maksada götüren, Hak ise asıl maksad olduğundan dine sırat-ı müstakîm denmiştir. Allah Teâlâ, her ne kadar mekândan

münezzeh ise de kulun vuslata ermesi, başarıya ulaşması için mesâfeler katetmesi ve âfetlere uğraması, sıkıntılara göğüs germesi gerektiğinden dîne, sırât (yol) denmiştir.

Kişi hidâyete ermiş olmasına rağmen *"Bizi doğru yola ilet"* demesinin pekçok yorumları vardır:

1- Mârifete erip hidâyete ulaştıktan sonra, şehvet ve gadab, istek ve düşünce, mal infâkı konusunda ifrât ve tefrîtten uzak, orta yola ermeyi istemektir.

2- Kişi her ne kadar ma'rifet-i ilâhiyye'ye bir delîl ile vâsıl olmuş ise de daha başka deliller vardır. "Bizi doğruya ilet" demek bize senin zâtına, sıfatına ve fiillerine delâlet eden herşeyi öğret demektir.

3- ***"İşte benim doğru yolum budur"*** (el-En'âm, 6/153) âyeti gereği, nefsin direnmesine rağmen mâsivâdan yüz çevirmeyi istemek ve bütünüyle Allah'a yönelmeyi dilemektir. Bu öyle bir yöneliş olmalı ki; Allah Teâlâ, İbrâhîm (a.s.) gibi kendisine oğlunu kurban etmeyi emretse tereddütsüz yerine getirmeli, İsmâîl gibi kesilmese bile, kesilmek için boyun vermelidir. Yûnus gibi kendisini denize atabilmelidir. Mûsâ (a.s.) gibi yüksek derecelere ulaşsa bile kendisinden Hızır'a talebe olması istenince derhal kabûl edebilmelidir. Yahyâ ve Zekeriyyâ (a.s.) gibi, vücûdu testereyle ikiye ayrılarak öldürülecek olsa bile, emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker'den geri durmamalıdır.

Bu makam ehil olmayanlar için çok zor bir makamdır. Ancak *"Kendilerine nimet verdiklerimin yoluna."* denilmiş olması velîlerin ve nebîlerin makamına teşvik ve bu yolu kolaylaştırmak içindir. Öldürülenlerin, vurulup kırılanların yoluna buyrulmamıştır. Aslında mûtedil bir istikamet üzre olmak ve onda sebât etmek zor bir iştir. Bu yüzdendir ki Peygamberimiz (s.a.), *"Hûd sûresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı."*[159] buyurmuştur. Çünkü bu sûrede *"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!"* âyeti vardır. İnsan, yaratılışı, zâhirî ve bâtınî güçleri açısından bir takım sıfatlara, rûhânî ve fıtrî kabiliyetlere sahibtir. Bu sıfat ve kabiliyetlerden herbirinin ifrât ve tefrît tarafı vardır. Mü'mine gereken ifrât ve tefrîtten uzak, vasat olan ortayolu izlemek ve bu ortayol üzre kalmaktır. Ortayolu emreden pekçok âyet ve işâretler vardır. Nitekim: ***"Eli sıkı olma! Büsbütün eli açık da olma."*** (el-İsrâ, 17/29) âyetinde Allah Teâlâ, kullarına isrâf ile cimrilik arasında ortayolu emretmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.), hiç evlenmemeye, devamlı oruçlu bulunmaya ve geceleri hiç uyumamaya azmederek ibâdet etmenin hükmünü soran üç sahâbîye şu nasîhatte bulundu: *"Nefsinin sende hakkı olduğu gibi, hanımının da, vücûdunun da hakkı vardır. Öyleyse bâzan oruç tut, bâzan tutma. Gecenin bir kısmında namaz kıl, bir kısmında da uyu."*[160] buyurdu.

Bu hemen her işte böyledir. Aslolan, bütün hallerde ortayolu izlemektir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: ***"Namaz kılarken sesini pek yükseltme! O kadar da kısma! İkisinin arasında bir yol tut!"*** (el-İsrâ, 17/110) ***"Onlar ki harcadıkları vakit savurganlığa gitmez cimrilik de etmezler; bu ikisi arasında dengeli olurlar."*** (el-Furkan, 25/67) ***"Gözü ne başka tarafa kaydı, ne de onu atlayıp geçiverdi."*** (en-Necm,

53/17).

Peygamber (s.a.) Efendimiz Hz. Ömer (r.a.)'ı yüksek sesle Kur'ân okurken gördü ve sebebini sordu. O da: "Uyuyanları uyarmak ve şeytanları kovmak için böyle yapıyorum" dedi. Bunun üzerine Efendimiz (s.a.): *"Sesini biraz alçalt!"* buyurdu. Hz. Ebû Bekir'in yanına vardı. Onu da çok kısık sesle Kur'ân okurken gördü ve sebebini sordu. O da: "Kendisine münâcâtta bulunduğum zât beni duyuyor." diye cevap verdi. Bu sefer Efendimiz (s.a.): *"Sesini biraz yükselt!"*[161]buyurdu. Diğer ahlâkî konularda da durum bu merkezdedir. Meselâ şecâat, aşırı atılganlık ile korkaklık arasında orta bir sıfattır. Belâgat; aşırı kısa tutmakla haddinden fazla uzatma arasında ortayoldur.

Bizim şerîatımız her türlü teşvik ve korkutma, hâl ve hüküm, sıfat ve huy konusunda dengeli bir ortayolu getirmiştir. Hattâ bâzı kötü huylar Allah için kullanıldığı takdirde bunların iyilik olacağını bildirmiştir. Meselâ Allah için sevmemek ve Allah için vermemek bu kabildendir. Bu iki huy kötü olduğu halde Allah için olunca hayra vesîle olacağından makbûl olur.

❀

Müstakîm olmanın çeşitleri vardır:

1- Sözüyle, fiiliyle ve kalbiyle müstakîm.

2- Sözüyle değil ama, fiili ve kalbiyle müstakîm. Birinci ikinciden daha üstündür.

3- Fiili ve sözüyle istikamet ehli olup kalbiyle müstakîm olmayanlar. Buraya kadar saydıklarımız başkalarına faydalı olması umulan kimselerdir.

4- Kalbiyle ve sözüyle müstakîm olan, fakat fiiliyle müstakîm olmayanlar.

5- Sadece sözüyle istikamet ehli olduğunu söyleyip fiili ve kalbiyle müstakîm olmayanlar.

6- Sadece kalbiyle istikamet ehli olup sözü ve fiili ile müstakîm olmayanlar.

7- Fiiliyle müstakîm, kalbiyle ve kavliyle müstakîm olmayanlar.

Bu son dört maddede anlatılan istikamet hallerinin dereceleri birbirinden farklıdır. Bunların istikametleri kendi lehlerine değil, aleyhlerinedir. Dil ile istikametten murâd, sadece gıybet, nemîme ve benzerlerini terketmek demek değildir. Çünkü fiilî istikamet buna da şâmildir. Kavlî istikametten murâd, başkasını sırât-ı müstakîme yöneltmektir. Kişi bâzan, irşâd ettiği şeyden kendisi uzak olabilir. Bu istikamet çeşitlerinin tümü bir misâlle şöyle toparlanabilir: Namaz konusunda dînî bilgi edinen ve başkalarına öğreten kimse sadece kavlinde müstakîm sayılır. Böyle biri, namaz vakti gelince öğrendiği şekilde zâhirî erkânına uyarak namaz kılarsa, fiilinde müstakîm olur. Kıldığı namazı huzûr-ı kalb ile kılarsa kalbiyle de müstakîm olur. Diğerleri de bunun gibidir.

❀

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de der ki: Hidâyet üçtür:

1- Avâmın hidâyeti: Tüm canlıların kendilerine yararlı olan şeylere koşup zararlı olanlardan kaçmasıdır. Allah Teâlâ: ***"Rabbımız, varolan herşeye uygun şeklini ve***

niteliğini veren, sonra ona doğru yolu gösterendir." (Tâhâ, 20/50) ***"Ona iki yol göstermedik mi?"*** (el-Beled, 90/10) âyetleri ile buna işâret etmiştir.

2- Havâssın hidâyeti: Mü'minlerin cennete yönlendirilmesidir. Allah Teâlâ şu âyetle buna işâret etmektedir: ***"Rabları, îmânları sebebiyle onları nimet dolu cennetlerde alt tarafından ırmaklar akan (saraylara) erdirir."*** (Yûnus, 10/9)

3- **Ahassu'l-havasın hidâyeti:** Bu da Allah'ın kulunu kendisi ile kendine yöneltmesidir ki şu âyetlerle buna işâret olunmaktadır: ***"Allah'ın hidâyet yolu, hidâyetin ta kendisidir"*** (el-Bakara, 2/120) ***"Ben Rabbıma gidiyorum. O bana doğru yolu gösterecek."*** (es-Sâffât, 37/99) ***"Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir."*** (eş-Şûrâ, 42/13) ***"Sen henüz doğru yolu bulamazken O seni doğru yola koydu."*** (ed-Duhâ, 93/7) Yâni sen varlık âleminde şaşkınlık içindeyken ben seni cûd ve rahmetimle diledim ve seni fazl ve lütfumla buldum. İnâyet cezbelerimle ve hidâyet nûrumla kendime ilettim. Seni nûr yaptım ve senin vâsıtanla kullarımdan dilediklerime hidâyet verdim. Sana tâbi olan ve senin rızânı isteyen kimseleri beşerî vücûdun karanlığından rûhânî vücûdun aydınlığına çıkardım. Onları sırât-ı müstakîme erdirdim. Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur: ***"Allah'dan size bir nûr ve apaçık bir kitap geldi. Rızâsını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları irâdesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru bir yola iletir."*** (el-Mâide, 5/15-16)

Sırat-ı müstakîm, Kur'ân'ın gösterdiği sağlam ve doğru dindir. Peygamber Efendimiz'in güzel ahlâkıdır. Çünkü onun hakkında Allah Teâlâ: ***"Sen yüce bir ahlâk üzresin."*** (el-Kalem, 68/4) buyuruyor. O sırat-ı müstakîm, insanı ya cennete götürür, ki bu ashâb-ı yemîn; yâni amel defterleri sağdan verilecek olanların yoludur, ya da sâbıkûn ve mukarrabûn olarak adlandırılanların yoludur. Bu da insanı Allah'a götürür, O'na yakın kılar. Nitekim şu iki âyet bunlara delîldir: **"Allah sizi selâm yurduna çağırır."** (Yûnus, 10/25) ***"Dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz bir nûr kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin. Doğru yola, Allah yoluna eriştirirsin."*** (eş-Şûrâ, 42/52/53)

Ashâb-ı yemînin her türlü nimete mazhariyeti, sâbıkûn için de söz konusudur. Çünkü onlar cemâlî şühûd ve celâlî keşf gibi sebeblerle ashâb-ı yemînden öndedirler. Bu tür ikrâmlar Hz. Peygamber'e ve ona tâbi olanlara hastır. Nitekim âyet-i kerîmede: ***"(Rasûlüm!) De ki: "İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum. Ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz."*** (Yûsuf, 12/108) buyurulmuştur.

Şeyh **Sa'dî** (k.s.) der ki:

Eğer tuttuğun yol, tarîk-ı müstakîm değilse,
Senin seccadeni ateş üzre sererler.

❀

صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ۙ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالِّينَ ﴿٧﴾

7."Nimet verdiklerinin yoluna; gadaba uğramış olanların ve sapıtmış olanların yoluna değil."

"İn'âm" nimeti yerine ulaştırmak demektir. Aslında o da insanın tad aldığı bir durumdur. Nimet, hak dinden tad alınan şeye denir.

Ebu'l-Abbas ibn Atâ der ki: "Kendilerine nimet verilenler tabaka tabakadır. **Ârifler:** Allah'ın kendilerine ma'rifet nimetiyle ikramda bulunduğu kimselerdir. **Velîler:** Sıdk (doğruluk), rızâ (hoşnudluk), yakîn ve safvet sıfatı verdiği kimselerdir. **Ebrâr:** Hilim (yumuşaklık) ve re'fet (merhamet) sıfatı ihsân buyurduklarıdır. **Mürîdler:** Tâat lezzeti in'âm ettikleridir. **Mü'minler:** İstikamet verdikleridir.

Denilmiştir ki: Allah'ın nimet verdiklerinden maksad **nebîler**, **sıddîklar**, **şehîdler** ve **sâlihler**dir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: ***"İşte onlar Allah'ın kendilerine nimet ihsân ettiği peygamberler, sıddîklar, şehîdler ve sâlihlerle beraber olacaklardır."*** (en-Nisâ, 4/69) Bu âyette Allah Teâlâ, sıratı kullarına izâfe etti. Şu âyette de Rab'den kuluna gelen yol mânâsına zâtına izâfe etmiştir: ***"Bu benim dosdoğru yolumdur."*** (el-En'âm, 4/153) Nitekim şu âyetlerde de din ve hidâyet, Allah'a izâfe edilmiştir: ***"Allah'ın dîninden başkasını mı arzu ediyorlar?"*** (Âl-i İmrân, 3/83) ***"Allah'ın hidâyeti, hidâyetin ta kendisidir."*** (el-Bakara 2/120) Din ve hidâyet bâzan da şu âyetlerde olduğu gibi kullara izâfe edilmiştir: ***"Ben bugün sizin dîninizi tamamladım."*** (el-Mâide, 5/3) ***"Sen de onların hidâyetine iktidâ et, yoluna uy!"*** (el-En'âm, 6/90)

Hidâyet ve din kavramlarının bâzan Allah'a, bâzan da kullara izâfetle söylenmesinin bâzı incelikleri ve sırları vardır. Onlardan bazıları şunlardır:

1- Din ve hidâyet, Allah'ın koyduğu bir kanun ve bizim yararımıza bir müessesedir. Nitekim: ***"O dîni Allah size de din kıldı."*** (eş-Şûrâ, 42/13)

2- Din Allah'a göre O'nun tarafından konulan bir kanun, bize göre de uyulması gereken bir usûldür.

3- Allah, dîni zâtına izâfe etmiştir ki, kul kendini beğenme hastalığından kurtulsun, kula izâfe etmiştir ki, bu sûretle kulun kalbi mütesellî olsun.

4- Allah, kullarının şânını yüceltmek ve onları zâtına yakın kılmak için din kelimesini kullara; İblîs din işine karışmasın diye de kendisine izâfe etmiştir. Nitekim: ***"İzzet ve şeref Allah'ın, Rasûlü'nün ve mü'minlerindir."*** (el-Münâfikun, 63/8) âyeti nâzil olduğunda şeytanın şöyle dediği nakledilir: "Allah ve Rasûlü'nün izzet ve şerefini söküp almaya muktedir olmasam da, mü'minlerin izzetini söker alırım." Şeytanın bu sözü üzerine Allah Teâlâ: ***"İzzetin her türlüsü Allah'a âiddir."*** (en-Nisâ, 4/139) buyurarak şeytanın bu arzudan ümidini kesmiştir. Nitekim *et-Teysîr*'de böyle anlatılmıştır.

"Sırat" kelimesinin peşpeşe iki defa geçmesi, birinin kuldan Rabb'a, diğerinin

Rab'dan kula olmak üzere iki yol bulunduğuna işâret içindir. Kuldan Rabb'a giden yol korku ile doludur. Bu yolda nice kafilelerin önü kesilmiş ve nice yolcular geri kalmıştır. Ve izzet çağrısında ehl-i izzete şöyle seslenilir: "İzzet iddiasında bulunan talebi red olunmuş ve yolu kapanmıştır. Yolkesici şeytan bu izzet iddiasında bulunan fırkanın yolunu kesmiştir." Yol kesici, izzet iddiasındaki şeytandır. O şöyle der: ***"Ben de senin doğru yolun üzerinde pusuya oturacağım."*** (el-A'râf,7/16)

Rab'dan kula giden yol ise güvenlidir, emniyetlidir. Kafileler o yolda selâmetle ilerler, bu yolun meziyetleri ve konaklama yerleri nimetlerle çevrilmiş olduğu için kafile rahat seyreder. Oradaki yol gösterici sağlam delillerle rehberlik eder. ***"Allah'ın kendilerine nimet ihsan ettiği peygamberlerle beraber..."*** (en-Nisâ, 4/69) âyetinden anlaşıldığı gibi bu ilâhî ihsân, onların sırlarını inâyet nûruyla, ruhlarını hidâyetle, kalblerini velâyet eserleriyle aydınlattı. Nefislerinden hevâyı söküp attı. Şerîatın ahkâmına riâyet, şeytanın hilelerine direnmek sûretiyle bu nimetlere kavuştu.

Nimetler zâhirî ve bâtınî olmak üzere ikiye ayrılır:

a- Zâhirî nimetler: Peygamberlerin gönderilmesi, kitapların indirilmesi, daveti kabûl, sünnete ittibâ, bid'attan ictinab, nefsi emir ve nehylere boyun eğdirmek, sıdk üzre sâbit-kadem olmak ve kulluğa devam gibi.

b- Bâtınî nimetler: Bu da yaratılış sırasında nûr-i ilâhî akışının ruhlar üzerine in'âm eylediği şeydir. Nitekim Allah Rasûlü buyurur: *"Allah Teâlâ mahlûkatı karanlık olarak yarattı. Sonra onlar üzerine nûrunu yaydı. Kendisine bu ilâhî nûrdan bir nasîb ulaşanlar hidâyet buldu. Kime de bu nûrdan bir şey isâbet etmemişse yolunu şaşırdı."* Böylece kula Allah'ın kapısının açılması bu nûrun yayılması sâyesinde oldu. Önce yağmur yağar, ardından bu yağmur sâyesinde insanlar, bâzı şeyler elde ederler.

Aslında mü'minler, yağmuru yağdıranın (Muğîs) müşâhedesine yarayan bu ilâhî nûru beklerler ve yağmur isteyerek Hakk'tan yardım dilerler ve: *"Bizi doğru yola, nimet verdiklerinin yoluna ilet!"* derler. Tabii ki bu doğru yola iletme, Hakk'ın lütuf cezbeleri ile olacak ve onlar üzerine fazîlet kapıları açılarak Allah ile Allah'a erme ve Hakk'ı bulma imkânı elde edecekler ve Hakk ile Hakk'tan gelecek nasîblerini alacaklardır. Nitekim bu konu, *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye*'de böyle anlatılmıştır.

Şeyh **Sadreddin Konevî** (k.s.) *el-Fükûk* adlı eserinde yukarıda geçen hadîsin yorumu sırasında şunları söylemektedir: "Şüphesiz, mutlak varlık kendine zıd ve mukabil olan ademi (yokluğu) taakkul (idrâk) eder, çünkü ademin de taakkulde (idrâkte) bir taayyünü ve bir nûrâniyeti olduğu gibi, bir de karanlığı vardır. Bu yüzden mümkin varlıklar zulmetle muttasıftır. Onlar da vücûd ile aydınlanır ve zâhir olurlar. Mümkin varlığın zulmeti, onun ademe bitişen tarafıdır. Mümkine bitişen ve onu niteleyen her noksan, ademe nisbetinin gereğidir. Nitekim Peygamber (s.a.)'in şu hadîsinde buna işâret vardır: *"Allah Teâlâ varlıkları karanlık içinde yarattı ve onlar üzerine ilâhî nûrunu yaydı da onlar zâhir oldular."*[162]

Hadiste geçen halk, yâni yaratma kelimesi takdîr anlamınadır. Çünkü takdîr-i ilâhî, eşyâyı var etmeden öncedir. Eşyâya nûrun yayılması ise, mümkinâta varlık libâsının

verilmesinden kinâyedir. Bunu böyle bilmek gerekir.

"Gadaba uğramış olanların ve sapıtmış olanların yoluna değil." âyeti gösteriyor ki, kendilerine nimet verilenler, gadabtan ve sapıklıktan selâmette olanlardır.

"Gayr" kelimesinin üç yorumu vardır:

a- Mugayeret, başkalık ve farklılık, Farsça'daki "Cüz" (= başka) anlamınadır. Nitekim şu âyette böyledir: ***"Müşrikler, sana vahyettiğimizden başka bir şeyi yalan yere bize isnâd etmen için seni, nerdeyse, sana vahyettiğimizden saptıracaklar ve ancak o takdirde seni candan dost kabûl edeceklerdi."*** (el-İsrâ, 17/73)

b- Olumsuzluk anlamı ifâde eden Arapça *"Lâ"*, Farsça *"Nâ"* anlamında kullanılır. Nitekim şu âyette o anlamdadır: ***"Başkasının hakkına tecâvüz etmemek ve zarûret miktarını aşmamak üzre bir miktar yemesinde günah yoktur."*** (el-Bakara, 2/173)

c) Arapça'da *"illâ"*, Farsça'da "meğer" ile ifâde edilen istisnâ mânâsına kullanılır. Nitekim şu âyette o mânâdadır. ***"Zâten orada Allah'a teslimiyet gösterenlerden bir ev halkından başka kimse bulamadık."*** (ez-Zâriyât, 51/36)

Burada "gayr" kelimesinin bu vecihlerden her üçü için kullanılmış olması muhtemeldir. Ancak istisnâ anlamında kullanılsa mansub (غَيْرَ) okunması gerekir.

Gadab, intikam duygusu sırasında nefsin kabarması, galeyana gelmesi demektir. Yâni bu bir nefsânî durumdur ki, nefsin galeyanı sırasında meydana gelir. Kalbteki kan intikam arzusuyla coşar.

Gadabın buradaki anlamı ise; hoşnudluğun zıddı, intikam arzusu, tehdîdin gerçekleştirilmesi, acıklı bir yakalama, şiddetle yakalama, perdeyi yırtma, ateşle azâb etme mânâlarından herbiri olabilir.

Dalâlet, bilerek veya bilmeyerek doğru yoldan ayrılmak demektir. "*Kendilerine gadab edilenler"*den maksad, âsiler, dalâlette olanlar ve Allah'ı tanımayan sapıklardır. Çünkü kendilerine nimet verilenler ilimle amel arasını cem'edenlerdir. Bunun mukabili olanlar ise; aklî veya ilmî güçlerinden birini yitirmiş kimselerdir. Amel yönünü kaybedenler gazaba uğrayan fâsıklardır. Nitekim kasden adam öldüren kimse hakkındaki âyet-i kerîme buna işârettir: ***"Allah ona gadab etmiş ve lânetlemiştir."*** (en-Nisâ, 4/93) İlmi elden bırakan, yolunu şaşırmış câhildir. Nitekim böyleleri için Allah Teâlâ: ***"Hakk'tan sonra sapıklıktan başka ne var?"*** (Yûnus, 10/32) buyurmaktadır.

Bir başka mânâya göre *"gadaba uğrayanlardan"* maksad Yahûdîlerdir. Çünkü onlar hakkında ***"Allah'ın lânetlediği ve gadab ettiği kimseler"*** (el-Mâide, 5/60) buyurulmuştur. Sapıtanlar da Hıristiyanlardır. Çünkü onlar hakkında da: *"**Önceden sapmış ve birçoklarını saptırmış**"* (el-Mâide, 5/77) buyurulur. Ancak burada maksad, gadabın özellikle Yahûdîlere, dalâletin de özellikle Hıristiyanlara has bir şey olduğunu ifâde etmek değildir. Çünkü Kur'ân'da gadab-ı ilâhî bâzan Hıristiyanlara nisbet edildiği gibi, bâzan da dalâlet Yahûdîlere nisbet edilmektedir. Gadab ve dalâlet konusunda Hıristiyanlar ile Yahûdîler aynı noktadadır. Ancak bu iki kelime birlikte kullanıldığında "gadab" ile Yahûdîler kastedilir. Yahûdîler küfürde ısrar ederler, inatçıdırlar.

Peygamberlere düşmanlık yaparak onları öldürmüşlerdir. "Allah fakir, biz zenginiz" gibi sözler sarfetmişlerdir. Haddi aştıkları için gadaba daha lâyıktırlar. Bu yüzden haklarında *"gadaba uğrayanlar"* tabiri kullanılmıştır.

"Kendilerine nimet verilen kimselerin bu iki fırkadan başkası olduğu zâten mâlûmdur. Öyleyse burada zikredilmesinin yararı ne olabilir?" denilirse şu cevabı veririz: Bunun faydası şudur: Bu iki tâifenin tam bir havf duygusuna bağlı îmânlarının özelliği, "nimet verilenler" ibâresiyle anlatılan kâmil recâ özelliğine sâhib olmadan sonradır. Nitekim Allah Rasûlü: *"Mü'minin havf ile recâsı tartılsa birbirine denk olurdu."*[163] buyurmaktadır.

Gadab-ı ilâhînin hükmü, "sol el" diye ifâde edilen kabza-i ilâhiyye'de kemâliyle tezâhür eder. Hak Teâlâ'ya izâfe edilen iki elin, her ne kadar her ikisi de mukaddes ise de, birinin hükmü diğerinin zıddıdır. ***"Arzın hepsi O'nun kabzasındadır. Gökler de O'nun sağ elinde dürülmüştür."*** (ez-Zümer, 39/67) Bir ele nisbet edilen, bütün saâdet, rahmet ve güzelliklerdir. İkincisine nisbet edilen ise kahr, gadab ve onların gerektirdiği şeylerdir.

Gadab-ı ilâhî'nin sırrı, iki elin hükmünü; celâl ve cemâli cem edip korumak, daha önce işâret edilen kemâle ermektir. Bir insanın uzvunda kangren gibi hastalık ortaya çıksa, kendisinin babası, kardeşi ve yakını bile olsa doktor onu sevmesine rağmen hastalıklı uzvunun kesilmesinde tereddüt etmeyecektir. Çünkü hastalığın tedâvi imkânı ortadan kalkmış ve kesmekten başka çare kalmamıştır.

Kurşun ve bakırla karışık bulunan altın madenini bu karışımlardan temizlemek isteyen kimsenin onu şiddetli bir ateşe koyması gerektiği gibi insanın kemâli de ibtilâlara bağlıdır.

Dalâlet; hayret ve şaşkınlıktır. Şaşkınlığın da iyi olanı, kötü olanı vardır. Bu da üç mertebedir: İyi olan hayret a) mübtedîlerin, b) keşf ve hicâb ehli mutavassıtların, c) tahkîk ehli büyüklerin hayretidir. Mübtedîlerin hayretini ortadan kaldıracak olan, tercihlerin ve önceliklerin belirlenmesidir. Bu da Allah rızası, O'na yaklaşma ve zâtî şühûd[164] maksadının ortaya çıkmasıyla olur. Arkasından mutavassıt durumda olanlar için kişiyi Hakka ulaştıracak olan yolu bulmak gelir. Bu da şerîata tam anlamıyla sarılmakla olur. Bundan sonrası bunu gerçekleştirebilecek bir mürşide bağlanmaktır. Mürşidi de bulunca gayenin gerçekleşmesi için zikir, fikir ve benzeri usûllerin yardımıyla gerekli destek sağlanmış olur. İnsanı yoldan alıkoyan nefs ve şeytan gibi engelleri tanıyıp etkisini izâle yollarını öğrenmeğe gayret eder. Bu beş husûs tamamlanınca bu tür hayret ortadan kalkar.

Tahkîk ehli büyüklerin hayreti güzeldir, bu hayretin, anlamadaki bir kusur ve noksanlıktan kaynaklandığı sanılmamalıdır. O noktadaki hayreti, gerçeği tam görmeye mânî bir eksiklik zannetme! Bilakis böyle bir hayretin hükmü; ma'rifet yoluyla hakikatin kemâline erdikten, varlığın sırrını müşâhede ettikten ve her varlığın esasına tam muttalî olduktan sonra ortaya çıkar.

*Tefsîru Necm'*de şöyle der: *"Gadaba uğrayanların ve yolunu şaşırmışların yoluna*

değil" ifâdesiyle anlatılanlar, nûr-ı ilâhînin kendilerine isâbet etmediği ve bu yüzden nefs tutkusunun uçsuz bucaksız çölünde sapıtanlardır. Bunlar tabîat ve taklîd karanlıklarında şaşırmışlardır. Allah Teâlâ, Yahûdîler gibi, onları da gadab-ı ilâhisiyle huzûr-ı ilâhîden kovmak sûretiyle cezalandırmış ve lânetlemiştir. Bu yüzden doğru şerîatı bulamamışlar ve "ahsen-i takvîm" üzre yaratıldıkları insaniyet mertebesinden sapmışlardır.

Onlar yaptıkları kötülükler sebebiyle ya sûreten, ya da mânen maymun ve domuz şekline çevrilmişlerdir. Ya da insanlık sınırından çıkınca Allah'ın lütuflarını unutmuşlar ve tevhîd yolundan sapmışlardır. Hâl böyle olunca da şeytan onları Hıristiyanlar gibi şirke düşürdüğünden hevalarını ve dünyâyı ilâh edinmişler ve: ***"Allah üçün üçüncüsüdür."*** (el-Mâide, 5/72) demişlerdir. ***"Onlar Allah'ı unuttu, Allah da onları"*** (et-Tevbe, 9/67) buyurulur.

Bir de işin sonuca itibâr edilen yönü vardır ki o da: *"Gadaba uğrayanların yoluna değil"* sözüyle huzurdan sonra gaybet, sevinçten sonra sıkıntı, nûrdan sonra zulmet hâlidir. Bolluktan kıtlığa, varlıktan darlığa düşmekten Allah'a sığınırız. *"Yolunu sapıtmışlardan"* maksad, fisk ve günahın çokluğu ile sevincin fenâlığa dönüşmesidir.

Bunun üçüncü bir yorumu da sultanlar sultanına doğru seyr u sülûkteki anlamıdır, o da gadaba uğrayanların, mânevî mertebelerde çakılıp kalması, kafileden ayrılması sûretiyle olan hâlidir. Yolunu sapıtanlar, ideallerinden dönenlerdir.

❀

"Âmîn" kelimesi isim-fiildir. Anlamı: "Ya Rabb! Duâlarımızı kabûl buyur" demektir. Ya da "Bunu yap yâ Rabb" anlamındadır. Yâni "âmîne" şeklindedir. Bu kelime ulemânın ittifâkı ile Kur'ân'dan değildir. Çünkü ilk Kur'ân nüshası (İmâm)'da yazılı değildir. Ayrıca sahâbe, tabiîn ve daha sonraki âlimlerden onun Kur'ân'dan olduğuna dâir bir rivâyet yoktur. Ancak Kur'ân okuyan kimsenin Fâtiha'dan sonra ve ondan ayrı olarak "âmîn" demesi sünnet olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Cebrâîl bana, Fâtiha'yı tamamladıktan sonra "âmîn" dememi öğretti ve bunu söylemek, mektup sonuna vurulan mühür gibidir."* dedi.[165]

Hz. Ali bu hadisi açıklamak üzre şunu ilâve etti. "Âmîn, Allah'ın kulun duâsını mühürlediği bir mührüdür." Bunun sırrı şudur: Mühür, mühürlenen şeye muttali olmaya ve onda tasarrufta bulunmaya mâni olduğu gibi, "âmin" de kulun duâsının zarara uğramasına mâni olmuş olur.

Vehb der ki: "Onun her harfiyle bir melek yaratılır ve melek: "Âmin diyen herkesin günahını bağışla Allah'ım" der. Nitekim hadiste şöyle gelir: *"Duâ eden ve âmin diyen ortaktırlar."*[166] Peygamberimiz bu hadisle: ***"Kabul olundu ikinizin de duâsı."*** (Yûnus, 10/89) âyetini kasdediyor.

Efendimiz (s.a.) yine bir hadis-i şerîflerinde: *"İmâm, "vele'd-dallîn" dediğinde "âmîn" deyin. Çünkü melekler de o sırada "âmîn" derler.*[167] *Kimin "âmin" demesi,*

meleklerin "âmin" demesine denk gelirse, önceki günahları bağışlanır."[168] buyurur. Bu hadîsin mânâsı Vehb'in sözünde geçenle aynıdır. Bu dinleyenlerin âmîn demesiyle meleklerin âmîn deyişini ya zaman açısından, ya da ihlâs ve yöneliş açısından birbirine denk düşmesi şeklindedir. Bu âmîn diyen meleklerin hafaza melekleri mi, yoksa diğer melekler mi olduğu konusunda ihtilâf vardır. Ancak bu meleklerin hafaza meleklerinden başka melekler olduğu görüşünü şu hadis güçlendirmektedir: *"Sözü (duâsı); ehl-i semânın sözüne denk düşen"* hafaza melekleri ile semâ meleklerinin iki grubunu cem' etmek ve her ikisinin âmîn demiş olduğunu söylemek sûretiyle iki görüşü birleştirmek mümkündür.

❀

Molla Fenârî, *Tefsîrü'l-Fâtiha* adlı eserinde der ki:

Fâtiha, kıdem nûru içindeki fenâ ve adem karanlığından rûhâniyet nûrlarına doğru kemâle ermekdir. "Ene'l-Hakk" mertebesi sayılabilecek "cem'" makamı ile insaniyet-i kâmileye varmak için cismâniyet âlemine nefh yoluyla çıkarılmış kimselere, kemâl nüshasıdır. Ademden vücûda (yokluktan varlığa) gelip cem' yolunda kemâl arayan bu tür kişiler, vücûddan tekrar ademe, belki de hudûsten kıdeme dönmek için geldiği inâyet yollarını gösteren hidâyeti, isteme ihtiyacındadır. Öyle ki bunlar yokluğu bir daha kaybetmemek üzere bulmak için varlığı bir daha bulamayacak şekilde kaybeder. Cenâb-ı Hakk'ın: *"Kuluma istediği vardır"* fermanında gösterildiği üzere, kulun: *"Bize doğru yolu göster!"* isteği, kabûl edilince kemâl rütbesini elde etmiştir. Allah Teâlâ'nın Fâtiha Sûresi'ni "âmin" mührü ile mühürlemesi işâret ediyor ki, bu mührü açmak sûretiyle hiçbir kimse ihlâslı kullar üzerinde tasarrufta bulunamaz. İşte şeytan bu yüzden ümidsizliğe düşmüş ve ***"ihlâslı kulların hâriç"*** (Sâd, 38/83) demiştir.

Cumhûrun görüşüne göre, Fâtiha sûresinin âyetleri yedidir. Âyetlerden birisi, sonu " أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ " diye bitendir. Yoksa besmele değildir. Diğer bir görüşe göre de; "besmele bir âyettir." denmiştir.

et-Teysîr'de der ki: "Fâtiha'daki kelime sayısı yirmibeş, harf sayısı da 123'tür. *Aynü'l-Meânî* adlı eserde Fâtiha'nın kelime sayısı yirmiyedi, harf sayısı 142 diye yazılıdır. Bu ihtilâfın sebebi, "Besmele"nin Fâtiha'dan sayılmayacağı husûsu ile âyet sonlarındaki kelimelerin bitişik veya ayrı yazılacağı konusundaki görüş ayrılığıdır. Yazılan veya telâffuz edilen harflerle ilgili görüşler de ihtilâfın bir başka sebebidir.

Atâ (r.a.)'ya Fâtiha'nın ne zaman nâzil olduğu sorulduğunda demiştir ki: Mekke'de ve bir Cuma gününde. Allah Teâlâ kulu Muhammed'e ikrâm olsun diye 7000 melekle Cebrâîl'i bu sûreyi inzâl için gönderdi.

Rivâyete göre Ebû Cehil'e aid zengin mallarla yüklü bir kafile Şam'dan yedi grup hâlinde geldi. Allah Rasûlü ve ashâbı gelen bu kafileye bakıyordu. Sahâbîlerin çoğu aç ve çıplaktı. Allah elçisinin gönlüne düştü ki, ashâbının zarûrî ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir şeylere sâhib olsa! Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu: ***"Şu kesin ki,***

biz sana namazda tekrarlanan yedi âyet ile şu yüce Kur'ân'ı verdik." (el-Hıcr, 15/87) Yâni Ebû Cehil'in yedi kafilesi yerine sana bunu verdik. Biz sana verdiğimiz bu büyük ve değerli hediyeye öfkeyle bakmasın diye Ebû Cehil'e bu kafileyi verdik. Nitekim sen de bizim ona verdiğimiz âdî dünyâ metâına bakma!. Allah Teâlâ hazretleri, Hz. Peygamber'in dilek ve temennîsinin kendisi için değil, ashâbı için olduğunu bildiğinden: ***"Onlara üzülme!"*** (en-Nahl, 16/127) buyurmuş ve malın faydasından çok daha kıymetli olan şeyi emrederek: ***"Mü'minlere şefkat kanadını indir."*** buyurmuştur. (el-Hıcr, 15/88) Çünkü senin tevâzuun, onların kalblerinin sevgililerine kavuşmasından daha hoştur.

Fâtiha Sûresi'nin fazîletlerinden biri de Hz. Peygamber (s.a.)'in şu hadîsinde anlatıldığı konudur. *"Tevrât'ta, İncil'de, Zebûr'da Fâtiha gibi bir sûre olsaydı, Hz. Mûsâ'nın kavmi Yahûdî, Îsâ'nın kavmi de Hıristiyan olmazdı, Dâvud'un kavminin şekli değişmezdi. Herhangi bir müslüman bu âyeti okursa Allah ona Kur'ân'ın tamamını okumuş ve her mü'min erkek ve kadına sadaka vermiş gibi ecir verir."*

Fâtiha'nın fazîletlerinden biri de şudur: Fâtiha'daki mu'cem (noktalı) harflerin sayısı yirmi ikidir. Vahyden sonra Hz. Peygamber (s.a.)'in yardımcıları da yirmi ikidir. Fâtiha'da Sebûr'da bulunan *"sâ"*, Cahîm'deki *"cim"*, Havf'daki, *"hâ"*, Zekkum'daki *"zâ"*, Şakâvet'teki *"şin"*, Zulmet'deki *"zâ"*, Firâk'daki *"fâ"* yoktur. Bu sûreyi ta'zîm ve hürmetle okuyan kimse bu yedi şeyden emniyette olur.[169]

Huzeyfe (r.a.)'dan rivâyete göre Peygamber (s.a.) buyurmuştur ki: *"Allah Teâlâ bir kavme takdîr buyurduğu azâb-ı ilâhîyi gönderir. O kavmin çocuklarının biri mektepte el-hamdulillahi Rabbi'l-alemîn'i okur. Allah Teâlâ bu sesi duyunca onlardan kırk yıl süreyle azâb-ı ilâhîyi kaldırır."*[170]

Bütün kitapların ilimlerinin Kur'ân'da, Kur'ân'ın bilgisinin de Fâtiha'da toplandığı rivâyeti daha önce geçti. Dolayısıyla Fâtiha'nın tefsîrini öğrenen bütün Kur'ân'ın tefsîrini öğrenmiş gibi olur, Fâtiha'yı okuyan bütün Kur'ân'ı okumuş gibi olur. Çünkü Fâtiha, Kur'ân'ın özeti mesâbesindedir.

et-Tefsîrü'l-Kebîr müellifi "bütün kitaplardan maksad, usûl, fürû ve mükâşefe ilimleridir" Fâtiha'nın bütün bunları ihtivâ ettiği bilinmektedir.

Fenârî der ki: Fâtiha'nın Kur'ân'daki tüm bilgileri ihtivâ etmesinin sebebi şudur: "Mâliki yevmiddîn" (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) in sonuna kadar olan ilk kısmı ilâhiyatla ilgili inanç esaslarını kapsar. Çünkü "hamd"ın Allah'a has kılınması zâtî, sıfâtî ve fiilî kemâlâtın Allah'a has olmasını gerektirir. Ayrıca bu bölüm, nübüvvet ve velâyeti kapsar; çünkü bunlar nimetleri yüceltme ve saymadır. Sonra âhırete âid inanç konuları vardır. Âhıret gününde her işin sâhibi O olacaktır.

Sûrenin ortasındaki *"Ancak sana kulluk eder, ancak senden yardım dileriz."* kısmında ibâdetlerden kul ile Hakk arasındaki irtibâtı sağlayan ahkâmın aksâmına işâret vardır. Bu da muâmelât ve cezâ konularını kapsar. Çünkü şer'î olan yardım dileme, ya menfaat celbi için olur, ya da zararı def' için olur.

Sûrenin sonunda mü'minlerin îmân, İslâm ve hidâyet isteklerine işâret vardır. Bunlar da ihsan çeşitleridir. İhsân üç derecedir. 1. Bunlardan birincisi övülmüş rûhânî ahlâktır. 2. Bilinen murâkabelerdir. O da Efendimizin hadîsinde: *"Allah'ı görüyormuşcasına kulluk etmendir."*[171] şeklinde ifâdesini bulmuştur. 3. İstiğrak sırasında celâl ufuklarında görülen kemâlâttır. Bu kemâl hâline erişen kişi hadiste geçen (كَأَنَّكَ) teşbih "kâfını" da kaldırıp Allah'ı görür gibi değil, bizzat şühûd hâlinde kulluk eder. Böylece kişi, *"gayri'l-mağdûbi"* (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ) den anlaşılabilecek "cebr" düşüncesi ve *"vele'd-dâllîn"* (وَلَا الضَّآلِّينَ) den çıkabilecek kaderîlik endişesini ortadan kaldırmış olur. İşte mükâşefe ilmi dedikleri budur. En doğrusunu Allah bilir.

---

[144]. Münâvî, IV, 420.
[145]. *Ebû Dâvud*, Edeb, 91; *Tirmizi*, Edeb, 2.
[146]. *Müslim*, Salât, 222; *Ebû Dâvud*, Vitr, 5; *Tirmizi*, Deavât, 112; *Nesâî*, Tatbîk. 47, 71; *İbn Mâce*, İkame, 117; Muvatta', Kur'ân, 31.
[147]. İbn Mübârek, *Kitâbü'z-zühd*, s. 78.
[148]. *Ebû Dâvud*, Sünnet, 1; *Tirmizî*, Îmân, 18; *İbn Mâce* Fiten, 17; *Müsned*, II, 332, III, 120, 145.
[149]. *Aclûnî*, II, 289
[150]. *Kenzü'l-ummâl*, I, 535. *Dârimî*, Fezâilü'l-Kur'ân, 1.
[151]. *Münâvî*, III, 56.
[152]. *Sehâvî*, s. 54; *Aclûnî*, II. 454.
[153]. *Münzirî*, Tergîb, III, 456.
[154]. *Irâkî*, Muğnî, IV, 376
[155]. *Müslim*, salât, 38; *Ebû Dâvud*, salât, 132; *Tirmizî*, tefsîr (2), 1; *Nesâî*, iftitâh, 23; *İbn Mâce*, edeb, 52; *Müsned*, II, 241, 285, 460.
[156]. *Buhârî*, tevhîd, 50; *Müslim*, zikir, 1-3, 20-22; *Tirmizi*, deavât, 131; *İbn Mâce*, edeb, 58; *Müsned*, II, 251, 316; III, 40, 127, 130.
[157]. Kulun fiillerinde hür olmadığını ve irâdesi bulunmadığını öne sürerek hesap ve sorumluluğu iptal eden itikadî mezhepdir.
[158]. Kulun kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu söyleyerek kula yaratıcılık isnâd eden itikadî mezheptir.
[159]. *Tirmizî*, tefsir, (56), 6; *Beyhakî*, Delâil, I, 358.
[160]. *Buhârî*, savm, 55, 59; *Müslim*, sıyâm, 181, 182, 186, 193.
[161]. *Ebû Dâvud*, tatavvu; 25, *Tirmizî*, mevâkît, 212; *Müsned*, I, 109.
[162]. *Tirmizî*, Îmân, 18; *Müsned*, II, 176, 197
[163]. *Aclûnî*, II, 216
[164]. Vuslat ve ihsan makamıdır.

[165]. *Ebû Dâvud*, salât, 168
[166]. *Aclûnî*, II, 480
[167]. *Buhârî*, ezân, 113; *Müslim*, salât, 72-76; *Ebû Dâvud*, salât, 168; *Nesâî*, iftitâh, 33; *Muvatta*, nidâ, 46; *Müsned*, II, 233, 270.
[168]. *Müslim*, salât, 76
[169]. Sebûr, helâk; cahim cehennem; havf korku; zakkum cehennemde bir bitki; şakâvet sıkıntı ve sapıklık; firak ayrılık; zulmet karanlık anlamlarınadır.
[170]. *Dârimî*, fazâilü'l-Kur'ân, 4.
[171]. *Buhârî*, îmân, 37; *Müslim*, îmân, 57; *Ebû Dâvud*, sünnet, 16; *Tirmizî*, îmân, 4; *İbn Mâce*, mukaddime, 9; *Müsned*, I, 27, 51, II, 107, IV, 129.

سُورَةُ الْبَقَرَةِ

2- BAKARA SÛRESİ

Medine'de inmiştir. 286 âyettir. Kur'an'ın en uzun sûresidir. Adını 67-71. âyetlerde yahûdilere kesmeleri emredilen sığırdan alır. Yalnız 281. âyeti Vedâ Haccı'nda Mekke'de inmiştir. İnanca, ahlâka ve hayat nizâmına dâir hükümlerin önemli bir kısmı bu sûrede yer almıştır.

2. BAKARA SÛRESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ﴿١﴾

الٓمٓۚ ﴿١﴾ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَۚ ف۪يهِۚ هُدًى لِلْمُتَّق۪ينَۙ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۙ ﴿٣﴾ وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَۚ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَۜ ﴿٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

1. Elif. Lâm. Mîm.

2. O kitap *(Kur'ân);* onda aslâ şüphe yoktur. O, müttakîler *(sakınanlar ve arınmak isteyenler)* için bir yol göstericidir.

3. Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.

4. Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene îmân ederler, âhıret gününe de kesinkes inanırlar.

5. İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidâyet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır.

❀

Sûre Hakkında

Bakara Sûresi, Medîne'de nâzil olmuştur ve 286 âyettir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki en uzun ve en kısa sûre ile en uzun ve en kısa âyet hakkında müfessirlerin görüşü şöyle özetlenebilir: En uzun sûre Bakara, en kısa sûre Kevserdir. Âyetler içinde en uzun olanı Bakara sûresinin 282. âyetidir. Borçlarla ilgili hükümlerden söz eden bu âyete "müdâyene" âyeti denir. En kısa âyet ise " وَالضُّحٰى " ve " وَالْفَجْرِ " âyetleridir. En uzun kelime ise (فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ)' dür. (el-Hicr, 15/22)

Kur'ân'da, Fâtiha'dan sonra gelen Bakara sûresinin en uzun sûre olmasının hikmeti şöyle açıklanmıştır: Bu sûrede hükümler uzun uzun anlatılmış, ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Çokca darb-ı meseller verilmiş ve deliller getirilmiştir. Bakara sûresinin ihtivâ ettiği hükümleri başka hiçbir sûre ihtivâ etmez. Bundan dolayı Bakara sûresine "Kur'ân çadırı" (Fustâtu'l-Kur'ân) bile denilmiştir.

Ahkâmül-Kur'ân adlı eserinde **İbnü'l-Arabî**[172] şöyle der: "Hocalarımdan birinin Bakara'da bin emir, bin nehiy, bin hüküm, bin haber vardır. İçindeki ahkâmın çokluğu sebebiyle bu sûreyi anlamak zor bir iştir, dediğini işittim. Bu yüzden İbn Ömer, onu

anlamak için sekiz sene gayret göstermiştir.”

Fahreddin Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*’inde şöyle demiştir: Bir defasında, “Bakara sûresinin değeri o kadar büyüktür ki, ondan on bin mesele çıkarılır.” dedim de, bâzı câhiller, çekemeyenler, kinci ve inatçılar bunu mümkün görmediler. Onları böyle düşünmeye sevk eden âmil, kelimelerin gerçeklerinden ve mânâların derinliklerinden uzak bilgileridir. Bu kitabı yazmaya başladığımda söylediğimizin mümkün ve onu elde etmenin uzak bir ihtimâl olmadığını anlatmak için bu girişi yazdım.

Sûreler uzun, orta ve kısa olarak gelmiştir. Buradan anlaşılıyor ki, sûrelerin mûcize olması için uzun olması şart değildir. Kevser sûresi üç âyettir ve Bakara sûresi kadar mûcizedir.

Sûrelerin bu şekilde değişik uzunluklarda düzenlenmesinin ta’lîm (öğretme) açısından pek çok faydaları vardır. Küçükler, kısa sûrelerden başlayarak daha uzun sûrelere doğru tedrîcen öğrenirler. Bu Allah’ın kullarına ihsân ettiği bir kolaylıktır. Bunda, namazda ve başka zamanlarda okumaya teşvîk ile fazîleti artırma özelliği vardır. Meselâ İhlâs sûresi kısa olmasına rağmen Kur’ân’ın üçte birine muâdil sayılmıştır. Bunu iyi anlayan, sûrelerin bu şekilde gelmesinin hikmetini anlar.

“Kur’ân-ı Kerîm’in değişik yerlerde, muhtelif mekânlarda, Mekke’de, Medîne’de, geceleyin veya gündüzün, sefer hâlinde, ya da mukîm iken, yazın veya kışın, gece ile gündüz arasında, yerde, gökte, mağarada, Mekke ile Medîne arasında, Arş’da; Bakara sûresinin son iki âyeti gibi bir kısmının Mi’râc’da nâzil olmasının hikmeti nedir? diye sorarsan cevâben derim ki: Bunun hikmeti, içinde vahy-i ilâhî’nin nüzûlü, Muhammedî makamın vürûdu ile Varlık âleminin her yanını onurlandırmaktır. Nitekim denilmiştir ki, Mi’râc’ın sırrı, isrâ; yâni gece yürüyüşüyle Hz. Muhammed Mustafâ’ya kâinatın her yanının seyrettirilmesidir. Mi’râc ve isrâ gecesinde kâinât, arş ve cennetlerin her bir mekânı lisân-ı hâl ile Allah’dan, Allah’ın habîbinin kendilerini onurlandırmasını istemiştir. Bu sâyede varlığın medâr-ı iftihârı Sevgili Peygamberimiz’in ayağının tozuyla göz aydınlığı ummuşlardır. Eğer o olmasaydı kâinât varlık kokusu alamayacak, mükevvenât şühûd âlemine çıkamayacaktı.

Mi’râc’da inen âyetler Bakara sûresinin son âyetleridir. Böylece kâinatın bütün mekânları Hz. Peygamber’e inen vahiy ile müşerref olmuştur. Nitekim İsrâ ve Mi’râc’ın; Hz. Peygamber’in kâinâtta yürümesinin sırrı da budur. Sanki kâinât, arş ve cennetlerin bütün mekânları lisân-ı hâl ile Hz. Allah’dan talepte bulunmuş, Habîbinin kendilerini kadem-i şerîfinin basmasıyla, velîlerin övünç kaynağı, kâinatın varlığının kokusunu kokladığı, gizli hallerinden şuhûd parıltıları görünen efendiler efendisinin ayak tozu ile büyüklerin ve seçkinlerin gözlerini sürmeleyerek şereflendirmesini istemişlerdir. Nitekim bir kudsî hadîste: *“Sen olmasaydın ey Habîbim, sen olmasaydın ben felekleri yaratmazdım.”*[173] buyurulmuştur.

[172]. Bu İbnü'l-Arabî, Sûfî İbn Arabî değildir. *Ahkâmü'l-Kur'ân* müellifi Ebû Bekir b. Arabî (ö. 545/1148)'dir.

[173]. *Aclûnî*, II, 214

KUR’ÂN VE MUKATTAA HARFLERİ

« بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ » الٓمٓ ﴿١﴾

1. Elif-Lâm-Mîm.

❀

Fâtiha Sûresi muhkem; mânâsı anlaşılan harflerle başlarken, acabâ Bakara sûresi neden mânâsı anlaşılmayan müteşâbih harflerle başlamıştır? Bu husûs ile alâkalı olarak **Süyûtî** *el-İtkân* isimli eserinde şunları söylemiştir: Bunun hikmeti akıl ve hikmet sâhiblerinin onun derecelerini bilerek, âcizliklerini anlamaları ve ibret alarak Allah’ın âyetlerini düşünmeleridir. Ali Dede diye bilinen ârif-i billâh bir şeyhin *Havâtimü’l-hıkem, Hallü’r-rumûz ve Keşfü’l-künûz* isimli eserlerinde böyle zikredilmiştir.[174]

Âlimlerin müteşâbih âyetlerle alâkalı pekçok görüşleri vardır. Bir kısmı, müteşâbihin gizli ilimlerden ve saklı sırlardan olduğuna; yâni bunların ancak Allah’ın bildiği bilgiler olduğuna işâret ederek “Onlar Kur’ân’ın sırrıdır. Biz zâhirine inanır, mânâsını Allah’a bırakırız. Kur’ân’da zikredilmesinin hikmeti ise onlara îmân etmeyi taleptir.” demişlerdir.

Burada *“Elif”* Allah lafzını, *“Lâm”* Lâtîf kelimesini, *“Mîm”* Mecîd kelimesini ifâde eder. *“Elif-Lâm-Mîm”* beraberce (انا الله اللطيف المجيد) “Ben, Lâtîf ve Mecîd olan Allah’ım” demek olur. Nitekim (الر) *“Elif-Lâm-Râ”* (انا الله أرى) “Ben Allah’ım, görürüm” demektir. (كهيعص) *“Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sâd,”* harfleri ise (انا الله الكريم الهادى الحكيم العليم الصادق) “Ben Kerîm, Hâdî, Hakîm, Alîm ve Sâdık olan Allah’ım” demektir. *“Kâf”* harfi ise (القاهر) *“Kâhir”* ve (القادر) *“Kâdir”* isimlerine işârettir. *“Nûn”* harfi (النور) *“Nûr”* ismine işâret etmektedir. Bütün bunlar hurûf-i mukattaadır. Her biri Allah’ın isimlerinden alınmıştır. Arapça’da böyle kelimenin bir kısmını zikretmekle iktifâ, eskiden beri uygulanan bir husustur. Nitekim şâirin şu sözünde bu vardır: “قُلْتُ لَهَا قِفِى فَقَالَتْ ق” *Ben sevgilime dur dedim. O da “Ka” dedi.* Buradaki (ق) *“Ka”* ile (وَقَفْتُ) (durdum) mânâsı kasdedilmiştir.

Başka bir görüşe göre, sûrelerin başında böyle harflerin gelmesi, Kur’ân’ın *“Elif-Be-Te”* gibi harflerden oluştuğuna delâlet içindir. Kur’ân’ın bir kısmı mukattaa harfleri ile, bir kısmı müellef; yâni kelime ve cümleler oluşturan harfler ile gelmiştir. Bu durum, Kur’ân’a meydan okuyanları onun, insanların söz söylemek için bir araya getirdikleri harflerden meydana geldiğini göstermek içindir. Şâyed bu kelâm beşer gücünün fevkinde olmasa ve kâdir olan Allah tarafından indirilmeseydi, insanlar onun bir benzerini yapıp getirebilirdi.

Bu görüş tahkîk ehlinin meylettiği görüştür ama, isâbetli değildir. Zîrâ o takdîrde zikredilen bu harflerin bir takım mânâlarının ve esrârının olmadığı anlaşılır. Halbuki

Nebî (a.s.)’a evvelîn ve âhırînin yâni geçenlerin ve gelecek olanların hepsinin ilmi verilmiştir.

Mânâsı anlaşılamayan bu mukattaa harfleri, iki sevgilinin aralarında anlaşabilmeleri için birer şifre de olabilir. Böylece kendilerinden başkası onların mânâsına muttalî olamaz. Hz. Allah nebîsi ile kendi arasına bir şifre koymuştur ki, ona ne bir mukarreb melek; ne de bir peygamber muttalî olamaz. Allah, Rasûlü ile bu harfler sâyesinde Cebrâîl’in bile muttalî olamıyacağı sırlar ve hakîkatları konuşur. Nitekim şu rivâyet bu görüşümüze delâlet etmektedir. Cebrâîl (a.s.) (كهيعص) *“Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sâd”* âyetini getirdiğinde önce *“Kâf”* dedi. Peygamber (a.s.) “Biliyorum” diye cevap verdi. Cebrâîl *“Hâ”* dedi. Allah Rasûlü “Biliyorum” dedi. Cebrâîl *“Yâ”* dedi. Hz. Peygamber “Bildim.” dedi. Cebrâîl *“Ayn”* dedi. Efendimiz “Bildim.” dedi. Cebrâîl *“Sâd”* dedi, Hz. Peygamber yine “Biliyorum” dedi. Cebrâîl böylece harfleri sonuna kadar okudu ve herbirine Hz. Peygamber “Biliyorum” diye cevap verdi. Sonunda Cebrâîl: (a.s.) “Benim bilmediklerimi sen nasıl bilebiliyorsun?” diye sordu.

Şeyh-i Ekber *“Elif-Lâm-Mîm, Bu kitap ...”* âyetinin tefsîrinde şöyle demiştir: “Kur’ân âyetleri indiğinde Araplar gürültü yapıyorlardı. Hz. Allah sûrelerin başında mânâsı anlaşılamayan bu harfleri inzâl ederek onların Kur’ân’a karşı ilgilerini artırdı. Çünkü onlar gürültüyü bırakıp bunları dinlemeye koyuldular. Çünkü insanın tab’ında görmediği ve duymadığı garib şeylere ilgi duyma özelliği vardır. Bu harflerin mânâsını anlamaya çalışırken, onlardan sonra gelen bölümleri de dinlediler. Böylece maksad hâsıl oldu. Bu harfler ile diğer bölümler arasındaki münâsebeti araştırmaya koyuldular. Kur’ân ile irtibâtları çoğalmış oldu. Allah bununla onların inâdlık ve azgınlıklarıyla gürültülerinden oluşan büyük bir şerri savdı. Bu mü’minler için bir rahmet, Allah’dan bir hikmettir.”

Bâzı ârifler de şöyle demişlerdir: Bu harflerin mânâsı hakkında nazar ve itibar yoluyla söylenenlerin hepsi, birer tahmin ve yorumdan ibârettir. Ancak Allah’ın kasdettiği mânâyı kendisine ilhâm ettiği kimselerin görüşleri müstesnâ.

Bu bilgileri ve ince nükteleri cem etmeye çalışan fakir (müellif) -Allah emeğini zâyî’ etmesin- der ki: Şeyhim **Atpazârî Osman Fazlı Efendi**, *el-Lâihâtü’l-Barkıyyât* adındaki eserinin hâmişinde *“Elif-Lâm-Mim”*e âid bâzı özellikleri hakîkat diliyle söyledikten sonra şöyle diyor: Böyle müteşâbih âyetler yüzünden bâzı ilimden nasipsizlerin ayakları tökezledi. İlimde derinlik kazananların da akılları şaşırdı kaldı. Bâzıları Allah’a karşı edebleri sebebiyle onlar hakkında görüş söylemeyip sustu. ***“O’na inandık, hepsi Allah katındandır”*** dedi. (Âl-i İmrân, 3/7) Bir kısmı ise maksaddan olabildiğince uzak bâzı yorumlar getirdi. Şu kadar var ki bu yorumlar şer’an güzel görüldüğü gibi, aklen de makbûldür. Onlardan kasdedilen mânâyı ise ***“ancak selîm akıl sâhibleri anlarlar.”*** (Âl-i İmrân, 3/7) Ama bu durum Allah’ın özellikle onlara hatırlatması, ilhâmı ve bildirmesiyledir. Yoksa kendi akıl ve düşünceleriyle değil, sırf Allah’ın feyzi ve lütfu iledir.

el-Fevâihu’l-miskiyye fî bahri’l-vukûf isimli eserin müellifi **Abdurrahman Bistâmî**

ise şöyle demiştir: Bâzı peygamberler vahiy ile, bâzı velîler keşif ile, bâzı âlimler sahîh nakil ve düzgün akıl ile bu harflerin mânâlarını bilmektedir. Bunlar arkadaşlarına, bu esrârın bir kısmını ya keşif ve şühûd, ya da yazı ve anlatım gibi değişik yollar ile bildirdiler.

Doğru olan şu ki, Hz. Allah ilâhî hikmet ve rabbânî maslahatlardan dolayı bu harflerdeki esrarı anlamayı ümmetin çoğundan gizlemiştir. Mâneviyât büyüklerine bu esrârın sâdece bir kısmını anlamaları husûsunda izin verilmiştir. Bunlar ulvî ve süflî âlemleri etkileri altına alma imkânı veren bâzı özel terkiplerdir.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de şöyle denilmektedir: Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen namazda üç erkân vardır. Bunlardan biri: ***"Gönülden bağlılık ile Allah'ın huzûrunda durun."*** (el-Bakara, 2/238) kavl-i şerîfi ile ifâde edilen kıyâm, diğeri: ***"Rükû edenlerle beraber eğilin"*** (el-Bakara, 2/43) ile beyân olunan rükû, ve üçüncüsü de: ***"Allah'a secde et ve yaklaş"*** (el-Alâk, 96/19) kavli ile ifâde edilen secdedir. *"Elif-Lâm-Mîm"* deki *"Elif"*, kıyâma, *"Lâm"* rükûa, *"Mîm"* harfi de secdeye işâret etmektedir.

Şunu da bilmek gerektir ki, müteşâbih harfler, tilâvet sevâbı açısından muhkem harfler gibidir. Zîrâ **İbn Mesûd**, Nebî (a.s.)'dan rivâyetle şöyle demiştir: *"Kim Allah'ın kelâmından bir harf okursa ona bir hasene vardır. Hasene ise on misli ile mukabeledir. Ben "Elif-Lâm-Mîm" bir harftir, demiyorum. "Elif" bir harf, "Lâm" bir harf, "Mîm" de ayrı bir harftir."*[175]

---

[174]. Adı geçen zat, Şeyh Alâeddin Ali Dede el-Bosnevî el-Halvetî en-Nûrî'dir.
[175]. *Tirmizî*, Fazâilü'l-Kur'ân, 16; *Dârimî*, Fazâilü'l-Kur'ân, 1

KENDİSİNDE ŞÜPHE OLMAYAN KİTAP

ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ۛ فِيهِ ۛ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾

2. “Kendisinde hiçbir şüphe olmayan o kitap, müttakîler için hidâyet kaynağıdır.”

❀

Kitap’tan kasdedilen mânâ, daha önceki kitaplarda gönderileceği va’d edilen kitâb-ı kâmildir. Burada uzak olmayan bir şeye *“zâlike”* (ذٰلِكَ) ile işâret edilmesinin sebebi şudur: Bu kitâb daha önceden gönderileceği va’d edilmiş olması açısından uzak hükmündedir.

Rivâyete göre Allah Teâlâ Tevrât’ı indirdiğinde –ki Tevrât bin sûredir– Mûsâ (a.s.) şöyle münâcâtta bulunmuştu:

– “Ya Rabbi! Bu kitabı okuyup ezberlemeye kim güç yetirebilir?”

Allah Teâlâ:

– “Ben bu kitaptan daha büyüğünü ileride inzâl edeceğim.” buyurdu.

– “Kime indireceksin yâ Rabbi?” diye sordu.

– “Peygamberlerin sonuncusuna indireceğim.” buyurdu.

– “Son peygamberin ümmetinin ömürleri çok kısa olacak, acabâ onlar bu kitabı nasıl öğrenip okuyacaklar?” diye sordu.

– “Ben onlara bu işi kolaylaştıracağım. Hatta onların çocukları bile onu öğrenip okuyacaklar.” diye cevap verdi.

– “Bunu nasıl yapacaksın yâ Rabbi?” şeklindeki bir soruya:

– “Ben semâdan yeryüzüne yüz sahîfe ve üç kitap gönderdim. Elli suhuf Şît (a.s.)’a, otuz suhuf İdrîs (a.s.)’a, yirmi suhuf İbrâhîm (a.s.)’a, Tevrât sana, Zebûr Dâvud (a.s.)’a gönderildi. İncil ise Îsâ (a.s)’a gönderilecek. Bu kitaplarda kâinâtı zikrettim. Bunların hepsindeki mânâyı Muhammed (a.s.)’a indireceğim kitapta zikredeceğim. Bunların tamâmını yüzondört sûrede toplayacağım. Bunların hepsinin mânâsı Fâtiha’nın yedi âyeti içinde olacak. O da yedi harf olan besmele içinde olacak. Ondaki mânânın tamâmı da *“Elif-Lâm-Mîm”*in *“Elif”*inde olacak. Sonra “Bakara” sûresi *“Elif-Lâm-Mîm”* ile başlayacak.”

Allah Teâlâ bunu Tevrât’ta va’d etti ve bu va’di gereği Hz. Muhammed’e Kur’ân’ı indirdi. Ancak Yahûdîler bu kitabın, Hz. Mûsa’ya söylenen kitap olduğunu inkâr ettiler. Bunun için Allah Teâlâ: *“O Kitap...”* buyurdu.

“Rayb” nefsin kararsız ve sallantıda olması demektir. Buna “şekk” adı verilmiştir. Çünkü şekk ile nefs itmînâna eremez ve kararsız bir halde bulunur. Hadîste *“Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyene bak.”*[176] buyurulmuştur. Şekk, tereddüd, sıdk ise itmînândır. *et-Teysîr* adlı tefsirde belirtildiğine göre *“Rayb”* içinde korku bulunan

şektir. Rayb, şekten daha özeldir. Her rayb şektir ama, her şek rayb değildir. Şek iki zıd arasında tereddüde düşüp birini diğerine tercîh edememektir. Âyette *"fîhi"* zarfı, anılan kitaptan başka bir kitapta şüphe olduğu izlenimi edinilmesin diye *"rayb"*den sonra getirilmiştir.

Kâfirler, Kur'ân'ın tamâmı hakkında şekk ederek onu ikrâr etmediler. Ehl-i kıble olan bid'atçiler, müteşâbih âyetlerin mânâsı hakkında şekk ettiler ve zâhirine göre amel ederek sapıttılar. Âlimler, onların anlamları konusunda tereddüd edip kesin bir şey söylemediler. Avam, müteşâbihât hakkında şekk etti, bir türlü mânâsını anlayamadı. Bütün bunlardan sonra "bu kitapta şüphe yoktur" sözünün mânâsı nedir? diye sorulacak olursa deriz ki: Şüphenin nefyedilmesi, insanlardan değil, kitaptandır. Burada kitap *"onun doğruluğunda şüphe yoktur"* şeklinde nitelenmiştir. İnsanlar onun hakkında ister şüphe etsinler, ister etmesinler o, haktır, doğrudur, bellidir, anlaşılır. Doğru olan şey, insanlar ona yalan deseler de doğrudur. Yalan ise insanlar ona doğru deseler yine yalandır. İşte kitap da böyledir. Onda ne şekk, ne de ayıp vardır. Bu âyetin: "Şüphe etmeyiniz!" anlamında emir olması da câizdir. O zaman: "***Hacda cinsî ilişki, fısk ve kavga yoktur.***" (el-Bakara, 2/197) âyeti gibi olur.

Bu Kitap muttakîlere bir *"hüdâ"*, bir rüşd, bir beyân ve bir hidâyettir. Buradaki "muttakî" kelimesi, dalâletten takvâya yönelen demektir. Nasıl ki savaşta birini öldüren onun malına sâhib olursa takvâyı arayan da takvânın sonucu hidâyete ulaşır. Nitekim hadîs-i şerifte: *"Kim harpte birini öldürürse üzerindeki mal ona âiddir."*[177] buyurulmuştur. *el-İrşâd* tefsîrinde ise muttakîlerden maksadın "şu anda ve ileride takvâ ile muttasıf olanlar olduğu bildirilmektedir. Hidâyetin sâdece muttakîlere tahsîsi, onların takvâ nûrunu elde etmelerinden ve onun eserlerinden yararlanmalarındandır. Oysa Kur'ân, mü'min kâfir, isteyen herkes için hidâyettir. İşte bunun için Allah onun hakkında "***İnsanlar için hidâyettir.***" (el-Bakara, 2/185) buyurmuştur.

et-Teysîr isimli tefsirde şöyle denilmiştir: Sâdece bir şeyden istifâde eden kişiye "bu sâdece sana âiddir" denilir. Kur'ân ile bir kısım insanların hidâyete ulaşamaması, onu bütün insanlar için hidâyet vesîlesi olmaktan çıkarmaz. Nitekim kör, görmese de güneş yine güneştir. Safra hastalığı olan tadını farketmese de, bal yine baldır. Koku alamayan kimse, kokusunu alamasa da misk yine misktir. Deniz coşup dururken susuzluktan yanana, ay parlayıp dururken karanlıkta kalana, güzel kokular varken iğrenç koku alana, yeşilliklerin karşısında çorak yerde durana yazık, hem de çok yazık.

Kur'ân emredip nehyederken, ümîd ve korkuyu gösterip va'd ve tehdîd ederken isyân edene çok yazık! Bu yüzden Allah Teâlâ: ***"o, kâfirler için bir iç yarasıdır."*** (el-Hakka, 69/50) buyurmuştur.

Muttakî kelimesi *"iftiâl"* babından ism-i fâildir. *"Vîkaye"* masdarından gelir. *"Vîkaye"* korunmakta çok ileri gitmek demektir. **Bagavî** bunun *"ittikâ"* kökünden geldiğini söyler. Ve der ki: Onun aslı iki şey arasındaki engeldir. Nitekim bir hadîste: *"Savaş tam olarak kızıştığında biz Rasûlullah'la korunurduk."*[178] şeklinde gelmiştir.

Buna göre muttakî günahla arasına set çekendir.

Şer'-i Şerîf örfünde "takvâ": Kişinin âhırette olacak şeylerden tam olarak korunmasıdır. Bunun da üç mertebesi vardır:

1- Küfürden kaçınıp uzak durmak sûretiyle ebedî azâbtan korunmak. Buna ***"Allah onları takvâ kelimesine bağladı."*** (el-Feth, 48/26) âyet-i kerîmesi delâlet etmektedir.

2- Günah sayılan her şeyden uzak durmak. Gerek yapmak ve gerekse terketmek sûretiyle büyük küçük bütün günahlardan sakınmak. Şerîatta takvâ denildiğinde bu anlaşılır. ***"O ülkelerin halkı inanıp Allah'ın azâbından korunsalardı"*** (el-A'râf, 7/96) kavl-i şerîfi bu mânâya işârettir.

3- Gönlünü, Hakk'tan alıkoyan herşeyden temizlemek; tamâmen Hakk'a yönelmektir. Bu ***"Ey inananlar! Allah'dan gereği gibi korkun."*** (Âl-i İmrân, 3/102) âyet-i kerîmesinde emredilen takvâdır. Gerçek takvâ da budur. Bu nevî takvânın en son derecesi, peygamberlerin himmetlerinin ulaştığı derecedir. Çünkü onlar, nübüvvet ile velâyeti cem etmişlerdir. Onların şu hayâl âlemi ile alâkaları, âlem-i ervâha yükselmekten alıkoymaz. Halkın iyiliği için onlarla beraber olmaları, onları Hakk'ın tecellîlerinde müstağrak olmaktan men etmez. Çünkü onların temiz canları yüce kuvvet ile desteklenmeye son derece yatkın ve yeteneklidir.

Apaçık Kitâb'ın hidâyeti bu mertebelerin sâhiblerinin hepsine şâmildir. Avâmın hidâyeti İslâm ile, havâssın hidâyeti ihsân ve yakîn îmânla, ahassın hidâyeti ise perdelerin açılması sonucu Hakk'ı müşâhede iledir.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye isimli eserde şöyle denilmiştir: "Muttakîler, Allah'a verdikleri sözü ve ahdi yerine getiren, Allah'ın emir ve yasaklarını zâhiren ve bâtınen uygulayanlardır." Şu âyet buna delâlet etmektedir: ***"Bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım, sâdece benden korkun."*** (el-Bakara, 2/40)

Yâni ey kullarım, siz mîsâk gününde *"belâ"* (evet) diyerek benim rubûbiyetimi ikrâr ettiniz. Bana verdiğiniz bu ahdi yerine getiriniz. Bu ahdin yerine getirilmesi, bana ihlâs ile kulluk etmektir. Ben de size olan va'dimi yerine getireyim ki o da size hidâyet vermektir.

❀

Kuşeyrî Risâlesi'nde "muttakî" nin **İbni Sîrîn** gibi zâtlar olduğu söylenmiştir. Onun kırk küp yağı vardı. Kölesi küpün birinden fare çıkardı. Köle fâreyi hangi küpten çıkardığını karıştırdı. İbni Sîrîn bunun üzerine bütün küpleri döktürdü.

Bir başka örnek de **Bâyezîd Bistâmî'den**. Bâyezîd Bistâmî (k.s.), Hemedan'dan boya bitkisi satın aldı ve Bistam'a döndü. Bir de baktı ki, aldığı şeyin üzerinde iki tane karınca var. Bâyezîd, hemen Hemedan'a döndü ve karıncaları oraya bıraktı.

❀

Rivâyete göre **Ebû Hanife** alacaklısı bulunduğu kimsenin ağacı altında

gölgelenmezdi. Çünkü bir hadîste: *"Menfaat celbeden her karz (borç) ribâ (fâiz) olur."*[179] buyurulmuştu.

❀

Yine bir gün **Bâyezîd Bistâmî** (k.s.) yanında bir arkadaşı ile bir sahrâda gömleğini yıkadı. Arkadaşı gömleği kurutmak için duvara asmayı teklîf etti. O, "insanların duvarına çivi çakamayız" dedi. Arkadaş "ağaca asalım", dedi. O, "hayır, ağacın dallarını kırabilir" diye itiraz etti. Yere sermeyi teklîf etti. Bâyezîd yine kabûl etmedi "Zîrâ orada hayvanatın yiyeceği var. Ona engel oluruz" dedi. Daha sonra gömleği sırtına aldı. Bir yanı kuruduktan sonra diğer yanını çevirdi.

---

[176]. *Tirmizî*, Sıfatü'l-kıyâme, 60; *Nesâî*, Eşribe, 50; *Dârimî*, Büyû, 2; *Müsned*, I, 200

[177]. *Ebû Dâvud*, Cihâd, 136; *Dârimî*, Siyer, 44; *Müsned*, III, 314

[178]. *Müslim*, Cihâd, 79

[179]. *Münâvî*, V, 28; *Aclûnî*, II, 164

MÜTTAKÎLER

I. GAYB'A İNANIRLAR

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾

3. "Onlar, gayba inanan, namaz kılan, kendilerine verdiğimiz mallardan infâk eden kimselerdir."

❀

Bu cümle *"muttakîn"* kelimesini kayıtlayan bir sıfat cümlesidir. Bu şekilde bir değerlendirme; takvâ, gereksiz şeyleri terketmek anlamına tefsîr edildiği takdîrde sözkonusudur. Kalb önce tahliye edilmiş; boşaltılmış, sonra da îmânla bezenmiş olur. Takvâ, îmân, namaz ve sadaka gibi amellerin aslını ve hasenâtın esâsını içine alan bir kavram olduğu için, hem tâat fiillerini, hem de mâsiyeti terk etmeyi içine alan bir kavram olarak îzâh edilirse, o zaman da sıfat-ı muvazzıha (açıklayıcı sıfat) olur. Çünkü namaz ve zekât gibi ameller çoğu zaman diğer tâatlara yardımı olan ve günahlardan sakınmaya yarayan diğer bedenî ve mâlî ibâdetlerin temelidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: ***"Namaz insanı her türlü kötülük ve günahlardan alıkoyar."*** (el-Ankebût, 29/45) Peygamberimiz (s.a.) de: *"Namaz dînin direğidir."*[180] *"Zekât İslâm'ın köprüsüdür."* buyurmuşlardır.

İman, kalb ile tasdîktir. Çünkü tasdîk eden, tasdîk edip doğruladığına inanır. Onu yalandan uzak sayar. Nefsini kendi fiiliyle azâbdan emîn kılar. Nitekim Allah Teâlâ "Mü'min"; yâni emniyette kılandır. Bu yüzden fazl ve ihsânıyla kullarını azâbından emîn kılan anlamına îmân kelimesinin burada *"bâ"* harf-i cerri ile kullanılışı îtirâf ve ikrar mânâsı taşır. Îmân bâzan güvenmek, dayanmak anlamınadır. Çünkü güvenip dayanan, emniyet ve itmînân sâhibi olur.

*el-Kevâşî'*de der ki: Şerîatta îmân kalb ile tasdîk, dil ile ikrâr, rükünlerle ameldir. İslâm, hudû'; yâni boyun eğme ve bağlanmadır. Îmân'ın her türlüsü İslâm'dır. Fakat beraberinde tasdîk bulunmayan İslâm, îmân sayılamaz. Kişi, bâtınen tasdîk etmese de, zâhiren müslüman sayılabilir. Zâhiren inkıyâdı olmayan ise, bâtınen de tasdîk ehli sayılamaz.

Ebu's-Suûd Efendi, *Tefsîri'nde* der ki: Şerîatta îmân, ancak tevhîd, nübüvvet, kıyâmet, âhıret ve benzeri zarûrât-ı dîniyyeden olduğu bilinen şeyler tasdîk olunmak sûretiyle gerçekleşir. "Îmân'ın sâdece tasdîkten ibâret olması yeterli midir, yoksa bunun tam yerleşmiş olduğunun anlaşılması için dil ile ikrâra ihtiyâc var mıdır?" Bu konuda ilk görüş **İmâm Eş'arî** ve ona tâbi' olanların görüşüdür. İkincisi de **Ebû Hanife** ve onun yolundan gidenlerin fikridir. Hak olan da budur. İmâm-ı Âzam, kalb ile îmân ve dil ile ikrârı iki ayrı cüz olarak görür. Şu kadar var ki, ikrâr bir özre bağlı olarak düşmesi

câiz bir rükûndür. Nitekim zorlama ânında îmâna zarar verecek sözler söylenmesi bu türdendir.

Muhaddislerin, Mu'tezîle ve Hâricîlerin çoğunluğuna göre îmân üç şeyden oluşur: Kalb ile inanmak (tasdîk), dil ile ikrâr ve farzları yerine getirmek (amel). Bizim mezhebimizde inancı bozuk olan münâfık, ikrârı olmayan kâfir, ameli olmayan ise fâsık sayılır. Hâricîler ameli olmayanı da kâfir sayar. Mu'tezîle ise ameli olmayanı hem îmândan çıkmış; hem de küfre düşmüş sayarlar.

"Gayb", geniş mânâsıyla "gâib" yerine kullanılan masdardır. Nitekim, "zâir" (ziyâretçi) için "zevr" şeklinde bir masdar da kullanılır. Gayb, his ve akıl ile kavranılamayan, ikisinden biriyle açıklıkla anlaşılamayan şeydir. İki tür gayb vardır.

Birincisi hakkında hiçbir delîl bulunmayan mutlak gayb ki: "***Gaybın anahtarları ancak Allah'ın yanındadır; onları Ondan başkası bilmez.***" (el-En'âm, 6/59) âyetinde kasdedilen gayb, bu türdendir.

İkincisi: Hakkında deliller bulunan gayb, Allah Teâlâ ve sıfatları, nübüvvet ve ona aid olan ahkâm-ı ilâhiyye, şerîatlar, âhıret ve ahvâli, yeniden yaratılma, hesap ve cezâ gibi tanınma imkânı olan gaybdır. Bu âyette anlatılmak istenen gayb bu türdendir.

Gaybın başındaki *"bâ"* harf-i cerri îmânın gayba olan bağlılığını belirtmektedir. Bu bağ ya gaybı i'tirâf şeklinde, ya da mecâzen ona olan bağlılık ve güven şeklinde olur. Cümledeki yeri mef'ülbihtir. Eğer gaybı, masdar olarak alırsak o takdîrde *"bâ"*nın müteallakı fâilin hâli olan mahzûf bir kelimedir.

O zaman mânâsı, onlar gaybete bürünerek îmân ediyorlar. Bunun bir şekli Hz. Peygamber'den uzak ve onu görmeden, nübüvvet delillerini kabûl ile olur. Nitekim Hâris b. Nugayr, Abdullah b. Mesûd'a demiştir ki: "Sizler, Hz. Muhammed'i görerek ona îmân ile bizi geçtiğiniz için, Allah'ın size büyük ecir vereceğini umuyoruz. O'nu gördünüz ve sohbetinde bulundunuz." Abdullah bin Mesûd da şu karşılığı verdi: "Biz de sizin onu görmeden îmân etmiş olmanızdan dolayı daha çok ecir alacağınızı umuyoruz. Çünkü îmânın efdali gaybe îmândır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "***Onlar ki gayba inanırlar.***" Bu ifâdeler **Ebu'l-Leys Semerkandî**'nin *Tefsîri'nde* yer almaktadır.

Gayba îmânın bir diğer şekli ise insanların, mü'minlerin bulunmadığı yerde de îmânlarını ikrâra devam etmeleridir.

Münâfıklar ise böyle değildir. Çünkü onlar "***Mü'minlerle karşılaşınca "inandık" derler, kendi şeytanlarıyla başbaşa kalınca da "biz sizinle beraberiz. Biz onlarla alay ediyoruz.***" derler. (el-Bakara, 2/14)

Denilmiştir ki *"gayb"*dan murâd kalbdir. Çünkü kalb gizlidir. O zaman mânâ: "Kalbleriyle inananlar; kalblerinde olmayanı dilleriyle söyleyenler gibi değildir." demek olur. O zaman *"bâ"* âlet içindir.

❀

Hz. Ömer (r.a) anlatıyor:

Bir gün Allah Rasûlü (s.a.)'in huzûrunda bulunuyorduk. Ânîden içeri, elbisesi

bembeyaz, saçları simsiyah, bir adam çıkageldi. Üzerinde yoldan geldiğini gösteren bir yolculuk eserine benzer bir alâmet de yoktu. İçimizden hiç kimsenin tanımadığı bu adam, doğruca gidip Rasûlullah'ın önüne vardı ve dizlerini onun dizlerine dayayarak oturdu. Sonra şöyle sorular sormaya başladı. O sordukça Hz. Peygamber de cevaplıyordu:

– Yâ Muhammed! İslâm nedir? Bana anlatır mısın? Allah Rasûlü:

– Allah'dan başka ilâh bulunmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve Rasûlü olduğuna şehâdet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekât vermen, ramazan orucu tutman, gücün yetiyorsa hac farîzasını yerine getirmendir. diye cevap verdi. Adam:

– Doğru söyledin yâ Muhammed, diyordu. Biz de onun hem soru sorup, hem de tasdîklemesine hayret ediyorduk. Tekrâr:

– Îmân nedir? diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.):

– Îmân, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, cennet ve cehenneme, kadere, hayır ve şerrin Allah'dan geldiğine inanmandır. buyurdu. Adam:

– Doğru söyledin dedi ve: İhsân nedir? diye sordu. Allah Elçisi:

– İhsân, Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmendir, her ne kadar sen onu göremiyorsan da O seni görüyor. buyurdu. Adam:

– Doğru söyledin. dedi ve: Kıyâmet ne zaman kopacak? diye sordu.

– Bu konuda kendisine sual sorulan, sorandan daha bilgili değil. buyurdu. Adam:

– Doğru, öyleyse alâmetlerini anlat. diye sordu. Rasûl-i Ekrem:

– Câriye, efendisini doğurduğu, çıplak ve yalın ayak çobanlar birbirleriyle yüksek binâ yapma yarışına girdikleri zaman. dedi. Adam:

– Doğru söyledin. dedi.

Bu sözlerden sonra bu yabancı adam çıkıp gitti. Biraz geçince Allah Rasûlü sordu:

"– Yâ Ömer, bu gelenin kim olduğunu bilir misin?" Hz. Ömer: "Allah ve Rasûlü daha iyi bilir," dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu:

"– O Cibrîl'di. Size dîninizi öğretmek için gelmişti. O bu sefer bana her zaman bildiğim şeklinden farklı olarak geldi."[181]

❀

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de *"Gayb'a inanırlar"* sözü, kalblerine Allah'dan gelen gaybî bir nûrla Hz. Muhammed'in sözüne bakarlar ve O'nun sözünün doğruluğunu görerek hemen îmân ederler, şeklinde açıklanmaktadır. Nitekim Allah Rasûlü de şöyle buyurmuştur: *"Mü'min Allah'ın nûru ile bakar."*[182]

Gayb iki türlüdür:

1- Senden gâib olan,

2- Senin kendisinden gâib olduğun.

Senden gâib olan, âlem-i ervâhtır. Çünkü sen Hakk Teâlâ'nın ***"Ben senin Rabbin değil miyim?"*** hıtâbını duyduğun, rubûbiyyet eserlerini mutâlâa ettiğin, melekleri

görüp, nebîlerin, velîlerin ve diğerlerinin ruhlarıyla bezm-i elestte varlık âleminin bir zerresi gibi rûhunla o âlemde idin. Ama rûhun ten kalıbına girince ve beş duyu ile his ve cisimler âleminde yaşamaya başlayınca bütün bunlar senden gitti, kayboldu.

Senin kendisinden gâib olduğun, *"gaybu'l-gayb"* ya da rubûbiyet makamının sâhibi Allah'dır. Varlık âlemine gelmekle sen onu görmez oldun. O ise seni görüyor. "***Nerede olursanız O sizinle beraberdir.***" (el-Hadîd, 57/4) Sen ondan uzaksan da O sana yakındır. Nitekim: ***"Biz ona şâh damarından daha yakınız."*** (Kâf, 50/16) buyurulur. Şeyh Necmeddin'in sözü burada sona erdi.

Şeyh **Sa'dî** (k.s.) der ki:

Dost bana benden daha yakındır.
Ne yazık ki ben O'ndan çok uzağım.
Ne yapayım ve kime derdimi anlatayım.
Dost benim yanımda, ben uzaktayım.

❀

II. NAMAZ KILARLAR

"Namazı (salât) dosdoğru kılarlar." (وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ) Salâtın birkaç mânâsı vardır:

a-) Duâ demektir. Nitekim (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ) ***"Sen onlara duâ et!"*** (et-Tevbe, 9/103) âyeti bu anlamdadır.

b-) Senâ demektir. ***"Allah ve melekleri Peygamber (a.s.)'e salât ederler."*** (el-Ahzâb, 33/56) yâni onu senâ ederler.

c-) Kırâat, yâni okumak demektir. ***"Namazda pek fazla açıktan okuma."*** (el-İsrâ, 17/110) yâni namazda kırâatını çok sesli yapma! demektir.

d-) Rahmet anlamınadır. Nitekim ***"Onlara Rablarından salât vardır."*** (el-Bakara, 2/157) âyetinde salât, rahmet demektir.

Şerîat dilinde ise salât: Belirli fiil, hareket ve duâlarıyla kılınması farz olan namazdır. Çünkü namazın kıyâmında kırâat, ka'de (oturuşun) da senâ ve duâ nihâyet namazı kılan kimseye rahmet vardır.

Bu âyette geçen salât kelimesi, beş vakit namazın kasdedildiği bir ism-i cinstir. Namazın ikamesi, âdâb ve erkânına riâyetle dosdoğru ve devamlı kılmak demektir. Yâhud da namazı kılmak için gevşeklik göstermeden kolunu sıvamak ve onu yapmak anlamı vardır. İkamenin zıddı, kuûd yâni oturup kalmak, bir şeyi yapmada tenbellik göstermektir. Nitekim ikamet getiren müezzinin: (قد قامت الصلوة) *"Kad-kameti's-salâh"* sözü namazın edâsına başlandığını gösterir. İkamet, kıyâm anlamını da kapsadığından namazı edâ yerine ikame tabiri kullanılmıştır. Nitekim namazın kunût, rükû, sücûd, tesbih kelimeleriyle anlatıldığı da vardır. Ya da namazın ikamesiyle; ta'dîl-i erkân, namazın farz, vacib ve sünnetlerinin korunması ve âdâbına riâyet edilmesi kasdedilmiştir. Edâsında eğrilik bulunmaması anlatılmıştır. Nitekim bir ağacın eğriliğini

düzelten kimsenin yaptığı iş de Arapça'da *"ikame"* ile ifâde edilir. Zâhirî anlam da budur. Çünkü kelimenin bu anlamı daha meşhûrdur, gerçeğe daha yakındır. Kişi namazının dış yönüne gereken îtinâyı gösterip farzlarını ve sünnetlerini koruduğu gibi, namazın iç yönünü ilgilendiren huşûa da îtinâ etmelidir. Kalbiyle Allah'a yönelmesini bilmelidir. Böyle namaz kılan övgüye lâyık olur. Yoksa namazlarından habersiz olanların durumuna düşer. Bu hususta **İbrâhîm en-Nehaî** şöyle der: Namaz kılarken rükû ve sücûdunda acele eden, hakkını vermeyen birini görürseniz, maîşet darlığına düşeceğinden dolayı onun çoluk çocuğuna acıyın.

❀

Anlatıldığına göre meşhûr zâhid Hâtim-i Esam, Âsım bin Yûsuf'un ziyâretine gider. Âsım, Hâtim'e sorar:

– "Yâ Hâtim, namazını güzel kılar mısın?" Hâtim:

– "Evet," der. Âsım:

– "Namazını nasıl kılıyorsun, bana anlat bakalım" der. Hâtim şöyle anlatır:

– "Namaz vakti yaklaşınca güzelce abdest alırım. Sonra namaz kılacağım yere gelirim, dikilirim, her uzvum karar ve sükûnet bulur. Kâbe'yi iki kaşımın arasında, makam-ı İbrâhîm'i göğsümde, Allah Teâlâ'yı üzerimde ve kalbimdeki her şeyi de bilir kabûl ederim. Sanki ayaklarım sıratın üstündedir. Sağımda cennet, solumda cehennem, arkamda ölüm meleği vardır. Kıldığım bu namazı son namazım sayarım. İhsân duygusuyla tekbîr alır, tefekkürle sûreleri okur, tevâzu' ile rükûa varır, tazarrû ile secde ederim. Kemâl ile oturur ümîd hâliyle teşehhüdde bulunur, sünnet üzre selâm veririm. Namazdan sonra korku ile ümîd arasında bulunurum. Namazı böyle kılmaya devam için sabretmeye söz veririm."

Âsım bunları duyunca: "Senin namazın böyle mi ya Hâtim? der. O da:

"Evet, otuz seneden beri ben namazımı böyle kılarım." deyince Âsım ağlar ve:

"Ben böyle hiç namaz kılamadım." der. *Tenbîhu'l-Gâfilîn'*de böyle yazılıdır.

❀

Sa'dî der ki:

Kim bilebilir, Hakk'ın huzûrunda duran,
Namaz kılan kimsenin abdestsiz olduğunu?

*Tefsîru't-Teysîr'*de ikame-i salâtı ifâde eden bu âyetin tefsîri bâbında denilir ki: Allah Teâlâ namazın kılınmasını, değişik lâfizlarla emretmiştir. Şöyle ki:

a- *"İkame"* lâfzıyla: ***"Namazı ikame ediniz."*** (el-Bakara, 2/43)

b- *"Muhâfaza ve İdâme"* lâfzıyla: ***"Onlar namazlarını vaktinde kılarlar."*** (el-Meâric, 70/23; el-Mü'minûn, 23/9)

c- Vaktinde edâ etmek anlamında: ***"Namaz mü'minler üzerine vakitleri belirlenmiş bir farzdır."*** (en-Nisâ, 4/103)

d- Cemâatle namaz kılınması şeklinde "***Rükû edenlerle birlikte rükû ediniz.***" (el-Bakara, 2/43)

e- *"Huşû"* lâfzıyla: "***Onlar ki namazlarını huşû ile kılarlar.***" (el-Mü'minûn, 23/2) buyurmuştur.

❀

Namaz konusunda insanların dereceleri birbirinden farklıdır.

1- **Namazı kabûl etmeyenler.** Bunların başında Ebû Cehil gelir. Allah ona lâ'net etsin. Allah böyleleri hakkında "***O inanmamış, namaz da kılmamıştı.***" (el-Kıyâme, 75/31) buyurmakta ve varacakları yeri şöyle anlatmaktadır: "***Sizi Sekar'a (cehennem'e) getiren nedir? Onlar da şöyle cevap verirler: Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksulu doyurmuyorduk, bâtıla dalanlarla birlikte dalıyorduk ve hesap gününü inkâr ediyorduk. Sonun da bize ölüm geldi çattı.***" (el-Müddessir, 74/42-47)

2- **Namazı kabûl edip kılmayanlar.** Onlar da ehl-i kitaptır. Nitekim Allah Teâlâ: "***Sonra bunların yerine kötü bir nesil yetişip geldi.***" (Meryem, 19/59) Bunlar ehl-i kitap olup: "***Namazı bırakanlardır***" (Meryem, 19/59) buyurmuştur. Bunların da varacakları yerin Gayy adlı cehennem deresi olacağı âyetin devamında haber verilmektedir. *"Gayy"* denilen yer, cehennemdeki en korkunç yerdir. Oraya düşen insanlar, hergün defalarca oradan kurtulmak için yardım dilerler. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "***Oradan ancak Yahûdîlerden ve Hristiyanlardan tevbe ederek Muhammed'e inanan ve sâlih amel işleyen namazlarına devamlı olanlar kurtulabilecektir.***" (Meryem, 19/60)

3- **Namazı bâzan kılıp, bâzan kılmayanlar,** namazda tenbellik gösteren münâfıklar. Nitekim Allah Teâlâ onlar hakkında: ***"Münâfıklar Allah'ı aldatmaya çalışıyorlar. Halbuki Allah aldatmanın cezâsını verir onlara. Namaza kalktıkları vakit tenbel tenbel kalkarlar."*** (en-Nisâ, 4/142) Âyetin devamında onların da varacakları yerin *"Veyl"* olacağı ifâde buyrulmuştur. *"Veyl"* cehennemde bir vâdîdir ki, dünyânın dağları içine konsa eriyip sel olurdu. Peygamber (s.a.) buyurur: "*Kim bir vakit namazı terkeder ve namazın vaktini geçirirse o kimse yıllarca cehennemde azâba uğrar.*"[183] Hadîste geçen *"Hakb"* seksen yıl demektir. Her sene 360 gündür. Her gün de dünyâ senelerinden 1000 seneye mukabil olduğuna göre durumun vehâmeti buna göre hesâb edilmelidir.

Din âlimleri demişlerdir ki: Namazın vaktini geçirmek büyük günahtır. Büyük günahlar hakkında ise, kişinin annesiyle yetmiş defa zinâ etmesi gibi tehdîdkâr hükümler vardır. *Ravzatü'l-ulemâ'*da böyle yazılıdır.

4- **Namazı kabûl edip vaktinde ve şartlarıyla kılmaya özen gösterenler.** Bunların başında Nebiyy-i Mustafâ (s.a.) gelir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: "***Senin Rabbin, şüphesiz bilir ki, sen gecenin üçte ikisinden biraz azını ibâdetle geçirmektesin.***" (el-Müzzemmil, 73/20) "***De ki: Benim namazım, ibâdetlerim, hayatım ve ölümüm***

âlemlerin Rabbı olan Allah içindir." (el-En'âm, 6/162)

Allah Rasûlü'nün ashâbı da bu konuda O'nun gibiydi. Nitekim Allah Teâlâ: ***"Mü'minler felâha ermiştir. Onlar namazlarını huşû ile kılanlardır."*** (el-Mü'minûn, 23/1-2) Böyle olan mü'minlerin varacakları yer de: ***"Onlar vârislerdir ve Firdevs cennetine vâris olacaklardır."*** (el-Mü'minûn, 23/10-11) âyetiyle ifâde buyurulmaktadır. Firdevs ise cennetteki en yüksek derecedir. Mü'min orada arzusuna nâil olur ve Mevlâ'sına nazar kılar.

Hikmet ehli kimseler demiştir ki: Önce yıldız gibi ol. Buna gücün yetmezse ay gibi ol. Ona da gücün yetmezse güneş gibi ol. Yâni yıldız ol, bütün gece ışık veren yıldız gibi namaz kıl. Ay ol, bâzı gecelerde ışık veren ay gibi namaza devam et. Güneş ol, eğer gece namazı kılmaya gücün yetmiyorsa bâri gündüzleri namazla geçir. *Zehretü'r-riyâd'*da böyle yazılıdır.

Cemâatle namaz kılmak farz-ı kifâye olup pekçok fazîlet vardır. Âlimlerin çoğunluğu her ne kadar tek başına kılınan namazda cemâat fazîleti kaçırılmış olsa bile; cemâatle namaz kılmanın farz-ı ayn olmadığı görüşündedir.

Ancak mezhep imâmlarından Ahmed b. Hanbel, namazın cemâatle kılınmasının nâfile değil, farz olduğu görüşündedir. Bu yüzden ona göre bir kimsenin tek başına namaz kılması câiz değildir. Şu kadar var ki, bizim mezhebimizde her ne kadar cemâatle kılmak farz değilse de, müslümana gereken kendi kendine bu konuda söz vermesi ve cemâate devam alışkanlığını korumasıdır. Nitekim Allah Teâlâ: ***"Ey kavmimiz, uyun Allah'ın dâ'vetçisine!"*** (el-Ahkâf, 46/31) buyurur. Bâzı âlimlere göre bu âyetteki dâ'vetçiden murâd, müezzinlerdir. Çünkü onlar halkı günde beş defa cemâate çağırmaktadırlar.

Nisâbü'l-ihtisâb adlı eserde der ki: Hz. Peygamber (s.a.) buyurur: *"İçimden öyle geçti ki birisine emredeyim namaz kıldırsın. Ben de cemâatten geri kalan kimselere bakayım ve onların evlerini ateşe vereyim."*[184] Bu hadîs, cemâatten geri duran kimselerin evlerinin yakılmasının bile düşünülebileceğine delâlet eder. Zîrâ Hz. Peygamber'in mâsiyete azmetmesi söz konusu olamaz.

Müekked sünneti terkedenin evini yakmanın cevâzı söz konusu olunca, farz ve vâcibi terkedenlerin evini, ya da günah için kullandığı âletlerini yakmak niye câiz olmasın?

İbn Abbas'tan: Allah Teâlâ peygamberini Allah'dan başka ilâh olmadığına şâhidlik etmek üzere gönderdi. Bu tasdîk olununca arkasından namazı, o kabûl görünce zekât ve orucu, ardından da hac ve cihâdı emretti. Böylece de müslümanların dîni tamamlanmış oldu.

Mukatil der ki: Hz. Peygamber (s.a.) Mekke'de iken sabah ve akşam olmak üzere günde iki vakit ikişer rekât namaz kılıyordu. Mi'râc'da kendisine beş vakit namaz emrolundu. *Ravzatü'l-ahyâr'*da böyle yazılıdır.

Namaz Mi'râc gecesinde farz kılınmıştır. Çünkü Mi'râc, en değerli vakitlerden ve en fazîletli anlardandır. Namaz da îmândan sonra tâatların en faziletlisidir. Kulluk da

hallerin en güzelidir. İbâdetlerin en güzeli vakitlerin en güzelinde, kulu Muhammed'in, Rabbine vuslat ve kurb zamânı olan Mi'râc'da farz kılındı.

NAMAZIN FARZ VE BEŞ VAKİT OLUŞUNUN HİKMETİ

Allah Rasûlü (s.a.) Mi'râc gecesi semâya yükseltildiği zaman semâvâtın melekûtunu ve oradaki meleklerin ibâdetlerini bütün incelikleriyle müşâhede etti. Onların değişik ibâdetlerini görüp beğenerek imrendi. Bu ibâdetlerin benzerlerinin ümmeti için de olmasını diledi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, beş vakit namazda bütün meleklerin ibâdetlerini cem etti. Çünkü bu meleklerden bâzısı kıyâmda, bâzısı rükûda, bâzısı secdede idi. Bâzısı tahmîd ve tesbîh ve diğer ibâdetlerle meşguldü. Müslümanlar beş vakit namaz kılınca Allah Teâlâ gök ehlinin ibâdetlerinin ecrini onlara verecektir.

Allah Teâlâ'nın namazı ikişer, üçer ve dörder rekât kılmasının hikmetine gelince Efendimiz Mi'râc gecesinde melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı olarak görmüştü. Allah Teâlâ bir bakıma ibâdetleri Hak katına çıkaran meleklerin şekillerini namazın nûrânî sûretiyle cem etmişti. Çünkü her ibâdet, nûrânî heykeller ve sûretler içinde şekillenir (temessül eder). Nitekim bu konuda bâzı işâretler vârid olmuştur. Hattâ meleklerin sâlih amellerden yaratıldığına dâir sahîh hadîsler vardır. Aynı şekilde Allah Teâlâ meleklerin kanatlarını üç mertebe yapmış, kulların kendileriyle Allah'a uçtuğu kanatlarını da onların kanatlarına denk düşsün ve kullar için mağfiret talebinde bulunsunlar diye böyle yapmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.) namazın rekât sayılarının azaltılması isteğiyle Allah Teâlâ'ya birkaç defa mürâcaat edip gerekli tahfîf yapıldıktan sonra Allah Teâlâ buyurur ki: *"Ya Muhammed, bunların tamâmı bir gün ve gecede beş vakittir. Her namaz için on hasene vardır. Böylece elli eder. Nitekim namaz bizden öncekilere de elli vakitti."*[185] Mi'râc gecesinde tahfîf edilerek beş vakte indi ve bire on hesâbıyla yine elli namaz değerine ulaştı.

Bunun bir başka hikmeti de şöyledir: "Geçmiş ümmetlerde beş vakit namaz parça parça olarak vardı. Allah Teâlâ hazretleri bunları, Peygamberi ve O'nun ümmeti için cem etti. Çünkü dünyevî ve uhrevî faziletlerin hepsi Peygamberimiz'de toplanmıştı. O'nun ümmeti de diğer ümmetler arasında bu durumdadır.

Sabah namazını ilk kılan Âdem, öğle namazını İbrâhîm, ikindi namazını Yûnus, akşam namazını Îsâ, yatsı namazını Mûsâ (a.s.)'dır. İşte bunlar namazların beş vakit olarak tesbitinin sırrıdır.

Şöyle bir görüş de vardır: Beş vakit namazı ilk kılan Âdem (a.s.)'dır. Sonra bunlar peygamberler arasında dağılmıştır. Vitir namazını ise ilk defa Rasûl-i Ekrem (s.a.) Mi'râc'da kılmıştır. Nitekim: *"Rabbim bana beş vakit namaza bir namaz daha ilâve etti."*[186] buyurmuştur. Buradaki fazlalık vitir, ya da gece namazıdır.

Secdeye ilk davranan Cebrâîl'dir. Bu yüzden nebîlere yoldaş ve yardımcı olmuştur. İlk *"Sübhânallah"* diyen yine Cibrîl, *"el-Hamdülillah"* diyen Âdem (a.s.), *"Lâ ilâhe illâllah"* diyen Nûh (a.s.), *"Allahu Ekber"* diyen İbrâhîm (a.s.), *"Lâ havle velâ*

kuvvete illâ billâhi'l-Aliyyi'l-Azîm" diyen Hz. Muhammed (s.a.)'dir. Bunların hepsi *Keşfü'l-künûz ve hallu'r-rumûz* adlı eserde yazılıdır.

el-Hıkemu'ş-Şâziliyye ve şerhinde şöyle denilmektedir: Hakk Teâlâ insanda meydana gelebilecek bir bıkkınlık hâlini ilm-i ezelîsiyle bildiğinden, ibâdetleri değişik şekillerde emretmiştir. Ki insan bu sûretle bu ibâdetlerden birinden ötekine geçerek dinlensin, gönül huzûruna ersin. Yine Allah Teâlâ insanı emellerine ulaşmaktan alıkoyacak, bıkkınlığa düşürecek bir hırsın varlığını bildiğinden ibâdetleri vakitlere bağımlı kılmıştır. Çünkü günde beş vakit namaz, senede bir ay oruç, kırkta bir zekât, ömürde bir hac vardır. Bu ibâdetlerin herbirinin yerine getirileceği özel zamanları vardır ve zamânında yapılamayan ibâdet sahîh olmaz. Aslında her şeyin böyle vakit ve zamanla sınırlandırılmış olması, insan için bir şefkat, kulluk için kolaylıktır. Allah Teâlâ, ibâdetleri bizzat kendi zamanları ile bağımlı tutmuştur ki, insanda daha sonra yaparım duygusu yer etmesin; daha vakti var anlayışı insanı tenbelleştirmesin. Zamanların biraz geniş tutulmasının sebebi ise, kişide irâde ve ihtiyâr sıfatının yerleşmesi içindir.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (k.s.) der ki:

Eğer ortada mahlûkun fiili olmasaydı,
Hiç kimseye şu niçin şöyle, diyemezdik.
Yaratıkların fiil ve irâdesi meydanda olduğu için,
Mahlûkun irâdesine itiraz olunur: Şu şöyle niçin?
Halkın fiiliyle Hakk'ın fiilini lâyıkıyla anlatmak için.

❀

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'den: Namazın başı ikame, sonu idâmedir. Namazın ikamesi; vaktinde, rükû, sücûd, zâhirî ve bâtınî şartlarını tam yaparak kılmaktır. İdâmesi ise murâkabeye sarılmak, Rabbin namaza tevdî ettiği lütuf esintilerini taleb için cem-i himmet etmek, yâni teksîf olmaktır. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.) buyurur: *"Sizin dünyâ günlerinizde Allah'ın nefhaları; esintileri vardır. Gözünüzü açın ve onlara tâlib olun."*[187]

Namazın zâhirî şekli, organların kulluğudur. Namaz emri Hakk'ın kulu cezbedişinin sûrî bir şeklidir. Çünkü namaz senin bedenini kulluk dışında başka bir işte kullanmaktan alıkor. Namazın sırrı, yöneliş ve taleb sırrıdır. Namazın şartlarının, rükünlerinin, sünnetlerinin, âdâbının ve hey'etlerinin herbirinde O'na yönelişin hakîkatine işâret eden bir sırr vardır.

Abdest namazın şartlarındandır. Abdestin her farz, sünnet ve edebinde insanı namaz kılmaya hazırlayan tahârete işâret eden bir sırr vardır. Ellerin yıkanmasında, nefsin günah kirlerinden, kalbin saldırganlık gibi şeytânî ve hayvânî sıfatlarla kirlenişinden temizlenmesine işâret vardır. Nitekim Allah Teâlâ Habîb-i Ekrem (s.a.)'ine: ***"Elbiseni temizle!"*** (el-Müddessir, 74/4) buyurmuştur. Tefsîr'de burada elbise olarak anlatılan temizliğin kalb temizliği olduğuna işâret edilmiştir.

Yüzün yıkanması, dünyâ sevgisinin kir ve karanlığından temizlenmeye işârettir. Çünkü dünyâ sevgisi her türlü günahın başıdır.

Namazın şartlarından olan "İstikbâl-i kıble"de yakınlık ve münâcât talebiyle Rubûbiyyet makamına yöneliş vardır. Dolayısıyle Hakk'ı taleb etmenin dışındaki her türlü yönelişten yüz çevirmeye işârettir.

Ellerin kaldırılması himmet elinin dünyâ ve âhıretten çekilmesine işârettir. Tekbîr getirmek Hakk'ı yüceltmektir. O'nu kulun kalbinde talep, sevgi, azamet ve izzet olarak herşeyden daha büyük görmektir.

Niyyetin tekbîre bitişik olması Hakk'ı talepteki niyyetin samimiyetinin, Allah'ı tekbîre ve O'nu ta'zîme bitişik olması gerektiğine işârettir. Aslında Allah'dan, Allah'dan başka bir şey istememek gerekir. O'ndan başkasına tâlib olarak tekbîr alan kimse, gözünde matlûbu olan şeyi ta'zîm etmiş olur, Allah'ı değil. Nasıl ki zâhiren tekbîr almayanın namazı câiz değilse, aynı şekilde gönlüyle başkalarına yönelenin namazı da hakîkat i'tibârıyla câiz olmaz. *"ed-Dünyâ ekber"*, (Dünyâ en büyüktür), *"ve'l-Ukbâ ekber"* (Âhıret en büyüktür) diyen kimsenin *"Allahu Ekber"* deyinceye kadar namazı sahîh olmaz.

Sağ eli sol el üzerinde göbeğin üstüne konması, kul ve kölenin sâhibinin huzûrunda kulluğunu ifâdesine ve kalbi mâsivâ sevgisinden korumaya işârettir. Kıyâm'da "***Ben yüzümü tamâmen gökleri ve yeri var edene çevirdim. Artık ben O'na ortak koşanlardan değilim.***" (el-En'âm, 6/79) diye başlayan duâ ile kırâata başlanması,[188] Hakk'ın dışında hiçbir şeye tâlib olmadan hâlisâne Hakk'a yönelişi gösterir.

Namazda Fâtiha okumanın vâcib oluşu ve Fâtiha'sız namazın câiz olmayışı, kulun gerçek kulluk arayışına işârettir. Çünkü Fâtiha'da, âlemlerin Rabbı'na hamd, şükür ve hidâyet talebi ile rubûbiyyeti i'tirâf için cem-i himmet (yoğunlaşma) vardır. Bu durum, "İnsanların ve cinlerin amellerine denk sayılan cezbe-i İlâhiyyedir." Kulun Allah'a yakınlaşması Rabb ile kul arasında taksîm edilmiş olan namazın ilk yarısıyla başlar.

Çünkü kıyâm, rükû ve sücûd, kulun ruhlar âlemine ve daha önce geldiği gayb merkezindeki yerine dönüşüne işârettir. İnsanın yaşadığı bu âlemle ilgisi önce nebâtî, sonra hayvânî, sonra da insânî unsurlarla olur. Kıyâm, insânî unsurlara, rükû hayvânî unsurlara, secde ise nebâtî unsurlara işârettir. Yâni bunların husûsiyetlerindendirler. Nitekim Allah Teâlâ: ***"Necm*** (yıldızlar) ***ve ağaçlar*** (bitkiler) ***secde etmektedir."*** (er-Rahmân, 55/6) buyurmaktadır.

Bu mertebelerin herbirinde kâr da zarar da vardır. Nûrânî ve ulvî olan rûhun zulmânî ve süflî olan cesede girmesinin hikmeti, işte bu kâr olan tarafıdır. Nitekim Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.) lisânıyla şöyle buyurmaktadır: *"Ben mahlûkatı benden kazanç elde etsinler diye yarattım. Ben onlardan kâr elde edeyim diye yaratmadım."*[189] buyurmaktadır. Rûhun süflî mertebelerden herbirinde ulvî mertebelerde bulunmayan kazançlar sağlaması bir fâidedir. Vâkıa insanoğlu bu âlemde önce zarara uğrayacağı bir musîbetle karşılaşsa da sonra kazançlı çıkabilecektir. Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur:

“Andolsun Asr’a, İnsanoğlu zarardadır. Ancak îmân edenler müstesnâ....” (el-Asr, 103/1-3)

Îmân ve sâlih amelin nûru ile kul, süflî mertebelerden, hüsrândan kurtulur ve onların kazancıyla feyz bulur. Namazdaki tezellül ile kıyâm ve kullukta tevâzu; kulu ***“ben sizin yüce rabbınızım”*** (en-Nâziât, 79/24) diyecek duruma getiren kibir ve büyüklük hüsrânından kurtarır. İnsan bu hastalıktan ulüvv-i himmet kazancı ile kurtulur. Ulüvv-i himmet kemâle erince insan, varlık talebine iltifât etmez olur, varlığı yaratanı ister. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) de böyleydi: ***“Sidre’yi kaplayan kaplamıştır. Muhammed’in gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı. Andolsun Rabbının âyetlerinden en büyüğünü gördü.”*** (en-Necm, 53/16-18)

Kul, tekebbürden kurtulunca insânî kıyâmdan sonra tevâzu ile hayvanların duruşuna benzer tarzda (rükûa) döner. Rükû sâyesinde hayvânî sıfatın zarar ve hüsrânından kurtulur ve eziyete tahammül ve hilm kazancıyla necâta erer. Rükûdan sonra da nebâtî sücûda; yâni bitkilerin yere kapanışı gibi secdeye döner. Secde sâyesinde nebâtî zilletin hüsrânından ve süflî denâetin zararından kurtularak ebedî kurtuluş vesilesi olan huşûu elde etmek sûretiyle başarıya ulaşır. Çünkü ebedî ve büyük kurtuluş huşûdadır. Nitekim Allah Teâlâ: ***“Namazlarını huşû ile kılan mü’minler kurtuluşa erdi.”*** (el-Mü’minûn, 23/1-2) buyurur.

Huşû, kullukta yükselmede en mükemmel araçtır. Huşû rûhun nârî olan cesede taalluku sûretiyle meydana gelir. İnsandan başka âlemlerdeki diğer varlıkların huşûdan nasîbi yoktur. Bu incelik sebebiyledir ki melekler ve diğerleri ilâhî emâneti yüklenmekten kaçınmışlardı. (bk. el-Ahzâb, 33/72)

“İbâ” kelimesi huşûun zıddıdır. İnsanın emâneti yüklenmesi huşûa olan kabiliyeti sebebiyledir. Kulun huşûu secde ile kemâle erer. Çünkü secde, namazın şeklinde ve insanın zâhirinde tevâzu ve alçak gönüllülüğün en ileri noktasıdır. Rûhun süflî âlemle bağının kesilişinin son halkası ve insanın nebâtî, hayvânî ve insânî mertebelerden dönmek sûretiyle süflî âlemden, ulvî ve rûhânî âlemlere yükselişidir. Hakk’ın lütuf esintilerini talebin kemâl noktasıdır. Varlık ve enâniyet libâsından sıyrılmada ve mevcûdu infâkta âzamî gayrettir. Nitekim Allah Teâlâ: ***“Namazı dosdoğru kılarlar.”*** (Bakara: 3) buyurmaktadır. Yine aynı âyette: ***“Kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infâk ederler.”*** buyurulur.

III. RIZIK OLARAK VERDİKLERİMİZDEN

Rızık, lügatte atâ, yâni ihsân demektir. Örfte ise canlıların yararlandığı şeydir. Ehl-i sünnet’e göre helâl ve haram ele geçen her şey rızık sayılır. Bu âyetteki karîneyle rızık helâl kazançla sınırlandırılmaktadır. Çünkü burası medih makamıdır. Mef’ûlün fiilden önce gelmesi, ona gösterilen ihtimâmı, ifâde eder ve sûrenin âyetlerinin uygunluğunu temîn içindir. Âyette *“bâ’ziyyet”* ifâde eden *“min”* harf-i cerrinin bulunması, yasaklanan isrâftan el çekmeye işâret etmektedir. Yâni insanın kazancının tümünü değil,

ihtiyâc kadar olanını infâk etmesi gereğine işâret eder. Ayrıca âyette rızık veren Allah Teâlâ'nın eşi ve benzeri olmadığı halde: *"Bizim size rızık olarak verdiklerimizden"* şeklinde çoğul sîgasıyla geçmesi meliklerin hitâb tarzıdır. Allah bütün mülklerin ve hükümranlıkların mâlikidir.

Meliklerin kelâmı dört şekilde olur:

a- Birinci tekil şahıs kipiyle, "şöyle yaptım" şeklinde olur.

b- Birinci çoğul şahıs kipiyle, "şöyle yaptık" şeklinde olur.

c- Fiilin öznesi anılmadan "sizin için şöyle yapıldı" sîgasıyla.

d- Öznenin fiille birlikte üçüncü tekil şahıs kipiyle "sultânımız size şunu emrediyor" cümlesinde olduğu gibi. Kur'ân Arapça diliyle inmiş ve Allah Teâlâ Kur'ân'da sayılan bütün bu vecihlerin hepsiyle kullarına hitâb etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ kendisinden bahsederken bunların tamâmını kullanmıştır. ***"Bana bırak, o benim tek olarak yarattığımı"*** (el-Müddessir, 74/11) Bâzan da: ***"Kur'ân'ı Kadir gecesinde biz indirdik."*** (el-Kadr,97/1) âyetinde olduğu gibi çoğul sîgası kullandığı da olmuştur. Bâzan da fâilini zikretmeden meçhûl sîgasıyla emirler de vardır. Nitekim ***"Oruç size farz kılındı."*** (el-Bakara, 2/183) âyeti öyledir. Bâzan da Allah Teâlâ gâib sîgasıyla kendinden bahseder. "***Sizi yaratan Allah'tır.***" (er-Rum, 30/40) Bu ifâdeler *et-Teysîr'*den alınmıştır.

Bu satırların müellifi (Bursevî) der ki: Şeyhim, "Zâta nazarla, müfred (tekil) sîgası, esmâ ve sıfatlara nazarla çoğul sîgası kullanılır. Esmâ ve sıfatın çokluğu zâtın tek oluşuyla çelişmez. Çünkü esmâ ve sıfatların hepsi zâta râcidir." derdi.

"İnfak" ve *"infâd"* eş-anlamlı kelimelerdir. Ancak şu kadar var ki *"infâd"* kelimesinde farklı olarak elde avuçta bulunanı külliyyen tüketmek hiçbir şey bırakmamak anlamı vardır. Halbuki *"infâk"* kelimesinde böyle bir anlam yoktur. İnfak bir malı farz veya nâfile olan hayır yolunda harcamak demektir. İnfakı zekât olarak yorumlayan kimse ya onu, içindeki anlamlardan en fazîletlisiyle tefsîr etmiş, ya da genelde beraber anıldığı namaz ile birlikte zikredilmiş olmasından hareketle ona tahsîs etmiştir. İnfak ile insanlara her türlü zâhirî ve bâtınî kaynaklardan verilmiş bulunan nimetleri sarfetmek mânâsının kasdedilmiş olması da câizdir. Nitekim Efendimiz (s.a.)'in şu hadîsi bunu teyid buyurmaktadır: *"Ulaşılmayan ilim, kullanılmayan hazîne gibidir."*[190] Âyetin tefsîrinde "Kendilerine tahsîs ettiğimiz mârifet nûrlarından başkalarını da aydınlatırlar." diyenler, bu anlayışa göre îzâh etmişlerdir.

En doğrusu şu ki infâktan murâd, zekâttır. Her şeyin zekâtı kendi cinsinden olur. Nitekim Enes ibn Mâlik'ten şöyle bir hadîs rivâyet olunmuştur. *"Evin zekâtı, onun içinde misâfir ağırlanması için bir oda hazırlamaktır."* Nitekim *Kuşeyrî Risâlesi'*nde de böyle geçmektedir.

Sûfîler der ki: Şerîat ehlinin infâkı, mallardan, hakîkat erbâbının infâkı ise buna ilâveten hallerden olur. Nitekim **Mevlânâ Celâleddîn Rûmî** (k.s.) şöyle der:

Sehâvet ehli olan kimseye yakışan, fakîre ihsândır.

Âşıklara sezâ olan da Cânân yolunda fedâ-yı cândır.

Zenginlerin infâkı mallarından olur ve onlar mallarını ihtiyaç sâhiblerinden kıskanmazlar. Âbidlerin infâkı nefislerinden olur ve onlar da kendilerini hizmetten esirgemezler. Âriflerin infâkı gönüllerinden olur ve onlar murâkabeden uzak durmazlar. Âşıkların infâkı ruhlarından olur ve ruhlarını kazâ-i ilâhiyyenin cârî olduğu mekânlardan uzak tutmazlar.

Sözün kısası zenginlerin infâkı malın cepten çıkarılmasıdır. Dervişlerin infâkı ağyârın (mâsivânın) gönülden çıkarılmasıdır.

Bu âyette önce îmân zikredilmiştir. Çünkü îmân, kalb işidir. Sonra namaz, o da bedenle olur; sonra infâk, o da mal ile olur. Böylece bütün ibâdetler burada toplanmış oldu. Îmânda necât; yâni kurtuluş, namazda münâcât; yâni yalvarma, infâkta terfî-i derecât vardır. Îmânda beşâret, namazda keffâret, infâkta tahâret vardır. Îmân izzet, namaz kurbet (Allah'a yaklaşma), infâk ziyâdelik ve artıştır.

Denilmiştir ki: Bu âyetlerde takvâ, gayba îmân, namaz ve infâk olmak üzere dört şey anlatılmıştır. Bu dört özellikten herbiri kemâliyle hulefâ-î râşidînin sıfatlarıdır. Âyette onların fazîletlerine işâret edilmektedir.

Takvâ Hz. Ebû Bekir (r.a.)'ın fazîletidir. Nitekim onun hakkında nâzil olduğu belirtilen şu âyette onun takvâsına işâret vardır: "***Kim verir, takvâ üzere bulunursa, en güzeli de tasdîk ederse...***" (el-Leyl, 92/5-6).

Gayba îmân Hz. Ömeru'l-Faruk'un özelliğidir. Nitekim onun hakkında: "***Allah sana yeter, sana uyup arkandan gelen mü'minlere de***" (el-Enfâl, 8/64) buyrulur.

Çokça nâfile namaz kılmak Hz. Osman Zinnûreyn'in sıfatıdır. Nitekim: "***Yoksa gecelerini secdede ve ayakta durarak ibâdetle geçiren***" (ez-Zümer, 39/9) âyeti buna işârettir.

İnfak da Hz. Ali'nin sıfatıdır. Nitekim: "***Mallarını gece gündüz, gizli ve açık dağıtanlar***" (el-Bakara, 2/274) âyeti buna işârettir.

Sûfîlere göre infâkın birinci mertebesi, sehâdır. Onun arkasından cûd; yâni cömertlik ve îsâr gelir. Malın birazını verip birazını kendine ayıran sehâvet sâhibidir. Malının çoğunu dağıtıp birazcık da kendine ayıran cûd ehlidir. Zarûret miktarı mal ile hayat şartlarına göğüs geren ve kendi ihtiyacı olan şeyi, başkasına veren, îsâr ehlidir. İnfâkın her türlüsünde pek çok fazîletler vardır.

❀

Rivâyete göre **Ebû Abdullah el-Hâris er-Râzî** şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, peygamberlerinden birine şöyle vahyetmiştir: Ben filân kimsenin ömrünün yarısını fakirlik, diğer yarısını da zenginlikle geçmesine hükmettim. Kendisine sor, hangisini önce isterse onu vereyim." Devrin peygamberi o zâtı çağırdı ve gelen vahyi haber verdi. Adamcağız: "Âilemle istişâre ettikten sonra haber vereyim." dedi. İstişâre sırasında hanımı: "Zenginliğin fakirlikten önce olmasını isteyelim." dedi. Adam: "Zenginlikten sonra fakirlik zor olacaktır. Fakirlikten sonra zenginlik ise pek tatlı olur" dedi. Kadın:

“Sen benim sözümü dinle!” diye diretince adamcağız devrin nebîsine vardı ve kararını “ömrünün ilk yarısı zenginlikle geçmesi” şeklinde açıkladı. Allah Teâlâ onların dünyevî imkânlarını genişletti ve onlara zenginlik kapılarını açtı. Hanımı ona dedi ki: “Eğer bu zenginlik nimetinin bizde kalmasını istiyorsan, insanlara karşı sehâvetle muâmele et! O da böyle yaptı. Ne zaman kendisine bir elbise satın alacak olsa hemen bir fakîre de elbise aldı. Ömrünün ilk yarısı zenginlikle geçmesi takdîr edilen adamın yarı ömrü geçince Allah Teâlâ devrin nebîsine vahyederek buyurdu ki: *“Ben onların ömürlerinin yarısını fakirlik, yarısını da zenginlik olarak geçmesine hükmetmiştim. Fakat onları nimetlerime şükreder bir halde buldum. Şükür ise nimetin artmasını gerektirir. Binâenaleyh ona, ömrünün kalan kısmının da zenginlikle geçmesine hükmettiğimi bildir.”*

❀

Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî (k.s.) der ki:
Anbarındaki tohumu çıkarıp eken tarlasına
Anbarını boşalttı ise de, anbarı değer kazandı
Tohumunu anbarında bırakıp ekmeyen kimse ise
Gûyâ aklınca kârlı, ama zararı daha sonra anlaşılır.

Hâfız da şöyle der:
Kârun’un çok zengin hazînesini dünyâ günleri yok etti.
Bunu goncaya söyleyin ki altındakini gizli tutmasın,
et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye’de şöyle geçer: ***“Kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infâk ederler.”*** âyetinin anlamı şudur: Varlık vasıflarından Rabb ile kul arasında taksîm olunan namazın kula âid olan kısmı oranında verirler.” demektir. Kul kendine âid kısmı tamamlayıp sınır noktasına gelince inâyet-i ezeliyye lütuf esintileriyle ona ulaşır ve onu Hakk’ın yakınlık mertebelerine ulaştırır. Hakk Teâlâ’nın Hz. Peygamber (s.a.)’e cezbesi ***“Yaklaş”*** hıtabıyla vârid olduğu gibi, kula olan cezbesi de ***“Allah’ına secde et ve O’na yaklaşmaya çalış!”*** (el-Alâk, 96/19) hıtâbı ile olur.

Namazda secdeden sonraki teşehhüd, enâniyet (benlik) perdesinden kurtuluşa ve Rabbânî cezbelerle Hakk’ın cemâlini müşâhedeye, vuslata işârettir.

“et-Tahiyyat” ile kul, kavuşma özlemi ve senâ armağanı ile meliklerin huzûruna çıkan kulların sûretlerini murâkabe eder.

Sağa ve sola selâm vermek iki dünyâyı; sağ tarafta cennet nimetlerine çağıran dâ’vetçiyi, sol tarafta da şehvet ve lezzete çağıran dâ’vetçiyi selâmlamaya işârettir. O durumda kul münâcât ve duâlara icâbet makamındadır. Hakk’ın ikrâm denizinde müstağraktır. Hakk’tan gelen cezbe bağıyla mukayyeddir. Nitekim Allah Teâlâ: ***“Câhiller kendilerine lâf attıkları zaman “selâm” derler.”*** (el-Furkan, 25/63) buyurur.

Zâhir ehli selâmla namazdan çıkmış olur. Hakîkat ehli ise ikame-i salâttan çıkar,

idâme-i salâta girerler. Nitekim âyet-i kerîme'de: "***Onlar ki namazlarına müdâvimdirler.***" (el-Meâric, 70/23) buyrulmuştur. Bir gurup vardır ki namaz kılarlar ve kıldıkları namaz onları kötülüklerden korur. Nitekim: ***"Namaz kötülük ve yasaklardan alıkor."*** (el-Ankebût, 29/45) âyeti buna delîldir.

Bu namaz ehli, ***"gayba inanan ve namazlarını dosdoğru kılan ve Allah'ın kendilerine verdiklerinden infâk edenlerdir."*** (el-Bakara, 2/3) Onların infâklarına mukabil gaybî olarak bâzı ikrâmlar hazırlanmıştır ki bunlar, bir kudsî hadîste şöyle anlatılır: *"Ben sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği ve hiçbir kulağın duymadığı, ve hiçbir kimsenin aslâ hayâl bile edemediği şeyler hazırladım."*[191]

Bu âyet ve hadîslerle insanlar kendileri için hazırlanan nimetlerden haberdâr olmuşlar; bu nimetlere kavuşma husûsunda aradaki perdenin sâdece kendi vücûdları olduğunu anlamışlardır. Bu sebebten varlık perdelerini yakacak ateşe iştiyâk duymuşlardır. Onlar namaz Tûr'unda nâr (ateş) görenlerdir. Çünkü onların namazı, Mûsâ'nın Tûr-i Sinâ'daki Hakk'a olan münâcâtı mesâbesindedir. Namaza girdiklerinde onlara: *"Ateşte olan ve civarındakilere mübârek olsun"* ve *"sübhânallahi rabbi'l-âlemin = âlemlerin Rabbını tesbih ederiz."* diye nidâ olunur. Hakk'ın kendilerine verdiği vücûd özelliklerini; yâni âzâlarını namaz ateşinin odunu yaparlar. O odunu da namaz için infâk ederler. Namazlarını dosdoğru kılarlar ve kendilerine: ***"Siz ve Allah'dan başka taptığınız her şey cehennem odunudur. Siz oraya varacaksınız."*** (el-Enbiyâ, 21/98) diye nidâ olunur.

Vücûd odununu ve Allah'ın dışında tapılan her şeyin vücûdunu namaz ateşinde yakamayanların âhıret ateşinde yanmaları kaçınılmazdır. Namaz ateşiyle âhıret ateşi arasında ki fark şudur: Namaz ateşi, kişileri Allah'dan perdeleyen varlıkların özünü yakar. Bedenleri ve derileri kalır. Bu deri, onların vücûdlarının özünden bir perde ve bir sûrî varlıktır, cildden olan deri değildir. Buradaki inceliği ancak aşkla yanan akıl sâhibleri kavrayabilir.

Cehennem ateşi ise onların derilerini yakar, vücûdlarının özünü bırakır. Şüphesiz onların perdeleri aslâ kalkmaz. Çünkü ***"Onlar o gün rabblarına perdelidir."*** (el-Mutaffifîn, 83/15) Deri her ne kadar yansa da vücûdun özü kalır. Nitekim âyette şöyle buyurulur: ***"Derileri piştikçe azâbı tadıp durmaları için derilerini yenileyeceğim."*** (en-Nisâ, 4/56)

Varlık özünü, mal ve makam gibi varlık alâmetlerini namaza ve Allah'a yakınlık yolunda infâk edene Allah namaz ateşinin vücûdunu infâk eder. Yâni ona bu vesîleyle bir vücûd verir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz hakkında: *"Ben de sana infâk ederim."* buyrulmuştur. Böylece kul, namaz ateşiyle varlık benliğinden kurtulur. Kulun namazı namaz ateşinin nûru ile dâimî olur ve Allah'ın peygamberlere indirdiklerine îmân eder.

❀

IV. KUR’AN’A VE KİTAPLARA VE ÂHIRETE İNANIRLAR

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَۚ وَبِالْاٰخِرَةِ
هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾

4. Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene îmân ederler, âhıret gününe de kesinkes inanırlar.

“İnananlar ki;” âyetin bu kısmı, ehl-i kitabın inananları hakkında nâzil olmuştur. Daha önceki kısmı ise *“Kendilerine rızık olarak verilen şeylerden infâkta bulunan kimseler”* kavl-i şerîfine kadar Arapların mü’min olanları hakkındadır. *“Sana indirilen”*den maksad bütünüyle Kur’ân ve baştan sona şerîat-ı Muhammediyye’dir. Bu âyet indiği zaman Kur’ân’ın bir kısmı henüz inmediği halde, sanki tamâmı inmiş gibi; *“Sana indirilen”* lâfzının mâzî sîgasıyla gelmesinin sebebi; olanın, olacak olana üstün tutulması veya olmak üzere olan bir şeyin olmuş gibi değerlendirilmesidir. Nitekim âyette şöyle gelmiştir: ***“Ey bizim kavmimiz, haberiniz olsun ki biz, Mûsâ’dan sonra indirilen, kendisinden önceki kitapları doğrulayıp gerçeği ve doğru yolu gösteren bir kitap dinledik.”*** (el-Ahkâf, 46/30) Cinler, kitabın tamâmını dinlemediklerinden; henüz kitabın nüzûl zamânı olduğu ve bir mushaf hâlinde toplanmadığından bu sözü sarfetmişlerdir.

el-Kevâşî adlı eserde bu konu şöyle îzâh edilmektedir: Kur’ân tek bir bütündür. Birazına inanan tamâmına inanmış, birazını yalanlayan tamâmını yalanlamış sayılır.

“Sana indirilen” şeklinde âyette anlatılandan maksad, vahy-i metlüv olan Kur’ân ve gayr-ı metlüv yâni mânâ olarak Rasûlullah’a vahyedilen ve O’nun tarafından ifâde edilen vahiydir. Vahyin metlüv olanı Kur’ân’ın harfleri ve sesleri demek olan âyetler ve şekillerdir. Gayr-ı metlüv olanı ise Hz. Peygamber’in ibâdet, zekât, hudûd, cinâyetler ve başka konularda bildirdiği şeylerdir. Nitekim Allah Teâlâ: ***“O boş konuşmaz. Her ne söylerse, ona mutlak vahyolunuyordur.”*** (en-Necm, 53/3-4) buyurur. Âyette geçen inzâl; yâni indirmek kelimesi vahiy anlamınadır. Bildirmek anlamını da ifâde eder. Bu anlama alındığı takdîrde vahiy bir şeyi yukarı çıkarmak, aşağıdan yukarı taşımaktır. Eğer vahiy inzâl mânâsına alınırsa ki o, bir şeyi yukardan aşağı indirmektir. O zaman da Cibrîl’in teblîğ için semâdan indirmesidir. Nitekim Allah Teâlâ: ***“Rûhu’l-Emîn indiriyor onu”*** (eş-Şuarâ, 26/193) buyurur.

İnzal bir şeyin yukardan aşağı taşınmasıdır. O da kendilerinin yüklendiği kelimeler vâsıtasıyla mânâlara yönelik bir taşımadır. Sahîfelerin dışındaki ilâhî kitapların inmesi, Allah bilir ama, görevli meleğin bu ilâhî emâneti Hakk katından rûhânî olarak telâkki etmesi, ya da Levh-ı mahfûzdan ezberleme yoluyla peygamberlere bildirmesi sûretiyle gerçekleşir.

“Senden önce indirilen” kitaplar: Tevrât, İncil ve diğer kitaplardır. Bunların hepsine icmâlen/topluca; Kur’ân’a ise tafsîl üzre inanmak farz-ı ayndır. Bizim Kur’ân ahkâmının

tafsîlâtıyla kulluk etmemiz ve bu tafsîlâtı öğrenmemiz de farz-ı kifâyedir. Çünkü Kur'ân'ı tafsîlâtıyla öğrenmenin herkese farz-ı ayn olmasında âşikâr bir zorluk ve maîşet işini ihmâl ve ihlâl gibi tehlikeler vardır.

*et-Teysîr'*de der ki: Ahkâmı çelişkili olmakla beraber, ilâhî kitapların hepsine topluca îmân iki şekilde olur:

1- Hepsinin Hakk katından geldiğini tasdîk,

2- İlâhî kitapların nesholunmayan hükümlerine inanmak.

"Onlar âhıret gününe sağlam inanırlar." âyetindeki "Âhıret" kelimesi "Evvel" kelimesinin zıddıdır; yâni "son gün" demektir. Dünyânın dünyâ, âhıretin de âhıret olarak anılmasının sebebi birbirlerine göre farklı sıfatlara sâhib olmalarındandır. Dünyâ âhırete göre daha yakın olduğu için bu adı alırken âhıret, dünyâdan daha sonra olduğu için bu adla anılmıştır.

Âhırete yakîn ile inanırlar. *"Îykan"*, bir şeyi kesin ve sağlam bilmek demektir. Nazar ve istidlâl tarîkıyla her türlü şüphe ve tereddüdden uzak olarak bir şeye tam inanmaktır. Bu yüzden Allah Teâlâ'nın ilmi "yakîn" diye adlandırılamaz. "Ulûm-i zarûriyye" denilen kesin olarak bilinen bilgilere de yakîn denilemez. Mü'minler ehl-i kitabın şüphe ettiği ve vehme kapıldığı şeyleri kesin olarak bilip onlara inanırlar. Ehl-i kitâbın vehimlerine göre cennete Yahûdî ve Hristiyanlardan başkası giremiyecektir. Cehennem ateşi onları birkaç gün yakacak, ondan sonra devam etmeyecektir.

Cennet nimetleri dünyâ nimetleri türünden mi, yoksa değil mi? Cennet nimetleri kalıcı mı, geçici mi? Bu konularda insanların hep şüpheleri vardır. Onlardan bir gurubu der ki: Cennet ehlinin cennette yeme, içme ve evlenme gibi nimetlerden yararlanması, dünyâdaki hallerine göre olacaktır. Bir gurub da der ki: Bu nimetler dünyâda vücûdun gelişmesine ve üremeye yarayan ve bu sebeble ihtiyaç duyulan şeylerdir. Ehl-i cennet bu tür şeylerden müstağnîdir. Onların aldıkları haz ve lezzet maddî değil, rûhîdir. Ses, duygu ve sevinç şeklindeki hazlardır.

"İyice inananlar" kelimesinin, onlar anlamındaki zamîrden sonra getirilmesi, mü'minler dışındaki ehl-i kitâba ta'rîzdir. Âhıreti, hakîkatine aykırı bir biçimde isbât etme gayretinde olanlara bir kınamadır. Onların âhıret konusundaki inançları, yakîn mertebesine erişmediği gibi, doğruluktan da uzaktır. Âhıret kelimesinin *"îkân"* kelimesinden önce gelmesi, *"sana ve senden önce indirilenlere inananların"* kesin bilgi ve inançlarının ehl-i kitabın ikrârlarıyla isbât etmeye çalıştıkları âhırete değil, gerçek âhırete yönelik olduğuna delâlet etmektedir.

Ebu'l-Leys, *Tefsîrinde* der ki: Yakîn üç türlüdür. Görerek ulaşılan yakîn, haberle elde edilen yakîn ve delâlet yoluyla varılan yakîn. Görülerek ulaşılan yakîn (ıyânî): Bir şeyi görmekle, o şey hakkındaki her türlü şüphenin ortadan kalkmasıdır. Delâlet yoluyla olan yakîn, bir yerde yükselen bir duman gören kimsenin ateşi görmese de orada ateş olduğunu bilmesi şeklindeki yakîndir. Haberle elde edilen yakîn ise, bir kimsenin gidip görmese bile bu dünyâda Bağdad diye bir şehrin bulunduğunu başkalarından duyarak bilmesi şeklinde olan yakîndir. Bu âyette hem haber, hem delâlet anlamında yakîn

vardır. Âhıret haktır. Çünkü haber, görme sırasında *“ıyân”*a dönüşecektir.

Sûfîler der ki: İlme’l-yakîn, şerîatın zâhirîdir. Ayne’l-yakîn şerîattaki ihlâstır. Hakka’l-yakîn müşâhede makamına ermektir. İlme’l-yakîn doğru düşünce ve istidlâl yoluyla bâtınî idrâkin ürünüdür. Bu makam gayba inanan âlimlere mahsûstur. Ancak ervâh-ı kudsiyye ile münâsebet sûretiyle ziyâdeleşir. O halde ilim ayn olur. Ayn için mâlûmu müşâhede ile hâsıl olan yakînin dışında bir mertebe yoktur. Bu mertebeden yükselebilmek için “ikilik” (dualizm = isneyniyyet) perdesinin kalkması lâzımdır. İkilik perdesi kalkınca “Ayn” hak olur. Hakka’l-yakînin artması; kendisinden sonra hiçbir perde kalmamasıdır ki bu makamın aynı (sûrî kısmı) velîlere, hakkı (gerçeği ve hakikati) da nebîlere mahsûstur. Bu derece ve makamlar, devamlı abdestli bulunmak, zikre devam, az konuşup yerin ve göklerin sâhibini düşünmek, farz ve sünnetlere iyice sarılmak, mâsivâyı terk, az yemek, helâl lokma, doğru söz, kalb ile Allah’ı murâkabe gibi mücâhede yollarıyla gerçekleşir. Bütün bu saydıklarımız Hakk’ı muâyene ve müşâhedenin anahtarlarıdır. *Esrâru’s-sürûr bi’l-vusûl ilâ ayni’n-nûr* adlı *Nusûs şerhi’*nde böyle geçmektedir.

❀

Âhırete kesin îmân, ona hazırlanmayı gerektirir. Nitekim: “Şu on gurup insan aldanmıştır.” denilir:

1. Allah’ın kendisini yarattığını bilen fakat O’na kulluk etmeyen,
2. Allah’ın kendisini rızıklandırdığına inanan fakat O’na güvenmeyen ve onunla tatmin olmayan,
3. Dünyânın geçici olduğunu bilen fakat yine ona aldanan,
4. Vârislerinin kendisine düşman olacağını bilen; yine de onlar için mal toplayan,

Şâir der ki:
Sen âhırete beraber götürmek için kendine yarar amel yap.
Çünkü âhırette çocuklarından bile fayda gelmeyecektir.

5. Ölümün kendisine yaklaşmakta olduğunu gördüğü halde ona hazırlık yapmayan,
6. Kabre gireceğine inanan fakat onun imarına çalışmayan,
7. Hak sâhibinin kendisini hesâba çekeceğini bildiği halde ona delîl hazırlamayan,
8. Sırattan geçeceğini bildiği halde günahını hafifletmeyen,
9. Cehennemin günahkârların yurdu olduğunu bildiği halde günahlardan sakınmayan,
10. Cennetin iyilerin yurdu olduğunu bildiği halde iyi ameller işlemeyen. Bu saydıklarım *et-Teysîr’*de böylece zikredilmiştir.

❀

Zünnûn Mısrî (k.s.) der ki: “Yakîn, emelleri azaltmaya çağırır. Emelleri azaltma zühde götürür, zühd de hikmet doğurur. Hikmet işlerin sonuçları hakkında bir düşünme duygusu meydana getirir.

Ebû Ali Dekkâk (k.s.) der ki: Hz. Peygamber (s.a.)'in Hz. Îsâ hakkındaki: *"Yakîni ziyâde olmasaydı havada yürümezdi"*[192] sözü, aslında kendisinin Mi'râc gecesindeki hâline işâret etmektedir. O gecenin lâtîfelerinden olarak Allah Rasûlü buyurmuştur ki: *"Ben Burak'ı gördüm, o yerinde kaldı ben yürüdüm."*[193]

Ebû Türâb der ki: Çölde azıksız yolculuğa çıkan bir delikanlı gördüm. Kendi kendime dedim ki: "Eğer bunun yanında "yakîn" azığı yoksa muhakkak helâk olur." Çocuğa seslendim: "Böyle bir yolda azıksız mı dolaşıyorsun?" Delikanlı bana: "Be adam, başını kaldır da bir bak. Allah'dan gayri bir şey görüyor musun?" dedi. Bunun üzerine ben: "Sen bu mertebeye erdikten sonra istediğin yerde ve istediğin şekilde dolaş!" dedim.

İbrâhîm Havvâs (k.s.) der ki: Helâl azık için çıktım ve balık avcılığına başladım. Ağıma bir balık düştü. Onu çıkardım ve ağımı tekrâr attım. Bir daha balık yakaladım. Sonra tekrâr attım, şöyle bir ses duydum: "Allah'ı zikretmekte olanlardan başka azık bulamadın mı ki, onları öldürüyorsun? Bunun üzerine ağ çubuğunu kırdım ve balıkçılığı bıraktım." *Kuşeyrî Risâlesi'*nden.

*et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'*de şöyle anlatılır: Varlık perdesinin zilletinden kurtulan, uhrevî işlerde yakîne ermenin izzetine ulaşır. Gözleri perdeli olsa da inanır. Perde kalkınca yakîn derecesinde bilip inanır. Nitekim Emîru'l-Mü'minîn **Ali** (k.v.) şöyle demiştir: "Perdeler açılmış olsa bile yakînim artmazdı." Çünkü varlık perdeleri açılan kimseyi dünyânın cismânî perdeleri uhrevî işleri müşâhededen engelleyemez. Böyleleri perdelerin açılmasıyla îmân mertebesinden îkân mertebesine ererler. Nitekim Allah Teâlâ böyleleri için: ***"Onlar âhırete îkân ile inanırlar"*** buyurur. Böylelerinin îkân ile âhıret gününe inanmaları, peygamberlere nâzil olan semâvî kitaplara inanmadan başkadır. Çünkü bunlar Allah'a ve kitaplarına inanma mertebesinden kurtulamazlar. Bu büyük bir sırdır. Bu iki mertebe arasını tefrîk edeni ben görmedim. Bu da insan için âhıret işlerinin hepsinin keşf yoluyla müşâhedesinin mümkün olmamasındandır. Âhırette müşâhede yoluyla gören mü'min iken mûkın olur. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: ***"Şimdi senden perdeyi kaldırdık. Artık bugün senin gözün çok keskindir."*** (Kâf, 50/22) Allah'ın zât ve sıfatına âid şeylerin bütünüyle müşâhedesi mümkün değildir. Çünkü Allah Teâlâ küll ve cüz olmaktan, yâni parça veya bütün hâlinde bulunmaktan münezzehdir.

Müşâhede erbâbı, cemâl ve celâl sıfatlarının şühûduna ermekle ayne'l-yakîn, hatta hakka'l-yakîn mertebesine erseler bile henüz müşâhede etmedikleri şeyler sebebiyle îmân mertebesinden çıkmış sayılmazlar. İlim açısından Allah'ı ebediyyen ve aslâ ihâta etmeleri de mümkün değildir. ***"O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler."*** (el-Bakara, 2/255)

❀

V. RABLARINDAN HİDÂYET ÜZREDİRLER

أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

5. "İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidâyet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır."

Kur'ân *"muttakîlere hidâyettir"* denilince, "muttakîlerin özelliği ne ki, böyle bir şeyle mümtaz kılınmışlar?" denilecek olursa buna *"Onlar gayba îmân edip namazı kılan..."* diye başlayıp devam eden âyetlerdeki özellikleri sayılarak cevap verilir. " أُولَٰئِكَ " ile başlayan âyet; kendisinden önceki âyetle bağlı olmayan bir başlangıç cümlesi kabûl edersek o zaman mânâ: "İşte bunlar daha önce sayılan sıfatların tabîî sonucudur." şeklinde olur.

Gayba îmân ve diğer özellikleri sayılan takvâ ehli kişiler, anılan özellikleri sebebiyle başkalarından tamâmen farklıdırlar. O sebeble onlar müşâhede yoluna dizilmişlerdir. Âyette onlardan bahsederken, "işte onlar" diye uzaklık ifâde eden " أُولَٰئِكَ " işâret zamîrinin kullanılması onların derecelerinin yüksekliğini ve fazîletteki üstünlüklerini gösterir.

"هُدًى" kelimesinin nekre olması hidâyetin yüceliğini göstermek, künhüne vakıf olmanın mümkün olmadığı gibi, değerini takdîr etmenin de mümkün olmadığına işâret içindir. Nitekim "Falanı görsen, bir adam görmüş olursun" lâfı da buna benzer.

"هُدًى" kelimesinin "عَلَى" ile kullanılması, muttakîlerin hidâyet ile özdeşleşmelerini gösterir. Bir şeyi benimseyen kimsenin, o şeyin etkisi ve tasarrufu altına girmesine işârettir. Bu da ancak tefekküre dalmak, delillere nazar etmek ve amellerde nefs muhâsebesi yapmakla olur. Allah Teâlâ muttakîlere dünyâda ikrâmda bulunmuş, hidâyet vermiş ve ölmeden önce kurtuluş yolunu göstermiştir.

Onların bu hidâyeti Rabbları katından olup Hakk'ın her türlü hidâyet ve tevfîkını şâmildir. Rab kelimesinin hidâyette olanların yerini tutan zamîre izâfe edilmesi, bu sıfatla mevsûf olanların ve onlara izâfe edilen şeyin değerini yüceltmek içindir. Ayrıca bu âyette hidâyete sâhib olanların bütün bu sıfatları taşıyanlar olduğu anlatılmıştır. ***"Allah'a, bize gönderilene, İbrâhîm'e, İshâk'a, Ya'kûb'a ve torunlarına gönderilene, Mûsâ ve Îsâ'ya verilene, Rabbleri tarafından peygamberlere verilenlere, onları birbirinden ayırd etmeyerek inandık, biz O'na teslim olanlarız." deyin. Sizin inandığınız gibi inanmış olsalar doğru yolu bulmuş olurlardı."*** (el-Bakara, 2/136-137) buyurularak îmânın şerefini beyân için, diğer amel ve ibâdetlerin adı geçmeden kalb ile inanma ve dil ile ikrârın sonucunun hidâyet olduğu anlatılmaktadır. Çünkü îmân güçlü olursa nefsin karşı koyması ona tesir edemez. Îmân ona gâlib gelir, uzun süre bâtılda kaldıktan sonra onu tevbeye götürür. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ***"İnananlar ve sâlih amel işleyenleri îmânlarına karşılık Rabbları doğru yola iletir."*** (Yûnus, 10/9)

"Tâat ehli olanların nûrları önlerinden ve sağ yanlarından koşup gider. Onlar tâat

binekleri üstündedirler. Onları melekler karşılar. Hak Teâlâ buyurur ki: ***“Muttakîleri o gün heyet hâlinde Rahmân’ın huzûrunda toplarız.”*** (Meryem, 19/85)

Muttakîleri melekler karşılar. İsyânkârlar kıyâmet şaşkınlığı içinde yapayalnız kalırlar. Onlarda bir tâat nûru olmadığı gibi, melekler tarafından da karşılanacak değillerdir. Böyle olunca da onlar yollarını bulamayacaklar, kendilerine yol gösteren de olmayacaktır. Allah Teâlâ ehl-i cennet hakkında buyurur: ***“O gün cennetlikler gerçekten nimetler içinde safâ sürerler. Onlar ve eşleri gölgeler altında tahtlara kurulurlar. Orada onlar için her çeşit meyve vardır. Bütün arzuları yerine getirilir.”*** (Yâsîn, 36/55-57) Cennetlikler, mükâfâtlarının güzelliği sebebiyle size dönüp bakmazlar. Cehennemlikler ise cezâlarının ağırlığı sebebiyle size merhamet etmezler. “Selâm size ey düşkünler,” Sizin benzerleriniz sizi nasıl geçmiş? Size yol gösteren yok ise ben size yol gösteririm. Eğer size hak ettiğiniz şekilde muâmele edecek olursam, bu işin keremi nerde kalır? *et-Teysîr*’de böyle yazılıdır.

Sa’dî (k.s.) der ki:

Yûsuf (a.s.) kardeşleri yüzünden zindanda kaldı.
O’nun değeri anlaşıldı ve Mısır’a melik oldu.
Ancak o, kardeşlerini bağışladı.
Sûretleri güzel olanların mânâsı da budur ki
Kötü huylu insanları öldürmezler ve afvederler.
Böylelerinin az da olsa hediyelerini kabûl ederler.
İşte ben de senin makbûl olan lutfundan ümidvârım.
Sana takdime lâyık benim hiçbir şeyim yok,
Bana lütfunu bahşeyle, sana afv ümîdiyle geliyorum.
Beni afv deryândan ümitsiz bırakma ya Rabb!

“İşte onlar felâha erenlerdir.” âyetindeki (أُولَٰئِكَ) kelimesinin iki defa tekrarlanması, iki hükümden birinin diğerinden ayrı olduğuna işâret etmektedir. Önceki ile ikincisi arasına atıf harfinin girmesi, ikisinin gerçekten ayrı ayrı olduğuna dikkat çekmektedir.

Felâh sıfatı sâdece onlara mahsûstur. Yahûdî ve hristiyanları kapsamaz. Ayrıca bu âyet muttakîlerin felâhdan başka özelliklerinin bulunmadığı anlamına gelmez. Buradaki tahsîs, sıfatın mevsûfuna âid olduğunu gösterir. Mevsûfun sıfatına mahsûs olduğunu değil. İstediğini elde eden kurtuluş sâhibine zafer yolları açılmıştır, artık kapalı değildir.

Felâh’ta yarılma, açılma ve kesilme mânâsı vardır. Çiftçilere *“fellâh”* denilmesi onların toprağı yarıp açması ve kazması yüzündendir. Arapça’da bir darb-ı mesel olan “demiri demirle kesmek” de felâh kelimesiyle ifâde edilmiştir. O zaman âyetin mânâsı, “onlar, kıyâmet günü cennette kurtuluşa ermiş, cehennemden kurtulmuş kimselerdir, dünyâda ve âhırette hayır onlar için ayrılmıştır.” şeklinde olur.

Felâhın meydana gelmesi üç şeyle olur.

1- Nefse gâlib gelmek: Muttakîler, hevâlarına kanmadılar ve dünyâya aldanmadılar, dünyânın câzibesi onları azdırmadı. Şeytan onları vesvese ve kötü arkadaşla fitneye düşürüp yoldan çıkaramadı.

2- Küfür, dalâlet, bid'at, cehâlet, nefse aldanma, şeytanın vesvesesi, îmânın kaybolması, güvenin yok olması, kabirde yalnızlık, kıyâmette güçlük, sıratta ayak kayması, zebânîlerin eline düşmek, cenneti kaçırma ve mahrûmiyet çağrısı gibi tehlikelerden kurtulmaktır.

3- Ebedî cennet nimetleri içinde kalmak, sonsuz bir devlete, bitmeyen nimete, hüznü olmayan sevince, ihtiyarlığı olmayan gençliğe, sıkıntısı olmayan rahata, hastalığı olmayan sıhhate, hesâbı olmayan âhırete, hıcâbı olmayan cemâle kavuşmaktır. *Tefsîru't-Teysîr'de* böyle yazılıdır.

Vaîdîler bu âyete dayanarak ehl-i kıble olan günahkârların da cehennemde devamlı kalacakları tarzındaki görüşlerini takviyeye çalışmışlardır. Ancak bu iddiâ şu şekilde reddedilir:

Âyetteki felâha erenlerden murâd, felâhta kemâle erenlerdir. Bunun tabîî sonucu, o felâha erenlerin özelliklerini taşımayanlar için kâmil mânâda felâh yok demektir. Nitekim *Beyzâvî Tefsîri'*nde böyle gelmiştir.

Şeyh Necmüddin Dâye (k.s.) der ki: "هُدًى" kelimesinin nekre olması, Allah'ın sırlarından bir sır, nûrlarından bir nûr, lütuflarından bir lütuf ve hakîkatlerinden bir hakîkattir. Allah'ın nebîlere ve velîlere ihsân ettiği şeylerin tümü, O'nun zâtî in'âmının, ihsânının ve sıfatının kemâli yanında okyanustan bir damla mesâbesindedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) buyurur: *"Allah'ın hazînesi dopdoludur. Gece ve gündüz ondan yapılan infâk onu eksiltmez."*[194]

Hidâyet kelimesinin nekre olmasında şöyle zarîf bir işârî anlam daha vardır. Müttakîler bu hidâyet sâyesinde sana ve senden öncekilere indirilene inanırlar ve âhıreti îkân ile kabûllenirler. Onlar felâh ehlidirler ki, vücûd perdesinden, namaz ışığı ile kurtulmuşlardır ve âhıreti müşâhede etmişlerdir. Hidâyete inâyetleri onları kurb makamına ve izzet menziline ulaştırır. O'na kavuşma menzilinden başka yerde konaklamazlar, O'nun bahçesinin dışına bir adım atmazlar. Büyük bir saâdete ererek yüksek derecelere kavuşur ve Hakk Teâlâ'nın şu kavlinin anlamını tam olarak gerçekleştirirler: "***Dönüş şüphesiz Rabbinedir.***" (el-Alâk, 96/8)

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (k.s.) der ki:

Eğer istersen gündüz gibi nûrlu ve aydınlık olmak
Gece gibi karanlık olan vücûd varlığını yak,
Varlığın, merhametli olan Hakk'ın varlığındandır.
Maddî olan varlığını kimyâ-yı mârifet içinde erit.

[180]. *Münâvî*, IV, 71, 248
[181]. *Buhârî*, Îmân, 37; *Müslim*, Îmân, 57; *Ebû Dâvud*, Sünnet, 16; *Tirmizî*, Îmân, 4; *İbn Mâce*, Mukaddime, 9; *Müsned*, I, 27, 51; II, 107; IV, 129
[182]. *Aclûnî*, II, 390
[183]. *Kenzü'l-ummal*, VII, 325
[184]. *Müslim*, Mesâcid, 251-254; *Ebû Dâvud*, Salât, 46
[185]. *Buhârî*, Bed'ü'l-halk, 6; *Müslim*, Îmân, 259, 264; *Nesâî*, Salât, 1; *Müsned*, III, 148, IV, 208
[186]. *Müsned*, II, 180, 206, 208; V, 242, VI, 7
[187]. *Aclûnî*, I, 269
[188]. Hz. Peygamber'in namaz için tekbir alırken veya aldıktan sonra okuduğu duâlarla ilgili değişik rivâyetler vardır. Bunlardan birisi de bu âyetteki duâdır. Şâfiîler bu rivâyeti esas alarak bu duâyı okumayı sünnet sayarlar. Hanefiler ise bir başka rivâyette geçen Sübhâneke'yi okumayı sünnet görürler. *Ebî Dâvud*, Salât, 118-120
[189]. bk. *Irakî*, Muğnî, IV, 150
[190]. *Münâvî*, II, 459
[191]. *Buhârî*, Bed'ü'l-halk, 8; *Müslim*, Cennet, 2
[192]. *Irakî*, Muğnî, IV, 97
[193]. *Müslim*, Îmân, 259; *Müsned*, III, 148
[194]. *Buhârî*, Tefsîr (11), 2; *Müslim*, Zekât, 36

KÂFİRLER

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلٰٓى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ ۘ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

6. Gerçek şu ki, kâfir olanları *(azâb ile)* korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir; îmân etmezler.

7. Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için *(dünyâ ve âhırette)* büyük bir azâb vardır.

❀

Allah Teâlâ has kullarını ve velîlerini kendilerini hidâyet ve felâha lâyık kılan sıfatları ile andıktan hemen sonra bunun aksi sıfatlara sâhib, hidâyetin fayda vermediği, delîl ve tehdîdlerin kâr etmediği kâfirlerden bahsediyor. Burada Ebû Leheb, Ebû Cehil, Velîd b. Muğîre gibi müşriklerle yahûdî ileri gelenleri ve küfründe kararlı olup îmâna dönmeleri umulmayan bütün kâfirler kasdedilmektedir.

Küfür, sözlükte örtmek ve perdelemek demektir. Şerîatte ise Hz. Peygamber (s.a.)'in getirdiği bilinen zarûrî bilgileri inkâr demektir. Müslüman olan kimselerin mecbûr olmaksızın küfür sembolü olan libâslar giymesi, zünnar kuşanması ve benzeri hareketler küfür alâmeti sayılmıştır. Çünkü bunlar tekzîbe; İlâhî ahkâmı reddetmeye delâlet etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.)'i tasdîk eden, onun getirdiklerine inanan kimse bu tür bir davranış içine giremez. Çünkü zinâ, içki, kumarda olduğu gibi insanı bu tür kıyâfetleri giymeye sevk eden bir âmil yoktur. Bunları ancak bizâtihî kâfir olan yapar.

Kur'ân'da kâfir kavramı dört değişik anlamda geçmektedir:

1- Mü'min kelimesinin zıddı olarak: "***O küfredenler ve Allah'ın yolundan sapanlar, saptıranlar muhakkak ki hidâyetten pek uzak bir dalâlete düşmüşlerdir.***" (Muhammed, 47/1)

2- *Câhıd*; yâni mutlak inkâr eden anlamında: "***Kim de küfrederse bilsin ki Allah, bütün âlemlerden müstağnîdir. Hiç kimsenin bir şeyine muhtaç değildir.***" (Âl-i İmrân, 3/97)

3- Şükrün zıddı, nankörlük anlamında: ***"Bana şükredin, küfredip nankörlükte bulunmayın."*** (el-Bakara, 2/152)

4- *Teberrî,* yâni uzaklaşma anlamında: ***"Sonra kıyâmet gününde biriniz diğerinden teberrî eder; yâni arkadaşıyla alâkası olmadığını beyân ile ondan ayrılmak ister."*** (el-Ankebût, 29/25) *et-Teysîr* isimli eserde böyle gelmiştir.

İmâm Bağavî der ki: Küfür dört türlüdür:

1- **İnkârî küfür:** Allah'ın varlığını kabûl etmemek (Ateizm). Diliyle de bunu i'tirâfa yanaşmamak.

2- **Cühûdî küfür:** Kalbiyle Allah'ı tanıdığı halde diliyle inkâr etmek. İblîs'in küfrü gibi. Kur'ân'daki: ***"Onlara gâyet iyi bildikleri kitap gelince ona küfrettiler. Allah'ın lâ'neti kâfirler üzerine olsun."*** (el-Bakara, 2/89) âyeti buna delîl sayılır.

3- **İnâdî küfür:** Kalbiyle kavradığı ve lüzûmuna inandığı halde çeşitli sebeblerle dîni îtirâf edemeyen kimse. Ebû Tâlib'in durumu budur. Nitekim o şöyle demekteydi:

Bildim ki Muhammed'in dîni,
Yeryüzündeki dinlerin en hayırlısıdır.
Eğer kınanmaktan ve küfredilmekten
Korkmasaydım bu dine girerdim.

4- **Nifâkî küfür:** Diliyle îtirâfta bulunduğu halde kalbiyle inanmayan kâfirlerin hâlidir.

Bu küfür çeşitlerinden hepsi birbirine eşittir. Bunlardan biri üzre Hakk'ın huzûruna varan kimse ilâhî afve nâil olamaz. İmâm Bağavî'nin sözü burada sona ermektedir. Ancak Ebû Tâlib ile ilgili açıklama: ***"Sen cehennemliklerden sorumlu tutulmayacaksın."*** (el-Bakara, 2/119) âyetinde gelecektir.

Âyette geçen *"sevâ"* kelimesi *"istivâ"* yâni eşit ve müsâvî anlamınadır. Nitekim: ***"Gelin ey kitap ehli kişiler, bizimle sizin aranızda müşterek (müsâvî) bir söze"*** (Âl-i İmrân, 3/64) âyetindeki sevâ da bu anlamdadır.

İnzâr, korkulu bir şeyi haber vermektir. Bu yüzden her münzir haber vericidir. Fakat her haber verici münzir değildir. **Ebu'l-Leys** *Tefsîrinde* böyle geçmektedir. Burada inzârdan maksad Allah'ın azâbından ve isyânkârlara olan cezâsından korkutmaktır. Bu kimseler tebşîre lâyık olmadıklarından haklarında inzâr kavramı kullanılmıştır. Çünkü inzâr, kalblere daha çok tesir eder ve nefisleri daha kuvvetle uyarır. Ayrıca: "Def'i mefâsit celb-i menâfîden evlâdır = Zararı def'etmek, faydalı olanı celbetmekten önemlidir." Çünkü kâfirlere başlangıçta kendilerine yapılan tebşîrât hiçbir fayda sağlamadığından inzâr gelmiştir.

Bu âyette Allah Teâlâ putlara tapanlar hakkında: "Senin için müsâvîdir." demedi. Aksine ***"onlar için korkutman ve korkutmaman müsâvîdir"*** ta'bîrini kullandı. Oysa, putperestler hakkında: "***Onları doğru yola çağırmanız da, çağırmamanız da sizin için farketmez. Çünkü onlar size uymazlar.***" (el-A'râf, 7/193) buyurmaktadır. Burada böyle denilmesinin sebebi şudur:

Peygamberin insanları inzâr ile Hakk'a çağırması veya bu işi terketmesi onun hakkında müsâvî değildir. Çünkü onlar inanmasalar da Peygamber inzâr ederse, sevâb kazanır. Ancak inzâr edilip edilmeme kâfirler hakkında sonucu değiştirmez. Çünkü onlar iki halde de îmân edecek değillerdir. Bu durum emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker konusuna benzer. Bu hizmeti yapan, karşısındaki sözünü tutmasa da sevâb kazanır. Bunlar Hûd Peygamber'in kavmine benzer. Nitekim onlar da ona: ***"Sen ister bize öğüt ver, istersen verme, fark etmez."*** (eş-Şuarâ, 26/136) demişlerdi.

Allah Teâlâ müşrikler hakkında: ***"Onlar için korkutman ve korkutmaman***

müsâvîdir." buyurmaktadır. Kıyâmette onlara şöyle denilecektir: ***"Girin cehenneme, sabretseniz de sabretmeseniz de artık birdir. Ancak işlediklerinizin karşılığını görüyorsunuz."*** (et-Tûr, 52/16) Onların birbirleriyle şöyle konuştukları da haber verilmektedir: ***"Artık sızlansak da sabretsek de bizim için birdir; çünkü kaçacak yerimiz yok."*** (İbrâhîm, 14/21)

Öğüt vermek veya öğüdü terketmek, onlar hakkında eşit olunca cehennemde sızlanmaları da sabretmeleri de bir olacaktır. Çünkü gençliğindeki âsîliğin ile, yaşlılığındaki isyânkârlığın, buna sıhhatli ikenki devamın ile hasta ikenki devamın, nimet içinde veya sıkıntı içinde Hakk'tan yüz çevirmen, yakında iken de, uzakta olduğun zaman da kasvet-i kalb sâhibi olman, gizli ve âşikâr sapıklıkta olman eşit olunca, ölüm ânında tevbe etmenle günahda ısrâr etmenin, seni sâlihlerin ziyâret edip etmemesinin, sana şefâat edeceklerin bulunup bulunmamasının müsâvî olmasından korkmaz mısın?

Âyetin sonundaki *"Onlar inanmazlar"* ibâresi Hz. Peygamber'i rahatlatmak ve kalbini sükûnete erdirmek içindir. Nitekim Allah Teâlâ, Nûh (a.s.)'ın mücâdele ve uğraşmalarından sonra ona da şöyle buyurmuştu: ***"Senin halkından inanmış olanlardan başkası inanmayacaktır."*** (Hûd, 11/36) Bu hükmün gelmesinden sonra Nûh (a.s.) onların helâki için duâ etti. Diğer peygamberlerin durumu da böyledir.

Bu âyet-i kerîme'de gaybdan haber vermek özelliği vardır. "Küfredenler..." âyetinin başındaki ism-i mevsûl ile muayyen kişilerin bizzat kendileri kasdedilmiş ise bu Hakk'ın bir mûcizesidir. Çünkü yukarda adı geçen şahısların hiçbiri îmân etmemişlerdir. Yine bu âyet-i kerîme'de kulların fiilini isbât anlamı vardır. Çünkü Allah Teâlâ: "Onlar inanmazlar" buyurarak kulların bu işi ihtiyârıyla yaptıklarını herhangi bir zorlama ve ikrâhın söz konusu olmadığını belirtmektedir. Zîrâ Allah Teâlâ: "Onlar inanmaya güç yetiremezler." buyurmadı, *"onlar inanmazlar"* buyurdu.

Eğer şöyle bir sual sorulacak olursa: "Allah Teâlâ onların îmân etmeyeceklerini bildiği halde neden Hz. Peygamber'e onları dâ'vetle emretti?" Deriz ki:

- Kişinin kurtuluşa ermeyeceği bilindiği halde onu inzâr ve dâ'vetin faydası onun Allah'a karşı bir mâzeret ve huccetinin kalmaması içindir. Nitekim Allah Teâlâ Fir'avn'ın îmân etmeyeceğini bildiği halde Mûsâ (a.s.)'ı ona dâ'vet için gönderdi. Allah Teâlâ buyurur: ***"İnsanların Allah'a karşı, peygamberler geldikten sonra, bir huccetleri olmaması için bir takım müjdeci ve uyarıcı peygamberler göndermiştik."*** (en-Nisâ, 4/165) ***"Eğer onları bundan önce bir azâba uğratarak yok etseydik, derlerdi ki: Ey Rabbımız bize peygamber gönderseydin de alçak ve rezîl olmazdan önce âyetlerine uysaydık, olmaz mıydı?"*** (Tâhâ, 20/134)

Şöyle bir sual sorulacak olursa: "Allah Teâlâ mâdem ki onların îmân etmeyeceklerini haber vermektedir. Öyleyse Nûh kavmine yaptığı gibi onları niye helâk etmiyor?" Deriz ki:

- Çünkü Peygamberimiz âlemlere rahmettir. Nitekim kitâb-ı ilâhîde onun hakkında şöyle buyurulur: ***"Sen içlerinde iken Allah onlara azâb etmez. Onlar bağışlanma***

dilerlerken de elbette Allah onlara azâb edecek değildir.” (el-Enfâl, 8/33) Ayrıca bir şeyin vukûunu veya adem-i vukûunu haber vermek, o şeye muktedir olma gücünü ortadan kaldırmaz. Nitekim Allah Teâlâ kendisinin veya kulun irâdesiyle yapacağı işten haber veriyor. Bu ise yapılmasına güç yetirilemeyecek şeyin emredilmesinin cevâzı anlamına gelmez.

İmâm Kuşeyrî der ki: “Şühûd-i Hakk’tan perdeli bulunan kimseye göre Hakk’a delâlet edenin sözüyle nefsî hazlara yardımcı olanın sözü eşittir. Hatta böyleleri gaflete çağırana daha meyyâldir. Nitekim kâfir şakâvet sıfatı sebebiyle, dalâletten vazgeçmez. Nefsî bağlarla kendini bağlamış olan kimse de Hakk’ın gayb esrârına ve gayba îmâna perdelidir. Doğruyu göremez ve doğruya yönelemez.”

Yine **Kuşeyrî** der ki: “Kendi iddiâlarının karanlıklarında kalan kimse nezdinde; doğru yolda olanların nasîhatı da, bâtıl ehlinin şaşırtma lâfları da birdir. Çünkü Allah Teâlâ böylelerinden insâf anlayışını söküp almış ve bunlar aslâ doğru söze kulak vermez olmuşlardır. Nitekim bir şâir de şöyle der:

Benim nasîhatım, nasîhat edenedir.
Nasîhat edip isyân edene.

*et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye’*de “Küfredenler...” âyetiyle ilgili olarak der ki: “Elest bezminde: “*Belâ* = evet, sen bizim Rabbımızsın” dedikten sonra benim rubûbiyetimi inkâr edenleri, kalblerinin o vakitteki safâsını daha sonra süflî ve nefsânî amellerle yok edenleri ve Allah’ın kendilerine verdiği sağlam fıtratlarını hayvânî, saldırgan ve şeytânî sıfatlarla değiştirip bozanları, korkutsan da korkutmasan da birdir. Nitekim onlar hakkında: ***“Hayır, onların söylediklerinin aksine kendi kazandıkları, behîmî ve şeytânî vasıflar kalblerini kuşatmış ve boğmuştur.”*** (el-Mutaffifîn, 83/14) buyurdular.

Çünkü onların temiz ruhları, beş duyunun şiddetli arzusu ile çirkin sûret âlemine bakmaktan dolayı rûha âid sevgilerden perdelenmiş ve ardından hayvânî nefsin yoldaşlığı ile ünsiyet peydâ etmiştir. İnsana *“insan”* adı verilmesi, onun hemen çevresiyle ünsiyet edebilme özelliğindendir. İnsanın azîz rûhu, kötü nefsle bir arada bulunması sebebiyle kötü özellikler kazanır. Ruh artık nefsin iyi ve güzel gördüğünü iyi ve güzel görmeye ve onun tad aldığı şeylerden tad almaya, hayvânî otlaklardan nemâlanmaya başlar. Sonuçta rûhânî gıdâlardan kesilir ve üns bahçelerinde Hakk ile komşu olmayı ve yüce mekânları unutur. Halka bu yüzden *“nâs”* denir. Çünkü insanlar unutkandır.

İnsan nefsin esîri olunca hüsran vâdîlerinde şaşkına döner, yeryüzünde şaşkın bir halde şeytanın oyuncağı olur. İnsanlar nankörlük edip Allah’ın nimetlerini görmezden gelince Allah Teâlâ onları yardımsız bırakır ve onlar hevâlarına yenik düşerler. Çirkin, tehlikeli uçurumlara yuvarlanarak nefsleri dipdiri, kalbleri ölü bir hâle gelirler. Artık böylelerini va’d ve tehdîdle, şiddetli azâbla korkutman ve korkutmaman birdir. Senin haber verdiğin, çağırdığın dâ’vete icâbet edip inanmazlar. Onların kalbleri, dünyâ lezzetinin verdiği kasvet sebebiyle gayb âlemine kapalıdır. Kalbleri dünyâ sevgi ve

tutkusuyla örtülü, nefslerinin hevâsına tâbi’ olmaları sebebiyle iyice kilitlidir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: ***“Bunlar Kur’ân’ı düşünmezler mi? Yoksa kalbleri kilitli midir?”*** (Muhammed, 47/24) Bunlar kuds bahçelerinden, üns kokusu koklayamazlar. Onların üzerine ancak şakâvet ve bedbahtlık rüzgârı eser ve kalblerindeki kilit üzerine bir de mühür vurulur. Nitekim Allah Teâlâ âyetin devamında onların kalblerini mühürlediğini belirtmektedir. *et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye*’den yapılan nakil burada sona erdi.

İncil’de şöyle bir darb-ı mesel vardır: “Sizin kalbleriniz çakıl taşı gibidir, onu ne ateş pişirebilir, ne su yumuşatabilir, ne de rüzgâr uçurup hareket ettirebilir.” **Sa’dî** der ki:

Demirin veya mâdenin cevherinde kabiliyet varsa
Ustanın ustalığının eseri (terbiyesi) onda görülür.
Kabiliyeti olmayan demiri parlatmaya,
Hiçbir ustanın gücü yetmez, çünkü onda yetenek yoktur.

❀

خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ ۜ وَعَلٰٓى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ ۘ
وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظٖيمٌ ﴿٧﴾

7. Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için *(dünyâ ve âhırette)* büyük bir azâb vardır.

Allah Teâlâ, önce kâfirleri sıfatları ve hâlleriyle anlatmış, ardından onların cezâsını da buna ilâve etmiştir. Bu âyet, daha önce geçen *“onlar inanmazlar”* hükmünün sebebini göstermektedir. Kalblerinde bulunan mührün gereği, inanmadıklarını açıklamaktadır.

“Hatm”; yâni mühür vurmak, bir şeyi gizlemek demektir. Bir şeyin saklanırken mühürlenerek sağlam bir şekilde güvence altına alınması bu kelime ile isimlendirilmiştir. Bir şeyi mühürlemek hem onu gizleme, hem de işin sonuna gelme anlamı ifâde eder. Nitekim Kur’ân’ın hatmedilmesi baştan okuyarak sonuna varılması demektir. Aslında mühür ta’bîri de mecâzîdir. Bununla kasdedilen anlam, insanın nefsindeki küfür ve isyânı sevmeye, îmân ve tâattan hoşlanmamaya yatkın bir duygunun bulunmasıdır. Bu da azgınlık, taklîde devam, doğru düşünceden yüzçevirme gibi sebeblerle olur. Çünkü bu davranışlar, onların kalblerinde uyarıları tesirsiz, Hakk’ı kabûlü neredeyse imkânsız kılar. Bu durumda olanlara teşbîh ve istiâre yoluyla “mühürlü” denir.

Bu hâl bâzan da “طَبَعَ” fiili ile ifâde edilir. Nitekim şöyle buyrulmuştur: ***“İşte onlar, Allah’ın kalblerini mühürlemiş olduğu kendi heveslerine uyan kimselerdir.”*** (Muhammed, 47/16) Aynı mânânın *“إغْفَال”* kelimesi ile ifâde edildiği de olur. Nitekim şu âyette bu kelime kullanılmıştır: *“Kalbini bizi zikretmekten gâfil kıldığımız*

(mühürlediğimiz) kimselere uyma!" (el-Kehf, 18/28) Bâzan da "إِقْسَاء" kelimesi kullanılır. Yolunu şaşıranlar hakkında da: *"Biz onların kalblerini katılaştırdık."* (el-Mâide, 5/13) buyurulmuştur. Çünkü mümkünât, bütünüyle Allah'a dayanmakta ve O'nun kudreti ile meydana gelmesi açısından Allah'a isnâd edilmiştir. Mühürlemenin, O'nun yaptıklarının bir sonucu olması bakımından da şöyle buyurulmuştur. ***"İnkârlarına karşılık Allah onların kalblerini mühürledi."*** (en-Nisâ, 4/155). Şu âyet de bunu te'yîd etmektedir: ***"Önce inanıp sonra inkâr etmiş olmalarından dolayı kalbleri mühürlenmiştir."*** (el-Münâfikun, 63/3)

Bu âyet-i kerîme, îmândan dönenlerin çirkin özelliklerini ve korkunç âkıbetlerini gözler önüne sermektedir. Kalb mühürlenmesi, onların inkârlarına bir cezâdır. Allah onlara yolları kolaylaştırmıştır aslında. Eğer onlar gayret gösterir, nifaklarıyla boğuşurlarsa, Allah onları başarıya ulaştırır da şöyle bir i'tirâzda bulunma imkânı kalmaz: Allah'ın kalblerini ve kulaklarını mühürlediğine ve hidâyetten uzak kalmalarını temîn ettiğine göre, nasıl cezâyı hak etmiş olabilirler?

Şeyh, *Tefsîr'*inde der ki: Kalblerin mühürlenmesi işinin Allah'a isnâd edilmesi inanmayanların Hakk'ı kabûlden yüz çevirmeleri ârızî değil, fıtrî (halkî) bir olay olduğunu tenbîh içindir.

*et-Teysîr'*de der ki: "Ehl-i Hakk nezdinde *"hatm"* yâni kalblerin mühürlenmesi Allah tarafından bir cezâ demektir. Kulu zorla îmândan alıkoymadığı gibi, zorla küfre de itmez. Belki kulu kötü irâdesiyle küfre dalıp ısrâr etmesinden dolayı ona fazla bir cezâdır. Kul, bu cezâ sebebiyle îmânın gereklerini yapmayı ve isyân etmemeyi kolaylaştıran lütf-i ilâhîden mahrûm kalır. Nitekim ***"Allah'a ve Rasûlü'ne îmân ediniz."*** (en-Nisâ, 4/136) âyeti onların îmânla muhâtab olduklarını göstermektedir. ***"Onlara ne oluyor da inanmıyorlar?"*** (el-İnşikak, 84/20) hitâbıyla durumlarının kınanması, îmândan men' edilmediklerinin, küfre de zorlanmadıklarının delîlidir. Şâyed küfre mecbûr olup îmândan âciz olsalardı o zaman *"îmân ediniz"* hitâbıyla muhâtab olmayacaklar, inanmadıklarından dolayı da kınanmayacaklardı. Kıyâmet gününde ağızlarının mühürlenmesi de böyledir. Onlar orada konuşmaktan âciz oldukları için, konuşma hitâbına gerek kalmadı. Bu konuda Ehl-i sünnet'in görüşü şudur: Kul kâsib, Allah hâlıktır.

"Kulûb" kelimesi, "kalb" kelimesinin çoğuludur. Fuâd, yâni gönül anlamınadır. Kalbe bu ismin verilmesinin sebebi çeşitli durumlarda değişiklik göstermesinden ve diğer organlardaki etkinliğindendir.

Şeyh *Tefsîr'*inde şöyle demektedir: "Kalb, çam kozalağı şeklinde bir et parçasıdır. Vetîn denilen damara bağlıdır. Bu damar kalbin içindedir ve kesildiğinde insan ölür."

*Kevâşî Tefsîri'*nde de: Kalb, gönüldeki siyah noktadır. Bâzıları onun çam kozalağı şeklinde vetîn denilen damara bağlı olduğunu öne sürerler, denilir.

Seyyid Şerîf'in *Ta'rîfât'ında* da şöyle gelmiştir: "Kalb, göğsün sol tarafında bulunan çam kozalağını andıran cismânî kalbe bırakılmış rabbânî bir latîfedir. Bu lâtîf varlık

insanın hakîkatidir.” Nitekim **Molla Câmî** şöyle der:
Bu vücûdunda bulunan et parçası kalb değildir.
O et parçası gönlünün papağanı olan rûhunun kafesidir.
Eğer sen kafesden ve papağandan anlamazsan,
Yemin ederim ki sen insan değil, başka bir varlıksın.

Âyette kalb kelimesiyle gönüldeki düşünme gücünün yeri kasdedilmiştir. Bâzan bu kelime mutlak olarak kullanılır ve onunla mârifet ve aklın kasdedildiği de olur. Nitekim şu âyette buna işâret vardır: ***“Doğrusu bunda kalbi olana ders ve öğüt vardır.”*** (Kaf, 50/37)

Allah Teâlâ’nın kulakları mühürlemesi, kulların Hakk’ı dinlemekten uzak olması, iyi ve hayırlı işlere kulak vermediği gibi kabûle yanaşmaması demektir. Sanki kötü irâdeleri, bâtıla olan meyil ve tutkuları sebebiyle cezâ olarak kulakları mühürlenmiştir. Âyette geçen *“sem‘”* yâni işitme, işitme duyusunu kavramak demektir. Bâzan işitme gücü için, bâzan da işitme organı olan kulak için kullanılır. Burada kasdedilen kulaktır. Çünkü anlam açısından mühürlenmeye en uygun olan, işitme organı olan kulaktır.[195]

Âyette *“kalbin mühürlenmesi”* ifâdesinin diğerlerinden önce gelmesi, onun önemine dikkat çekmek içindir. Çünkü îmân kalb olayıdır. Kulağın, gözden önce gelmesi ise kalb ile müşterek hareket etmesinden ve kalbe gözden daha etkili olmasındandır. Bu yüzden bâzıları, “kulak gözden üstündür” demişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ kulağı gözden önce zikretmiştir. İşitme duyusu peygamberlik için şarttır. Bu sebebledir ki Allah Teâlâ sağır peygamber göndermemiştir. Ayrıca işitme duyusu aklın bilgiyi ehlinden tam olarak kavramasına vesîledir.

Basar (çoğulu ebsâr), gözün kavraması demektir. Mecâz olarak bâzan görme duyusu ve göz hakkında da kullanılır. Bu âyette geçen basar kelimesi, göz anlamınadır. Çünkü perdelenmeye en uygun olan organ gözdür. *“Gışâve”* kelimesi perde demektir. Ancak âyetin mânâsı “onların gözleri gerçekten kapalıdır” demek değildir. Gözün perdelenmesinden maksad, gözlerde, sâhiblerinin küfrü sebebiyle, âfâkî ve enfüsî delilleri görmeye engel bir hâlin meydana gelmesi demektir. Oysa ki bu deliller görmek isteyenlerin gözlerine ayân beyân zâhir olurken inanmayanlar için sanki üzerlerine bir perde çekilmekte veya o âyetlerle gözler arasına bir engel gelmektedir. *“Gışâve”* kelimesinin nekre olarak gelmesi, gözler üzerinde insanların bildiklerinin dışında bir tür perde bulunduğu anlamını ifâde eder. Bu perde ise delilleri görmeyi engelleyen bir perdedir. Kulak ve kalbin idrâkine mâni olan şey, mühürleme ile ifâde edilmiştir. Gözün bir şeyi idrâki ise sâdece karşısına gelen cihetten olur. Onun için görmeyi engelleyen şey, “perde” kelimesiyle anlatılmıştır.

*et-Teysîr’*de der ki: Âyette kalb, kulak ve göz zikredilmiştir. Çünkü hitâb, bu üç organ kullanılarak yapılır. Nitekim Allah Teâlâ: ***“Onlar düşünmezler mi? Onlar görmezler mi? Onlar duymazlar mı?”*** buyurarak bu üç organı muhâtab saymaktadır.

Onlar için ağır bir cezâ büyük bir azâb vardır. *“Azm ve azâb”* kelimeleri yapıları

açısından da, mânâları açısından da büyük bir cezâ anlamı taşımaktadır. *"Azâb"* kelimesinde vazgeçmek anlamı vardır. Akıllı kimse onu düşünerek bir cinâyete düşmekten vazgeçtiği için bu isim kullanılmıştır.

"Azâb" kelimesi aynı zamanda tatlı anlamı taşır. Meselâ tatlı suya *"el-mâü'l-azb"* denilir. Çünkü tatlı su susuzluğu alır, tuzlu suyun aksine, susuzluğu giderir. Tuzlu su ise susuzluğu artırır. Suya *"azb"* adının verilmesi onun susuzluğu kırmasındandır. *"Azb ile fürât"* bol ve tatlı su anlamınadır. Azâba azâb denilmesi bâzılarınca şöyle açıklanmıştır: Azâb kişinin karakterinin tatlı bulduğu ve hoşlandığı şeye karşılık olmasıdır. Bu yüzden Allah Teâlâ: ***"Tadın azâbımı"*** (el-Kamer, 54/37) buyurmuştur.

Aslında hoşlanılan şey tadılır. Ancak bu âyette azâbı tadın derken Allah Teâlâ, dünyevî heveslerinizle hoşlanarak ve severek yaptığınız şeylerin karşılığını tadın, buyurmaktadır.

Azîm kelimesi hakîrin, kebîr, sağîrin zıddıdır. Azîm, kebîrden yüksek, hakîr sağîrden aşağıdır.

*et-Teysîr'*de der ki: *"Azîm"*, *"kebîr"* (büyük), *"kesîr"* (çok) ve dâim mânâlarına gelir. O da dâimî olarak cehennemde azâb edilmek, dehşeti ve korkusu büyük, ateşten halkaları ve susuzluğu çok olan azâba uğramaktır. Bu âyetler tehdîd anlamı ifâde ettiği gibi âhırette hak ettikleri cezâyı da beyân etmektedir. Bu azâbdan maksadın dünyâdaki öldürülmek ve esîr edilmek, âhırette cehennemde yakılmak olduğu da söylenmiştir.

Azâbın *"azîm"* sıfatıyla nitelenmesinin sebebi, bu kelimenin diğer eşanlamlı kelimelerle kıyâslandığında onların hepsinin bundan eksik olmasıdır. Azâb ve azîm kelimelerinin nekre olması, aslını Allah'dan başkasının bilmediği pek çok azâb ve acı türlerinin bulunduğunu göstermek içindir.

Akıllı olana yakışan kendini acıklı bir azâba götürecek şeylerden sakınmaktır. İnsanı azâba götüren şeylerin başında günahda ısrâr ile başkalarının hatâ ve kusurlarıyla uğraşmak gelir.

Akıl üzerine mühür vurulma anlamına gelen cezâdan korunan kişi, haktan sapmaz. Dile mühür vurulması şeklindeki cezâdan korunan da bâtıla düşmekten kurtulur.

Sa'dî der ki:

Doğru yoldan sapanlara doğru yapıyorsun demek,
Büyük günah ve şiddetli zulümdür.
Hastaya hastalığına uygun ilaç verilir.
Safra hastasına bal verilmez.

❀

Hz. Peygamber (s.a.) buyurdular: *"Kalbler de demirlerin paslandığı gibi paslanır."*[196] Ashâb-ı kirâm sordular: "Onların cilâsı nedir?" Buyurdu ki: *"Kur'ân okumak, zikr-i ilâhîyi çoğaltmak, ölümü çokça hatırlamak."*

Kötülüklerin temel esâsı üçtür: *Hırs, hased* ve *kibir*. Bunlardan altı şey hâsıl olur: *Aşırı tokluk, uyku, rahat, mal sevgisi, makam tutkusu, baş olma sevdâsı*. Mal sevgisi

ile baş olma sevdâsı, sâhibini küfür ve helâke bile götürebilir.

❀

Hikâye edildiğine göre genç bir melik şöyle demişti: Ben meliklikte bir tad buluyorum. Bilmiyorum insanlar da bunu buluyorlar mı? Yoksa sâdece ben mi buluyorum? Ona dediler ki: "İnsanlar da meliklikte aynı lezzeti buluyorlar." O sordu: "Melikliği hakkıyla yerine getirmenin yolu nedir?" Dediler ki: "Onu ikame etmenin yolu; Allah'a itâat etmen ve isyân etmemendir." Bunun üzerine melik beldesinin bütün sâlihlerini ve âlimlerini topladı ve onlara: "Dâimâ benim yakınımda ve meclisimde bulunun. Beni Allah'a itâata yönlendirin ve isyândan alıkoyun." dedi. Bunu uygulayan melik tam 400 sene süreyle istikamet üzre meliklik yaptı. Neden sonra İblîs ona bir adam sûretinde geldi ve dedi ki: "Sen kimsin?" O da: "Ben âdemoğullarından biriyim" dedi. İblîs: "Eğer sen âdemoğullarından olsaydın diğer insanlar gibi ölürdün ve bu kadar uzun yaşamazdın. Sen tanrısın, sen insanları kendine kulluğa çağır." dedi. Bu söz üzerine melik kürsüye çıkıp halka dedi ki:

– "Ey insanlar benim şimdiye kadar sizden gizlemekte olduğum bir sırrı açıklamanın zamânı geldi. Bildiğiniz gibi ben şu kadar zamandan beri sizin melikinizim. Eğer insan olsaydım şimdiye kadar ölürdüm. Ben tanrıyım, siz bana tapın." dedi.

Bunun üzerine Allah Teâlâ devrin peygamberine vahyetti ve buyurdu ki: O zâta söyle, şu kadar zamandır o bana karşı dürüst davranınca ben de ona karşı müstakîm davrandım. Şimdi onun hâli mâsiyete dönüştü. İzzet ve celâlime andolsun ki ona Buhtu'n-Nasr'ı[197] musallat edeceğim." Durum değişmeyince ona Buhtu'n-Nasr'ı musallat etti ve onun boynunu vurdu ve yetmiş gemi yükü altınını alıp gitti.

❀

Mevlânâ Celâleddîn (k.s.) der ki:
İnsanın gözünü açan ancak lütuf ve inâyettir.
Gadab ve şiddeti teskîn eden ise muhabbettir.
Allah'ın inâyeti olmadan kimse boşuna uğraşmasın.
Bu dünyâda doğruluk ve başarı ancak O'ndandır.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de der ki:

"Hatm" kelimesi ile ifâde edilen *"kalblerin mühürlenmesi"* ibâresinde; başlangıçtaki saâdet ve şakâvete taalluk eden takdîrin hikmete ve ilâhî irâdeye uygunluğuna işâret vardır. Nitekim: ***"Onların kimi şakî (bedbaht), kimi saîd (mutlu)'dir."*** (Hûd, 11/105) Bununla birlikte insanların hepsi îmân ve küfrü kabûle kabiliyetli olarak yaratılmışlardır ki Allah Teâlâ onları yarattığı zaman: *"Ben sizin Rabbınız değilmiyim?"* diye sormuş ve onların hepsinden: *"Evet, öyle"* diye ikrâr almıştır.

Ardından onların zerreleri kalblerine, kalbleri cesedlerine, cesedleri dünyâya üç

karanlık içinde tevdî edilmiştir. Bütün kalblerin penceresi, hıtâb-ı ilâhîyi duyan ve kemâl-i Hakk'ı müşâhede eden zerreleri vâsıtasıyla gayb âlemine açıktır. Bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.): *"Her doğan, İslâm fıtratı üzre doğar, ana-babası onu daha sonra yahûdî, mecûsî veya hıristiyan yapar."*[198] buyurur. Bu hadîste, Allah Teâlâ'nın şakî evlâdların terbiyesine dînî anlamda ana-babayı tayin ettiğine işâret vardır. Ana-baba, kendi atalarından duydukları ve alışageldikleri inançları taklîdî olarak evlâdlarına telkîn edince onları kendileri gibi saptırırlar. Nitekim Allah Teâlâ: ***"Doğrusu siz de, babalarınız da apaçık bir sapıklık içine düşmüşsünüz."*** (el-Enbiyâ, 21/54) buyurur.

Mukadder olan bu şakâvet, taklîdin, nefsânî ve zulmânî hevâ ve tabîatın sapıklığında gizlidir. Daha sonra bu şakâvetin tesiri, kalbe doğru adım adım yaklaşır. Kalbi kasvet bürür ve kalb iyice kararak perdelenir. Kalb perdelenince de hücrelere açılan pencere kapanır. Kişinin gözü gerçekleri görmez ve kulağı hakîkatleri duymaz olur.

Şakâvet ehli kişi artık zerrelerin basîreti ile, onların gördüklerini görmediğinden ve o zerrelerin duyduğu hakkı duymadığından, Peygamberleri inkâra, onların halkı dâ'vet ettikleri sistemlerini redde kalkışır. Bu inkâr ve küfürlerinden sonra Allah da onları şakâvet sıfatıyla damgalar. Kalblerine böyle damga vurmuş olur. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: ***"İnkârlarından ötürü Allah, onların kalblerinin üzerini mühürlemiştir."*** (en-Nisâ, 4/155)

Sırr-ı kader gizlidir. Kaderdeki incelikleri ve sırları Allah'dan başka kimse bilemez. Saâdet alâmetleri saîdlerin ikrârıyla, şakâvet âsârı da şakîlerin inkârıyla zâhir olur. Kulların küfürlerinin kaderle bağlantısı toprağa atılan çekirdek gibi gizlidir. Çekirdekten ağaç çıkar. Ağaçta çekirdeğin özelliği yine gizlidir. Ağaçtan dallarla birlikte çekirdek de çıkar. Dallardan meyve çıkıncaya kadar yine ne olacağı bilinmez. Meyve zâhir olsa bile meyveden çekirdek çıkıncaya kadar yine durum gizlidir. Çekirdeğin meyve ile zuhûruyla iş sonuçlanmış ve noktalanmış olur. Sırr-ı kader de aynen böyledir.

Kader, saâdet ve şakâvet tohumu olarak ilm-i ilâhîde gizlidir. Bu tohumdan insanın vücûd ağacı zâhir olur. Saâdet ve şakâvet o vücûdda gizlidir; insanın ahlâkının, dal ve budakları ile birlikte çıkar. Yine insanın saâdet ve şakâveti bunlar arasında gizlidir. Bunun ardından amel meyvesi sayılan ikrâr veya inkâr, îmân veya küfür meyvesi ortaya çıkar ve böylece kaderin sırrı îmân veya şakâvet meyvesiyle zâhir olmuş olur. Kaderin sırrı, saâdet veya şakâvetle damgalanması sırasında tam olarak ortaya çıkmış olur.

"Allah kalblerine mühür vurduklarını" küfürlerinin damgasıyla damgalamıştır. Her ne kadar mühürlerindeki damga ezelî ahkâmla ve sırr-ı kader ile kazılmış ise de vâkıa budur. Netîcede onlar, visâl devletinden mahrûm olurlar ve bu mühürle kulakları da damgalanır da Melik-i Zü'l-celâlin hitâbını duymazlar. Gözleri üzerinde dalâlet ve körlük perdesi bulunduğundan Hakk'ın cemâl-i bâ-kemâlini müşâhede edemezler. Onlara dâimî bir mahrûmiyet ve acıklı bir azâb vardır. Çünkü onlar, murâdları olması gereken yüceler yücesi Allah'a varamayınca, azâbları ulaşamadıkları murâdları gibi büyük olacaktır. *et-Te'vîlât'tan* nakil burada sona erdi.

[195]. Burada kulak anlamında kullanılan *"sem'"* kelimesinin tekil (müfred) olup çoğul (cemî) olmayışının bir takım yorumları vardır:

a-) *"Sem'"* kelimesi masdardır. Arapça'da masdarlar çoğul yapılmaya uygun değildir. Çünkü masdarlar bir, iki ve daha çok anlamı ifâdeye müsâiddir. Nitekim Kur'ân'da: ***"Gerçekten onlar tuzak kuruyorlar. Ben de tuzak kurmaktayım."*** (et-Târık, 86/15-16) buyurulur. Bu âyette kurulan tuzaklar, aslında çok olduğu halde, kelime tekil olarak kullanılmıştır. Denilirse ki: "Niye gözler anlamında *"ebsâr"* kelimesi çoğul oldu da *"sem'"* kelimesi gibi "basar" diye tekil olarak kullanılmadı?" Şu cevâbı veririz: "Basar kelimesi bir varlığın ismidir. Dolayısıyla masdar değil, isimdir. Bu yüzden de cemî olarak gelmiştir."

b-) *"Sem'"* kelimesinden önce gizlenmiş açıkça söylenmemiş bir kelime vardır. Bu ifâdenin aslı "işitme yerleri" şeklindedir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: ***"Köy (halkına) sorun."*** (Yûsuf, 12/82) *"Sem'"* kelimesindeki hazfedilmiş bir kelimenin varlığı delâlet yoluyla anlaşılmaktadır. Çünkü sem' işitme bir fiildir. Fiil ise mühürlenemez. Ancak fiilin işlendiği yer mühürlenebilir.

c-) Sem' kelimesiyle, inanmayanların hepsinin kulağı murâd olunmuştur. Sem' in çoğul bir zemîne muzaf olması, kendisinin çoğul olması gereğini ortadan kaldırmıştır. Ayrıca tekil olması sebebiyle iltibasa düşmeme güvenliği vardır. Nitekim batn (karın) kelimesi de bâzı sözlerde tekil olarak, çoğul anlamında kullanılmıştır. Zira karın, müşterek bir karın olması düşünülemeyeceğine göre, herkesin ayrı ayrı karnını ifâde etmektedir.

d-) Sîbeveyh'in dediği gibi, iki çoğul arasında bulunan tekil kelime, çoğul anlamı ifâde eder. Nitekim: ***"Allah onları karanlıklardan nûra çıkarır."*** (el-Bakara, 2/257) âyetinde nûr, tekil ise karanlık kelimesinin çoğul oluşu nûrun da çoğul anlamına geldiğine delâlet etmektedir.

[196]. *Irakî*, Muğnî, I, 281 (*Beyhakî*, İbn Ömer'den)

[197]. Buhtu'n-Nasr: M.Ö. 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahûda devletini ortadan kaldıran Kudüs'ü yakıp yıkan Bâbil kralı.

[198]. *Buhârî*, Cenâiz, 80, 93; *Müslim*, Kader, 22-25; *Ebû Dâvud*, Sünnet, 17; *Tirmizî*, Kader, 5; *Muvatta*; Cenâiz, 52; *Müsned*; II, 233, 253; III, 435, IV, 24

MÜNÂFIKLAR

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَۘ
﴿٨﴾ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُواۚ وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا
يَشْعُرُونَۜ ﴿٩﴾ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌۙ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضاًۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ
اَلِيمٌۙ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِۙ
قَالُٓوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ
لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَٓا اٰمَنَ النَّاسُ قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ
كَمَٓا اٰمَنَ السُّفَهَٓاءُۜ اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَٓاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾
وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاطِينِهِمْۙ قَالُٓوا
اِنَّا مَعَكُمْۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٤﴾ اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ
فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰىۖ
فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾

8. İnsanlardan bâzıları da vardır ki, inanmadıkları halde "Allah'a ve âhıret gününe inandık" derler.

9. Onlar *(kendi akıllarınca)* güya Allah'ı ve mü'minleri aldatırlar. Halbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değillerdir.

10. Onların kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elîm bir azâb vardır.

11. Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman; "Biz ancak ıslah edicileriz" derler.

12. Şunu bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir, lâkin anlamazlar.

13. Onlara: İnsanların îmân ettiği gibi siz de îmân edin, denildiği vakit: "Biz hiç, sefîhlerin *(akılsız ve ahmak kişilerin)* îmân ettikleri gibi îmân eder miyiz!" derler. Biliniz ki, sefîhler ancak kendileridir. Fakat bunu bilmezler *(veya bilmezlikten gelirler)*.

14. *(Bu münâfıklar)* mü'minlerle karşılaştıkları vakit "*(Biz de)* îmân ettik" derler. *(Kendilerini saptıran)* şeytanları ile başbaşa kaldıklarında ise: Biz sizinle beraberiz, biz onlarla *(mü'minlerle)* sâdece alay ediyoruz, derler.

15. Gerçekte, Allah onlarla istihzâ *(alay)* eder de azgınlıklarında onlara fırsat verir, bu yüzden onlar bir müddet başıboş dolaşırlar.

16. İşte onlar, hidâyete karşılık dalâleti satın alanlardır. Ancak onların bu ticâreti

kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yola girememişlerdir.

❀

Allah Teâlâ, kitabını kendi durumunu anlatarak açmış; ardından 1. İlk olarak kalbleriyle ve dilleriyle İslâm'a sarılıp dinlerini Allah'a has kılan mü'min ve müttakî kulların özelliklerini zikretmiştir. 2. İçleriyle ve dışlarıyla küfür yolunu tutan ve mü'minlerle tam ters istikamette bulunan kâfirlerden bahsetmiştir. 3. Bu iki gurubun arasında gidip gelen, kalbleriyle inanmadıkları halde dilleriyle inandıklarını söyleyen ve "münâfık" diye isimlendirilen insan tipine dikkat çekmiştir. Böylece Allah Teâlâ, din ve inanç itibariyle insanları üç ana bölüme ayırmış ve her bölümün genel özelliklerini mukaddes kitabının ilk âyetlerinde ortaya koymuştur.

Tefsîrini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme, münâfıklardan bahsetmektedir. Münâfıklar, kâfirlerin en kötüsü ve Allah Teâlâ'nın en çok buğzettiği, hoşlanmadığı kimselerdir. Çünkü onlar kalbleriyle inanmadıkları halde sırf alay etmek ve başkalarını kandırmak için dilleriyle inandıklarını söylerler. Yâni onlar küfürle îmânı birbirine karıştırmışlardır. Bu sebeble, önceki âyetlerde mü'min ve kâfirler hakkında kısaca mâlûmat verilmiş iken, münâfıkların hallerinin açıklanmasına daha geniş yer ayrılmıştır.

Kâşânî şöyle der: Kalbleri mühürlenmiş ve küfür üzere ısrâr eden kâfirlerin vasıfları, sâdece iki âyet ile bildirilmiş ve onlar hakkında söz fazla uzatılmamıştır. Çünkü haklarında ne kadar çok konuşulursa konuşulsun, kalbleri mühürlü olduğundan onlara aslâ söz tesir etmez ve hiçbir fayda sağlamaz.

Münâfıkların sıfatları ise, tam on üç âyette tafsîlâtlı bir şekilde açıklanmıştır. Çünkü, niyet ve düşünceleriyle hâl ve gidişlerinin kötülüğünü ortaya koymak, tâkîb ettikleri yolun sapıklığını ve çıkmazlığını misâllerle anlatmak sûretiyle münâfıklara tesir etmek mümkündür. Umulur ki onlar bu azarlama ve kınama sebebiyle, içinde bulundukları durumun yanlış olduğunu anlayıp bundan vazgeçerler de kalbleri İslâm'a karşı yumuşar. Nefisleri Hakk'ın emirlerine boyun eğer, içleri tertemiz olur, pislikleri yok olur gider ve içinde bulundukları dalâletten dönerler. Allah Teâlâ'nın şu âyetle istisnâ ettiği kullarından olurlar: ***"Doğrusu ikiyüzlüler, ateşin en aşağı tabakasındadırlar. Onlar için hiçbir yardımcı bulamazsın. Ancak tevbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah'a yapışanlar ve dinlerini sırf Allah için yapanlar, işte onlar mü'minlerle beraberdir; Allah da yakında mü'minlere büyük bir mükâfat verecektir."*** (en-Nisâ, 4/145-146)

Üzerinde durduğumuz âyetteki *"Nâs"* kelimesi, "insan" kelimesinin çoğuludur. Allah Teâlâ ile yaptığı sözleşmeyi unutması sebebiyle insana, "unutan" mânâsına "insan" adı verilmiştir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: ***"Andolsun ki biz, önceden Âdem'e (o ağaçtan yememesini) tavsiye etmiştik, (bizim tavsiyemizi) unuttu. Biz onda bir azîm (ve sebât) bulmadık."*** (Tâhâ, 20/115) İşte bundan dolayı Allah Teâlâ'nın "***Andolsun ki, insan Rabbine karşı çok nankördür.***" (el-Âdiyât, 100/6) âyeti, "insan, nimetleri çokça unutur ve devamlı sıkıntılarını dile getirir" şeklinde tefsîr

edilmiştir.

"İnsan" kelimesinin, "gördü ve açık-seçik oldu" mânâsına gelen *"ânese"* fiilinden türetilmiş olduğu da söylenmiştir. Çünkü insanlar; hem gören, hem de görülen (zâhir) varlıklardır. Bu sebeble insana "beşer" adı da verilmiştir. Nitekim cinlere, insanlar onları göremedikleri için, cin denilmiştir.

"İnsan" kelimesi, vahşîlik ve yabânîliğin zıddı olan ünsiyetten geldiği görüşü de vardır. Çünkü insanlar birbirleriyle veya ruhlar bedenlerle ve bedenler de ruhlarla ünsiyet edip kaynaşırlar.

"en-Nâs" kelimesindeki *"el"* takısı "cins" içindir ve tüm insan cinsini kapsar. Sanki şöyle denilmektedir: İnsanlardan kimisi dilleriyle ikrâr ederler. Ya da *"el"* takısı "ahd" içindir. Bilinen münâfıklar kasdedilmiştir. Abdullah ibn Übeyy ibn Selûl, arkadaşları ve benzeri münâfıklardır. Çünkü onlar, Hz. Muhammed (a.s.) ve ashâbından selâmette olmak için müslüman olduklarını söyledikleri halde, kalbleriyle konuştuklarının tam zıddı olan bir îtikâda sâhib olmuşlardır.

Münâfıkların çoğunluğu yahûdîlerdendir. Bunlar iki yüzlülüğe iyice azmettikleri için kalbleri mühürlenmiş kâfirler gurubuna dâhil edilmişlerdir. Kâfir olmakla birlikte, ayrıca nifak yolunu tutmaları sebebiyle, müstakil olarak zikredilmeleri, onların kâfirler gurubuna girmelerini engellemez. Çünkü cinsler, kısımlarını birbirinden ayıran farklılıklarla çeşitlilik kazanırlar. Bu açıklamaya dayanarak âyet-i kerîmenin, ikinci gurup insan tipi kâfirlerin bir kısmını ifâde etmek üzere sevkedildiği söylenebilir.

İşte münâfıklar inanmadıkları halde **"Biz Allah'ın varlığını ve birliğini ve âhıret gününün var olduğunu kabûl ediyor, doğruluyoruz."** dediler. Âhıret gününden maksad, insanların kıyâmet günü diriltilip mahşer yerinde toplanmasından itibaren sonsuza kadar devam edecek zamandır. Yâni sınırlı günlerin sonudur. O da yeniden dirilme günüdür. Ya da mahşerle başlayan ve cennetliklerin cennete ve cehennemliklerin de cehenneme girmesiyle son bulan gündür. Çünkü sonu belli en son gün o gündür. Ondan sonraki zamâna belli bir sınır tanımak mümkün değildir. Dünyâdan sonra gelmesi sebebiyle bu güne "âhıret günü" denmiştir.

Onların îmânlarının sâdece Allah'a ve âhıret gününe âid olduğunun zikredilmesi, îmânın sâdece iki kenarından tuttuklarını belirtmek, Allah'a ve âhıret gününe îmân konusunda sâhib oldukları zan bakımından münâfık olduklarını ifâde etmek içindir. Bile bile iki yüzlülük yapmaları hâlinde ise şeksiz-şüphesiz münâfık olacakları açıktır. Çünkü bu millet yahûdî idi. Allah'a ve âhıret gününe inandıkları halde, Allah'ı insana benzetmek, O'nun çocuk edindiğini söylemek, cennete kendilerinden başka hiçbir kimsenin giremeyeceğini iddiâ etmek ve cehennemin kendilerine birkaç günden başka dokunmayacağını sanmak ve hakîkî mü'minlerin, kendileri gibi inananlar olduklarını zannetmek sebebiyle sanki îmânsız hükmündeydiler.

Allah Teâlâ, münâfıkların ne kadar kötü ve ahlâksız kimseler olduklarını açıklamak için, onların konuştuklarını olduğu gibi nakletmiştir. Çünkü onlardan sâdır olan bu söz, aldatma ve nifak için olmasa; kalblerinde taşıdıkları inanç gerçekten böyle olsa, bu yine

îmân sayılmaz. Bir de bu şekilde bir ikrârın, mü'minleri aldatmak ve onlarla alay etmek üzere söylendiği düşünüldüğünde, kötülük üstüne kötülük ve küfür üstüne küfür olduğu âşikârdır.

Bunlar, açığa vurdukları şeyin tam zıddını içlerinde saklamaları sebebiyle Allah'ı ve âhıret gününü tasdîk edici değil, bilakis münâfıklardır. Onların mü'min olmadıklarının belirtilmesi, îmân konusundaki iddiâlarını kesin bir şekilde reddetmek içindir. Bundan dolayı ***"Onlar mü'min değildirler."*** denmiş, "onlar mü'minlerden değildir" denmemiştir. Çünkü birincisi, ikincisinden daha belîğdir.

Bu âyet, sağlam delillerle desteklenmeyen bir iddiânın kabûl edilmeyip reddedilmesi gerektiğine delâlet etmektedir. Sûfîlerden biri şöyle der: Kendisinde olmayan bir özellikle bezenip onu kendisininmiş gibi göstermeye kalkışan kimse, ufacık bir deneme sonucu yakayı ele verir, gerçek ortaya çıkar. Nefsini öven, onu ayıplamış, ayıplayan da övmüş sayılır. Nitekim Fir'avn: ***"Ben müslümanlardanım."*** (Yûnus, 10/90) deyince kendisine: ***"Daha önce bozguncülardan olmuştun."*** (Yûnus, 10/91) buyurulmuştur. Yûnus (a.s.) ise, "***Ben zâlimlerden oldum.***" (el-Enbiyâ, 21/87) dediği halde onun hakkında: "***Eğer tesbih edenlerden olmasaydı***" (es-Sâffât, 37/143) buyurulmaktadır.

Hâfız (k.s.) der ki:

Altını tecrübeye yarayan mihenk taşı ortaya gelirse güzel olur.
İşinde hîle ve sahtekârlık olanın yüzü o zaman kapkara olur.

❀

Hikâye olunduğuna göre bir şeyhin, "güvenilir olduğunu iddiâ eden" bir mürîdi vardı. Şeyh onun emîn olmadığını biliyordu. Mürîd ise şeyhinin kendisi hakkında yanıldığını ileri sürüyordu. Bir gün şeyhe geldi ve emâneti koruyacağına söz vererek kendisine esrâr-ı ilâhiyyeden bâzı şeyler göstermesini talep etti. Bunun üzerine şeyh, müridlerinden birini alıp bir odaya gizledi. Sonra bir koç kesip çuvalın içerisine koydu. Tam bu sırada, "kendisinin emîn olduğunu iddiâ eden" mürîdi içeri girdi. Şeyhi, önünde bir çuval, elinde bıçak ve kanlara bulanmış bir halde görünce hayretler içinde sordu: "Efendim, nedir bu hâliniz?" Şeyh, gizlediği mürîdini kasdederek "Falan beni kızdırdı. Ben de —nefsinin hevâsını kasdederek— onu öldürdüm." dedi. Böylece şeyh yalan söylememiş oldu. Fakat mürîd, olayı olduğu gibi kavrayamayarak, öldürülüp çuvalın içine konulanın, müridlerinden biri olduğunu sandı.

Şeyh: "İşte bu bir emânettir. Bunu benim için gizli tut ve gel kesilip çuvala konan cenâzeyi beraber defnedelim." dedi ve beraberce çuvalı içindeki ile birlikte evin içine defnedip üzerini toprak ile örttüler. Şeyh, bu davranışıyla mürîdini imtihân etmek ve onun ne kadar güvenilir olduğunu ortaya çıkaracak bir iş yapmak istiyordu. Derken saklanan mürîdin babası gelip oğlunu istedi. Şeyh ona: "Çocuğun yanımda duruyor." dedi. Sonra adam çekip gitti. İmtihâna tâbi tutulan mürîd, bu işe tahammül edemeyerek, bu mürîdin babasına: "Şeyhin, oğlunu öldürdüğünü ve beraberce defnettiklerini" haber verdi. Bunu duyan adam, durumu devrin hükümdarına bildirdi.

Hükümdar, şeyhin yüce bir zât olduğunu bildiği için, bu konuda biraz duraksadı. Sonra şeyhi sorgulamak üzere bir hâkim ve fukahâdan bâzı kimseler gönderdi. O imtihân edilen mürîd de şeyh hakkında ileri geri söylenip duruyordu. Durumu öğrenmek üzere çuvalı çıkarmak zorunda kaldılar. Boğazlanıp çuvala konarak defnedilenin müridlerden biri değil, koç olduğunu gördüler. Daha sonra gizlenen mürîd de çıkıp geldi. Kendisini emîn sanan kişi ise rezîl olup gözden düştü. Yaptığına pişman oldu. Ancak bu noktada pişmanlık fayda vermezdi. Bu hikâye, Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî'nin *"el-Emru'l-Muhkemu'l-Merbût fîmâ yelzemu ehle't-tarîki mine'ş-şurût"* isimli risâlesinde zikredilmiştir. Bu hikâyeden anlaşıldığına göre, sırlar ancak emîn kimselere verilir ve nûrlar ancak edebli olanlara akıtılır.

❀

Hâfız (k.s.) der ki:
Ben "dost" diye, ancak Hz. Dost'a yâni Hakk'a derim.
Çünkü dost, dost sözünü korur, başkasına söylemez.

*et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'*de şöyle denilmiştir: Âyette zikredilen insanlardan maksad; Allah'ı ve misak günü O'na verdikleri sözü unutanlardır. Bunlardan bir kısmı, biz Allah'a ve âhırete inandık, derler. Bunlar kalblerinde bulunmayan şeyi ağızlarıyla söylemektedirler. Çünkü hakîkî îmân, ancak Allah'ın seçkin kullarının kalbine attığı nûrdan olan îmândır. Yâni kişi Allah'ın nûru ile âhıreti müşâhede eder ve ona inanır. Allah'ın nûru ile bakmayan ise gayb âlemini müşâhede edemez ve gaybı bilemez. Dolayısıyla Allah'a ve âhıret gününe inanmış olamaz. İşte bu sebeble *"Onlar mü'minler değillerdir."* buyurulmuştur. Yâni onlar Allah'ın nûru ile bakıp hakîkî îmâna kavuşanlardan değillerdir. Diğer bir mânâya göre onlar, hakîkî îmânı elde etmeye hâzır değillerdir. Çünkü onlar derin bir gaflet ve şaşkınlık içindedirler.

❀

يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذٖينَ اٰمَنُواۚ وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَۜ ﴿٩﴾

9. Onlar *(kendi akıllarınca)* gûyâ Allah'ı ve mü'minleri aldatırlar. Halbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değillerdir.

Bu âyet-i kerîme ya önceki âyette inanmadıkları halde Allah'a ve âhıret gününe îmân ettiklerini söyleyenlerin, bunu sırf Allah'ı ve mü'minleri aldatmak için yaptıklarını açıklamakta ve onların bu kötü maksadlarını kınamaktadır. Veya önceki âyetle mânâ yönüyle bağlantılı olmayıp, "onlara ne oluyor ki mü'min olmadıkları halde böyle söylemek mecbûriyetini hissediyorlar?" şeklinde mukadder bir soruya cevap olarak zikredilmiş ve "onlar bu yolla Allah'ı ve mü'minleri aldatmak istiyorlar" mânâsınadır.

Allah'ı aldatıyor olmaları, zâhirî mânâsına hamledilemez. Münâfıkların Allah'ı aldatmaları gerçek mânâda değildir. Çünkü Allah için gizli hiçbir şey yoktur.

Dolayısıyla onlar, Allah'ı aldatmayı kasdetmemişler, bilakis bu tür söz ve davranışlarıyla Hz. Muhammed (s.a.)'i aldatmak istemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.)'e karşı takınılan tavır, sanki Allah'a karşı takınılmış gibi kabûl edilmiştir. Zira o, Allah'ın yeryüzündeki halîfesi, onun emir ve yasaklarının kullarına teblîğcisidir. Bu da Rasûlullah (s.a.)'in Allah katındaki derecesinin yüksekliğini göstermektedir.

Bu âyetin üçüncü bir îzâh şekli de şudur; Münâfıklar küfrü içlerinde gizledikleri halde dilleriyle îmân ettiklerini söyleyerek Allah'a karşı iki yüzlülük yapmışlardır. Allah Teâlâ da yaptıklarının bir benzeri olarak onlara, müslümanlarmış gibi muâmele edilmesini istemiştir. Halbuki onlar kâfirlerden daha aşağı konumda olup cehennemin en alt tabakasına gideceklerdir. Hz. Peygamber (s.a.) ve mü'minler, Allah Teâlâ'nın bu emrine uyarak, münâfıkları açıklamamışlar ve onlara İslâm'ın hükümlerini tatbik etmişlerdir.

"Hud'a": Bir kimsenin, karşısındakine yapmak istediği kötülüğün aksini hissettirmesidir. Veya aldatma niyetiyle yardım edeceğine söz verip zamânı gelince sessizce sıvışıp gitmesidir. Bu mânâdan olmak üzere Araplar, çıkıp gideceğini hissettirmek için elini evin bir kapısına doğru uzatıp sonra diğer bir kapıdan yürüyüp giden bekçi hakkında: "Hîleci keler veya bukalemun" ta'bîrini kullanırlar. Hud'a hakkındaki bu her iki mânâ da âyetin izâhı için geçerlidir. Çünkü münâfıklar, bu tavırlarıyla mü'minlerin sırlarını öğrenip düşmanlarına bildirmek sûretiyle kâfirlerin kendilerini öldürmesinden ve mallarını yağmalayıp esîr etmesinden korunmak istiyorlardı. Böylece mü'minlere verilenlerin kendilerine verilmesini sağlayacak dünyâlık bir menfaat elde etmek istiyorlardı.

Münâfıklar, mü'minlerle karşılaştıkları zaman inanmadıkları halde *"biz inandık"* demekle onları aldatmak istiyorlardı. Halbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve fakat bunun farkında değillerdir.

"Kendileri" diye ifâde edilen *"Nefîs"*; bir şeyin zâtı ve hakîkatidir. İnsan bedenini hayatta kalmasını sağlaması sebebiyle rûha, rûhun bulunduğu veya taalluk ettiği kalbe, nefsin kıvamını sağlayan kana ve nefsin çokça ihtiyaç duyduğu suya da bâzan nefs denilir. Yalnız burada bir şeyin zâtı ve hakîkati mânâsında kullanılmıştır. Çünkü bu âyette kasdedilen; onların aldatmalarının zararının sâdece kendilerine döneceğini ve bunun başkalarına tesir etmeyeceğini açıklamaktır. Yâni onlar yapacaklarını yaparlar, ancak bu sâdece kendilerine zarar verir. Şüphesiz yaptıkları kötülükler kendilerine âiddir.

Kur'ân-ı Kerîm'in münâfıklar hakkında serdettiği ifâde tarzına bağlı kalarak âyetin başındaki fiili, mufâale bâbında anlayan kimse âyeti şöyle açıklar: Münâfıklar, hîlekârların muâmelesine benzeyen bu davranışlarını ancak kendi aleyhlerine yaparlar. Çünkü yaptıkları işlerin zararı yine kendilerine dokunacak ve hîlelerinin vebâli kendilerine dönecektir. Zira Allah Teâlâ Peygamberine onların nifâkını bildirecek, bu sebeble onlar dünyâda rezîl-rüsvây olacaklar ve âhırette de can yakıcı bir azâba dûçâr kalacaklardır.

Mevlânâ Celâleddîn (k.s.) der ki:
Ey satranç oynayan, sen kendi oyununu gördün,
Bir de hasmının oyununa; nasıl oynadığına bak.

Bu âyetle ilgili bir başka yorum şöyledir: Allah Teâlâ onlara yaptıklarına uygun muâmele edecektir. Şöyle ki: Bildirildiğine göre münâfıklar cehenneme atılıp orada uzun müddet azâb gördükten sonra içinde bulundukları sıkıntıdan kurtarmasını Allah Teâlâ'dan isteyecekler. Kendilerine: "İşte şu kapılar sizin için açıldı. Oradan çıkıp kurtulunuz." denecek. Onlar da o kapılara doğru koşacaklar. Tam kapıların yanına ulaştıkları vakit kapılar kapanacak ve şeytanlarla ve tağutlarla beraber cehennem kuyularına düşeceklerdir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: ***"Onlar bir tuzak kurarlar, ben de bir tuzak kurarım."*** (et-Târık, 86/15-16) Hz. Peygamber (s.a.) da şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet günü insanlardan bir kısmına cennete girmeleri emredilir. Bunlar cennete yaklaşıp onun güzel kokularını duyarak Allah Teâlâ'nın cennetlikler için hazırladığı saraylara, köşklere ve diğer şeylere içlerini çeke çeke bakarken: "Onları cennetten uzaklaştırınız. Onların cennetten hiçbir nasîpleri yoktur." diye nidâ edilir. Onlar da hasret ve nedâmet ile cennet kapısından geri dönerler ve şöyle derler: Ey Rabbimiz! Keşke dostlarına hazırladığın bu nimetleri bize göstermeden önce bizi cehenneme atsaydın. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Ben size bu şekilde davranmak istedim. Çünkü siz benimle başbaşa kalınca bana karşı büyüklendiniz. Benden çekinip korkmadınız. Fakat insanlarla karşılaşınca onlara boyun eğdiniz. Kalbinizde gizli olan duygu ve düşüncelerinizin tersine hareket ederek riyâkâr bir tavır takındınız. Dünyâya değer verdiniz, bana vermediniz. İnsanlara saygı gösterdiniz, onları yücelttiniz; bana saygı göstermediniz. İnsanlar için bâzı şeylerinizi terkettiniz, benim için böyle yapmadınız. Bu sebeble bugün gördüğünüz şu nimetlerden mahrûm etmek sûretiyle size azâbımı tattıracağım."[199] *Ravzatü'l-ulemâ* ve *Tenbîhu'l-Gâfilîn* isimli kitaplarda böyle yazılıdır.

Münâfıklar sâdece kendilerini aldatmaktadırlar. Fakat şaşkınlık ve gaflet içerisinde bulunmaları sebebiyle bunun farkında değillerdir. Kurdukları tuzağın vebâl halkası boyunlarına takılacağı ve zararının kendilerine döneceği, duyu organları işlemeyenlerin dışında, herkes için ayân beyândır. İşte Allah Teâlâ "Onlar bunun farkında değillerdir." buyruğu ile münâfıkları his ve bilinçten soyutlayarak, hayvanlardan daha aşağı cemâdât seviyesine indirmiştir. Dolayısıyla münâfıklar, haklarında: ***"İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da sapıktırlar."*** (el-A'râf, 7/179) buyurulan kimselerdendirler. Haklarında "onlar hissetmezler; farkında olmazlar" ifâdesinin kullanılması "onlar bilmezler" denmesinden daha şümûllü ve uygundur.

Şuûr; hissetmek; yâni bir şeyi, hissederek bilmek ve anlamak demektir. İnsanın his ve anlama araçları duyu organlarıdır. Her duyu organı, belli bir hissin mahalli olması sebebiyle bunlara *"meşâir"* denmiştir. Münâfıkların hissetmez oluşlarının bildirilmesinden şu öğüdü almak gerekir: Münâfık, yaptığı işi, vebâlinin ne olduğunu

düşünmeksizin yapar. Mü'min ise yaptığı işin âkıbetinin ne olacağını düşünerek ve bilerek amel işler. Yaptığı işin iyi veya kötü olduğunu bilmeyen kişi Rabbine karşı hangi özrü ileri sürebilir?

Bu âyet, münâfıkların ilminin olmadığını bildirdiği halde ***"Niçin bile bile gerçeği gizliyorsunuz?"*** (Âl-i İmrân, 3/71) âyeti, onların gerçek hakkında bilgileri bulunduğunu belirtmektedir. Bu iki âyetin arası şöyle te'lîf edilebilir: Onlar doğru olanın ne olduğunu gerçekte bilirler, fakat bildikleri ile amel etmezler. Bu sebeble sanki bilmiyorlarmış gibi tavsîf edilirler. Allah Teâlâ'nın münâfıklar hakkındaki ***"Onlar sağırdırlar, dilsizdirler ve kördürler."*** (el-Bakara, 2/18) ifâdesi de buna benzer. Çünkü onlar hakîkatte işitiyorlar, konuşuyorlar ve görüyorlar; fakat bu duyu organlarından gereken faydayı elde edemiyorlar. Bundan dolayı sanki kör, sağır ve dilsiz gibidirler. Âleti olup onunla bir fayda elde edemeyen ile âleti olmayan, ilmiyle âmil olmayan âlim ile câhil, malından bir fayda görmeyen zengin ile fakîr eşittir. Birbirlerinden pek farkları yoktur. Kâfirlerin ilmi olduğunun belirtilmesi onların aleyhine delîldir. Onlara cehâlet isnâdında bulunmak ise, onların noksanlığını ifâde eder. Fakat mü'minlerin durumu bunun tam aksinedir. Onların ilmi olduğunu ifâde etmek, onlar için bir fazîlet, herhangi bir şeyi bilmediklerini söylemek ise yaptıkları bir hatâ için nasıl bir özür beyân edeceklerini telkîn içindir. *et-Teysîr* isimli eserde bu îzâh yer almaktadır.

Mü'minlerin hem ilim ve amelle süslenmeleri, hem hatâ ve günahlardan uzak durmaları ve hem de sâdece Rabblerinin rızâsını gözeterek ona itâat ve kulluk etmeleri gerekir. Hadîs-i şerifte şöyle buyurulmuştur: *"Benim sizin hakkınızda en çok korktuğum şey, küçük şirktir."*[200] Ashâb-ı kirâm: "Yâ Rasûlallah, küçük şirk nedir?" diye sorunca Rasûlullah (s.a.): *"Riyâdır"* buyurdu ve şöyle devam etti: *"Allah Teâlâ kullarına amellerinin karşılığını vereceği gün şöyle buyurur: "Siz dünyâda ibâdetinizle kendilerine gösterişte bulunduğunuz kimselere gidin ve bakın bakalım. Onların yanında bir ecir ve sevâb bulabilecek misiniz?"* Riyâkârlara işte böyle denilir. Çünkü onların dünyâdaki amelleri insanları kandırmaya mâtuf olduğu için âhırette de kendilerine aldatmaları üzere muâmele edilecektir. *Tenbîhu'l-Gâfilîn'de* böyle kaydedilmiştir.

Sa'dî (k.s.) şöyle demiştir:

Kavmin ulusunun yanında kölenin ne değeri olabilir?
Zira o kölenin bir de alatenli bir vücûdu vardır.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de şu açıklama yapılmıştır: Allah Teâlâ ezelde bâzı kimselerin şakâvet ehli olacağını takdîr edince amellerinde gizli kaderin sır tohumu, zâhirde Allah'ı kandırma meyvesi vermiştir. Fakat şakî olan kimse, bu kandırmanın, kaderin sır tohumunun bir netîcesi olduğunu farkedemez. Zira o gözünün dünyâ zînetine aldanması ve kalbinin de onun arzularıyla dolu olması sebebiyle Allah'ı ve uhrevî saâdeti terkederek dünyâ zînetine ve nefsinin heveslerine aldanır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: ***"....zevklere düşkünlük ve bağlılık insanlar için bezenip süslendi."***

(Âl-i İmrân, 3/14) Hakîkatte kendi kendisini aldattığı halde Allah'ı ve mü'minleri aldattığını sanır. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda: ***"Şüphesiz münâfıklar Allah'ı kandırmaya kalkışıyorlar; halbuki O, onların aldatmalarını kendilerine çevirir."*** (en-Nisâ, 4/142) buyurmaktadır. Binâenaleyh onlar şeklen Allah'ı ve mü'minleri aldatır gibi olsalar da gerçekte kendilerini aldatırlar. Çünkü onlar Allah'ı aldatmaya girişmeden önce de, îmân etmeleri mümkün olduğu halde, küfrü tercîh etmeleri sebebiyle cehennemi haketmişlerdi. Fakat hîle yoluna baş vurup nifâklarını ortaya koymaya başladıklarında cehennemin en alt tabakasına gidecek bir gurup oldular ve artık bir daha îmân edebilme isti'dâdlarını kaybettiler. Böylece hîle ve tuzaklarının kötülüğü kendilerine dönmüş oldu. Her ne kadar hîle ve aldatmaları kaderin bir netîcesi ise de onlar, ezelî kader sırrı hakkında bir bilgiye sâhib değillerdir. Çünkü kalblerinde hastalık vardır. Hasta kalbler ise kader sırrını anlamaktan uzaktır.

❀

فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا
يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾

10. Onların kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elîm bir azâb vardır.

Hastalık (maraz), bedene ârız olan, onu normal durumundan çıkaran, faaliyetlerini yerine getirmekten alıkoyan ve ölümüne sebeb olan bir keyfiyettir. Mecâzî olarak nefsin kemâlini zedeleyen cehâlet, yanlış akîde, hased, kin, günah işleme arzusu ve benzeri kötülükler, insanı rûhânî yönden helâke sürükleyen küfür yolları için kullanılır. Çünkü bu hastalıklar, fazîletli işler yapmaya mâni olup, hakîkî olan ebedî hayatı perişan ederler. Âyet-i kerîme bu mânâyı taşımaktadır. Zira onların kalbleri kaybettikleri riyâset ateşiyle yanmakta ve Peygamber Efendimizin ortaya koyduğu dâ'vânın yükselip günden güne gelişmesine hased etmektedirler.

Allah Teâlâ Peygamberinin işini yüceltmek ve dâvâsını başarıya ulaştırmak sûretiyle onların üzüntülerini artırdı. Onların nefisleri küfür, yanlış inanç ve Peygamber (s.a.)'e düşmanlıkları sebebiyle mahvolmuştur. Allah Teâlâ onlara öğüt ve korkutmanın tesir etmeyeceğini bildiği için kalblerini mühürlemek, günden güne şer'i teklîfleri çoğaltmak, tekrâr tekrâr vahiy göndermek ve mü'minlere olan ilâhî yardımı kat kat ziyâdeleştirmek sûretiyle onların bu felâketlerini artırmıştır. Çünkü şer'î teklîfler çoğalınca münâfıkların küfürleri de artmaktaydı. Onlara şehâdet kelimesini söylemek dahi, oldukça zor gelmekteydi. Günden güne artan ibâdet ve tâatla ilgili teklîfleri yerine getirmenin ne derece ağır olacağı açıktı. Ayrıca işlenen suçlar için belli cezâlar vardı. Bütün bunlar münâfıkların ızdıraplarını ve şüphelerini çoğaltmakta ve âhırette çekecekleri azâbın da artmasına sebeb olmaktaydı. Nitekim bu konuda Kur'ân-ı Kerîm

şu açıklamayı yapmaktadır: ***“...İşte bozgunculuk yaptıklarından ötürü onların azâb üstüne azâblarını artırdık.”*** (en-Nahl, 16/88) Mü’minler için ise dünyâda: ***“Allah, yola gelenlerin hidâyetini artırır.”*** (Meryem, 19/76) va‘di, âhırette de ***“...Lütfundan onlara daha fazlasını da ihsân eder.”*** (en-Nûr, 24/38) müjdesi vardır.

el-Kutbu’l-Allâme şöyle demiştir: Kalb hastalıkları, ya bozuk inanç ve küfür gibi dînî; ya da kin, hased, za’f ve korkaklık gibi kişinin içinde olan ahlâkî konulara âid şeylerdir. Âyet-i kerîmede maraz böylece önce küfre, sonra fiilî düşüklüklere ve nihâyet korkaklık gibi içteki kötülüklere hamledilmiştir. ***“Allah onların marazlarını artırdı.”*** (el-Bakara, 2/10) âyetinin münâfıklar için bedduâ olması da mümkündür. Yâni *“Allah onların marazlarını artırsın”* mânâsına gelebilir.

Şâyed: “Örfe göre duâ, âciz kimselere mahsûs bir iştir. Allah Teâlâ ise âcizlikten münezzehtir. O halde bu âyetin münâfıklar için bedduâ olması nasıl mümkün olabilir?” şeklinde bir soru sorulursa şöyle cevap verilebilir: Allah Teâlâ bu âyetle kullarına münâfıklar için bedduâ etmelerinin ve onların kendilerinden uzak bulunmalarını istemelerinin câiz olduğunu öğretmektedir. Çünkü münâfıklar, Allah’ın en kötü yaratıklarıdır. Allah cehennemin en alt tabakasını onlar için hazırlamıştır. *“Allah onları gebertsin”, “Allah onlara lâ’net etsin”* âyetleri de bu kabildendir.

İnanmadıkları halde “inandık” demek sûretiyle yalan söylemelerinden ötürü münâfıklar için acısı kalblere kadar ulaşan şiddetli azâb vardır. Âyette *“kânû”* (كانوا) kelimesi, münâfıkların yalanlarının devamlı tekrarlandığını ve sürekli olduğunu belirtmek üzere getirilmiştir. Yalanın kötülüğüne ve çirkin bir iş olduğuna işârettir. Münâfıkların şiddetli azâba uğramalarının, sadece yalan söylemeleri sebebiyle olduğu izlenimini vermektedir. Çünkü ibârenin zâhirine göre azâba sebeb olarak sadece yalan söylemeleri zikredilmiştir. Halbuki onların yaptıklarını işiten Allah Teâlâ, azâbı birçok yönden hakettiklerini de bilir. Burada günah olarak sadece yalanlarının zikredilmesi, yalanın son derece kötü bir iş olduğunu bildirmek ve insanları ondan uzaklaştırmak içindir.

❀

Yalan, bir şeyi olduğunun aksine haber vermektir. Bu ise tümüyle büyük bir kötülük, hoşa gitmeyen bir iştir. “İbrâhîm (a.s.)’ın üç kez yalan söylediği rivâyet olunmuştur.”[201] Ama bunlar söyleyiş tarzı bakımından yalana benziyor. Bu tür yalan bâzı şeyleri üstü kapalı olarak açıklamak şeklinde olur. Fakat şekil itibâriyle yalana benzediği için bu isim verilmiştir.

O’nun yalan gibi görünen beyânlarından birincisi hasta olmadığı halde: ***“Ben hastayım”*** (es-Sâffât, 37/89) demesidir. İbrâhîm (a.s.)’ın böyle demekten maksadı, müşriklerin yıldızları ilâh edinmelerine kızgınlığından ötürü hasta olacağını veya öleceğini ifâde etmektir. Böyle demekle müşrikleri, kendisini yanlarında bayramlarına götürmekten vazgeçirmek ve bu sûretle putlarla başbaşa kalıp onları kırmak istemiştir.

İkincisi, Hz. İbrâhîm (a.s.)’ın ***“Hayır, (büyük putu göstererek) işte bu büyükleri

yapmış.” (el-Enbiyâ, 21/63) demesi, putları kendisi, kırdığı halde müşrikleri ilzâm etmek için farz-ı muhal kabilinden söylediği bir sözdür. Sanki: Eğer bu büyük put gerçekten tapınmaya değer bir ilâh olsaydı, bu putları kırmaya güç yetirmesi gerekirdi. Eğer buna güç yetiremiyor ise, âciz bir mahlûktan ibârettir. Âciz bir varlık ise ulûhiyyetten ve dolayısıyla tapılmaya hak sâhibi olmaktan çok uzaktır. O halde nasıl olur da siz bunlara boyun eğer, kulluk edersiniz, demek istemiştir. İbrâhîm (a.s.)'ın bu sözü müşriklerin akıllarıyla alay etme ve onları küçümsemedir.

Üçüncüsü ise zevcesi Sâre vâlidemiz hakkında *“Bu benim kız kardeşimdir”* sözüdür. İbrâhîm (a.s.)'ın bu sözündeki kardeşlikten maksadı din kardeşliğidir. Amacı ise hanımını zâlimin eline düşmekten kurtarmaktır. Çünkü o melikin dîninin ahkâmına göre, hükümdarın evli bir kadına sâhib olmaya kocasından daha çok hakkı vardı. Fakat bekâr kadınlar için zorlama yapılamazdı. Onlarla ancak kendi rızâları olursa ilişki kurardı. Bu sebeble İbrâhîm (a.s.) böyle demiştir.

İbrâhîm (a.s.)'ın gerçek ilâhı ararken aya, yıldıza ve güneşe *“Bu benim rabbimdir”* demesi istidrâc bâbındandır. İstidrâc, bir nevî ta'rîzdir. Yâni bir şeyi üstü kapalı olarak ifâde etmek nevîlerinden birisidir. İbrâhîm (a.s.) bu sözüyle, kendileriyle mücâdele ettiği müşriklerin sözlerini hikâye etmek istemiştir. Bu açıklamalar **İbnü't-Temcîd**'in *Havâşî*'sinden alınmıştır.

❀

Yalan, büyük bir günah, çirkin bir ayıp ve her kötülüğün başıdır. Kalbler onunla bulanır. Yalan söylemek en kötü ve en hoşa gitmeyen huylardan biridir. Yalan îmânın mukabilidir. Yâni, îmân bir tarafta, yalan diğer taraftadır. İkisi bir yerde bulunmaz. Bu ifâde kinâye yoluyla ikisi arasındaki mesâfenin uzaklığını anlatmak içindir. Hz. Peygamber (a.s.) bir hadis-i şerîflerinde şöyle buyurmuşlardır:

“Bana ne oluyor ki, sizi çekirgelerin peşpeşe ateşe düştüğü gibi, ardarda yalan söylerken görüyorum. Şüphesiz ki söylenen her yalan, yalan olarak yazılır. Harpte yalan söylemek câizdir. Çünkü harp hîledir. İkinci olarak birbirine düşman iki kişinin arasını düzeltmek için yalana başvurulabilir. Üçüncü olarak kişinin hanımının gönlünü almak ve geçimini sürdürmek için yalan söylemesi câizdir.”[202] Meselâ bir kimsenin hanımına: “Bana senden daha sevimli kimse yoktur.” demesi buna bir örnektir. Kadın açısından da durum aynıdır. İşte açıklandığı üzere üç yerde ve bunlara benzeyen hususlarda yalan söylemenin câiz olduğu hadis-i şerîfle belirtilmiştir. Buradan anlaşıldığına göre kişi, ister kendisi, isterse başkası adına doğru bir gerekçeye dayanarak böyle söyleyebilir. Nitekim Farsça şöyle bir tekerleme vardır: “**Barış sağlayan yalan, fitne koparan doğrudan daha güzeldir.**”

Başkasına aid konularda fayda sağlayacağını umarak yalana başvurmak câiz ise de kişinin nefsine aid olan konularda, zarar bile getirse doğruyu tercih etmesi en sağlam yoldur. Nitekim **Sa'dî** (k.s.) şöyle demiştir:

Sözünün doğru olduğunu iyice bilmedikçe,

Söz söylemek için ağzını açmaman gerekir.
Doğru söylediğinde bağlanıp hapse atılacağını bilsen,
Yalanla hür olmaktan doğru söyleyip hapse atılmak daha iyidir.

Gerçekte yalan ile kasdedilen; kullukta ve Allah'ın haklarını yerine getirme konusundaki yalandır. Nitekim münâfıkların ve onların yolundan gidenlerin yalanları böyledir. Yalancı kimselere uymak kat'iyyen doğru değildir. Onlara güvenilmez. Şüphesiz onlar kişiyi helâke ve bütün mülklerin mâliki olan Allah'dan uzaklaşmaya doğru çekip götürürler.

Mesnevî'de şöyle gelmiştir:
Yalancı fecir, sabah zannıyla çıkan kervanları vurdu.
Yalancı fecir, gündüzün kokusunu dışarı vurdu, aldattı.
Bu yüzden yalancı fecir, insanları kandırmasın,
Zira o yalancı fecir, çok kervanları yele vermiştir.

Kâşânî bu âyetin te'vîlinde şöyle demiştir: "Münâfıkların kalblerinde onları hakkanî tecellîlerden alıkoyan şeytânî, nefsânî beşerî sıfat ve kötülükler perdelerinden bir perde vardır.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de şöyle denmiştir: Münâfıkların kalblerindeki maraz, Allah'dan başkasına yönelmeleridir. Ondan gayriye gösterdikleri iltifâttır. Bu sebeble Allah Teâlâ onların hile ve aldatmalarını; başkalarına iltifât hastalığını ziyâdeleştirmiştir. Dolayısıyle onlar, Allah'a kavuşma nimetinden uzak kalmışlardır. Onlar için, Allah'a vuslattan mahrûm olmaktan ibâret olan can yakıcı bir azâb vardır. Bu azâba dûçâr kalmaları ise, hakikatte mü'min olmadıkları halde "Biz Allah'a inandık" sözlerinin bir neticesidir.

Hakîkî îmân bir nûrdur. Kalbe girdiği zaman mü'min kişi üzerinde tezâhürleri ortaya çıkar. Nitekim Hârise (r.a.)'ın durumu buna güzel bir örnektir. Rasûlullah (s.a.) ona: *"Ey Hârise, nasıl sabahladın?"* diye sorduklarında O: "Hakîkî mü'min olarak sabahladım." cevâbını verdi. Hz. Peygamber (s.a.): *"Ey Hârise, hak olan her şeyin bir hakikati vardır. Peki, senin îmânının hakikati nedir?"* diye tekrar sorunca, Hârise: "Ya Rasûlallah! Nefsimi dünyâdan uzak tuttum, gündüzleri susuz, geceleri uykusuz geçirdim. Yanımda dünyânın taşı ile altını müsâvî oldu. Sanki ben cennet ehlinin birbirlerini ziyâret edişlerini ve cehennem halkının birbirlerinden kaçışlarını görür gibiyim. Sanki ben apaçık olarak Rabbimin arşına bakıyor gibiyim. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: *"Ey Hârise, isâbet ettin, sen bu îmân üzere devam et!"*[203]

Mesnevî'de şöyle gelmiştir:
Kalbleri aydın olanlar kurtulur renkten ve kokudan,
Böyleleri şüphesiz her nefeste Güzeli (Allah'ı) görürler,
Bunlar ilmin kabuğundan; zâhirinden geçmişlerdir,
Ayne'l-yakîn sancağını yukarılara kaldırmışlardır,

Bu sancağı, Arş, Kürsî, Halâ ve Melâ'ya yükseltmişlerdir,
Bunlar Hudâ'nın "sıdk" makamında bulunmaktadır.
Bunların ilimleri vâsıtasız Hak'tan gelmektedir.
Onların ilmi, berber gibi zâhir süsleyen ilme benzemez.

❀

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِۙ قَالُوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾

11. Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman, "Biz ancak ıslah edicileriz" derler.

Müslümanlar münâfıklara, yeryüzünde bozgunculuk yapmamalarını söylediklerinde onlar kendilerinin bozguncu olduklarını kabûl etmiyor ve böyle diyorlardı. Fesâd, bir şeyin normal hâlinden çıkması demektir. Zıddı sulhdur. Fesâd zararın her türlüsünü, sulh da faydanın her türlüsünü kapsar.

Yeryüzünde fesâd çıkarmak, harpleri kızıştırmak, kulların işlerindeki denge ve istikameti bozmak için birbiri ardınca fitneler çıkarmaktır. Bunlar dünyâ ve âhıret işlerini alt üst ettikleri için "fesâd" diye adlandırılmıştır. Münâfıkların nehyolundukları fesâd, mü'minlerin sırlarını kâfirlere söylemek ve böylece kâfirleri mü'minlere karşı kışkırtmak gibi şer yollardır. İşte münâfıkların yaptıkları bütün işler bozgunculuğa sebebiyet veren şeyler olması sebebiyle onlara bozgunculuk yapmamaları emredilmiştir. Nitekim, ölümüne sebeb olabilecek bir işle uğraşan kimseye "kendi elinle kendini öldürme, kendini ateşe atma" denilir.

Peygamber Efendimiz (s.a.)'in gönderilişinden önce yeryüzünde kötülükler çoğalmış ve son dereceye varmıştı. Hz. Peygamber (s.a.) gönderilince bozgunculuk ortadan kalktı ve yeryüzü ıslah oldu. Münâfıklar yeryüzünün ıslâhından sonra açıkça kötülük işleyip bozgunculuğa devam ettiler. *Ebu'l-Leys Tefsîri*'nde böyle kaydedilmiştir.

Münâfıklara, yeryüzünde bozgunculuk yapmamaları söylenince *"Biz sâdece düzelticileriz"* derler. Bu, nasihat edene mübâlağalı bir tarzda verilmiş bir cevaptır. Münâfıklar bu sözleriyle şunu ifâde etmek istiyorlar: Bize böyle hitâb etmeniz doğru değildir. Zâten bizim yaptığımız ıslâhtan başka bir şey değildir. Bizim hâlimiz bozgunculuğun bütün şüphelerinden uzak ve temizdir.

Onlar kalblerinde bulunan hastalık yüzünden bozgunculuğu ıslâh olarak tasavvur ederek bu kanâata sâhib olmuşlardır. Nitekim Allah Teâlâ bu durumu şu şekilde îzâh etmektedir: ***"Kötü işi kendisine süslendirilip de onu güzel gören kimse, vehmine aldanmayarak kötü amelini güzel görmeyen, aklıyla gerçeği gören kimse gibi olur mu?"*** (el-Fâtır, 35/8) İşte münâfıklar da yaptıklarının bozgunculuk olduğunu inkâr edip ıslah ile meşgul bulunduklarını iddiâ etmişlerdir.

İbnu't-Temcîd şöyle demiştir: Müslümanlar münâfıklara "bozgunculuk yapmayın" dediklerinde, münâfıklar müslümanların bu sözleri ile onların bozguncululukla ıslâhı

karıştırdıklarını söylemek istediklerini sanarak, "kendilerinin sadece ıslah ediciler olduklarını" ve asla bozgunculuk yapmadıklarını söylemişler ve kendilerince herhangi bir karıştırmanın söz konusu olmadığını belirtmek istemişlerdir.

Münâfıklar, mü'minlerin kendileri hakkında ifsâd ile ıslâhı karıştırmakta olduklarını sanmışlardı. Allah Teâlâ da onların durumlarının iddiâ ettiklerinin tam tersi olduğunu bildirmek üzere:

❀

اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾

12. Şunu bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir, lâkin anlamazlar.

Ey mü'minler şunu biliniz ki onlar müfsidlerin ta kendileridir. Münâfıklar ıslah ve ifsâd sıfatlarından kendilerinde sadece ıslâhın bulunduğunu, ifsâdın olmadığını iddiâ edince Allah Teâlâ onların sadece bozguncular olduklarını ve asla ıslah ediciler olmadıklarını belirterek bu îtikâdlarını tam tersine çevirmiştir. Dolayısıyle münâfıklar, sâdece ve sâdece küfürleri sebebiyle kendilerini ve îmândan alıkoymak sûretiyle insanları ifsâd eden kimselerdir. Bunlar asla bozguncu olmaktan kurtulup ıslah edici olamazlar. Âyet-i kerîmeden sadece münâfıkların bozguncu olacağı anlaşılmaz. Başkaları da bozguncu olabilir.

Daha sonra Allah Teâlâ: *"Fakat onlar kendilerinin bozguncu olduklarının farkında değillerdir."* buyurarak onların anlayışsız olduklarını ifâde etmiştir. Âyet-i kerîme, münâfıkların bozguncular olduklarının hissedilebilir bir durum olduğunu fakat, münâfıkların his ve şuûrdan mahrûm yaratıklar olmaları sebebiyle bunu farkedemediklerini belirtmektedir.

Şeyh *Tefsîri*'nde şöyle demiştir: Bozgunculuğun (fesâd), şuûr; yâni farkında olma ifâdesiyle kullanılması ibâreye çok uygundur. Zira bozgunculuk âdeten, hissedilebilir şeylerdendir. Burada Allah Teâlâ'nın, münâfıkların mü'minler için söylediklerini kendilerine çevirmesinden dolayı mü'minlerin şerefine işâret vardır. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.) hakkında da aynı şey vuku bulmuştu. Müşriklerden Velîd b. Muğîre, Peygamberimiz hakkında "O mecnundur" demiş Allah Teâlâ da: ***"Sen Rabbinin nimeti sâyesinde mecnûn değilsin."*** (el-Kalem, 68/2) buyurarak bunu nefyetmiş ve sonra da bu mel'ûnu kınama kabilinden olmak üzere: ***"Şunların hiçbirine itâat etme! Yemin edip duran, aşağılık, herkesi kınayan, söz götürüp getiren, hayra engel olan, saldırgan, günahkâr, kaba, sonra kötülükle damgalı"*** (el-Kalem; 68/10-13) buyurmuştur. Bu sayılan kötü özelliklerin yanısıra o, veled-i zinâdır. Rasûlullah (s.a.): "***Yalnız O'nu vekil tut***" (el-Müzzemmil, 73/9) âyetinin muktezâsınca işlerinde yalnız Allah Teâlâ'yı vekil tutmuştu. Allah Teâlâ da onun yardımına kâfî gelmiştir.

Hakîkat ehli şöyle demiştir: Kutup diye isimlendirilen zatlardan ve yardımcılarından hârikulâde şeyler (kerâmetler) pek az sâdır olur. Aksine bu tür şeyler onların

vezirlerinden ve halîfelerinden sâdır olur. Çünkü onlar kendilerini tam olarak Allah'ın kulluğuna vermişler ve tam bir fakr ile muttasıf olmuşlardır. Amma kutuplar kendi nefisleri için hiçbir tasarrufta bulunmazlar. Kutupların kemâlâtı ve Allah'ın onlara ihsânından birisi de şudur: Allah Teâlâ onları asla câhillerle sohbet ile ibtilâ etmemiştir. Bilakis onları âlimlerin, ediblerin ve emin kimselerin sohbeti ile rızıklandırmıştır. Bu kimseler onların yüklerini taşımışlar, ağırlıklarını kaldırmışlar, hükümlerini ve sözlerini infâz etmişlerdir.

Hz. Süleymân (a.s.)'ın vezîri **Âsaf bin Berhiyâ**, kâmillerden biri olup vaktinin kutbu, mutasarrıfi ve halîfesi idi. Bu zât, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de anlattığı üzere, Belkıs'ın sarayını uzak bir mesâfeden Süleymân (a.s.)'ın yanına göz açıp kapayıncaya kadar getirmiştir.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de: ***"Onlara yeryüzünde bozgunculuk yapmayın"*** âyetinde şu açıklama yapılmıştır: İnsanoğlu her ne kadar yeryüzüne halîfe olabilecek bir isti'dâdda yaratılmışsa da, ilk yaratılışında hevâsına ve nefsânî sıfatlara mağlup ve bozgunculuğa mütemâyildir. Nitekim, Allah Teâlâ yeryüzünde kendisine halîfe olacak bir insan yaratacağını bildirince melekler: ***"Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?"*** (el-Bakara, 2/30) diyerek insanın bu özelliğini dile getirmişlerdi. Fakat şerîatın emirlerini tutmak ve yasaklarından kaçınmak sûretiyle hilâfetin cevheri, insan nefsinin madeninden ayrılır. Saîd olanlar -ki onlar mü'minlerdir- Hakk'a çağırıcıya boyun eğerler, emir ve yasakları kabûl edip yerine getirirler. Şakâvet ehli olan kâfir ve münâfıklar ise, dinden uzaklaşıp kendi arzularına uyarlar. Onlara dünyâya olan hırs ve hevânıza uyarak yeryüzünde halîfe olabilme salâhiyet ve kabiliyetinizi yoketmeye çalışmayınız denilince işin hakîkatinden gâfil olmaları sebebiyle nasîhatı kabûl etmezler. *"Biz, ancak ıslah edicileriz"* derler. Kendilerinin hilâfete ehil olduklarını savunurlar. Nitekim **Sa'dî** (k.s.) şöyle demiştir:

Kafasında zan taşıyan kimseyi,
Asla, hakkı duyar sanma!
Böyleleri ilimden usanır, nasîhattan sıkılır.
Yağmur, taşta gelincik yetiştiremez

Allah Teâlâ, onları yalanlayarak; dünyâlarını ıslah etmek sûretiyle âhıret düzenini bozduklarına işâretle: *"İyi bilin ki onlar ortalığı bozanlardır. Fakat anlamazlar."* buyurmuş, hallerindeki bozukluğu; amellerindeki kötülüğü; yaptıklarının karşılığı olarak büyük bir vebâle ma'rûz kaldıklarını ve hüsrâna uğrayacaklarını farkedecek bir hislerinin bulunmadığını açıklamıştır. Nitekim başka bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ***"De ki: Size yaptıkları işler bakımından en çok ziyana uğrayacak olanları haber vereyim mi?"*** (el-Kehf, 18/103)

Mevlânâ Celâleddîn (k.s.) der ki:

Ey kendisine Allah'ın arslanı diyen,
Ve nice seneler köpekle beraber bulunan,

Madem ki o köpek seni avlamaya çalışır,
Açıkça anlaşılmıştır ki, sen artık o köpeğin avı olmuşsun.

❀

وَاِذَا قٖيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَٓا اٰمَنَ النَّاسُ قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ السُّفَهَٓاءُ ط
اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَٓاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

13. Onlara: İnsanların îmân ettiği gibi siz de îmân edin, denildiği vakit "Biz hiç, sefîhlerin *(akılsız ve ahmak kişilerin)* îmân ettikleri gibi îmân eder miyiz!" derler. Biliniz ki, sefîhler ancak kendileridir. Fakat bunu bilmezler *(veya bilmezlikten gelirler)*.

Mü'minler, münâfıkları bozgunculuk yapmaktan sakındırmanın ardından irşâd ve nasîhatı tamamlamak üzere böyle demişlerdi. Çünkü îmân ancak *"yeryüzünde bozgunculuk yapmayın"* âyetiyle kasdolunan gereksiz şeylerden yüz çevirmek ve *"îmân ediniz"* emriyle istenilen, gerekli şeyleri yapmakla kemâle erer.

Âyette "inanınız" diye emredilmiş fakat neye inanılacağı belirtilmemiştir. Zira hangi şeylere inanılması gerektiği açıktır. Bunlar Allah, âhıret günü ve inanılması gereken diğer şeylerdir. Veya "îmânı işleyiniz" denmek istenmiştir. İşte mü'minler münâfıklara "siz de insanların îmânlarına benzer şekilde îmâna sâhib olunuz veya onlar îmânlarını nasıl tahkîke ulaştırdılarsa siz de o şekilde îmânlarınızı tahkîke ulaştırınız." demişlerdir.

Âyette geçen *"insanlar"* dan maksad, insanlıkta kemâle ermiş ve aklın gerektirdiği tarzda amel yapan kimselerdir. Veya Hz. Peygamber (a.s.) ve onunla beraber olanlardır. Ya da bunlardan kasdolunan Abdullah ibn Selâm ve arkadaşları gibi kendi içlerinden îmân eden kimselerdir. Âyette murâd edilen mânâ şudur: Münâfıklara "Siz de, sizden olan bu kimseler gibi nifak şâibelerinden uzak ve ihlâsa bitişik bir tarzda îmân ediniz." denilince; kendilerine yapılan emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münkere karşı çıkarak o vakûr ve kâmil mü'minleri, sâhib oldukları sıfatların zıddı ile vasfederek "yâni beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım?" derler. Münâfıkların "beyinsizler" diye nitelendikleri kimseler genel anlamda kâmil insanlar veya belli şahıslardır. Veya tüm beyinsiz takımıdır. Buna göre münâfıklar bozuk anlayışlarının bir gereği olarak mü'minleri gerçekten beyinsiz saymaktadırlar.

"Sefeh"; hafîf akıllılık ve zayıf görüşlülük demektir. Her ikisi de aklın noksanlığından kaynaklanır. Bunun mukabili ise "gerçekten akıllı" olmaktır.

Münâfıklar, sefâhet ve sapıklığa gömülmüş olduklarından ve kendi amellerini güzel gördüklerinden dolayı olgunluk ve vakarın zirvesinde olan mü'minleri beyinsizler olarak nitelemişlerdir. Şurası açıktır ki sapıklığı hidâyet sanan kimse, hidâyeti de sapıklık sanır. Münâfıkların böyle demeleri; mü'minlerden birçoğunun fakir ve çaresiz kimseler olmaları sebebiyledir. Onların durumlarını küçümsemek için de olabilir. Onlar

içinde Suheyb ve Bilâl gibi âzâd edilmiş köle asıllılar da vardı. Eğer âyette geçen "insanlardan" maksadın Abdullah ibn Selâm ve benzerleri olduğu takdîr edilirse o zaman münâfıklar, kendilerinden olan bu kimseleri umursamadıklarını bildirmek ve onları zorlamak için onlara "beyinsizler" demişlerdir.

Münâfıklar açıkça "beyinsizlerin îmân ettiği gibi mi îmân edeceğiz?" dedikleri halde onların kalblerinde nifak olduğunu söylemek nasıl doğru olabilir? Bu hususta bâzı açıklamalar yapılmıştır:

Birincisi: Münâfıklar bu sözü dilleri ile değil, içlerinden söylüyorlardı. Fakat Allah Teâlâ onların mü'minlere olan düşmanlıklarına bir cezâ olmak üzere örtülerini yırtarak sırlarını ortaya çıkarmıştır. Bu, Allah Teâlâ'nın mü'minler hakkında: "***O kullar, şiddeti her yere yayılmış olan bir günden korkarak verdikleri sözü yerine getirirler. Onlar kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetîme ve esîre yedirirler. Biz sizi Allah rızâsı için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, çetin ve belâlı bir günde Rabbimizden (O'nun azâbına uğramaktan) korkarız.***" **derler** (el-İnsan, 76/7-10) buyurması gibidir. Allah Teâlâ ihlâs sâhibi mü'minlerin velâyetlerini tahkîk etmek üzere, her ne kadar dilleri ile söylemeseler de, içlerinde gizledikleri iyi niyetlerini açığa vurur. Halbuki mü'minler bu sözü açıktan söylememişler, sadece gönüllerinden geçirmişlerdir. Allah Teâlâ mü'minleri onurlandırmak için bunu teşhîr etmiştir. Bu görüş, *et-Teysîr* isimli eser sâhibinin görüşüdür.

İkincisi: Münâfıklar bu sözü, mü'minlerin yanlarında değil, kendi aralarında söylüyorlardı. Allah Teâlâ bunu Hz. Peygamber (s.a.)'e ve mü'minlere haber vermiştir. Bu görüşü *Bağavî* ileri sürmüştür.

Üçüncüsü: **Ebu's-Suûd Efendi**'nin *el-irşâd* adındaki tefsîrinde zikrettiği görüştür. Bu görüşe göre münâfıklar bu sözü mü'minlerin kendilerine yaptıkları nasîhata cevap olarak söylemişlerdir. Fakat bu davranışları onların, içlerindekini açığa vuran kimseler olduğunu ve münâfık olmadıklarını göstermez. Onların bu sözü, açıktan söylemeleri de, bir çeşit küfür ve nifâktır. Çünkü bu sözün şer için söylenmiş olması ihtimali büyüktür. Ebu's-Suûd Tefsîr'inde bu görüş savunulmuştur. Fakat bu sözün hayır için söylenmiş olması da muhtemeldir. Bu ihtimâle göre münâfıklar bununla: "İnansalar da, îmânlarına itibar olunmaya değmez. Şu beyinsiz ve deli kimseler gibi mi, inanacağız" demek isteyerek; haklarındaki nifak töhmetini reddetmek ve diğer inananlar gibi îmân iddiâsında bulunmak arzu etmişlerdir. Dolayısıyla da kendilerine yapılan îmân teklîfinin mânâsız olduğunu savunmuşlar; mü'min oldukları görünümünü vererek kendilerine nasîhat eden mü'minlerle alay etmişlerdir. Ama onlar bu sözü önceki îzâhta belirtilen mânâda söylemişlerdir. Bu durum: *"İyi bilin ki, asıl beyinsizler kendileridir; fakat bilmezler"* âyetiyle reddedilmiştir.

Münâfıklar beyinsizlerin ta kendileridir. Fakat kendilerinde bulunan bu *"sefeh"* hastalığını kavrayamazlar. Mü'minler ise îmân ve ihlâsları sâyesinde beyinsizlikten kurtulmuşlar, ilme ve Hakk'a müstağrak olmuşlardır. Gerçek âlimler ve doğru yolda

olanlar mü'minlerdir.

Âyet-i kerîme onların akıllı olduklarını reddetmekte; ne kadar câhil kimseler olduklarını açık bir tarzda ifâde etmektedir. Çünkü cehâletini bilmeyen, içinde bulunduğu durumun farkında olmayan ve tam aksini iddiâ eden kimse büyük bir sapıklık ve koyu bir cehâlet içindedir. Câhilliğini îtirâf edenler böyle değildir. Bu gibilere âyetlerin ve korkutmaların fayda vermesi umulur.

Bir önceki âyetteki *"onlar hissetmezler"* ifâdesi, münâfıklarda hissetme özelliğini, ikinci âyetteki *"hissetmezler"* kaydı ise, onlarda zekâ ve anlayışın olmadığını ifâde etmektedir. Zira salâh ile fesâd ancak zekâ ile bilinir. Üçüncü âyet ise *"onların ilimsiz kimseler olduğunu"* belirtmiştir.

Onlarda his, zekâ ve ilmin bulunmadığının ifâde edilmesinde ince bir mânâ ve tenbîh vardır: Birincisinde Allah Teâlâ, Allah'ı ve mü'minleri kandırma girişimlerinde münâfıkların hissiz olduklarını gösteren koyu bir cehâlette bulunduklarını açıklamıştır. İkincisinde "hissi olmayanın aklı da olmaz" gerçeğinden hareketle, yapılan tenbîhi kavrayamadıklarını; üçüncüsünde ise "aklı olmayanın ilmi de olmayacağından" yapılan tenbîhin mâhiyetini bilemeyeceklerini ifâde buyurmuştur. Çünkü ilim, akla tâbidir.

Şöyle bir hikâye anlatılır:

Allah Teâlâ, Âdem (a.s.)'ı yaratınca Cebrâîl (a.s.) ona ilim, hayâ ve akıldan müteşekkil üç hediye getirip Âdem (a.s.)'dan bunlardan birisini seçmesini ister. Âdem (a.s.) aklı seçer. Cebrâîl (a.s.) ilim ve hayâya yerlerine dönmelerini emredince onlar: "Biz âlem-i ervâhta (ruhlar âlemi) birlikte bulunuyorduk. Âlem-i eşbâhta (cesedler âlemi, dünyâ) da beraber olmak istiyoruz. Birbirimizden ayrı kalmaya râzı olmayız. Akıl nerede bulunursa biz ona tâbi oluruz." derler. Bunun üzerine Cebrâîl (a.s.) onlara Âdem (a.s.)'ın vücûdunda yerlerini almalarını söyler. Böylece akıl dimâğa, ilim kalbe ve hayâ da göze yerleşir.

❀

Mevlânâ Celâleddîn (k.s.) der ki:

Bütün hayvanları insan için öldür.
Bütün insanları da akıl için öldür.
Akıl nedir? Akl-ı kül sâhibinin aklıdır.
Az akıl da akıldır, ama makbûl değildir.
Hakk'ın lütfu, Nil suyunu akıllı eyler,
O'nun kahrı Kabil gibi akıllıyı aptal eder.

Aklı başında bulunanlar, fiil ve sıfatta tevhîde ulaşmak için ilim ve mârifet tahsîline koşsunlar!

❀

İmâm Kuşeyrî der ki: Aklın yıldız mesâbesindeki ışığı şeytanı kovar. İlmin ay mesâbesindeki ziyâsı kalblerin basîreti ve nûrlarıdır. Mârifetin güneş mesâbesindeki

nûrları, âriflerin gönüllerine doğar. İşte ledünnî ilim; zâhiren bilinen bir sebeb olmaksızın kalb evine doğan bu ilimdir. Kalbin iki kapısı vardır: Birisi dışa, diğeri içe açılır. Kalb dışa açılan kapıdan duyu organları aracılığı ile ilim elde eder. İçe açılan kapıdan ilhâm yoluyla bilgi alır. Kalb; içine beş ırmak akan bir havuza benzer. Havuzun suyu bu beş nehrin suyundan oluştuğu sürece, bulanıklıktan uzak kalamaz. Fakat su, havuzun kendi içinden çıkarsa tertemiz ve berrâk olur. Kalb de böyledir; ilmini zâhirdeki beş duyu organı vâsıtasıyla aldığı sürece şek, şüphe ve bulanıklıktan ârî olamaz. Fakat kalbin ilmi, feyiz yoluyla kendi özünden hâsıl olursa, bulanıklık ve şüphe ortadan kalkar. Daha saf ve daha temiz olur.

Şeyh **Zeynuddîn Hâfî** (r.a.) demiştir ki:

Şaşarım o kişiye ki, bu yola girer ve hakîkate ulaşmak ister. Allah'ın kitabından ve Rasûlü'nün sünnetinden mânâlar çıkaracak ıstılâhlar elde eder; fakat kalbine ledünnî ilimleri yerleştirmek için Allah'ın zikri ve mürâkabesi ile meşgul olmaz. Allah'dan başka şeylerden (mâsivâ) vazgeçmeye uğraşmaz. Halbuki o kişi, bin yıl ıstılah tedrîsi ve tasnîfi ile meşgul olsa, bahsi geçen ledünnî ilimlerden bir koku duyamaz. Onların eserlerinden ve nûrlarından hiçbir şey müşâhede edemez. Amelsiz ilim kısırdır. İlimsiz amel hastadır. İlimle yapılan amel sırât-ı müstakîmdir.

Mesnevî'de şöyle denmiştir:

Himmetsiz kişi nasıl himmet ehli olsun hayret!
Himmetli olan nasıl nimet sâhibi olur yine hayret?

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de şu açıklama yapılmıştır: Gaflet ve nisyân ehline: "İçinizden *"Elest bezmi"*nde verdikleri tevhîd ve ubûdiyet ahdini unuttuktan sonra Allah'ın nimetlerini tefekkür ve âyetlerini tedebbür sonucu siz de yaptıkları anlaşmayı hatırlayan ve Hz. Muhammed (a.s.)'a ve O'nun getirdiklerine inananlar gibi inanın denilir. Onlardan şakâvet ehli olanlar: "Yâni biz beyinsizlerin inandıkları gibi mi inanacağız?" derler. İşte İslâm iddiâsında olan bâzı gâfillerin durumu da böyledir. Onlar; miras yoluyla elde ettikleri taklîdî îmândan sıdk ile kazanılan hakîkî îmâna; dünyâ sevgisiyle nefse uyup yaratıklara yönelmekten ve bâtılda devam etmekten vazgeçmeye çağrıldıkları zaman, kendilerine bu teblîği yapan erbâb-ı kulûbu ve yüksek kerâmet sâhibi kimseleri, beyinsizler ve deliler olarak nitelerler. Onlara âciz, zelîl, fakir ve miskîn kimseler gözüyle bakarlar. "Biz de bu beyinsizler gibi, halka muhtaç ve fakir olmak için dünyâyı terk mi edeceğiz?" derler. Halbuki asıl beyinsizler kendileridir, ama bunu bilmezler. Onlar iki cihetten sefîh, yâni beyinsizdirler:

Birincisi; onlar beyinsizlikleri ve olgun kimseler olmayışları sebebiyle dünyâ için dîni, geçici zevkler için bâkî olan âhıreti sattıklarından sefîh; yâni beyinsizdirler.

İkincisi; onlar kendilerini tanımadılar. Yüksek mânevî derecelere ulaşmak için kendilerinde bulunan isti'dâd ve kabiliyetlerden gâfil oldular. Bu yüzden dünyâ hayatına aldanmışlar, takvâ ehli ve akıl sâhibi kimselerin tırmandığı mânevî mertebelerden uzak kalmışlardır. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır: ***"Ancak kendini***

tanımayan kimse İbrâhîm dîninden yüz çevirir." (el-Bakara, 2/130) Çünkü: *"Nefsini bilen Rabbini bilir"* Rabbini bilen ise O'ndan başka her şeyi terkeder. Allah ehlini ve O'nun has kullarını tanır, asla onlardan uzak durmaz ve onları beyinsizlikle suçlamaz. Onlara izzetli kimseler nazarıyla bakar. Zira değerleri yüce, fakir kimseler, eski abalara bürünmüş sultânlara benzerler. Onların yüzleri Allah katında güneş ve ay gibi parıldar. Ama Allah'ın kubbeleri altında gizli ve başkalarının gözlerinden saklıdırlar.

Mesnevî'de şöyle denmiştir:

Temiz insanların sevgisini canının ortasına koy,
Gönlü temiz olanlardan başkasına gönül verme!
Değilse katı ve taş gibi, mermer gibi olursun.
Gönül sâhibi kimseler mücevher gibi makbûldür.
Allah'ın kubbeleri altında emniyettedirler.
Cenâb-ı Hakk'tan başkası onların durumlarını bilemez.

❀

وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاطِينِهِمْۙ
قَالُٓوا اِنَّا مَعَكُمْۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿١٤﴾

14. ***(Bu münâfıklar)*** **mü'minlerle karşılaştıkları vakit "*(Biz de)* îmân ettik" derler.** ***(Kendilerini saptıran)*** **şeytanları ile başbaşa kaldıklarında ise: Biz sizinle beraberiz, biz onlarla** ***(mü'minlerle)*** **sadece alay ediyoruz, derler.**

Bu âyet, münâfıkların mü'minlere ve kâfirlere karşı nasıl davrandıklarını ve onların nifâklarını açıklamaktadır. Yoksa önceki âyetlerin bir tekrârı değildir. Yâni zikri geçen bu münâfıklar, muhâcirler ve ensârdan mü'min kimselerle karşılaştıklarında yalan söyleyerek "biz de sizin gibi inandık ve sizin gibi tasdîk ettik" derler.

Rivâyet olunduğuna göre bir gün münâfıkların başı olan Abdullah ibn Übeyy ve arkadaşları bir gurup sahâbe ile karşılaştı. Abdullah ibn Übeyy arkadaşlarına: "Bakınız, şimdi bu beyinsizleri sizden nasıl savuşturacağım" dedi. Onlara yaklaştıklarında Ebû Bekir (r.a.)'ın elini tutarak: "Ey Temîmoğulları'nın efendisi, İslâm'ın büyüğü, hicret sırasında Sevr mağarasında Rasûlullah (s.a.) ile beraber bulunan, canını ve malını onun yolunda harcayan sıddîk, merhabâ!" dedi. Sonra Hz. Ömer (r.a.)'ın elini tutarak "Ey Adiyy oğullarının efendisi, hakkı bâtıldan ayıran, dinde kuvvetli, canını ve malını Rasûlullah yolunda bezleden merhabâ!" dedi. Daha sonra da Hz. Ali (r.a.)'ın elini tutarak "Ey Rasûlullah'ın amcasının oğlu, dâmâdı ve Haşimoğulları'nın Rasûlullah'dan sonraki efendisi merhabâ!" dedi. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a.): "Ey Abdullah, Allah'dan kork ve münâfıklık etme! Şüphesiz münâfıklar Allah'ın en şerli yaratıklarıdır." deyince Abdullah b. Übeyy: "Ey Hasan'ın babası ağır ol, bunu nasıl söylersin? Vallahi bizim îmânımız ve tasdîkimiz sizin îmânınız ve tasdîkiniz gibidir." dedi. Ashâb-ı kirâm (r.a.)'dan ayrılınca arkadaşlarına: "Onlara nasıl davrandığımı gördünüz mü? İşte siz de

bundan sonra bunlarla karşılaştığınızda benim yaptığım gibi yapınız.” dedi. Bunun üzerine arkadaşları onu övdüler ve “Sen aramızda olduğun sürece bizim işimiz hep hayır olur.” iltifâtında bulundular.

Müslümanlar Hz. Peygamber (s.a.)’in yanına dönüp durumu haber verince bu âyet nâzil oldu.

Münâfıklar, azgınlık ve inâdla ve küfürlerini ortaya koymakta şeytanlara benzer. Dostlarıyla karşılaşıp bir araya geldiklerinde: “Biz sizin dostunuzuz. Sizin dîninizi ve inancınızı kabûl ediyoruz. Hiçbir şekilde sizden ayrılmayız” derler. Eğer bize: “Niçin kelime-i şehâdet getiriyor, mü’minlerle beraber oluyor, onların topluluklarına katılıyor ve onlarla birlikte hacca gidiyor ve cihâd ediyorsunuz?” derseniz, biliniz ki biz bunu ancak onlarla alay etmek için yapıyoruz. Gerçek mânâda îmân etmek gönüllerimizden dahi geçmiyor. Biz onlara hem dışımızın, hem de içimizin dinlerine uygun olduğu görünümünü veriyoruz. Aslında bu şekilde davranışımızın sebebi onların ganîmetlerine ortak olmak, kızlarını nikâhlamak, sırlarına muttali olmak, malımızı, çocuklarımızı ve karılarımızı onların ellerine düşmekten kurtarmaktır. Başka bir kastımız yoktur.

Münâfıkların dostları, küfürde onlarla ortak oldukları için “dostlar” anlamındaki *“şeyâtîn”* kelimesi, münâfıkların yerine kullanılan zamîre izâfe edilmiştir. Veya şeytanlardan maksad büyük münâfıklardır. Onlara mü’minlere yaptıklarını söyleyenler ise küçük münâfıklardır. Hâsılı her inadçı ve azgın, şeytandır.

Dahhâk şöyle demiştir: Münâfıkların şeytanlarından murâd, onların kâhinleridir Bunlar; Kurayza oğullarından Ka’b ibn Eşref, Eslem oğullarından Ebû Bürde, Cüheyne kabîlesinden Abdüddâr, Esed oğullarından Avf ibn Âmir ve Şam’da Abdullah ibn Sevdâ’dır. Araplar bunların gaybı bildiklerine, sırlara vâkıf olduklarına ve hastalıkları tedâvî ettiklerine inanırlardı. Yine Araplar, her kâhinin yanında kehânetine yardımcı bir şeytan bulunduğunu kabûl ederlerdi. *“Şütûn”*, uzaklık mânâsındadır. Şeytanlar, Hakk’tan uzak varlıklar oldukları için bu ismi almışlardır. Bu bilgiler *et-Teysîr’*den alınmıştır.

İstihzâ, hafife alma, alay etme ve karşıdakini câhil sanma gibi mânâlara gelir. Münâfıklar: “Biz, zâhiren müslüman olduğumuzu söylemekle Muhammed (s.a.)’ı ve onun ashâbını aldatıyor, onlarla alay ediyoruz.” dediklerinde Allah Teâlâ onların bu sözlerini şu âyetle reddetti:

❀

اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾

15. Gerçekte, Allah onlarla istihzâ *(alay)* eder de azgınlıklarında onlara fırsat verir, bu yüzden onlar bir müddet başıboş dolaşırlar.

Allah Teâlâ onlara, alaylarının karşılığı olan cezâyı verir. Veya onların üzerine alçaklık ve hakaret belâsını indirir. Onlara alay edici bir tarzda davranır. Bu, şöyle

olur: Dünyâda onlara müslüman muâmelesi yapar; onların azgınlıklarına mühlet verir, mal ve nimetlerini artırır. Âhırette ise cehennemde azâb görmekte iken onlar için cennete giden bir kapı açar. Hemen o kapıya doğru koşuşurlar. Tam yanına vardıklarında kapı kapanır ve tekrar cehenneme çevrilirler. Mü'minler ise cennette koltuklar üzerine oturup münâfıkların hallerine bakarak gülerler. Nitekim münâfıklar da dünyâda iken mü'minlere gülmüşlerdi. İşte bu, onların dünyâda yaptıklarına karşılıktır. Allah Teâlâ onlara bu şekilde davranmaya devam eder.

Allah Teâlâ onların azgınlık ve küfürdeki ifratlarını artırır. Tuğyân, her işte haddi aşmak demektir. Burada azgınlık ve küfürde aşırı gitmek kasdedilmiştir. Tuğyân kelimesinin münâfıklara izâfe edilmesi; bunun sadece onlara mahsûs bir özellik olduğunu belirtmek ve azgınlıklarının artırılmasının, kötü niyetlerine bağlı olduğunu teyid etmek içindir.

Allah Teâlâ, onların azgınlıklarını artırır da, mü'minlerle alay etmelerine karşılık bir cezâ olarak dünyâda şaşkın bir şekilde sapıklık içinde bocalar dururlar.

"Ameh", hangi yöne gideceğini bilememek, şaşkınlık ve tereddüd içinde olmak, demektir. Gözde körlük ne ise, basîretteki ameh (şaşkınlık) odur.

Son iki âyette şu işâretler vardır:

a – Münâfıkların kendi şeytanlarına söylediği *"Biz sizinle beraberiz."* ifâdesinde; müridlik yolu ile sıradan kişilerin yolunu birleştirmeye kalkan kimsenin başarıya ulaşamıyacağına işâret vardır. Çünkü iki zıt bir arada bulunamaz. Pek çok şeyle ilişiği ve kalbî bağlantısı olan kimse, bağlantılı bulunduğu husûslar arasında darmadağınık olur. Bu, münâfıkların hâlidir. Bir ona bir buna koşan şaşkınlara benzerler. Münâfıklar, kâfirlerin dostluğu ile mü'minlerin arkadaşlığını ve küfrün kötülükleri ile îmânın yararlarını birleştirmek istemişlerdir. Fakat birbirine zıt olan iki şeyi bir araya toplamak mümkün olmadığından ev ile kapı arasında kalmışlardır. Nitekim Allah Teâlâ onlar hakkında: "***Arada yalpalayıp dururlar. Ne bunlara*** (bağlanırlar), ***ne de onlara.***" (en-Nisâ, 4/143) buyurarak onların bu şaşkın durumlarını ifâde etmek istemiştir.

Müridlik iddiâ ve temennîsinde bulunan, fakat âdetlerinden kopamayan, bir taraftan dînin en yüce mertebelerine çıkmayı arzularken, diğer yönden en alçak dünyâ menfaatlerinden istifâdeye çalışan kimselerin hâli de münâfıkların hâli gibidir. Bahsedilen şeylerin bir araya getirilmesi mümkün değildir. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"*Din sadece temenni değildir.*"[204] Bir başka hadîslerinde ise: "*Ben kötü âdetleri kaldırmak ve şehvetleri def'etmek için gönderildim.*"[205] buyurmuşlardır. Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Dünyâ ve âhıret iki kuma gibidir. İkisinin arasını birleştirdiğini iddiâ eden kimse aldanmıştır.*"[206]

Hevâsına tâbi olmakla beraber, yüksek derecelere ulaşmak isteyen kimse, Allah'a vâsıl olmayı arzulayanların yolu ile alay etmiş gibidir. Bu denizde, böyle niceleri boğulup gitmiştir. Allah Teâlâ onlara nefslerinin dünyâ hırsı ile azıp, ihtiyacı olmayan şeyi istemekte haddi aşmaları için mühlet verir. Onlara, kendilerini zengin sayıp başka

bir şeye ihtiyaç hissetmesinler diye, dünyâlık kapılar açar. Dünyâlık bakımından istiğnâ noktasına ulaştıkları vakit, onların azgınlıkları artmıştır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: ***“Hayır, (Rabbinin bu kadar iyiliğine rağmen) insan kendini zengin (kendi kendine yeterli) gördüğü için azar.”*** (el-Alâk, 96/6-7)

İşte münâfıkların isteklerindeki istikrârsızlıklarının karşılığı alaya alınmaktır. Mü’minleri alaya almalarının bedeli ise ilâhî yardımdan mahrûm kalmak ve azgınlık yapmalarına mühlet verilmesidir. Azgınlıklarının cezâsı şaşkınlıktır. Bu sebeble sapıklık içinde başıboş bocalayıp dururlar ve asla oradan kurtulup Hakk’a dönmek için bir yol bulamazlar.

b – *“Allah onlar ile alay eder.”* ifâdesinde, mü’minlerin Allah katındaki şeref ve mevkîlerinin yüksekliğine işâret vardır. Zira Allah Teâlâ mü’minlerin intikamını almak üzere münâfıklarla alay etmeyi üstlenmiştir. Münâfıkları alaya almak için, mü’minleri onlarla karşılaşmaya muhtaç bırakmamıştır. Bizzat kendisi mü’minler yerine geçerek münâfıklarla istihzâ etmiştir. Allah’ın alay etmesi o kadar büyüktür ki münâfıklarınki bunun yanında alay bile sayılmaz. Zira Allah Teâlâ, onları anlatılamayacak bir felâkete ma’rûz bırakmış, alçaltmış ve rezîl etmiştir.

Zikri geçen âyet-i kerîme, insanlarla alay etmenin kötülüğüne delâlet etmektedir. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de: ***“Ey inananlar, bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin.”*** (el-Hucurât, 49/11) buyurarak alay etmenin haram olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mûsâ (a.s.)’ın kıssasında: ***“Mûsâ (a.s.) kavmine: “Allah size bir inek kesmenizi emrediyor.” demişti. Onlar: “Bizimle alay mı ediyorsun?” dediler. O da: “Câhillerden olmaktan Allah’a sığınırım” dedi.”*** (el-Bakara, 2/67) Bu âyette Mûsâ (a.s.) ile kavmi arasında geçen konuşma takdîm edilerek alay etmenin câhillerin yapabileceği bir iş olduğu ifâde buyurulmuştur. İnsanlarla alay etmek, bu kadar kötü olunca Allah ile alay etmeye kalkışmanın cezâsının ne olacağı tasavvur edilmelidir. Allah Teâlâ ile alay etmek konusunda Rasûlullah (s.a.) şöyle bir uyarıda bulunmuştur: “*Günah işlemekte ısrarlı olduğu halde istiğfâr eden kimse, Rabbı ile alay etmiş gibidir.*”[207]

c – *“Onlar da sapıklık içerisinde başıboş dolaşırlar”* âyetinde işâret edildiğine göre kul, ömrünün uzun olmasına, mal ve evlâdlarının çokluğuna aldanmamalıdır. Çünkü Allah Teâlâ, düşmanlarından uzun ömürlü olanlar hakkında böyle buyururken mal ve evlâd sâhibi olanlar hakkında da: “***Onlar, öyle mi sanıyorlar ki kendilerine verdiğimiz mal ve oğullar ile onların iyiliklerine koşuyoruz? Hayır, (bu verdiğimiz dünyâ nimetleri, onlar için bir imtihândır, fakat onlar) farkında değiller.***” (el-Mü’minûn, 23/55-56) tehdidini yapmaktadır. Kâfirler için uzun ömür bir kayıp, mal ve evlâd çokluğu bir mahrûmiyet olmuştur. Ayrıca Allah Teâlâ’nın: ***“ve onun için azâbı uzattıkça uzatacağız.”*** (Meryem, 19/79) buyruğundan anlaşıldığı üzere kâfirlerin ömürlerinin uzunluğu, mal ve çocuklarının çokluğu, onların daha çok azâb çekmelerine sebeb olacaktır.

Allah Teâlâ dünyâda bir kısım düşmanlarına çokça mal vermiştir. Âhırette ise mü'min kullarına uzun uzun gölgelikler hazırlamıştır. Allah Teâlâ Mi'râc gecesi Hz. Peygamber (s.a.)'a şöyle buyurmuştur: *"Benim senin ümmetine olan nimetlerim içerisinde şunlar da var. Günahları çok olmasın diye ömürlerini kısa yaptım. Kıyâmet günü hesap vermeleri zor olmasın diye az mal verdim. Kabirlerde kalma süreleri uzun olmasın diye de onları son zamanda yarattım."*

Rivâyet olunduğuna göre Allah Teâlâ hazretleri yine Mi'râc gecesi Habibi Hz. Muhammed (s.a.)'a şöyle vahyetmiştir: *"Yâ Ahmed! Yumuşak elbiseler giymeye, güzel yemekler yemeye ve kadınlarla beraber olmaya fazla aldırış etme. Çünkü nefis her şerrin mekânı ve bütün kötülüklerin arkadaşıdır. Sen onu tâata zorladıkça o seni mâsiyete çekmeye çalışır. Tâat yaparken sana muhâlefet ettiği halde mâsiyette sana itâatkâr olur. Doyunca azar, ihtiyaçsız kaldıkça kibirlenir, hatırlandıkça unutur ve emniyette oldukça gaflete düşer. O şeytanın arkadaşıdır." Mişkâtü'l-Envâr'*da böyle geçmektedir.

❀

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَت تِّجَارَتُهُمْ
وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾

16. İşte onlar, hidâyete karşılık dalâleti satın alanlardır. Ancak onların bu ticâreti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yola girememişlerdir.

Yukarıda onları başkalarından ayıran çirkin özellikleri sanki kendileri hazırlamışlar da seyrediyorlarmış gibi anlatılan ve son derece şerli kimseler oldukları belirtilen münâfıklar, akılsızlıkları sebebiyle hidâyeti kabûl etmeyip sapıklığı tercih etmişlerdir. Âyet-i kerîmede "onlar" karşılığında uzak için kullanılan " أُولَٰئِكَ " işâret ismi tercih edilmiştir. Bu, onların şerdeki ve kötü haldeki aşırılıklarına işâret içindir.

İştirâ; yâni satın almak, aslında istenilen bir eşyâyı elde etmek için para harcamak demek iken sonraları "Başka bir şey kazanmak için kişinin, elinde bulunandan vaz geçmesi" mânâsına sokulmuş ve nihâyet mecâz yoluyla "bir şeye duyduğu arzu sebebiyle başka bir şeyden yüz çevirmek" anlamında kullanılmıştır. Âyette ise münâfıkların tutum ve davranışlarını ifâde eden bir mefhûm olarak anlaşılmaktadır.

Münâfıkların küfür, hak ve doğruluktan dönme anlamındaki sapıklığı; îmân ve doğru yolda yürümek mânâsı taşıyan hidâyete karşılık satın almaları; hidâyetten yüz çevirerek, isteyerek sapıklığı satın almalarına benzetilmiştir. Yâni onlar, dalâleti hidâyete tercih ettiler, dalâleti hidâyetle değiştirdiler ve hidâyet yerine dalâleti aldılar, demektir.

Yapılan bu açıklamalardan sanki hidâyet, münâfıkların elinde imiş gibi, bir anlam çıkmaktadır. Aslında bu, onlardaki hidâyeti kabûl edebilmek istidâdını gösterir. Fakat münâfıklar sapıklığa meyletmeleri sebebiyle bu isti'dâdlarını işlemez hâle getirmişlerdir.

Karşılıklı alışverişi ifâde ederken kullanılan *"bâ"* harfi terkedilen ya da verilen şeyin başına getirilir. Bu, iki tarafın îcâb ve kabûlü dilleriyle ifâde etmeksizin iki şeyden birisini alıp diğerini vermek sûretiyle hükmün sâbit olduğuna delîldir. Aynı şekilde münâfıklar, "biz hidâyeti sattık ve karşılığında dalâleti aldık" şeklinde bir ifâde kullanmaksızın hidâyeti terkedip dalâleti tercih etmeleri sebebiyle müşteriler olarak isimlendirilmişlerdir. *et-Teysîr* isimli eserde bu açıklama yapılmıştır.

Münâfıklar yaptıkları bu alışverişte kazançlı çıkmamışlardır. Kazanç; normalde ticârete değil, ticâret yapan kimselere isnâd edilir. Bununla beraber kâr ve zarara sebeb olması, işi yapanla ilişkili bulunması bakımından âyette mecâz yoluyla ticâretin kendisine isnâd edilmiştir. Ticâret; tüccarın yaptığı iş demek olup, sermâye üzerine kâr koymak için alışveriş ile uğraşmak mânâsına gelir.

Münâfıklar ticâretin hangi yolla yapılacağını bilememişlerdir. Şüphesiz ticâretten maksad; kâr elde etmekle beraber, sermâyeyi korumaktır. Sermâye ortada olduğu sürece alışverişin birinde kâr elde edilmese bile, bir diğerinde bu telâfî edilebilir. Fakat bütün sermâyeyi bir defada yoketmek asla ticâret sayılmaz. İşte münâfıklar hem sermâyeyi, hem de kârı bir anda zâyi etmişlerdir. Çünkü onların sermâyeleri fıtrat-ı selîme, sâf ve sâde bir akıl idi. Bunlar sapık îtikâdlara saplandıkları zaman fıtrat-ı selîmeleri; yâni hidâyeti kabûl edebilme isti'dâdları yok oldu ve akılları bozuldu. Böylece Hakk'ı anlamak ve olgunluğa erişmek için vâsıta edebilecekleri sermâyeleri kalmadı. Dolayısıyla sermâyeyi kaybedip kazançtan ümid keserek ticâret yolundan yüzlerce fersah aşağı kaydılar ve kaybettiler.

Gerçek mühtedî dünyâyı ve kötü âdetleri terkedip tâat ve ibâdetlerle uğraşan kimsedir. Yoksa nefsinin her türlü arzusuna boyun eğip hevâsıyla hidâyetini karıştıran değil.

❀

Hikâye olunduğuna göre **Şeyh Ebû Alî Dekkâk** (r.a.)'ın ticâretle uğraşan varlıklı bir mürîdi vardı. Bu mürîd, bir gün hastalandı. Şeyhi onu ziyârete gidip hastalığının sebebini sordu. Mürîd şöyle dedi: "Bu gece teheccüd için kalktım. Abdest almak isteyince sırtımda bir harâret hissettim. Harâretim gittikçe arttı. Sonunda hummâya tutuldum." Bunun üzerine şeyh, mürîde şu îkâzda bulundu: "Dünyâyı terketmedikçe ve onun sevgisini gönlünden çıkarmadıkça teheccüd sana bir fayda sağlamaz. Bu sebeble böyle lüzûmsuz işlerle uğraşma. Sana gereken önce dünyâ sevgisini terketmen, sonra nâfile ibâdetlerle meşgul olmandır. Başı ağrıyan bir kimsenin, ayağını tedâvî etmekle ızdırâbı dinmez. Eline necâset bulaşan kimse, eteğini veya başka bir yerini yıkamakla temiz hâle gelmez."

❀

Meşâyihten birisi şöyle demiştir: Nefsin hevâsına uymanın alâmetlerinden birisi de farz ve vâcibleri yerine getirme konusunda tenbel davranmakla beraber, nâfile ibâdete

koşmaktır. Allah'ın muhâfaza ettikleri hâriç, halkın çoğu bu durumdadır. Böyleleri pekçok evrâdla, fevkalâde ağır nâfilelerle uğraştıkları halde, çoğu zaman tek bir farzı usûlüne uygun bir şekilde yerine getirmekte tenbellik gösterirler.

Akıllı kişi önce sermâyeyi elde etmeli, sonra da bununla kâr elde etmeye çalışmalıdır. Kâr elde etme işi zorunlu değil, isteğe bağlıdır. Allah Teâlâ kullarının ibâdete, kendisiyle muameleye pek fazla ilgi duymadıklarını bildiği için, onlara kendisine itâatı farz kılmıştır. Nedense halkın çoğu, bir sebeb olmadan Allah'a doğru yönelmezler. Fakat mürüvvet ve safâ ehli böyle değildir.

Mesnevî'de şöyle gelmiştir:

Kulun irâdesiyle ibâdeti, yemeğin tuzu gibidir.
Yoksa bu eflâk, ister-istemez hareket etmektedir.
Hareketi karşılığı ona ne bir mükâfat, ne de bir cezâ vardır.
Senin irâdenle yaptıkların kıyâmette hüner ve mârifet olur.
Nefse zor gelen işler yapmak aklın yularıdır.
Nefsin hoşuna giden şeyler yapmak ise aptalların işi.
Mecnûn gibi görünen gerçek âşıkların amelleri,
Aydınlıktır, çünkü isteyerek amel yaparlar.

Allah Teâlâ kendisine tâat ve ibâdette bulunmayı vâcib kılmıştır. Bundan maksadı, kulu cennetine koymaktır. Yapılması emredilen işler hep bu gâyeye müteveccihtir. Her ne kadar nefis, içine düştüğü kötülüklere birtakım sebebler ileri sürerse de, bunlar geçersizdir. Allah (c.c.) hazretlerinin insanı hayırlı işler yapmaktan alıkoyan arzu ve isteklerinden kurtarmasını ve onu her hâlinde gafletten uyanmasını imkânsız sanan kimse, ilâhî kudreti âcizlikle suçlamış olur. Halbuki Allah Teâlâ hazretleri: ***"Allah her şey üzerinde iktidâr sâhibidir."*** (el-Kehf, 18/45) buyuruyor. Kudret ve gücünün her şeye şâmil olduğunu açıklıyor. Bu konuda umutlarının güçlenmesini isteyenler İbrâhîm bin Edhem, Fudayl bin Iyâz, İbnu'l-Mübârek, Zünnûn Mısrî, Mâlik bin Dînâr gibi Allah'ın has kullarına baksınlar. Bu açıklama *Şerhu Hikemi'l-Atâiyye*'de yer almıştır.

Hâfız (k.s.) şöyle der:

Âşıkın hâline sevgilisi neden nazar etmesin?
Efendi, sende derd yok, olsaydı tabîb bulunurdu.

Kâşânî bu âyetin te'vîlinde şöyle demektedir: *"Hüdâ"*, ***"Nûr üstüne nûrdur."*** (en-Nûr, 24/35) âyetinde zikredilen iki nûrdan ikincisidir. Bu nûr, fıtrî ve ezelî nûrdur. Hak ve hakîkatı araştıranlara göre bu nûr, Allah Teâlâ'nın kudsî feyzinden insana verilmiş bir isti'dâddır.

"Dalâlet": Nefse uymak ve şeytanın adımları ardınca gitmek sûretiyle insanı, bozuk ve günah işlemeye meyilli tabîatın isteklerini gerçekleştirmeye zorlayan, Hakk'a yönelmekten alıkoyan bir zulmet ve karanlıktır.

Âyette geçen kâr (ribh)'den maksad Nûr sûresindeki "nûr üstüne nûr" âyetindeki

nûrun birincisidir. Bu nûr, kişinin Hakk'a yönelip kudsiyet âlemi ile münâsebete girmesini sağlayan, Allah'dan başka her şeyden uzaklaşıp bütün varlığıyla Allah'ta fânî olması sonucu elde edilen mukaddes kemâl nûrudur. Bu sâyede müşâhede rûhu, vech-i bâkî'nin doğuş tecellîleriyle insandaki bütün fânî husûsiyetlerden tertemiz hale gelir.

Münâfıkların hem sermâyeyi, hem de kârını kaybetmek sûretiyle hüsrâna uğramalarından maksad, onların gönüllerini saran pas ile Hak'tan bütünüyle perdelenmiş olmalarıdır. Bu konuda Hakk Teâlâ hazretleri şu açıklamayı yapmaktadır: ***"Hayır! Öyle değil, bilâkis onların kazanmakta oldukları kötülükler, kalblerini paslandırmıştır. Evet! Onlar şüphesiz o gün Rablerini görmekten mahrûmdurlar."*** (el-Mutaffifîn, 83/14-15)

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de âyetteki işârî mânâ ile ilgili olarak şu açıklama yapılmıştır: Münâfıkların dünyâ hayatına râzı olup rahata ermeleri, sapıklığın kalblerine girip yerleşmesi, onların yaptıklarının bir cezâsı; azgınlık ve şaşkınlıklarının bir neticesidir. Bu sebeble Allah Teâlâ ***"İşte bunlar hidâyet karşılığında sapıklığı satın almışlardır."*** (el-Bakara, 2/16) buyurarak alım-satım işini onlara nisbet etmiştir. Âyette *"iştirâ"* (satın almak) lâfzının kullanılması onların, hidâyeti kabûl isti'dâdlarını kendi güç ve tasarruflarından çıkardıkları ve ona tekrar sâhib olmalarının mümkün gözükmediği içindir.

"Onların ticâretleri kazanmamıştır." Çünkü dünyâyı âhırete tercih edenin hüsrânda olduğu açıktır. Fakat dünyâyı ve âhıreti, Mevlâ'ya tercih eden, daha çok hüsrânda ve daha büyük bir mahrûmiyet içindedir. Cenneti ve onun nimetlerini kaybeden kişi, cehennem ateşiyle mihnet ve zorluğa dûçâr kılınır. Sevgiliyi ve matlûbu kaybedip ondan uzak düşen ise ebediyete kadar mahvolmuştur. O bütünüyle şehvetler içinde kalmıştır. Böylelerinin kalbi, tamâmiyle Allah'dan irtibâtını koparmış, rûhundan ümidini yitirmiş, sevgili'den kendisine haberler gelme şansını kaybetmiş ve sırrı müşâhede bahtiyarlığından mahrûm kalmıştır. İşte hakîkî musîbete uğrayan böyleleridir.

Münâfıklar, hidâyeti kabûl etmeye müsâid olan isti'dâdlarını iptal etmekle doğru yolu bulma imkânını kaybetmişlerdir.

---

[199]. *Kenzü'l-ummâl*, III, 484

[200]. *Müsned*, V, 428, 429

[201]. *Müsned*, III, 244

[202]. *Ebû Dâvud*, Edeb, 50; *Tirmizî*, Birr, 26; *Muvatta*; Husnü'l-huluk, 17-18; *Müsned*, I, 324, 390, VI, 459, 461; *İbn Mübârek*, Kitabu'z-zühd, s. 77

[203]. *Irakî*, Muğnî, IV, 220 (Bezzâr, Taberânî)

[204]. *İbn Ebi'l*, Izz, *Şerhu Akîdeti't-Tahâvi*, s. 339'da Hasan Basrî'nin sözü olarak geçer.

[205]. bk. *Kenzü'l-ummâl*, XV, 226

[206]. bk. *Kenzü'l-ummâl*, III. 235
[207]. *Irakî*, Muğnî, IV, 47

MÜNÂFIKLARIN DURUMU

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَارًا ۚ فَلَمَّآ اَضَآءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ
بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ
فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ۙ ﴿١٨﴾ اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ
وَبَرْقٌ ۚ يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ ۜ
وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ ۜ
كُلَّمَآ اَضَآءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ ۙ وَاِذَآ اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا ۜ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ
لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ ۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

17. Onların *(münâfıkların)* durumu, *(karanlık gecede)* bir ateş yakan kimse misâlidir. O ateş yanıp da etrafını aydınlattığı anda Allah, hemen onların aydınlığını giderir ve onları karanlıklar içinde bırakır; *(artık hiçbir şeyi)* görmezler.

18. Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeble onlar geri dönemezler.

19. Yahut *(onların durumu),* gökten sağnak hâlinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve yıldırımlar bulunan yağmur*(a tutulmuş kimselerin durumu)* gibidir. O münâfıklar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Halbuki Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.

20. *(O esnâda)* şimşek sanki gözlerini çıkaracakmış gibi çakar, onlar için etrafı aydınlatınca orada birazcık yürürler, karanlık üzerlerine çökünce de oldukları yerde kalırlar. Allah dileseydi elbette onların kulaklarını sağır, gözlerini kör ederdi. Allah şüphesiz her şeye kadirdir.

❀

"Mesel"; nazîr, yâni benzer mânâsındadır. Halk arasında ilk söylendiği zamanki şekliyle değişmeden dönüp dolaşan sözlere isim olarak kullanılmıştır. Sadece içerisinde garâbet ve taaccübe şayan nükteler bulunan sözlere "darb-ı mesel" denilir. Darb-ı mesellerde pek değişme olmaz. Mesel bilâhare istiâre yoluyla, içerisinde acâiblik ve gariblik bulunan kıssa, hâl ve sıfat anlamında kullanılmıştır. Allah Teâlâ'nın ***"Takvâ sâhiblerine va'dolunan cennetin özelliği (şudur)..."*** (er-Ra'd, 13/35) ve ***"En yüce sıfatlar Allah'a âiddir."*** (en-Nahl, 16/60) âyetlerindeki "mesel" kelimesi "içerisinde azamet ve yücelik bulunan sıfat" mânâsını taşımaktadır.

Allah Teâlâ münâfıkların gerçek durumlarını anlattıktan sonra, konuyu daha açık bir tarzda ifâde etmek ve muhatabların zihinlerine iyice yerleştirmek için bir örnekle pekiştirmiştir. Çünkü örneklendirerek anlatmak; kişilerin meseleyi kolayca anlamasını

sağlama bakımından en etkili usûl ve metoddur.

Nasıl öyle olmasın ki, temsîl; kötüyü iyi, yabancıyı yakın, hayâlîyi hakîkî, soyut olanı somut bir şekilde takdîm etmektir. Binâenaleyh "mesel"den maksad; gizliyi açık olana ve görülmeyeni görülene benzetmektir.

Bir takım hikmet ve gâyelerle Allah Teâlâ peygamberlere indirdiği kitaplarda çokça mesel zikretmiştir. İncil'de *"Sûretü'l-emsâl"* diye isimlendirilen bir sûre vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de de mesel ve ibretlerle dolu yüzlerce âyet bulunmaktadır. Aynı şekilde peygamberlerin, âlimlerin ve hikmet ehli kimselerin sözlerinde de sayılamayacak kadar meseller vardır. Süyûtî *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* isimli eserinde *"Emsâlü'l-Kur'ân"* konusunun Kur'ân ilimlerinin en mühimlerinden birisi olduğunu fakat insanların bundan habersiz bulunduğunu anlatır.

"Ateş yakmak istedi" anlamındaki *"istevkade"* fiili burada şekle bakarak müfred, daha sonra gelen âyetlerdeki fiiller ise, mânâya itibârla cemî kullanılmıştır.

"İstîkâd"; yakmak istemek ve bunun için uğraşmak anlamındadır. *"Vekud"* ateşin tutuşarak alevinin yükselmesi mânâsına gelmektedir. *"Nâr"*; ışık veren, yakıcı ve ısıtıcı ince bir cevherdir. *"Nûr"* ise nârın yâni ateşin ışığına denilir. Zulmetin zıddıdır. ***"O (Allah) güneşi ışık, ayı nûr yapandır..."*** (Yûnus, 10/5) âyeti bu mânâya işâret etmektedir.

Münâfıkların şaşılacak durumları; karanlık bir gecede yırtıcı hayvanlardan ve daha başka şeylerden korkarak büyük bir ateş yakan kimselerin durumuna benzetilmiştir. Yaktıkları ateş, o kimselerin etrafında bulunan yerleri ve eşyâları aydınlatır aydınlatmaz Allah Teâlâ onların ışık kaynağı olan ateşlerini söndürmüştür.

Âyette söndürme işinin ateşe değil de onun ışığına bağlanması; ateş yakmaktan maksadın ateşin ışığından istifâde etmek olmasındandır. Söndürme fiilinin Allah'a isnâd edilişinin muhtemel sebebleri şunlardır:

1- Her şey Allah'ın yaratmasıyladır. Dolayısıyla ateş de O'nun isteği ve yaratmasıyla sönmüştür.

2- Ateşin sönmesi gizli bir sebeble; rüzgâr ve yağmur gibi semâvî bir olayla gerçekleşmiştir.

3- Ateşi Allah Teâlâ'nın bizzat kendisinin söndürmüş olmasının belirtilmesi mübâlağa içindir. Çünkü Allah Teâlâ bir şeyi söndürüp yok edince o şeyin tekrar geri dönmesi mümkün değildir. Bu sebeble zâhire göre daha uygun olduğu hâlde "ateşin ışığının" değil, nûrunun yok edildiği ifâde edilmiştir. Işığın yok edilmiş olması, ateşin tam olarak söndürülmüş olduğuna, yâni nûrun bulunmadığına delîl teşkîl etmez. Çünkü güçlü olanın olmayışı, güçsüz olanın da olmamasını gerektirmez. Halbuki bundan maksad, ateşin her yönüyle izâle edildiğini belirtmektir. Nitekim ***"Onları karanlıklar içinde bıraktı, artık görmezler."*** âyeti bu mânâyı ortaya koymaktadır. Zulmet; karanlık, nûrun sönüp yok olması demektir. Özellikle âyette zulmet kelimesinin nekre ve çoğul olarak kullanılması, daha sonra da *"Onlar asla göremezler."* buyrulmasından anlaşıldığına göre zulmetin kat kat, üstüste binmiş oluşu ortada ışık ve nûr nâmına hiçbir şeyin kalmadığını

vurgulamaktır. Âyetteki “bıraktı” anlamındaki *“tereke”* fiili, ef’âl-i kulûb mânâsında kullanılmıştır. “Yaptı, kıldı” anlamındadır. İşte münâfıkların dalâleti satın almak şeklindeki garib halleri, küfür ve nifak karanlığından ibârettir. Bu sebeble gazab-ı ilâhîye ve âhırette zulmete dûçâr olacaklardır. Oysa kıyâmet gününde: ***“İnanmış erkek ve kadınları, defterleri sağdan verilmiş ve nûrları önlerinde olarak gördüğün gün...”*** (el-Hadîd, 57/12) âyetinde ifâde buyrulduğu gibi mü’minlerin önü aydınlık olacaktır.

Yine o münâfıkların; şâhid oldukları şeylerle desteklenen nûrânî ve fıtrî hidâyet karşılığında ebedî cezânın karanlığını satın almaları, büyük bir ateş yakan ama ondan neredeyse hiç yararlanmayan kişinin hâli gibidir. Allah onun ateşini söndürmüş ve korkunç karanlıklar içinde bırakmıştır.

et-Teysîr ve’l-uyûn isimli eserde şu açıklama yapılmıştır: Münâfıklar dilleriyle îmân ettiklerini söyleyerek pek çok menfaat sağlamışlar, îmânın şerefi ile şereflenmişlerdir. Kendilerine müslüman muâmelesi yapılmış, malları, canları ve çocukları emniyette kalmıştır. Müslüman kadınlarla evlenmişler, müslümanlara vâris olmuşlar ve onlarla beraber ganîmetlerden pay almışlardır. Fakat ömürlerinin sonlarına doğru artık dilleri şehâdet kelimesini söyleyemez olmuş, ebedî küfür zulmeti içinde kalmışlardır. Korku ve karanlıklara dönmüşlerdir.

❀

صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾

18. Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeble onlar geri dönemezler.

Münâfıklar Hakk’a karşı sağır olduklarından O’nu asla kabûl etmezler. Kabul etmedikleri için de sanki işitmemiş gibidirler. *“Summ”*; kulak deliklerinin kapalı olması, havanın kulak içine girip dalgalanarak ses meydana getirememesi demektir.

Onlar Hakk’ı söylememek bakımından dilsiz kesilmişlerdir. Asla onu söyleyemezler. Çünkü gönüllerinde, ızhâr ettikleri îmânın tam zıddı olan nifak yer etmiştir. Onlar nifâklarını gizlemişlerdir. Böyle olunca sanki hiç konuşmaya güç ve isti’dâdları yokmuş gibi nitelenmişlerdir. *“Bükm”*; dilde bulunan bir kusurdur. Bu kusur sebebiyle kişi harfleri çıkarıp kelimeleri telâffuz etmeye imkân bulamaz.

Onlar, kendilerini hidâyete götürecek ve ibret alacak nazardan, bakıştan mahrûmdurlar. Basîreti olmayan; gözü olmayan kimse gibidir. *“Umy”*; kelimesi burada hem basarın, hem basîretin yokluğu anlamında kullanılmıştır. Münâfıkların dünyâdaki durumları böyle olduğundan âhırette de benzeri bir azâba uğratılacaklardır. Bu konuda Allah Teâlâ hazretleri şöyle buyurmaktadır: ***“Kıyâmet günü onları, yüzükoyun, kör, dilsiz ve sağır bir halde haşrederiz.”*** (el-İsrâ, 17/97) Kıyâmet günü münâfıklar, Allah’ın selâmını işitemezler; Allah ile konuşamazlar ve O’nu göremezler. Müslümanlar ise, dünyâda Hakk’ı işitip O’nu konuştukları ve O’na nazar kıldıkları için

kıyâmet günü Allah Teâlâ’nın hitâbı, cemâli ve selâmı ile ikrâm olunacaklardır.

Münâfıklar anlatılan özelliklere sâhib olduklarından dolayı dalâletten kurtulup terkettikleri hidâyete asla dönemezler. Bu âyet bir önceki âyetteki temsîlin neticesi ve özetidir. Yine âyet aslında münâfıkların organlarını kullanmak sûretiyle hidâyete dönüş imkânına sâhib olduklarını ifâde eder. Çünkü âyette onlar, kulak, dil ve göz gibi organları gerektiği şekilde kullanmamaları sebebiyle kınanmaktadır. Dolayısıyla Allah Teâlâ’nın *“Onlar sağırdırlar, dilsizdirler ve kördürler.”* buyruğu, münâfıklarda kulak, dil ve göz duyularının olmadığını değil, bilakis münâfıkların bunları lehlerine kullanmadıklarını belirtmektedir.

Sa’dî (k.s.) şöyle demiştir:

Dilin vazifesi Hakk’a şükretmektir, o şükür için gelmiştir.
Ey Hakk’ı tanıyan, dilini gıybetle meşgul etme!
Kulak, Kur’ân’ı dinleyen, öğütleri duyan organdır.
Boş iftirâya ve lüzûmsuz lâflara kulak verme!
Gözler, Cenâb-ı Hakk’ın san’atını görmek için güzeldir.
Kardeşinin ve dostunun kusûrunu görme, gözünü yum!

Allah Teâlâ “***İşte biz, âyetleri böyle açıklıyoruz, artık herhalde döner*** (yola gelir)***ler.***” (el-A’râf, 7/174) buyurarak kullarını, emirlerini tutup nehiylerinden kaçınmak sûretiyle kendisine doğru yönelmeye teşvîk etmektedir. Çünkü insanlar, kendi istekleriyle dönmeseler bile, ölüm ve tekrar dirilmekle, O’na döneceklerdir. Nitekim Allah Teâlâ: ***“Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.”*** (el-Ankebût, 29/57) buyurarak bu netîceyi haber vermektedir.

Kim kendi fiil ve irâdesiyle dünyâda iken Allah’a döner ve ***“Biz Allah içiniz ve O’na döneceğiz.”*** (el-Bakara, 2/156) diyerek bunu tasdîk ederse kendisine ***“Ey huzûra eren nefis! Sen O’ndan O da senden hoşnud ve râzı olarak dön Rabbına! İyi kullarım arasına gir! Cennetime gir!”*** (el-Fecr, 89/27-30) şeklinde hitâb olunur.

❀

Hikâye olunduğuna göre, eski zamanda zulmü ve kibri ile meşhûr bir hükümdar çok sağlam, süslü bir köşk yaptırmış. Köşkün yanına yaklaşılmaması için tenbîh etmiş. Köşküne dikkatli bir şekilde bakanı dahi hemen yakalatıp öldürmekteymiş. Durum böylece devam etmekte iken halktan biri, hükümdara gelerek ona va’z ve nasîhatta bulunmuş. Fakat hükümdar, adamın öğütlerine kulak bile vermemiş. Bunun üzerine hükümdara nasîhatte bulunan sâlih kişi, hükümdarın ülkesini terkederek başka bir yere hicret etmiş. Orada kendisine kamışdan bir kulübe yapmış ve içerisinde Allah’a kulluk etmeye devam etmiş.

Hükümdar köşkte; arkadaşları huzûrunda ayakta bekleşirken ölüm meleği, genç ve yakışıklı bir adam şeklinde gelip köşkün etrafında dönmeye ve arasıra başını kaldırarak köşke doğru bakmaya başlamış. Nedimlerinden birisi hükümdara:

“–Ey Melik! Biz, bir adamın köşkün etrafında dönüp ona baktığını görüyoruz.” demiş. Bunun üzerine hükümdar köşküne bakan kimseyi görmek için uygun bir yere gelip, onu görmüş ve “Bu adam ya delidir, ya yabancı bir yolcudur. Yanına inin ve onu öldürün.” diye emretmiş. Melikin adamlarından biri inip öldürmek üzere kılıncını kaldırınca ölüm meleği tarafından rûhu kabzolunup yere yığılmış. Melik, gönderdiği adamın öldürüldüğünü haber alınca, köşkün etrafında dönen kişiyi öldürmek üzere bir başkasını görevlendirmiş. O da öldürülünce Melik, son derece öfkelenerek kılıncını eline alıp adamın yanına inmiş:

“–Sen kimsin? Köşkümün yanına yaklaşman yetmiyormuş gibi, iki adamımı da öldürdün.” demiş. Adam:

“–Ey Melik! Sen beni tanımadın mı? Ben ölüm meleğiyim.” demiş. Hükümdar korkusundan titremeye başlamış ve elinden kılıcı düşmüş. İşte seni şimdi tanıdım, demiş. Geri geri çekilmeğe başlamış. Ondan paçayı sıyırabileceğini sanmış. Fakat Azrâîl:

“–Nereye gidiyorsun? Ben, senin rûhunu kabzetmekle görevlendirildim.” demiş. Melik, ehlinin yanına dönüp onlarla vedâlaşmak ve vasiyyette bulunmak için izin istemiş. Azrâîl: Bunu daha önce yapmalıydın diyerek rûhunu kabzetmiş.

Ölüm meleği daha sonra sultana nasihat eden sâlih zâtın yanına gelmiş ve: “Ey sâlih insan, müjde! Ben ölüm meleğiyim. Senin nasîhatlarına kulak asmayan o zâlim hükümdarın rûhunu kabzettim.” demiş. Azrâîl bunu söyleyip de geri dönmek isteyince Allah Teâlâ ona, o sâlih zâtın da rûhunu kabzetmesini vahyetmiş. Bunun üzerine melek, o adama: “Allah Teâlâ bana, senin canını almamı da emretti.” demiş. O sâlih kişi de köyüne dönüp âilesine vasiyyette bulunmak ve onlarla vedâlaşmak için mühlet istemiş. Allah Teâlâ tarafından kendisine müsâade edilmesi emrolunmuş. O sâlih zât köyüne gitmek üzere niyet edip yola çıkınca kendisine bir düşünce gelmiş ve gitmekten vaz geçmiş. Azrâîl’e: “Ey ölüm meleği! Âilemi ve dostlarımı görünce kalbimdeki düşüncenin değişmesinden korkuyorum. Bu sebeble benim rûhumu hemen şimdi kabzet. Allah Teâlâ, ehl ü iyâlime benden daha hayırlıdır.” diye ricâda bulunmuş ve rûhu orada kabzolunmuş.

❀

Âriflerden birisi şöyle demiştir: Kendisine bütün hayırları bağışlayan Mevlâ’sından kaçan; bekâsı olmayan nefsânî ve dünyevî şeyler peşinde koşan kimseye şaşarım. Allah’dan kaçış ve kurtuluş mümkün değildir. ***“Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin sinelerdeki kalbler kör olur.”*** (el-Hacc, 22/46)

Basîret körlüğünün sebebi üçtür:

1- Bedeni Allah Teâlâ’ya isyân sayılabilecek işlerde kullanmak,

2- Allah’a tâatta yapmacık davranmak,

3- Allah’a değil, mahlûkatına tamâ’ etmek. Yaratıkların elindekilere göz dikmek.

Basîret körelince kul, Hakk’tan yüz çevirip halka yönelir.

*et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye’*de der ki:

Bakara sûresinin 17. ve 18. âyetlerinde şuna işâret edilmektedir: Başlangıç hâli güzel olan mürîd, bir müddet irâdesini terbiye etme yoluna girip epey bir zaman sohbetin şiddetli sıkıntılarına katlanarak müridlik nûruyla nûrlanır. Öyle ki, içinde talep ateşi tutuşur ve bu ateş çevresini aydınlatır. Bu sûretle mürîd, saâdet ve şakâvet sebeblerini öğrenerek kendisini kurtaracak olan sohbet ipine yapışır, hizmete sarılır, dünyâdan uzaklaşır. Nefsinin arzu ve isteklerini kesmeye yönelir. Kalb safâsından şevk parıltıları doğar ve rûh nûrlarından zevk şimşekleri çakar. Bu noktaya ulaşan mürîd, nefsinin hîlesine aldanarak Allah’ın mekrinden emin olmağa başlar ve nefsin tuzağına düşer. Bir anda kendini vesvese ve evhâmların içinde bulur. Dünyâ zevk ve nasîblerine tekrar döner. Güneşi kaybolur, nefsi karanlıklar içinde kalır. Vuslattan önce visâl ipi kopar. Girmiş olduğu cennetten çıkar. Usanç ve bıkkınlıkla çok kötü bir duruma düşer. Nitekim bu konuda Allah Teâlâ hazretleri: ***“Halbuki o gün onlar için, Allah tarafından, hiç hesâba katmadıkları şeyler ortaya çıkmıştır.”*** (ez-Zümer, 39/47) buyurmaktadır.

Onların, mîsâk günü Allah Teâlâ’nın hitâbını duyan kalb kulakları sağır, Rablerine “evet, sen bizim Rabbimizsin” diye cevap veren ağızları dilsiz, O’nun rubûbiyet cemâlini müşâhede edip onu tanıyan gözleri kördür. Bu sebeble onlar, değil cennetteki menzillere; daha önce içinde bulundukları ünsiyet bahçelerine bile dönemezler. Çünkü onlar, mîsâk günü gayb âlemine açık olan kalb kapılarını, arzularına uymak, dünyâ lezzetlerine kapılmak, nifak ve hîle yollarına sapmak sûretiyle kapatmışlardır.

Bu sebeble “Kudsiyet” yönünden onların üzerine asla rüzgâr esmemiş, onlar da rûhların nefhalarından hiçbir koku alamamışlar ve kalbleri hasta olmuştur. Sonra Allah Teâlâ’nın: ***“Biz, Kur’ân’dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, mü’minler için şifâ ve rahmettir.”*** (el-İsrâ, 17/82) şeklinde ifâde buyurduğu üzere, beraberlerinde hastalıklara devâ bulunan doktorlar göndermiştir.

Kur’ân’ı kabûllenen mü’minler, gönderilen bu doktorları tasdîk etmişler ve onların tavsiye ettikleri devâları kabullenmişlerdir. Nefislerine zulmederek doktorları tasdik etmeyen ve verdikleri ilaçları kullanmayanlar için ise devâ hastalık, şifâ da vebâ olmuştur. İşte Allah Teâlâ: ***“(Şifâ olan bu Kur’ân-ı Kerîm) zâlimlerin ise yalnızca ziyanlarını artırır.”*** (el-İsrâ, 17/82) buyurmakla bunu ifâde etmiştir. Bu gibi kimseler, rahmet ehli olmaktan kaçtıkları için sağırlık ve körlüğü mûcib olan bir lâ’nete ma’rûz kalmışlardır. Bu konuda Allah Teâlâ’nın şu beyânı vardır: ***“İşte bunlar, Allah’ın kendilerini lâ’netlediği, bu yüzden kulaklarını sağır ve gözlerini kör kıldığı kimselerdir.”*** (Muhammed, 47/23)

❀

أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ
فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾

19. Yahut *(onların durumu),* gökten sağanak hâlinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve yıldırımlar bulunan yağmur*(a tutulmuş kimselerin durumu)* gibidir. O münâfıklar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Halbuki Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.

Bu âyet-i kerîmenin başındaki “ أَوْ ” edatı, “yahud” anlamındadır. Münâfıkların durumunun bu veya önceki âyette anlatılan mesele, yahud da her iki âyette anlatılana benzediğine delâlet eder. Yâni münâfıkların durumu, bu iki kıssada anlatılan hallere eşit seviyede benzer. Dolayısıyla sen bunlardan hangisine benzetirsen, doğru yapmış olursun. Her ikisine benzetirsen yine isâbet etmişsin, demektir.[208]

“Zulümât”; karanlıklar demektir. Bu, gecenin karanlığıyla beraber, gökyüzünü kaplayan kat kat bulutun ve peşpeşe inen yoğun yağmurun sebeb olduğu karanlık anlamınadır. Âyette, gece karanlığının söz konusu edildiğine dâir bir işâret yoktur. Fakat âyetin siyâkından bunu çıkarmak mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ bu âyetten sonraki âyette:

“O esnâda şimşek sanki gözlerini çıkaracakmış gibi çakar karanlık üzerlerine çökünce de oldukları yerde kalırlar.” (el-Bakara, 2/20) Şimşeğin gözü çıkaracakmış gibi çakması, genellikle gece karanlıklarında olur. Ayrıca yürüyen kimsenin de karanlık sebebiyle yürüyemez hâle gelişi, ancak gece karanlığı iyice bastırdığı zaman söz konusu olur. Çünkü gece karanlığı yürüyen kimsenin önündeki şeyleri görmesini engeller. Gündüzleri, bulutun yoğunluğu sebebiyle hâsıl olan karanlık ise asla yürüyeni yolundan engelleyemez. **İbnu’t-Temcîd**’in *Havâşî*’sinde bu açıklama vardır.

Yağmur, karanlık mahalli sayılmıştır. Halbuki gecenin ve bulutun karanlığı yağmura âid değildir. Fakat yağmurun şiddetini ve korkunçluğunu belirtmek için gecenin ve bulutun karanlıkları yağmurun karanlığına tâbi kılınmıştır. Öyle ki yağmurun karanlığı diğer karanlıkları bastırır.

“Ra’d” (رعد); buluttan duyulan şiddetli ses, gökgürültüsü, *“berk”* (برق) ise, bulut parçalarının birbirine çarptığı anda buluttan parıldayan ışık, şimşek anlamına gelir. Gök gürültüsünün ve şimşeğin mekânı bulut olmakla beraber, yağmurun yağmasıyla çok yakından ilgili bulunduğundan, yağmurun birer unsuru olarak zikredilmişlerdir.

Yaygın olan görüşe göre, gök gürültüsü, bulutların birbirine çarpmasından veya rüzgârın tesiriyle bulutların birbirlerinden ayrılmasından meydana gelmektedir.

Tirmizî, **İbn Abbas** (r.a.)’dan rivâyetle Rasûlullah (s.a.)’in şöyle dediğini nakletmektedir: “Yahûdîler Hz. Peygamber (s.a.)’e gelerek bize ra’d’in (gök gürültüsü) ne olduğundan bahset” dediler. Rasûlullah (s.a.): *“Ra’d; bir melektir. Bu melek, bulutlarla görevlendirilmiş olup beraberinde ateşten kılıçlar vardır. Bu kılıçlarla bulutları Allah’ın dilediği yerlere sevkeder.”*[209] buyurdu. Yahûdîler, “Peki, duyulan şu ses hakkında ne dersiniz?” diye sorunca Hz. Peygamber (s.a.): *“Meleğin bulutları istenilen yerlere sevkedip ulaştırması ânında çıkan sestir.”* buyurmuştur.” Yahûdîler de: “Doğru söyledin” diyerek Hz. Peygamber (s.a.)’i tasdik etmişlerdir.

Âyette zikredilen *“ra’d”*dan murâd, meleğin kendisi değil, sesidir. Ama bir kısım rivâyetlerde bunun melek olduğunu bildiren ifâdeler vardır. Onlardan birisi şudur: *“Ra’d, bulutları idâre etmekle görevlendirilmiş bir melek olup onları emredilen yerlere sevkeder. Su, bu meleğin başparmak çukuru içerisinden geçer. Bu melek Allah’ı tesbih edince gökyüzündeki bütün melekler seslerini yükseltirler ve tam o anda yağmur yağmaya başlar.”*[210]

*“Berk”*ten maksad, bu meleğin elindeki kılıçlarla bulutlara vurmasıdır. “Kılıçlar” diye ifâde ettiğimiz *“mehârîk”* kelimesi *“mihrak”* kelimesinin çoğuludur. Aslında çocukların yıkandığı tekne demektir. Burada meleklerin bulutları sevketmek için kullandıkları âlet mânâsında kullanılmıştır.

Celvetî tarîkatı pîri **Bursalı Üftâde Efendi**, filozofların ra’d hakkındaki görüşleriyle Hz. Peygamber (s.a.) Efendimizin ra’d ile ilgili: *“Ra’d; arı şeklindeki meleğin çıkardığı sestir.”*[211] ifâdesi arasını şu şekilde te’lîf etmektedir: “Melek, bu âlemin dışından seslenir, fakat ses içeri girer ve orada tesirini gösterir. Biz de içeriden o sesi duyarız. Bunu şu örnekle ifâde edebiliriz: Bir kimse, midede şişkinlik yapacak bir şey yese, o kimsenin içinde ses çıkarabilecek bir gaz hâsıl olur. Bu gazın kaynaklandığı sebeb hâricî olsa bile, ortaya çıktığı yer adamın içidir. Bunun gibi, Peygamberimiz (s.a.)’in ifâdesi ra’d’in başlangıcına, bilginlerin sözü ise onun meydana gelişine ışık tutmaktadır.”

Münâfıkların durumunu açıklayan bir misâl de şudur: Bir gurup insan vardır. Bunlar, gökten sağnak hâlinde boşanan, içinde son derece yoğun karanlıklar, gürültü ve yıldırımlar bulunan bir yağmura tutulmuşlar ve yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkamışlardır.

“Parmakları kulaklara tıkama” ifâdesinde bir nevi mübâlağa vardır. Mu’tâd olan parmak uçlarının kulakların içine konmasıdır. Sanki onlar korku ve şaşkınlıklarından sadece parmaklarının uçlarını değil, tamamını kulaklarına tıkamışlardır. Bu, onların şaşkınlık ve korkularının ne kadar büyük olduğuna ve hatta âzâlarını dahi normal bir tarzda kullanamayacak kadar dengelerini kaybettiklerine işâret etmektedir. Bazılarına göre parmakları kulaklara koymak; onların aşırı dehşet ve hayretlerine işârettir.

Bazılarına göre, Araplar şiddetli ses ânında kulağa konan parmağa *“sebbâbe”* yâni sövme parmağı derler. Kur’ân-ı Kerîm, üslûbuyla edeb gözeterek bu kelimeyi kullanmamış, bir başka parmak adı da belirtmemiştir. Nitekim bizzat Araplar işâret parmağına *“sebbâbe”* sövme parmağı demeyi hoş karşılamadıklarından *“misbâha ve mihlele”* gibi kinâyeli adlar vermişlerdir. Bu gibi kinâyeler, Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilmemiştir. Çünkü bunlar, o devir insanlarının tanımadığı sonradan çıkmış lâfızlardır.

“Savâik” (صواعق); sâikânın çoğulu olup yıldırımın korkunç sesi demektir. Bu sesle beraber gökten bir ateş parçası iner. Bu ateş parçası, üzerine geldiği şeye çarpar. Fakat letâfeti sebebiyle kısa zamanda sâkinleşip söner. Anlatıldığına göre, bir hurma ağacı üzerine yıldırım düşmüş, onun sadece yarısına yakın kısmını yakarak sönmüştü.

Bâzı âlimler derler ki: Gökyüzü ile onun önündeki şeffaf tabaka arasında bir ateş vardır. Yıldırım (sâika) işte o ateşten oluşur. Ateş yerinden çıkar ve o tabakayı yırtar. Gök gürültüsü de bu yırtılma sırasında çıkan sestir.

Bir diğer îzâha göre *"Sâika"* parçaları birbirine çarpınca buluttan çakan ışıktır. Veya yerden yükselen duman ile sudan yükselen buharın parçalarından ayrılıp erimiş ağır bir cisimdir, çok sıcaktır.

Bazılarına göre güneş, yeryüzünün kuru bir bölgesi üzerine doğunca orada ateşimsi cüzler oluşur. Bu cüzler, bir kısım toprağımsı maddelerle birleşerek *"dühân"* denilen bir duman meydana getirirler. Bu duman, buhara karışarak beraberce soğuk bir tabakaya yükselirler. Buhar, buluta dönüşür. Dühân ise bulutun içinde kalarak tabîatı üzere devam ettiği sürece yükselmeyi; ağırlaştığı takdirde alçalmayı ister. Bulut şiddetli bir şekilde parçalanınca gök gürültüsü oluşur. Bazan şiddetli bir hareket sonucu şimşek veya yıldırım meydana gelir.

İbn Abbas (r.a.) demiştir ki: "Gök gürültüsünü işitip;

سبحان الذى يسبح الرعد بحمده والملئكة من خيفته وهو على شئ قدير

"Gök gürültüsünün hamdettiği, meleklerin de O'nun heybetinden dolayı tesbih ettiği, her şeye kâdir olan Allah, bütün noksan sıfatlardan münezzehtir." diyen kişiye yıldırım isâbet edip ölürse diyeti benim üzerime olsun."

Rasûlullah (s.a) gök gürültüsünü ve yıldırımları işitince *"Allah'ım! Bizi gazabınla öldürme, azâbınla helâk etme ve bize bundan önce âfiyet ver."*[212] diye duâ ederdi. Bu açıklama, **Şeyh**'in *Tefsîr*'inde ve *Şerhü'ş-Şir'a* isimli eserde yer almaktadır.

"İhata"; bir şeyi bütün yönlerinden kuşatmak demektir. Bu Allah Teâlâ hakkında mecâzen kullanılmıştır. Yâni "Allah Teâlâ ilmi ve kudreti ile kâfirleri kuşatmıştır." demektir. Kat'iyyen O'nun kuşatmasından kendilerini kurtaramazlar. Kıyâmet günü Allah (c.c.), onları toplayacak ve amellerinin cezâsını verecektir.

"Allah kâfirleri kuşatmıştır." cümlesi uyarıcı bir ara cümle olup, münâfık ve kâfirlerin, parmaklarıyla kulaklarını tıkamalarının, onlara gelecek belâ ve musîbetlerden hiçbir şeyi bertaraf edemeyeceğini bildirmektedir. Çünkü sakınma ve çâre Allah'ın kaderini değiştirmez.

Yağmura tutulan kimselere âid olan zamîr yerine "kâfirler" ifâdesinin kullanılması, onları başına gelen bu korkunç musîbetin sebebinin küfürleri olduğunu ifâde etmek içindir.

❀

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ
وَاِذَا اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ
اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

20. ***(O esnâda)*** **şimşek sanki gözlerini çıkaracakmış gibi çakar, onlar için etrafı**

aydınlatınca orada birazcık yürürler, karanlık üzerlerine çökünce de oldukları yerde kalırlar. Allah dileseydi elbette onların kulaklarını sağır, gözlerini kör ederdi. Allah şüphesiz her şeye kadirdir.

Bu âyet; mukadder bir sualin cevâbıdır. Sanki “Bu şimşek çaktığında onların hâli nasıldır?” diye sorulmuş ve bu cevap verilmiştir.

Yağmurlu ve karanlık gecede çakan şimşek, ışığın şiddetli oluşu sebebiyle, yürüyenlerin gözlerini çıkarıp yok edecek gibidir. Bununla beraber onlar, şimşek çakıp kayboldukça, gök gürültüsü karşısında korkularından parmaklarıyla kulaklarını tıkadıkları gibi, gözlerini kapamazlar. Bilakis, şimşek yollarını aydınlattıkça, gözlerinin kör oluvermesinden korkmakla beraber, şimşeğin aydınlığında kısa kısa adımlarla yürürler. Son derece korku içinde olduklarından, sür’atli veya koşarak yürümeye güç yetiremezler. Şimşeğin ışığı kaybolup yol karanlık olunca, şaşkın bir şekilde oldukları yerde kalırlar ve şimşeğin tekrar çakarak yollarını aydınlatmasını beklerler. Böylece hedeflerine veya sığınabilecekleri bir sığınağa ulaşmayı umarlar.

Eğer Allah dileseydi, onlara cezâ olarak gönül kulaklarını, kalb gözlerini yok ettiği gibi başkulaklarını ve başgözlerini de yok eder; işlemez hâle getirirdi. Zira her şeye kâdir olan Allah, bunu yapmaktan âciz değildir.

Allah; var olması mümkün olan her şeye kadirdir. *“Şey”* kelimesi Allah Teâlâ için de kullanılır. Yalnız O’nun mevcûdiyeti vücûbîdir. Zâtının bir gereğidir. Olsa da olur, olmasa da olur cinsten değildir. Âyette zikredilen *“şey”*den maksadın, Allah’ın dışında kalanlar olduğunda aklı olan şüphe etmez. Bu âyette Allah Teâlâ *“şey”* lâfzının kapsamının dışındadır. Akıl buna delâlet etmektedir. Buna göre mânâ: “Allah, kendi dışında kalan her şeye kadirdir.” şeklinde ortaya çıkmıştır. Meselâ; “falan, insanlar hakkında güvenilir bir kimsedir”, denildiği zaman bundan, kendisi dışında kalan insanlara karşı güvenilir olduğu anlaşılır. O kişi, insan olmakla birlikte, diğer insanlardan ayrı tutulur. **İbnu’t-Temcîd**’in *Havâşî*’sinde bu şekilde îzâh yapılmıştır.

“Allah her şeye kadirdir.” Yâni O, her şeyi, eksik veya fazla olmaksızın, hikmetinin gerektirdiği ölçüde yapmaya kâdirdir.

Yukarıda anlatılan iki temsilden ikincisi, birincisinden daha açık ve daha belîğdir. Allah Teâlâ bu temsîlde, münâfıkların şaşkınlık, sapıklık, zorluk ve rezîllik bakımından içinde bulundukları durumu, gök gürültülü, şimşekli, yıldırımlı karanlık bir gecede şiddetli ve bol bir yağmura tutularak müthiş bir korkuya kapılan kimselerin hâline benzetmiştir.

Bu temsîl, mürekkep bir temsîl ise, ki Kur’ân’ın üslûbu onu gerektirir, o zaman bu temsîl ile değişik sûretlerden oluşan bir durum tasavvur edersin ve o zaman basît ve müfred teşbîhlerden oluşmayan bir bilgi meydana gelir. Nitekim âyet bir bütün olarak ele alınıp, simsiyah bulutlarla kaplı karanlık bir gecede sağnak hâlindeki bir yağmura tutulan, gök gürültüsü, şimşek ve yıldırımlar altında ölüp gitmekten korkan ve bu yüzden şaşkına dönen kimselerin içinde bulundukları durum tasavvur edildiğinde işin ne kadar korkunç olduğu ortaya çıkar.

Fakat zikredilen temsîli, teşbîh-i müfarrak'a hamlettiğimizde; yâni temsîlin öğelerini teker teker ve ayrı ayrı şeylere teşbîh ettiğimizde durum değişir. Bu takdirde, Kur'ân-ı Kerîm ve içindeki, ebedî hayatın medârı olan ilimler ve bilgiler, yeryüzündeki hayatın sebebi olan yağmura benzetilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in inişiyle münâfıkları saran gam, hüzün ve şaşkınlık; "zulümât"a, inen âyetlerdeki va'd ve vaîdler (tehdîdler); gök gürültüsü ve şimşeğe, kulaklarında çınlayan vaîdlere karşı sağır gibi davranmaları; gök gürleyip şimşek çakınca yıldırım düşecek ve kendisini öldürecek korkusuyla kulaklarını tıkayan kimsenin durumuna, müslümanlardan görecekleri bir iyilik ve yardıma doğru hareket etmeleri; önlerini aydınlatan şimşeğin ışığında yürümelerine ve kendilerine bir musîbet erişince şaşkınlık içine düşmeleri de karanlık çökünce oldukları yerde kalmalarına benzetilmiştir. İşte münâfıkların durumu böyledir. Kısacık ömürleri hep şaşkınlık ve korku içerisinde geçmektedir.

Akıl sâhibi kimsenin, kayıtlardan, engellerden ve varlığını helâk edecek şeylerden kurtulmak için şerîat ipine sarılması, doğru yol üzere yürümesi gerekir. İşinin sonu gizlidir. Nasıl biteceği bilinmez.

❀

Adamın biri, Hasan Basrî hazretlerine nasıl sabahladığını sordu. O da: "Hayır ile" diye cevap verdi. Aynı adam: "Peki, hâlin nasıldır?" şeklinde tekrar sorunca Hasan Basrî tebessüm etti ve: "Halimin nasıl olduğunu sorma! Bir gurup insan bir gemiye binip denizin ortasına kadar gelseler, tam o sırada gemileri parçalanıp herbiri bir tahta parçasına sarılsa, halleri nasıl olur?" dedi. Adam: "Çok zor" diye karşılık verince O: "Benim durumum onlarınkinden daha zor. Çünkü ölüm denizim, hayat gemim ve günahlarım da gemi parçalanınca tutunacağım tahtamdır. Bu durumda olan kimsenin hâli nasıl olur?" dedi.

❀

Ey oğul! Günahları terketmek ve gaybı bilen Allah'a doğru koşmak gerekir. Rasûl-i Ekrem Efendimiz (s.a.) bir hadîslerinde şöyle buyurmuşlardır:

"Kimin hicreti Allah ve Rasûlü'ne ise, onun hicreti Allah ve Rasûlü'nedir. Elde edeceği bir dünyâlık ve nikahlayacağı bir kadın için hicret eden kimsenin hicreti de, hicret ettiği şeyedir."[213] Herkese sadece niyet ve arzusunun karşılığı verildiğini düşün. Hadis-i şerif'te Allah ve Rasûlü kelimeleri iki kez tekrar edildiği halde, önemsiz ve değersiz oluşu sebebiyle "dünyâ"nın bir defa söylenip tekrar edilmeyişinden ibret al! Çünkü dünyâ, oyun ve eğlenceden ibârettir.

Akıllı için dünyâ çör-çöp mesâbesindedir.
Çünkü o, her zaman bir başkasıyla olan vefâsızdır.

Rasûlullah (s.a)'in *"Kişinin hicreti, hicret ettiği şeyedir."* buyruğuna ve bunun, Allah Teâlâ dışında herşeyden uzaklaşmayı tavsiye eden mânâsına dikkat et! Dünyânın ve

dünyâdan bir parça olmasına rağmen kadının ayrıca zikredilmesini iyice düşün! Dünyâ ve kadın, mala ve şehvete taalluk eden her şeyi ifâde etmektedir. Hadis-i şerif, Allah Teâlâ'nın rızâsı için dünyâdan ve hatta herşeyden uzaklaşmanın gerekliliğini anlatmaktadır. Bu sebeble, gönlümüzdeki mala, makama ve çoluk çocuğa karşı olan bağlılıkları koparıp Melik ve Müteâl olan Allah'ın muhabbetine sarılmamız gerekir.

Nitekim **Hâfız** şöyle der:

Ben bu gökkubbenin altında himmeti yüce zâtın kölesiyim.
O, beni her türlü makam, mansıp ilgi ve sevgisinden kurtarır.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye isimli eserde şu açıklama yapılmıştır: Son iki âyette (el-Bakara, 19-20) Allah Teâlâ Hazretleri Rasûlullah (s.a.)'in *"Allah ve Rasûlü'ne hicret edenin hicreti Allah ve Rasûlü'nedir."* hadis-i şerîfine uygun hareket eden, zikir ile meşgul olup, Kur'ân-ı Kerîm'e tâbi olan, nefisleri yılgınlık ve bitkinlik gösterinceye kadar gaybdan kendilerine bâzı keşfi bilgiler ulaşan kimselerin hallerini; Karanlık ve yağmurlu bir gecede korkusuzca yürüyen kimsenin hâline benzetmiştir. Zikri ve Kur'ân'ı yağmura teşbîh etmiştir. Su, bitkinin yetişmesine sebeb olduğu gibi Zikir ve Kur'ân da kalbde îmân ve hikmetin yeşermesine sebeb olur.

"Zulümât" (karanlıklar)dan maksad, seyr ü sülûk sırasında sâlikin karşısına çıkan, ancak Allah'ın yardımıyla kuvvetlenmiş, îmân nûruyla aydınlanmış akıl sâhibi kimselerin üstesinden gelebilecekleri, anlayıp çözebilecekleri müteşâbih problemlerle ince mânâlardır. Allah Teâlâ: ***"Rahmân olan (Allah) Kur'ân'ı öğretti."*** (er-Rahmân, 55/1-2) buyurarak bu ince mânâların ancak kendisinin öğretmesiyle bilinebileceğini ifâde buyurmuştur.

Karanlıklarda yürümek nasıl aydınlatıcı ışıklar vâsıtasıyla mümkün olabilirse, aynı şekilde, Kur'ân'ın ihtivâ ettiği hakîkatleri ve incelikleri anlamak ve beşerî karanlıklar içinde yürümek de ancak hidâyet aydınlığında yürümekle mümkün olabilir. İşte bu sebeble Allah Teâlâ: *"Hidâyet nûru onların yollarını aydınlattıkça onlar orada yürüdüler. Onların üzerine beşerî zulmet çökünce de oldukları yerde kaldılar."* buyurmaktadır.

"Ra'd"; Kur'ân'ın ve Allah'ı zikretmenin heybetinden kalblere ârız olan korku, haşyet ve titreme demektir. Bu konuda Allah Teâlâ: ***"Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, Allah'ın korkusundan onu, baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün..."*** (el-Haşr, 59/21) buyurmaktadır.

"Berk"; Kur'ân'ın ve zikrullahın kalblere ulaşan nûr ve parıltılarıdır. Bu parıltıyı alan kalbler ve o kalblerin âid olduğu deriler, Allah'ın zikrine karşı yumuşar ve orada din ve Kur'ân hakîkati ortaya çıkar. Bu hakîkatleri kalbler tanır ve bilir. Allah Teâlâ'nın ***"Rasûl'e indirilen*** (Kur'ân'ı) ***dinledikleri zaman, tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün."*** (el-Mâide, 5/83) şeklindeki buyruğu kalblerin, içlerine doğan gerçekleri bilip ona göre tavır aldıklarını îzâh etmektedir. Kendilerine saâdet nûrları doğan kimseler, yüksek derecelere ulaşmak için, nefsin

karanlıklarından çıkarak irâde ipine sarılmışlardır. Fakat kötü emellerinin ve bâtıl isteklerinin parmaklarını, nefislerinin ölmesinden korkarak kulaklarına tıkarlar. Çünkü nefis, balık gibidir. Onun hayatı dünyâ denizine ve hevâ suyuna muhtaçtır. Eğer onu dünyâdan uzaklaştırır ve isteklerini terkedersen hemen ölüverir. Peygamber Efendimiz (s.a.)'in: "*Ölmeden önce ölünüz*"[214] emrinin ifâde etmek istediği hakîkat budur.

"Allah kâfirleri tamamen kuşatmıştır." cümlesinde şuna işâret vardır: Hayvânî hayat sâhibi olan kâfirler, nefislerinin arzularını kendi irâdeleriyle öldürseler şüphesiz Allah'ın hayat verdiği diri kullardan olurlar. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır: "***Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?***" (el-En'âm, 6/122) Fakat kendi irâdeleriyle ölmeyen kimselerin helâk edicisi Allah'tır. Allah Teâlâ dünyâda onların sûret ve kalblerini öldürür. Âhırette ise onları, ölmek ve yaşamanın olmadığı bir azâba dûçâr kılar. Artık orada ne ölür, ne de dirilirler.

Kur'ân'ın ve zikrullahın nûru, onların nefislerinin gözlerini kapıverecek gibi olur. Hidâyet nûru önlerini her aydınlattığında, doğruluk adımıyla hak yolunda yürürler. Fakat üzerlerine nefsin karanlıkları çöküp arzular galebe çalarak dünyâya meylettiklerinde hak yolda yürümekten geri dururlar. Şaşkınlık ve tereddüd içerisinde bocalarlar. Kendilerine âfetler yol bulur, bitkinlik ârız olur. Şeytan, onlara karşı egemenlik sağlayıp şehevî arzularını hoş gösterir ve nihâyet onları helâk çukuruna atar. Eğer Allah'ın irâdesi onların hidâyete kavuşmasını dileseydi, şeytanın vesvese ve aldatmalarına kanan kulaklarını ve dünyânın zînet ve süsüne bakan gözlerini alıp götürürdü. Allah Teâlâ: ***"Dileseydik, herkese hidâyetini verirdik."*** (es-Secde, 32/13) buyurarak bu mânâya işâret etmiştir.

Şüphesiz Allah, her şeye kadirdir. Yâni Allah şeytanın vesveseleriyle nefsin arzularını duymamaları, dünyevî süs ve hayvânî lezzetlere bakmamaları, dünyâya kanıp dünyâ karşılığı dîni satmamaları için, onların kulaklarını duymaz, gözlerini görmez hâle getirebilir. Fakat Allah hikmetiyle dilediğini yapar ve izzetiyle istediğine hükmeder.

---

[208]. Âyette "gökyüzü" anlamına gelen *"semâ"* kelimesi mârife olarak getirilmiştir. Bundaki hikmet şudur? Yağmurun yağması, tek bir ufuktan değildir. Çünkü semâ ufuklarından herbiri ayrı bir semâ durumundadır. Buna göre mânâ şudur? O yağmur tüm ufukları kaplayan koyu bir buluttan inen ve tüm dünyâda etkili olan bir yağmurdur. Bu ifâde delâlet ediyor ki, bulut suyunu gökyüzünden alıyor. Bâzılarının zannettiği gibi denizlerden değil.

Fahreddin Râzî de şöyle der: "İnsanlardan kimileri yağmurun yerden yükselen ve semâda soğuk bir tabakaya çarpan buharlardan oluştuğunu zannederler. Allah Teâlâ bu

âyette yağmurun gökyüzünden indiğini bildirmek sûretiyle bu zannı ibtâl etmiştir. Bu yorum, âyetin açıkça bildirdiği bir bilgi değildir. Gerek Fahreddin Râzî ve gerekse müellifimiz Bursalı İ. Hakkı, kendi döneminin yaygın ilmî verilerine dayanarak böyle bir yorum getirmişlerdir. Yoksa bugün bulutların suyunun yeryüzü ve denizlerden yükselen buharlardan oluştuğu bir ilmî gerçek olarak herkesin mâlûmudur. (Nâşir)

İbn Abbas (r.a)'dan şöyle rivâyet olunmuştur: Arşın altında bir deniz vardır. Bütün canlıların rızkı oradan gelir. Allah Teâlâ o denize vahyeder, o da yeryüzü semâsına ulaşıncaya kadar semâdan semâya istenilen kadar yağmur indirir. Dünyâ semâsına indiğinde buluta vahyeder. O da yeryüzüne indirir. İnen her damla yağmurla beraber, o damlayı varacağı yere ulaştıran bir melek bulunur. Gökyüzünden her damla yağmur belli bir ölçü ve belli bir ağırlığa göre iner. Ancak Nûh tûfanında yağan yağmur için hiçbir ölçü ve vezin yoktu. Bu açıklama *Tefsîru't-Teysîr'*den alınmıştır.

[209]. *Tirmizî*, Tefsîr (13), 1; Müsned, I, 274

[210]. *Tirmizî*, Tefsir (13),1

[211]. bk. *Taberî*, I, 50

[212]. *Müsned*, II, 100

[213]. *Buhârî*, Bed'ü'l-vahy, I, Itk, 6, *Talak*, 12; *Müslim*, İmâret, 155; *Ebû Dâvud*, Talâk, 11; *Nesâî*, Tahâret, 59, Talâk, 24; *İbn Mâce*, Zühd, 26

[214]. *Aclûnî*, II, 384

İBÂDET VE KULLUK

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذٖى خَلَقَكُمْ وَالَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ ﴿٢١﴾ اَلَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَٓاءَ
بِنَٓاءًۖ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْۚ فَلَا
تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ وَاِنْ كُنْتُمْ فٖى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا
عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهٖۖ وَادْعُوا شُهَدَٓاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٢٣﴾ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتٖى
وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرٖينَ ﴿٢٤﴾ وَبَشِّرِ الَّذٖينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ كُلَّمَا
رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًاۙ قَالُوا هٰذَا الَّذٖى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَاُتُوا بِهٖ
مُتَشَابِهًاۜ وَلَهُمْ فٖيهَٓا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

21. Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, böylece korunmuş *(Allah'ın azâbından kendinizi kurtarmış)* olursunuz.

22. O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de *(kubbemsi)* bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye *(yerden)* çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bile bile Allah'a şirk koşmayın.

23. Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddiânızda doğru iseniz Allah'dan gayri şâhidlerinizi *(yardımcılarınızı)* da çağırın.

24. Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.

25. İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe: Bundan önce dünyâda bize verilenlerdendir bu, derler. Bu rızıklar onlara *(bâzı yönlerden dünyâdakine)* benzer olarak verilmiştir. Onlar için cennette tertemiz eşler de vardır. Ve onlar orada ebedî kalıcılardır.

❀

Bu âyet Allah'ın birliğini isbât ve Hz. Muhammed (s.a.)'in peygamberliğini tahkîk etmek üzere indirilmiştir. Tevhîd ve risâlet, îmânın temelini teşkîl eder.

"Nâs"(İnsanlar) kelimesi; mü'min, kâfir ve münâfık herkesi içine alan genel bir isimdir. "Ey insanlar!" şeklinde yapılan nidâ; gâfilleri uyandırmak veya gaybet

hâlindekileri huzûra getirmek, uyuşuk halde bulunanları harekete geçirmek, câhilleri öğretmek, bir işle meşgul bulunanların ilgisini çekmek, yüz çevirenleri yönlendirmek, âşıkları heyecana getirmek ve müridlere şevk vermek içindir.

Âriflerden biri der ki: İbâdet insana zor geldiği için, Allah Teâlâ, bu zorluğu telâfî sadedinde yumuşak bir hitâb ve üslûbla şöyle buyurmaktadır: Ey ünsiyet ehli kişi, dünyâya gelmeden önce benimle olan ünsiyetini unutma! Veya; ey nisyânoğlu (unutkan kişi), dikkat et ve şunu unutma ki, sen unutulmuş bir varlıktın, hiç ortada yoktun. Ben seni, önce topraktan, sonra nutfeden, daha sonra alekadan ve yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem et parçasından yarattım. Bir çiğnemlik eti kemiklere çevirdim ve kemiklere et giydirdim. Damarlarını yarattım, kaslarını yerli yerine yerleştirip üzerine deri giydirdim. Anne karnında bir cenin oldun. Sonra dünyâya gelip, bebeklik, çocukluk çağlarını geçirip delikanlı oldun. Her yönüyle mükemmel, güçlü-kuvvetli bir insan olarak ortaya çıktın. Daha sonra ise yaşlanıp ihtiyâr oldun. Sen bu devreleri geçirirken hep benim nimetimden istifâde ettiğin halde başkasının hizmetine koştun. Nefsine ve arzularına uydun, dünyâ karşılığında dînini sattın. Bir hiç hükmünde iken seni değerli bir hâle getiren, sana güç veren, öğreten ve ikrâm edip her şeyi lutfeden Allah'ı sakın unutma! Bu, hem nefse, hem de bedene hitaptır.

et-Teysîr isimli eserde şu açıklama vardır: *"İnsan"* kelimesinin, unutma mânâsında olan *"nisyân"*dan geldiğini gözönüne aldığımızda, "Ey insanlar" hıtâbında bir ayıplama ve bir de telkîn olduğunu görmekteyiz. Ayıplama şudur: Ey insanlar, siz benim nimetlerime nankörlük, emirlerime isyan ile mukabelede bulundunuz. Telkîn de şudur: Sanki, ey kasdî olarak değil de, unutarak ve hatâ yaparak bize aykırı davranan kişi, biz senin unutman sebebiyle özrünü kabûl ettik ve îmânın sebebiyle de günahlarını afvettik." denilmiştir.

Allah Teâlâ, bütün insanlara *"Rabbinize kulluk ediniz!"* hıtâbı ile kâfirlere Rabblerini birlemelerini; âsîlere Rabblerine itâat etmelerini, münâfıklara; Rabblerini tanıyarak tevhîdde samîmî olmalarını, itâat ehline Rabblerine itâate devam üzere bulunmalarını emretmektedir. Âyetin lâfzı, bütün bu mânâlara şâmildir. *Tefsîru Ebi'l-Leys*'te bu açıklama yapılmıştır.

İbâdet; Allah'a en güzel şekilde itâat edebilmek yolunda bütün güç ve tâkatı harcamak ve mâsiyetten uzak durmak sûretiyle Allah Teâlâ hazretlerinden korku duymak demektir.

"Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbınıza kulluk edin." âyetindeki *"sizi yaratan"* terkîbi, Rabb kelimesinin sıfatıdır. Ta'zîm ifâde eder. Mânâ şudur: "Hiçbir şey değilken sizi yarattığı için, Rabbınıza tâat ediniz. Yaratmak benzeri olmayan bir şeyi meydana getirmek demektir. Bu şekildeki niteleme, Allah'a kulluk etmenin vâcib oluşuna bir sebeptir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, bizleri ve bizim dünyâya gelişimize sebeb olan bizden önceki baba ve dedelerimizi, anne ve ninelerimizi yaratması, O'na kulluk etmemizi vâcib kılan bir sebeptir. Burada Allah Teâlâ'nın kudretinin ne kadar şümûllü ve büyük olduğuna işâret edilerek insanların, gaflet uykusundan uyanmaları

istenmiştir.

Sizden öncekiler de sizin gibi vardılar. Fakat gelip geçtiler. Yaşayıp yok oldular. Bu sebeble, siz de dönüp varacağınız yeri asla unutmayın. Allah'a karşı kusur işlemekten vazgeçin. Böylece Allah Teâlâ'ya komşu olmayı gerektiren, felâh ve hidâyetle kurtuluşa eren muttakîlerin yoluna girmeyi ümid edin.

Kulun, Allah Teâlâ'dan istekte bulunması ve O'ndan iyilikler umması vâcibtir. Çünkü kerem sâhibi olan Allah, kendisinden istenilen bütün iyilikleri yapar.

Önceden geçen ve sonradan gelen herkes takvâ ile emrolundukları halde âyette *"umulur ki takvâ sâhibi olursunuz"* buyurularak tağlîb yoluyla sadece muhâtablar söz konusu edilmişlerdir. *el-Kevâşî* isimli eserde bu nükteye yer verilmiştir.

Allah'ın dışında kalan herşeyden uzak durma mânâsına gelen takvâ, sâliklerin varabileceği en son derecedir. Âbidlerin ibâdetlerine aldanmayıp sürekli korku ve ümid arasında olmaları gerekir. Nitekim Allah Teâlâ Hazretleri: ***"Onlar korkarak ve umarak Rabb'lerine duâ ederler."*** (es-Secde, 32/16) ve ***"O'nun merhametini umarlar."*** (el-İsrâ, 17/57) buyurarak, kulların kendisine karşı hangi halde bulunmaları gerektiğini bildirmiştir.

Sa'dî (k.s.) şöyle demiştir:

Eğer adamsan, adamlığını söyleme,
Çünkü her süvârî, topu ve atı ileri götüremez.

Yâni ibâdeti sebebiyle her âbidin îmânı hâlistir, denilemez.

❀

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

22. O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de *(kubbemsi)* bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye *(yerden)* çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bile bile Allah'a şirk koşmayın.

Dil bilimcilerinin verdiği bilgiye göre *"Arz"* (yeryüzü), âlemin yaygısıdır. Onun yaygı olarak değerlendirilmesi denizlerle çevrili olmasındandır. Yeryüzünün, içerisinde insan yaşayan kısmının ortası Kâ'be'dir. Fakat yeryüzü bir bütün olarak ele alındığında ortası, yaz ve kış gece ile gündüzün sürekli eşit olduğu ve bu eşitliğin asla bozulmadığı yer olan ekvatordur. *el-Melekût* adlı eserde bu bilgiler yeralmaktadır.

Hz. Ali (r.a.)'nin şöyle dediği rivâyet olunmuştur: "İçinde bulunan her şeyi yiyip yok ettiği için yeryüzüne *"arz"* denilmiştir. Bir diğer görüşe göre yeryüzü, ayak ve tırnaklarla çiğnendiği için *"arz"* ismini almıştır.

Tabîatının çukur olmayı gerektirmesine rağmen, yeryüzünün *"firâş"* (döşek)

yapılması, sudan yukarda olması; yumuşaklık ile sertlik arası orta bir kıvamda bulunması tıpkı döşenmiş bir yaygı gibi üzerinde oturmaya ve uyumaya elverişli bir şekilde döşenmiş bulunmasındandır. Arz'ın döşek olabilmesi için uzunluğu ve genişliği olan gerçek bir yüzey olması zarûreti yoktur. Çünkü arz, küre biçiminde olmasına rağmen büyüklüğünden dolayı, döşenmiş sayılır.

Allah Teâlâ, gökyüzünü üzerinize konmuş bir kubbe gibi yapmıştır. Her semâ, kubbe gibi, tabaka tabaka bir diğerinin üzerine bitişiktir. Dünyâ semâsının kenarları yeryüzüne bitişiktir. *Tefsîru Ebi'l-Leys*'te böyle yazılıdır.

Allah Teâlâ, semâdan bulutlara, bulutlardan da yeryüzüne su indirerek bununla size rızık olmak üzere, çeşitli meyveler, sebzeler ve ağaçlar bitirmiştir. Allah, suya kuvve-i fâiliye (etkenlik), yeryüzüne de kuvve-i münfailiyye (edilgenlik) yerleştirmiştir. Bu ikisinin birleşmesiyle çeşitli bitki sınıfları ortaya çıkmıştır. Suyun gökten yere inip onunla yeryüzünden bitkilerin çıkması, nikâh yoluyla birleşen eşlerin, aralarında tedâhül ettikleri su sâyesinde çocuk nimeti ile rızıklanmalarına benzer.

İşte Allah, kendisinin yegâne yaratıcı ve biricik rızık verici olduğunu bilesiniz diye size bunca rızık ve nimet vermiştir. O halde bunları bilip dururken sakın Allah'a ortak koşmayın! Yâni Allah'a ibâdet eder gibi, eş koştuğunuz şeylere ibâdet etmeyin! "Allah'ın onunla birlikte ibâdet edilen, ortakları var" demeyin!

İbn Abbas (r.a.)'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Falan kimse olmasaydı benim başıma şöyle bir belâ gelirdi. Şâyed kapımızda havlayan şu köpek olmasaydı, malımız çalınırdı, şeklinde konuşmayınız!

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Sizi, şâyed şöyle olsaydı, böyle olurdu" gibi sözler söylemekten sakındırırım. Çünkü "Lev" (şâyed), münâfıkların sözüdür. Onlar savaşıp ölen kardeşleri için: "Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi."*[215] derler.

Sa'dî (k.s.) der ki:

İster izzet, mevkî ve makam, isterse zillet ve kölelik olsun,
Ben bunların hepsini Hakk'tan bilirim, Amr ve Zeyd'den değil.

Siz biliyorsunuz ki, sizi, sizden öncekileri, göğü, yeri ve bütün rızıkları; hiçbir fayda ve zarar vermeye güçleri yetmeyen putlar değil, her şeye gücü yeten Allah yaratmıştır. Bu âyetten alınacak öğüt şudur: Kıyâmet günü Allah Teâlâ: "Ben sizin için şunları şunları yaptım. Peki siz, benim için ne yaptınız?" diye sorarsa ne cevap vereceksiniz?

Rivâyete göre **Şiblî** (k.s.) bir gün halka va'z etti. Kıyâmetten ve kıyâmetin dehşetinden bahsetti. İnsanları ağlattı. O esnâda yanlarına Ebu'l-Hüseyin Nûrî geldi ve: "İnsanları bu kadar korkutma! Çünkü o günün hesâbı iki kelimeden ibârettir. Bu kadar uzun değildir. O iki kelime şudur: "من ترا بودم توكرا بودى = *men tü-râ bûdem tû ki râ bûdî*" "Ben seninle idim, sen kiminle idin?" dedi.

İbâdette esas olan, ağyârın mülâhazasını gönülden çıkararak ihlâsa sarılmaktır. Yâni ibâdeti ancak ve ancak Allah için yapmaktır. Bu da her şeyin yaratıcısını müşâhede ile

olur.

Sa'dî (k.s.) der ki:

Eğer senin özünde ihlâs kökü ve temeli yoksa,
Hakk'ın kapısında senden mahrûm kimse yoktur.

❀

Nebî (s.a.), **Muâz ibn Cebel**'e tavsiyesinde buyurmuştur ki: "Sana bir söz söyleyeceğim; Eğer onu hıfzedip mûcibiyle amel edersen sana fayda verir, eğer zâyi edersen, Allah indinde delîlin kalmaz. Yâ Muâz! Allah Teâlâ gökleri ve yeri yaratmadan önce, yedi melek yarattı. Yedi semâdan herbirine bir meleği kapıcı koydu.

Hafaza melekleri sabahtan akşama kadar, kulun gündüz amelini semâya yükseltirler. Ameller içinde öyleleri vardır ki, güneş ışığı gibi parlar. Birinci kat semâya varıldığında oradaki vazîfeli melek:

"-Durun, bu ameli götürüp sâhibinin yüzüne çarpın. Ben buradan geçen bir amelin sâhibinde gıybet olup olmadığını tesbit etmekle mükellefim. İnsanların gıybetini yapan kimsenin amelini ben buradan öteye geçirmem." der.[216]

Dil, Cenâb-ı Hakk'a şükür ve hamdetmek için yaratılmıştır.
Dilini gıybet ile döndürme ey Hakk'ı tanıyan kişi.

Nebiyy-i Ekrem ve Rasûl-i Muhterem (s.a.) devamla buyurur:

"Sonra hafaza melekleri, kulun sâlih bir amelini getirir, onu tezyîn eder, çoğaltırlar ve çıka çıka ikinci semâya yükseltirler. İkinci kat semâdaki vazîfeli melek der ki: "-Durun, bu ameli götürüp sâhibinin yüzüne çarpın. Biz fahr (övünme) kontrol meleğiyiz. O, bu ameli ile dünyânın çör çöp kadar kıymetsiz menfaatini arzu etmiştir. Rabbim bana, böyle bir kulun amelini buradan öteye geçirmemi yasakladı. Bu kul, meclislerde insanlara karşı böbürlenmekte, övünmektedir."

Mecûsîlere mahsûs zünnar belinde ve dervişlik hırkası,
Sırtında bulunan, hırkasıyla zünnârını örtüp halkı aldatan.

Nebî (s.a.) devamla buyurur:

"Hafaza melekleri kulun nûr gibi parlayan sadaka, oruç, namaz gibi amellerini beğenerek üçüncü kat semâya yükseltirler. Üçüncü kat semâda görevli melek: "-Durun, bu ameli götürüp sâhibinin yüzüne çarpın. Ben kibir kontrol meleğiyim. Rabbim bana kibirlinin amelini buradan öteye bırakmamamı emir buyurmuştur. Çünkü o kimse, meclislerde insanlara karşı tekebbür ederdi."

Akıllı ve seçkin kimseler mütevâzı davranırlar,
Çünkü meyvesi çok olan ağacın dalları yere yakın olur.

"Hafaza melekleri kulun yıldız gibi parlayan namaz, tesbih, hac ve umre gibi amellerini alıp sıra ile dördüncü kat semâya kadar götürürler. Oradaki görevli melek:

“-Durun, bu ameli götürüp sâhibinin yüzüne çarpın. Ben ucüb kontrol meleğiyim. Rabbim bana, böylelerinin amelini buradan öteye geçirmememi emir buyurmuştur. Bu kimse ise, bir iş yaptığı zaman ona muhakkak ucüb sokan; nefsine pay ayıran kimseydi.”

Cenâb-ı Hakk’a karşı kulluk için yüzünü yere sürersen,
Bu ubûdiyete şükür için Hakk’a sezâdır, sen kendini görme!

“Sonra hafaza melekleri kulun amelini alıp beşinci kat semâya kadar götürürler. O amel o kadar güzeldir ki, sâhibi için süslenmiş geline benzer. Oradaki görevli melek der ki: “-Durun, bu ameli götürüp sâhibinin yüzüne çarpın. Ben hased kontrol meleğiyim. O kimse, ilim öğrenen kimselere hased etmektedir. Yaptığını Allah için yapan kimselere hased etmektedir. Her kul ancak kendi nasîbini alırken, bu onu düşünmeden kıskançlık göstermektedir. Rabbim bana böylelerinin amelini buradan öteye geçirmememi emir buyurmuştur.”

Hakk’ın yolunda bundan daha zor ve tehlike yoktur.
Ey insan, mübâreklik bu yoldadır, ancak hasedsiz olur.

“Sonra hafaza melekleri kulun oruç, namaz, zekât, hac ve umre gibi amellerini götüre götüre altıncı kat semâya kadar götürürler. Oradaki görevli melek: “-Durun, bu ameli götürüp sâhibinin yüzüne çarpın. Çünkü bu amellerin sâhibi, Allah’ın kullarına; insanlara merhamet etmeyen kimsedir. İnsanlara bir belâ geldiği veya zarara uğradıkları zaman, merhamet edip yardıma koşacağı yerde, onları daha fazla perişan etmeye çalışırdı. Ben buraya amelleri gelen kullarda merhamet bulunup bulunmadığını araştırmakla görevli meleğim. Onun amelini buradan öteye geçirmem.”

Eğer gözyaşı istiyorsan, ağlayanlara merhamet et,
Merhamet istiyorsan, zayıf ve düşkünlere merhamet et!

“Sonra hafaza melekleri kulun namaz, oruç, fıkıh, ictihad, verâ‘ gibi amellerini yedinci kat semâya kadar yükseltir. Bu amellerdeki haşyet, arı iniltisi gibi, nûrâniyet güneş gibi görülür, duyulur. Bu amelleri üç bin melek götürür. Hep beraber yedinci kat semâya kadar varırlar. Oradaki görevli melek der ki: “-Durun, bu ameli götürüp sâhibinin yüzüne çarpın ve kalbine kilit vurun. Ben, ihlâsla Allah rızâsı için işlenmeyen ameli buradan öteye geçirmem. Bu amel, Allah’dan başkası için riyâ ile işlenmiştir. Bu kimse, fukahâ arasında büyük görünmek, ulemâ, arasında hatırı sayılmak, memlekette şöhreti yayılmak için böyle ictihâdda bulunmuşdur. Rabbim bana, ihlâs ile yapılmamış kulların amellerini buradan öteye geçirmememi emretti.”

Riyâ için hırka giymek kolaydır,
Gücün yetiyorsa o hırkayı Cenâb-ı Hakk’a sat!

Hafaza melekleri kulun zekât, oruç, hac, umre, güzel ahlâk, zikrullah gibi, amellerini alıp götürürler. Her kat semâda bulunan melekler, o ameli getiren hafaza meleklerini

teşyî' ederek uğurlarlar. Nihâyet bütün hicâbları aşıp Allah'a arzederler. Melekler, amelin sadece Allah için yapıldığına şâhidlik etmek için huzurda dururlar. Allah Teâlâ buyurur: "Siz, kulumun amelini zabtetmekle görevli meleklersiniz. Ben de kulumun kalbine vâkıfım. O, bu ameli işlerken beni değil, Benden başkasını murâd etmiştir. Lâ'netim onun üzerine dökülecektir." Melekler hep birden derler ki: "Lâ'netin onun üzerine olsun ey Rabbimiz! Ona biz de lâ'net ederiz." Bunun üzerine yedi kat semâ ve semâdakiler ona lâ'net ederler." Bunun üzerine Muâz b. Cebel (r.a.) diyor ki: "-Ya Rasûlallah peki, ben nasıl kurtulacağım ve salâha ereceğim?" Rasûl-i Ekrem (s.a.) buyurdu: *"-Bana iktidâ et, amelinde kusur olsa bile, yakîne ermeğe çalış, lisânına sâhib ol, gıybetten sakın, Kur'ân âlimi olan kardeşlerini gıybet etme. Kendini onlardan üstün görme, âhıret amelinin içine dünyâ amelini katma, insanların arasını açıp darmadağın etme, kıyâmet gününde cehennem köpekleri de seni darmadağın eder. Amelinle insanlara gösterişte bulunma, riyâdan sakın!"*

Sa'dî (k.s.) der ki:
Hünerlerini avucuna alıp halka gösteren,
Ayıplarını koltuk altında tutup gizleyen.
Ey gâfil bununla ne elde edeceğini sanırsın.
Geçmeyen akçe ile kıyâmette ne yaparsın?

❀

Bâyezîd Bistâmî (k.s.) der ki: Nefsimi otuz sene Hakk'a ibâdete zorladım. Bir gün birisinin şöyle dediğini duydum: "Yâ Bâyezîd, O'nun hazîneleri ibâdetle doludur. Eğer O'na vâsıl olmak istiyorsan ibâdetinde züll ü inkisâr sâhibi ol, yokluk ve hiçlik libâsına bürün, niyetlerinde ihlâslı ol!" Bâyezîd, bunun üzerine der ki:
Dört şey getirdim ki senin hazînende yoktur,
Onlar da yokluk, hâcet, özür ve günah.
Bâyezîd Bistâmî bunu hakîkate erme alâmetlerinin belirdiği vakitlerde kendisinden hediye istenildiğinde söylerdi. Bu hediyeyi takdîm edince: "Büyük bir hediye getirdin" denildi ve böylece huzûra girmeye lâyık görüldü.

❀

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de Bakara sûresinin bu âyetleriyle ilgili olarak şu işârî yorumlara yer verilmiştir: Allah'ın bu âyette hitâb ettiği insanlar, *"mîsâk"* günü Allah'a verdikleri sözlerini, O'nun Rubûbiyetine ikrârlarını, "Senden başkasına kulluk etmeyeceğiz." şeklindeki muâhedelerini unutup O'na muhâlefet edenlerdir. *"Tâğut"*lara, dünyâya, nefse ve şeytana kul olanlardır. Ayakları tevhîd çizgisinden kayıp şirk ve helâk çukuruna düşenlerdir.

Allah Teâlâ onlara, bu halden kurtulabilmeleri için Hz. Muhammed (s.a.)'ı; peygamber olarak gönderdi. Kur'ân-ı Kerîm'i rehber olarak indirdi. Böylece onları,

içerisinde bulundukları şirk ve nisyânı haber vererek tevhîd ve kulluğa çağırdı.

"Mîsâk günü, sizin ve sizden öncekilerin zerrelerini yaratan, tevhîd ve rubûbiyetini kabûl edip kullukta bulunacağınıza dâir sizden söz alan Rabbınıza ibâdet ediniz. Yasak şeylerden sakınıp emredilen şeyleri yapınız. Nefsi tezkiye, kalb ve sırrı mâsivâdan arındırarak, dil ile kelime-i tevhîdi söylemek sûretiyle kulluk ahdinizi yerine getiriniz. Böyle yaparsanız umulur ki, Allah Teâlâ'dan başkasına ibâdet şirkinden kurtulursunuz. Bunun karşılığı olarak da, Allah sizi rubûbiyet ahdiniz gereği, cehennemden kurtarır, cennette yüksek dereceler verir. Bu sûretle kendisine yaklaştırır ve sizi dünyâda nimetlendirdiği gibi âhırette de nimetlere garkeder."

"***O Rabb ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de*** (kubbemsi) ***bir tavan yaptı.***" (el-Bakara, 2/22) âyetinde, Allah Teâlâ'nın yüce kudretinin tarifine, kullarına olan iyilik ve ihsânına, kullarının katında diğer mahlûklara karşı üstünlüklerine işâret vardır. *"O Rabb ki, yeri döşek, göğü de binâ yaptı..."* ifâdesi Allah'ın kudretini ifâde etmekte: *"Bütün bunları sadece sizin için yaptı."* kaydı ise O'nun kullarına olan minnetini anlatmaktadır. İnsanların, diğer varlıklardan daha üstün olmalarına gelince bu, göklerin ve yerin sırf onlar için yaratılıp, emirlerine âmâde kılınması sebebiyledir. Nitekim: "***O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini size boyun eğdirmiştir.***" (el-Câsiye, 45/13) âyeti buna işârettir. Böylece, göklerin ve yerin sadece insanoğlunun varlığına bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Bir şeyin varlığı başka bir şeyin varlığına bağlı olunca, o şey kendi zâtı için yaratılmış değildir. İşte bu incelik sebebiyle Allah Teâlâ, meleklere, Âdem'e secde etmelerini emretti ama, Âdem'e ve çocuklarına, kendisinden başkasına secde etmelerini haram kılmıştır. Her ne kadar daha önce melekler, mevcûdâtın en fazîletlileri idilerse de, daha sonra Âdem (a.s.), meleklerden üstün tutulmuş ve mahlûkatın en şereflisi olmuştur. Kâinattaki her şey ona boyun eğmiştir.

"Gökten size bir su indirdi. Onunla türlü meyvelerden (ve ekinlerden) size rızık çıkardı." (el-Bakara, 2/22) âyeti hakkında bâzı işârî tefsir mensûpları şöyle demişlerdir: "Su"dan maksad, Kur'ân-ı Kerîm'dir. O'nun meyveleri ise; hidâyet, takvâ, nûr, rahmet, şifâ, bereket, yümn, saâdet, kurbet, hak, yakîn, necât, rif'ât, salâh, felâh, hikmet, hilim, ilim, âdâb, ahlâk, izzet, gınâ, en sağlam kulpa (urvetü'l-vüskâ) sarılmak ve Allah'ın ipine tutunmaktır." Hülâsa Kur'ân, her hayrın mecmûu ve her saâdetin kaynağıdır.

Kulda hakîkî rabbânî sıfatlar tecellî edince, insânî ve nefsânî özellikler kaybolur gider. Nitekim: ***"De ki: Hak geldi, bâtıl yıkılıp gitti. Zâten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur."*** (el-İsrâ, 17/81) âyeti bu mânâya işâret eder. Cenâb-ı Hakk, Kur'ân suyu ile kullarının kalb arâzîsinden, böyle güzel meyveler çıkarır. Bunlardan insanların olduğu gibi, hayvanların bile nasîbi ve istifâdesi vardır. Hayvanlara ihsan, yine insanlara bağlıdır. Bu mânâyı, vehim ve hayâl ile karışmış akıllar değil, ancak Allah'ın fazl ve keremiyle desteklenmiş akıllar kavrayabilir.

"Öyleyse siz bile bile Allah'a eş koşmayınız." (el-Bakara, 2/22) Bu bölüm üç

mânâya işâret etmektedir.

1. Şu gördüğünüz gökler, yer ve içinde bulunanlar sizin için bitmez tükenmez nimetler, Allah'dan başka hiçbir kimsenin işi değildir. Bunu bilip durduğunuz halde, başkalarına kulluk ederek Allah'a ortak tutmayın.

2. Muhakkak ki gökler, yer, güneş, ay ve sayısız yıldızlar, sizin maddî mânevî rızıklarınıza sebeb olarak belli bir nizâm içinde benim tarafımdan yaratılmışlardır. Hakîkî rızık verici ise benim. Siz güneş, ay ve yıldızları tanrılar edinerek onlara tapmak sûretiyle yoldan çıkmayın.

3. Allah Teâlâ bütün mahlûkatı yaratmış ve herbirine bir diğerinde nasîb takdîr etmiştir. İnsanın nasîbi ve hazzı muhabbetullah ve mârifetullahtadır. Bundan kesilip ayrı düşen her nasîb sâhibi helâk olur. O halde siz de Allah sevgisi ve bilgisi şeklindeki nasîbinize nâil olmaya ve bunu elde ettikten sonra kaçırmamaya gayret ediniz. Sevilmeyecek şeyleri sevmekle muhabbet husûsunda Allah'a ortak koşmayınız. Öyle yaparsanız şirk vâdîlerinde helâk olursunuz. Âyet-i celîlede:

"***İnsanlardan öyleleri vardır ki, Allah'dan gayri dostlar edinirler ve onları Allah'ın sevileceği şekilde severler.***" (el-Bakara, 2/165) buyurulmaktadır. Bu kimseler hakikaten îmân ve muhabbet ehli kimseler değillerdir. ***"Mü'minlerin en çok muhabbet ettikleri ancak Allah'tır."*** (el-Bakara, 2/165)

" انداد "; Allah'dan başka dostlardır. Cenâb-ı Allah, îmân ile sevgiden mahrûm kalmayanları şöyle nitelemiştir: ***"Mü'minler ise en çok Allah'ı severler."*** (el-Bakara, 2/165) Yâni, sevgi konusunda Allah'dan başka birtakım ilâhlar edinenler, îmân ettiklerini zannetseler de gerçekte mü'min değildirler. Binâenaleyh, bu konuyu iyi anla ve öteden beri gelen, taklîdî îmâna kanma! Çünkü yerini bulabilen îmân, tahkîkî îmândır.

❀

وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾

23. Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddiânızda doğru iseniz Allah'dan gayri şâhidlerinizi *(yardımcılarınızı)* da çağırın.

"Tenzîl"; bir şeyi tedrîcen parça parça indirmek demektir. Allah Teâlâ Kur'ân'ı, Beyt-i izzetten dünyâ semâsına bir defada, oradan da Hz. Peygamber (a.s.)'a ezberleyebilmesi için peyderpey yirmi üç senede indirmiştir. Çünkü Rasûlullah (s.a.) ümmî idi. Okuma yazma bilmezdi. Fakat diğer peygamberler okuma bildiklerinden kendilerine inen kitapları ezberleme imkânına sâhibtiler. Bu sebeble Kur'ân-ı Kerîm'den önceki ilâhî kitapların toplu olarak bir defada indiği söylenmiştir.

"Sûre"; Kur'ân-ı Kerîm'in, evveli ve sonu belli, en az üç âyetten oluşan kısımlarına verilen isimdir. Âyetten daha güçlü olduğu için bu isim verilmiştir. Çünkü sûre kuvvet mânâsındadır. Bu îzâh sûre kelimesindeki *"vav"* harfinin aslî olmasına göredir. Ama bu

*“vav”*ın hemzeden çevrildiği farzedilirse o zaman “bir şeyin geriye kalan kısmı, bâkiyye” mânâsına gelir. En son mânâya göre sûre: “Kur’ân-ı Kerîm’de bulunan, birbirinden ayrı olan parçaların adıdır.”

Eğer Hz. Muhammed (s.a.)’e indirdiğimiz Kur’ân-ı Kerîm’in Allah tarafından indirilmiş bir vahiy olduğunda şüphe ediyorsanız, nazımdaki güzellik ve ifâdedeki üstünlük bakımından ona benzer bir sûre getiriniz. Mâdem ki Kur’ân’ın beşer sözü olduğunu savunuyorsunuz; siz de beşersiniz; yaratılış, cevher ve lisân bakımından Hz. Muhammed (s.a.) gibisiniz; bu hususta O’nun size bir üstünlüğü yoktur. O halde, siz de O’nun getirdiği gibi bir söz getirin.

Burada şuna da işâret etmek gerekir: Allah’ın sıfatı, kelâmı ve vahyi olması bakımından Kur’ân-ı Kerîm’in bir misli olamaz. Allah Teâlâ’nın zâtının bir misli olmadığı gibi, sıfatlarının da bir misli olamaz. Âyette zikredilen *“misl”* den maksad, müşriklerin zanlarına göre olandır. Çünkü onlar: ***“İstesek, biz de bunun gibisini söyleriz.”*** (el-Enfâl, 8/31) diyorlardı. Bu açıklama *et-Teysîr* isimli eserden alınmıştır.

“Şühedâ”; şehîd kelimesinin çoğulu olup, şâhidlikte bulunan, hâzır olan ve yardım eden mânâlarına gelir.

Siz, Kur’ân’a karşı gelmekte başarı elde etmek için, Allah’ı bir tarafa bırakarak mühim işlerde kendilerine başvurduğunuz, felâket ve musîbet anlarında kendilerine sığındığınız reislerinizi, eşrafınızı ve aranızdaki hukûkî meselelerin halli için şâhid tuttuğunuz, sözüne güvenilir emîn kimseleri veya insanlardan ve cinlerden size yardım edebilecek herkesi, yardıma çağırın. Başka bir mânâya göre: Allah’a ortak koşup taptığınız ve kıyâmet günü sizin doğruluk üzere olduğunuza şâhidlik edeceklerini umduğunuz putlarınızdan yardım dileyin, demektir.

Halktan yardım dilemek hiçbir fayda vermez. Âcizin âcize dönmesi de bir mânâ ifâde etmez. Bu sebeble ihtiyaçlarını ancak onları yerine getirmekte güçlük çekmeyecek birine arzet! Sâdece hazîneleri tükenmez birisinden iste! Sana yalnız başına yardım edecek, seni her yönden muhâfaza edecek, seni mal olmadan da zengin edecek birine dayan! O seni himâye etti mi, çok düşman az olur; O sana yetti mi, az mal, çok olur.

Eğer Kur’ân’ı, Muhammed (s.a.)’ın uydurduğu ve putlarınızın kıyâmet günü sizin doğruluğunuza şâhidlik edecek kimseler olduğu konusunda sâdık iseniz böyle yapın. Yâni, Kur’ân sûrelerinin birine benzer bir sûre getirin.

❀

فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ
وَالْحِجَارَةُ ۚ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾

24. Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.

Şâyed bütün gücünüzü harcadığınız halde emrolunduğunuz üzere Kur’ân’ın bir

benzerini getiremez ve ona karşı çıkışınızda başarısız kalırsanız, Hz. Muhammed'in benim peygamberim, Kur'ân'ın da benim kitabım olduğu ortaya çıkmış olur. Böylece sizin bunlara îmân etmeniz gerekir. İnanmadığınız takdirde cehennemliklerden olursunuz. O halde cehennemden sakınınız.

Ateşten sakınmak, inâdı terketmeyi gerektirir. Çünkü takvâ sâhibi kişi, inadlaşmayı bırakır. Böylece "Ateşten sakınınız" sözü; sonuçta "inâdı terkediniz" mânâsına gelmektedir. Bu nükte *el-Keşşâf*'ta geçmektedir.

Siz, şimdiye kadar Kur'ân'ın benzerini getirmediniz, bundan sonra da asla getiremeyeceksiniz. Bu, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını gösteren yönlerden biridir. Çünkü Kur'ân, Hz. Peygamber'in mûcizesidir. Bu âyet, şart ve cevap cümleleri arasına girmiş bir parantez cümlesidir. Bu ifâdeler açık bir mûcizedir; çünkü istikbâlde meydana gelecek ve sâdece Allah'ın bildiği bir hadiseyi haber vermektedir. Bunu sadece Allah Teâlâ bilmekte iken daha sonra bu ilme muvâfık olarak vukû bulmuştur. Nasıl öyle olmasın ki... Eğer Kur'ân'ın bir sûresine benzer bir söz söyleyebilmiş olsalardı, râvîler muhakkak onu nakleder, bu rivâyet kayıtlara geçerdi. Fakat böyle bir şey olmamıştır.

Sakınılması istenilen ateşin yakıtı âsî insanlar ile yanıcı kükürt taşlarıdır. Çünkü bunlar kolay tutuşup alevlenir ve yavaş söner. Ateşi harâretli ve pis kokulu olduğundan bedene iyice yapışır. Bir başka görüşe göre taşlardan maksad, müşriklerin taptığı putlardır. Putların ateşin yakıtı olarak kullanılması ve azâba vâsıta yapılması; müşriklerin karşısına geçerek boyun eğdikleri, büyüklüklerine inandıkları bu varlıkların, zelîl ve hakîr duruma düştüklerini görmeleri ve kendilerinin de azâba dûçâr kalmalarının sebebini iyice bilmeleri içindir.

Kâfir, sırf câhilliği ortaya çıksın ve umudunu kessin diye cehennemde, taptığı put ile azâba uğratılmıştır. Allah'ın emir ve yasaklarını tanımayan, devamlı kötülüğü emreden, isyankâr, zâlim başkanlara ve liderlere tâbi olanlar da bunun gibidirler. Onlara hizmet ederler ve onlardan menfaat beklerler. Kıyâmet günü ise, umutları suya düşsün ve azâb kendilerine daha şiddetli ve zor gelsin diye başkanlarıyla beraber cehennemde yüzüstü sürtüleceklerdir.

"Cehennemin ateşi insanlar ve taşlar ile mi tutuşturulacaktır, yoksa cehennemde pek çok ateş çeşidi mi vardır?" diye bir sual vâkî olacak olursa, deriz ki: Evet, cehennemin ateşi çeşitlidir. Bunlardan bâzısı, insanlar ve taşlar ile tutuşturulur. Nitekim: ***"Ey îmân edenler, kendinizi ve âilenizi bir ateşten koruyun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır."*** (et-Tahrîm, 66/6) ve ***"Ben sizi alev saçan bir ateşe karşı uyardım."*** (el-Leyl, 92/14) âyetlerinde zikredilen *"nâr"* (ateş) kelimesinin belirsizlik ifâde eden (nekre hâline) gelmesi buna işâret eder. Kâfirler için yakıtı insan olan bir ateş bulunduğu gibi, Allah bilir ama, cinlerin kâfirleri ve şeytanları için de yakıtı şeytanlar olan bir ateş olmalıdır. Yâni cehennemi haketmiş her gruba, yapılarına uygun tarzda ve hakettikleri şekilde azâb edilecektir.

Özellikleri belirtilen ateş, "Hz. Muhammed (s.a.)'a indirdiğimiz Kur'ân'a inanmayıp inkâr edenlere azâb olmak için hazırlanmıştır. ***"O ateş, inkârcılar için***

hazırlanmıştır.” (el-Bakara, 2/24) âyeti, Mu’tezile’nin savundukları görüşün aksine, cehennemin yaratılmış ve şu an mevcûd olduğuna delâlet etmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’in Allah’dan gelen bir kitap olduğuna inanarak okuyup öğrenmenin, Hz. Muhammed (s.a.)’ın peygamber olduğunu kabûl etmenin, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten kurtuluşun bir vesîlesi olduğuna işâret vardır. Bu, aynı zamanda Kur’ân ehlinin fazîletine de delâlet eder.

Bağavî *“Bir sûre getirin”* âyeti ile ilgili olarak şöyle demiştir: Sûre, yüksek bir menzil veya makamın ismidir. Kur’ân-ı Kerîm’deki müstakil kısımlara bu ad verilmiştir. Çünkü Kur’ân okuyan kimse, her sûreyi okudukça yüksek bir dereceye ulaşır. Kur’ân sûrelerinin hepsini okumak sûretiyle bütün menzilleri geçer ve en son makama varır.

İbn Mes’ûd (r.a.)’ın şöyle dediği rivâyet olunmuştur: İblîs’in arkadaşları her akşam efendilerine varır ve o gün ne yaptıklarını ona anlatırlar. Bâzısı: “Ben falan zâhid adamı aldattım.” der. Bâzısı da başka şeyler söyler. Bunların en küçükleri de: “Ben bir çocuğu Kur’ân okumaktan men’ettim.” deyince İblîs onun yaptığına sevinerek ayağa kalkıp tebrik eder ve yanına oturtur.

Hikmet ehli kişiler der ki: “Çocuğun ana-baba üzerindeki hakkı üçtür: Güzel bir isim koymak, Kur’ân-ı Kerîm, edeb ve ilim öğretmek ve sünnet ettirmektir.”

Kur’ân-ı Kerîm’i öğrenmekten asıl gâye gereğiyle amel edip, âdâbıyla ahlâklanmaktır. Nitekim şöyle bir söz vardır: “Kur’ân insanlara güzel bir hayat sunmak için indirilmiştir. Sûreleri güzel sesle okumak için değil!” Kur’ân’ın bir zâhiri, bir de bâtını vardır. Bâtınının da birden yediye kadar derecesi vardır. *Mesnevî*’de şöyle gelmiştir:

Ey oğul, sen Kur’ân’ın zâhirini görme,
Şeytan Âdem’in bedenini gördü, ulviyetini görmedi.
Kur’ân’ın zâhiri, Âdem’in vücûduna benzer,
Âdem’in nakış ve süsü âşikârdır, rûhu gizlidir, görülmez.

Şeyh Necm Dâye demiştir ki: Kur’ân-ı Kerîm’in zâhiri, âlimlerin yaptıkları tefsîrlere delâlet eder. Bâtını ise, tahkîk erbâbı kişilerin, kitap ve sünnete muvâfık doğruluğuna şâhidlikte bulundukları işârî yorumlara delâlet eder. Bu tevcihlerin kitap ve sünnetin rûhuna uygunluğunun şart olduğunu özellikle vurgulamak gerekir. Zira ***“Yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir Kitap’ta olmasın.”*** (el-En’âm, 6/59) âyetine istinâden kitap ve sünnetin, doğruluğuna şehâdette bulunmadığı bir açıklama, zındıklık ve küfürdür.

Yine Necm Dâye: ***“Eğer kulumuz*** (Muhammed)’e ***indirdiğimizden şüphe içinde iseniz”*** (el-Bakara, 2/23) âyeti ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Cenâb-ı Hakk, müşriklerin yüz çevirmeleri sebebiyle sevgili peygamberini gayret ve koruma çemberi içine aldı. Bu yüzden müşrikler O’nun Allah’ın sevgilisi olduğu gerçeğini göremediler. Allah Teâlâ Kur’ân’a karşı çıkanların bu i’tirâzlarını izzetiyle kuşatarak zât-ı ilâhiyyeye ve kitabına muttali’ olmalarına fırsat vermedi. Cenâb-ı Hakk bu âyet-i celîlede

Rasûlullah (s.a.) Efendimiz'i mutlak anlamda *"abd"* yâni kul olarak isimlendirmiş, adını anmamıştır. Diğer peygamberleri ise ***"Güçlü kulumuz Dâvud'u an."*** (es-Sâd, 38/17) ve ***"Kulumuz Eyyûb'u da an."*** (es-Sâd, 38/41) âyetlerinde olduğu gibi adıyla andığı halde ona "kulumuz" ifâdesinden sonra, "Muhammed" şeklinde, başka bir isim zikretmemiştir. Bir isim mutlak olarak zikredilirse kemâline masrûf olur. Buradan anlaşıldığına göre Hakk Teâlâ Hazretleri, habibi Hz. Muhammed için hazırladığı kemâl-i ubûdiyeti; gerçek kulluğu dünyâda başka hiçbir kimse için hazırlamamıştır. Kullukta kemâl noktaya ulaşmak ancak, gönlü Allah'dan başka herşeyden tamamen arındırıp, bağımsız hale getirmekle mümkündür. Bu durum ise sadece ve sadece Hz. Muhammed'e mahsûstur. Nitekim âyet-i celîlede: **"**(Muhammed'in) ***gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı."*** (en-Necm, 53/17) buyurularak onun bu özelliğine dikkat çekilmiştir.

"Haydi onun gibi bir sûre getirin, Allah'dan başka bütün şâhidlerinizi de çağırın." (el-Bakara, 2/23) Yâni mîsâk günü sizinle beraber hazır bulunanları yardıma çağırın. Çünkü siz yanınızda bulunanlar ve Muhammed (s.a.) Cenâb-ı Hakk'ın ***"Ben sizin Rabbınız değil miyim?"*** hitâbına beraberce ***"Evet, sen bizim Rabbimizsin."*** cevâbını verdiniz. Eğer Hz. Muhammed (s.a.) Kur'ân'ı kendi kafasından uydurmuşsa siz de fitrat ve yaradılış bakımından aynı isti'dâdlara sâhibsiniz. İddiânızda samîmî iseniz, siz de kendi yanınızdan Kur'ân gibi bir söz getirin. Yok eğer bunu yapamazsanız, ki asla yapamayacaksınız, o halde Allah Teâlâ'nın kahrını ve gazabını temsîl eden ateşten sakının. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) Cenâb-ı Hakk'ın ateşe hitâben: *"Sen ancak benim azâbımsın. Ben seninle kullarımdan dilediğime azâb ederim"* buyurduğunu nakletmektedir.

Ateşin yakıtı olarak zikredilen "insanlardan" maksad; Allah'ı unutma özelliğine sâhib insan benliğidir. "Taş"tan maksad da altındır. Çünkü nefsin istek ve arzuları ancak altın ile hâsıl olur. İnsan tabîatının altına meyli pek fazladır.

İnsan benliğinin taptığı şeylere taş denmiştir. Zira müşriklerin taptıkları putların çoğu taştan yapılmıştı. İnsan benliğinden "insanlar" diye bahsedilmesi, benliğin Allah'dan başkasını arzulamış olmasından ve Hakk'ı ve mîsâk günü yaptığı anlaşmayı unutarak Allah'dan başkasına kulluk etmesindendir. Hak Teâlâ'nın: ***"Siz ve Allah'dan başka taptıklarınız cehennem odunusunuz."*** (el-Enbiyâ, 21/98) buyruğu üzere insan benliği ve diğer putlar cehennemin yakıtı olmuştur.

Cehennem, sadece kâfirler için, cennet ise yalnızca müttakîler için yaratılmıştır. Fakat mü'minlerden günahkâr olan kimseler, cehenneme girip yanarak temizlendikten sonra cennete girmeyi hak ederler. Rasûlullah (s.a.)'in Allah'dan naklettiği şu hadîsleri bu konuyu açıklığa kavuşturmaktadır:

"Cennet yaratılmış olup oraya girecekler ve cennet ehlinin amelini işleyenler de yaratılmışlardır. Cehennem de yaratılmış olup onun ehli ve ehlinin amelini işleyenler de yaratılmışlardır."[217]

❀

وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُۜ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًاۙ قَالُوا هٰذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ
وَاُتُوا بِهٖ مُتَشَابِهًاۜ وَلَهُمْ فِيهَٓا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

25. İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe: Bundan önce dünyâda bize verilenlerdendir bu, derler. Bu rızıklar onlara *(bâzı yönlerden dünyâdakine)* benzer olarak verilmiştir. Onlar için cennette tertemiz eşler de vardır. Ve onlar orada ebedî kalıcılardır.

"Beşâret"; birisine deride etkisi görülecek kadar sevindirici bir haber ulaştırmak ve müjde vermek demektir. Yâni ey Muhammed! Kur'ân'ın Allah katından geldiğini haber vermekle mü'minlerin gönüllerini ferahlandır. Âyetteki "müjdele" emri Hz. Peygamber'edir. Ama bu emrin, teblîğ görevini üstlenen herkesi muhâtab aldığı da söylenmektedir. Nitekim Rasûlullah (s.a.): *"Gece karanlığında mescidlere gidenleri, kıyâmet günü tam bir nûrla müjdele!"*[218] buyurmuş, fakat bununla belli bir şahsı değil bu işi yapabilecek herkesi kasdetmiştir.

"Sâlih amel"; sırf Allah rızâsı için yapılan işlerdir. Hayırlı ve yararlı işler yapmanın îmâna atfedilmesi, îmân ve amelin birbirinden ayrı iki şey olduklarına işâret etmektedir. Fakat bir kimsenin cennet ile müjdelenmeyi hak edebilmesi için bu ikisini birleştirmesi gerekmektedir. Zira, îmân temel, sâlih amel de o temel üzerine inşâ edilen binâ gibidir. Üzerine binâ yapılmayan temel bir işe yaramaz. Amel yapmadan cennete tâlib olmak akılsızların işidir. Çünkü Allah Teâlâ ameli, cennete girme vesîlesi kılmıştır. Her ne kadar Allah, kulu mücerred îmân ile cennete soksa da, amel mü'minin îmânını artırır, kalbini nûrlandırır.

Kul, cennete ulaşıncaya kadar, pek çok sarp yokuşlardan geçer. Bunların ilki, îmân yokuşudur. Îmân yokuşunun aşılıp aşılamıyacağı yâni îmânın kişiden selbolunup; alınıp alınmayacağı kimse için belli değildir. Bu yüzden bu yokuşu aşabilmenin kolaylaşması için sâlih amel vâsıtasına sarılmalıdır.

İşte yâ Muhammed! Anlatıldığı üzere inanıp sâlih ameller işleyenleri altlarından ırmaklar akan, içinde meyveli ağaçların bulunduğu cennetlerle müjdele!

"Cennet"; içerisinde hurma ağaçları, *"Firdevs"* üzüm bağları bulunan bahçelere verilen isimlerdir. Ferrâ böyle demiştir.

"Cennet"in bu adla anılması ağaçlarla kaplı bulunması ve ağaçların dallarının birbirleriyle sarmaş dolaş olması sebebiyledir. Sanki cennet, yemyeşil tek bir örtüyle kaplı bir yer gibidir. Cennette ağaçlardan başka köşkler, saraylar ve anlatılması imkânsız pek çok nimetler vardır. Bu nimetlerin temelini ve büyük bir bölümünü her çeşitten meyve ağaçlarından oluşan ve içinden ırmaklar akan bahçeler oluşturduğu için, mükâfat yurdu'na "cennet" ismi verilmiştir.

Âyette: “Cennet” kelimesinin hem çoğul, hem de belirsizlik ifâde eden nekre olarak gelmesi ne anlam ifâde eder?” diye vârid olabilecek bir suale şu cevap verilebilir: Cennet, mükâfat yurdunun geneline verilen addır. Kulların amellerine göre muhtelif cennetleri içine almaktadır. Kulların her biri için durumlarına göre ayrı bir cennet vardır. Cennetler, sekiz tânedir.

1- **Dâr-ı Celâl:** Buranın şehirleri, köşkleri, evleri, kapları, evlerinin direkleri, kapıları, balkonları, dolapları, odaları, altları ve üstleri, çadırları ve orada olan her şey nûrdandır.

2- **Dâr-ı Karâr:** İçinde bulunan her şey mercândandır.

3- **Dâr-ı Selâm:** İçindeki her şey, kırmızı yâkuttandır.

4- **Adn Cenneti:** İçinde bulunan her şey zeberceddendir. Cennetin mücevheri olup diğer bütün cennetlerin üstündedir. Zümrüt ve yakuttan yapılmış iki kanatlı bir kapısı vardır. İki kanat arası, doğu ile batı arası kadardır.

5- **Cennet-i Me’vâ:** İçinde bulunan her şey kırmızı altındandır.

6- **Cennet-i Huld:** Her tarafı gümüştendir.

7- **Cennet-i Firdevs:** Her şeyi incidendir. Duvarların tuğlaları altın, gümüş, yâkut ve zebercedden, tuğlaları birbirine bağlayan şey, misktendir. Köşkleri yakuttan, odaları inciden, kapı kanatları altındandır. Zemîni gümüş, taşları mercan, toprağı misk, nebatâtı zağferân ve anberdir.

8- **Cennet-i Naîm:** Her şeyi zümrüddendir.

❀

Bir hadiste vârid olmuştur ki: *“Mü’min, cennete girince yetmiş bin bahçe görür. Her bahçede yetmiş bin ağaç vardır. Ağaçların her biri üzerinde yetmiş bin yaprak, her bir yaprak üzerinde* **“Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Rasûlullah, ümmetün müznibetün ve Rabbün Gafûr”**; yâni: “Allah’dan başka ilâh yoktur. Hz. Muhammed (s.a.) O’nun rasûlüdür. Günahkâr bir ümmet, afveden bir Rabb” diye yazılıdır. Her yaprağın genişliği, güneşin doğduğu yer ile battığı yer arası kadardır.”

“Enhâr”; nehir kelimesinin çoğuludur. Denizden küçük, ırmaktan büyük su kanalları ve geniş mecrâ demektir. Mısır’daki Nil gibi. Nehirle kasdolunan geniş mecrâlar değil, o mecrâlarda akan sulardır.

“Nehirler, cennetlerin altından nasıl akar?” diye sorulursa derim ki: Nehir kıyılarında yetişen ağaçları görmez misin? İşte cennetteki nehirler de böyledir.

Mesrûk’den rivâyet edilmiştir ki: Cennet’in nehirleri, kendileri için yapılmış özel arklar ve hendekler olmaksızın bahçeler arasında uzunlamasına akıp dururlar. En güzel ve değerli bahçeler; ağaçları gölgeleyen ve aralarından düzgün biçimde nehirler akan bahçelerdir. Eğer en büyük nimetlerden olan akar sular olmasaydı, bahçeler onca güzelliklerine rağmen, pek çekici olmaz, ruhsuz birer heykel, cansız resim olmaktan öteye geçemezdi.

Cenâb-ı Hak cenneti, içindeki güzellikleri ve nimetleriyle zikretmiştir. Cennetteki

nehirlerden şarab, süt, bal ve su akar. Cennet ehli, su nehrinden içtikleri zaman ebedî hayatı bulurlar ve bir daha ölmezler.

Süt nehrinden içtikleri zaman, vücûdları dengeli bir biçimde beslenir ve bir daha za'fa uğramazlar. Bal nehrinden içtikleri zaman, şifâ ve sıhhat bulurlar. Bir daha hasta olmazlar. Hamr nehrinden içtikleri zaman neş'e ve sevinç bulurlar. Ondan sonra hiç mahzûn olmazlar. Mevlânâ, *Mesnevî*'de şöyle demektedir:

Sabır suyun, oldu cennetin su ırmağı.
Sevgi ve dostluğun, süt ırmağı.
Tâatın zevki cennetin bal ırmağı.
Sarhoşluk ve sevincin cennet şarabı.
Bunların hepsi senin irâdenle doldu.
Çünkü bu dört ırmak, sana boyun eğdi.

Rivâyet edildiğine göre Arş'ın ayağına genişlemesine *"Bismillahirrahmanirrahim"* yazılmıştır. Su nehri, bu besmelenin mîm'inden; süt nehri Allah lâfzının hâ'sından; hamr (şarap) nehri Rahmân'ın mim'inden, bal nehri de Rahîm'in mîm'inden kaynamaktadır. Bu nehirlerin kaynağı burasıdır. Bunların hepsi, Peygamber Efendimiz'in cennetteki Kevser havzına dökülmektedir. Kevser havzı, şu anda cennette mevcûd olup; kıyâmet günü mü'minleri sulamak için Arasât meydânına getirilecektir. Daha sonra cennet ehlini sulamak için tekrar cennete götürülecektir.

Mü'minler ayrıca, karışımı tesnîm olan kâfûr, zencebîl, selsebîl ve rahîk pınarlarından melekler vâsıtasıyla sulanacaklardır. Cenâb-ı Hak onlara vâsıtasız olarak tertemiz bir içki içirir. Nitekim ***"Rabbleri onlara*** (cennet ehline) ***tertemiz bir içki içirmiştir."*** (el-İnsan, 76/21) âyeti buna delîldir.

Cennet ehli orada, meyvelerden birisiyle rızıklandırıldıklarında: *"Biz dünyâda iken de bundan yemiştik."* derler. Burada, nefislerin meyletmesi ilgi duyması için, cennet meyveleri, dünyâ meyvelerine benzetilmiştir. Çünkü insan tabîatı gereği, alışkın olduğu şeye daha çok ilgi duyduğu halde, tanımadığı şeyden nefret eder. Ayrıca kişi böylece dünyâ meyveleri ile cennet meyveleri arasında bir kıyâslama yapma imkânı elde eder.

Cennet nimetleri, insanların tanımadığı cinsten olsaydı, büyük ve güzel olmalarına rağmen, onların ancak dünyâdakiler gibi olduklarını zannederlerdi. Fakat mü'minler dünyâdaki narın nasıl olduğunu bilir ve büyüklüğünün, küçük bir karpuzu geçmediğini görürler. Âyetteki; "her rızıklandıklarında: *"Bu, daha önce de rızıklandığımız şeydir."* ifâdesi, mü'minlerin cennette her rızıklandıklarında bu sözü tekrârladıklarına ve hayretlerine delâlet etmektedir. Cennetteki narı, dünyâdakinin birkaç misli ve bir ev halkını doyuracak büyüklükte olduğunu görünce şaşıracaklardır. Eğer nar cinsini önceden tanımamış olsalardı, bu kadar sevinmeleri ve böyle hayrete düşmeleri sözkonusu olmazdı.

Dünyâ meyveleri, cennet meyveleriyle şekil ve renk bakımından aynı olsalar dahi, lezzet yönünden çok farklıdırlar. Mü'minler, her ne zaman cennet meyvesinden yeseler,

her defasında aynı şaşkınlık ve hayreti ızhâr etmekten kendilerini alamazlar. Onlar sanki şöyle derler: "Buradaki nimetler, dünyâda iken rızıklandırıldığımız nimetlerin aynısıdır. O halde bu nimetlerdeki dünyâda görmediğimiz bu hârikulâde lezzet ve güzellik nereden geliyor?"

İbn Abbas (r.a.)'dan rivâyet edilmiştir ki: *"İsim benzerliği hâriç, cennette dünyâ yiyeceklerinin hiçbirisi yoktur."* Yukarıda anlatılanlarla İbn Abbas'tan rivâyet edilen bu söz arasında çelişki yoktur. Çünkü bu söz, lezzet, yapı ve güzellik arasındaki büyük farkı açıklamaktadır. Yoksa, aralarında asla bir benzerlik olmadığını ifâde etmez. Çünkü aynı ismi taşıyan şeyler arasında, pek çok bakımdan benzerlik söz konusudur. Nitekim âyette zikredilen *"müteşâbih"* kelimesi de bu benzerliğe işâret etmektedir. *"Bu onlara benzer olarak verilmiştir."* Yâni bu rızık onlara cennette ve dünyâda renkte ve güzellikte birbirine benzer olarak verilmiştir. Onu yediklerinde, tadını daha hoş ve daha lezîz bulurlar. Âyetin bu bölümündeki ifâde; ***"Zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara*** (fakir ve zengin cinsine) ***sizden daha yakındır"*** (en-Nisâ, 4/135) âyetindeki ifâdeye benzer.

Mesrûk'tan rivâyet edilmiştir ki: "Cennetteki hurma ağaçlarının, meyve ve dalları, diplerinden tepelerine kadar, birbirine bitişik ve üst üstedir. Dünyâdaki hurma ağaçları gibi değildir. Her hurmayı kopardıkça yerine bir başkası biter. Cennetteki bir salkım üzümün boyu, on iki zirâdır. Bütün mahlûkat tek salkım üzümü yeseler, onunla doyarlar.

Ehl-i kitaptan bir adam Peygamber Efendimiz (s.a.)'e gelerek: "Ey Ebe'l-Kâsım, sen cennet ehlinin yiyip içtiklerini mi söylüyorsun?" diye sorunca Peygamber Efendimiz: *"Evet, Muhammed'in canı elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, cennet ehlinden herbirine yeme, içme ve cimâ' husûsunda yüz adam kuvveti verilir."*[219] şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine adam: "Yemek yiyen kişinin, dışarı çıkmaya ihtiyacı olur. Cennet ise temizdir ve orada bu tür pislikler yoktur." deyince Rasûlullah (s.a.): *"Cennet ehlinin hâceti, misk kokusu gibi bir terdir."* cevâbını vermiştir.

"Onlar için orada tertemiz eşler de vardır." bölümünde bunların; hayız, nifâs, küçük ve büyük abdest, menî, burun ve boğaz ifrâzâtı gibi sâhibine ve karşısındakine sıkıntı veren şeylerden, hastalıklardan, doğumdan, kötü huylardan, kocalarından başkasına meyletme gibi za'flardan temizlenmiş kadınlardan ve hûrîlerden pâk zevceler olduğu anlatılmaktadır. Bunları temizleyen, ancak Allah'tır.

Hasan Basrî demiştir ki: "Cennetteki zevceler, dünyâ pisliklerinden temizlenmiş dünyâdaki eşlerinizdir."

İbn Abbas (r.a.)'den rivâyet edilmiştir ki: Cennetteki iri gözlü hûrîler, ayak parmaklarından dizlerine kadar zağferândan, dizlerinden göğüslerine kadar hoş kokulu miskten, göğüslerinden boyunlarına kadar beyaz anberden ve boyunlarından başlarına kadar kâfûrdan yaratılmışlardır. Onların yüzlerinin nûrları, güneş ışığının dünyâ ehli için parladığı gibi parlar.

"Mü'minler orada ebediyyen kalıcıdırlar." Daima berhayat olarak ve çıkarılmak ihtimâli olmaksızın orada diri olarak kalacaklardır. **İkrime** şöyle demiştir: Cennet ehli

ister erkek, ister kadın olsun otuz üç yaşında olacaktır. Boyları, babaları Âdem'in boyu kadar; altmış zirâdır. Genç, sakalsız, sürmelidirler. Üzerlerinde yetmiş tane elbise vardır. Her elbise her saat içinde yetmiş renk değiştirir. Onlardan tükrük, burun akıntısı ve bunlardan başka herhangi bir pislik söz konusu olmaz. Ehl-i dünyânın nasıl dünyâda durdukça ihtiyarlığı, yorgunluğu ve bitkinliği artıyorsa, ehl-i cennetin de cennette durdukça güzelliği, zindeliği ve neş'esi artacak; gençlikleri tükenmeyecek, libâsları eskimeyecektir.

Ârifler bu âyet-i celîlenin tefsîrinde demişlerdir ki: "İman edip de sâlih amel işleyenlere, altlarından ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele." Yâni; hakîkî îmân tohumlarından, kalbî, rûhî, sırrî amellerinden, sâlih fiillerinden dolayı onlar, bu dünyâda da bir cennete kavuşurlar. Tevhîd, tecrîd, tefrîd, zühd, takvâ, sıdk, ihlâs, hidâyet, kanâat, iffet, mürüvvet, fütüvvet, mücâhede, murâkabe, şevk, zevk, rağbet, rehbet, havf, haşyet, recâ, safâ, vefâ, taleb, irâde, muhabbet, hayâ, kerem, sehâvet, şecâat, ilim, mârifet, izzet, rif'ât, kudret, hilim, afv, rahmet gibi amelleri, yüksek himmet ve diğer makâmât ve ahlâka nâil olmaları sebebiyle altlarından tevhîd, re'fet, muhabbet ve fazîlet nehirlerinin aktığı cennetlere, bahçelere nâil olurlar. Bunlardan herbirinin meyvesini tattıkça müşâhedelerinin semeresi olarak, bir sûret içinde pek çok hâl ve mânâlar müşâhede ederler.

Hakîkate ermemiş olanlar şimdi gördükleri bir şeyi eskiden gördüklerinin aynısı zannederler. Hakîkate ermiş bulunanlar ise, her an başka bir tecellîye nâil olurlar. Bu da onların kalb safâlarının semeresidir. Çünkü Allah'ın ve Rasûlü'nün yoluna sülûk ederek âhırette nâil olacakları cennetin benzerine burada nâil olmuşlardır. Cennette kendilerine bir nimet takdîm edildiği zaman: "Ya Rabbi, bu bizim bundan evvel de merzûk kılındığımız şeydi." derler. Orada onlar için tertemiz eşler vardır. Yâni kurbiyyet cennetlerinde gayb bâkirelerinden eşler. Bu ifâdeler erbâb-ı müşâhedeye âittir. O eşlerin sâhiblerinden başkasına gözleri değmediği gibi başkasının gözleri de onlara değmemiştir. Onlar bu saâdet içinde orada ebediyyen kalıcıdırlar. Bunları hakkıyla anlamak erbâb-ı müşâhedeye ve ashâb-ı mükâşefeye mahsûstur. Nitekim Nebiyy-i Ekrem ve Rasûl-i Muhterem (s.a) Efendimiz: *"Öyle ilim vardır ki, gizlenmiş inci gibidir. Onu, ancak Allah'ı bilen âlimler bilirler. Söyledikleri zaman onu Allah'a karşı mağrûr ve muğber olanlardan başkası inkâr etmez."* buyurmuşlardır.

Bilmek lâzımdır ki şehâdet âleminde müşâhede edilen her şeyin dünyâda bir sûreti olduğu gibi gayb âleminde de hakîkî bir mânâsı vardır. Bu sebeble Nebiyy-i Ekrem (s.a.): *"Allah'ım bize eşyâyı hakîkatiyle göster."*[220] diye duâ buyurmuşlardır. Dünyâda sûretlerini gördüğümüz eşyâ, âhırette hem sûreti, hem hakîkatiyle görülecektir. Fakat hakîkat ve mânâlar, sûret üzerine gâlib olacaktır. Kişi, âhırette bir şeyi aynen dünyâdaki gibi görecek, tanıyacak ve "bu bizim daha önce rızıklandığımızdır." diyecektir. Onun adı ve şekli aynı olacak ama tadı, bildiğinden farklı olacaktır. Bu yüzden İbn Abbas: "Cennette dünyâdakilerin sâdece adı olacaktır" demiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) de: *"Müslümanın Allah yolunda aldığı her yara, kıyâmet günü*

yaralandığı günkü gibi olacaktır. Kendisinden kan fışkıracak, bunun rengi kan rengi gibi olacak ama, kokusu misk kokusu gibi olacaktır."[221] buyurmuştur. Dünyâda bu kanın rengi görülür, ama kokusu gayb âleminde müşâhede edilir. İşte âhırette hem dünyevî sûretler, hem de gaybî mânâlar müşâhede edilir.

---

[215]. *İbn Mâce*, Mukaddime, 10; *Sehâvî*, s. 343
[216]. *Zebîdi*, İthâf, VIII, 265
[217]. *Ebû Dâvud*, Sünnet, 16; *Tirmizî*, Tefsîr (7), 2; *Muvatta'*, Kader, 2
[218]. *Ebû Dâvud*, Salât, 49, 50; *Tirmizî*, Salât, 51, 165; *İbn Mâce*, Mesâcid, 14
[219]. *Tirmizî*, Sıfatü'l-cenne, 6
[220]. A. Avni Konuk, *Fusûsu'l-hikem Şerhi*, III, 98
[221]. *Buhârî*, Vudû, 67; *Müslim*, İmâret, 103, 106; *Dârimî*, Cihâd, 15; *Müsned*, II, 317, 391, 398, 537

FÂSIKLAR

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيٖٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَاۜ فَاَمَّا الَّذٖينَ
اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْۚ وَاَمَّا الَّذٖينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ
مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًاۢ يُضِلُّ بِهٖ كَثٖيرًا وَيَهْدٖي بِهٖ كَثٖيرًاۜ وَمَا يُضِلُّ
بِهٖٓ اِلَّا الْفَاسِقٖينَۙ ﴿٢٦﴾ اَلَّذٖينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مٖيثَاقِهٖۖ
وَيَقْطَعُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِۜ
اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

26. Şüphesiz Allah *(hakkı açıklamak için)* sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misâl getirmekten çekinmez. İman etmişlere gelince, onlar böyle misâllerin Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kâfir olanlara gelince: Allah böyle misâl vermekle ne murâd eder? derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir. Verdiği misâllerle Allah ancak fâsıkları saptırır *(çünkü bunlar birer imtihândır)*.

27. Onlar öyle *(fâsıklar)* ki, kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah'ın, ziyâret edilip hâl ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyâretten vazgeçerler. Ve yeryüzünde fitne ve fesâd çıkarırlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.

Hasan ve **Katâde**'den rivâyet edilmiştir ki: Allah Teâlâ sinek ve örümceği kitabında müşriklere örnek verince Yahûdîler güldüler ve: "Bu, Allah'ın kelâmına asla benzemez." dediler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

"Hayâ"; ayıplanmaktan ve zemmedilmekten korkan bir kimsede beliren değişme ve çekingenlik hâlidir. Burada Allah Teâlâ'nın, çok küçük ve basît bir varlık oluşuna bakarak, sivrisineği örnek olarak vermekten vazgeçmeyeceği mânâsında kullanılmıştır. Bilâkis Allah, hem sivrisinekten büyük canlıları veya ondan daha küçük varlıkları misâl olarak verir.

Âyetteki *"fevk"* kelimesi, iki zıt mânâyı birleştiren bir kelimedir. Yâni bir şeyin hem üstüne hem de altına ıtlak edilir.

Allah Teâlâ müşriklerin ilâhlarını, örümceğin evi ve sinek ile örneklendirmiştir. "Peki onları, sivrisinek ve daha aşağı varlıklarla temsîl etmesi nasıl olur?" diye soracak olursa derim ki: Bu âyette anlatılmak istenen şudur: Şüphesiz Allah Teâlâ, sivrisineği ve ondan daha küçük varlıkları misâl vererek sizin ilâhlarınızın durumlarını açıklamaktan çekinmez. O halde Cenâb-ı Hakk'ın örümceği ve sivrisineği misâl vermesi, o kadar garib karşılanacak bir durum değildir.

Rebî' ibn Enes demiştir ki: Cenâb-ı Hakk dünyâ ehline ibret olsun diye, sivrisineği

misâl vermiştir. Çünkü sivrisinek aç kaldığı sürece yaşar ve doyunca ölür. Ehl-i dünyâ da böyledir. İstiğnâya erip tokluğa nâil olunca isyâna ve azgınlığa kalkışır. Evvelâ kalbi ölür, sonra mânen gerilemeye devam eder.

İmâm **Ebû Mansûr Mâturîdî** der ki: Cüssesi ve hacmi küçük varlıkların Allah'ın vahdâniyyetine delâleti, iri cüsseli mahlûkatın delâletinden daha şaşılasıdır. Çünkü yaratıkların hepsi, bir sinek veya karasineğin benzeri bir sûret meydana getirmek ve onun ağız, burun, göz, ayak gibi organları ile yeme içme ve dışkı âzâlarını terkîb için bir araya gelseler buna güçleri yetmez. Belki büyük cisimlerden oluşan iri kemikleri tasvîre güç yetirebilirler. Belki cismi küçük sivrisinek, cismi iri filden daha zordur. İnsanın hâline ve isti'dâdının kemâline şu hadiste bir işâret vardır: *"Allah, Âdem'i kendi sûretinde yarattı."*[222] Yâni kendi sıfatları üzere yarattı, demektir. İnsanın za'fını gören Allah ona cemâl ve celâl sıfatlarının her birinden bir nümûne bahşetmiştir ki, kendi nefsinin sıfat aynasında Rabbının sıfatlarının kemâlini müşâhede edebilsin. Bu yüzden Rasûl-i Ekrem (s.a.) de *"Kendini bilen rabbini bilir."*[223] buyurmuştur. Yalnızca insana verilen bu özellik, insandan başka yaratıklarda yoktur. Âyet-i celîlede: ***"Muhakkak ki biz, Âdemoğullarını mükerrem kıldık."*** (el-İsrâ, 17/70) buyurulmuştur.

Mesnevî'de denilmiştir ki:

Topraktan olan Âdem, Hakk'tan ilim öğrendi.
Hatta, o ilim onu yedi kat göğe doğru parlattı.
Melekler nâm ve izzetlerini kırdılar, ona secde kıldılar.
O ilim, Cenâb-ı Hakk'a kör olanın körlüğünü açtı.
Gönle taraf-ı ilâhiyyeden bir cevher ihsâs olunmuştur.
O cevher deryâlara ve feleklere verilmiştir.
Ey şekle aldanan, maddeye tapan birkaç adam.
Mânâsı olmayan can, ten esâretinden kurtulamaz.
Eğer insan, sûretiyle insan olabilmiş olsaydı,
Hz. Ahmed (s.a.) ile Ebû Cehil bir olmak lâzım gelirdi.

❀

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk, zayıf yaratıklardan bahsederek zayıf kullarının kalblerini tesellî ve takviye etmiştir. Yerine göre zayıf yaratıkların, kuvvetliler üzerinde ne gibi tesirler icrâ edebileceklerini göstermiştir. Meselâ âyet-i celîlede zikri geçen sivrisinek, küçüklüğüne rağmen, filde bulunmayan iki kanada sâhibtir. Cenâb-ı Hakk takdîri icâbı birine vermediği bir şeyi, diğerine vermiştir. Biri çok iş yaptığı halde diğeri az iş yapar. Daha garibi bu küçük yaratık küçüklüğüne bakmadan diğer büyük yaratıklara ezâ verir. Üstelik kimse de kendini ondan kurtaramaz. Allah'ın hikmetine bakın ki, arslanı gâyet kuvvetli, sinek ve sivrisineği gâyet zayıf yarattığı halde sivrisineğe insanlara karşı bir cür'et ve cesâret, aslana da bir korku vermiştir. Sivrisinek ne kadar def'edilmeye çalışılsa insanın üstüne üstüne gelir. Arslan ise koğulmadığı, uzaklaştırılmadığı halde yuvasını insanlardan uzak yerlere yapar. Allah

insanlara karşı sinek ve sivrisineğe verdiği cür’et ve cesâreti, aslana vermiş olsaydı, insanlar helâk olurdu. İşte Allah yerine göre, zayıf yaratığa karşı insanı âciz kılar, yerine göre de kuvvetli yaratığa karşı güçlü kılar. Allah’ın böyle gizli hikmetleri pek çoktur.

❀

Hikâye olunur ki Abbâsî halîfelerinden Me’mûn, hutbe îrâd ederken bir sinek gelip gözüne kondu. Kaç defa kovaladıysa tekrar gelip kondu. Öldüremediği için hutbeyi kesmek zorunda kaldı. Namazı kıldıktan sonra Basralıların *“Mu’tezile”* mezhebindeki şeyhi Ebû Huzeyl’e:

- Ya Ebâ Huzeyl! Allah sineği niçin yaratmıştır? diye sordu. O da:

- “Zorbaları güçsüz bir sinek karşısında acze düşürmek için.” diye cevap verdi. Me’mûn bu söz üzerine insâfa gelip: “Doğru söyledin.” diye ona ikramda bulundu.

❀

Ravzatü’l-ahbâr’da şöyle denilmektedir: “Sinek misâli hayvanların yaratılışında birçok hikmet ve maslahat vardır. Vekî’ şöyle demiştir: Eğer rüzgâr ve sinek olmasaydı, dünyâ kokardı. Ve garibdir ki, bu zayıf yaratık, insanın yüzüne konsa canı sıkılır, neş’esi kaçar, sinirleri bozulur. Bundan daha kötüsü insanın, zayıflığına rağmen, utanç verici, cehenneme götürücü fiiller işlemekten sakınmamasıdır. Dünyâda sivrisinek karşısında bile acze düşüp feryâd eden insanın Cehennem’de yılan ve akrepler musallat olduğunda hâlinin nice olacağını düşünmesi gerekir.

Kuşeyrî tefsîrinde der ki: “Hâlık Teâlâ hazretlerinin kudretine nisbetle halk, havadaki bir toz zerresinden daha küçüktür. O’nun kudreti karşısında Arş ile sivrisineğin büyüklük bakımından bir farkı yoktur. Arş’ı yaratmak O’na zor gelmediği gibi, sivrisineği yaratmak da kolay ibâresiyle anlatılamaz. Çünkü Allah Teâlâ, kolaylık ve zorluk gibi şeylerden münezzehtir.

Cenâb-ı Hak azametli bir şeyi, yine azametli bir şeye benzettiği gibi, zayıfı da zayıfa benzetir. Meselâ Hak Teâlâ İncil’de, insan kalbindeki kin ve hasedi kepeğe benzeterek şöyle demektedir: “Sizler, ince unu eleyip kepeği tutan elek gibi olmayın.” Yâni siz ağzınızla güzel ve hikmetli sözler söylediğiniz halde, sadırlarınız kin ve hasedle dolu olmasın!

Yine İncil, beyinsiz kimselerle konuşmayı, eşek arılarıyla oynaşmaya benzetmiş ve demiştir ki: “Eşek arılarıyla oynamayın, sizi ısırırlar. Beyinsizlerle muhâtab olmayın, onlar da size söverler.”

Yine İncil’de Cenâb-ı Hak buyurur: “İçerisinde mikrop ve böcek bulunan yerde yiyecek biriktirmeyin ki, bozulup zâyi olmasın! Mallarınızı halk arasında hırsızların kol gezdiği ve rüzgârların estiği yerlerde biriktirip yığmaya çalışmayın. Çünkü böyle yaparsanız hırsızlar onu çalar, rüzgâr dağıtır. Biriktireceğinizi Allah indinde biriktirin; hem zâyi olma korkusu olmasın, hem de size bir fayda sağlasın.”

Yine İncil’de göklerin melekûtu şu misâlle anlatılmıştır: Bir adam tarlasına temiz ve

güzel bir buğday eker. Gece olup insanlar uykuya dalınca adama düşman olan biri gelerek buğday ekilen tarlaya acı dâneli bir başka tohum serper. Bu tohum buğdayla karışır. Aradan zaman geçer ve ekinler büyüyüp gelişir. Bir gün çiftçinin işçileri tarlanın hâlini görüp: "Efendim, tarlaya ektiğiniz temiz, sâde ve katışıksız bir buğday tohumu değil miydi?" diye sorarlar. Çiftlik sâhibi: "Evet" deyince işçiler: "O halde şu delice buğday nereden çıktı?" diye sorarlar. Bu sefer o: "Belki de siz tarlaya delice buğdayları ayırmak için gittiğinizde, onları değil de onunla beraber buğdayları söktünüz. Her neyse, siz onları bırakın, hasad zamânına kadar buğdaylarla beraber büyüsünler." der. Hasad zamanı gelince hasadcılara, deliceleri buğdaydan ayırıp demetler hâlinde bağlamalarını ve bir araya toplayıp yakmalarını; buğdayları harmana getirip yığmalarını emretti.

Bu temsîlî anlatımın açıklaması sadedinde denilmiştir ki: Buğday eken çiftçi, beşerin babası Âdem (a.s), tarla dünyâ, buğday tâat, delice buğday eken İblîs, delice buğday mâsiyetler, hasadcılar da Âdemoğullarının ruhlarını alan meleklerdir.

Araplar'a mahsûs bâzı teşbîh ve temsîller vardır. Meselâ: "O, karıncadan daha çok mal toplamaya harîs" derler. Çünkü karıncanın yedi yıllık yiyeceğini biriktirip sakladığını sanırlar.

"Falan sinekten daha cüretli ve cesûrdur" derler. Çünkü sinek, kralın da aslanın da burunlarına konar. Kovsalar da tekrar konar. "Falan kimsenin kulağı maymundan daha hassastır" derler. Zira Araplar, maymunun, yedi mil mesâfeden devenin ayak sesini duyduğunu zannederler. "Falan kişi, maymundan daha uzun ömürlüdür" derler. Çünkü Araplar, maymunun yedi yüz yıl yaşadığını zannederler. "Falan zât, yılandan daha uzun ömürlüdür" derler. Çünkü yılanın öldürülmeden ölmediğine inanırlar. "Filân, kartaldan daha uzun ömürlüdür." Çünkü kartalın üç yüz yıl yaşadığına inanılır. "Falan kişi, çekirgeden daha soğuktur" derler. Zira o, soğuğa dayanamadığı, soğukkanlı olduğu için kışın asla dışarı çıkmaz. "Filân, Farsça'da "pervane" denilen kelebekten daha hareketlidir." Filân, dişi sivrisinekten daha zayıf, arpayı ve buğdayı yiyen böcekten daha yiyicidir." gibi "mesel" ve atasözleri Araplar arasında yaygındır.

Hülâsa, Cenâb-ı Hak insanlara misâller verir ve doğruyu söylemekten çekinmez. Cenâb-ı Hakk'ın verdiği örneklerde pek çok hikmet ve maslahat vardır. Fakat bunları ancak akıl sâhibleri anlayabilir. **Mevlânâ Celâleddîn** (k.s.) der ki:

Benim beyitlerim başkaları gibi değil, bir iklimdir.
Benim eğlenceli sözlerim oyun değil, hikmet ve öğüttür."

Allah Teâlâ örnek verir: Kur'ân'a ve Hz. Muhammed (s.a.)'e inananlar, sivrisinek ve sinek misâllerinin Rabbleri tarafından indirildiğini ve inkâr edilmelerinin mümkün olmadığını bilirler. Verilen doğru misâller üzerinde derinlemesine düşünerek Allah Teâlâ'nın büyük ve küçük her şeyin yaratıcısı olduğuna gönülden inanırlar.

Yahûdî ve müşrikler ise, Cenâb-ı Hakk'ın verdiği misâli küçümseyerek: "Allah, bu basît ve değersiz misâlle ne demek istemiştir?" derler. O misâlden öğüt alma yerine,

ona i’tirâzda bulunurlar. Onların bu sözlerini Cenâb-ı Hak şöyle cevaplandırır: Allah, bu misâlle, mü’minlerden birçoğunu yola getirir. Çünkü mü’minler bunu tasdîk ederek hidâyetleri artar.

Diğer bir ifâdeyle, Allah bu misâlle, kullarından sapıklığı seçecekleri ilm-i ilâhisinde ma’lûm olanları saptıracağını, ilm-i ilâhisinde hidâyete yönelecekleri ma’lûm bulunanları hidâyete erdireceğini açıklamaktadır.

“Idlâl”; bir şeyi haktan bâtıla, doğrudan yanlışa döndürmektir. Tek yaratıcı Allah Teâlâ olması açısından “ıdlâl” (saptırma) işi O’na isnâd edilmiştir. Bununla beraber kulların fiilleri, kesb cihetiyle kendilerine âiddir.

“Hidâyet üzere olanlar, azlık olduğu halde neden âyette çok olarak anlatılmaktadır?” diye bir sual vârid olursa, derim ki: Ehl-i hidâyet kendi içlerinde çoktur. Ancak ehl-i dalâlet ile kıyaslandıklarında azınlıktır. Aynı şekilde hidâyete ermiş az bir topluluk, sayı itibariyle az olsa bile hakikatte çoktur. Çünkü onlar hak üzere, diğerleri ise bâtıl üzeredir. Bâtıl ise yok hükmündedir.

İbn Mes’ûd (r.a.)’dan rivâyet edilmiştir ki: *“En büyük topluluk, hak üzere olan tek kişidir.”*

Allah bu misâlle ancak kendisini inkâr eden ve emrinden çıkan fâsıkları saptırır. Fısk lügatte çıkmak mânâsında, şerîatte ise “büyük günah işlemek sûretiyle Allah’ın tâatından uzaklaşmak” anlamındadır. Küçük günahlarda ısrar etmek de büyük günahtır. Fıskın üç derecesi vardır:

1- Benimsemeden gaflet ile günah işlemek,

2- Günaha dalmak,

3- Günah olduğunu bildiği halde, isteyerek kötülük yapmak.

Bu üçüncü derece küfür mertebelerinden biridir. Fâsık kimse, bu dereceye ulaşmadıkça mü’min olmaktan çıkmaz. Çünkü kendisinde, îmânı gerekli kılan tasdîk mevcûddur.

❀

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ
أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

27. Onlar öyle *(fâsıklar)* ki, kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah’ın, ziyâret edilip hâl ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyâretten vazgeçerler. Ve yeryüzünde fitne ve fesâd çıkarırlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.

“Nakz”; feshetme ve bir terkîbi çözmek, ayırmak demektir. “Peki, bu mânâya gelen nakzetmek kelimesinin ahdi iptal etmede kullanılması nasıl mümkün olur?” diye sorulacak olursa derim ki: Araplar, ahid yapanlar arasında birleşmeyi sağlaması bakımından ahde, istiâre yoluyla “ip” derlerdi. Bu yüzden Cenâb-ı Hak, yapılan

anlaşmayı bozmayı, çözmek mânâsına gelen nakz kelimesiyle ifâde etmiştir.

Denilmiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyet-i celîlede zikrettiği ahd üç türlüdür.

1- Âdem'in zürriyetinden aldığı rubûbiyeti ikrâr şeklindeki ahd,

2- Dini dosdoğru tutmaları ve onda herhangi bir parçalanmaya düşmemeleri konusunda peygamberlerden aldığı söz,

3- Âlimlerden her hâlükârda hakkı gizlememeleri için aldığı söz.

❀

Hikâye olunur ki: Mâlik bin Dînâr'ın amcasının bir oğlu vardı. Devrin sultânının hizmetinde bulunuyordu. Sultan ise zulüm ve işkencede aşırılığa düşmüş, gaddâr biriydi. Mâlik'in amcazâdesi, bir gün ciddî bir hastalığa tutuldu. Kendi kendine: "Allah beni bu hastalıktan kurtarırsa ebediyyen sultanın işinde çalışmayacağım." diye nezretti. Sonra hastalığı iyileşti. Adağını unutup ikinci defa sultanın işine girdi. Birincisinden daha fazla zulme âlet oldu ve yine hastalandı. Tekrar "hastalığından kurtulduğu takdirde sultanın yanına girmemek üzere" nezretti. Allah yine hastalığından kurtardı ve yine sultanın yanına gitti. Üçüncü defa hepsinden kötü bir şekilde hastalandı. Mâlik hazretleri onun ziyâretine varıp dedi ki:

- Evlâdım, kendine öyle söz ver, Allah'a da öyle nezret ki bir daha bu işe girme de şu illetten kurtul!

Hasta şu cevâbı verdi:

- Allah'a söz veriyorum, şu yatağımdan kalkarsam bir daha ebediyyen sultanın işine girmeyeceğim. Bu sırada Mâlik bin Dînâr'a hâtiften denildi ki: "Biz defalarca tecrübe ettik, o yalancının biridir, onun nezri fayda vermez. Bu genç, o hâli üzere ölüp gitti. *Ravzatü'l-ulemâ*'da böyle yazılıdır.

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde der ki:

Ahd ve sözü bozmak, tevbeyi kırmak,
Sonuçta lâ'neti mûcib olur.

❀

"Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler." Meselâ *"kat-ı rahm"* ederler. Yâni akraba ile alâkayı, ziyâretleşmeyi müslümanlar ile ülfeti ve dostluğu keserler. Allah'ın peygamberlerini birbirinden farklı görürler. Allah'ın kitaplarını birbirinden ayırıp birini tasdîk, diğerini tekzîb ederler. Farz olan cemâatleri terkederler, hayrı teperler, şerri dâ'vet ederler. Allah ile kulun arasını ayırmaya çalışırlar. Hadis-i şerifte buyurulmuştur ki: *"İnsanlar ilmi ızhâr eder, fakat bildiği ile ameli terk ederlerse; birbirlerine sevgilerini sadece dilleriyle söyleyip kalbleriyle buğzederler ve akraba ile alâkayı keserlerse, Allah onlara lâ'net edip kulaklarını sağır, gözlerini kör eder."*

Yine Nebiyy-i Ekrem (s.a.) buyurmuşlardır: *"Üç kişi vardır ki Allah Teâlâ kıyâmet gününde Arş-ı Âzam'ın gölgesinde gölgelendirir: Bunlardan birincisi; kocasının küçük yetimleriyle bıraktığı bir kadın ki, istenir fakat evlenmez ve "Allah şu*

yetimlerimi yetiştirmeye muvaffak kılıncaya kadar bunlara kanat gereceğim. Bunlar yahud ben ölmedikçe bunları bırakmam." der. İkincisi; varlıklı bir adam ki gâyet mükemmel yemek yaptırır, kendi evlâd-ü ıyâline yedirdiği gibi, yetim ve fakirleri de dâ'vet ederek onlara da yedirir. Üçüncüsü: Sıla-i rahmi (akraba ziyâretini) çok yapan kimsedir ki; Allah Teâlâ dünyâda iken onun rızkını genişletir. Ömrünü uzatır. Kıyâmet gününde de Arş'ının altında gölgelendirir."[224]

"Yeryüzünde bozgunculuk yaparlar." Onlar cennette nimetlere kavuşmak yerine cehennemde azâb görmeyi haketmişlerdir. Çünkü onlar ahde vefâ etmediler; aksine bozdular, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyleri ayırdılar. Islâh yerine bozgunculuk yolunu tuttular ve neticede sevâbı kaybedip azâb elde ettiler.

Denilmiştir ki: Cennette her mü'min ve her kâfir için bir ev, hanım ve bir de hizmetçi vardır. Şâyed kâfir olan kişi dünyâda iken Allah'a itâat ederse kıyâmet günü evine, ehline ve hizmetçisine kavuşur. Yok eğer âsî olursa, Allah bir mü'mini ona vâris kılar, bütün bunlar mü'minin eline geçer.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de belirtildiği üzere ehl-i hakîkat bu âyetin tefsîrinde şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki Allah, sivrisineği ve ondan üstününü misâl vermekten çekinmez. İman edenler; hakîkatleri ve misâllerle mânâları müşâhede eden mü'minler onun, Rabbleri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler Hakk'ı inkâr ettikleri ve inkâr karanlığı gözlerini bürüdüğü için Arab olmayanların, Arab diliyle olan mânâları anlayamaması gibi onlar da "darb-ı mesel" şeklindeki hakîkatleri kavrayamazlar ve "Allah bu misâlle ne kasdetti?" derler. Cehâletleri sebebiyle inkârları arttıkça artar. Böylece dalâlet vâdîlerinde cehâletle şaşkın bir vaziyette dolaşır dururlar. Yaratılışın bidâyetinde nûr hüzmesi kendisine isâbet etmeyen birçok kimseyi Allah, dalâlete düşürür. Nitekim Peygamberimiz (s.a.) buyurmuştur: *"Şüphesiz Allah (c.c.), insanları bir zulmet içerisinde yarattı. Sonra kendi nûrundan onlara serpti. Bu nûr, kime isâbet etmiş ise o, doğru yolu bulmuş, kime isâbet etmemişse o da dalâlete düşmüştür."*[225]

İşte bu nûr, ruhlar âleminde kime isâbet etmemiş ise onun burada da nasîbi olmamıştır. İman nûru, kendisine isâbet etmeyen kimseye Kur'ân nûru da isâbet etmez. Dolayısıyla o kimse hidâyete nâil olamaz. Ruhlar âleminde kendisine nûr isâbet eden kimseye dünyâda da isâbet eder. İman ve Kur'ân nûrundan nasîblenen kişi, Allah'ın bu misâlle anlattığı doğru yola ilettiği kimselerden olur.

Kur'ân bir topluluk için şifâ ve rahmet olurken; diğer bir kavim için de bedbahtlık ve azâb vesîlesi olmaktadır. Çünkü Kur'ân, Allah'ın kelâmıdır, lütuf ve kahrını içinde bulundurduğu bir sıfatıdır. Lütfu ile sâdıkları hidâyete ulaştırır; kahrı ile fâsıkları dalâlete düşürür. "Allah bunun ile sadece yoldan çıkanları saptırır." Yâni, yaratılışın bidâyetinde nûr hüzmesinden nasîbini alamayan bedbahtları dalâlete düşürür.

Bu fâsıklar, "mîsâk günü" tevhîd ve ubûdiyet üzere Allah'a verdikleri sözü bozdular. Kendilerini Hakk'a kavuşturacak sebebleri, Allah'ın kapısına kapanıp halktan uzaklaşmayı gerektirecek vesîleleri bıraktılar. Fıtratlarında bulunan tevhîd tohumunu şirk koşmak, peygamberlerin dâ'vetine sırt çevirmek gibi engellerle, îmân ve sâlih amel

suyuyla sulamadılar. Bu sûretle tohumun bozulmasına zemîn hazırladılar. Böyle olunca kendilerini kâmil insan yapacak isti'dâddan mahrûm kıldılar. Nitekim toprağa ekilen tohum, su verilmezse, yerden çıkma özelliğini kaybeder. Bu konuda Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Asr'a andolsun ki, insan ziyan içindedir. Ancak inanıp, iyi işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka. (Onlar ziyandan kurtulmuşlardır.)" (el-Asr, 103/1-3)

---

[222]. *Buhârî*, İstizan, 1; *Müslim*, Cennet, 28
[223]. *Aclûnî*, II, 343
[224]. *Münâvî*, III, 318
[225]. *Tirmizî*, Îmân, 18; *Müsned*, II, 176, 197

NASIL İNKÂR EDİYORSUNUZ?

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْۚ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ
اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾ هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَم۪يعًا ثُمَّ
اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَٓاءِ فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍۜ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٢٩﴾

28. Ey kâfirler! Siz ölü iken sizi dirilten ***(dünyâya getirip hayat veren)*** **Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, tekrar sizi diriltecek ve sonunda O'na döndürüleceksiniz.**

29. O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra ***(kendine has bir şekilde)*** **semâya yöneldi, onu yedi kat olarak yaratıp düzenledi** ***(tanzim etti).*** **O, her şeyi hakkıyla bilendir.**

❀

Sizi küfürden îmâna döndürecek enfüsî ve âfâkî deliller mevcûd olduğu halde, siz Allah'ın birliğini nasıl inkâr edersiniz? Allah Teâlâ böyle bir şeyin olmasını uygun bulmamakta ve "Siz bunların Allah'ı inkâr etmelerine şaşırmıyor musunuz?" buyurarak kullarını bu tür davranışlara hayrete çağırmaktadır. *Tefsîr-i Ebu'l-Leys*'te bu açıklama vardır.

Kadı Beyzâvî âyetin mânâsı hakkında der ki: "Nasıl?" sorusu, haber almak içindir. Yâni, "Neye dayanarak Allah'ı inkâr ettiğinizi bana haber verin." Siz daha önce hayatsız cisimler idiniz. Toprak, hava ve suyun içerisinde dağınık unsurlar hâlinde iken daha sonra sıra ile gıdâ, babanızın sulbünde nutfe ve ana rahminde yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem et parçası oldunuz.

Keşşâf'ta denilmiştir ki: Daha önce cansız varlıklar oldukları halde onlara "ölüler" nasıl denmiştir? Halbuki "ölü" ancak hayâtiyeti olup sonra bu hayâtiyeti kaybeden nesneye denilir, dersen derim ki: Bilakis canlılığı ve hayatı olmayanlar için bu kelime kullanılır. Nitekim âyet-i celîlede ***"ölü bir ülke"*** (el-Furkan, 25/49) ifâdesi geçmektedir. Sonra Allah, ruhlarını yarattı. Annelerinizin rahimlerinde bulunurken size rûh üfledi. Dünyâya getirip orada sizi yaşattı. Bütün bunlar öldükten sonra tekrar dirilmenin var olduğunu gösteren işâretlerdir. Ecelleriniz bitince sizin canınızı alacaktır. Ölümün, Allah'ın kudretinin delillerinden olduğu açıktır. Bunun bir nimet oluşu ise ebedî hayata ulaşmak için bir vesîle olması yönündendir.

"Sonra sizi tekrar diriltecektir." Ölü kabre konunca kendisine sual sorulmak üzere diriltilir. Hatta kabrinin başından dönüp gidenlerin ayak seslerini duyar. Sonra kendisine *"Rabbin kim?", "Peygamberin kim?", "Dînin ne?"* şeklinde sualler sorulur. Burada söz konusu olan diriltme, *"ba's"* diye isimlendirilen kıyâmet günü vuku bulacak dirilme değildir. Çünkü o gün dirildikten sonra hesap ve cezâ için Allah'a dönülecektir.

Hesap için Allah’a dönüş, dirilmenin hemen peşisıra vuku bulacak, aralarında pek fazla gecikme olmayacaktır. Bu sebeble *“Sonra O’na döndürüleceksiniz.”* ifâdesi, kıyâmet günü olacak diriltme mânâsında değildir.

et-Teysîr isimli eserde belirtildiğine göre bu âyet-i celîle kabir azâbının ve kabir râhatının varlığına delâlet etmektedir.

“Sonra O’na döndürüleceksiniz.” Bu dönüş haşirden sonra olacaktır. Başkasına değil, yalnız Allah’a döneceksiniz. O da amellerinizin karşılığını tastamam verecektir. Hayır ise hayır, şer ise şer. Durumunuzun böyle olacağını bildiğiniz halde Allah’ı inkâr etmeniz ne acâib bir iştir.

Şâyed, “İnkâr edenler ölü olduklarını sonra Allah’ın kendilerini dirilttiğini ve daha sonra tekrar öldüreceğini biliyor; tekrar dirilip sonra Allah’a döndürüleceklerini bilmiyorlarsa durumları ne olacak?” diye sorulacak olursa derim ki: Onların, Allah’ın kendilerini ölü iken dirilttiğini ve sonra öldüreceğini bilmeleri, O’nun kendilerini tekrar diriltebileceğini bilmelerini gerektirir. Âyette de buna teşbîh vardır. Yâni, onları ilk defa yoktan vâretmeye güç yetiren Allah, ikinci kez diriltmeye de güç yetirir. Çünkü Allah’a göre bir şeyi yoktan yaratmak ile ikinci kez yaratmak arasında bir fark yoktur.

❀

هُوَ الَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاۤءِ فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾

29. O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra *(kendine has bir şekilde)* semâya yöneldi, onu yedi kat olarak yaratıp düzenledi *(tanzim etti)*. O, her şeyi hakkıyla bilendir.

Âyet-i celîle başka bir nimeti beyân etmektedir. Yâni Cenâb-ı Hakk yeryüzünde olan her şeyin insanların faydasına uygun olarak yaratılmasını takdîr buyurmuş, din ve dünyâyı bunlarla ma’mûr etmeyi istemiştir. O vakit bütün her şey yaratılmış olmadığı için âyette, sadece yeryüzünde bulunanlar zikredilmiştir. *el-Kevâşî’*de belirtildiğine göre âyetteki *“cemîan”* kaydında “Eşyâda aslolan ibâhadır” hükmü çıkarılmıştır.

et-Teysîr isimli eserde denilmiştir ki: Ehl-i İbâhadan olan câhil sofular, âyetteki “sizin için” anlamına gelen “leküm” (لَكُمْ) kelimesinin lâmını mutlak kabûl ederek yeryüzünde bulunan her şeyin istisnâsız mübah olduğunu savunur. Hiçbir emrin, nehyin veya sakınmanın sözkonusu olmadığını söylerler. Mârifet, tahakkuk edip muhabbet hâsıl olunca, hizmet düşer ve haram zâil olur, diyerek Sevgili’nin sevgiliye, onu yoracak ve arzularını engelleyecek şeyleri teklif edemeyeceğini ifâde ederler. Bu ifâdeler apaçık küfürdür. Çünkü Allah Teâlâ’nın emir ve nehiyleri de vardır. Mübah kıldığı şeyler de vardır. Sakındırdıkları, müjdelediği ve tehdîd ettiği şeyler de vardır. Naslar açıktır. Deliller göz önündedir. Bu âyet-i celîleyi mutlak bir mübahlığa hamleden kimse, bütünüyle dinden çıkmıştır. “Sonra Allah Teâlâ kendi irâdesiyle göğe yönelip onu,

istediği şekilde yaratmak murâd buyurmuştur. Önce yeri yaratıp, sonra göğe yöneldiğini bildiren bu âyet ile en-Nâziât sûresindeki göğün yaratılmasını anlatan âyetlerden sonra gelen ***“Bundan sonra da yeri yuvarlattı veya yaydık.”*** (en-Nâziât, 79/30) âyeti arasında bir çelişki yoktur. Çünkü ikinci âyette, yaratma değil, sadece yayma söz konusudur.[226]

“O her şeyi bilir.” Yâni, Allah Teâlâ bütün her şeyin künhünü, ne olduğunu çok iyi bildiği için yarattığı her şeyi en güzel ve en faydalı bir şekilde yaratmıştır.

Diğer yönden, yaptığı ve yarattığı şeyler bu denli tertîbli, düzenli ve hayrete şayan olan kimse, muhakkak her şeyi bilendir. Çünkü fiillerin ve ahkâmının itkânı ve bunların en güzel ve en faydalı bir tarzda yapılması ancak alîm, hakîm ve rahîm olan birisinden beklenir. Şüphesiz o da Allah’tır.

Ayrıca bu âyetle Hak Teâlâ, “bedenlerin dağılarak çürüyüp toprak olduktan sonra, ikinci bir kez parçalarının bir araya getirilip diriltilmesi” konusunda münkirlerin kalblerinde depreşen şüpheyi gidermeyi murâd etmiştir.

Âyet-i celîlede ayrıca rûhâniyet mertebelerine işâret vardır.

1- Âlem-i melekût-i arziyye ve nefsânî kuvvetler, 2- Âlem-i nefs, 3- Âlem-i kalb, 4- Âlem-i akıl, 5- Âlem-i sırr, 6- Âlem-i rûh, 7- Âlem-i hafî ki, o sırr-ı rûhtur.

Hz. Ali (k.v.): “Semânın yollarından bana sual edin. Ben onu arzın yollarından iyi bilirim.” sözüyle buna işâret etmiştir. Onun yolları ahvâl ve makâmâttır, zühd, takvâ, tevekkül, yakîn, rızâ gibi. Yedi semâ ve beş Arş’ın sayıları toplamına istinâden rûh mertebelerinin sayısı da on ikidir.

Şeyh Üftâde Efendi (k.s.) der ki: Tevhîdin on iki kapısı vardır. Celvetîler bunu kelime-i tevhîd ile kat’ederler. Çünkü onların sırrı, yakîn makamındadır. Halvetîler ise esmâ ile kat’ederler. Zira onların sırrı da berzahtadır. Onlara göre cennet-i ef’âl, cennet-i sıfat ve cennet-i zât vardır. **İbn Abbas** (r.a.)’dan rivâyet olunduğuna göre yedi cennet vardır. Bunların dördü Celvetîler gibi ehl-i yakîn olanlar için, geriye kalan üçü ise Halvetîler gibi ehl-i berzah olanlar içindir ki, bunlar ef’âl, sıfat ve zât cennetleridir.

et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye’de denilmiştir ki: *“Allah’ı nasıl inkâr edersiniz?”* âyetindeki hitâb, onları tevhîde çağırmak üzere mü’minlere yönelik olup şu mânâya gelmektedir: “Siz Allah’ı ve O’nun peygamberlerini inkâr mı ediyorsunuz ki, siz Âdem (a.s.)’ın sulbünde bulunan ölü zerreler hâlinde idiniz. Onun sulbünden çıkarmakla sizi diriltti ve *“Ben sizin Rabbınız değil miyim?”* şeklindeki hıtâbının lezzetini duymanızı sağlayıp sizi, korkarak değil ümid ederek *“Evet, sen bizim Rabbimizsin”* şeklinde doğru cevap vermeye muvaffak kıldı. Sonra sizi babalarınızın sulblerinden, insânî ve tabîî âleme döndürdü. Peygamberler gönderdi ve onların dâ’vetini kabûl ettirdi. Sonra peygamberlerin delâletiyle şerîat caddesi üzerinde tevhîd adımıyla yürüterek cennetin yüksek derecelerine ulaştırdı.

Veya hitâb, teşrîf için peygamberlere ve evliyâyadır. Yâni, Allah’ı nasıl inkâr edersiniz ki, siz yokluğun gizlilikleri içinde idiniz. Ruhlar âleminde ve nûrlar içinde yaratmakla sizi diriltti. Rûhlarınızın çamurunu inâyet nûr suyuyla ve muhabbet eliyle

kırk sabah yoğurdu. Sonra sizi Cemâlullah'ı müşâhededen ayırıp his ve hayâl makberine gömerek öldürecek. Daha sonra da peygamberleri vahiy nûruyla, evliyâları da îmân nûruyla tekrar diriltecek. Peygamberler Hakk'ın cezbesine tutularak urûc ile, evliyâ da rucû' ile Allah'a ulaşacaklardır. Nitekim âyet-i celîlede: *"Rabbine dön"* (el-Fecr, 89/28) buyurularak Allah'a dönüşün zarûrî bir iş olduğu belirtilmiştir. Fakat bu dönüş ya ihtiyârî veya iztırârî olur. (ترجعون) kelimesinin ma'lûm veya meçhûl okunması buna delâlet eder.

"O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı." Sizi hiçbir şey için yaratmadığı halde her şeyi sizin için yarattı. Bilakis sizi kendisi için var etti. Nitekim âyet-i celîlede: ***"Seni kendim için seçtim."*** (Tâhâ, 20/41) buyurulmuştur. Yâni, benden başka bir şey için olma. Zira ben senden başka bir şey için değilim. Benim için olduğun kadar, ben de senin için olurum. Rasûlullah (s.a.) buyurmuşlardır ki: *"Kim Allah için olursa Allah da onun için olur."*[227] Mevcûdâttan hiçbir şeyde bir insanın Allah için, Allah'ın da kul için olması özelliği şeklindeki isti'dâd yoktur. Burada büyük bir sır vardır. Bu sebeble Allah'dan başka şeylerle meşgul olma ki O'nsuz kalmayasın.

"Sonra göğe yöneldi; onları yedi gök olarak düzenledi." Burada, göklerin ve yerin yaratılmasının, insanın varlığına tâbi olduğuna işâret vardır.

"O her şeyi bilir." O her şeyi nasıl ve niçin yaratacağını bilir. Mahlûkatından her bir zerre O'nu, zâtını ve sıfatlarını överek tesbîh eder. O'nun ahadiyet (birlik) ve samediyetine (her şeyin O'na muhtaç olup, O'nun hiçbir şeye muhtaç olmamasına) şâhidlikte bulunur ve hâl diliyle: *"Rabbimiz, sen bunu boş yere yaratmadın, sen yücesin"* der.

Molla Câmî (k.s) der ki: Dünyâ ve âhıret senin vahdetinin cilvegâhıdır. ***"Allah şehâdet eder ki,"*** (Âl-i İmrân, 3/18) âyeti buna âdil şâhittir.

---

[226]. *el-Kevâşî*'de zikredildiğine göre **Hasan Basrî** (r.a.) demiştir ki: Allah Teâlâ yeryüzünü Beyt-i Makdis'in bulunduğu yerde, üzerinde duman bulunan bir avuç dolusu taş şeklinde yarattı. Sonra dumanı yükseltip ondan gökleri yarattı. Taşı ise ilk yarattığı yerde bırakıp sonra ondan yeryüzünü yaydı.

İbni Abbas (r.a.)'dan rivâyet edilmiştir ki: Cenâb-ı Hakk'ın ilk yarattığı şey, uzunluğu on bin ve genişliği bin yıllık mesâfe olan bir cevherdir. Allah Teâlâ, ona heybet ile bir nazar kılınca cevher eriyip dalgalanan bir su hâline geldi. Sonra ondan bir duman yayılıp köpükle birleşerek suyun üzerine yükseldi. Köpükten yeryüzü, dumandan gök yaratıldı.

Demişlerdir ki: Gök bir dumandan yaratılmış, rüzgâr ile yükseltilmiş, bir işâretle cüzlerine ayrılmış, direksiz olarak durdurulmuş ve bir nefha ile kırılıp parçalanmıştır.

"Onları yedi gök olarak düzenledi... Hiç yok iken onları eksiksiz ve çatlaksız olarak

yaratıp tamamladı.” *Selmân* (r.a.) demiştir ki: Yedi göğün yedi ismi vardır. Bunlar; yeşil zümrütten yaratılan *Rakî’*, beyaz gümüşten olan *Arfülün*, kırmızı yakuttan olan *Kaydûm*, beyaz inciden olan *Maün*, kırmızı altından olan *Debkâ*, sarı yakuttan olan *Vefnâ’* ve parıldayan bir nûrdan olan *Arûbâ*’dır.

[227]. *Aclûnî*, II, 358

HZ. ÂDEM'İN YARATILIŞI

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَل۪يفَةًۜ قَالُٓوا اَتَجْعَلُ
ف۪يهَا مَنْ يُفْسِدُ ف۪يهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَٓاءَۚ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ
لَكَۜ قَالَ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا
ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِؤُ۫ن۪ي بِاَسْمَٓاءِ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِق۪ينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَٓا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَاۜ اِنَّكَ اَنْتَ
الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَٓا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۚ فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ
بِاَسْمَٓائِهِمْۙ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

30. Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdîs edip dururken, yeryüzünde fesâd çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halîfe kılıyorsun? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemiyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi.

31. Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklere arz edip: Eğer siz sözünüzde sâdık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.

32. Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzîh ederiz, Senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin, dediler.

33. *(Bunun üzerine:)* Ey Âdem! Eşyânın isimlerini meleklere anlat, dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca: Ben size, muhakkak semâvât ve arzda görülmeyenleri *(oralardaki sırları)* bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim? dedi.

❀

"Rabbinin dediği zamanı hatırla" sözünde emrin vuku bulan hâdiseye değil, vakte tevcîh edilmesi, vaktin hatırlanmasının gerekliliğindendir. Çünkü zamânın hatırlanması o vakitte vuku bulan hâdisenin hatırlanmasını sağlar. O zaman dilimi, gözler önüne gelince onda meydana gelen hâdiseler de gözler önüne serilmiş gibi olur.

Söylenecek söz uzun olduğu zamanlar kendisine söz söylenenin öne alınması Arapça'da sıkça rastlanan bir durumdur. Bu ifâde tarzı öne alınan kişi ve konunun önemine işâret olduğu gibi sona bırakılanın ne olduğuna dikkat çekmek içindir.

"Melâike" sözü melek kelimesinin çoğuludur. Allah ile insanlar arasında vâsıta oldukları için, bu ismi almışlardır. Melekler, Allah'ın elçileridir. Çünkü *"Melek"*

kelimesinin iştikakında risâlet mânâsı vardır.

Müslümanlıktaki genel inanca göre melekler, latîf varlıklar olup çeşitli şekillere girmeye muktedirdirler. Nitekim peygamberlerin bunları farklı şekillerde görmeleri buna delîldir.

Rivâyet edilmiştir ki: Âdemoğulları cinlerin onda biri, insanlar ve cinler kara hayvanlarının onda biri, bu üçü, dünyâ semâsında bulunan meleklerin onda biri, bütün bunların hepsi, ikinci semâdaki meleklerin onda biri kadardır. Yedinci kat semâya kadar bu durum böylece devam etmektedir. Bunların hepsinin sayısı, Kürsî'nin etrafında bulunan meleklere nisbeten çok azdır. Bunların bütünü, Arş'ın etrafında bulunan altı yüz bin meleğin onda biridir. Bu meleklerin bulunduğu alanın uzunluğu, genişliği ve yüksekliği, göklerin, yerin ve bu ikisinin içinde ve aralarında olanlar ile mukayese edilse, gökler ve yerlerinki öncekilerin yanında hissedilebilecek bir miktar dahi olamaz. Arş'ın hiçbir karış yeri yoktur ki, orada secde eden, rükû eden veya kıyâmda bulunan bir melek bulunmasın. Bunlar sürekli Rablerini tesbih ve takdîs ederler. Bütün bunlar, Arş'ın etrafında dönen meleklere nisbetle denizden bir damla gibidir. İsrâfîl (a.s.)'ın yardımcıları olan Levh'teki melekler ve Cebrâîl (a.s.)'ın askerleri olan melekler vardır. Bunların cinsleri sayılmayacak kadar çoktur. Ömürlerinin süresi belli değildir. İbâdetlerinin keyfiyeti de bilinmez. ***"Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir."*** (el-Müddessir, 74/31) âyetinin belirttiği üzere bunları ancak alîm ve habîr olan Allah bilir ve bildirir.

Rivâyet olunmuştur ki, Rasûlullah (s.a.) Mi'râc gecesi semâya çıkınca orada şerefli bir mekânda birbirlerine doğru yürüyen melekler görüp Cibrîl (a.s.)'a "bunların nereye gittiklerini" sordu. O: "Nereye gittiklerini bilmiyorum. Ancak yaratıldığım günden beri onları bu halde görüyorum. Ve bir gördüğüm meleği bir daha göremiyorum." diye cevap verdi. Cibrîl ve Hz. Peygamber (s.a.) meleklerden birisine "kaç yıl önce yaratıldığını" sordular. Dedi ki: "Bilmiyorum, şu kadar var ki, Allah Teâlâ her dört bin yılda bir yıldız yaratır. Ben yaratılalı tam dört yüz bin yıldız yaratıldı. O öyle bir ilâhtır ki bütün noksan sıfatlardan yücedir. Kudreti ne yüce ve melekûtu ne kadar da geniştir."[228]

Âyet-i celîlede kendilerine hıtâbta bulunan meleklerden maksad yeryüzünde bulunan meleklerdir. Çünkü; Allah Teâlâ göğü, yeri, melekleri ve cinleri yaratıp melekleri göğe, cinleri de yeryüzüne yerleştirdi. Cinler Cânn'ın oğullarıdır. Âdem (a.s.), beşerin babası olduğu gibi, Cânn da cinlerin babasıdır. Allah Teâlâ cinleri, yer ile gök arasında bulunan ve yıldırımların kendisinden oluştuğu dumansız bir ateşten yarattı. Sonra çoğaldılar. Âdem (a.s.)'dan önce yedi bin yıl kadar yaşadılar. Sonra aralarında hased ve zulüm yayıldı. Bozgunculuk yaptılar. Savaşıp birbirlerini öldürdüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara dünyâ semâsında bulunan melekleri gönderip, İblîs'i onların başlarına emir tâyin etti. İblîs'in ilk ismi Azâzîl olup melekler içinde en bilginiydi. Melekler yeryüzüne inip cinleri hezimete uğratarak, onları adalara ve dağ eteklerine sürdüler. Yeryüzüne yerleşip orada yaşamaya başladılar. Yapılması emredilen ibâdetler bunlara gâyet hafîf geliyordu. Çünkü göklerde bulunan meleklerden her sınıf meleğin

bulunduğu dereceye göre korkusu şiddetli idi. Dolayısıyla dünyâ semâsında bulunan meleklerin işleri, yukarıda bulunanlardan daha kolay idi.

Cenâb-ı Hakk yeryüzünün ve dünyâ semâsının yönetimini ve cennet hazînelerini İblîs'e verdi. İblîs'in yeşil zümrütten iki kanadı vardı. Bir kez yeryüzünde, bir kez gökyüzünde, bir kez de cennette Allah'a ibâdet ederdi. Kendisine ucüb hâli ârız oldu ve kendi kendine: "Allah bu mülkü bana meleklerin en iyisi oluşum sebebiyle verdi." dedi. Dünyâya meyledip onunla sükûnete eren herkes, bundan vazgeçmekle emrolunduğundan Allah Teâlâ, İblîs'e ve onun askerlerine: *"Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım."* dedi. Bu "halîfe" gökte yaratılmayacaktı. Çünkü zulüm ve azgınlık gökte değil, yeryüzünde yapılmakta idi. Yaratılacak olan "halîfe", Âdem (a.s.) idi. Zira o cinlerin halefiydi ve dünyâya onlardan sonra gelmişti.

Hak Teâlâ hazretleri yeryüzünde bulunan meleklere: "Mâdem ki siz emrolunduğunuz şekilde hareket etmeyip haddi aştınız ve zulmettiniz, o halde yeryüzünde sizin yerinizi alacak ve sizin oradan ayrılıp bana yükselmenize sebeb olacak bir varlık yaratacağım." deyince melekler bunu hoş karşılamadılar. Zira onlar, yeryüzünde bulunmaları sebebiyle melekler içinde en az ibâdet edenlerdi.

Allah Teâlâ, hazînelerin mühürlenerek muhâfaza edilmesi gibi, âlemi halîfe ile muhâfaza eder. Gerçek halîfe, her asırda bir tane bulunan kutuptur. Halîfelik, Âdem (a.s.) ile başlamıştır. En son Îsâ (a.s.)'ın tekrar inişiyle son bulacaktır. Cenâb-ı Hakk'ın bâzı kullarını halîfe nasbetmesindeki hikmet, kulların vâsıtasız olarak Allah Teâlâ'nın feyzini kabûl ve emrini telakkî etme bakımından eksiklik içinde olmalarıdır. Çünkü Feyyâz-ı mutlak hazretleri tenezzüh ve kudsiyetin son noktasındadır. O'ndan feyz alacak kullar ise genellikle yemek, içmek vb. gibi önemsiz bağlılıklar ve mezmûm vasıflar gibi tabîî engeller içindedirler. Allah Teâlâ'dan feyz alabilmek için kul ile Allah arasında, hem tecerrüd, hem de taalluk yönü bulunan iki cihetli bir vâsıtaya ihtiyaç vardır. İşte bu vâsıta, halîfedir. Bu yüzden Allah Teâlâ, insanlara melek peygamber göndermemiştir. Çünkü insanoğlu kendi cinsinden olmaması nedeniyle melek peygamberden istifâde edemez.

Peygamberlerin, Allah Teâlâ ile insanlar arasında gördükleri vazîfe şu örnekle anlatılabilir: İnsan vücûdunda bulunan kemiğin kastan gıdâ alması ve birbirine destek olması için Allah Teâlâ kemikle kas arasına kıkırdak koymuştur.

Padişahlar da halkla kendileri arasında bağlantı kuracak vezîrler istihdâm ederler. Halk, vezîri kendilerine daha yakın hisseder, dertlerini ona daha rahat anlatır. Ateş yakan kimse, kuru odunu, ateş ile yaş odun arasına koyar ki, ateş tutuşup yansın.

"Rabbin meleklere: "Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım." demişti." âyetinden çıkarılabilecek dört hüküm vardır:

1- Bir işe başlamadan önce onu güvenilir ve sözü dinlenir kimselerle istişâre etme zarûreti. İşe başlayacak olan kimse yüksek ilmi ve hikmetiyle müşâvereye ihtiyacı olmayan birisi bile olsa muhakkak istişâre etmelidir. *Mesnevî*'de şöyle gelmiştir:

Danışmak, anlama gücü ve basîret verir.

Azıcık aklın, bir akla yardımcı olacağı açıktır.
Hz. Peygamber buyurur: Kararlarını istişâre ile ver:
Çünkü istişâre edilecek kimse güvenilir kişidir, zarar gelmez.

Denilmiştir ki: İnsanların en zekîsi, akıllı kimselerle istişâre etmekten, hayvanların en azgını sürekli dayak yemekten ve kadınların en takvâlısı kocaya varmaktan müstağnî olamaz.

2- Allah Teâlâ'nın, Melekût âleminde bulunanlara henüz yaratılmadan önce ona insanı "halîfe" ünvânıyla müjdelemesi insanoğlunun değerine ve onu yaratmanın önemine işârettir.

3- Meleklerin "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" sözüne mukabil Cenâb-ı Hakk'ın: *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* diye cevap vermesi, kendisinden sadece bozgunculuk beklenen insanoğlu hakkındaki lütuf ve keremini gösterir.

4- Hikmet, hayrı çok olan şeyin yapılmasını gerektirir. Çünkü küçük bir şerri def için, büyük bir hayrı terketmek şerdir. Meselâ içerisinde hastalık bulunan bir uzvu kesmek, az bir şerdir. Bedenin bütününün selâmeti ise çok hayırdır. Eğer hastalıklı olan uzuv kesilmezse, hastalık bütün bedene sirâyet eder ve büyük bir şerre, ölüme sebeb olur.

Melekler Hakk Teâlâ'nın *"Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım."* sözüne karşılık: *"Sen yeryüzünde cinlerin bozgunculuk yaptığı gibi bozgunculuk yapacak ve zulmen kan dökecek birisini mi yaratacaksın?"* dediler. Âyette öldürmek, kan dökmek ile ifâde olunmuştur. Zira kan dökerek öldürmek, en kötü öldürme şeklidir.

Ârifler demişlerdir ki: Âdem (a.s.)'ın yaratılması husûsunda Allah Teâlâ ile münâzaa eden melekler, ne ehl-i ceberût, ne de ehl-i melekût-i semâviyeden idi. Çünkü ceberût ve melekût ehli olan melekler, insanın tam olarak hakîkatini bilmeseler dahi sâhib oldukları nûr ve ihâta ettikleri mertebe sebebiyle insan-ı kâmilin şerefini ve Allah katında olan rütbesini bilirler. Dolayısıyla Allah ile münâzaa eden yeryüzü melekleri, cinler ve şeytanlardır. Zira bunların üzerini zulmet kaplamış ve fıtratları hakîkatlerini perdelemiştir.

"Yeryüzünde bir halîfe yaratacağım" âyetinde, bütün âlem için yaratılan halîfenin, yeryüzüne tahsîs edilmesi, Âdem (a.s.)'ın yaratılmasına karşı çıkan yeryüzü melekleri olduğunu îmâ etmektedir. Zira zann, ancak kendisine zann ârız olabilecek konumda bulunandan sâdır olur. Gök ehli ise, sadece yüce âlemin müdebbirleridir. Yeryüzü meleklerinin bu sözü söylemeleri fıtratları gereğidir. Çünkü onlar yeryüzünde hilâfet makamına gıpta ederler. İbâdet, tesbîh, takdîs gibi özellikleriyle buna lâyık olduklarını düşünerek bir başkasının buna kavuşmasını kıskanırlar. Çünkü her kap ancak içinde bulunan şeyi dışarı sızdırır. Fakat Hakîm olan Allah'ın bu işine yapılan itiraz, hikmetinin kemâli ve san'atının itkânı sebebiyle, huzûrunda affedilmiştir. *Mesnevî*'de denilmiştir ki:

Her ne kadar buna nefisler lâyık değilse de,

Hakk Teâlâ “rahmetim, gadabımı geçmiştir” buyurur.
Ey melek, “rahmetin gadabı geçmesini” göstermek için,
İnsana karışık ve şüpheye sebeb olabilecek bir şey verdim.
Hatta sen, ne söylesen ben sana öfkelenmem,
Çünkü kimse benim hilmimi (şefkatimi) inkâra kalkışamaz.
Binlerce anne-babanın hilmi, benim hilmimin içindedir,
Anne-babaların hilimleri her nefes zuhûr eder, sonra yok olur.
Onların hilmi, benim hilim deryâmın köpüğü gibidir,
Onların hilmi gelir geçer, benim hilim deryâm yerindedir.

el-Fütühâtü'l-Mekkiyye'de denilmiştir ki: Hârût ve Mârût Âdem (a.s.) hakkında birbirleriyle çekişen meleklerdendiler. Bu sebeble Allah Teâlâ onları, bozgunculuk yapmak ve kan dökmekle imtihan etti. Rasûlullah (s.a.) Efendimizin: *“Kardeşinin başına gelen bir belâya sevinmekten vazgeç! Zira Allah ona âfiyet verip seni aynı şekilde bir belâya dûçâr kılar.”*[229] buyruğundaki sırrı anlamak gerekir. Allah Teâlâ'nın mücâhidlere yardımcı olarak gönderdiği, din ve şerîat adına kan döktürdüğü melekler, yine Âdem (a.s.)'ın kan dökücü olmasını kınayan meleklerdendir. *Hallu'r-Rumûz ve Keşfü'l-Künûz* isimli eserde bu îzâh yapılmaktadır.

“Biz seni överek tesbih ediyor ve takdîs ediyoruz.” Yâni, biz seni, şânına lâyık olmayan şeylerden tenzîh ediyoruz. Bize verdiğin pek çok nimet sebebiyle sana hamdediyoruz. O nimetlerden birisi de bizi bu ibâdete, yâni seni tesbih ve takdîs etmeye muvaffak kılmandır. Tesbih, celâl sıfatlarını ızhâr, hamd, in'âm sıfatlarını hatırlatmak içindir. “Biz seni takdîs ederiz.” Yâni, seni yücelik, izzet vb. sana yakışan sıfatlarla vasfeder; sana lâyık olmayanlardan tenzîh ederiz.

et-Teysîr'de denilmiştir ki: Tesbih; O'na lâyık olmayan şeyleri nefyetmek, takdîs, O'na lâyık olan şeyleri isbât etmektir.

Şeyh Dâvud Kayserî (k.s.) demiştir ki: Tesbih, takdîsten daha umûmîdir. Çünkü tesbih, imkân ve hudûs noksanlıklarından Hakk'ı tenzihtir. Takdîs ise Allah'ı, hem noksanlıklardan, hem de varlıklar için lâzım olan kemâlattan tenzîh etmektir. Binâenaleyh biz takdîsi, Allah hakkında, varlıklara izâfe itibâriyle mutlak olarak değil, mukayyed olarak kullanmak durumundayız.

Sanki melekler demiştir ki: “Sen, zürriyeti bozgunculuk yapacak bir kimseyi mi halîfe yapıyorsun? Halbuki bozgunculuk yapmayacak kimseler mevcuttur. Onlardan birini halîfe yapabilirsin.” Böylece melekler, kendilerinin halîfeliğe daha lâyık olduğunu îmâ etmeye çalışarak kendilerinin bir tarafa bırakılıp Âdem (a.s.)'ın halîfe seçilmesinin sebebinin açıklanmasını istemişlerdir. Allah Teâlâ da: Âdem (a.s.)'ın halîfe yapılmasında sizin bilmediğiniz, fakat benim bildiğim pek çok hikmet ve maslahat vardır. Onun zürriyetinden gelenlerin bâzısı itâatkâr, bâzısı da isyânkârdır. Fakat fazîlet ve adâlet üstün gelecektir. Dolayısıyla benim hükmüme ve takdîrime itiraz etmeyin. Gizli tedbîrimin ifşâ edilmesini istemeyin. Mahlûk, Hâlık'ın gaybına muttali' olamaz.

Nasıl halk sultanın sırlarına vâkıf olamazsa, yaratıklar da Hâlık'ın gayb âlemine muttali olamaz.

Âyet-i celîlede hak yolcusu sâlikin, Hak Teâlâ'nın huzûrunda; O'nun halîfeleri olan meşâyih ve âlimlerin önünde edeble davranması, onlara karşı benlik ve ilim izhârında bulunmaması gerektiğine tenbîh vardır. Çünkü sâlik, fenâ yoluna sülûk etmiştir. Fânî olan ise, tâvus kuşu gibi kendine âşık olmaz; ucbe düşmez. Bilakis kendisinde hiçbir varlık görmez. Allah Teâlâ meleklere: *"Ben, sizin bilmediklerinizi bilirim."* demekle bize de iyiden iyiye bir öğüt vermiştir. **Sa'dî** demiştir ki:

Kuş bile, yem dânesi tarafına doğru gitmez;
Çünkü başka kuşları, kafeste bağlı görmüştür.
Ey insanoğlu başkalarının musîbetlerinden ders al
Ki onlar senden ders almak durumunda kalmasın.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de denilmiştir ki: Rabbin, meleklere; *"Ben yeryüzünde bir halîfe yapacağım."* âyetinde Allah Teâlâ'nın *"yapacağım"* deyip *"yaratacağım"* dememesinin iki mânâsı vardır:

1- Yapıcılık, yaratıcılıktan daha umûmîdir. Çünkü yapıcılık, yaratıcılık ve yapıcılık fiillerinin hepsini kapsar. Allah Âdem'i hilâfet sıfatıyla mevsûf olarak yaratmaktadır. Zira herkes için bu husûsiyet söz konusu değildir. Nitekim Hak Teâlâ Dâvud (a.s.) için de: ***"Ey Dâvud, biz seni yeryüzünde halîfe yaptık."*** (Sâd, 38/26) buyurmuştur. Yâni, biz seni hilâfete isti'dâdlı olarak yarattık, sonra da halîfeliği sana verdik.

2- "Yapma" fiilinin, emr âlemine âid olmasını gerektiren bir yönü vardır. Emr âlemi, melekûtî olup cisim, his ve halk âleminin zıddıdır. Nitekim âyet-i celîlede: ***"İyi bilin ki, yaratma ve emir onundur."*** (el-A'râf, 7/54) Yâni mülk ve melekût O'na âittir, buyurularak bu iki âleme işâret olunmuştur.

Allah Teâlâ, emr âlemine âid olan şeyleri "yapma" fiiliyle zikretmiştir. Meselâ: ***"Hamdolsun o Allah'a ki, gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve aydınlığı vâretti."*** (el-En'âm, 6/1) âyetinde gökler ve yer hissedilen cisimlerden oldukları için "yaratma" fiili ile; karanlıklar ve nûr ise mahsûsâttan değil, melekûttan oldukları için "yapma" fiili ile zikredilmişlerdir.

"Allah inananların dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır." (el-Bakara, 2/257) âyeti zulümâtın ve nûrun mahsûsâttan değil, melekûtiyâttan olduklarını gösterir. Mahsûsâttan olan karanlıklar ve nûr, göklere ve yere dâhildir.

Allah Teâlâ, Âdem (a.s.)'ın cismâniyetine taalluk eden şeylerden haber verince onu "yaratma" fiiliyle zikretmiş ve ***"Ben çamurdan bir insan yaratacağım."*** (Sâd, 38/71) buyurmuştur. Fakat insanın rûhâniyetine âid bir özellikten bahsedince *"Ben yeryüzünde bir halîfe yapacağım."* âyetinde olduğu gibi, "yapma" fiili ile zikretmiştir.

"Ben yapacağım" ifâdesinde bir başka işâret de: Âdem (a.s.)'ın meleklere olan üstünlüğünü izhârdır. Böylelikle meleklerin ona ta'zîmle bakmaları, ondan ve çocuklarından beşerî vasıflar ortaya çıkacak diye, kötülememeleri istenmiştir. Zira

Allah onları, böyle davransınlar diye yaratmış, Âdem (a.s.)'ı "halîfe" olarak isimlendirmiş ve mevcûdâttan hiçbirisine yaratılış ve mükerremlik bakımından böyle bir şeref vermemiştir.

Âdem (a.s.)'ın "halîfe" olarak isimlendirilmesinin iki mânâsı vardır:

1- Âdem, bütün mahlûkatı temsîl eder ama, bütün mevcûdât onu temsîl edemez. Çünkü Allah Teâlâ, Âdem (a.s.)'da bütün âlemleri cem'etmiştir. Bunlar; rûhâniyyât, cismâniyyât, semâviyyât, arziyyât, dünyeviyyât, uhreviyyât, cemâdiyyât, nebâtiyyât, hayvâniyyât ve melekûtiyyât âlemleridir. Âdem (a.s.), hakikaten bütün her şeyin halîfesidir. Allah Teâlâ ***"Ona rûhumdan üfledim."*** (el-Hicr, 15/29) buyurarak âlemlerde bulunan hiçbir kimseye yapmadığı ikrâmı Âdem (a.s.)'a yaptığını belirtmiş ve ***"Andolsun ki biz, Âdemoğullarına çok ikrâm ettik."*** (el-İsrâ, 17/70) sözü ile bu mânâya işâret etmiştir. Bu husûsiyet sebebiyle bütün mevcûdât, ne Âdem (a.s.), ne de Hakk Teâlâ için halîfe olmaya lâyık görülmemiştir.

2- Âdem (a.s.) sûret ve mânâ açısından Allah Teâlâ'ya nâib ve halîfe olarak O'nu temsîl edebilir. Sûret olarak, Âdem (a.s.)'ın zâhirdeki varlığı, Allah Teâlâ'nın hakikatteki varlığını temsîl eder. Çünkü, binânın, bânîsinin mevcûd olduğuna delâlet etmesi gibi, insanın vücûdu da mûcidinin varlığına delâlet eder. İnsanın vahdâniyeti Hakk'ın vahdaniyetini, zâtı zâtını, sıfatları da sıfatlarını temsîl eder.

İnsanın hayatı, Hakk'ın hayatını, kudreti kudretini, irâdesi irâdesini, işitmesi işitmesini, görmesi görmesini, kelâmı kelâmını, ilmi ilmini temsîl eder. İnsan rûhunun mekânsızlığı, Hakk Teâlâ'nın mekânsızlığını, rûhunun cihetsizliği O'nun cihetsizliğini temsîl eder.

Mahlûkattan hiçbirisi için, Hakk Teâlâ'yı, Âdem (a.s.) gibi temsîl etmesi mümkün değildir. Çünkü Âdem (a.s.)'da toplandığı gibi Hakk'ın sıfatları hiçbir varlıkta toplanmamıştır. Allah Teâlâ'nın sıfatlarından herhangi biri, insanın kalb aynasına tecellî ettiği gibi, başka hiçbir şeye tecellî etmemiştir.

Hayvânâtta, insanda bulunan sıfatların bir kısmı vardır. Fakat bunlar, kendilerini yaratan birinin olduğunu bilemezler.

Melekler ise her ne kadar kendilerini yaratan Allah'ın var olduğunu biliyorlarsa da ilimleri, bütün sıfatlarıyla kendi nefislerini ve yine bütün sıfatlarıyla Hakk'ı bilip tanımaya yetmez. Bu sebeble dediler ki: "Sen yücesin yâ Rabb! Bizim, senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur."

Hilâfet ile kendi nefsini ve Allah'ın bütün isimlerini bilen sadece insandır. İnsan mânen Allah'a nâib olur ve onu temsîl eder. Şöyle ki: Âlemde, Allah'ın nûr ışığıyla aydınlanıp Hakk'ın sıfat nûrlarını yeryüzünde Hakk'ın halîfesi olarak açığa vuracak insan lambasından başka lamba yoktur. Çünkü insan, Allah Teâlâ'nın nûrunu kabûle müsâiddir. İnsana kalb camı içerisinde verilen sır lambası, cesed oyuğu içerisinde bulunmaktadır. Kalb camı içerisinde rûh yağı vardır. Bu yağ, kendisine ateş değmese bile akıl sıfatları yardımıyla ışık verir. Sır lambası içinde hafî fitili vardır. Allah Teâlâ yeryüzünde bir halîfe yapmak isteyince cemâl nûruyla insanın sır lambasına tecellî

ederek bu nûru dilediği kimsenin hafî fitiline ulaştırır. O takdirde bu kimsenin lambası Allah'ın nûr ateşiyle aydınlanarak Rabbinden bir nûr üzere olur. Nihâyet Allah'ın yeryüzündeki halîfesi durumuna geçer. Hakk'ın adl, ihsân, rahmet, re'fet, izzet, kahr, gazab ve intikam gibi sıfat nûrları bunları hakk edenlerde zâhir olur. Nitekim Hakk Teâlâ, Dâvud (a.s.)'a: ***"Ey Dâvud, biz seni yeryüzünde (senden öncekilerin yerine) hükümdar (halîfe) yaptık. İnsanlar arasında adâletle hükmet; keyfine uyma, değilse sonra Allah'ın yolundan saparsın.*** (es-Sâd, 38/26) şeklinde nidâ buyururken Habîbi Hz. Muhammed (s.a.) için de: ***"O mü'minlere karşı çok merhametli ve şefkatlidir."*** (et-Tevbe, 9/128) övgüsünde bulunmaktadır.

Yine Hakk Teâlâ Hazretleri, Hz. Muhammed (s.a.) ve mü'minler hakkında buyurmuştur ki: ***"Muhammed, Allah'ın elçisidir onun yanında bulunanlar kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler."*** (el-Feth, 48/29) Yukarıda anlatılan sıfatlardan hiçbiri, ne hayvanlarda, ne de bir melekte görülmüştür. Çünkü bu sıfatlar insanlara hastır.

Seni Hârût ve Mârût gibi olmaktan sakındırdım. Çünkü onlar, Âdem (a.s.)'ın zürriyetini, nefse uymak, öldürmek, zulüm ve bozgunculuk etmekle kötüleyip dediler ki: "Eğer, biz onların yerine yeryüzünde halîfe olsaydık, onların yaptıkları gibi yapmazdık." Allah Teâlâ onları yeryüzüne indirip beşeriyet libâsı giydirerek, insanlar arasında doğrulukla hükmetmeyi emretti ve şirki, haksız yere adam öldürmeyi, zinâ ve içki içmeyi yasakladı.

Katâde demiştir ki: Bunlar henüz bir ay geçmeden imtihan edildiler. İçki içip kan döktüler, zinâ edip adam öldürdüler ve putlara secde ettiler. Neticede hilâfete ve Allah'ın nûrunun feyzini kabûle ancak insanın müsâid olduğu anlaşıldı. Eğer melekler de böyle bir husûsiyet olmuş olsaydı, bu gibi kötü hayvânî vasıflarla imtihâna tâbi tutulmazlardı. Nitekim peygamberler, beşerî sıfatlarının bir gereği olmasına rağmen, bu gibi kötü ahlâk ve âfetlerden mâsûm kılınmışlardır. Fakat bu mâsûmiyet, tecellî nûrunun kalb lambalarını aydınlatması, kalblerinin nûru ile de zâhiren ve bâtınen bütün bedenlerinin aydınlanması neticesidir. Zira yer, Rabbının nûru ile parlamış ve dolayısıyla kötü sıfatların karanlıklarının zuhûr edecekleri hiçbir mahal kalmamıştır. Melekler başlangıçta Âdem (a.s.)'ın cesedine bakıp orada bulunan hayvânî ve beşerî sıfatları müşâhede ederek Cenâb-ı Hakk'a: *"Sen yeryüzünde bozgunculuk yapıp kan dökecek birini mi yapacaksın?"* îtirâzında bulundular. Bu beşerî sıfatları görmezlikten gelemediler.

Cenâb-ı Allah, meleklere: *"Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek kimseler mi yaratacaksın?"* sözünü şunun için söyletmiştir: İnsan, tabîatında kötü huyların varlığını ve cibilliyetinin bunlardan mürekkep olduğunu, binâenaleyh daima kötülüğü emreden nefsin hîlesinden-tuzağından emin olamayacağını; ona îtimâd edip temize çıkarmamak gerektiğini iyice bilmelidir. Nitekim Cenâb-ı Allah, Hz. Yûsuf'tan hikâye ederek şöyle buyurmaktadır: ***"Ben nefsimi temize çıkarmak istemem. Çünkü nefis sürekli kötülüğü emreder. Ancak Rabbimin merhamet ettiği müstesnâdır."*** (Yûsuf, 12/53)

İşlediğimiz bütün sâlih ameller, ancak Allah'ın bize tevfîki, fazlı ve rahmeti iledir. Yaptığımız bütün fesâd ve zulümler tabîatımızın kötülüğündendir. Nitekim Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur: ***"Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Ne kötülük gelirse, o da nefsindendir."*** (en-Nisâ, 4/79)

Bizler fesâd ve zulme bulaşmamışsak, bu ancak Hakk'ın muhâfazası ve Rabbin korumasıyla olmuştur. Çünkü O: ***"Ancak Rabbimin merhamet ettiği müstesnâdır."*** (Yûsuf, 12/53) buyurmaktadır.

Allah Teâlâ keremiyle bizi kulluğuna kabûl etmiş, bize hilâfet vazîfesini vermiş ve hakkımızdaki hüsn-i inâyeti sebebiyle, kulluğundan kopup rahmetinden ümîd kesmememiz için meleklere: *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* buyurmuştur.

İsti'dâdın bozulması büyük bir iştir. Onu tekrar eski hâline getirmek zordur. Hilâfet, isti'dâd ve kabiliyete dayanır. Bu isti'dâd ve kabiliyet bizde bulunmakla beraber, meleklerde yoktur. Bu sebeble biz bu saâdetten gâfil olmayıp onu elde etmek için hakîkî mânâda gayret göstermeliyiz.

Melekler, melekî bir nazarla Âdem (a.s.)'ın yaratılmış, fakat henüz rûh üflenmemiş cesedinin melekûtuna bakınca orada birbirine zıt dört unsuru ve bu zıt unsurların terkîbinden doğmuş beşerî, hayvânî en azgın sıfatları müşâhede ettiler. Nitekim onlar bu unsur ve sıfatları, Âdem (a.s.)'dan önce yaratılmış olan hayvanlarda ve zararlı azgın canlılarda da müşâhede etmişler; hatta yakından tanımışlardır. Dolayısıyla Âdem (a.s.)'ı gördüklerinde onun durumunu hayvanlarınki ile mukayese etmişlerdir. Bu melekler için gayb değildir. Fakat bizim için gaybdır. Çünkü biz his ile nazar ederiz. Bu yüzden melekût ehl-i his için gaybdır. İnsanlardan melekûtî bir nazarla bakıp melekleri ve melekût âleminde olanları görenler vardır. Nitekim Cenâb-ı Allah: ***"Böylece biz İbrâhîm'e göklerin ve yerin melekûtunu (büyük ve hârikulâde varlıklarını) gösteriyoruz."*** (el-En'âm, 6/75) buyurmuştur. Başka bir âyet-i celîlede de: ***"Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakıp ibret almadılar mı?"*** (el-A'râf, 7/185) buyurulmuştur. O takdirde insanlardan bu gibilere melekût gayb olmaz.

Gayb; insandan gâib olan; göremediği şeydir. Müşâhede ettiği; gördüğü ise şehâdettir. Melekût, melekler için şehâdettir. Huzûr-i ilâhî onlar için de gaybdır. Çünkü onlar, huzûr-i ilâhiyyeye yükselemezler.

İnsan, duyular (mahsûs) âlemi olan âlem-i şehâdetten bir "sûret"; gayr-i mahsûs ve gayb olan âlem-i melekûttan bir "rûh" ve nûr-i ilâhiyyenin feyzini kabûle müsâid bir "sır" taşır. Bunları terbiye etmek sûretiyle âlem-i şehâdetten melekût ve âlem-i gayba yükselir. Bu makamları sırasıyla geçip husûsiyetlerine dikkat ederek âlem-i melekûttan "gaybu'l-gayb" olan "âlem-i ceberût" ve "azamût"a terakkî eder. Nûr-i ilâhî ile cemâl ve celâl nûrlarını müşâhede eder. Dolayısıyla gaybı ve şehâdeti bilerek Hakk'ın hilâfetine lâyık olur. Nitekim âyet-i celîlede: ***"O gaybı bilendir. Kendi görünmez, bilgisini kimseye göstermez. Ancak râzı olduğu elçilere gösterir."*** (el-Cinn, 72/26-27) buyurulmuştur. İşte bu, insanın isti'dâdında var olan fakat, Allah'ın bilip meleklerin

bilmediği gizli sırdır. Bu sebeble Allah Teâlâ meleklere hitâben: *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* buyurmuştur.

Melekler bir kez tâatlarının çokluğuna ve günahlardan mâsûm oluşlarına, Âdem (a.s.)'da bulunan nefsânî sıfatların netîcelerine bakarak kendilerini büyük, Âdem'i ve zürriyetini küçük görüp Allah'a: *"Orada bozgunculuk edip kan dökecek kimseleri mi halîfe yapacaksın? Halbuki biz seni överek tesbîh ve takdîs ediyoruz."* dediler. Böylece kendilerinin bu güzel vasıflarla hilâfete daha lâyık olduklarını kasdetmek istemişlerdir. Nitekim İsrâîloğulları da Allah, Tâlût'u onlara hükümdar gönderince dediler ki: ***"O bizim üzerimizde nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâyıkız. Ona geniş mal da verilmemiştir."*** (el-Bakara, 2/247) Allah Teâlâ, hükümdar olabilmenin mala değil, Allah'ın seçmesine; ilim ve kuvvet bakımından güçlü olmaya bağlı bulunduğunu belirtmek üzere onlara: ***"Allah onu sizin üzerinize hükümdar seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı. Allah mülkünü dilediğine verir. "*** (el-Bakara, 2/247) buyurdu.

Âdem (a.s.)'ın ve zürriyetinin bozguncu ve kan dökücü bir tînette olmaları sebebiyle halîfeliğe lâyık olmadıklarını savunmaya çalışan meleklere Cenâb-ı Hakk ilk önce: ***"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."*** buyurarak icmâlen bir cevap vermiş, daha sonra bunu ***"Allah Âdem'i seçti."*** (Âl-i İmrân, 3/33), ***"Âdem'e isimlerin tümünü öğretti."*** (el-Bakara, 2/31) ve ***"Ey İblîs, iki elimle (bizzat kudretimle) yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?"*** (Sâd, 38/75) gibi beyânlarla bu cevâbı açmıştır. Böylece meleklere, hilâfete lâyık olmanın çok tâat ve ibâdetle olmayacağını; aksine Allah'ın, sâhibi sıfatıyla mülkü dilediğine verip dilediğinden alacağını; dilediğini yükseltip dilediğini alçaltacağını bildirmiştir. (bk. el-Bakara, 2/247)

Melekler, tâatlarının çokluğu sebebiyle Âdem (a.s.)'a karşı tefâhura kalkışınca Allah Teâlâ, Âdem (a.s.)'a esmâyı öğretti. Böylece her ne kadar melekler tâat ve hizmet ehli olsalar bile, Âdem (a.s.)'ın kendilerinden daha akıllı ve Allah'ın özel lütfuna nâil bir varlık olduğunu bilsinler. Melekler Âdem'e karşı olan tefâhürleri yüzünden Âdem (a.s.)'a secde ile emrolundular. Bunun hikmeti de Cenâb-ı Hakk'ın meleklerin tâat ve ibâdetlerinden müstağnî olduğunun; her türlü fazl ve ihsânın Allah'ın elinde olup onu dilediğine verdiğinin bilinmesidir.

"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim." âyetinde bir işâret daha vardır: Âdem (a.s.)'ın fıtratında meleklerin bilmediği fazîletler olduğu gibi, onların bilemediği hayvanlarla müşterek kötülükleri ve kötü sıfatları da vardır. Çünkü melekler, insanoğlunun ucüb, riyâ, süm'a, hased, âhıret karşılığı dünyâyı satın alma, bid'at ve bâtıl i'tikâd gibi nefs-i emmâreden kaynaklanan kötü sıfatların dışında hayvanlardan farklı hissî özelliklerini bilmezler. *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye* isimli eserde bu açıklama vardır:

❀

Vehb ibn Münebbih demiştir ki:

"Cenâb-ı Hakk, Âdem'i yaratmayı murâd edince arza hitâben buyurdu ki: "Ben senden

halîfe kılacağım, onlardan bana itâat edenleri cennete, isyân edenleri de cehenneme koyacağım.” Arz:

“-Ateşe gidecek kimseleri benim toprağımdan mı yaratacaksın?” deyince, Cenâb-ı Hakk:

“-Evet” buyurdu. Bunun üzerine arz ağladı ve ondan kıyâmete kadar akacak pınarlar fışkırdı.

Cenâb-ı Hakk arzın muhtelif yerlerinden, beyazından, siyahından, kırmızısından, temizinden, kirlisinden, yumuşağından, sertinden ve bâzı dağlarından toprak getirmesi için Cebrâîl (a.s.)’ı gönderdi. Cibrîl (a.s.) bu toprakları almak için geldiğinde, Arz dedi ki:

“-Seni gönderen Allah’a yemin ederim ki benden hiçbir şey alamazsın.”

Sultana yakın olmanın menfaatları çoktur, ama tehlikeleri de çoktur. Nitekim şiirde gelmiştir:

Denizde pek çok menfaatler bulunmakla birlikte,
Selâmet istiyorsan, selâmet sahildedir.

Cibrîl (a.s.) yeryüzünden bir şey alamadan dönüp Allah Teâlâ’ya dedi ki:

- “Ya Rabbi, Arz bana senin yüce isminle yemin ederek kendinden bir şey vermedi. Ben de o yemîni bir tarafa bırakıp zorla bir şey alamadım.”

Allah Teâlâ bunun üzerine Mîkâîl’i gönderdi. Mîkâîl (a.s.) yeryüzüne varınca arz Cebrâîl’e söylediğini Mîkâîl’e de söyledi. Mîkâîl de bir şey alamadan geri dönüp gitti. Allah bundan sonra İsrâfîl (a.s.)’ı gönderdi. O da bir şey alamadan geri dönüp giderek Cebrâîl ve Mîkâîl gibi, Allah’a hâlini arzetti. Allah bundan sonra ölüm meleği Azrâîl’i gönderdi. O, inince arz ona da:

“-Yarın ateşin nasîbi olacak bir şeyin toprağını almandan, seni gönderen Allah’a sığınırım!” dedi. Ölüm meleği Azrâîl:

“-Ben de emrettiği bir işte O’na karşı gelmekten O’nun izzetine sığınırım!” dedi ve arzın dört ikliminden kırk zirâ’ miktarı toprak alıp götürdü.

Yeryüzündeki toprakların muhtelif renklerde olmasından dolayı Âdemoğullarının renkleri ve özellikleri muhteliftir. İnsanların bir kısmı beyaz, bir kısmı siyah, bir kısmı kırmızı, bir kısmı yumuşak, bir kısmı serttir. Azrâîl’in alıp getirdiği bu toprağın her zerresi bir insan bedenine temel olmuştur. Her insan, evvelinde, toprağı nereden alınmışsa oraya defnolunur.

Sonra Azrâîl (a.s.) semâya yükseldi. Allah Teâlâ ona:

“- Sen tazarrû ettiğinde arza hiç merhamet etmedin mi?” buyurunca, Azrâîl:

“- Senin emrini onun tazarrû’undan daha üstün gördüm ya Rabbi.” dedi. Cenâb-ı Hakk:

“- Öyle ise sen Âdemoğullarının ruhlarını kabzetmekle vazîfelisin” buyurdu.

❀

Rivâyete göre Âdem (a.s.) dünyâ semâsından halkolundu. Adn cennetinde halkolunup

dünyâya oradan çıkarıldığı rivâyeti de vardır.

Hadis-i kudsî'de:

- *"Âdem'in çamurunu kırk sabah, yâni kırk gün kendi elimle yoğurdum."*[230] buyurulmuştur. Bu günlerden herbiri dünyâ senelerinden bir seneye eşittir. Orada onu kırk sene kadar bıraktı. Âdem'in çamuru son derece kurudu. Yâni *"salsâl"* oldu, pişirilmiş toprak, yâni *"fahhâr"* gibi dokunulduğunda ses verirdi. Allah Teâlâ onun üzerine otuz dokuz sene hüzün yağmuru, bir sene de sürûr yağmuru yağdırdı. Bu hikmete mebnî olarak Âdemoğullarının hüznü sürûrundan fazla olur. Fakat neticesi muhakkak sürûr olur. Nitekim denilmiştir: "Her bidâyetin bir nihâyeti, her zorluğun bir kolaylığı vardır. Zorluğun arkasından kolaylık vardır. Mutluyum ki bunu söyleyen Allah'tır."

Melekler, Âdem'in kalıbının yanından geçerlerken sûretinin güzelliğine, boyunun uzunluğuna taaccüb ederlerdi. O güne kadar onun sûretinin bir benzerini görmemişlerdi.

Bir gün de ona İblîs uğradı. "Sen hangi iş için yaratıldın?" diyerek eliyle vurdu. Cesedinin içini boş bulunca ağız tarafından girdi, arka tarafından çıktı. Beraberindeki meleklere dedi ki:

- Bu, içi boş olarak yaratılmış. Ne bir yerde sebât eder, ne de ele avuca gelir.

Sonra dedi ki: "Söyleyin bakalım, bu sizden üstün kılınırsa ne yaparsınız?" Melekler dedi ki: "Biz Rabbimize itâattan başka bir şey bilmeyiz." İblîs kendi kendine dedi ki: "Eğer ona, benden üstünlük verilirse asla itâat etmem. Ben, ondan üstün tutulursam, onu helâke sürüklerim. Nitekim: "Kurdun oğlu, yine kurd olur." denilmiştir. İblîs ağzında topladığı tükrüğünü Âdem'in üzerine tükürdü. Tükürük Âdem'in göbeği üzerine geldi. Allah Teâlâ Cebrâîl (a.s.)'a İblîs'in tükrüğünü Âdem'in karnından almasını emir buyurdu. Cebrâîl'in eliyle tükrüğü almasından göbek çukuru meydana geldi.

Allah, İblîs'in tükürüğü ile Âdem'in çamurundan oluşan karışımdan köpeği yarattı. Bu yüzden köpeğin üç hasleti vardır. Âdemoğlu ile ünsiyeti sever. Çünkü onun toprağındandır. Gecelerin büyük kısmında uyanık bulunur. Çünkü Cibrîl'in dokunmasıyla halkolunmuştur. İnsan ve diğer yaratıkları ısırır. Çünkü İblîs'in tükrüğündendir. Köpekte hıyânet asla yoktur.

Âdem cuma günü ikindiden sonra yaratıldı. Arzın yüzünden yaratıldığı için "Âdem" denildi. Çünkü onun toprağı yeryüzü toprağının her çeşidinden karıştırılmıştı.

Cenâb-ı Hakk, Âdem'e rûh nefhetmekle Âdem işitmeğe, görmeğe, konuşmağa, tanımağa başladı. Allah Teâlâ Âdem'e bütün esmâyı öğretti. Her şey hangi dilde, ne şekilde isimlenmişse, onu ta'lîm buyurdu.

Haberde nakledilmiştir ki, Allah Teâlâ, Âdem'e yedi yüz bin dil öğretti.[231] Âdem (a.s.) kıyâmete kadar gelecek evlâdlarının lisânıyla konuşabilme mu'cizesine sâhibti. Arapça, Farsça, Rumca, Süryânîce, Yunanca, İbrânîce ve diğer dillerle konuşurdu.

Bâzı müfessirlerin nakline göre Allah Teâlâ Âdem'e bin san'at öğretti ve buyurdu ki: "Evlâdına söyle, isterseniz dünyâyı bu san'atlarla kazanmaya çalışsın. Dini ve ahkâm-ı şer'iyyeyi vâsıta kılarak değil."

Âdem (a.s.), ticâretle Dâvud (a.s.) zırh yapmakla, Süleymân (a.s.) zenbil yapmakla

uğraşırdı. Zenbilcilikten kazandığından yerdi, beytü'l-mâldan yemezdi. Mûsâ ve Şuayb (a.s.) çobanlıkla, Peygamberimiz Muhammed (a.s.) da çobanlık ve ticâretle meşgul olmuştur. Efendimiz (s.a.) evlerinde bulundukları müddetçe ekseriyâ kendi söküğünü kendisi dikerdi. Nitekim hadiste buyrulmuştur ki: *"Erkeklerin iyilerinin işi terzilik, kadınların iyilerinin işi de yün eğirmektir."*[232] *Ravzatü'l-Ahyâr* isimli eserde böyle gelmiştir.

❀

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِؤُن۪ي
بِاَسْمَٓاءِ هٰٓؤُلَٓاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٣١﴾

31. Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklere arz edip: Eğer siz sözünüzde sâdık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.

Âyet-i kerîme'deki (كُلَّهَا bütün) lâfzı, Âdem'e sadece mahlûkatın isimlerinin değil, Allah'ın isimlerinin de öğretildiğini gösterir. Âdem (a.s.), mahlûkatın isimlerini bilmekle meleklerin secdesine lâyık olmuştur. Hak Teâlâ'nın isimlerini bilmesiyle ne gibi yüksek derecelere lâyık olacağı buna kıyâs edilerek düşünülmelidir. Sonra Allah Teâlâ isim verilen eşyâyı meleklere arzetti. Herhalde meleklere gösterilen eşyâ; özellikleri birbirine yakın guruplardan seçilmiş örnekler olmalıdır. İsim verilen eşyâya râci "onlar" anlamına gelen *"hüm"* (هُمْ) zamîrinin müennes değil de, müzekker olması, bu eşyâlar içinde akıl sâhibi varlıkların bulunmasındandır. Akıl sâhibi varlıklar, diğerlerinden üstün tutularak zamîr müzekker getirilmiştir.

" عرض "; muhâtaba, özelliklerini öğrenmesi için bir şeyi göstermek demektir. Hadis-i Şerif'te: *"O gün Âdem'in zürriyetini zerreler şeklinde arzetti."*[233] buyurulmuştur. Allah'ın Âdem (a.s.)'a eşyânın isimlerini öğreterek meleklere arzetmesinin hikmeti, onu taltîf etmek, bilmediği sırları ve gizli ilimleri öğretmektir. Meleklerin ve diğer varlıkların, ilimleriyle Âdem'e kafa tutmalarını önlemek için onu öğreterek mükerrem kılan Allah Teâlâ hazretleridir.

"Eğer sözünüzde doğru iseniz, bunların isimlerini bana söyleyin" diye Allah'ın meleklere hıtâb etmesi, onları azarlamak ve acziyetlerini göstermek içindir.

Muhâtaba aczini göstermek için yapamayacağı bir işi emretmeye *"hitâb-ı tâciz"* denir. Meselâ; her ne kadar imkânsız olsa da âhırette ressamlardan yaptıkları resimleri diriltmelerinin istenmesi, onların aczini ortaya koymak ve pişman olmalarını sağlamak içindir. Ne var ki o gün pişmanlık fayda vermeyecektir. "Meleklerin sözün"den murâd, onların halîfe olma husûsunda kendilerinin daha üstün olduğunu iddiâ etmeleridir.

Bu âyetin; tevhîd ilminden sonra öğrenilmesi gereken en önemli ilmin lisân ilimleri olduğuna işâret ettiği de söylenmiştir. Çünkü Âdem, lisân bilgisiyle meleklere üstünlük sağlamıştır. Âyet, aynı zamanda iddiâ edenin delîl getirmekle yükümlü olduğuna delâlet

eder. Çünkü melekler üstünlüklerini iddia ederek daha yaratılmadan insanın yapacağı fesadlar hakkında bilgi vermişlerdir. Ne var ki, eşyânın isimlerini bilmekte bile âciz kalınca yaptıkları işin mânâsız olduğunu anlamışlardır.

Ey iddiâ sâhibleri, dâ'vânız nerede? Ey mârifet sâhibleri, muhabbetiniz nerede? Ey muhabbet sâhibleri tâatiniz nerede?

Ebû Bekir el-Vâsıtî (k.s.) demiştir ki: "Kul Allah'ı tanırsa O'nu sever, O'nu sevince zikreder. Zikredince zikrin tadını alır. Zikrin tadını aldıktan sonra kulun başka şeylerle uğraşması mümkün değildir."

"Melekler kendilerine sorulan eşyâların isimlerini bilebildiler mi, yoksa bundan âciz mi kaldılar?" gibi akla gelecek bir soruya cevap olarak; âyet meleklerin şöyle dediğini bize bildiriyor.

❀

قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَاؕ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾

32. Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzîh ederiz, Senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin, dediler.

Sübhâneke lâfzı tevbeden önce kullanılan bir lâfizdır. Nitekim Yûnus (a.s.) لَا اِلٰهَ اِلاَّ اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنِّى كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ ***"Senden başka ilâh yoktur. Sen eksikliklerden uzaksın, yücesin, ben zâlimlerden oldum."*** (el-Enbiyâ, 21/87) Mûsâ (a.s.)' da: (سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ) ***"Sen yücesin, sana tevbe ettim"*** (el-A'râf, 7/143) diye *"Sübhan"* lafzını zikrederek tevbe etmişlerdir.[234]

"Seni tenzîh ederiz, öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur." demekle melekler acziyetlerini i'tirâf etmişlerdir. Âyet, meleklerin sorularıyla Allah'a itiraz maksadı taşımadıklarını, bilmediklerini öğrenmeye çalıştıklarını gösterir. Zira, kendi âlemlerine ve kabiliyetlerine uygun olmayan ilimlere sahib olmadıklarını, kabiliyetlerine uygun olan ilmi zâten Allah'ın kendilerine öğreteceğini söylemektedirler.[235]

Allah herşeyi öylesine bilir ki, ona hiçbir sır gizli kalmaz. Meleklerin cevaplarından *"Şüphesiz ben sizin bilmediklerinizi bilirim"* âyetinin mânâsını kavradıklarını anlıyoruz.

"Ve Hakimsin"; herşeyi hikmetle yaratırsın, hikmeti olmayan hiçbir iş yapmazsın. Âyet bunlardan başka şu noktaları da vurgulamaktadır:

1. Allah fazl ve ihsan sâhibi, kul ise nâkısdır.
2. Kul bilmediği konuda açıkça "bilmiyorum" demelidir.
3. Bildiği bir şeyi de saklamamalıdır.

❀

“Bilmiyorum demek, ilmin yarısıdır” denilmiştir. **Ebû Yûsuf**’a bir mesele sorulmuş o da “bilmiyorum” deyince; Soranlar:

“- Her gün beytü’l-mâldan şu kadar para alıyorsun, sonra da bilmiyorum,” diyorsun dediler. Onlara şöyle cevap verdi:

“- Ben sadece ilmim miktarınca ücret alıyorum, eğer cehâletim miktarınca alacak olsaydım dünyânın bütün malları yetmezdi.”

❀

Hikâye olunduğuna göre bir âlime minberde iken bir mesele soruldu. O da “bilmiyorum” dedi. “Minber câhillerin yeri değildir” denilince o: “Ben ilmim kadar, yükseldim, eğer cehâletim miktarınca yükselseydim semâya ulaşırdım.” dedi.

❀

قَالَ يَٓا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۚ فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۙ قَالَ اَلَمْ
اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۙ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ
وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

33. ***(Bunun üzerine:)*** **Ey Âdem! Eşyânın isimlerini meleklere anlat, dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca: Ben size, muhakkak semâvât ve arzda görülmeyenleri** ***(oralardaki sırları)*** **bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim? dedi.**

Bir rivâyete göre Âdem (a.s.)’a bir minber üzerine çıkarak, huzûrundaki meleklere isimleri öğretmesi emredildi. O da her şeyin anlamını önünde oturmakta bulunan meleklere anlattı.

Bunun üzerine Allah Teâlâ: *“Ben size göklerin ve yerin gaybıyla sizin açığa vurduklarınızı ve gizlediklerinizi bilirim, demedim mi?”* buyurdu. Âyetteki soru ikrâr içindir. Hak Teâlâ buyurmaktadır ki: “Sizin göklerde ve yerde ulaşamayacağınız sırları ancak ben bilirim.” Meleklerin açığa vurdukları: “Ya Rabbi yeryüzünde fesâd çıkaracak birini mi halîfe yapıyorsun?” sözüdür. Gizledikleri ise “Allah’ın kendine meleklerden daha sevgili bir varlık yaratmayacağı” zannıdır.

Âyetin bu kısmı, iki âyet önce geçen *“Şüphesiz ben sizin bilmediklerinizi bilirim”* âyetine dikkat çekmektedir. Allah, azametine delîl olması için bu âyeti daha kapsamlı bir biçimde getirmiştir. Çünkü meleklerin gökler ve yeryüzü hakkında gizli ve açık olarak bildiği her şey O’na mâlûm olduğu gibi, onların bilmedikleri de mâlûmdur. Âyet; hakîkatların kendilerine açıklanmasını beklemek yerine -ki bu onlar için daha iyidir- soru sordukları için melekleri azarlamaktadır. Âyetin işâret ettiği diğer noktalar da şunlardır:

1. İnsan, şerefli bir varlıktır.
2. İlim, ibâdetten üstündür. Zira meleklerin ibâdeti Âdem (a.s.)’ınkinden fazla

olmasına rağmen, halîfeliğe lâyık olamamışlardır.

3. Halîfe olabilmek için aranan temel şart, ilim sâhibi olmaktır.

4. Âdem (a.s.) ilmi sebebiyle meleklerden üstündür. Zira Allah ***"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"*** (ez-Zümer, 39/9) buyurmaktadır.

İlim, özü itibariyle daha şerefli olmakla birlikte, ilimle beraber ibâdet de gereklidir. Zira ilim ağaç, ibâdet meyve gibidir. Ağaç asıl olduğu için şerefli olmasına rağmen, faydalanılan kısım daldaki meyvadır.

Ebû Zerr (r.a.)'den rivâyet olunan bir hadiste; *"İlim meclisinde bulunmak bin rekât (nâfile) namazdan, bin hastayı ziyâretten ve bin cenâzeyi teşyî etmekten daha efdaldir"* buyurulmuştur. "Ya Rasûlallah Kur'ân okumaktan da mı efdaldir?" denilince Efendimiz: *"İlimsiz Kur'ân fayda verir mi?"*[236] buyurmuşlardır.

Nitekim *Mesnevî*'de şöyle gelmiştir:

Süleymân mülkünün mührü ilimdir.

Zâhir ve bâtın âleminin anahtarı da ilimdir.

Bir başka hadîsde şöyle buyurulmuştur: *"Babanın yüzüne, Kâbe-i muazzama'ya, Mushaf-ı Şerîf'e ve âlimin yüzüne bakmak ibâdettir. Bir âlimi ziyâret eden, beni ziyâret etmiş gibidir. Bir âlimle oturan benimle oturmuş gibidir. Kim dünyâda benimle oturursa Allah Teâlâ onu kıyâmet gününde de benimle oturtur."*[237]

Diğer bir hadiste de: *"Kim Allah'ın cehennemden âzâd ettiği kimselere bakmak isterse, ilim öğrenenlere baksın. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bir âlimin kapısına ilim öğrenmek için gelip gidenin her bir adımına Allah Teâlâ bir senelik ibâdet sevâbı verir. Her adımı için cennette bir şehir binâ eder, ilim öğrenmeye giden, yolda yürüdükçe yeryüzü ona devamlı sûrette istiğfâr eder, mağfiret olunduğu halde sabahlar ve mağfûr olarak akşama çıkar."*[238]

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de âyette geçen "isimler" üç kısımda incelenmiştir.

1-) Rûhânî ve melekût âleminin isimleri, melekler bu makamdadır. Melekler bu âlemin isimlerinin bir kısmını bildiklerinden ötürü bilmedikleri hakkında da haber verme kabiliyetine sâhibtir.

2-) Cismâniyet âleminin isimleri, meleklerin mertebelerinin bir alt derecesi olduğundan melekler bu âlemden haber verebilirler. Bize göre hayvanlar âlemi neyse, meleklere göre de cismâniyet âlemi odur. Hayvanlar âlemi, insanlık mertebesinin bir altı olup insanların bu âlemden bilgi vermesi mümkündür.

3-) İlâhî isimler, meleklerin mertebelerinin üzerinde olan isimlerdir. ***"Üstlerinden Rab'lerin***(in bir azâb göndermesinden)' ***den korkarlar"*** (en-Nahl 16/50) âyeti buna işâret eder. Ne Âdem (a.s.), ne de melekler, Allah'ın bildirdiği hâriç, bu âlemden haber veremezler. Çünkü bu âlem, gayb âlemi olup melekler ona yükselemezler. Zira Melekût âlemine âid olan melekler, Ceberût âlemi olan gayb âlemine yükselme gücüne sâhib değildirler. Cibrîl (a.s.)'ın Sidre-i Müntehâ'da "Eğer bir parmak ucu daha yaklaşırsam yanarım" dediği gibi, meleklerin belli bir makamları vardır. Bunu aşamazlar.

Âdem (a.s.)'a isimlerin bilgisi verilmiştir; çünkü onun rûhu, âlem ağacının tohumu, zâtı ise bu ağacın meyvesidir. Bundan dolayı Âdem (a.s.)'ın yaratılışı; âlemin yaratılışının kemâle ermesinden sonradır. Nasıl ki meyve, ağacın bütün kısımlarından geçerek en üstte yerini alıyorsa, Âdem (a.s.) da mevcûdât ağacının alt ve üst bütün kısımlarından geçmiş, bu kısımlardan kendisinin faydasına ve zararına olanları görmüştür. Sonra da Allah'ın kendisine verdiği ilimle zararlı ve faydalı şeylere uygun isimler vermiştir. İşte bu isimler, meleklerin bilmediği; Allah'ın Âdem'e öğrettiği isimlerdir. Âdem'in meleklere üstünlüklerinden biri de ona sadece mahlûkatın isimlerinin değil, Allah'ın isimlerinin celâl ve cemâl yönüyle bildirilmiş olmasıdır. Böylece insanın yaratılmış, rızka muhtaç, günahkâr, hatâ işler, tevbe edici, fayda ya da zarar görücü, zâlim ya da mazlûm oluşu karşısında Allah'ın yaratıcı, rızık verici, afvedici, günahları örtücü, fayda ve zarara mukabele edici, adâleti ve zâlimlerden intikam alıcı özelliği ortaya çıkmıştır. Bunlara bakarak geri kalanını siz kıyâs ediniz.

---

[228]. krş. *Müslim*, Îmân, 259

[229]. *Tirmizî*, Sıfatu'l-kıyâme, 54

[230]. *Irakî*, Muğnî, IV, 277 (Deylemî, İbn Mesûd'dan)

[231]. Bu ifâde kesretten kinâye olup, insanların kıyâmete kadar konuşacağı bütün dilleri ifâde eder.

[232]. *Deylemî*, hadis no:4097 Münâvî, IV, 361

[233]. *Tirmizî*, Kıyâmet, 47; *Müsned*, II, 179

[234]. *"Sübhan"* genellikle muzaf olarak kullanılan ve masdar yerine kâim bir isimdir. Eğer izâfet dışında kullanılırsa; "tesbîh" için ism-i alem olur. Sonundaki elif-nûn maddesi ve ma'rife oluşu sebebiyle gayr-i munsarıfdır.

[235]. (إلاّ ما علّمتنا) daki "mâ" masdariyedir. Senin bize öğrettiğin ilmin dışında ilmimiz yoktur demektir. (لا اله الا الله) cümlesinde olduğu gibi (لاعلم) mahallen merfûdur. "Şüphesiz sen alîmsin" cümlesindeki (انت) fasıl zamiri olup irabdan mahalli yoktur.

[236]. *Aclûnî*, I, 433

[237]. *Münâvî*, III, 460

[238]. *Aclûnî*, II, 290

İBLÎS SECDE ETMEDİ

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْل۪يسَۜ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ
وَكَانَ مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٣٤﴾ وَقُلْنَا يَٓا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ
وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَاۖ وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ
الظَّالِم۪ينَ ﴿٣٥﴾ فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا ف۪يهِۖ
وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ
وَمَتَاعٌ اِلٰى ح۪ينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّه۪ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِۜ اِنَّهُ
هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿٣٧﴾ قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَم۪يعًاۚ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ
مِنّ۪ي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
﴿٣٨﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا
خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

34. Hani biz meleklere *(ve cinlere)*: Âdem'e secde edin, demiştik. İblîs hâriç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu.

35. Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin *(Havvâ)* beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yeyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zâlimlerden olursunuz, dedik.

36. Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecâvüz ettirdi ve içinde bulundukları *(cennetten)* onları çıkardı. Bunun üzerine: Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır, dedik.

37. Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden bir takım ilhâmlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabûl eden ve merhameti bol olandır.

38. Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidâyet gelir de her kim hidâyetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler.

39. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennemliktir, onlar orada ebedî kalırlar.

❀

Secde emrinin tüm meleklere yönelik olduğu: "Meleklerin tümü secde ettiler" âyetinden anlaşılmaktadır. Secde itmînân ile tezellüldür.

Şerîat lisânında secde "ibâdet kasdıyla alnı yere koymak"tır. Şer'î açıdan secde edilen, aslında Âdem değil, Allah'tır. Allah Âdem'in şânını yüceltmek için onu

meleklerin kıblesi yapmıştır. Kelime mânâsıyla buradaki secde, meleklerin Âdem'e tevâzu ve saygı göstermeleridir. Kardeşlerinin Yûsuf'a secde etmelerinde de aynı mânâ kasdedilmiştir. Selâmlamak için yapılan secde câizdi, ancak Peygamberimiz (s.a.) Selman (r.a.) kendisine secde etmek isteyince: *"Hiçbir mahlûkun Allah Teâlâ dışında birine secde etmesi gerekmez. Şâyed bir kişinin diğerine secde etmesini emretseydim, hanımın kocasına secde etmesini emrederdim."*[239] buyurmuştur. Bu ümmetin selâmı, (السلام) lâfzıdır. *Dürer* adlı fıkıh kitabında belirtildiği gibi baş eğerek selâmlama mekruhtur. Çünkü bu Yahûdîlerin selâmlaşmasına benzer.

Bu âyet, Âdem'in meleklere isimleri bildirmesinden sonra inmiştir. Rivâyete göre Âdem (a.s.) yaratılınca melekler kendilerinin mi yoksa O'nun mu daha bilgili olduğu husûsunda şüpheye düştüler. Melekler cevap veremeyip Âdem verince Allah Teâlâ meleklere, Âdem'e secde etmeyi emretti. Böylece Âdem'in daha üstün olduğu anlaşılmış oldu. Meleklerin Âdem'e secde ile emrolunması Âdem'in de Allah'dan başkasına secde etmesinin yasaklanması Allah Teâlâ'nın bizlere bir lütfudur. Zira O, ***"Ne güneşe, ne aya secde etmeyin, onları yaratan Allah'a secde edin."*** (Fussılet, 41/37) buyurmaktadır. Böylece O, mukarreb melekleri bile bize secde ettirirken, bizi ancak kendine secde ettirmiş, bizi kendi hizmetine almıştır.

"Secde ediniz" emrine *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye* adlı eserde şu üç değişik mânâ verilmiştir:

1-) Ey melekler, siz Allah'a meleklik tabîatınız ve rûhâniyetiniz icâbı secde ediyorsunuz. Âdem'e secde etmekle de Allah'ın emirlerini şuûrla yerine getirmeyi öğreniniz.

2-) Âdem'e, hilâfeti sebebiyle kendine mahsûs üstünlüğüne ihtirâm için secde edin. Çünkü Allah Teâlâ onda tecellî eder. Ona secde eden, Allah'a secde etmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ, habîbî Muhammed Mustafâ (s.a.) hakkında ***"Sana bey'at edenler, ancak Allah'a bey'at etmiştir"*** (el-Feth, 48/10) buyurmaktadır.

3-) Âdem'in Hak katında terakkîsi için ona secde edin; çünkü onun ibâdeti, bu konuda yeterli değildir. Bu secdenin insana faydası iki şekilde olacaktır.

Birincisi; İnsan melekleri örnek alarak onlar gibi Allah'a ibâdet edecek, onlar gibi edeblenecektir. Şeytanın büyüklenip isyân ederek Allah katından kovulması gibi, lâ'netlenmiş bir duruma düşmeyecek, aksine melekler gibi makbûl, memdûh ve mükerrem olacaktır. Allah Teâlâ melekleri överek ***"(o melekler) Allah'ın buyruğuna karşı gelmez ve emredildiklerini yaparlar."*** (et-Tahrîm, 66/6)

İkincisi; Allah Teâlâ, insana olan sonsuz rahmet ve ihsânından dolayı itâat, tesbih ve hamd husûsunda melekleri onun yardımına göndermiştir. Onların insana himmet etmesini sağlamıştır. Allah Teâlâ: ***"Melekler de Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yerdekiler için mağfiret diliyorlar."*** (eş-Şûrâ, 42/5) buyurmaktadır.

Bu yüzden Allah Teâlâ, meleklere insanoğlu için secde etmesini, istiğfârda bulunmasını emretmiştir. Nûrdan yaratıldıkları için bütün melekler secde ettiler.

Efendimiz *“Melekler nûrdan yaratılmıştır”*[240] buyurmuştur. Nûr, tabîatı itibariyle itâat ve boyun eğmeye müsâiddir. Secde edenlerin ilki, Cebrâîl (a.s.) olup nebîlere ve hassâten Peygamberimiz’e vahiy indirme göreviyle taltîf edilmiştir. Sonra Mîkâîl, daha sonra İsrâfîl, ondan sonra da Azrâîl secde etmiş, diğer melekler bunlara tâbi olmuştur. Başka bir rivâyete göre ilk secde eden İsrâfîl’dir. Secdeden başını kaldırdığında, Kur’ân’ın baştan sona alnına yazıldığını, görmüştür. Allah’ın emrine uymada diğer melekleri geçtiğinden bu kerâmet kendisine ikrâm edilmiştir. (فَسَجَدُوا) lâfzının başındaki *“fâ”* meleklerin emre uyma husûsunda gösterdikleri sür’ate işâret etmektedir.[241]

Rivâyete göre melekler secde ettiğinde İblîs, Âdem’e sırtını dönerek secdeden kaçındı. Melekler yüz veya beşyüz sene secdede kaldılar. Başlarını kaldırdıklarında, şeytanın hâlâ Allah’ın emrine âsî olarak ayakta durmakta olduğunu gördüler. Şeytan yaptığına ne pişmandı, ne de secde etmeye niyetliydi. Bunu gören melekler, ikinci kez secdeye kapandılar. Ki Âdem’e olan secdelerini, bu kez Allah’a yaptılar. İblîs ise olanları seyretmekte, isyânına devam etmekteydi. Allah Teâlâ, bunun üzerine şeytanın sıfatlarını, şeklini, hâlini, herşeyini değiştirdi ve onu en çirkin şekle soktu. Bâzı âlimler İblîs’in yüzü maymun, vücûdu hınzır olan bir hayvan şekline sokulduğunu söylemektedirler. Meleklikten çıkarılıp hayvan sûretine sokulan İblîs’in aslında nesli olmaması gerekirdi. Ancak, İblîs kıyâmet gününe kadar mühlet istediği için, neslini devam ettirme imkânı verildi. Böylece şeytan, ***“Bir kavim kendini değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez”*** (er-Ra’d, 13/11) âyetinin hükmünün mazharı oldu.

Haberde nakledildiğine göre Allah tarafından şeytana: “Âdem’in kabrine secde et tevbeni kabûl edeyim, günahını affedeyim”, denir. O da: “Ben Âdem’in kendisine secde etmemişken şimdi onun kabrine ve cesedine mi secde edeyim?” der.

Başka bir haberde nakledildiğine göre; Allah Teâlâ her yüz bin senenin başında İblîs’i cehennemden Âdem’i de cennetten çıkarır, İblîs’e Âdem’e secde etmesini emreder. İblîs bundan yüz çevirince onu tekrar cehenneme atar.[242]

Böylece İblîs, kendisinin Âdem’den daha üstün olduğuna inanarak Allah’ın emrine âsî olduğundan kâfirlerden oldu. Durumun böyle olacağını Allah ezelî ilmiyle bilmekteydi.

İblîs’in kâfir olması sâdece emre âsî olmasından değil, aynı zamanda kibirlenmesindendir. Allah Teâlâ’nın: ***“Ey iblîs! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir? Böbürlendin mi yoksa yücelerden mi oldun”*** (Sâd, 38/75) sorusuna İblîs: ***“Ben O’ndan (Âdem) daha hayırlıyım”*** diyerek cevap vermiştir.

Ehl-i sünnet’e göre, bedbaht kimsenin mesûd ve bahtiyar olması da bunun aksi de mümkündür. Bir kâfir, Müslüman olduğunda o ana kadar geçmiş günahları affedilir. Allah korusun, bir Müslüman da küfre düşecek olursa o ana kadar işlediği bütün amelleri boşa çıkar. O gün Allah’ın, İblîs’den başka kâfir olmadığı halde, İblîs’in *“kâfirlerden”* olacağını söylemesi ilm-i ilâhî îtibâriyledir. Zira Allah ileride başka kâfirlerin de olacağını bilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ’nın Âdem ve Havvâ’ya

“zâlimlerden olursunuz” buyurması ileride zâlimlerin olacağını belirtmektedir.

Âyetten şu mânâlar anlaşılmaktadır:

1. Kibirlenmek, büyüklenmek kötü bir şeydir. Çünkü kibir sâhibini küfre götürür.
2. Allah’ın emrine uymaya, sırrını araştırmayı terketmeye teşvîk vardır.
3. Emir, vücûb ifâde etmektedir.
4. İnsanın mü’min veya kâfir olması, ölümü ânındaki durumuna göredir. Zîrâ hüküm, ölüm ânındaki son nefese göredir.
5. Hâl böyle olunca insan, itâat ve ibâdete koşmalıdır; zîrâ insana yaratılış gâyesi olan işler kolaylaştırılmıştır. Özellikle ömrün sonunda amel defterinin sâlih amellerle kapanması için çok çalışmak gerekir.

❀

Râbiatü’l-Adeviyye, Süfyân Sevrî’ye şöyle demiştir: “Ey Süfyân, günlerin sayılıdır. Bir gününün geçmesi senden bir parçanın kopması gibidir. Bir parçan gidince, bütünü de gidebilir. Sen bunları biliyorsan, ona göre amel et, ibret al! Dirhemim, dînârım, malım, makamım elden gitti deme, bilakis bir günüm geçti, acaba nasıl bir amel işledim de! Zira ömür günlerle tükenir.”

❀

Bir âbid şöyle der: “Üzüntüm, hüzün yurdu olan şu dünyâya değil. Ben uykuda geçirdiğim gecelere, oruçsuz geçirdiğim günlere, gafletle geçirdiğim zamanlara üzülüyorum.”

Alâ ibn Ziyâd’dan şöyle bir rivâyet gelmiştir: Dünyâ günlerinden herbiri insana şöyle seslenir: “Ey insanlar, ben yeni bir günüm ve benim içimde yapılan herşeye şâhidim. Ben gittim mi, kıyâmete kadar bir daha geri dönmem. Peygamberimiz (s.a.)’e: “İnsanların en hayırlısı kimdir ey Allah’ın Rasûlü?” diye sorulduğunda, *“Ömrü uzun, ameli güzel olandır”* şeklinde cevap vermişlerdir. “İnsanların en şerlileri kimlerdir?” denilince *“Ömrü uzun, ameli kötü, şerrinden korkulan ve hayrı umulmayan kimselerdir”*[243] buyurmuşlardır.

Hasan Basrî arkadaşlarına şöyle demiştir: Ey ihtiyarlar topluluğu zirâat mahsûlü olgunlaşınca ne olur” Arkadaşları: “Hasad edilir” demişlerdir. Bu sefer gençlere: “Ey gençler! Bazen zirâat mahsûlü daha olgunlaşmadan bir âfet gelir, hepsini helâk eder” buyurmuştur. Bir şâir şöyle der:

Dikkat et! Ölmeden önce ölüme hazır ol!
Çünkü ihtiyarlık, ecelin beşiğidir.
Yolculuk kesinleşmiştir, sen de işi ciddîye al.
Zira göçebenin levâzımâtı yanında olur.

Hasan Basrî der ki: “Ey Âdemoğlu, bir yılın kaygısını bir güne yükleme. İçinde bulunduğun gün sana yeter. Bir sene daha ömrün varsa, Allah rızkını verecektir. Şâyed o

kadar ömrün yoksa Allah'dan faydalanamayacağın şeyi istemiş olursun."

Ebu'd-Derdâ (r.a.) Peygamberimiz (s.a.)'den şöyle rivâyet etmiştir: *"Güneş doğarken ve batarken, görevli iki melek insanların ve cinlerin dışında bütün varlıkların duyabileceği bir sesle yeryüzüne seslenirler. Güneş doğarken: Ey insanlar, Rabbinize koşun; az da olsa mikdar-ı kâfî olan şey, çok fakat meşgul edenden daha hayırlıdır derler. Güneş batarken de: "Allah'ım infâk edenin malını çoğalt, cimrinin de malını telef et"* diye duâ ederler.

Mesnevî'de gelmiştir:

Hakk rızâsı için ekmek verirsen sana ekmek verirler.

O'nun için can verirsen, sana onun yerine can verilir.

❀

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ
شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٥﴾

35. Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin *(Havvâ)* beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yeyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zâlimlerden olursunuz, dedik.

Kurtubî Tefsîri'ne göre Allah Teâlâ şeytanı cennetten kovduktan sonra, Âdem'e cennete yerleşmesini ve orayı kendine mesken edinmesini emretmiştir. Çünkü cennet sükûn yeridir. Burada sükûn, hareketin zıddı olan durgunluk anlamında değil, istikrâr bulmak mânâsındadır.

Kişi hanımına zevc veya zevce diyebilir, ancak *Ebu'l-Leys Tefsîri'nde* de denildiği gibi; zevc daha fasîhdir. Allah Teâlâ; ikamet husûsunda erkeğin asıl olmasından dolayı başlangıçta Havvâ'ya hıtâb etmemiş onu Âdem'e tâbi kılmıştır.

Âyette geçen "Cennet" üzerinde ihtilâf olunmuştur. Müfessirler cennetin "mükâfat yurdu" olduğunda icmâ etmiştir. Kur'ân'da inmek mânâsına geçen *"hübût"* kelimesini de "Bu bahçeden Hindistan'a intikal etme" şeklinde tevil etmişler ve buna (اِهْبِطُوا مِصْرًا) âyetindeki "şehre giriniz" (el-Bakara, 2/61) mânâsına gelen *"hübût"* emrini, delîl göstermişlerdir. Ancak bize göre bu delîl, pek sağlam değildir. Çünkü hübût kelimesi, kendi mânâsında kullanılması imkânsız olduğunda intikal mânâsına tevil edilebilir. Âdem'in cennetten hübûtunda ise te'vîle gerek yoktur.

Hz. Havvâ'nın, Âdem (a.s.)'in cennete girişinden önce mi yoksa sonra mı yaratıldığı husûsunda ihtilâf vardır. İbn Abbas (r.a.)'den gelen rivâyete göre Allah Teâlâ, meleklerden bir ordu göndermiş; Âdem ve Havvâ'yı yâkut, inci ve zümrüdlerle süslü altın bir döşek üstünde cennete taşımışlardır.

Abdullah İbn Mesûd'dan Havvâ'nın cennette yaratıldığına dâir rivâyet de şöyledir:

Cennetin yaratılmasından sonra oraya yerleşen Âdem (a.s.), önceleri tek başına yaşamaktaydı. Allah Teâlâ onu uyutarak sol tarafından bir kaburga kemiğini aldı ve yerine et doldurdu. Bu kemikten Havvâ anamızı yarattı. Ancak bâzı âlimler, Havvâ'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını kabûl etmemişlerdir. Onlara göre bu durum Âdem'in eksik olması demektir. Peygamberlerin ise eksik olması câiz değildir. Buna karşılık biz de şunu deriz: Görünüşte bu Âdem (a.s.) için eksilme ise de aslında onun mânen tamamlanmasıdır. Çünkü Âdem (a.s.) onunla yalnızlıktan ve üzüntüden kurtulmuştur. Allah Teâlâ Havvâ'yı, Âdem'e sükûnet vesîlesi kılmıştır.

Âdem (a.s.) uyandığında Havvâ vâlidemizi başucunda oturuyor buldu. Ona "Sen kimsin?" dedi. Havvâ vâlidemiz: "Ben bir kadınım dedi." "Niçin yaratıldın?" diye sordu. O da: "Senin benimle ve benim de seninle sekînete erip huzûr bulmamız için" cevâbını verdi. Melekler Âdem (a.s.)'e onun ismini sordular. O da: "Havvâ" dedi.

Havvâ'nın bir canlıdan yaratıldığı veya bütün canlıların aslı olduğu veyâhud da çenesinde veya dudağında siyaha yakın bir kırmızılık bulunmasından dolayı Havvâ adını aldığı rivâyet edilir. Yeryüzünün yüzey tabakasından yaratıldığı için ilk insana "Âdem" ismi verildiği gibi, erkekten yaratılan Havvâ'ya da *"mer'e"* (kadın) denmiştir. Havvâ 997 yıl yaşamış, Âdem (a.s.)'dan yedi yıl yedi ay sonra ölmüştür.

Allah Teâlâ, annesiz olarak Havvâ vâlidemizi, babasız olarak da Îsâ (a.s.)'yı yaratmıştır. Bu ikisinin dışında kalanlar bir anne ve bir babadan meydana gelmişlerdir. Bunlar Hz. Âdem'in çocuklarıdır. Ancak Hz. Âdem'i annesiz ve babasız olarak yaratmıştır. Yaptığı işlerle akıllara durgunluk veren Allah'ın şânı ne yücedir.

Havvâ anamız boş yere yaratılmamıştır. Onunla Âdem (a.s.)'in yalnızlığı giderilmiş, kıyâmete kadar insan neslinin devamı sağlanmıştır. Böylece peygamberlerin ve dinlerin gönderilmesi mümkün olmuştur.

Evlilikte dînî, dünyevî ve uhrevî pekçok faydalar vardır. Allah Teâlâ Kur'ân'da sadece evli peygamberleri zikretmiştir. Yahyâ (a.s.) sünneti yerine getirmek ve evliliğin fazîletinden mahrûm olmamak için evlenmiş, fakat kendi şerîatınca azîmeti tercih ederek hanımıyla cimâ etmemiştir. Bu yüzden Allah Teâlâ onu *"Hasûr"* (iffetli) sıfatıyla övmüştür.

el-Eşbâh'da der ki: Âdem (a.s.) devrinde meşrû kılınıp günümüze kadar devam eden ve cennette de devam edecek îmân ve nikâh dışında bir başka ibâdet yoktur. Evlinin bekâra olan üstünlüğü, mücâhidin evinde oturan kimseye olan üstünlüğü gibidir. Evli kimsenin bir rekât namazı, bekârın yetmiş rekâtından daha fazîletlidir. Bütün bunlar, evliliğin neslin devamı için gerekli olmasından ve insanı zinâdan korumak keyfiyetinden kaynaklanmaktadır.[244]

Sa'dî şöyle der:

Ey akıllı kişi, hâmile kadınlar,
Doğum zamanı, eğer yılan doğursalar
Akıllılar nezdinde daha güzeldir
Yüzsüz çocuk doğurmaktan.

“Cennet meyvalarından istediğiniz zaman her yerde bol bol yeyin” meyvalar bitecek diye sıkıntıya düşmeyin, Allah Teâlâ yasak ağaçtan yemek için bahâne bulamasınlar diye, onlara her türlü nimeti bol bol sunmuştur. Allah Teâlâ: “yeme emrini” her ikisine birden yöneltmiştir. Yerleşme ve ikamet husûsunda Âdem (a.s.) asıl olduğu için önceki âyette Havvâ O’na tâbi kılınmıştı, yeme-içme husûsunda ise Havvâ vâlidemiz asıldır. Bu yüzden âyetteki emir ikisine de yöneltilmiştir. Allah Teâlâ’nın Âdem (a.s.)’i halîfe olarak seçmesine ve şerefli kılmasına rağmen, yemeyi emretmesinin hikmeti, onun mahlûk olduğunu hatırlatmaktır. Mahlûk olana yaraşan başkalarıyla kaynaşmak ve ihtiyaçlarını gidermektir.

Sadece şu ağaca yaklaşmayın; yâni ondan yemeyin. Eğer yasaklanan şey ağaca yaklaşmak olsaydı (تقربا) fiilin *“râ”*sı ötreli olurdu. Sonuncu takdîre göre âyet *“Şu karşınızda duran ağaca yaklaşmayın”* mânâsına gelir. Allah Teâlâ, direk olarak “ağaçtan yemeyin” yerine *“ona yaklaşmayın”* buyurarak bu yasağa uyulmasının ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Sûfîlerce meşhûr olan görüşe göre *“şecere”*den maksad, buğday ve buğday başağıdır. Çünkü insanoğlunun beslenmesinde en önemli rol ona âiddir. Buğday başağının tazeyken rengi çok güzeldir, ürünü olan un, baldan tatlı, kardan beyaz, köpükten daha yumuşaktır. Allah Teâlâ başağı insanoğluna rızık olarak vermiştir.

Âdem (a.s.)’in buğday başağı yediğinden onun zirâatiyle imtihan olunduğu rivâyet edilmiştir. Başka bir rivâyete göre Âdem (a.s.) üzüm yemiş, bu yüzden ondan yapılan içki haram kılınmıştır. Bu ağacın incir ağacı olduğu da söylenmiştir. Kesin bir nass olmadığı için bu ağacın ne olduğunu tayin etmemek evlâdır. Eğer bu ağaçtan yerseniz zâlimlerden olursunuz. Âyetin bu kısmını (ولا تقربا) lâfzına atıf edersek mânâsı: “Bu ağaca yaklaşmayın ve zâlimlerden olmayın” demektir. İ’râbı da meczûm olur. Eğer âyeti (ولا تقربا) nehyine cevap kabûl edersek mânâ şöyle olur: “Bu ağaca yaklaşmayın, eğer yaklaşırsanız zâlimlerden olursunuz.” Bu ağaçtan yiyenler Allah’ın yasağını çiğnemişler ve onun koyduğu sınırları aşmışlardır. Bu yüzden, diğer birçok nîmetten mahrûm kalmışlardır.

Bâzı mânâ ehli (وَلَا تَقْرَبَا) emrinin; Âdem (a.s.)’ın bu hatâyı işleyerek cennetten çıkarılacağına işâret olduğunu söylemişlerdir. Çünkü cennette ebedî olarak kalacak kimseye hiçbir şey yasaklanmaz ve mahzurlu görülmez. Zâten ***“Muhakkak yeryüzünde bir halîfe yaratacağım”*** (el-Bakara, 2/30) âyeti bu görüşü desteklemektedir.

Şeyh Necmeddin (k.s.) bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: Allah Teâlâ’nın Âdem’e olan bu hitâbı, onu imtihan içindir. O’nun ağaçtan yemesini yasaklaması, bir çeşit nazlanmadır. Âyetteki ağaç muhabbet ve mağfiret ağacıdır. Allah Teâlâ bu ağacı yasaklamakla Âdem’de bir merakın uyanmasına vesîle olmuştur. Çünkü insanoğlunda yasaklara karşı aşırı bir düşkünlük ve merak vardır. Neticede Âdem (a.s.) ağaçtan yemiştir. Böylece hilâfetin ve muhabbetin sırları ortaya çıkmıştır. Allah’ın Gaffâr, Settâr, Tevvâb gibi cemâl sıfatları ile Kahhâr gibi celâl sıfatları tecellî etmiştir. Velhâsıl Allah Teâlâ, Âdem’in ağaçtan yiyeceğini bildiği halde, ona yemeyi yasaklaması, onun işlediği

günahtan tevbe ederek temizlenmesini ve sevgisine lâyık olmasını sağlamıştır. Çünkü Allah, Kur'ân'da tevbe edenleri ve temizlenenleri sevdiğini (el-Bakara, 2/222) haber vermektedir.

Unutarak yasağı çiğneyen Âdem (a.s.)'a Allah Teâlâ tevbe etmeyi nasîb etmiş ve bu pişmanlıktan muhabbet hâsıl olmuştur. Muhabbet sâyesinde de onun temizlenmesine imkân sağlamıştır. Nitekim bir hadîsde; *"Allah bir kulu severse ona günah zarar vermez"*[245] buyrulmuştur. Yâni Allah, o kula pişmanlığı ve tevbeyi nasîb eder. İşlenilen hatâ dolayısıyla insanın derecesi artıyorsa buna "tenzîhî zelle" denir. Âdem (a.s.)'ın yaptığı hatâdan dolayı itâba uğraması, iyilerin hasenâtı, mukarreblerin seyyiâtı kabilindendir.

Celvetiyye tarîkatının pîri **Hüdâyî** (k.s.): "Allah'ın kullarını cennete çağırmasını şöyle tevil etmiştir. Âyetteki cennet Âdem'in vücûdundaki ruhdur. Âdem kalb, eşi Havvâ ise nefstir. Sanki Allah Teâlâ, kalb Âdemiyle nefs Havvâ'sının itâat ve ibâdetle rûh cennetine yükselmelerini istemektedir. Allah'ın onlara yemesini emrettiği şey mârifettir. Çünkü kalb makamı, mârifet makamıdır. Âyetin: *"Dilediğiniz her yerde"* kısmından anlaşılan hayırlı ve sâlih amellerden istenilenlerin nâfile olarak yapılmasıdır. Allah Teâlâ'nın yasakladığı ağaç ise "emre muhâlefet" ağacıdır. Bu yasak, sadece Âdem ve Havvâ için değil, bütün kullara şâmildir. Kul, ibâdet ve tâatla Allah'a yaklaşmaya çalışmalı, insanı helâk eden dînî emirlere muhâlefetten kaçınmalıdır. Nitekim *Mesnevî*'de şöyle gelmiştir:

İbâdet ve tâatın acı ilâcını iç,
Ta ki sabır içinde kerem güneşi olasın.
Gayret et ki nûr, sende parlasın
Böylece sana sülûk ve hizmet kolay gelsin
Kalb aynan da temizlenip parlasın.
Tâat ve ibâdetten sîneye safâ gelsin

❀

فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِۖ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ
لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ وَلَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ ﴿٣٦﴾

36. Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecâvüz ettirdi ve içinde bulundukları *(cennetten)* çıkardı. Bunun üzerine: Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır, dedik.

"Zelle", ayağı kaymak, *"İzlâl"* ise ayağını kaydırmak, demektir. Zelle; insanın bilmeyerek hatâya düşmesidir. Âdem ile Havvâ'nın düştükleri duruma *"zelle"* denilmiştir. Çünkü onlar, vesvese ve aldanma sonucunda bu hatâya düşmüşlerdir.

"Şeytan kâfir olduğu halde, cennete nasıl girmiştir?" gibi bir soru akla gelebilir. Şeytan melekler gibi, Allah'ın bir mükâfâtı olarak cennete giremez. Ancak Âdem'e

vesvese vermesi için cennete girmesine izin verilmiştir. Zira Âdem'in imtihan edilmesi için şeytan gerekliydi.

Şeytan, Âdem ve Havvâ'nın cennette sâhib oldukları nimetlerden mahrûm kalmasına sebeb olmuştur. Şeytanın amacı sadece onları cennetten çıkarmak değil, kendisi gibi onları da Allah'ın gözünden düşürmekti. Ancak *"Allah onların tevbesini kabûl etti ve onları doğru yola ulaştırdı"* âyetinden de anlaşıldığı gibi, şeytan bu maksadına ulaşamamıştır.

Şeyh Sadreddin (k.s.) *el-Fükûk* adlı eserinde şöyle der: ***"Rabbimiz sırf melek olursunuz ve ebedî kalanlardan olursunuz diye, sizi bu ağaçtan menetti, başka bir sebebten değil."*** (el-A'râf, 7/20) Şeytanın bu sözlerini Âdem ve eşi doğruladılar. Ancak burada çözemediğim iki nokta var. Bu konuda zâhir âlimleri olsun, bâtın ilim sâhibleri olsun, kimse bana doyurucu cevap veremedi. Üstelik bu iki noktaya dikkati çeken de olmadı. Âdem (a.s.) meleklerin secdelerine mazhar olmasının, ilimce onları geçmesine ve hilâfete lâyık olmasına rağmen, nasıl olur da şeytanın sözlerine aldanır, şeytanın: *"Rabbiniz melek olmayasınız diye size bu ağacı yasakladı"* şeklindeki lâflarına kanabilir?

İkinci olarak cennete giren bir daha çıkmayacaktır. Cennetin nimetleri devamlıdır, hadd-i zâtında ebedîdir. Bu delillerden açıkça anlaşıldığı gibi bu cennet, genişliği arz ve semâvât kadar olan yedinci gökte bulunan, yüksekliği Rahmân'ın Arşına kadar uzanan cennet değildir. *"Bitmez, tükenmez bir lütuftur"* âyetinden de anlaşıldığı gibi, bu cennetin nimetleri, dâimî olup ölüm gibi herhangi bir sebeble kesilmez. Bu cennete giren kimse onun nimetlerinin geçici olmayacağını orasının ebedîlik yurdu olduğunu bilir. O halde Âdem ile Havvâ'nın durumu Allah Teâlâ'nın haklarında şöyle buyurduğu Benî İsrâîl'in durumu gibidir. ***"Daha iyiyi daha kötü olanla değiştiriyor musunuz? O halde şehre inin. Herhalde istedikleriniz orada vardır."*** (el-Bakara, 2/61) Âdem ile Havvâ ve İsrâîloğulları'nın davranışlarının benzerlik göstermesinden dolayı Allah Teâlâ, Bakara Sûresi'nde Âdem ile Havvâ'nın kıssasından sonra İsrâîloğulları'nın kıssasını getirmiştir. İki hâdisenin arasından çok uzun bir zaman dilimi geçmesine rağmen, Kur'ân'ın bu benzerliği dikkate alması O'nun sırlarındandır." **Konevî**'nin sözleri burada sona erdi.

Sorulacak olursa ki: "Allah Teâlâ'nın insanı cennette yaratıp oradan dünyâya göndererek insan neslini sınamasının hikmeti nedir?" Bu soruya değişik şekillerde cevap verilebilir:

Nimetlerin kadrini yüceltmek kulluk gereğidir. Eğer insan nesli cennette yaratılmış olsaydı, onun değerini takdîr edemezdi. Nimetler şükredilsin diye verilir. Dünyâdan sonra yaptıklarının karşılığı olarak cennete gidenler ise artık sâhib oldukları nimetlerin zevâlinden emîn olurlar. İnsan neslinin dünyâda yaratılmasının bir sebebi de iyi ile kötünün; itâatkâr olan ile celâl sıfatı gereği muhâlif olanın birbirinden ayrılması içindir. Çünkü cennette celâl sıfatları tecellî etmediğinden kötülükler olmayacaktı. İnsanda celâl sıfatlarının tecellî etmemesi ise iyi ve kötü tabîatlı kimselerin birbirinden ayırt

edilmemesine sebeb olacaktı. Bu yüzden insanoğlu dünyâda yaratılmıştır.

Allah Teâlâ'nın celâl ve cemâl olmak üzere iki tür kemâl sıfatı vardır. Melekler hakkında olduğu gibi, Allah cennette de celâl sıfatı ile tecellî etmez ve böylece kemâl sıfatlarının yarısı olan celâl sıfatları gizli kalırdı. Bu yüzden insanoğlu dünyâda yaratıldı; isyan etti de Allah tevbesini kabûl etti. Böylece Allah Teâlâ'nın celâl ve cemâl sıfatlarının mazharları zuhûr etmiş oldu.

Bundan sonra insan artık tam ve kâmil olarak cennete girmeye hak kazandı. Ayrıca Allah Âdem'in soyundan Kâinât'ın efendisinin ve diğer peygamberlerle evliyâ ve ehl-i îmânın zuhûrunu takdîr buyurdu. İnsan fitrat mayası ile mayalandıktan sonra, nasîbi olanların tekrar girebilmesi için cennetten çıkarıldı.

Şeyh-i Kâmil ve **Mükemmil**'in sâhasında tek olan *Keşfü'l-Künûz ve Hallü'r-Rumûz* adlı eserinin hâmişinde de şöyle der: Ayasofya câmiinde va'z kürsüsünde Efendim Nûreddinzâde'ye yöneltilmiş bir mülhide âid soru kâğıdı buldum. Soru Hoca **Hâfız Şîrâzi**'nin şu şiiriyle ne kasdedildiğiyle ilgiliydi:

Ben, Firdevs'de yaşayan, bir melektim.
Âdem, beni oradan bu harâb dünyâya getirdi.

Şeyh, bu soruyu şöyle cevaplandırdı: "Sen, sulbünde fesâd ve dinden sapma istidâdı olduğu için Âdem'i cennetten çıkarttın. Eğer babamız Âdem cennetten çıkarılmasaydı, mülhidler ve fâcirler cennette kalırdı ki gayretullah böylelerinin cennetten çıkarılmasını gerektirmiştir.

Ebû Medyen'e (k.s.) "Âdem'in cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilişinin hikmeti ve yasak meyveden (ağaçtan) yemesinin sebebi soruldu. Ebû Medyen şu cevâbı verdi: "Eğer babamız Âdem, neslinden Hz. Muhammed (s.a.) gibi bir zâtın çıkacağını bilseydi, Muhammedî kemâlin bir an önce zuhûru için, bırak o ağacın meyvasını, kendisini bile bütünüyle yerdi."

Halîlü'r-Rahmân İbrâhîm Peygamber, Allah Teâlâ'ya Âdem'i niçin cennetten çıkardığını sordu. Allah Teâlâ: "Ey İbrâhîm! Sevgilinin cefâsının şiddetli olduğunu bilmiyor musun?" buyurdu.

Tarîkatımız Celvetiyye'nin merkez şeyhi **Üftâde** Efendi; Âdem (a.s.)'ın cennetten çıkışının hikmeti hakkında şunları söylemiştir. Âdem (a.s.) kendi mertebesinden daha yüksek bir mertebe gördü ve Allah Teâlâ'dan ona ulaşmayı diledi. Kendisine "Ey Âdem, bu makama ancak gözyaşı ile ulaşılır. Cennet ise ağlama yeri değildir, sevinç yeridir" denildi. Bunun üzerine Allah katındaki derecesini yükseltmek için dünyâya inmeyi taleb etti. "İyilerin iyilikleri, mukarreblerin eksiklikleri kabilindendir" sözü gereğince ondan sâdır olan hatâ, derecesinin kendisinden istenene nisbetle aşağı olmasındandır. Hüdâyî'nin *Vâkıât'ında* böyle yazılıdır.

Şeyh Necmeddin ise, bu konuda şunları söylemiştir: Âdem (a.s.) meleklerin secdesine mazhar olmuş, mükerremlik tâcıyla şereflendirilmiş, saâdet elbisesi giydirilmiştir. Beline yakınlık kemerini, boynuna ülfet gerdanını takınmıştır. Her an

kendisine şu nidâ gelirdi: “Yâ Âdem! Kazâ gelince fezâ daralır.”
Mesnevî’de şöyle gelmiştir:
Hükm-i kazâ gelince insanın tedbîri boşa gider,
Zîrâ tutulmakla güneşin yüzü kararır.

Şeytan, Âdem ile Havvâ’nın ayaklarını kaydırdı ve bulundukları cennetten onları çıkardı. Âdem (a.s.)’ın ayağını ilâhî takdîr güzel bir plan ile kaydırmıştır. Âdem’i içinde bulunduğu rahatlık, sevinç, yakınlık, vuslat gibi nimetlerden çıkarıp zorluk, üzüntü, firkat ve uzaklığa atmıştır. Meyveden yemeden önce Âdem (a.s.) cennette herşey ile yakın bir ilişki içindeydi. Bu yüzden ünsiyet ve yakınlık mânâsına gelen “insan” ismiyle isimlendirilmiştir. Âdem (a.s.) muhabbet ağacından yedikten sonra herşeyden uzaklaştı. Allah dışında herşeye uzak oldu. Muhabbetin şartı *“Mahbûb”* dışında herşeye uzak olmaktır. Allah Teâlâ, kendisine ibâdette şirk kabûl etmediği gibi, sevgi husûsunda da şirk kabûl etmez. Bu yüzden Allah Teâlâ Âdem’i cennetten çıkarmıştır.
İbrâhîm (a.s.) da ilkin değişik varlıklara ***“Bu benim rabbim”*** demiştir. Daha sonra dostluk meyvesinden yiyince: ***“Ben batanları sevmem, ben sizin ortak koştuklarınız*** (ilâhlar)***dan berîyim. İyi bilin ki onlar benim düşmanlarımdır, ancak âlemlerin Rabbi*** (benim dostumdur)***”*** (el-En’âm, 6/76) demiştir.
Nasıl ki Yûsuf (a.s.)’ı kardeşleri kuyuya atıp yalandan gömleğindeki kanı gösterip suçu kurda yıkmışlarsa, Âdem (a.s.)’ın kıssasında da şeytan aynı durumdadır. Zavallı şeytan kendine verilen rolü oynamış, yalandan nasîhatlarla Âdem’e yol gösteriyormuş gibi davranarak ilâhî kaderin tahakkukuna sebeb kılınmıştır.
“Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz” Âdem ile Havvâ insan neslinin aslı olduğu için Allah Teâlâ onlara çoğul sîgasıyla *“inin”* emrini verdi. Başka bir kavle göre *“inin”* emrine beş varlık[246] muhâtab olmuştur. Bunların beşincisi Tâvus kuşudur. Bu emir beş şahsı aynı anda içine almasına rağmen, dünyâya inmeleri farklı zamanlarda olmuştur. Şeytan lâ’netlendiği zaman inmiştir. *“İniniz”* emri, Âdem ile Havvâ’nın ebedî ve yukarda bir cennette yaşadıklarına işâret etmektedir. Zira bu *“hübût”* emri, yukarıdan aşağıya inmeyi ifâde eder.

❀

Kurtubî, Âdem (a.s.)’in yeryüzüne indirilişinde değişik hikmetler olduğunu söylemiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: İnsan neslinin devam etmesi ve bunlara çeşitli mükellefiyetler yüklenerek imtihan edilmesi. Zira cennet teklif ve imtihan yeri değildir. Neticede ağaçtan yemeleri sebebiyle Âdem ve Havvâ cennetten çıkarılmış, böylece Âdem (a.s.)’in halîfe olması mümkün olmuştur. Allah Teâlâ **“Muhakkak ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım”** (el-Bakara, 2/30) buyurmuştur. Şüphesiz Allah dilediğini yapar.
Keşfü’l-künûz adlı esere göre de Âdem’in yeryüzüne indirilmesi, ilâhî takdîrin bir gereğidir. Bu iniş, insanların imtihan edilerek iyi ve kötülerin ayırdedilmesi içindir.

Müfessirlerin çoğu *“ininiz”* emrinde istihfâf (mânevî derecelerin düşmesi) olduğunu söylemişlerse de yukarıdaki görüş en doğru olanıdır.

Kazâ ve Kader risâlesinde **İbn Kemâl**, şöyle demiştir: ***“Ben sizi bu ağaçtan men’etmedim mi ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?”*** (el-A’râf, 7/22) âyetinde Âdem ve Havvâ’nın azarlanması onları taltîf içindir; yoksa onlara üzüntü ve eziyet vermek için değildir. *“İniniz”* emriyle cennetten uzaklaştırılmaları, onların kemâlini tamamlamak içindir. Nitekim şâir şöyle demiştir:

Bana daha yakın olmanız için
Evinizi uzak bir yere taşımanızı istiyorum .

(بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ) lâfzı hâl olmasına rağmen *“vav”*sız getirilmiştir. “Birbirlerinizi doğru yoldan saptırmakla karşılıklı düşman olan kimseler olarak inin” demektir. *“Adüv”* kelimesi hem tekil, hem çoğul için kullanılabilir. Bu yüzden âyette *“a’dâ”* diye çoğul şekliyle getirilmemiştir.

Âyetteki düşmanlıktan kasıt; şeytan ve yılan ile Âdem ve Havvâ arasındaki düşmanlıktır. Şeytan ve yılan Âdem’le Havvâ’ya, onlar da onlara düşmandır. Aynı zamanda insanların düşmanlıkları dünyevî meselelerde birbirlerini çekememelerinden ve dînî meselelerdeki ihtilâflarından kaynaklanır. Yılan insanları sokarak düşmanlık yapar. İnsanlar da gördüğü yerde yılanın başını ezer. Şeytan insanlara vesvese verir, insanlar da onu lâ’netler. Şeytan ile insan arasındaki düşmanlık dînî, yılanla olan ise tabîî bir düşmanlıktır. Din ve tabîat bâkî oldukça, bu düşmanlık sona ermeyecektir. Ancak zafer Allah’ın beraber olduğu zümrenindir. Allah Teâlâ: *“Birbirinize düşman olarak inin”* buyurunca Âdem (a.s.) Allah’a şükretmiştir. Çünkü O, insana acımış *“Ben size düşman olduğum halde inin”* diye buyurmamıştır. Düşman; hasmının kötülüğü için elinden geleni yapandır. Eğer Allah Teâlâ insana düşman olsaydı hâlimiz nice olurdu.

“Müstakar” yerin üstü ve altı olabilir. *“Müstakar”* kelimesi Kur’ân’da üç mânâda kullanılmıştır.

1- *Ana rahmi.* Rabbimiz şöyle buyuruyor: ***“O, sizi bir tek nefisten (Âdem’den) yaratandır. (Sizin için) bir kalma yeri, bir de emânet olarak konulacağınız yer vardır.”*** (el-En’âm, 6/98) Bu âyette kalma yerinden maksad, babaların sulbü veya hayata elverişli olan yeryüzü; emânet olarak konulacak yerden maksad da ana rahmi veya mezardır.

2- *Dünyâ.* ***“.... Yeryüzünde yerleşmek*** (müstakar) ***için”*** (el-Bakara, 36) âyeti buna işâret etmektedir.

3- *Âhıret.* Burada da yerleşme iki yerde olmaktadır. Ya Cennette yerleşilir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: ***“O gün cennetliklerin alacağı yer çok huzurlu ve dinlenecekleri yer pek güzeldir.”*** (el-Furkan, 25/24) Ya da cehennemde yerleşilir: ***“Orası cidden ne kötü bir yerleşme ve ikamet yeridir!”*** (el-Furkan, 25/66) âyetlerinde “cehennem” mânâsında kullanılmıştır.

Âyetteki, ölüm zamanı veya kıyâmetin kopma zamanı demektir. Allah Teâlâ bu

âyetiyle Âdem'e dünyâda bâkî olmadığını, va'd edildiği cennete tekrar döneceğini hatırlatmaktadır. Âdem dışındaki insanlar için ise "belli zaman" âhıret demektir. Çünkü onlara kesin bir cennet sözü verilmemiştir.

❀

Âdem (a.s.), Hindistan'da Serendîb dağına indi. Buradaki ağaçlar O'nun getirdiği cennet kokusunu aldıklarından güzel kokarlar. Havvâ vâlidemiz Cidde'ye indi. Hz. Âdem ile aralarında yediyüz fersahlık bir mesâfe vardı. Tâvus, Hind bölgesine, yılan da Sicistan veya Isfahan'a indiler. Bu yüzden Sicistan bölgesinde yılan çoktur. Eğer yılanları yiyerek beslenen "ırbid" denilen büyük yılanlar olmasa bu bölgede belki insan yaşayamazdı. İblîs de Ye'cüc ve Me'cüc bölgesine inmiştir.

Bunların dünyâdaki imtihânları da farklı farklı olmuştur. Âdem (a.s.) zirâat ve âile geçindirme ile, Havvâ vâlidemiz hayız, doğum, boşanma ile akıl ve miras noksanlığıyla imtihan edilmiştir. Yılanın ayakları yoktur, sürünerek yürür. Rızkı topraktandır. Tâvus'un ayakları, şeytanın da sûreti en çirkin şekle sokulmuştur.

Hz. Âdem ile Havvâ cennette öğle vaktinden ikindiye kadar kaldılar. Ancak cennetin bir günü dünyânın bin senesi gibidir.

Rivâyete göre yılan, cennette Âdem (a.s.)'ın hizmetçisiydi. Hz. Âdem'in düşmanı olan şeytanı içine almakla Âdem'e ihânet etti. Yeryüzüne inince bu düşmanlık daha da pekişti ve yılana "Sen Âdemoğullarının, onlar da senin düşmanındır. Onlar seni yakalarsa başını ezerler" denildi. Bu yüzden Peygamber Efendimiz (s.a.): *"Kısa kuyruklu ve kuyruksuz habîs yılanları öldürün, zirâ onlar gözün nûrunu alır, hâmile kadınların çocuğunu düşürtür"*[247] buyurmuştur. Yılan kelimesinin kapsamına girmesine rağmen hadiste bu iki yılan türüne özellikle dikkat çekilmiştir. Çünkü bu yılan cinsleri, son derece tehlikeli ve öldürücüdür. Evlerde yaşamayan yılanlar bile, emrin zâhirinin genellik ifâde etmesinden dolayı öldürülür. Evlerde görülen yılanlara ise dokunulmayıp Peygamberimiz'in şu emrinden dolayı üç gün izin verilir. *"Şehirdeki bâzı cinler Müslüman olmuştur. Onları görürseniz kendilerine üç gün izin verin."*[248]

İbn Mâlik *Meşârik Şerhi*'nde şöyle demiştir: Cinler lâtîf varlıklar olmaları sebebiyle yılan şekline bürünebilirler. Bu yılanlardan beyaz ve küçük olup çöreklenmeyenlerin öldürülmesi yasaktır.

Doğru olan, sadece şehir yılanlarının değil, ev yılanlarının da öldürülmemesidir. Çünkü Allah Teâlâ ***"Hani cinlerden bir gurubu, Kur'ân'ı dinlemeleri için sana yöneltmiştik?"*** (el-Ahkâf, 46/29) buyurmuştur. Kısa kuyruklu ve kuyruksuz yılanlar ise ister şehirde, ister başka yerde yaşasın her hâlükârda öldürülür. Evinde yılan gören kimse şöyle der: "İnsanlara zarar vermemen için Nûh ve Süleymân (a.s.)'a verdiğin sözü hatırlatırım." Şâyed bundan sonra bu yılandan bir zarar gelirse öldürülür.

Yılan veya akrebin zararından korkan kimse şu âyeti okusun:

(سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِى الْعَالَمِينَ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ) ***"Âlemler içinde Nûh'a selâm. İşte biz iyi***

davrananları böyle mükâfâtlandırırız." (es-Sâffât, 37/79) Allah'ın izniyle bu âyeti okuyan yılanlardan emin olur.

Yılan, akrep, fare ve zehirli keler gibi tabîatı itibariyle zararlı olan hayvanların öldürülmesi husûsunda âlimler ittifak etmiştir. *el-Hidâye*'nin Habbâzî hâşiyesinde zararlarını def' veya faydalarını celbetmek için hayvanların öldürülebileceği söylenmiştir. Fakir de derim ki: Bal arısı ve ipek böceği de faydalarını elde etmek için başka çâre yoksa öldürülebilirler.

Sa'dî der ki:

Elde taş ve yılan taşın üst tarafında iken,
Ölçüp biçerek taşı vurmamak akılsızlık ve uyuşukluktur.
Keskin dişli kaplana merhamet ve şefkat
Koyunlara zulüm ve cefâ demek olur.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de şöyle denilmiştir: "Muhabbet dânesi Âdem'in kalbinde tohum gibi filizlenince Allah, Âdem'in vücûdunu kalbine, yeryüzünü de kendisine barınak (müstakar) yaptı. Yâni dünyâ, muhabbet tohumlarının ibâdet ve itâat sularıyla filizlenerek, mârifet meyvası verecek ağacın yetiştirilme yeridir. ***"Rabbinin izniyle meyvesini her an veren ağaç"*** (İbrâhîm, 14/25) burada yetişecektir. Hakikatte mahlûkat ağacının meyvesi mârifettir. Müfessirlerin çoğu ***"Ben cinleri ve insanları bana ibâdet etsinler diye yarattım***" (ez-Zâriyât, 51/56) âyetindeki *"İbâdet etsinler"*i, *"beni tanısınlar"* diye tefsir etmiştir. Mârifet meyvesinin ibâdet dallarından fışkırması için tohumun muhabbet olması gerekir. Nitekim Peygamberimiz'in (s.a.) haber verdiğine göre: Dâvud (a.s.) Allah Teâlâ'ya: "Ya Rabbi, mahlûkatı niye halkettin diye sormuş. Allah Teâlâ cevâben: *"Ben gizli bir hazîneydim, tanınmayı istedim. Beni tanımaları için mahlûkatı yarattım."*[249] demiştir. Buradan açıkça anlaşılıyor ki mârifetin tohumu muhabbettir.

Mesnevî'de der ki:

Mârifet güneşi için nakil yoktur
Onun doğduğu yer, sâdece gönül ile akıldır.

❀

فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّه۪ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِؕ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿٣٧﴾

37. Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden birtakım ilhâmlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabûl eden ve merhameti bol olandır.

Âyetin başındaki ki *"fâ"* harfi; Âdem'in yeryüzüne inmesinin emredilişinin, hemen ardından, hatta daha yeryüzüne inmeden tevbe ettiğini gösterir. **Kurtubî** buradan; Âdem'in önce tevbe ettiğini daha sonra yeryüzüne indiğini çıkarmıştır. Bu âyetten sonra ikinci kez tekrar edilen *"ininiz"* emri buna işâret eder. O halde *"inin"* emrinde bir

kızgınlık ve istihfâf sözkonusu değildir. Çünkü tevbeden sonra bunlar olmaz. *"Kelimât telakkî etmek"* demek onları alıp kabûl ile onlarla amel etmektir. Âyetteki *"kelimât"* diye anlatılan emirlerin neler olduğu A'râf Sûresi 23. âyette anlatılmaktadır. **Hâfız** der ki:

İbâdetine aldanan zâhid, selâmet yolunu bulamaz,
Rind-meşreb olan samîmî niyâz ile selâmet yurduna varır.

İbn Mesûd'un rivâyetine göre "Allah'a en sevimli gelen söz, Âdem'in hatâsını i'tirâf ederek söylediği şu sözdür:

سُبْحَانَكَ اَللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ لَآ اِلٰهَ
اِلاَّ أَنْتَ ظَلَمْتُ نَفْسِى فَاغْفِرْ لِى اِنَّهُ لاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلاَّ أَنْتَ

Peygamberimiz (s.a.)'den rivâyet olunduğuna göre: Âdem (a.s.): "Yâ Rabbi, Muhammed hakkı için beni affet" dedi. Allah Teâlâ: "Muhammed'i nereden biliyorsun?" deyince Âdem cevâben: "Beni yaratıp rûhumu üfledin. Gözlerimi açar açmaz Arş'ın üstünde: لَآاِلٰهَ اِلاَّ اللهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ *Allah'dan başka ilâh yoktur. Muhammed onun Rasûlüdür'* yazıldığını gördüm. O zaman anladım ki, mahlûkatın sana en sevgilisi Muhammed'dir. Çünkü ismini kendi isminin yanında zikretmişsin" dedi. Allah Teâlâ da onu Hz. Muhammed hatırına affetti.[250]

Bir başka görüşe göre kelimelerden maksad, Hz. Âdem'in yeryüzüne inerken söylediği şu sözlerdir: "Yâ Rabbi beni vâsıtasız olarak ellerinle yaratmadın mı? Yâ Rabbi, cenneti bana mekân kılmadın mı? Yâ Rabbi rahmetin gazabından çok değil mi?" Allah Teâlâ bütün bu sorulara "Evet" diye cevap verdi. Bunun üzerine Âdem (a.s.): "Ya Rabbi, kendimi ıslah eder, sana rucû eder, tevbe edersem beni cennete tekrar koyar mısın?" dedi. Cenâb-ı Hakk da cevâben: "Evet" buyurdu.

"Kelimât" Âdem'in Allah'a verdiği sözler, O'na yaptığı münâcâttır. Âdem (a.s.) hatâsını îtirâf ederek işlediği günahtan dönmüş, Rabbine tevbe etmiştir.

*"Tevbe"*nin aslı dönmek, yönelmektir. Tevbe, kulun vasfı olursa günahtan tâata yönelmek, demektir. Allah'a izâfe olunursa O'nun kulu cezâlandırmaktan vazgeçip afva yönelmesi mânâsına gelir. (فَتَابَ عَلَيْهِ) âyetinin başındaki: *"fa"* tevbenin, "kelimelerin" telakkî edilmesinden sonra olduğunu göstermektedir. Kulun tevbesi şu şartlarla tamam olur:

1. İşlediği günaha pişman olmak,
2. Hâlihâzırda günahı terketmek,
3. İleride aynı günahı tekrar işlememeye azmetmek,
4. Üzerinde hakkı bulunanların haklarını ödeyerek helâllaşmak.

Havvâ, hükümlerde Âdem'e tâbi olduğu için âyette sadece Âdem'in ismi zikredilmiştir. Kur'ân ve sünnette kadınlara verilen emirlerde "müzekker sîgası" kullanılmıştır.

Allah Teâlâ kullarına tevbe etmesi için yardım eder. Onlara karşı son derece merhametlidir. Âyette iki vasfın bir arada gelmesi, Allah Teâlâ'nın tevbekârlara ihsân ve afla muâmele edeceğine dâir verdiği apaçık bir va'ddir. Bu âyet, Allah'ın Âdem'i niçin affettiğini gösterir. *Mesnevî*'de şöyle gelmiştir.

Tevbe biniti, garib ve acâib bir binittir
Bir lâhzada yerden semâya yükseliverir.
Çünkü tevbekâr pişmanlıktan âh u enin etmektedir.
Günahkârların nedâmetle inlemesinden Arş-ı A'lâ titrer.

İbni Abbas (r.a.) demiştir ki: Âdem ve Havvâ, cennet nimetlerinden yoksun kalmalarına ikiyüz sene ağladılar. Kırk gün bir şey yemediler, içmediler. Âdem, Havvâ'ya yüz sene kadar yaklaşmadı.

Şehr bin Havşeb demiştir ki: "Âdem yeryüzüne düşünce Allah'dan utancından üçyüz sene başını kaldıramadı." Büyükler dediler ki: Eğer bütün dünyâ ehlinin gözyaşları toplansaydı, Dâvud'un bir hatâsına döktüğü gözyaşı kadar olmazdı. Dâvud'un ve bütün dünyâ ehlinin gözyaşları toplansaydı, Âdem'in cennetten çıkarıldığında döktüğü gözyaşları kadar olmazdı. Nitekim *Mesnevî*'de şöyle denilir.

Cenâb-ı Hakk bize yardım etmeyi dileyince
Bizim meyil ve muhabbetimizi derd ile ağlamaya yönelik yapar.
Ey mübârek göz, Allah için ağla!
Ey kutlu gönül, Hak hasretiyle ciğer dağla!
Her gözyaşı sonunda tebessüm ve neş'e olur.
Sonunu düşünen insan, mübârek kuldur.
Gözlerinden derdli dolap gibi yaşlar akıt
Hatta bu gözyaşları canının ortasında yeşillik yetiştirsin.

Bir tek günaha bu kadar gözyaşı dökülürse, isyan denizinde yüzenlerin hâli nice olur, siz düşünün! Tevbe sabun gibidir. Sabun zâhirî kirleri temizlediği gibi, tevbe de bâtınî kirleri temizler. Kul, günahtan vazgeçip, amellerini düzeltirse Allah da onun hâlini düzeltir. Elden kaçırdığı nimetleri tekrar ona verir.

İbrâhîm bin Edhem şöyle bir rivâyet nakletmiştir: Benî İsrâîl'den biri, bir buzağıyı annesinin önünde kesince eli kurudu. Aynı adam bir gün yuvasından bir yavru kuşun düştüğünü gördü ve zavallı kuşu alıp tekrar yuvasına bıraktı. Bu sâlih amelinden dolayı Allah ona elini geri verdi. Şüphesiz sâlih ameller hatâları yok eder.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de şöyle denilmiştir: Rabbânî ilhâm yağmurlarının, Âdem'in kalbinde muhabbet tohumundan bitirdiği ilk bitki ***"Ey Rabbimiz biz kendimize zulmettik, eğer bize mağfiret etmez, acımazsan muhakkak biz kaybedenlerden oluruz"*** (el-A'râf, 7/23) duâsıdır. Çünkü Hz. Âdem zorluk ve sıkıntıya girince îmân nûruyla, nefsine zulmettiğini gördü. Eğer Rabbi onu afvetmez ve rahmeti ile korumazsa, içine düştüğü çukurdan kurtulamayacağını; en yüksek makam olan Allah'a yaklaşma

yolunda sermâyesini kaybedeceğini anladı. Çâresizlik içinde “Ey Rabbimiz!” diyerek O’ndan yardım istedi. Âdem’in cennetten uzaklaştırılmasındaki hikmet budur. Allah Teâlâ darda kalanın duâsına hemen icâbet eder. Hz. Âdem’in de çâresizlik içinde ettiği bu duâyı Allah kabûl etmiş, onu rahmetine daldırmıştır. Hz. Âdem, Allah’dan aldığı kelimelerden *“ictibâ”*; yâni tasfiye ağacını yeşertti. Bu ağacın dallarında tevbe çiçeği açtı. Tevbe çiçeklerinden de hidâyet ve mârifet meyvası hâsıl oldu. Nitekim Allah Teâlâ: ***“Sonra Rabbin onu seçkin kıldı, tevbesini kabûl etti ve doğru yola yöneltti”*** (Tâhâ, 20/122) buyurmaktadır. İnsanın aklına: “Âdem’in tevbesi kabûl olunduktan sonra ne oldu?” gibi bir soru gelebilir. Bunun cevâbını Allah Teâlâ veriyor:

❀

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعاًۚ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنّ۪ي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾

38. Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidâyet gelir de her kim hidâyetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler.

Burada emrin çoğul olması ve *“cemîan”* (toptan) tâbirinin kullanılması te’kid ifâde eder ve Âdem, Havvâ, İblîs, tâvus ve yılandan oluşan bir topluluğun cennetten indirildiğine işâret eder. *“İnin”* emrinin ikinci kez tekrarlanması, emrin kesinliğindendir. Ya da tevbesinin kabûlünden sonra Âdem’in yeryüzüne indirilmeyi arzu etmesini önlemek içindir. Ayrıca birinci ve ikinci *“inin”* emri, farklı mânâlar ifâde etmektedir. Birincisi: “Ebedî olmayan, kavga ve mücâdelelerle dolu olan bir dünyâya imtihan için inin” mânâsına gelirken ikincisi “emir ve yasaklardan sorumlu olmak için dünyâya inin” mânâsına işâret etmektedir. Eğer “inin” emirlerinin arasına “Âdem’in tevbesinin kabûlü ve Rabbinden kelimeler alması” konusu girmeseydi yukarıdaki iki mânâ tek bir “inin” emriyle ifâde edilebilirdi. Aralarına farklı bir cümle girdiği için Allah Teâlâ: “اهْبِطُوا” emrini tekrâr etti ve bununla; ibâdetlerle imtihan edileceğiniz, itâatiniz karşılığında sevâb, isyânınız karşılığında günah kazanacağınız dünyâya inin mânâsını kasdetti.

el-İrşâd adlı kitapta şöyle denmiştir. İkinci “اهْبِطُوا” emrinin asıl amacı insanları kurtuluşa götüren hidâyetin verileceğini bildirmektir.

Âyet, Allah’a isyânına, insanı içinde bulunduğu nimetlerden mahrûm bırakacağına işâret eder. Allah Teâlâ bir günahı yüzünden Âdem’i cennetten çıkarmıştır. Nitekim bir şâir şöyle söylemiştir:

Bir iş tamam olunca noksanlığı yaklaşır;
“Tam oldu” denilince de zevâle erişir.
Eğer nimet içinde isen onu muhâfaza et,

Çünkü günahlar nimetleri azaltır.

Nitekim âyette de şöyle buyrulmuştur: ***"Şüphesiz bir kavim kendini değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez."*** (er-Ra'd, 13/11) Âyette geçen *"Şâyed benden size hidâyet gelirse"* cümlesinde *"fa"* tertip ifâde eder. Yâni hidâyet gelirse, dünyâya inildikten sonra gelecektir. "هُدًى" ise Allah'ın gönderdiği peygamberler ve kitaplar ile gösterdiği doğru yoldur. (كُمْ) (size) zamîrinden Âdem ve onun nesli anlaşılır. Şeytan ve nesline "hidâyetçi" gönderilmeyecektir. Çünkü onlar Hakk'a tâbi olmazlar. Âyetin geri kalan kısmı şart mânâsı ifâde eden baş tarafına cevap makamındadır. Her kim ona uyarsa onlara (iki dünyâda da) korku yoktur. Onlar (taleb ettikleri şeyleri kaybetmeye de) üzülmeyeceklerdir.

Âyette *" هُدًى "* kelimesi ikinci kez tekrar edilmiş, onun yerine zamîr kullanılmamıştır. Çünkü ikinci *" هُدًى "* önce geçenden daha genel olup, peygamberlerin getirdiği amelî ve i'tikâdî konuları, aklın gereği olan hususları içine alır. Kısaca âyet; şerîât olarak kendisine gönderilen hükümlere uyan, aklın gösterdiği âfâkî (objektif) ve enfüsî (sübjektif) delillere riâyet eden kimselere müjde vermektedir.

Korku, ilerde olabilecek şeylerde; hüzün ise, hâl-i hazırda olan işlerde olur. Âyette zikredilen kimselerin korkmamaları Allah'dan korkmamaları anlamına gelmez. Bilakis Allah'ın seçkin kulları, amellerini az görerek, Allah'ın celâl sıfatına saygı duyarak O'ndan korkarlar. Burada kasdedilen mânâ, onların Allah'dan korkmayı gerektirecek iş yapmadıklarıdır.

❀

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

39. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennemliktir, onlar orada ebedî kalırlar.

"İnkâr edenler" hidâyete tâbi olanlara atfedilmiştir. Hidâyete uyanlarla inkâr edenler, birbirlerinin zıddıdır. Allah Teâlâ, hidâyetime tâbi olanlara böyle mükâfat veririm. Hidâyetime uymayanlara ise şöyle cezâ veririm, demektedir. (والذين كفروا) ibâresinde ism-i mevsûlün çoğul olması kâfirlerin çok olacağına işâret eder. Dilleri ve kalbleri ile kendilerine indirilen âyetleri yalanlayan kâfirler, cehennemin ayrılmaz müdâvimleridir. Âyetteki (اولئك) ism-i işâreti âyetin başında geçen (الذين) mevsûlünün sılasındaki özellikleri taşıyan kimselere işâret eder. Bu vasıflar da âyetleri inkâr etme ve yalanlamadır.

"Sohbet" kelimesinde vuslat mânâsı vardır. Kâfirler cehennemde toplanacak, orada bâkî kalacak ve âdetâ cehennem onların mülkü olacaktır. Bu yüzden Allah Teâlâ, kâfirleri cehennem ashâbı olarak isimlendirmiştir.

"Onlar cehennemde ebedî kalırlar" cümlesi hâl makamında olduğu için mansubdur.

Bundan önceki iki âyette geçen *“inin”* emri cennetin yüksek bir yerde olduğunu gösterir. Âyetin onlara korku yoktur kısmı, *“hüdâ”*ya uyanların âkıbetlerinin iyi olacağına işâret eder. *“Onlar orada ebedî kalıcıdır”* âyetinden kâfirlerin cehennemde ebedî kalacağı anlaşılır. Şeref ve üstünlük hidâyete tâbi olmadadır. Nitekim şöyle söylenmiştir: Ashâb-ı kehf’in köpeği bir nice iyilerin peşi sıra gitti, insanla bir ve beraber oldu.

Mü’min, ya Allah’a itâat ederek cenneti kazanma veya isyân ederek cehenneme girme durumundadır. Cansızların ve mükellef olmayan kulların, Allah’ın azâbından korkarak vazîfelerini yapmalarına rağmen mükellef olanların Allah’ın emirlerini terketmelerine hayret ediyorum.

Mâlik bin Dînâr şöyle anlatıyor: “Bir gün bir çocuğun yanından geçiyordum. Çocuk toprakla oynuyor, bir gülüyor, bir ağlıyordu. Şuna selâm vereyim dedim, nefsim büyüklüğe kapılıp beni bundan vazgeçirdi. Sonra dedim ki: Ey nefis! Nebiyy-i Ekrem (s.a.) büyüklere de selâm verirdi, küçüklere de. Vardım, selâm verdim. *“Ve aleyke’s-selâm ve rahmetullahi ve berekâtüh ey Mâlik bin Dînâr!”* diye mukabelede bulundu. Şaşırdım, dedim ki: “Bugüne kadar görüşmediğimiz halde beni nereden tanıdın?” Dedi ki: “Rûhum rûhuna melekût âleminde karşılaştığında Hayy u lâyemut olan Allah seni bana tanıttı.” Sordum: “Akıl ile nefs arasındaki fark nedir?” Dedi ki: “Bana selâm vermeni önleyen nefsindir, selâm verdiren aklındır.” Hayretle sordum: “Derdin nedir, bu toprakla oynuyorsun?” Dedi ki: “Çünkü biz ondan yaratıldık; yine ona döneceğiz.” Tekrar sordum: “Görüyorum ki onunla oynarken bir gülüyor bir ağlıyorsun?” “Evet,” dedi. “Rabbimin azâbı gözümün önüne geliyor, ağlıyorum, rahmetini hatırlayınca da gülüyorum.” Dedim ki: “Yavrum daha senin ne günahın olsun ki ona ağlayasın?” Bana: “Böyle deme ya Mâlik! Her vakit görüyorum, annem büyük odunları yakarken onları küçük dallarla tutuşturuyor. Onun için ağlıyorum” dedi.

Bir günlük çocuk hak yolunu bilir.
Ben ağlarım, ağlamamı merhametli mürebbî duysun;
Sen bilmez misin ki mürebbîler mürebbîsi olanı!
Ağlamayan çocuğa süt vermezler. Nitekim:
Şu Hak kelâmına kulak verin ki o: “Ağlayın” diyor.
Ki bu sûretle Hakk’ın fazl ve ihsânı süt pınarı gibi aksın.

Bu âyet şu noktalara da işâret etmektedir. Allah Teâlâ, Âdem’i yeryüzüne imtihan için indirmiştir. O’na vahy, neslinden gelenlere de peygamberler ve kitaplar göndererek hidâyetini esirgememiştir. Âdem tevbe ile *“hüdâ”*ya uyduğu gibi, onun neslinden istiğfâr, itâat ve kulluk ile muhabbet tohumunu sulayıp, mârifet ve tevhîd meyvasını elde edenler vardır. Onlar bu amelleri sebebiyle korkudan emin olurlar. İçlerindeki muhabbet tohumunun hayvânî istek ve meyillerle yok edilmesi, dünyâ nimetlerinin ebedî saâdetlerine engel olması gibi korkular onlar için söz konusu değildir. İşte bu kullar, muhabbet tohumlarını yeşerterek, hidâyete uymakla ve Allah’ın inâyetiyle cennete ulaşacaklarından dünyâya indikleri için üzülmezler. Nitekim Allah Teâlâ: ***“Şüphesiz***

dönüş Rabbinedir” (el-Alâk, 96/8) buyurmaktadır.

Allah hidâyete tâbi olanlardan sonra, inkâr edip hidâyete karşı çıkanları zikretmiş; içlerindeki muhabbet tohumlarını şehvet ve nefislerine uymakla kurutanların, tevhîd ve mârifet meyvesi alabilmesi için ihtiyaç duydukları peygamberleri, kitapları, mûcize ve ilhâmları inkâr etmeleri sebebiyle cehennemde ebedî kalacağına işâret etmiştir.

Bu kimseler şerîât suyuyla muhabbet tohumunu yeşerterek yüksek makamlara ve cennetlere ulaşacakları yerde, bu kabiliyetlerini tahrîb etmişler, cehennemin dibini boylamışlardır.

---

[239]. *Ebû Dâvud*, Nikâh, 40; *Tirmizî*, Rada, 10; *İbn Mâce*, Nikâh, 4; *Müsned*, IV, 381, VI, 76

[240]. *Müslim*, Zühd, 60; *Müsned*, VI, 153, 168

[241]. Ancak ateşten yaratılmış olan İblîs secde etmemiştir. Çünkü ateş, tabîatı itibariyle gözü yukardadır, kibirlidir. Âyetteki istisnâ husûsunda âlimler, ihtilâf etmiştir. Bir kısmı bunu istisnâ-i muttasıl addetmiştir. Çünkü İblîs meleklerin önde gelenlerinden biriydi. Onların sıfatlarıyla muttasıftı. *“Secde ediniz”* emrinin çoğul getirilmesi, İblîs’i de içine almaktadır. Müfessirlerin çoğu bu görüştedir. **Bagavî** de bu görüşün daha doğru olduğunu kabûl etmektedir. *et-Teysîr* isimli kitapta, meleklerin isyân etmeme ve kibirlenmeme ile vasıflandırılmaları onlardan bu tür fiillerin zuhûr edebileceğine delîl sayılmaktadır. Çünkü bir kimseyi, zâten yapamayacağı bir kötülüğü yapmadığından dolayı övmek mantıkî değildir. Şu var ki meleklerin itâati, tabîatları îcâbıdır, isyânları ise tabîatlarının aksinedir. Beşer tabîatı ise hevâ ve hevese uymaya yatkın, itaate terstir. Bu yüzden meleklerin isyan edebileceğini tasavvur etmek, kötü görülmez. Nitekim Hârût ve Mârût kıssasında anlatılanlar bunu gösterir. *Mesnevî’de* şöyle gelir:

Hârût ve Mârût gökten yere indikleri için imtihan edildi.

Foyaları meydana çıktı, sermestin bundan ne haberi olsun.

İkinci görüşe göre bu istisnâ-i munkatıdır. Çünkü İblîs, melek cinsinden olmayıp cinlerdendir. Nitekim ***“İblîs cinlerdendi; o yüzden Rabbinin emrinden dışarı çıktı.”*** (el-Kehf, 18/50) âyeti bu görüşü destekler. **Hâfız**’a göre cinler ve melekler tek bir cinstir. Bunlardan temiz kalanlar “melek”, kibirlenenler “şeytan”, bu iki kısım arasında kalanlar ise “cin” olmuştur. “O yüz çevirdi, büyüklük tasladı.” *“Ebâ”* kelimesi bir şeyi yapmaktan kasden kaçınmak, mânâsına gelir. *“İstikbâr”* ise kibirlenmek ve kibrini dışa vurmaktır. Secdeyi Allah’a kulluk ve tâzimde bir vuslat vesîlesi ve saygı ifâdesi olarak görmekten kaçındı. İblîs, Allah’ın rızâsını kazanmak için Âdem’e secde etmekten yüz çevirmiştir. *“Tekebbür”* insanın kendisini başkalarından büyük görmesi, başkalarına hiç muhtaç olmayacağını sanmasıdır. *Mesnevî*’de şöyle gelmiştir:

Bu büyüklenme nedir? Kendini akıllı sananların gafletidir.

Su güneşten gafleti sebebiyle donmuştur.
Buzun güneşten haberi olsaydı buz olmazdı.
Yumuşak olurdu, sıcak olurdu buzluğu kalmazdı.

[242]. Bu rivâyette İblîs'in ve Âdem'in fıtratlarındaki istidada işâret edilmektedir. Görünen o ki, İblîs'in fıtratında hased ve isyan vardır.

[243]. *Tirmizî*, Zühd, 22; *Dârimî*, Rikak, 30; *Müsned*, VI, 188, 190; V, 40, 43

[244]. Bu bölümde yazarın ilginç, fakat umûmî kabûle uymayan açıklamaları çıkarılmıştır. İlgilenenler asıl metnin I, 107 sayfasına başvurabilirler.

[245]. *Irakî*, Muğnî, IV, 327 (Firdevs'ten)

[246]. 1. Hz. Adem 2. Hz. Havvâ 3. Şeytan 4. Yılan 5. Tâvus Kuşu

[247]. *Buhârî*, Bed'ü'l-vahy, 14; *Müslim*, Selâm, 128-130; *Ebû Dâvud*, Edeb, 162; *Tirmizî*, Sayd, 15; *İbn Mâce*, Tıb, 42; *Müsned*, II, 9, 121, III, 452, 453

[248]. *Tirmizî*, Sayd, 15; *Müsned* VI, 29, 49, 157

[249]. *Aclûnî*, II, 173

[250]. *Beyhakî*, Delâil, V, 489

İSRÂİLOĞULLARI

يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ
بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾ وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا
تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾

40. Ey İsrâîloğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size va'dettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun.

41. Elinizdekini *(Tevrât'ın aslını)* tasdik edici olarak indirdiğime *(Kur'ân'a)* îmân edin. Sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılık ile satmayın, yalnız benden *(benim azâbımdan)* korkun.

❀

"Oğullar" diye terceme edilen *"Benû"* kelimesinin aslı olan *"Benûn"* bir araya gelen erkek ve kadınlara verilen ortak bir isimdir. İsrâîl, Allah'ın kulu mânâsına Ya'kûb (a.s.)'in ismidir. Yahûdî dili İbrânîce'de *"İsrâ"* kul, *"îl"* ise "Allah" mânâsına gelir. Hitâb; Peygamberimiz zamanında Medîne çevresinde yaşayan Benû Kurayza ve Nadir Yahûdîlerine olup "Ey Ya'kûboğulları" mânâsına gelir. Allah'ın özellikle Yahûdîleri zikretmesinin sebebi Yahûdîler'in, târih boyunca birçok nimetlere sâhib olmalarına rağmen en çok nankörlük eden kavim olmasıdır.

"Size verdiğim nimetleri hatırlayın!" cümlesindeki *"zikr"* kelimesi, *"zâl"*ın ötresiyle yâni *"zükr"* olunca *"Allah'ı kalben anmak"*; özellikle de unutmanın zıddı olan "hatırda tutmak" mânâsına gelir. Eğer bu kelime *"zâl"*ın kesresiyle *"zikr"* olarak okunursa *"dil ile anmak"* mânâsına gelir. Kalben zikretmek; Allah'ın nimetlerini dil ile anmak, kalbde onları muhâfaza etmektir. O zaman mânâ "verdiğim nimetleri dilinizle anın; aklınızdan çıkarmayın" şeklinde olmaktadır. ***"Allah'ın nimetlerini saymaya çalışırsanız sayamazsınız."*** (İbrâhîm, 14/34) âyetinde olduğu gibi *"nimet"* kelimesi *"ism-i cem"* olup *"nimetler"* mânâsına gelir. Bu âyet; Yahûdîlerin, kendilerine verilen nimetlere şükretmede ihmâlkâr olmaktan da öte, akıllarına bile getirmediklerine işâret etmektedir. Allah Teâlâ ***"size verdiğim nimetleri hatırlayın"*** buyurdu. Çünkü insan, tabîatı itibariyle kıskançtır. Kendine değil de başkasına verilen nimetlere bakarsa kıskançlık ve nankörlük eder. Bu yüzden insandan, dünyâlıkça kendinden üstün olanları bırakıp kendisine verilen nimetlere bakması istenmiştir. İnsanoğlu kendisine verilen nimetlere bakınca Allah'dan râzı olur, O'na şükreder. Şâyed başkalarına verilenlere bakacak olursa nankörlüğe düşer, üzerindeki nimetleri azımsar.

Mânâ erbâbı demiştir ki; Allah, İsrâîloğulları'na nimetlerini zikretmeyi emrettiği halde, ümmet-i Muhammed'den nimetleri değil, kendini zikretmelerini istemekdedir. Onlara ***"beni zikredin ki, Ben de sizi zikredeyim"*** (el-Bakara, 2/152) buyurmaktadır.

Böylece diğer ümmetler, önce nimeti, sonra onu vereni gördükleri halde, Muhammed ümmetinin önce nimet vereni, sonra nimeti görmeleri sağlanmıştır. Tabîî bu durum, nimet; nimeti vereni perdelemediği sürece sözkonusudur.

Ey İsrâîloğulları, *"mîsâk"* gününde kabûl ettiğiniz; îmân, emirlerime uyma ve yasaklarımdan kaçınma sözünü yerine getiriniz. Bu verilen söz içinde Tevrât'ta Hz. Muhammed'e tâbi olma husûsu da dâhildir. Ahd, bir şeyi korumak, her hâlükârda o şeyin hukûkuna riâyet demektir. Eğer yukarıda saydığım hususları yerine getirirseniz ben de ecrinizi fazlasıyla verir; sizi cennetime sokarım. *"Ahd"* kelimesi, muâhid (söz alan) ve muâhed (sözleşme yapılan) kelimelerine, yâni fâil ve mef'ûlüne muzaf olur. Âyette ahid kelimesi önce fâiline, ikincisinde de mef'ûlüne muzaf olmuştur. Allah Teâlâ peygamberler ve kitaplar göndermek ve deliller koymak sûretiyle kullarından îmân edip hayırlı işler işleme husûsunda söz almış; va'dinden dönmeyenlere de mükâfâtlar vereceği sözünü vermiştir. Verdiğimiz sözü yerine getirmemizin ilk merhalesi, kelime-i şehâdettir. Buna mukabil, Allah da malımızı ve canımızı bağışlar. Son merhalesi, bizim tevhîd denizine dalıp kendimizi ve ağyârı unutmamız; Allah'ın da bize cemâlini nasîb etmesidir. Nitekim **Kuşeyrî** âyeti şöyle tefsir etmiştir:

"Siz bu hicâblarla örtülü ve mahbûs dünyâda, sözünüzü yerine getirin. Ben de kurbiyet âlemi olan âhırette sözümü yerine getireyim. Vuslat sergisi üzerinde üns ve rü'yetin devâmını size ikrâm edeyim. Siz her iş ve hâlinizde *"Rabbim, Rabbim!"* deyin. Ben de her an size *"kulum! kulum!"* diyeyim. Aksi hâlde korkun Benden. Allah Teâlâ emirler ve yasaklar husûsunda özellikle de verilen ahdin bozulması husûsunda kendisinden korkmamızı emretmektedir.

"Benden korkun!" (فَارْهَبُونِ) emrinin başındaki *"fâ"*, cezâiyye olduğu için, mânâ şöyle olur: "Eğer bir şeyden korkuyorsanız o, Allah olsun!" Rehbet; bir şeyden sakınarak korkmaktır. Âyetteki "sözümü yerine getireyim" cümlesi va'd, "Benden korkun" cümlesi de tehdîd mânâsını ifâde etmektedir.

(اِيَّايَ) ibâresinin ma'mûlüne tekaddüm etmesi hasr içindir. Allah Teâlâ korkulması gerekenin sadece kendisi olması gerektiğini duyurmaktadır. Âyetten ayrıca nimete şükür ve ahde vefânın vâcib olduğu anlaşılmaktadır.

❀

وَاٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُٓوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِهٖۖ
وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتٖي ثَمَنًا قَلٖيلًاۘ وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾

41. Elinizdekini *(Tevrât'ın aslını)* tasdik edici olarak indirdiğime *(Kur'ân'a)* îmân edin. Sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılık ile satmayın, yalnız benden *(benim azâbımdan)* korkun.

Yapılan ahdin içinde Kur'ân'a îmân şartı bulunmasına rağmen, ***"Kur'ân'a îmân edin"*** emrinin yeniden tekrarlanması bu husûsun ahde vefâ konusunda en önemli nokta

olduğunu gösterir. Allah Teâlâ Yahûdîlere: ***“Muhammed’e indirdiğim bu Kur’ân’ı tasdik edin”*** demektedir.

“Kur’ân’ın Tevrât’ı tasdik etmesinin” âyette zikredilmesi, Kur’ân’ı tasdik etmeleri için Yahûdîlere yapılan bir îkâzdır. Çünkü onların îmân ettikleri Tevrât bunu gerektirmektedir. Zira Kur’ân, Tevrât’ta zikredilen vasıflara uygun olarak inmiştir. Dolayısıyla onların Tevrât’a inanmaları Kur’ân’a da inanmalarını gerektirir. Yahûdîlere ***“Kur’ân’ı inkâr eden ilk fırka siz olmayın”*** denilmiştir. Çünkü kötü bir işi başlatan daha sonra gelenlerin günahlarını da yüklenir. Nitekim *Mesnevî*’de şöyle gelmiştir:

Bu âlemde kötü bir âdet başlatan herkes,
Ondan sonra gelenler, körlüğünden o günaha düşseler,
O kişilerin günahının hepsi, kötülüğü başlatanın üzerindedir.
Çünkü o adam, bu işte baş oldu, halk onun peşisıra gitti.

Bu yüzden ey Yahûdîler, Kur’ân’ı inkâra değil, tasdîke koşun. Zira siz, yanınızda bulunan ilâhî kitaplar sebebiyle Kur’ân’ı kendi çocuklarınızı tanıdığınızdan daha iyi tanıyorsunuz. Siz onun hakkında âlimlerinize soru soruyor, O’nun geleceği zaman hakkında insanlara müjdeler veriyordunuz. Öyleyse sizden beklenileni yapın, Kur’ân’ı tasdik eden olun! Sizden yapmanız beklenen şeyin yerine beklenmeyeni yapıp da ilk inkâr eden olmayın!

Âyetin işâret ettiği üzere Nebî (a.s.) Medîne’ye geldiğinde, Medîne Yahûdîleri, kendisini yalanladılar. Medîne Yahûdîlerine, Benû Kurayza, Benû Nadir, Hayber ve diğer Yahûdîler de tâbi oldular. Allah devamla: ***“Âhıret nimetleri yanında hiç mesâbesindeki dünyâ hazları için, âyetlerimi satıp karşılığında ücret almayın”*** buyuruyor. Çünkü dünyâ nimetleri ne kadar çok ve büyük olursa olsun, kaçırılan âhıret nasibleri karşısında bir hiçtir. Denildiğine göre Yahûdî halkı ve kralları Tevrât’ın zor hükümlerini kolaylaştırmaları, bâzı kısımlarını tahrif etmeleri veya gizlemeleri için, âlimlere rüşvet kabilinden hediyeler, tarım ürünleri vb. birçok şey vermekteydi. Yahûdî âlimleri, eğer Muhammed (a.s.)’a îmân etselerdi, bundan sonra Tevrât’ı tahrif edemeyeceklerinden ve Hz. Muhammed’in niteliklerini değiştiremiyeceklerinden halk nezdindeki menfaatlerini ve mevkîlerini kaybetmekten korkuyorlardı.

Rivâyet olunduğuna göre Ka’b b. Eşref, yahûdî âlimlerine: “Muhammed hakkında ne düşünüyorsunuz?” diye sordu. Âlimler “Hz. Muhammed peygamberdir” dediler. “Eğer böyle demeseydiniz size bir çok hediyeler vermeyi düşünüyordum” deyince Ka’b b. Eşref’e yahûdî âlimleri dediler ki: “Biz sana düşünmeden cevap vermiştik, izin ver. Tevrât’a bakalım ve düşünelim, sonra cevap verelim.” Daha sonra Deccal’ın vasıflarını Hz. Muhammed’in vasıfları olarak gösterdiler ve Kâ’b’a gelip O’nun peygamber olmadığını söylediler. Bunun üzerine Ka’b hepsine birer ölçek arpa, dörder zirâ pamuklu kumaş verdi. İşte bu âyette anılan bedelden maksad budur. *Mesnevî*’de der ki:

Hz. Peygamberin adı İncil’de beyân olunmuştur.
O safâ denizi elçilerinin en başta gelenidir.
O’nun bütün şemâîl ve güzellikleri anlatılmış,

Gazâları, ibâdetleri ve yeme içmesi hep haber verilmiştir.

“Yalnız benden korkun.” Dünyâ menfaatlerini bırakıp gönderdiği kitâba ve Nebî’ye îmân etmek ve Hakk’a tâbi olmakla benden korktuğunuzu gösterin. Allah Teâlâ böylece onlara ikinci kez kendisinden korkmalarını emretmiş olmaktadır. Ancak bu emir birincisinden farklıdır. Birinci emir “ahdi bozma konusunda Benden korkun” mânâsına gelirken, ikinci emir “Muhammed’in (s.a.) “Tevrât’taki vasıflarını değiştirmek husûsunda benden korkun” mânâsına gelir. Ya da birinci *“korkun”* (فَرْهَبُونِ) emri âlimleri ve câhilleri içine alırken ikinci (فَاتَّقُونَ) *“korkun”* emri ise özellikle âlimlere yönelmektedir.

SABIR VE NAMAZ

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾
وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾ اَتَأْمُرُونَ
النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ
﴿٤٤﴾ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ
﴿٤٥﴾ اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

42. Bilerek hakkı bâtıl ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin.
43. Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.
44. *(Ey bilginler!)* Sizler Kitab'ı *(Tevrât'ı)* okuduğunuz *(gerçekleri bildiğiniz)* halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?
45. Sabır ve namaz ile Allah'dan yardım isteyin. Şüphesiz o *(sabır ve namaz)*, Allah'a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir.
46. Onlar, kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini düşünen ve bunu kabûllenen kimselerdir.

❀

Âyet cümle olarak kendinden önceki cümleye atfolunmuştur. *"Lebs"* (اَللَّبْسُ) kelimesini üstün harekeli olarak okursak "karıştırmak" mânâsına gelir. Âyet o zaman şu mânâları ifâde eder: Ey Yahûdîler! Benim indirdiğim dosdoğru kitabı tahrif ederek, kendi uydurduğunuz bâtılla karıştırmayın veya Tevrât'ın içine yazdığınız bâtıl şeylerin Tevrât'la karışmasına sebeb olmayın. "Hakk'ı gizlemeyi ve onu bâtılla karıştırmayı birlikte yapmayın". Hakk'ı gizlemek ve onu bâtılla karıştırmak farklı şeylerdir. Birisi gizlemek, öbürü değiştirmektir. Yahûdîler Tevrât'ta olduğu halde: "Biz kitabımızda Muhammed'in vasıfları hakkında bir şey bulamadık" demekteydiler. "Bildiğiniz halde" (وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) cümlesi iki mânâya gelir. Birincisi "siz hakkı gizlediğinizi ve onu bâtılla karıştırdığınızı bildiğiniz halde Hz. Muhammed'i yalanlamayın"dır. İkinci mânâ ise: "Siz Hz. Muhammed'in gerçekten peygamber olduğunu bildiğiniz halde onu yalanlamayın"dır. "Bilerek böyle yapmayın" denilmekle âlimlerin yaptığı işin ne kadar çirkin olduğu anlatılmıştır. Çünkü câhil olanlar mâzûrdur.

et-Teysîr adlı eserde zikredildiğine göre âyetteki hıtâbın her sınıftan müslümana yönelik olması câizdir. O zaman âyet, âdetâ şöyle demektedir: "Ey sultânlar ve idâreciler! Adâletle zulmü birbirine karıştırmayın. Ey hâkimler! Doğruluğu rüşvetle bozmayın!" Bunu her fırkaya teşmîl etmek mümkündür.

Âyet her ne kadar İsrâîloğulları'na has ise de onlar gibi davranan herkesi içine alır. Hakk'ı değiştirip iptal etmek için rüşvet alan veya öğretmek üzerine farz olan şeyi öğretmeyen, öğretince de karşılığında ücret alan kimseler de âyetin muhâtabıdır.

Nebiyy-i Ekrem (s.a.) buyurmuşlardır ki: *"İlmi Allah'ın rızâsını kazanmak için değil, arzu ettiği dünyâlığa ulaşmak için öğrenen kimse kıyâmet gününde cennetin kokusunu bile duyamaz."*[251]

Takvâ sâhibi, ilmi tavsiye ve nasîhatı karşılığında ne bir ücret, ne de bağış alabilir. Her zaman hakkı açıkça beyân eder, bu hususta gönlüne hiçbir tereddüd ve korku getirmez. Nitekim Peygamber Efendimiz; *"Hiçbiriniz, nerede olursa olsun, birinden korkmak sebebiyle hakkı söylemekten ve yerine getirmekten geri durmasın."*[252] Nitekim âyette ***"Allah yolunda cihâd ederler ve kınayanın kınamasına aldırmazlar."*** (el-Mâide, 5/54) buyurulmaktadır.

❀

Anlatıldığına göre Emevî halîfesi **Süleymân b. Abdülmelik**, Mekke'ye giderken Medîne'ye uğradı. Burada birkaç gün kaldı. Yanındakilere ashâbdan birini görmüş olan bir kimsenin bulunup bulunmadığını sordu. "Evet, **Ebû Hâzım** ashâb-ı kirâm'a yetişmiştir" denildi. Bunun üzerine birini gönderip onu huzûruna çağırttı. Ebû Hâzım, yanına gelince aralarında şu sohbet cereyan etti. Süleymân b. Abdülmelik dedi ki:

– "Yâ Ebâ Hâzım, bize verdiğiniz bu cefâ nedir? Şehrin öndegelenleri ziyâretime geldiği halde sen gelmedin?"

Ebû Hâzım da ona:

– "Ne cefâsı ey mü'minlerin emîri! Olmayan bir şeyi söylemekten Allah'a sığınırım. Sen, beni daha önceden tanımadığın gibi, ben de seni ilk defa görüyorum." diye karşılık verdi.

Halîfe, Muhammed b. Şihâb ez-Zührî'ye dönerek:

– "Doğru söyledi, gâliba ben hatâ yaptım" dedi ve Ebû Hâzım'a:

– "Ey Ebâ Hâzım ölümü niye kötü görüyoruz" dedi.

Ebû Hâzım:

– "Çünkü âhıretinizi harab ediyor, dünyânızı mâmûr ediyorsunuz. Tabîî olarak da mâmûr dünyânızı bırakıp harâb ettiğiniz âhırete gitmek istemiyorsunuz." diye karşılık verdi.

Halîfe:

– "Doğru söyledin" dedi ve sonra ekledi:

– "Yarın Allah'ın huzûruna nasıl çıkacağız?"

Ebû Hâzım:

– "İyiler uzun yoldan gelen birinin âilesine kavuşması gibi, huzûra çıkacaktır. Kötüler ise efendisinin yanına getirilen kaçak köleler gibi." dedi.

Süleymân ağladı ve dedi ki:

– "Keşke Allah'ın yanındaki değerimi bilseydim."

Ebû Hâzım:
– “Amellerini Allah’ın kitabıyla karşılaştır değerini anlarsın.” cevâbını verdi.
Halîfe:
– “Kitabın neresine bakayım.” dedi.
“Şüphesiz iyiler nimetler içinde, fâcirler ise cehennemdedir.” (el-İnfitâr, 82/13-14) âyetine bak!
– “Ey Ebâ Hâzım, Allah’ın rahmeti nerede kaldı?”
“Şüphesiz Allah’ın rahmeti, yakındır.” (el-A’râf, 7/56)
– “Ey Ebâ Hâzım, Allah’ın en üstün kulları kimlerdir?”
– “Akıllı ve şahsiyet sâhibi olanlardır.”
– “En hayırlı ameller hangisidir?”
– “Haramlardan kaçmakla beraber, farzları da îfâ etmektir.”
– “Hangi duâya daha çok icâbet edilir?”
– “İyilik yapılanın iyilik yapana ettiği duâ.”
– “Sadakanın en hayırlısı hangisidir?”
– “Çok fakir ve geçimi dar olana minnetsiz; başa kakmasız verilendir.”
– “En doğru söz hangisidir?”
– “Korktuğun veya kendisinden bir şey beklediğin kimsenin yanında söylediğin gerçeklerdir.”
– “En akıllı mü’min kimdir?”
– “Allah’a itâat içinde bulunan, başkalarını da buna teşvîk edendir.”
– “En ahmak mü’min kimdir?”
– “Zâlim arkadaşının hevâ ve hevesine uyarak, onların dünyâları için kendi âhıretini satan mü’mindir.”
– “Doğru söyledin, peki bizim durumumuza ne dersin?”
– “Ey mü’minlerin emîri, bu konuda fikir belirtmekten beni mâzûr görünüz.”
– “Hayır bu konuda bir nasihat vermeden olmaz.”
– “Ey mü’minlerin emîri; atalarınız halka kılıçla zulmetti. Bu saltanatı meşveretsiz ve zorla aldılar, bu dünyâyı arkalarında birçok cesed bırakarak terkettiler. Eğer onların söylediklerini ve haklarında söylenilenleri bilseydiniz?!” dedi. Bu sırada Halîfenin yanındakilerden biri:
– “Ne çirkin şeyler söylüyorsun sen Ebû Hâzım!” deyince:
– “Hayır, bilakis sen yalan söylüyorsun. Allah Teâlâ, âlimlerden Kur’ân’ı açıklamak ve hakîkatleri gizlememek üzere söz aldı.” dedi.
Süleymân:
– “Peki, o halde kendimizi nasıl düzeltelim?”
– “Gurûr ve kibri bırakarak, insanların haklarını eşitçe dağıtarak.”
– “Peki halktan nasıl toplayalım?”
– “Helâl yerlerden alıp, ehline vererek.”
– “Ey Ebâ Hâzım, bizimle arkadaş olur musun? Biz de sana ikrâm ederiz.”

– “Allah korusun!”
– “Niye böyle diyorsun?”
– “Eğer size biraz yaklaşırsam, yaşarken de ölürken de Allah’ın bana azâb etmesinden korkarım.”
– “Bir ihtiyâcın varsa söyle, yerine getirelim.”
– “Beni cehennemden kurtarıp, cennete sokmanı isterim.”
– “Benim buna gücüm yetmez.”
– “Başka bir şeye ihtiyacım yok.”
– “Bana duâ et!”
– “Allah’ım, eğer Süleymân senin dostun ise ona dünyâ ve âhıret işlerini kolaylaştır, düşmanın ise onu elinden tutup râzı olduğun işleri yapmaya sevket!”
– “Bana biraz daha nasihat et.”
– “Sana çokça özlü söz söyledim. Eğer anlarsan bu kadarı yeter. Değilse boşa çene çalmanın mânâsı yok!”
– “O zaman bana nasîhatta bulun.”
– “Sana vecîz ifâdelerle nasîhatta bulunacağım: Rabbini ta’zîm et! Sakın ola ki O, seni nehyettiği şeyi işlerken veya emrettiği şeyi kaçırırken görmesin!”

Ebû Hâzım oradan ayrıldıktan sonra halîfe, ona yüz dînâr gönderdi: “Bu parayı dağıt, sonra yine aynı miktarda göndereceğim” diye bir de not ilâve etmişti. Ebû Hâzım, Halîfe’ye parayla beraber şu mektûbu gönderdi:

“Ey mü’minlerin emîri! Senin bana soru sormanın benimle alay; benim cevâbımın da boş olmasından Allah’a sığınırım. Hakkım olmayan bu parayı geri göndermem de cömertliğimden değildir. Bu miktarda bir paraya senin sâhib olmana bile râzı olmazken, nasıl kendi hakkımda râzı olurum.

Mûsâ (a.s.), Medyen suyuna varınca orada hayvanları sulayan birçok çoban gördü. Onların gerisinde de hayvanlarıyla bekleşen iki kız gördü. Mûsâ onların hayvanlarını sulayıverdi. Çünkü o kızlar, çobanlar çekilmeden, aralarına sokularak hayvanlarını sulayamıyorlardı. Babaları da gâyet yaşlıydı. Daha sonra Mûsâ gölgeye çekildi ve şöyle duâ etti: “Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra muhtâcım.” Mûsâ (a.s.) açtı, korku içindeydi ve kimseye güvenemiyordu. Onun durumunu çobanlar anlayamamıştı. Ancak iki kızkardeş anladılar. Mûsâ (a.s.) ise bu haldeyken bile, insanlardan değil, sadece Rabbinden yardım istedi.

Bu iki kızkardeş, babaları Şuayb (a.s.)’ın yanına döndüklerinde başlarından geçeni anlattılar. Babaları, “Bu adam açtır” diyerek kızlarından birini onu çağırmaya gönderdi. Şuayb (a.s.)’ın kızı, yüzünü mahcûbiyetle önüne eğerek saygı ile Mûsâ (a.s.)’a “Babam hayvanlarımızı sulayıvermenizin karşılığını ödemek için sizi çağırıyor” dedi. Mûsâ (a.s.)’a: “sulama ücreti” lâfı çok ağır geldi. Ancak kızın arkasından gitmekten başka çâre de bulamadı. Çünkü nice zamandır aç ve yalnız olarak yollardaydı.

Şuayb’ın kızı önde, Mûsâ arkada yola koyuldular. Esen rüzgârın elbisesini hareket ettirmesinden kızın bedeninin şekli belli oluyordu. Mûsâ bazen yüzünü çeviriyor, bazen

de bu manzarayla karşı karşıya kalıyordu. Sonunda dayanamadı ve: "Bre kadın, sen arkamdan gel, yolu arkadan târif edersin" dedi.

Şuayb (a.s.)'ın huzûruna geldiğinde akşam yemeğini hazır buldu. Şuayb (a.s.) Mûsa'ya; "Ey genç! Yemeğe buyur" dedi. Mûsâ: "Bundan Allah'a sığınırım" deyince, Şuayb: "Niçin böyle diyorsun, yoksa aç değil misin?" diye sordu. Mûsâ şöyle dedi: "Evet açım, ama bu yemeğin, hayvanlarınızı sulamamın karşılığı olmasından korkarım. Ben dînini, yeryüzü dolusu altınla bile satmayan bir âiledenim." "Hayır ya genç! Misâfir ağırlamak ve ona ikrâm etmek benim ve babamın âdetlerindendir. Biz misâfire ikrâm eder, yemek yediririz." Bunun üzerine Mûsâ oturdu ve yemeğini yedi.

Ebû Hâzim sözlerine şöyle devam etti: "Eğer bu yüz dirhem sana verdiğim nasihatin karşılığı ise zarûret hâlinde leş, kan ve domuz eti, bu paradan daha helâldir. Eğer bu benim Beytü'l-mâlden bir hakkımsa aynı ücreti benim gibi olanlara da ver. Aksi takdirde bu parayı kabûl edemem."

❀

Kurtubî, Tefsîri'nde bu olayı anlatarak şöyle demiştir: "Allah'ın gönderdiği kitaplara ve peygamberlere işte böyle uyulur."

"Âyetlerimi az bir ücretle satmayın" âyeti sebebiyle âlimler, Kur'ân ve ilim öğretmenin karşılığında ücret alınıp alınamayacağı husûsunda ihtilâf etmişlerdir. Ancak günümüzde ilmin kaybolmaması için Kur'ân ve ilim tahsîli için ücretle hoca tutmanın câiz olduğuna fetvâ verilmiştir. Rasûlullah (s.a.): *"Aldığınız ücretler arasında en çok hakettiğiniz Allah'ın Kitabından dolayı aldığınızdır"*[253] buyurur. Yukarıda geçen âyet, Kur'ân ve ilim öğretmek kendine farz olduğu halde ücret almadan bu işi yapmayan kimseler hakkındadır. Sünnetten anlaşıldığı üzere tâlim işi, kendilerine farz olmayan; yâni aynı işi yapacak başkaları bulunan, bu yüzden öğretme konusunda tek olmayan kimseler ücret alabilir. Bu, cenâze yıkayan kişinin durumuna benzer; bir köyde birden fazla cenâze yıkayan varsa ücret almaları câizdir. Sadece bir kişi varsa ücret alması câiz olmaz; çünkü farz-ı kifâye olan cenâze yıkama işi, o zâta farz-ı ayn olmuş olur. Eğer yıkamazsa günahkâr olur. Bu durumda olan bir kimse âilesine ve kendine yetecek geliri yoksa, ilim öğretmeğe mecbûr değildir, kendi mesleğini icrâ edebilir.

Devlet başkanı da kendine belli bir ücret tahsîs etmeli, o yapmazsa müslümanlar bunu yapmalıdır. Nitekim Ebû Bekir Sıddîk (r.a.) halîfe olduğunda, âilesini geçindirecek başka bir geliri olmadığından sırtına kumaş yüklenip pazara satmağa gitmişti. Niye böyle yaptığını soran müslümanlara: "Âilemi nasıl geçindireyim?" sorusunu yöneltti. Bunun üzerine müslümanlar ona yeterli bir ücret ayırdılar, onu ticâretten men'ettiler. Aynı şekilde imam ve müezzinler de ücret alabilirler. Mushaf satışı da câizdir. Zira satılan şey, Kur'ân'ın kendisi değil, üzerinde bulunduğu sayfalardır.

Yine günümüzde zamânın değişmesiyle bâzı hükümlerin de değiştiği söylenmektedir. Dînin ve ilmin yok olması korkusuyla âlimlerin sultânların yanlarına gitmeleri, köylerden maîşetleri için yardım toplamaları, Kur'ân öğretmek, ezân okumak ve

imâmlık yapmak için para almaları, câriye hükmünde olmayan hür hanımların izni olmaksızın azil[254] yapmak, içki içmekte olan kimselere selâm vermek gibi hükümler bu kabildendir. Bu tür kolaylıklar getirilmezse, bu işleri yapanların, daha kötü şeylere yönelebileceğinden korkulur. Nitekim *Nisâbu'l-Ahsâb* ve diğer bâzı eserlerde böyle geçmektedir. *Mesnevî*'de de şöyle gelmiştir.

Âşıklara sevinç ve üzüntü kaynağı mâşûklarıdır.
Onlar için, sevâb, ecir ve hizmet eli hep O'dur.
Mâşûktan başkasına bakanın aşkı aşk olmaz.
Aşk, öyle bir ateştir ki bir kere parlamaya görsün
Mâşûk'ta başka ne varsa hepsini yakıp kül eder.

❀

وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾

43. Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.

Âyet, İsrâîloğulları'na hıtâb etmekte olup: "Ey İsrâîloğulları! Namazı ve zekâtı kabûl edin, farziyetine inanın, bu iki ibâdeti müslümanlar gibi şartlarına riâyet ederek edâ edin; zîrâ onlarınki gibi olmayan namaz ve zekât, makbûl değildir" mânâsınadır.

"Zekât" kelimesinin kökü hakkında iki görüş vardır. Eğer (زكى الزرع) "mahsûl arttı" cümlesinde olduğu gibi, zekâtın kökünün "artmak" mânâsına gelen *"ez-zekâ"* (اَلزَّكَاةُ) kökünden alındığını düşünürsek arttı, çoğaldı demektir. Çünkü zekât vermek malı bereketlendirir; insanı cömertliğe alıştırır. Eğer zekâtın türediği kökün "temizlik" mânâsına gelen (اَلزَّكَاءُ) kelimesinden olduğunu söylersek o zaman zekât, "malın kirlerden, nefsin de cimrilikten temizlenmesi" demektir.

Hanefî mezhebine göre kâfirler, namaz, oruç gibi mü'min olmayandan sâkıt olan ibâdetlerle emredilemez, yapmadıklarında cezâlandırılmazlar. Onların sorumlu oldukları husûs; inanmak ve dîni kabûl etmektir. "*Rükû edenlerle birlikte rükû edin!"* emrinden maksad inananlara: Mü'minlerin cemâatlerine devam edin; demektir. Cemâatle kılınan namaz, yalnız kılınan namazdan yirmiyedi derece daha üstündür. Çünkü cemâat ile müslümanlar bir bakıma güç gösterisi yapmış olurlar. Bu duruma göre namaz cihâd, mihrab da harp sâhası gibidir. Birlikten güç doğduğu için saf saf savaşa katılmak lâzımdır. Cemâat kuvvet demektir. Peygamber Efendimiz: *"Müslümanlardan kırk kişi bir cemâatte toplansa aralarından muhakkak birinin günahı afvolunur"*[255] buyurmuştur. Allah Teâlâ, bir kişiyi afvedip de diğerlerini afvetmezlik etmeyecek, hüsrânda bırakmayacak kadar kerîmdir. Cemâatle kılınan namazın yirmiyedi derece daha üstün olması şu hikmete mebnîdir: Allah, tek başına namaz kılana, hakkı olan bir sevâb yerine, fazl ve keremiyle dokuz daha katıp, on sevâb vermektedir. Cemâat kelimesi, toplanmak mânâsına gelen *"cem'"* (اَلْجَمْعُ) kökünden gelip en az üç kişinin

katılımıyla olur. Allah'ın ihsân ettiği fazla sevâbları toplarsak (üçü dokuzla çarpınca) yirmi yedi eder.

Kurtubî Tefsîri'nde cemâati devamlı olarak terkedenin cezâlandırılması gerektiği söylenmektedir. **Ebû Süleymân Dârânî** şöyle demiştir: Memleketimde yirmi sene ihtilâm olmadım. Mekke'ye geldim, ne olduysa oldu, ihtilâm oldum. Kendimce bunun sebebi yatsı namazını cemâatle kılamamış olmamdı.

Bir hadiste şöyle buyurulmuştur. *"Tevhîd hâriç, Allah mahlûkata kendine namazdan daha sevimli gelen hiçbir ibâdeti farz kılmamıştır. Eğer Allah için bundan daha sevimli bir ibâdet olsaydı, rükûda, secdede, kıyâmda ve cülûsda olan melekler hemen o ibâdeti yaparlardı."*[256]

Namaz kılan Allah'ın huzûrunda olduğunu idrâk etmelidir. Selef-i sâlihin namazda kendilerini meşgul eden malı, keffâret olmak üzere hemen tasadduk ederlerdi. Çünkü namazda asıl olan gönül dünyâsıdır. Allah Teâlâ: ***"Sarhoşken namaza yaklaşmayın!"*** (en-Nisâ, 4/43) buyurmaktadır. Sarhoşluk, içkilerle olduğu gibi, dünyâ sevgisi ve başka düşüncelerle de olur. Allah Teâlâ kalbin bedene eşlik etmediği namaza bakmaz. Ona değer vermez. Bu yüzden namaz, hem beden, hem kalb ile kılınmalı, akla gelen boş düşünceler kovulmalıdır. *Mesnevî*'de gelmiştir:

Ey can, önce fârenin zararını def' et.
Ondan sonra buğday toplamaya gayret edersin.
Dinle bak gönüller sâhibi ne buyuruyor:
Huzûr-ı kalb olmadan kılınan namaz, namaz değildir.

Üftâde Hazretleri, mürîdi **Hüdâyî**'ye nasîhatı sırasında şöyle demiştir: "Namaza başladığında kulluğunu ızhâr etmekten ve onu tam yapmaktan başka bir düşüncen olmasın. Zira kulluk tam olduğunda maksad hâsıl olmuş olur. Namaz dışında ise fikrin ve dikkatin, nefsini nefyetmek, Allah'ın birliğini isbât etmek üzere olsun. Çünkü tevhîdden maksad budur. Tevhîdden daha üstün bir şey olmadığı için Allah'ın insandan yapmasını istediği ilk şey, kendisini birlemektir. Allah'ın birliğini kabûl ettikten sonra kula sırayla namaz ve oruç ibâdetleri yüklenir. Zîrâ bu iki ibâdet, insan tabîatını ıslah eder. Daha sonra kulu cimrilikten kurtaracak zekât, farz kılınmıştır. Daha sonra da hem insan tabîatını, hem de nefsi tedâvî edici olarak hac farz kılınmıştır. İlk üç ibâdet yâni tevhîd, namaz, oruç; zengin, fakir bütün müslümanlara emredildiği için öne alınmıştır. Zekât ve hac ise zenginlere farz kılındığından daha sonra zikredilmiştir."

Üftâde Hazretleri fakirler hakkında şunu söylemektedir: "Zenginlerin evleri mücevherden ise fakirlerin evleri nûrdan olur, tâ ki zenginler (ârif olanlar), fakir olmak istesinler." Nitekim *Mesnevî*'de şöyle gelmiştir.

Dünyâyı elde etmek için hîle yapmak soğuk bir iştir.
Fakat dünyâ sevgisini terk için hîle sünnette vârid olmuştur.
Dünyâ nedir? Dünyâ Hakk'tan gâfil olmaktır.
Yoksa dünyâ, ne kumaş, ne para, ne evlâd, ne kadındır.

Ağzı bağlı su kabı, suyun içine batmaz.
İçi aşk havası ile dolu gönül, suyun üstünde gider.
Çünkü dervişlik rüzgârı bâtında olur,
Bu yüzden de cihân suyunun üstünde durur, batırmaz.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de yukarıda zikrettiğimiz âyete şu mânâlar verilmiştir: "Namaz kılınız", emrinden maksad, namazı kalbi kontrol altında tutarak huşû ve hudû içinde kılmaktır. Zekât vermek ise; nefsi dünyâ hırsından, kötü ahlâktan kalbi de kötü düşüncelerden temizlemek demektir. Zekât; mâsivâyı istemekten vazgeçmektir. Allah'ı istemenin yanında mâsivâyı istemek fazlalıktır. Çünkü kemâl üzerine ziyâde bir şey istemek noksanlıktır. Rükû edenlerle rükû etmek ise, mevcûd olana ulaşmak için, vücûdlarını fedâ eden kalbi kırık kimselere uymakla olur.

❀

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ ط
أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾

44. ***(Ey bilginler!)*** **Sizler Kitab'ı** ***(Tevrât'ı)*** **okuduğunuz** ***(gerçekleri bildiğiniz)*** **halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?**

Hıtâb yine yahûdîleredir. *"Emir"*; insanın kendinden aşağı birisine: "Şunu yap" demesidir. Âyetteki "Nâs" yâni insanlar ise yahûdîlerin ayak takımıdır. "*Birr* (iyilik)" ise Hz. Muhammed'in peygamberliğini i'tirâf etmek, O'nun getirdiği delillere uymaktır. Hayırda geniş olmak anlamınadır. Geniş boşluk mânâsına gelen *"berr"* kelimesinden alınmıştır. *"Birr"* insanın hayırda elini açmasıdır. Soru hemzesi, onları azarlamak ve hayret ifâde etmek için getirilmiştir. Zira onlar başkalarına emrettiklerini, kendilerine emretmeyi unutan kimseler gibidir.

Unutmak anlamına gelen *"sehv"* ve *"nisyân"*ın temelinde terketmek anlamı vardır. Ancak *"sehv"*, insanın bildiği veya bilmediği bir şeyi terketmesidir. *"Nisyân"* ise insanın aklında olan bir şeyin kendiliğinden kaybolmasıdır.

Yahûdî âlimleri, kendilerinden beklentileri olmayan fakirlerine gizlice: "Muhammed'e inanın. O Allah'ın rasûlüdür." diyorlardı. Zenginlerine ise: "Biz onda âhır-zaman peygamberinin bir kısım alâmetlerini görüyoruz. Diğer alâmetleri göremiyoruz" diyerek onlardan yararlanmaya devam ediyorlardı. Kendileri ise ona ileride îmân etmeyi düşünüyorlar; hemen îmân etmiyorlardı. Bunun gibi, günahlara dalan kimseler de yaşlanınca "tevbe ederiz, sâlih insan oluruz" derler. Ama ölüm, bir gün ânîden gelir çatar ve insan umduğuna eremeden ölür gider. **Hâfız** der ki:

Gördün mü ey Hâfız, kekliğin salınarak yürüyüşünü,
Kendisini kazâ şâhininin pençesinden gâfil kıldı.

Siz ey Yahûdîler! Hz. Muhammed'in sıfatlarını sayıp döken ve O'na îmân etmeyi emreden Tevrât'ı okuduğunuz halde, nasıl oluyor da kendinizi unutuyor, îmândan uzak kalıyorsunuz? Kendinizi ıslah edeceğiniz yerde başkalarıyla uğraşmanın ne kadar çirkin olduğunu anlayacak kadar aklınız yok mu sizin? "Akıl"; aslında men'etmek, alıkoymak mânâsına gelir. Devenin hareketini önlemek için incik kemiğinden iki önayağını bağlayan ipe de aynı kökten gelen bir adla *"ıkâl"* denir.

İnsanın nazarî ve zarûrî ilimleri öğrenmesini sağlayan rûhânî nûra, akıl denmiştir, çünkü akıl insanı çirkin işlerden alıkor, iyi ve güzel işlere yöneltir. Aklın bulunduğu mahal üzerinde ihtilâf edilmiştir. Bazılarına göre aklın yeri, hislerin merkezi olması sebebiyle dimâğdır. Bazılarına göre de hayatın kaynağı, hislerin maddesi olan kalbdir. Diğer bir grup da aklın; insan bedeninde bulunan bir nûr olduğunu söylemiştir.

Âyet, İsrâîloğulları'nı azarlamaktadır, ancak azarlama konusu, insanlara iyiliği emretmeleri değil, bunu yaparken kendilerini unutmalarıdır. Bu âyetten çıkarılan: "Bir kimsenin yapmadığı bir iyiliği başkalarına emretmesi câiz olmaz" şeklindeki görüş, doğru değildir. Bilakis o iyiliği yapmak gerektiği gibi, onu emretmek de îcâb etmektedir. Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Kendiniz yapmasanız bile, iyilikleri emrediniz, kendiniz işleseniz bile, başkalarını münker işlemekten nehy ediniz."*[257] Çünkü insan, yapmadığı bir iyiliği başkalarına emrederse sadece bir vâcibi terkten günaha girer. Şâyed, hem iyilikleri işlemez, hem de tavsiye etmezse iki vâcibi terketmiş olur. Yapmasak bile, güzel olanı tavsiye etmek, yine de güzeldir. Şu kadar var ki, sözümüzün tesirli olması için, emrettiğimiz işi önce biz yapmalı, nehyettiğimiz kötülüğü önce biz bırakmalıyız.

Görüldüğü gibi, âyet başkalarına tavsiye ettiği iyilikleri kendisi yapmayan kimseleri uyarmaktadır. Böyle kimselerin yaptığı iş, şerîatı bilmeyen câhillerin veya ahmakların yaptığından farksızdır. Âyet günahkâr vâizlere va'z etmeyi yasaklamaktan ziyâde, onları nefislerini tezkiye etmeye dâ'vet etmektedir. Ancak bu şekilde kendileri hakka uymuş, başkalarını da hakka götürmüş olurlar. Emredilen iki işten birini yapmamak, diğerini de yapmamayı gerektirmez.

Rivâyet olunduğuna göre bir şehirde sözü tesirli, kalbleri etkisi altına alan, her va'zında sözlerinin tesirinden birkaç kişinin öldüğü bir âlim vardı. Aynı şehirde yaşlı bir kadının da sâlih ince kalbli, hassâs, çabuk etkilenen bir oğlu vardı. Bu kadın oğlunu bu âlimin va'zlarına gitmekten men'ederdi. İhtiyar kadının oğlu, her nasılsa bir gün bu vâizin meclisinde bulundu. Olan oldu ve oracıkta can verdi. İhtiyar kadın, oğlunun ölümüne sebeb olan vâizle bir gün yolda karşılaştı ve şunları söyledi:

Sen halkı çağırıp da kendin hidâyete dönmez misin?
Senin yaptığın bu iş, faydasızdır.
Ey bileği taşı gibi olan adam, ne zamana dek sürecek?
Senin bu demiri bileğleyip kendini kesmeyişin?

Kadının sözünü işiten âlim bayılıp atından düştü, evine götürdüler orada Allah'ın

rahmetine kavuştu. Nitekim **Hâfız** der ki:

Vâizler, minber ve mihrablarda nasihat cilveleri yaparlar.
Kendi dünyâlarında ise söylediklerinden başka işler yaparlar.
Bir müşkilim var ki onu meclis âlimlerinden sormalı:
"Siz tevbe edin diyorsunuz, fakat kendiniz yapmıyorsunuz."

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: *"İsrâ gecesi dudakları ateşten makaslarla kesilen bir gurup insan gördüm. "Ey Cebrâîl! Bunlar kimdir?" dedim. "Ümmetinin, başkalarına iyiliği emredip kendilerini unutan hatipleridir. Şimdi cehennem ateşinden nasîblerini alıyorlar. Onlara orada denecek ki: "Siz kimlersiniz?" "Biz insanlara hayrı emredip kendimizi unutan kimseleriz" diyecekler, diye cevap verdi."*[258]

Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Allah Teâlâ'nın kıyâmet gününde, okuduğu hutbeden dolayı hesâba çekmeyeceği hiçbir kimse kalmayacaktır."*[259]

Şeyh Üftâde hazretleri şöyle demiştir: Eğer vâiz, kendini cemâatten hayırlı görürse işi zordur. Aynı şekilde dinleyen de vâizi kendisini uyaran biri olarak görmezse onun da işi zordur. Bu sebeble Nebiyy-i Ekrem (s.a.): *"Nice vâizler vardır ki, şeytanın oyuncağı olur."* buyurmuşlardır. Ancak vâiz: "Cehennemde azâb görecek bile olsam; ben Müslümanlara faydalı olayım" derse o farklıdır. Bu tür bir anlayış fenâ hâlinin bir çeşididir. Fakat nefsin bundan kendine pay çıkarmasından korkulur.

Şeyh Üftâde sözlerine devamla şöyle demiştir: Vâiz, anlattıklarını cemâatin ya bildiğine veya bilmediğine inanır. Cemâatin, söylediklerini bildiğine inanıyorsa va'z etmesine gerek yoktur; şâyed bilmediğine inanıyorsa cemâate cehâlet, kendisine de üstünlük hamletmiş olur. Bu da kibirdir. Kısacası nefsin hîleleri çoktur. Allah'ın lütfu olmadan bunlardan kurtulmak kolay değildir. Bütün bu durumlarda hiç olmazsa Peygamberimiz'in şu sözünü dikkate almak gerekir: *"Allah bu dîni fâsık bir adamla da güçlendirir."*[260] Sâlik, hakîkate ulaşmadıkça yukarıda saydığımız tehlikelerden kurtulamaz. Nebî (a.s.): *"Âlimler hâriç bütün insanlar sarhoştur"*[261] buyurmuştur. Hadîsin devamında "muhlîs" kimselerin de büyük bir tehlike içinde oldukları söylenmektedir. Güven ancak ihlâsa erdirilenedir. O da kahr ve keremden fânî olmuş, varlık ve yokluk kalıplarından çıkmış, gerçek tevhîde ermiş kişidir. Allah Teâlâ, şu âyetinde onları kasdetmiştir. ***"Benim*** (hâlis) ***kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur."*** (el-Hıcr, 15/42) Sâlik, kat'ettiği bütün mertebelerde şerîata riâyet etmelidir. Kemâle ancak böyle erilir. Bunun dışında her yol noksandır. Bu yüzden meczûblar, noksanlıklardan kurtulmamış kimselerdir. Nitekim peygamberler içinde delilik ve taşkınlık gösteren hiçbir kimse çıkmamıştır. Kemâl mertebesine ulaşmış bir kâmilin, aklı da kemâle ermiştir. Bu sebeble istiğrâk hâlinde bile olsa, kapı gıcırtısını duyacak uyanıklıktadır. Ey Allah'ım, bizi kemâle erdir!

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِۜ وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَۙ ﴿٤٥﴾

45. Sabır ve namaz ile Allah'dan yardım isteyin. Şüphesiz o *(sabır ve namaz)*, Allah'a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir.

Ey İsrâîloğulları! İhtiyaçlarınızı gidermem için benden sabırla ve namazla yardım isteyin. *"Sabır"*la sığınmaktan maksad ya Allah'a güvenerek zafer ve genişliği beklemekle; ya da nefs tasfiyesi ve şehvetleri kırmaya yarayan yeme ve içmede aşırı gitmekten kendini tutmak anlamına gelen oruçla sığınmaktır.

Namazla yardım dilemekten maksad ise isteklerine karşılık verilinceye ve musîbetleri savuşturmaya kadar onları vesîle kılıp O'na sığınarak yardım dilemektir. İsrâîloğulları riyâseti, malı ve debdebeyi bırakmak gibi, zor işlerle emredilince bu şekilde namaz ve sabırla tedâvî edilmişlerdir. Çünkü bunları bırakmak, kolay bir iş değildir. Rivâyet edildiğine göre, Peygamber Efendimiz kendisine bir iş, güç geldiğinde namaza sığınırdı. [262]

Rivâyete göre İbn Abbas, yolculukta iken kendisine bir kızının öldüğü haberi verilince: ***"Şüphesiz biz Allah içiniz ve mutlaka O'na döneceğiz"*** (el-Bakara, 2/156) âyetini okudu ve: "Kusûru örten Allah'tır, rızkı veren Allah'tır, ecri verecek olan da Allah'tır." dedi. Sonra yoldan uzaklaştı, namaz kıldı. Sonra da: ***"Sabır ve namazla Allah'dan yardım dileyin"*** âyetini okuyarak devesine bindi.

"Fakat kendilerini çağırdığın bu (şey) ***Allah'a ortak koşanlara ağır geldi"*** (eş-Şûrâ, 42/13) âyetinden de anlaşıldığı gibi, namaz ve sabırla Allah'dan yardım dilemek, O'ndan korkan ve saygı gösteren kimseler dışındakilere ağır gelir.

"Huşû" âzâlarla, *"hudû"* kalble veya huşû sabırla, hudû geri kalan âzâlarla olur. Huşû sâhibi olanlar, Rablerine münâcât hâlinde kendilerinden geçtiklerinden, yorgunluk ve meşakkat hissetmezler. Nitekim Nebî (a.s.) namaz hakkında: *"Gözümün nûrudur"*[263] buyurmuştur. Çünkü o, namazda huzûr bulur; dünyevî işleri yorgunluk sayardı.

اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

46. Onlar, kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini düşünen ve bunu kabûllenen kimselerdir.

"Zann" şüphe etmek veya yakînen bilmek mânâsına gelen iki zıd mânâlı bir kelimedir. *el-Kevâşî* tefsîrinde *"recâ"* kelimesinin de emniyet veya korku mânâlarına gelen zıd anlamlı kelimelerden olduğu söylenir.

Allah'a kavuşmak, O'nu görmekle olur. Esas olan görüşe göre *"likâ"* kıyâmet

gününde Allah'ın bizi hesâba çekeceği andaki görme ve görüşmeden kinâyedir. *"Kul, Allah'la karşılaştığında Allah kendisine kızgın olacaktır."* anlamındaki haberden ve benzeri rivâyetlerden anlaşılan budur. Allah'a kavuşmaktan maksadın, ölüm olduğu da söylenmiştir. Nitekim Peygamberimiz bir hadiste *"likâ"* kelimesini bu mânâda kullanmıştır: *"Kim Allah'a kavuşmayı isterse Allah da ona kavuşmayı ister. Kim Allah'a kavuşmayı istemezse Allah da ona kavuşmayı istemez."*[264]

Allah'a döneceklerini ummaları demek, kıyâmet gününde yaptıkları işlerin mükâfât veya cezâsını çekeceklerini bilmeleri demektir. Allah'dan korkmayan, O'ndan cezâ veya mükâfât ummayan kimselere ise sabır ve namazla Allah'dan yardım istemek ancak bir meşakkattir. Nitekim münâfıklara ve riyâkârlara da bu ikisi çok ağır gelir. Eziyetlere ve tâatlara sabretmek, Allah'ın emirlerine itâat, nefsle yapılan cihâddır. Nefsin isteklerine karşı durmak onu uzun emellerinden vazgeçirmektir. Bu da nebîlerin ve sâlihlerin ahlâkıdır.

Yahyâ b. Yemân, sabrı şöyle târif etmiştir. Sabır, Allah'ın sana verdiği rızıktan fazlasını ummaman, dünyâ ve âhıret husûsunda sana takdîr edilene râzı olmandır. Bu yüzden sabır, vücûda göre baş hükmündedir. Nitekim **Hâfız** şöyle der:

Derler ki, âdî taş, sabırla yâkut olur.

Evet, olur ammâ ciğer kanıyla sulanarak olur.

Allah Teâlâ, amellere karşı vereceği mükâfâtı saymış, buna bir sınır koymuştur. ***"Kim bir iyilik yaparsa, ona on misli ecir vardır."*** (el-En'âm, 6/160) buyurmuştur. Allah yolunda infâk edenlerin mükâfâtını daha da fazla tutmuş; ***"Allah yolunda mallarını harcayanlar, yedi başak bitiren bir dâneye benzer."*** (el-Bakara, 2/261) buyurmuştur.

Sabredenlere ise hesâbsız bir mükâfât vereceğini müjdelemiş ve onları övmüştür: ***"Yalnız sabredenlere mükâfâtları hesâbsız ödenecektir."*** (ez-Zümer, 39/10) Şu hadîsde görüldüğü gibi Allah kendini sabır sıfatıyla vasıflandırmıştır: *"Duyduğu şeyler husûsunda Allah'dan daha sabırlı başka bir varlık yoktur. Çünkü kulları O'na çocuk isnâd etmesine rağmen, O kullarına rızık ve sıhhat vermeye devam etmektedir."*[265] Buradaki sabır, hak edenlere cezâlarını tehir demek olan *"hilm"* mânâsındadır.

"Sabûr" ve *"Halîm"* sıfatları arasındaki fark şudur: Allah Teâlâ, *"Sabûr"* sıfatıyla vasıflandırılırsa, kullarını yaptıklarına karşılık her an cezâlandırması mümkündür. *"Halîm"* sıfatında ise hemen cezâlandırmayıp, tehir etmesi, söz konusudur.

"Huşû" konusunda şöyle denmiştir: "Siz huşûdan habersiz olduğunuz halde, insanlara imam olmak mı istiyorsunuz?" Huşû, kuru ekmek yemek, sert elbise giymek değildir. Huşû, hak konusunda soylularla sıradan kimseleri eşit görmek, farz kıldığı şeyler husûsunda Allah'dan korkmaktır. Kalbinde taşımadığı huşûu varmış gibi göstermeye kalkışan ancak nifâkına nifak katmış olur.

Sehl b. Abdullah, huşû hakkında şöyle demiştir: Vücûdundaki bütün tüyler ürpermedikçe huşûa eremezsin. Korku kalbe yerleştikten sonra, vücûdun dışına da akseder, sâhibini edebli, mütevâzı ve boynu bükük yapar. Selef-i sâlihin, kalblerindeki

huşûu saklamaya çalışırlardı. Övülen huşû budur; yoksa câhillerin yapmacık olarak ağlaması, boyun bükmesi huşû değildir. Onlar bu davranışlarla insanlara iyi ve saygıya lâyık görünmek isterler. Bu ise şeytanın hîlesi ve nefsin insana hoş gösterdiği bir davranış olup kötülenen huşûdur.

Ömer (r.a.), yüksek sesle konuşur, yürüdüğünde hızlı yürür, dövünce de acıtırdı. Ancak O, Allah'dan hakkıyla korkmak, doğruluk ve ibâdete düşkünlükte en öndeydi. *Kurtubî Tefsiri*'nde böyle geçmektedir.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de bu âyete şu yorumlar getirilmiştir: *"Sabırla yardım dilemek"*ten maksad nefsin şehvetleri ve hevâsı karşısında Allah'dan yardım dilemektir. *"Namazla yardım dilemek"*ten maksad Allah Teâlâ'nın gayb kapısı önünde, Rabbinizin huzûrunda beklemeye, O'na yönelmeye devam etmektir.

"Sabır ve namazla yardım dilemek", büyük ve zor bir şeydir; ancak Allah'ın sırlarını gösterdiği kullara nasîb olur. Allah, o kullara sırlarını açıklamış; onlar da Allah'dan hakkıyla korkmuşlardır. Nitekim hadîsde: *"Allah bir şeye tecellî ederse o, O'na boyun eğer"* buyurulmuştur. Allah Teâlâ da: ***"Çok esirgeyici olan Allah hürmetine sesleri kısılmıştır. Bu yüzden fısıltıdan başka bir şey işitemezsin"*** (Tâhâ, 20/108) buyurmaktadır. *"Tecellî"*, insanı Allah'a yakınlaştırır, mahlûkatın cefâsından kurtarır. Tecellî nûruyla, Hak Teâlâ'nın cemâlini seyredeceklerine yakînen inananlar, Allah'ın cezbeleriyle O'na döneceklerdir. *"Bu cezbelerden her biri ins ve cinnin amellerine eşittir."*

---

[251]. *Ebû Dâvud*, İlim, 12; *İbn Mâce*, Mukaddime, 23; *Müsned*, II, 338; III, 5, 19, 53
[252]. *Tirmizî*, Fiten, 26; *İbn Mâce*, Fiten.
[253]. *Buhârî*, Tıb, 34, 39; *Müslim*, Selâm, 66
[254]. Azl: Cinsel ilişkide hamileliği önlemek için meninin dışarıya akıtılmasıdır.
[255]. *Münâvî*, V, 409
[256]. *Irakî*, Muğnî, I, 147
[257]. *Münâvî,* V. 522
[258]. *Müsned*, III, 120, 231, 239
[259]. *Münâvî*, V. 448
[260]. *Buhârî*, Âhâd, 182, Megâzî, 38; Kader, 5; *Müslim*, Îmân, 178
[261]. Muhammed Tâhir, *Tezkiretü'l-mevzûât*, s. 200
[262]. *Nesâî*, Mevâkât. 46: *Müsned*, I, 206, 268
[263]. *Nesâî*, Nisâ, 1: *Müsned*, III, 128, 129
[264]. *Buhârî*, Rikak, 41; *Müslim*, Zikr, 14-16
[265]. *Buhârî*, Tevhîd, 3, Edeb, 71; *Müslim*, Münâfikîn, 49, 50; *Müsned*, IV, 401, 405

İSRÂİLOĞULLARI'NA VERİLEN NİMETLER

يَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتٖٓى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنّٖى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿٤٧﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزٖى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَفٖى ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ﴿٤٩﴾ وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ وَاَغْرَقْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾ وَاِذْ وَاعَدْنَا مُوسٰٓى اَرْبَعٖينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهٖ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾ وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾ وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُٓوا اِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحٖيمُ ﴿٥٤﴾ وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾

ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾ وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزٖيدُ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ الَّذٖينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذٖى قٖيلَ لَهُمْ فَاَنْزَلْنَا عَلَى الَّذٖينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَٓاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾

47. Ey İsrâîloğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi *(bir zamanlar)* cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın.

48. Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden *(Allah izin vermedikçe)* şefâat kabûl olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.

49. Hatırlayın ki, sizi, Fir'avn taraftarlarından kurtardık. Çünkü onlar size azâbın en kötüsünü revâ görüyorlar, yeni doğan erkek çocuklarınızı kesiyorlar, *(fenâlık için)* kızlarınızı hayatta bırakıyorlardı. Aslında o size revâ görülenlerde Rabbinizden büyük bir imtihan vardı.

50. Bir zamanlar biz sizin için denizi yardık, sizi kurtardık, Fir'avn'ın taraftarlarını da, siz bakıp dururken denizde boğduk.

51. Mûsa'ya kırk gece *(vahyetmek üzere)* söz vermiştik. Sonra haksızlık ederek buzağıyı *(tanrı)* edindiniz.

52. O davranışlarınızdan sonra *(akıllanıp)* şükredersiniz diye sizi afvettik.

53. Doğru yolu bulasınız diye Mûsa'ya Kitab'ı ve hak ile bâtılı ayıran hükümleri verdik.

54. Mûsâ kavmine demişti ki: Ey kavmim! Şüphesiz siz, buzağıyı *(tanrı)* edinmekle kendinize kötülük ettiniz. Onun için yaradanınıza tevbe edin de nefislerinizi *(kötü duygularınızı)* öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah tevbenizi kabûl etmiş olur. Çünkü acıyıp tevbeleri kabûl eden ancak O'dur.

55. Bir zamanlar: Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız, demiştiniz de bakıp durur olduğunuz halde hemen sizi yıldırım çarpmıştı.

56. Sonra ölümünüzün ardından sizi dirilttik ki şükredesiniz.

57. Ve sizi bulutla gölgeledik, size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik ve "Verdiğimiz güzel nimetlerden yeyiniz" *(dedik)*. Hakikatte onlar bize değil sadece kendilerine kötülük ediyorlardı.

58. *(İsrâîloğulları'na:)* Bu kasabaya girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yeyin, kapısından eğilerek girin, *(girerken)* "Hıtta!" *(Yâ Rabbi bizi affet)* deyin ki, sizin hatâlarınızı bağışlayalım; zirâ biz, iyi davrananlara *(karşılığını)* fazlasıyla vereceğiz, demiştik.

59. Fakat zâlimler, kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Bunun üzerine biz, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zâlimlerin üzerine gökten acı bir azâb indirdik.

❀

Sizi kudret helvası ve bıldırcın etiyle rızıklandırdım. Bulutla gölgeledim. Sizin için kayadan su fışkırttım. Bütün bu ve buna benzer nimetlerime şükredin. Allah Teâlâ aslında, bu nimetleri onların atalarına ihsân etmişti. Buna rağmen "Atalarınıza verdiğim nimetleri hatırlayın" dememiş; "Size verdiğim nimetleri hatırlayın" buyurmuştur. Çocuklar babalarının şerefleriyle şereflendikleri, babaların başka milletlere üstünlüğü, çocukların da üstünlüğü demek olduğundan Allah Teâlâ, babalarına verdiği nimetleri, sanki oğullarına da vermiş gibi hıtâb etmiş; onlardan babalarına verdiği nimetleri

hatırlamalarını istemiştir.

Âyetin ***“Ben sizi âlemlere üstün kıldım”*** bölümü, ***“Size nimetler verdim”*** kısmına atıftır. Bu atıf *“hâss”*ın *“âmm”*a atfıdır. Burada bir onurlandırma söz konusudur. Allah Teâlâ, onların babalarına ve atalarına ilim, îmân ve iyi ameller nasîb etmiştir. Onlardan nebîler ve adâletli krallar çıkarmış, bu sûretle onları kendi zamanlarındaki âlemlere üstün kılmıştır. Yahûdîlerin bu durumu, Mûsâ (a.s.) zamânındaki atalarının durumudur. Bu hâl yahûdîler kendi hallerini değiştirinceye kadar devam etmiştir. Aynı şekilde Hz. Meryem hakkında: ***“Ve seni bütün dünyâ kadınlarına tercih etti”*** (Al-i İmrân, 3/42) âyeti de; ben seni yaşadığın çağdaki kadınlara üstün kıldım, demektir. Zira Hz. Hatîce, Âişe ve Fâtıma, Meryem’den üstündürler. ***“Siz insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz”*** (Al-i İmrân, 3/110) âyetinden de anlaşılacağı gibi, Muhammed ümmeti diğer ümmetlerden üstündür. Yahûdîlerin müslümanlardan daha üstün olmaları sözkonusu değildir. Âyette geçen *“âlemler”* lâfzı, hakiki mânâda değil, örfî mânâdadır.

Denilmiştir ki ehl-i kitaptan Muhammed’e (s.a.) îmân eden müslümanlar hem kendi nebîlerine, hem de son peygambere tâbi olduklarından dolayı diğer müslümanlardan bir derece üstündür. Çünkü onlar, kendi peygamberlerine ve daha sonra gelen peygamberlere tâbi olmakla iki ecir birden almışlardır. Rasûlullah (s.a.)’den şu hadis rivâyet edilmiştir. *“Üç grup insan vardır ki Allah onlara çifte ecir verir. Birincisi; bir câriye alıp, onu güzelce terbiye eden, sonra da âzâd edip onunla evlenen kimse. İkincisi; efendisine ve Allah’a itâat eden köle. Üçüncüsü de ehl-i kitaptan Nebî (a.s.)’a erişip O’na îmân eden kimsedir.”*[266]

Kuşeyrî der ki: “Allah Teâlâ, ***“Ben sizi âlemlere üstün tuttum.”*** lâfzıyla İsrâîloğulları’na kendilerini üstün kıldığına şâhid tutmuştur. Peygamberimiz’e ise: ***“De ki; ancak Allah’ın lütfu ve rahmetiyle”*** (Yûnus, 10/58) buyurarak kendisinin fazlına peygamberini şâhid tutmuştur. Üstünlüğünü kendisinden gören ile Rabbinden gören arasında ne kadar büyük bir fark vardır! Zira birincisi insanı ucbe götürürken ikincisi Rabbinin emirlerine uymayı sağlar. Nitekim: Yahûdîler; Allah’ın dostu İbrâhîm ile O’na kurban edilen İshâk (a.s.)’ın torunları olduklarını ve bu iki peygamberin kendilerine şefâat edeceklerini, Allah’ın da onların şefâatlerini kabûl edeceklerini söylüyorlardı. Allah Teâlâ, onların iddiâlarına cevâben şu âyeti indirdi:

❀

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ
وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

48. Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden *(Allah izin vermedikçe)* şefâat kabûl olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.

Ey İsrâîloğulları; gelişi kesin olan kıyâmet; yâni hesap, azâb ve kıyâmet gününden

korkun. Âyetteki günden maksad, insanların o gündeki durumlarıdır. O gün mü'min bir nefsin kâfire hiçbir faydası dokunmayacak onun borçlarını ödeyemeyecektir. *"Nefs"* ve *"şey"* kelimelerinin nekre olması, âyete "genellik" mânâsı verir. Bundan: "Hiçbir nefs, hiçbir şekilde diğer nefse fayda veremez" mânâsı anlaşılmaktadır. Böylece yahûdîlerin şefâat ümîdleri, kesilmiş olmaktadır. Nitekim bir başka âyet bunu te'yîd etmektedir: ***"Yakınlarınız ve çocuklarınız size kıyâmet gününde hiçbir fayda vermeyecektir."*** (el-Mümtehine, 60/3) Nasıl fayda versin ki Allah Teâlâ'nın beyânı ile ***"O gün kişi kardeşinden kaçar."*** (Abese, 80/34) Yakınların, çocukların fayda vermediği bir günde insanlar birbirine nasıl yardımcı ve şefâatçi olabilirler? Nitekim *Mesnevî*'de:

Çünkü Kur'ân'da gelmiştir; O günde kişi kardeşinden kaçar,
O gün evlâd, babasını görmezden gelip firâr eder.
Âhırette her dost, âdetâ birbirine düşman kesilir.
Senin burada taparcasına sevdiğin, o gün yoluna engel olur.

Bu kural, kâfirler için geçerlidir. Müslümanlar bu kuralın dışındadır. Allah Teâlâ mü'minler için ***"O gün selîm bir kalble gelenlerden başka ne mal ne evlâd fayda verir."*** (eş-Şuarâ, 26/88-89) buyurmaktadır. O gün sadece şirkten selîm olan kalb fayda verecektir. Fakat hiçbir mü'minin, bir kâfire azâbtan kurtulması için şefâati kabûl edilmeyecektir.

"Şâfi'" ve *"şefî'"*, başkasının bir ihtiyacının yerine getirilmesini isteyendir. Bu kelimeler, çift mânâsına gelen *"şef'"* kelimesinden alınmıştır. Zira şefâatçi kendi murâdıyla birlikte şefâat ettiğinin murâdının gerçekleşmesini istemekte, iki istekte bulunmaktadır.

Mü'minlerin aksine, kâfirlere şefâat olunmayacaktır. Peygamber Efendimiz: *"Şefâatim, ümmetimden büyük günah işleyenleredir"*[267] buyurmaktadır. Ancak şefâat kabûl etmeyenlere şefâat olunmayacaktır. Şefâatin geçersiz olmasıyla ilgili âyetler, sadece kâfirleri kapsar. O gün kâfirlerden kabûl edilmeyen, sadece şefâat değildir. Kezâ hakkında yapılan şefâat kabûl edilmeyen âsînin vereceği fidye veya başkasının onun yerine azâb çekmesi de söz konusu değildir. Böylelerinin tevbeleri de kabûl olunmaz.

"Adl" bir şeyin başka bir cinsten eşdeğeri demektir. *"Idl"* ise bir şeyin aynı cinsten misli demektir. Bu yüzden günahlara keffâret olacak şeye fidye mânâsına *"adl"* denmiştir.

O kâfirleri Allah'ın azâbından ve azâbcıların elinden kurtaracak ne bir yardımcı, ne bir şefâatçi bulunacaktır. Âyetin başında *"nefs"* kelimesi tekil olmasına rağmen, ona râci olan zamîr, çoğul gelmiştir. Çünkü olumsuzluktan sonra gelen nekre kelime, genellik ifâde eder. Yâni *"nefs"* kelimesi, tekil olmasına rağmen nefyden sonra geldiği için "bir çok nefis" mânâsı ifâde eder. Zamîrin müzekker olması, *"nefs"* kelimesinin erkek ve kadınları içine almasından dolayıdır. Zararı def'etme mânâsına geldiği için *"nusret"* kelimesi özel bir anlam ifâde eder. *"Maûnet"* ise her türlü yardımı içine aldığından genel bir mânâ ifâde eder.

Bu âyet, belâgat açısından zirvedir. Âyet, insanın dünyâda bir musîbetten kurtulmasına yarayacak olan dört şeyi toplamıştır: 1) Bir başkasının suçunu yüklenmek sûretiyle, 2) İşlenen suça mukabil fidye verilerek, 3) Birisinin şefâatiyle, 4) Bir başkasının yardımı ile.

Allah kâfirlere âhırette bütün bu yolları kapamıştır. İkrime (r.a.)'den şöyle rivâyet edilmiştir: Kıyâmet gününde baba oğluna gidecek ve: "Oğulcağızım, ben senin dünyâda babandım. Eğer hasenâtından bir tane vermezsen, cehenneme gideceğim" diyecek. Oğlu da: "Senin korktuğundan ben de korkuyorum. Sana sevâbımı veremem" diyecek. Adam üzülecek ve hanımına gidecek ve diyecek ki: "Sen, benim dünyâda hanımımdın." Hanımı onu hatırlayacak, kocası: "Senden beni kurtaracak bir sevâb istiyorum" deyince hanımı: "Senin korktuğun durumdan ben de korkmaktayım. Sana sevâbımdan veremem" diyecek. Allah Teâlâ: ***"Eğer yükü ağır gelen kimse, onu taşımak için, akrabasını bile çağırsa, onun yükünden hiçbir şey yüklenmez."*** (Fâtır, 35/18) buyurmaktadır. Yâni kendi günahı kendine ağır gelenler, başkasının günahını yüklenemezler.

Sa'dî der ki:
Herkes ektiğini biçmeye gitti.
Bunların dünyâda ancak iyi ya da kötü nâmları kaldı.
Ey Sa'dî, insan önceden diktiği meyveyi yer.
Herkes evvelce saçtığı tohumun harmanını toplar.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye adlı eserde âyete şu mânâlar verilmiştir: ***"Ey İsrâîloğulları! Size verdiğim nimetleri hatırlayın"*** âyeti zâhiren umûma hıtâb ederse de, bâtınen Allah'ın kendilerinde hayır gördüğü ve kulun gönlüne mesajını işittirdiği kimselere hitâb eder. Bu kullar "Allah'ın karanlık içinde yarattığı mahlûkatın üzerine serptiği nûrdan istifâde nimetini hatırladılar ve üzerlerine serpilen nûru alabilme yeteneğine sâhib oldular, Hz. Muhammed'e îmân ettiler. Nitekim (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Kime bu nûr, isâbet ederse hidâyete erer, kime de isâbet etmezse dalâlette kalır."*[268]

İşte Allah Teâlâ, hidâyet nimeti sâyesinde sizi, nebîler, sıddîklar, şehîdler ve sâlihlerle beraber olma şerefiyle taltîf etmiştir. Sizi bu nûrdan nasîb alamayanlara üstün kılmıştır. Allah'ın avâmı fiilleriyle, havâssı sıfatlarıyla, havassu'l-havâssı ise zâtıyla korkuttuğu günden sakının. Nitekim avâmı ***"Cehennemden korkun"*** âyetiyle; havâssı ***"Muhakkak biz, gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da biliriz"*** (Yâsîn, 36/76) ***"Allah doğrulara doğruluklarından sorsun"*** (el-Ahzâb, 33/8) âyetleriyle; havâssu'l-havâssı ***"Allah'dan gerektiği gibi korkun!"*** (Al-i İmrân, 31/102) ve ***"O gün emr*** (hüküm), ***Allah'ındır."*** (el-İnfitâr, 82/19) ***"Kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez."*** (el-Bakara, 2/123) ***"Rabbinin izni olmaksızın kim şefâat edebilir."*** (el-Bakara, 2/255) âyetleriyle uyarmaktadır. Bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi kıyâmette hiç kimsenin ne kendisi, ne de başkası hakkındaki şefâati kabûl edilecektir. O gün insana

sadece kendi gayret ve çabası fayda verecek, ondan fidye bile, kabûl olunmayacaktır. ***“Siz Allah’a yardım ederseniz, O da size yardım eder.”*** (Muhammed, 47/7) âyetinden anlaşıldığı üzere, Allah’ın dînine yardım etmemiş olan kimselere hiçbir yardımda bulunulmayacaktır.

❀

وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ
اَبْنَاۤءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاۤءَكُمْ ۜ وَفِى ذٰلِكُمْ بَلَاۤءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾

49. Hatırlayın ki, sizi, Fir’avn taraftarlarından kurtardık. Çünkü onlar size azâbın en kötüsünü revâ görüyorlar, yeni doğan erkek çocuklarınızı kesiyorlar, *(fenâlık için)* kızlarınızı hayatta bırakıyorlardı. Aslında o size revâ görülenlerde Rabbinizden büyük bir imtihan vardı.

Ey İsrâîloğulları, sizleri yâni babalarınızı Fir’avn’dan kurtardığımız vakti hatırlayın. Allah Teâlâ, babalarını kurtarmasına rağmen o günkü yahûdîlere sizi kurtardık, demektedir. Çünkü atalarının kurtarılması, onların kurtarılması demektir. Zâten bu ifâde Arap dilinde vardır. Meselâ: Onlar, “Sizi Ukaz savaşında öldürmüştük” derler. Bununla “babalarımız babalarınızı öldürmüştü” mânâsını kasdederler.

“Necv” yüksek mekân demektir. Çünkü yüksek bir yere çıkan tehlikelerden sâlim olur. Bu sebeble kazanan, başarı gösteren kimseye *“Nâcî”* denmiştir. Çünkü böyleleri darlıktan, ferâha çıkmışlardır. Babalarınızı Fir’avn ve onun tâbilerinin, dindaşlarının eziyetlerinden kurtarıp selâmet bir yere götürdüğümüz zamanı hatırlayın.

İran krallarına **“kisrâ,”** Rumlarınkine **“kayser,”** Türklerinkine **“hâkan,”** Habeşlilerinkine **“necâş,”** Yemenlilerinkine **“tübba’”** denildiği gibi, Amâlika krallarına da **“Fir’avn”** denirdi. “Amâlika zorbaları”, Imlik b. Lâvud b. Aram b. Sâm b. Nûh (a.s.)’ın çocuklarıdır. Şam halkı, onlardan olup *“Cebâbire”* ismini almışlardır. Mısır yöneticileri de onlardandır. *“Ferâine”* diye isimlendirilirler. Amâlika melikleri azgınlıkları sebebiyle bu ismi almışlardır. Bu yüzden azgınlık gösteren ve isyan edenlere “Adam fir’avnlaştı” denir. Ancak bütün fir’avnlar kötü olmayıp, özellikle Mısır fir’avnları azgınlık göstermişlerdir. Mûsâ (a.s.) zamânındaki Fir’avn’ın ismi Velîd b. Mus’ab b. Reyyân’dır. Kıpt kavminden olup 400 seneden fazla yaşamıştır.

Rivâyete göre o, Isfahanlı bir koku satıcısıydı. Girdiği borçlar yüzünden iflâs etti ve Şam’a kaçmak zorunda kaldı. Orada da barınamayıp Mısır’a geçti. Mısır’da şehir içinde bir karpuz bir dirhem; şehir dışında ise bir yük karpuz bir dirhemdi. Karpuz satarak borçlarını ödeyebileceğini düşündü. Dışarıdan bir yük karpuz getirdi; ancak rastladığı vergi memurlarının her biri, ondan bir karpuz aldı. Nihâyet şehre geldiğinde elinde bir karpuz kalmıştı, onu da bir dirheme sattı. Şehir halkını başı boş, idâresiz bir hâlde buldu. Büyük bir vebâ salgını halkı kırıp geçirmekteydi. Bir mezarlığa gitti. Bir cenâze defnedilmekte olduğunu gördü.

Cenâze sâhiblerine: “Ben mezarlıklar yetkilisiyim, beş dirhem vermeyene cenâzesini gömdürmem” dedi. Böylece üç ay zarfında büyük meblağa ulaşan paralar topladı. Kimse de ona itiraz etmedi. Bir gün para istediği cenâze sâhiblerinden biri: “Seni buraya kim tayin etti” diyerek itiraz eti. Kendisini tutup Mısır fir’avnına götürdüler. Fir’avn ona: “Sen kimsin? Sana bu görevi kim verdi?” dedi. O da: “Bana bu görevi kimse vermedi. Bunu senin huzûruna çıkabilmek ve halkının kötüleşen durumunu sana göstermek için yaptım” diye cevap verdi. Toplamış olduğu parayı Fir’avn’a teslim etti ve: “Devlet işlerinde beni yardımcı yap, ne kadar güvenilir ve muktedir bir kimse olduğumu göreceksin” dedi. Bunun üzerine Fir’avn, onu devlet işleriyle görevlendirdi. O da, halkın ve ordunun durumunu düzeltti. Uzun süre adâletle ve barışla halkı yönetti. Fir’avn ölünce de, onu Fir’avn’ın yerine tahta çıkardılar. İşte olanlar, bundan sonra oldu. Fir’avn olunca azdı. Bu Fir’avn, Yûsuf (a.s.)’ın fir’avn’ı Reyyân’dan dörtyüz yıldan daha fazla bir zaman sonradır.

Ey İsrâîloğulları, Fir’avn ve çevresindekiler, size başkalarına nisbetle kötü eziyet ve işkenceleri revâ görüyorlar; size mütemâdiyen en zor işleri yaptırıyorlardı.

Fir’avn, İsrâîloğulları’nı çeşitli sınıflara ayırmış, kimini amele, kimini çiftçi, kimini kendine hizmetçi yapmıştı. İş yapmaya gücü yetmeyenlere de cizye koymuştu.

Vehb b. Münebbih, bu konuda şunları söylemiştir: İsrâîloğulları, Fir’avn’ın işlerini görmek için çeşitli sınıflara ayrılmışlardı. Güçlü kuvvetli olanların dağlarda taş kazmaktan, kazdıklarını taşımaktan boyunları, sırtları ve elleri yara olmuştu. Yine onlardan bir kısmı, taş ve çamur taşımakta, Fir’avn’a saraylar yapmaktaydı. Başka bir gurup tuğla yapıp pişiriyordu. Kimine demircilik, kimine marangozluk yaptırılıyordu. Bu işleri yapamayanlara her gün ödemek zorunda oldukları haraç vergisi konulmuştu. Güneş batmadan haracını ödeyemeyenlerin sağ elleri, bir ay boyunca boyunlarına bağlı kalırdı. Kadınları da keten eğirir, kumaş yaparlardı. Bâzı âlimler: “Azâbın en kötüsü” demek olan *“sûü’l-azâb”* kelimesinin âyetin devamında açıklandığını söylemektedir. Sanki: “Bize yapılan azâbın en kötüsü nedir?” sorusuna âyetin devamı cevap vermektedir: “Oğullarınızı boğazlamaları.”

“Oğullar” diye terceme edilen *“Ebnâ”* kelimesi, başka yerlerde her ne kadar erkek ve kız çocuklarını içine alsa da, burada erkek çocuklarından, küçük olanları kasdedilmiştir. *“Ebnâ”* kelimesi, *“Yâ Benî İsrâîl”* nidâsında olduğu gibi, erkek ve kadınları içine almamaktadır. Çünkü Fir’avn, sadece erkek çocuklarını öldürtmüştür. Kız çocukları, sağ bırakıldığı halde, âyette “kadınların” sağ bırakıldığı söylenmektedir. Böylece kız çocukları, bulûğa erdiklerinde olacakları durumla adlandırılmışlardır. Ayrıca kız çocukları, anneleriyle birlikte sağ bırakılmaktaydılar; büyükler ve küçükler beraberce bulunduklarında sadece büyükler anılır.

Böyle yapmalarına sebeb şudur: Fir’avn bir gün rüyâsında Beytü’l-makdis’den gelen büyük bir ateşin bütün Mısır’ı sardığını; Kıptîlerin tümünü çıkardığı halde, İsrâîloğulları’ndan kimseye zarar vermediğini gördü. Fir’avn korktu; kâhin ve sihirbazlara rüyâsının tâbirini sordu. Onlar dediler ki: “İsrâîloğulları’ndan bir çocuk

doğacak, seni ve mülkünü yok edecek."

Fir'avn bunun üzerine Benî İsrâîl kabîlelerinde doğan bütün erkek çocukların öldürülmesini emretti. Ebelere dedi ki: "Beni İsrâîl kabîlelerinden elinizde doğacak, doğduğunu gördüğünüz, yahud işittiğiniz, ne kadar erkek çocuk varsa, derhal öldüreceksiniz. Kız çocuklarına dokunmayacaksınız." Bu işle görevlendirilen ebeler, can korkusuyla birçok cinâyet işlediler. Rivâyete göre; Mûsâ'nın yaşamasını önlemek için, onikibin çocuk, doksan bin de yeni doğan bebek öldürülmüştür. Allah, öldürülen bu çocukların tüm kuvvetlerini, Mûsâ (a.s.)'a tasarruf gücü olarak vermiştir. Bu sebebten, onun mûcizeleri çok güçlüdür.

Ardından Benî İsrâîl'in ihtiyarlarında ölüm oranı arttı. Kıbtîlerin reisleri Fir'avn'a çıkarak: "Ölüm, İsrâîloğulları'nı silip götürüyor. Küçüklerini biz öldürüyoruz; büyükleri de ölüyorlar. Böyle giderse bütün işleri biz yapmak zorunda kalacağız" dediler.

Bunun üzerine Fir'avn, yeni doğan erkek çocukların bir sene öldürülüp bir sene sağ bırakılmasını emretti. Hârûn (a.s.) yeni doğan çocukların boğazlanmadığı, Mûsâ (a.s.) da boğazlandığı senede doğmuştur.

Fir'avn'ın çabaları, Allah'ın hüküm ve kazâsından hiçbir şeyi engelleyemedi. Mûsâ'nın doğmasına ve yetişmesine engel olmak için inâdla paçaları sıvayıp işe koyulduğu halde başaramadı. Çünkü Allah Teâlâ: ***"Kâfirler hoşlanmasalar da, Allah nûrunu tamamlamaktan aslâ vazgeçmez."*** (et-Tevbe, 9/32) buyuruyor.

Erkek çocuklarının öldürülüp kız çocuklarının afvedilerek sağ bırakılması görünüşte İsrâîloğulları için büyük bir imtihan ve belâ idi. Bâzılarının sağ bırakılması görünüşte afv ve azâb etmemek gibi görünse de aslında onları büyük belâlar beklemekteydi. Zira onlara, ağır işlerde çalıştırılmak ve köle yapılmak için dokunulmamıştı. Ayrıca oğlanların öldürülüp kızların sağ bırakılması babalara çok zor gelen bir musîbetti.

Bu büyük belâ ve imtihan, Allah'ın Fir'avn ve ehlini sizin üzerinize musallat kılmasıyla gerçekleşmiştir. Büyük belâ anlamını veren "*Belâ* ve *azîm*" kelimelerinin mânâlarındaki şiddeti artırmak için ikisi de "nekre" getirilmiştir.

Yukarıda verdiğimiz mânânın aksine "bu" anlamındaki (ذٰلِكُمْ) kelimesi ile işâret edilen şey "Allah'ın sizi Fir'avn'dan kurtarması" da olabilir. O zaman *"Belâ"* kelimesi nimet mânâsına gelir, çünkü belânın aslı imtihândır. Allah Teâlâ, kullarını iki şekilde imtihan eder. Bazen şükretmeleri için nimetlerle dener. Bu onlara *"minha"* yâni lütuftur. Bazan da sabretmeleri için zorluklarla dener. Bu onlara *"mihnet"* yâni zorluktur. ***"Biz sizi hayırla da şerle de imtihân ederiz."*** (el-Enbiyâ, 21/35) âyetinde görüldüğü gibi, *"belâ"* (imtihan) iyi ve kötü şeyler hakkında kullanılabilir.

Âyet, şu mânâya da işâret etmektedir. Fir'avn'dan kurtulmak, nefs-i emmâreden kurtulmaktır. Çünkü nefs-i emmâre; kötü ahlâkı ve mezmûm sıfatlarıyla o nûrlu rûha işkence etmekte; hayvânî isteklerini yerine getirmek için, bâzı kalbî sıfatları sağ bırakırken, rûhun oğulları olan güzel sıfatları boğazlamaktadır.

Peygamber (s.a.) buyurdu: *“Hiç kimseyi sadece ameli kurtaramayacaktır.”* “Seni de mi ya Rasûlallah?” denilince: *“Rabbimin fazlı yetişmezse benim amelim de beni kurtaramaz”*[269] buyurur. Hadîsten de anlaşılacağı üzere kurtuluş, sadece Allah’ın yardımıyla mümkündür.

Bu îzâha göre âyetteki (ذٰلِكُمْ) kelimesi “nefsin sıfatlarının kalbi ve rûhu istîlâ etmesi” anlamınadır. Bu duruma göre mânâ şöyle olur: Nefsin sıfatlarının, kalbi ve rûhu istîlâ etmesi sizin büyük bir belâ, hayır ve şerle imtihan edilmenizdir. Allah, kime hidâyet eder, durumunu düzeltirse duâsını kabûl ederek kurtuluşa erdirir; düşmanlarını da yok eder. Kimi de saptırır, terkederse, o kimse dünyâya meyleder, hevâsına tâbi olmada ifrâta düşer.

Ayrıca âyet, kula isâbet eden kötülüklerin ve iyiliklerin onu imtihan etmeye yönelik olduğuna işâret eder. Kula düşen iyi şeylere şükretmek; belâlara da sabretmektir. Nitekim **Hâfız** der ki:

Eğer Hakk, huzûr-ı mâneviyesine çağırırsa, lütuf olur.
Eğer kahrıyla kovacak olursa elimizden ne gelir?

Allah Teâlâ, kullarına bol rızık, sağlık ve sıhhat vermekte ve bu nimetlerine karşılık, onlardan kulluk yapmalarını beklemektedir. Eğer kullar istenileni yapmaktan kaçınırlarsa bu sefer bolluk ve darlıkla imtihan eder. Umulur ki kullar, Allah’a yönelirler. Çünkü Allah’ın murâdı, kullarının isteyerek veya istemeyerek de olsa, kendisine dönmeleridir. İsteyerek dönmek, ahrârın; zorla dönmek de ağyârın işidir.

Ravzatü’l-ahyâr’da anlatıldığına göre Muhammed b. Hasan’ın arkadaşlarından Dâvud b. Reşîd şöyle demiştir: “Bir gece ibâdete kalkmıştım ki, soğuktan üşüdüm ve çıplaklığıma ağladım. Sonra uyumuşum, rüyâmda birisi bana şöyle diyordu: “Başkalarını uyuttuk, seni ise kulluk için ayağa diktik. Bunun için mi ağlıyorsun?” Dâvud, bundan sonra hiç uyumamıştır. *Mesnevî*’de denilmiştir ki:

Hakk vergisi sırt ağrısıyla uykudan
Gece yarısı kıvranarak sıçrarım,
Derdler Hakk’ın lütfunun eseridir ki, ben o sâyede,
Bütün gece su sığırı gibi uyumaktan kurtulurum.

❀

Rivâyet edilir ki, Cenâb-ı Allah, peygamberlerinden birine şöyle vahyetti: “Kuluma belâ verdim. Belâyı kaldırmam için bana duâ etti, ben de duâya icâbette gecikince, beni şikâyet etti. Dedim ki: Ey kulum, kendisiyle sana merhamet edeceğim bir şeyden dolayı, sana nasıl acıyabilirim?”

Bir kimse üzerinden Allah’ın lütfunun kesildiğini zannederse, bu aklî, tabîî ve şer’î konulardaki bakış eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Aklî bakış noksanlığı şudur: Hiçbir belâ yoktur ki akıl, ondan daha büyüğünün olduğuna hükmetmesin. Bütün dünyevî belâların bir kâfirde toplandığını, âhırette

cehennem ehlinin en büyük azâbı göreceğini farzetsek, o yine de lutfa uğramış sayılır. Çünkü Allah, daha fazlasıyla azâb etmeye kadirdir.

Tabîî bakış noksânına gelince: Her belânın içerisinde bir hayır, bir lütuf vardır. Çünkü o belâ kendi nev'i içinde eksiktir. Meselâ Allah korusun, cüzzâm hastalığına mübtelâ olan bir insan, kör bir kimse gibi değildir. Bu iki hastalığın zengin ve fakir bir kimsede olması da aynı değildir. Bununla birlikte insan dînini muhâfaza ettikten sonra, bütün bu hastalıkların önemi yoktur.

Şer'î olan bakış noksânına gelince Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ bir kulu severse, onu belâya uğratır. Kul, belâya sabreder, rızâ gösterirse, Allah onu seçip tercih ettiği kullarından eyler."*[270] Allah belânın elemini azaltmak için, imtihân edenin kendisi olduğunu bildirmiştir. Şu itibârla ki Allah'ın bütün fiilleri güzeldir veya Allah seni güzel işler yapmaya alıştırmıştır.

❀

وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ وَاَغْرَقْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾

50. Bir zamanlar biz sizin için denizi yardık, sizi kurtardık, Fir'avn'ın taraftarlarını da, siz bakıp dururken denizde boğduk.

(بِكُمْ) lâfzındaki *"bâ"* sebeb bildirmektedir. Bu, diğer görüşlerden daha güzeldir. Çünkü bu cümlenin getiriliş sebebi İsrâîloğulları'na verilen nimetleri saymak ve onlara bu ihsânı hatırlatmaktır. *"Sizin sebebinizle"* denilmekle, İsrâîloğulları'na yüksek bir derece verilmiştir. Bu da bir tür nimettir.

Başka bir görüşe göre de *"bâ" "lâm"* mânâsı ifâde etmektedir. O zaman mânâ: *"Sizin için denizi yardık"* şeklinde olur.

Bu deniz, Fars denizlerinden biri olan *"Kulzüm"*[271] denizi veya onların arkasındaki *"İsaf"* denizidir. Allah Teâlâ, denizden İsrâîloğulları'nın her boyu için bir olmak üzere on iki yol açmıştır.

"Sıbt"; çocuğun çocuğu; yâni torun demektir. Araplardaki kabîlelere benzeyen İsrâîloğulları'nın kollarına bu ad verilir. Ya'kûb'un evlâdı olan bu boyları Allah, sâhile çıkarmak sûretiyle boğulmaktan kurtarmıştır.

"Gark"; sıvı bir şeyin içinde dibe çökmek, demektir. Bir şeyin suda garkolması, onun suyun dibini boylamasıdır. *"İğrâk"* ise suda helâk etmek, demektir. Helâk edilenler arasında Fir'avn'ın bulunduğu bilindiğinden ve boğulmaya en müstehak olduğundan âyette adı zikredilmemiş; *"Fir'avn taraftarları"* denilmiştir.

İsrâîloğulları, denizin yarıldığını, kendileri kurtulduktan sonra tekrar kapanıp Fir'avn ve taraftarlarının boğulduğunu gözleriyle görmüşler, sâhile vuran cesedleri seyretmişlerdir.

Kurtubî, bu olayı şöyle anlatmaktadır: İsrâîloğulları kendileri kurtulup Fir'avn'ın boğulmasından sonra dediler ki: "Ey Mûsâ, biz Fir'avn'ın boğulduğuna pek emin

olamadık.” Bunun üzerine Allah emretti de deniz, Fir’avn’ı dışarı attı, onu gözleriyle gördüler.

Rivâyete göre Fir’avn’ın helâki yaklaştığında Allah, Mûsa’ya İsrâîloğulları’nın geceleyin arkadaşlarına bile haber vermeden gizlice Mısır’dan çıkmalarını; Kıptîlerden zînet eşyâları ödünç almalarını, evlerinde sabaha kadar ışık yakmalarını emretti. Evlerinden çıkanlar, işâret için kapılarına bir avuç kan sürdüler. Gece vakti 620.000 kişilik bir savaşçı gurubu, Mısır’dan çıktılar. Bu sayıya yirmi yaşındakiler küçük; altmış yaşındakiler de ihtiyar sayılarak dâhil edilmedi. Kıptîler bir cenâzeyle meşgul bulunduklarından İsrâîloğulları’nın şehirden ayrılmalarını farketmediler. İsrâîloğulları gece yollarına devam etmek isterken Tîh çölü önlerini kesti ve geceleyin yollarını şaşırdılar.

Bunun üzerine Mûsâ (a.s.) kavminin yaşlılarını toplayarak çölde yol alamayışlarının sebebini sordu. Onlar da Mûsa’ya: “Yûsuf (a.s.) ölümü yaklaştığında Mısır’dan giderlerken kendisini yanlarında götürmeleri için kardeşlerinden söz aldı. Bu yüzden onların yolu tıkanmışdı.” dediler. Bunun üzerine Mûsâ (a.s.), Yûsuf’un kabrini bilen kimsenin bulunup bulunmadığını sordu. Yaşlı bir kadın dışında, kabrin yerini bilen çıkmadı. O da, kabrinin yerini göstermesine karşılık, Mûsâ (a.s.)’dan isteklerinin yerine getirilmesini istedi. Mûsâ (a.s.) önce bunu kabûle yanaşmadı ve Rabbinden bu konuda yardım diledi.

Allah Teâlâ, Mûsa’ya kadının öne süreceği şartları yerine getirmesini emretti. İhtiyar kadının şartları şöyleydi: “Ben yaşlı bir kadınım, yürümeye gücüm yetmez. Beni Mısır’dan sırtında taşıyarak çıkarmanı istiyorum. Bu dünyâlık talebim. Âhırette de seninle aynı odayı paylaşmak isterim” dedi. Mûsâ (a.s.), bu şartları kabûl edince, ihtiyar kadın ona Yûsuf’un kabrinin Nil’in ortasında olduğunu ve Nil’in sularının açılması için Allah’a duâ etmesini söyledi. Bunun üzerine Mûsâ; “işleri bitirinceye kadar güneşin doğmaması için” Allah’a duâ etti. Kadının gösterdiği yeri kazan Mûsâ; çam ağacından bir sanduka içinde yatan Yûsuf (a.s.)’u buldu.

Denilmiştir ki: Mûsâ (a.s.) onun tabutunu Nil’in dibinden, özel bir ilimle çıkarmıştır ki, bu ilmi Allah Âdem’e öğretmiş; sonra da verâset yoluyla peygamberden peygambere intikal etmiştir.

Mûsâ (a.s.), Yûsuf’un sandukasını yanına alarak Şam’da defnetmiştir. Böylece yolları açılan Mûsâ ve kavmi, yolculuklarına devam etmişlerdir. Benî İsrâîl’in ön tarafında Hârûn, arkasında ise Mûsâ (a.s.) vardı.

Fir’avn, bu durumu öğrenince İsrâîloğulları’nı yakalamak için askerlerini toplayarak hemen yola çıktı. Başlarında Hâmân’ın bulunduğu ordu 1.700.000 süvârîden müteşekkildi. Hepsinin de atları erkekti. Askerlerin tümünün başında miğfer, elinde de mızrak vardı. Güneş doğarken Mûsâ ve kavmi suları yükselmiş olan denize varmışlardı ki, tam o anda Fir’avn da onlara yetişti.

Fir’avn; Mûsâ ve kavmi hakkında: “Bunlar küçük bir topluluktur.” dedi. Mûsâ’nın kavmi, onlara bakınca hayretler içinde kaldılar ve: “Ey Mûsâ, bize yetiştiler, sen

gelmeden önce eziyet görüyorduk, sen geldikten sonra, bugün artık helâk oluyoruz; önümüz de deniz; girsek boğulacağız; arkamızda Fir'avn, yetişirse bizi öldürecek. Ne yapacağımızı söyle bize. Hani bize va'dettiklerin?" dediler. Bunun üzerine Mûsâ: "Hayır hayır, asla helâk olmayacaksınız. Rabbim benimle beraberdir, bana doğru yolu gösterecektir." dedi.

Allah, Mûsa'ya âsâsını denize vurmasını vahyetti. Mûsâ (a.s.), denileni yaptı, ama deniz ona itâat etmedi. Allah Teâlâ bunun üzerine Mûsa'ya "Kinâyeli konuşmasını" vahyetti. Mûsâ (a.s.) denize vurarak: "Ey Ebâ Hâlid, yarıl!" deyince, deniz hemen yarıldı. İsrâîloğulları'nın her boyu için büyük, dağ gibi on iki yol açıldı. Allah Teâlâ, güneş ve rüzgâr göndererek denizin dibindeki bu yolları kuruttu. İsrâîloğulları iki yanlarında dağ gibi dalgalar olduğu halde, denize daldılar. Yollar arasında bulunan deniz suyu, birbirlerini görmelerini engellediği için her boy: "Ne oluyor kardeşlerimizi göremiyoruz? Herhalde öldürülmüşlerdir" diye söylenmeye başladılar.

Mûsâ (a.s.): "Siz yürümeye bakın, diğer kardeşleriniz de kendi yollarında gidiyor" demesine rağmen onlar: "Kardeşlerimizi görmeden yürümeyiz" diye inâd ettiler. Mûsâ (a.s.): "Ya Rabbi bunların kötü ahlâkına karşı bana yardım et!" diye duâ edince Allah ona: "Asânla sağına ve soluna vurup, şöyle şöyle de!" diye vahyetti. Mûsâ (a.s.), denileni yapınca yollar arasında aralıklar açıldı. Bu şekilde İsrâîloğulları birbirlerini görüp seslerini işiterek yollarına devam ettiler. Nihâyet denizden çıktılar. Mûsâ'nın kavminin en sonuncusu da sudan geçince Fir'avn denize saldırdı. Denizi yarılmış olarak görünce kavmine şöyle dedi: "Denize bakınız, kölelerime yetişebilmem için heybetimden yarıldı." Kavmi, denize dalmaktan korktu ve Fir'avn'a: "Eğer Rabb isen, Mûsâ'nın yaptığı gibi, sen de denize gir" dediler.

Fir'avn siyah bir erkek ata binmişti. Askerlerinin atları arasında da hiç dişi at yoktu. Bu erkek atları suya çekmek için, onların arzu duyacağı bir dişi atla gelen Cebrâîl (a.s.), atını denize sürünce, onun kokusunu alan Fir'avn'ın ve askerlerinin atları, âdetâ denize saldırdılar. Onlar Cebrâîl'i görmüyorlardı. Fir'avn atına hâkim olamıyordu. Mîkâîl (a.s.)'da, bir at üstünde ordunun arkasından gelerek, onları denize doğru sürüyor, kimsenin geri kalmasına müsâade etmiyordu. Böylece Fir'avn'ın en son askeri denize dalıp, Mûsâ'nın en son arkadaşı denizden çıkınca Allah Teâlâ, denize Fir'avn ve kavminin üzerine kapanmasını emretti. Hepsi boğuldular. Fir'avn boğulurken âyette anlatıldığı üzere ***"İsrâîloğulları'nın îmân ettiği ilâhtan başka tanrı yoktur. Ben de Müslümanlardanım."*** (Yûnus, 10/90) diyordu.

İsrâîloğulları: "Fir'avn şimdi bize yetişip bizleri öldürecek" deyince deniz üzerlerinde zırh bulunan 600.000 cesedi karaya attı. Nitekim Allah Teâlâ: ***"Bugün biz senin bedenini kurtaracağız."*** (Yûnus, 10/92) buyurmaktadır. Fir'avn da kırmızı bir öküz gibi denizden dışarıya atıldı.

Bilmek gerekir ki bu olay, İsrâîloğulları'nın şükrünü gerektiren Hz. Mûsâ tarafından gösterilmiş büyük bir mûcize olduğu gibi, anlatılması da Hz. Peygamber'in bir mûcizesidir. Çünkü bu olayın Peygamberimizce eksiksiz olarak anlatılması âsî kalblerin

tatmin olduğu, kötü nefislerin boyun eğdiği büyük bir mûcizedir. Bu yüzden Peygamberimiz'in çağdaşı olan Yahûdîler, bu mûcizeyi insâfla kabûl etmek zorundadır. Çünkü Rasûlullah (s.a.) ümmî idi, hiç kitap okumamıştı. Araplarca bilinmeyen bu olayı yahûdîlere anlatması, O'nun Allah'dan vahiy aldığını; Peygamber olduğunu gösterir. Ne var ki Fir'avn'ın elinden kurtulan İsrâîloğulları daha sonra buzağıya tapınmak ve nebîlerini öldürmek sûretiyle bizzat gözleriyle müşâhede ettikleri Kızıldeniz'in yarılması mûcizesinden ders almadığı gibi, Asr-ı Saâdet yahûdîleri de Peygamberimiz'in bu vâkıâyı kendilerine anlatmasından hiç etkilenmediler. İşte bu, onların Rablerine karşı davranışlarını, kötü ahlâklarını ve dinlerindeki tutumlarını gösterir. Zira onlar, Tevrât'ı değiştirmiş, Allah'a iftirâlar atmış, elleriyle yazdıkları kitapları dünyâ menfaati için Tevrât diye satmışlar, Muhammed (s.a.)'in nübüvvetini inkâr etmişlerdir. "Bu ne biçim bir kavimdir ki, onlardan daha azgın bir grup, daha âsî bir tâife yoktur!"

Âyet, kâfirleri îmân etmeleri husûsunda uyarmaktadır. Müslümanlara da ibret almalarını, her zaman günahlardan uzak durmakla beraber, Allah'ın Mûsâ (a.s.) ile İsrâîloğulları'nı boğulmaktan kurtardığı 10 Muharrem gününde daha çok günahlardan kaçınmalarını tenbîh etmektedir.

❀

İbn Abbas (r.a.)'dan rivâyet edildiğine göre, Peygamberimiz (s.a.) Medîne'ye geldiğinde yahûdîleri "Âşûrâ" günü oruç tutarken görmüş ve onlara demişti ki: *"Oruç tuttuğunuz bugün, nasıl bir gündür?"* Onlar dediler ki: "Bu büyük bir gündür. Bu günde Allah Teâlâ, Mûsâ ve kavmini kurtarmış; Fir'avn ve kavmini suda boğmuştur. Bunun üzerine Mûsâ, bir şükür olarak bugünü oruçlu geçirmiştir. Bizim de bugün oruç tutmamız bundandır. Bunun üzerine Efendimiz (s.a.): *"Biz, Mûsâ'ya sizden daha lâyık ve daha yakınız"* diyerek Âşûrâ gününü oruçlu geçirmiş; ashâbına da o gün oruçlu olmalarını emretmiştir.[272]

Bu hadis-i şerîf'in zâhiri, Nebî (s.a.)'in Âşûrâ günü yahûdîlerin kendine verdiği bilgi doğrultusunda Hz. Mûsâ'ya uymak için oruç tuttuğunu ve tutulmasını emrettiğini göstermektedir. Hz. Âişe'nin rivâyetine göre ise durum böyle değildir. **Hz. Âişe**, şöyle anlatır: *Âşûrâ günü, Câhiliyye döneminde Kureyş'in oruç tuttuğu bir gündü. Rasûlullah (s.a.) de Câhiliyye döneminde bu orucu tutuyordu. Medîne'ye geldiğinde de bugünü oruçlu geçirdi ve ashâbına da emretti.*[273] Daha sonra Ramazan orucu farz kılınınca Âşûrâ günü orucunu terketti. Artık bundan sonra bugünde ancak dileyenler oruç tuttu.

❀

Naklolunur ki: "Âşûrâ günü bir esîr, kâfirlerden kaçtı. Kâfirler atlarına binip onun peşine düştüler. Esîr, arkasında süvârileri görüp yakalanacağını anlayınca, başını semâya kaldırarak şöyle duâ etti: "Allah'ım! Bu mübârek günün hakkı için, beni

onlardan kurtarmanı istiyorum.” Bunun üzerine Allah, onların hepsinin gözünü kör etti ve esîr kurtuldu. Bu esîr, o günü oruçlu geçirdi. Ancak iftâr edecek bir şey bulamadı, uykuya vardı, rüyâsında yedirilip içirildi. Bundan sonra, yiyecek ve içeceğe ihtiyacı olmadan yirmi sene yaşadı.

❀

Nebî (s.a) buyurdu ki: *“Bugünün fazîletini talep ediniz. Bugün, Allah’ın diğer günlere tercih ettiği mübârek bir gündür. Bugünü kim oruçla geçirirse Cenâb-ı Allah, o kimseye, melekler nebîler, rasûller, şehîdler ve sâlihlerin ibâdetlerinden bir pay ayırır.”*[274] Bu pay, oruçtadır.

Âşûrâ günü kılınacak namaza gelince bu konuda Şeyh Abdülkâdir Geylânî (k.s.) İbn Abbas’tan rivâyet edilen uzun bir hadis-i şerif zikretmiştir: *“Kim Âşûrâ günü, dört rekât namaz kılar, her rekâtında bir Fâtiha, elli ihlâs okursa, Allah onun gelecek elli senelik günahını bağışlar ve ona Mele-i A’lâ’da nûrdan bin minber inşâ edilir.”*[275]

Âşûrâ gecesini ihyâ etmek müstehabtır. Bir hadiste: *“Âşûrâ gecesini ihyâ eden; Allah’a mukarreb melekler gibi ibâdet etmiş olur.”*[276] buyurulmaktadır.

❀

Âyette deniz dünyâya; denizin suları dünyânın şehvet ve lezzetlerine; Mûsâ kalbe, onun kavmi kalbin sıfatlarına; Fir’avn nefs-i emmâreye, Fir’avn’ın âilesi nefsin sıfatlarına işâret sayılır. Onlar yâni nefis ve sıfatları, Mûsâ ve kavmine yâni kalb ve onun sıfatlarına düşmandır. Allah’a gitmekte olan kalb ve sıfatlarının önünde dünyâ denizi, arkalarında da onları öldürmek isteyen nefs düşmanı vardır. Kalb ve sıfatları, Allah’a ulaşmak için dünyâ denizini geçmek zorundadırlar. Dünyâ denizi, ancak kalb Mûsâ’sının “Lâ ilâhe illallah” asâsıyla vurularak açılacak, onların geçmelerine müsâade edecektir. Çünkü kalb, bu hususta Hz. Mûsâ’nın parlayan beyaz elinin gücüne sâhibtir. Eğer böyle yapmazlarsa Fir’avn ve taraftarlarının boğulduğu gibi dünyâ denizinde boğulacaklardır. Şâyed bu asâ, nefs Fir’avn’ının elinde olsaydı, denizin yarılma mûcizesi gerçekleşmezdi. Ama kalb Mûsâ’sının eli, zikir asâsıyla dünyâ denizine vurunca, dünyâ denizinin şehvet suları, sağa ve sola yarılıp yol açar. Allah Teâlâ da inâyet rüzgârı ve hidâyet güneşini göndererek denizin dibini şehvet nemlerinden kurutur. Böylece kalb ve sıfatları, Allah’ın yardımıyla denizi geçip selâmet sâhiline ulaşırlar. ***“Şüphesiz en son varış Rabbinedir”*** (en-Necm, 53/42). Aynı şeyi yapmak isteyen nefse ve yardımcılarına ise: “Hepiniz boğulun ve cehenneme girin” denilir. *et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye*’de böyle zikredilmiştir.

❀

وَاِذْ وٰعَدْنَا مُوسٰى اَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾

51. Mûsâ'ya kırk gece *(vahyetmek üzere)* söz vermiştik. Sonra haksızlık ederek buzağıyı *(tanrı)* edindiniz.

Allah'ın Mûsâ'ya Tevrât'ı indirmeyi va'd etmesi, onun da bunu kabûl etmesi *"va'dleşme"* olarak ifâde edilmiştir. Veya Allah ona, vahy sözü vermiş, o da Tûr'daki buluşma yerine gitmeye söz vermiştir.

Mûsâ kelimesindeki *"Mu"* İbrânîce'de "su", *"şa"* da "ağaç" mânâsına gelir. Ancak Arapça'ya geçerken "şa" *"sâ"* şeklini almıştır. Fir'avn'ın öldürmesinden korkan annesi, Mûsâ'yı bir sandığa koyup denize bırakmıştı. Denizin dalgaları bu sandığı Fir'avn'ın sarayının yanındaki ağaçlığa getirdi. Buraya çamaşır yıkamak için gelmiş bulunan Fir'avn'ın hanımı Âsiye'nin câriyeleri, sandığı bulmuş ve içindeki çocuğa buldukları yerin ismini vererek "Mûsâ" demişlerdir. Mûsâ (a.s.)'ın nesebi şu şekildedir: Mûsâ bin İmrân b. Yashar b. Fâhit b. Lâvi b. Ya'kûb İsrâillillah b. İshâk b. İbrâhîm'dir.

Allah Teâlâ, Mûsâ'ya Zülka'de ayında "otuz" gün oruç tutmasını emretmiş, sonra bunun üzerine Zilhicce'den "on" gün daha ilâve etmişti. Âyette gündüz yerine gece denilmesi şu sebebten olmalıdır: Arabî aylar ayın hareketlerine göre tanzim edilmiştir. Ayın ilk günü gece ile başlar. Gündüzler de geceye tâbi olur. Ayların başlangıcı gece olması itibariyle veya gecenin gündüzden daha önde gelmesi itibariyle âyette "gece" lâfzı kullanılmıştır.

(الْعِجْلَ) *"Icl"* inek yavrusu, buzağı demektir, Mûsâ (a.s.), Hakk Teâlâ ile görüşmesine gittikten sonra *"Sâmirî"* İsrâîloğulları'nı saptırıp buzağıya taptırmıştı.

Allah Teâlâ, Tevrât'ı indirmek, kavminin fazîletini bildirmek ve dîni tamamlamak için Mûsâ'yı *"mîkat"* yerine çağırmıştı. Böylece o kavminden hazır bulunanlara, onların yüksek derecelerini hatırlatacak, bulunmayanlara da durumlarını bildirecekti. Allah'ın bahşettiği bu büyük nimetlerin hemen arkasından en çirkin cehâlet ve küfre dalmalarının hayret verici çirkin bir şey olduğunu bildirmek için (ثُمَّ) "sonra" lâfzı kullanılmıştır. İyilik yaptığımız birinin bize kötülük etmesine: "Ben sana şöyle şöyle iyilik yaptım, bütün bunlardan sonra, bana kötülük mü yapacaksın" dememiz gibi.

Ey İsrâîloğulları! Siz bunu yapmakla zâlim oldunuz, çünkü zulüm bir şeyi yerli yerine koymamak demektir. Onlar, Allah için yapılması gereken ibâdetleri, buzağıya yapmakla zâlim olmuşlardır.

❀

ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾

52. O davranışlarınızdan sonra *(akıllanıp)* şükredersiniz diye sizi affettik.

Sizi helâk etmekte acele etmeyip, Mûsâ dönüp sizi uyarıncaya ve işlediğiniz günahın keffâretini size haber verinceye kadar mühlet verdik. Tâ ki, Allah'ın sizi affetmesine şükreder, sonra da O'na itâat etmeye devam edersiniz. Çünkü bu nimetler şükrü

gerektirir. Şükrün aslı ise nimetleri düşünmek, gereğince şükretmekten âciz olduğumuzu ızhâr etmektir. **Sa'dî** der ki:

Akıllı tabîatlı olanlar, nimeti minnet bilirler,
Her ni'met mukabilinde Hakk'a hamd ederler.

❀

وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

53. Doğru yolu bulasınız diye Mûsâ'ya Kitab'ı ve hak ile bâtılı ayıran hükümleri verdik.

Kitap ve Furkan'dan maksad Tevrât'tır. Çünkü Tevrât, "hak ve bâtılı birbirinden ayıran" demek olan *"furkan"* özelliğini hâizdir. Yoksa kitap ve furkan, birbirinden ayrı şeyler değildir. Meselâ: Araplar cömert ve cesûr bir kişiyi anlatmak için: "– Yağmur ve aslanla karşılaştım" derler. Yağmurla cömerdliği, aslanla cesâreti kasdedip bu iki sıfatı birleştiren bir kimseyi kasdederler.

Tevrât'ı size indirmemizin sebebi, sizin onun üzerinde düşünüp hidâyet bulmanız ve içindekilerle amel etmenizdir. Allah Teâlâ, Kitab'ı indirmesinin hikmetini böylece zikretmiştir. Bu hikmet, onların Tevrât üzerinde düşünerek onun inzâlinin Mûsâ'nın hak peygamber oluşuna delîl olduğunu anlamaları ve doğru yola tâbi olmak için gayret göstermeleridir. Eğer böyle yaparsanız, Muhammed (s.a.)'in peygamberliğine de inanırsınız. Çünkü o da birçok mûcize göstermiştir.

Rivâyet olunduğuna göre; Düşmanlarının denizde boğulması üzerine selâmete çıkan İsrâîloğulları, Mısır'a girmişlerdi. Ancak aralarındaki meseleleri götürebilecekleri bir şerîatları ve kitapları yoktu. Allah Teâlâ, Mûsâ'ya Tevrât'ı indirmeyi va'dedince o, kavmine şöyle dedi: "Ey kavmim, ben Rabbimle buluşmak için gidiyorum. Size, yapacaklarınızı ve terkedeceklerinizi açıklayan bir kitap getireceğim."

Onlara kırk gün sonra geleceğini va'detti ve yerine kardeşi Hârûn'u vekil bıraktı. Buluşma zamanı gelince Cibrîl, "Hayat atı" denilen ve dokunduğu şeyi dirilten bir atla geldi. Bununla Mûsâ'yı götürecekti. Bâcirmî diyarından, Miha isimli bir kuyumcu olan Sâmirî, Cebrâîl'i ve atının bastığı yerlerin yeşerdiğini görünce bu atta bir iş var diyerek, Cebrâîl'in atının bastığı yerden bir avuç toprak aldı. Sâmirî, Hz. Mûsâ'ya tâbi olmuş görünen, ancak ineğe tapan bir kavme mensûp münâfığın biriydi.

❀

Bir başka rivâyete göre Fir'avn'ın çocukları öldürttüğü senede, Sâmirî'nin annesi, Sâmirî'nin de öldürülmesinden korkarak onu bir ormana bıraktı. Henüz küçük bir çocuk olan Sâmirî'yi beslemek için Cebrâîl gelir, Sâmirî de onun sağ elinin başparmağından bal, solundan da yağ emerdi. Bu yüzden Kızıldeniz'i geçerken Cebrâîl'i görür görmez tanımış, onun atının izinden bir avuç toprak almıştı. Mûsâ (a.s), Tûr'a gidinceye kadar bu toprak hâlâ elindeydi. İsrâîloğulları denizden çıktıkları zaman puta tapan bir kavme

rastlamış ve Mûsâ'ya: "Ey Mûsâ! Onların ilâhları gibi, bize de bir ilâh yap" demişlerdi. Sâmirî, bu konuşmaları işitmiş ve gönlüne İsrâîloğulları'nı bu şekilde saptırmak fikri düşmüştü. İsrâîloğulları, Mısır'dan çıkmaya karar verdiklerinde Fir'avn'ın kavminden "düğünümüz var" bahânesiyle birçok zînet eşyâsı ödünç almış; daha sonra onların helâk olmasıyla da aldıklarının tümü yanlarında kalmıştı.

Hz. Mûsâ, münâcât için Rabbine gidince İsrâîloğulları geceyi ve gündüzü ayrı ayrı sayarak, bir günü iki gün kabûl etmişler, böylece yirmi gün geçince: "Mûsâ'nın bize verdiği süre doldu, kırk gün geçti ama o hâlâ dönmedi. Mûsâ verdiği sözde durmadı" demişlerdi.

Onların bu sözleri üzerine Cebrâîl'in atının izinden aldığı toprağı elinde bulunduran Sâmirî, aradığı fırsatı yakalamış ve İsrâîloğulları'na: "Ödünç aldığınız zînet eşyâlarını getirin" demişti. Veyahut Mûsâ (a.s.) döndüğünde ne yapacağına karar vermek üzere, Yahûdîlerden yanlarındaki zînet eşyâlarını bir çukura atmalarını söylemişti.

Sâmirî, toplanmış bulunan zînet eşyâlarından üç gün uğraşarak altın bir buzağı heykeli yaptı. Üzerine Cebrâîl'in atının izinden aldığı toprağı saçtı. En güzel mücevherlerle süslenmiş bu heykel, üzerine saçılan toprağın etkisiyle buzağı gibi, ses çıkaran, eti, kanı ve tüyleri olan bir vücûda dönüştü. Söylendiğine göre, arkasından giren rüzgâr, ağzından çıkarken ses hâlini almıştı.

Sâmirî İsrâîloğulları'na: "Bu sizin ve Mûsâ'nın ilâhıdır. Mûsâ yolunu şaşırıp Rabbini aramaya gitmiştir. Oysa Rabbi buradadır" dedi.

Hârûn ve ona uyan 12.000 yahûdî dışında kavmin geri kalanı buzağıya tapmıştır. Onlara engel olmaya çalışan Hârûn, Kur'ân diliyle: ***"Ey kavmim! Siz bu buzağı yüzünden sadece fitneye uğradınız. Sizin Rabbiniz şüphesiz çok merhametli olan Allah'tır. Şu halde bana uyunuz ve emrime itâat ediniz." demişti. Onlar: Mûsâ aramıza dönünceye kadar buna tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz, demişlerdi.*** (Tâhâ, 20/90-91)

Başka bir rivâyete göre, Mûsâ kavmine otuz gün sonra döneceğini söylemiş; ancak Rabbinin on gün daha ilâvesiyle söz verdiği günde dönemeyince İsrâîloğulları, fitneye düşmüşlerdir. Otuz gün sonra Mûsâ, öldü sanıp, Sâmirî'nin dâ'vetine uyarak buzağıya tapmışlardır. *Ebu'l-Leys Tefsîri*'nde bu görüş, en doğru rivâyet olarak kabûl edilmiştir.

Mûsâ (a.s.) döndüğünde kavminin hâlini görünce Allah'tan aldığı levhaları attı. Levhalardan altısı gökyüzüne yükseldi. Sadece haram, helâl ve ihtiyaç duydukları diğer şeyleri açıklayan bir levha geriye kaldı. Bundan sonra Mûsâ buzağıyı yaktı ve külünü denize döktü. İsrâîloğulları buzağıya olan sevgilerinden denizin suyundan içtiler. Bu sebeble dudaklarından ve karınlarından safralar aktı. İsrâîloğulları bundan korkarak tevbe ettiler, ancak onların tevbeleri kendilerini öldürmedikçe kabûl edilmedi. İşte onların hâli bu! Bize gelince bizim tevbemiz hevâ putuna tapan nefsimizi öldürmek ve Allah'a dönmektir. Yoksa cana kıymak değildir. Nitekim *Mesnevî*'de şöyle denilmiştir:

Ey sultânlar, biz dışardaki hasmımızı öldürdük.
İçimizde ondan daha kötü bir hasım kaldı.

Onu öldürmek aklın kârı ve işi değildir.
Çünkü bâtın aslanı tavşanın oyuncağı değildir.
Nefs ejderhâdır, öldü sanılsa da diridir,
Vâsıtasızlık üzüntüsüyle donmuş gibi durur.
Eğer bir vâsıta bulsa hemen Fir'avn kesilir.
O zaman hemen onun emriyle ırmağın suyu kesilir.
Öyle bir Fir'avnlık binâsı yapar ki,
Bu uğurda yüz Mûsâ ve yüz Hârûn'un yolunu vurur.

Allah Teâlâ, kırk sayısı kemâl ifâde ettiği için Mûsâ (a.s.)'a "kırk gün" va'dinde bulunmuştur. Çünkü sayılar; birler, onlar, yüzler ve binler olmak üzere dört basamak olup Allah Teâlâ'nın bildirdiği üzere (el-Bakara, 2/196) "on" sayısı kâmil bir sayıdır. Kırk sayısı on'un dört katı olduğu için kemâlin üst derecesine ulaşmıştır. Bu süre aynı zamanda, Hz. Âdem'in çamurunun hazırlanış süresidir. Nitekim Allah Teâlâ: *"Âdem'in çamurunu iki elimle kırk sabah yoğurdum"*[277] buyurmaktadır. Kırk sayısında, başka sayılarda bulunmayan bir özellik ve tılsım vardır. Peygamber Efendimiz insanın yaratılışını anlatırken, *anne karnında kırk gün nutfe, kırk gün aleka olarak kaldığını* bildirmekle kırkın bu özelliğini göstermiştir.[278] Cismânî tılsımın rûh hazînesi ile birleşmesi, kırk ile olduğu gibi, rûhun kemâle ermesi de kırk ile olur. (Muhtelif hadîslerde geçtiği üzere bu kırk gün veya kırk yaş olabilir) ***"Allah'ın öteden beri süregelen kanunu budur."*** (el-Feth, 48/23) ***"Allah'ın kanûnunda bir değişiklik bulamazsın."*** (Fâtır, 35/33)

Âyette *"kırk gece"* denilerek özellikle *"gece"* kelimesinin kullanılması iki sebebe mebnîdir: Birincisi; *"Kulun Rabbine yakın olduğu vakit gece yarısıdır"*[279] hadîsinden de anlaşıldığı üzere, gece Allah'a yaklaşmada ve kullukta en uygun zamandır. Başka bir hadiste, *"Allah'ın dünyâ semâsına her gece indiği"*[280] anlatılmaktadır. Bu husûsiyetten dolayı Allah Teâlâ Nebî'sine: ***"Gecenin bir kısmında, sana mahsûs bir nâfile namaz kılmak üzere uyan"*** (el-İsrâ 17/79) buyurmaktadır. Yine aynı sûrede Allah Teâlâ ***"Kulu Muhammed'i geceleyin Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksâ'ya yürüttüğünü"*** (el-İsrâ, 17/1) haber vermektedir.

İkinci sebebe gelince; eğer âyette gece değil de gündüz lâfzı zikredilseydi, insanlar sadece gündüzleyin ibâdet ve kullukta bulunmaları gerektiğini zannederdi. Ayrıca ***"Allah O'dur ki, geceyi istirâhat etmeniz için*** (serin ve karanlık)***, gündüzü*** (işinizi) ***görmeniz için*** (aydınlık) ***yaptı"*** (el-Mü'min, 40/61) âyetine bakarak gecenin sâdece istirâhate ayrıldığını düşünebilirdi. Allah Teâlâ özellikle kırk gece buyurunca; Mûsâ (a.s.) bundan hem gece, hem de gündüz ibâdet edileceğinin kasdedildiğini anladı. *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye*'de âyete bu yorum getirilmiştir.

❀

Üftâde hazretleri bu konuda şöyle demiştir: "Mûsâ (a.s.)'ın Rabbi ile kırk gün süreyle vakit tayin edip sözleşmesi gibi bir olay, Peygamber Efendimiz hakkında vâkî olmamıştır. Ancak Efendimiz, Ramazan ayının son on gününü i'tikâfla geçirirdi. Halvetiye tarîkatı kırk günlük çile çıkarmayı Mûsâ (a.s.)'dan almışlardır. Zira Mûsâ (a.s.) Tûr'da kırk gün ibâdetle meşgul olmuştur." Şeyh *Hüdâyî* hazretlerinin *Vâkıât*'ında böyle yazılıdır.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de şöyle denilmiştir: Şükür, söz, amel ve hâl ile olmak üzere üç çeşittir. Söz ile şükür, insanın nimeti nefsinde gizlice, başkalarının yanında açık olarak anması, Rabbine ihtiyaç arzetmesiyle olur. Zira Allah Teâlâ: ***"Rabbinin nimetine gelince, onu minnet ve şükrânla an!"*** (ed-Duhâ, 93/11) buyurmaktadır. Peygamberimiz de *"Nimeti anmak şükürdür"*[281] buyurmuştur.

Amel ile şükür, Allah'ın nimetlerini O'nun râzı olduğu yerlerde sarfedip isyan yolunda kullanmamak; yapamadığı ibâdetleri telâfî etmeye çalışıp günahlardan yüz çevirmekle olur. Zîrâ Allah Teâlâ: ***"Ey Dâvud âilesi! Şükredin"*** (Sebe' 34/13) buyurmaktadır.

Hâl ile şükre gelince, kulun gönlüne *"Şekûr"* sıfatıyla tecellî edip nimeti de; şükretme gücünü de verenin Allah olduğunu görmektir. Böylece kul, nimetin de, şükrün de Allah'dan geldiğini bilir. Nimet vereni nimette görür; nimeti nimet verenden bilir. Şekûr'ü şükürde görür, şükrün Şekûr'den olduğunu bilir. Kul, varlığını ve şükrünü, Allah'ın nimetlerinden iki ihsân olarak görür. Böylece nimeti görmek kul için ayrı bir nimet olur. Kulun vücûdu, Allah'ın *"Cemâl"* ve *"Şekûr"* sıfatlarının aynası hâline gelir. Kulun nimeti vereni ve nimetleri görmesi, ayrı bir nimettir; şükrü gerektirir. Sonsuza dek devam edecek olan bu durumda kul, Allah'a hakkıyla şükredemeyeceğini; belki çokça şükredenlerin O'na şükretmiş olacağını anlar. Allah Teâlâ: ***"Kim bir iyilik işlerse onun sevâbını artırırız. Şüphesiz Allah bağışlayan*** (iyiliğe) ***karşılık verendir."*** (es-Şûrâ, 42/23) buyurmaktadır.

❀

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ

بَارِئِكُمْۜ فَتَابَ عَلَيْكُمْۜ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾ الْعِجْلَ فَتُوبُٓوا اِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ

54. Mûsâ kavmine demişti ki: Ey kavmim! Şüphesiz siz, buzağıyı *(tanrı)* edinmekle kendinize kötülük ettiniz. Onun için Yaradanınıza tevbe edin de nefislerinizi *(kötü duygularınızı)* öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah tevbenizi kabûl etmiş olur. Çünkü acıyıp tevbeleri kabûl eden ancak O'dur.

Ey İsrâîloğulları! Buzağıya tapınan kavmine Mûsâ'nın şunları söylediği zamanı hatırlayın ki bu hitab Allah'ın onlara beşinci lütfudur. Âyette Mûsâ (a.s.)'ın kavmine:

“Ey kavmim” demesi, onlara olan şefkatini göstermektedir.

Mûsâ (a.s.)’ın kavmi, uymaları hâlinde elde edecekleri sevâbı, ahdi bozmak sûretiyle kaçırdılar ve yaptıkları bu işle cezâlandırılmayı hak ederek kendilerine zarar verdiler. Çünkü onlar, buzağıyı ma’bûd edindiler.

İsrâîloğulları: “Bu cezâdan kurtulmak için ne yapalım?” diye sorunca Mûsâ: “Tevbe etmeye azmedin” demiştir. Zulüm, tevbe sebebi olduğu için, (فتوبوا) deki *“fâ”* sebebiyet ifâde eder. Âyette geçen *“Bâri”* kelimesi, sizi eksiklik ve ayıplardan sâlim olarak yaratan, size değişik sûretler vererek birbirinizden ayıran zât demektir. Onlar, hikmetinin incelikleriyle kendilerini çirkinliklerden uzak olarak yaratan alîm ve hakîm olan Allah’ı bırakıp, ahmaklığın timsali olan ineğe tapınmaya koşmalarından dolayı Allah yerine *“Bâri”* ismi kullanılmıştır. Bu onların cehâlette ve aptallıkta ne kadar ileri gittiklerini göstermek içindir. Nimet verenin hakkına riâyet etmeyenlerden nimetler geri isteneceğinden onlardan kendilerini öldürmeleri istenmiştir.

et-Tefsîrü’l-Kebîr’de belirtildiğine göre nefsin öldürülmesi, tevbenin açıklaması değildir. Bundan maksad, tevbenin ancak tevbe edenin kendini öldürmesiyle kabûl olunacağını açıklamaktır. Çünkü Allah Teâlâ; Mûsâ’ya, *“mürtedin tevbesinin ancak öldürülmekle tamam olacağını”* vahyetmiştir.

Bu; yâni tevbe etmeniz ve kendinizi öldürmeniz, günahtan kaçınarak ısrar etmenizden Rabbinizin katında daha hayırlıdır. Bu sûretle O, sizin tevbenizi kabûl buyurmuş olur. Çünkü O, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.

Ey İsrâîloğulları! Şirkten sizi temizleyecek, ebedî hayata, sermedî güzelliklere kavuşturacak olan ölümden kaçmayın; yoksa azâba uğrarsınız. Allah, emredildiği şeyi yapanların tevbesini kabûl etmiş, onları cezâlandırmaktan vazgeçmiştir.

Âyette Mûsâ’nın kavmine râci olan *“onların”* zamîri yerine *“sizin tevbenizi kabûl etti”* ifâdesiyle Kur’ân; o günkü muhâtablarına Allah’ın bu nimetini hatırlatmak istemiştir.

“Allah’ın onlara kendilerini öldürmeleri emri nasıl nimet olur?” diye düşünülebilir. Bunun cevâbı şöyledir: Allah onlara günahların büyüklüğünü ve bu büyük günahtan kurtulmanın yolunu göstermiştir. Bu dînî bir nimettir.

Şüphesiz Allah Teâlâ, birçok günahkârı tevbe etmeye muvaffak kılmakta ve onların tevbelerini çokça kabûl etmektedir. Günahlarına karşılık ölümü keffâret kılmış, bu emrine itâat edenlere de sonsuz rahmet göstermiştir.

Sa’dî der ki:

Âciz ve fakirlere Allah rahmetiyle yakındır.
Yalvarıp yakararak duâ edenlere icâbet eder.

❀

Rivâyete göre günah işleyenlerin öldürülmesi, İsrâîloğulları’na Allah tarafından emredilmiş ağır cezâlardandır. Onlar için günah işleyen âzânın kesilmesi, ma’bed dışında ibâdet edememek, sudan başka bir şeyle temizlenememek; teyemmüm

edememek, oruçlu iken akşam uyuduktan sonra bir daha yemek yiyememek, her günaha karşılık bir helâlin haram kılınması, mallarının dörtte birini zekât olarak vermek, gece işlenen günahın sabah kapılarına yazılması gibi cezâlar da vardı.

Yine rivâyete göre İsrâîloğulları namaz kılarlarken yünden bir elbise giyer, ellerini boyunlarını bağlarlardı. Niceleri de boyunlarına bağladıkları zinciri, bir direğe bağlarlar, böylece kendilerini ibâdete adarlardı. Peygamber Efendimiz'in ümmetinden ilâhî bir lütuf olarak bu tür zor işler kaldırılmıştır.

❀

Tevbe; sadece Muhammed ümmetine verilen bir nimettir ve dört mertebeye ayrılır:

1. **Tevbe:** Nefs-i emmâre sâhiblerine ve avâma hâstır. Onların tevbesi, haramları terkedip farzları yapmak, kaçırdıkları ibâdetleri kazâ etmek, üzerindeki borçları ödeyip, haksızlık ettikleri kimselerden helâllik dilemek, işlediği günahlara pişman olup bir daha yapmamaya azmetmektir.
2. **İnâbe:** Nefs-i levvâmenin tevbesidir. Bu mertebe evliyâdan seçkin mü'minlerin mertebesidir. Dünyâ ve lezzetlerinden yüz çevirerek Allah'a yönelmektir. Ahlâkı güzelleştirmek, hevâ ve hevesine muhâlefet ederek nefsi temizlemek için mücâhede ve mücâdeleye devam etmektir. Nefs, inâbe ile süslenince kalb makamına girer ve onun sıfatını alır. ***"Kim Rabbine yönelmiş bir kalb ile gelirse..."*** (Kâf, 50/33) âyetinde görüldüğü üzere inâbe, kalbin sıfatlarındandır.
3. **Evbe:** Nefs-i mülhemenin tevbesidir. Evliyânın seçkinlerinin derecesidir. Evbe, Allah'a ulaşma şevkinin belirtilerindendir. Nefs, evbe ile süslenince rûh makamına erer. Evvâb (evbe sâhibi) âşıkların alâmetleri şunlardır: Halkla ihtilâtı kesip uzlete dalarlar, dostlarla irtibâtı bırakıp halvete çekilirler. Halktan ayrılıp Hakk'la ünsiyet kurarlar, iki âlemden de alâkalarını kesmeye çalışarak Allah için nefisleriyle amansız bir mücâdeleye koyulurlar.
4. **Nefs-i mutmainneye âid tevbe:** Peygamberlerin ve evliyânın seçkinlerinin makamıdır. Allah Teâlâ, inâyeti ile bunları benlik çukurundan rubûbiyyetin zirvesine çıkarır. Bunlar, Allah'a itâat ederler ve O'na kavuşmaya iştiyâk duyarlar. Rabblerine giden yolda ikiliği kaldırıp devamlı müşâhedeye erebilmek, O'nunla beraber olmak için nefislerini zelîl kılmaya râzıdırlar. Onlar râzı olunan bir yol üzeredir. Çünkü Allah onlara: ***"Ey itmînâna ermiş rûh! Râzı olduğun ve râzı olunduğun halde Rabbine dön"*** (el-Fecr 89/27-28) buyurmaktadır.

❀

Rivâyete göre **Hallâc** idam edilmek üzre götürüldüğünde önce sağ eli kesildi. Hallâc güldü. Sonra sol eli kesildi. Hallâc yine anlamlı bir şekilde güldü. Kan kaybı dolayısıyla yüzünün bembeyaz kesilmesinden korkarak elinin kanını yüzüne çaldı ve şu şiiri okumaya başladı:

Allah biliyor ki, rûhum telef olmuştur,

Sana olan iştiyâkımdan; ama ben onun mübtelâsıyım.
Ey emelim ve murâdım, senin bir anlık nazarın,
Bana dünyâ ve içindekilerden daha sevimlidir.
Ey ahâlî, ben sizin diyârınızda yabancıyım.
Rûhumu size veriyorum. Ona istediğinizi yapın.
Eğer vuslatın dirilteceğini bilmesem,
Nefsimi ölümcül hastalıklara teslim etmem.
Sevenin nefsi, elemlere sabreder.
Umulur ki hastalığı veren, bir gün şifâyı da verir.

Sonra başını semâya kaldırıp: “Ey Mevlâm! Ben kulların arasında garibim; senin zikrin ise benden de garibdir. Garib garible dost olur” dedi. Adamın birisi: “Ey şeyh, aşk nedir?” diye sorunca:

“Zâhiri gördüğün gibidir, bâtını ise halktan gizlidir.”

❀

et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye’de şöyle denilmektedir. Her kavmin Allah dışında taptığı bir buzağısı (putu) vardır. Kimileri dirhem ve dinar buzağısına; kimileri şehvet, kimileri makam, kimileri de hevâ buzağısına tapar. Bu sonuncusu Allah’ın en sevmediği iştir. Allah saîd kimselerin kalbine şöyle demelerini ilhâm eder. *“Ey kavim, siz buzağıyı ilâh edinmekle nefsinize kötülük ettiniz.”* Halikınıza tevbe ediniz. Mâsivâdan yüz çevirerek Allah’a dönünüz. Bu ise ancak nefsinizi öldürmekle olur. O zaman nefsin hayatı demek olan hevânızı terbiye ederek nefsinizi öldürünüz.”

Fir’avn, hevâsına uyarak ilâhlığını i’lân etti. İsrâîloğulları hevâları yüzünden buzağıya taptılar. Yine şeytan hevâsına uyduğu için azdı ve kibirlendi.

“Nefsinizi, isteklerine uymaktan vazgeçirmekle öldürmeye çalışınız.” Allah’ın inâyeti ile nefislerinizi öldürünüz. Şeklen nefsi öldürmek -kâfir olsun, müslüman olsun- herkes için kolay gibi olmasına rağmen, bâtında; onu yenmek, çok zor bir iştir. Bunu ancak Allah’ın yardımı ve sıdk kılıcıyla Hakk’ın seçkin kulları yapabilir. Bu yüzden Allah, sıddîkların mertebesini şehîdlerinkinden üstün tutmuştur. Zira mücâhid, kâfir kılıcıyla şehîd edildiğinde ebediyyen her türlü yorgunluktan kurtulur. Ama sıdk ehli nefislerini sıdk kılıcıyla günde bin kere öldürse o yine her defasında başka şekilde dirilir ve insana daha çok tuzak kurar. Gerçek mücâhid, göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa, nefsle mücâdeleye ara vermez. Hiçbir an onun tuzağından emin olmaz. Aslında nefs, Hakk’ın tuzağının sûretidir. Ondan ancak, hüsrâna uğramış kavim emin olabilir. Peygamber Efendimiz bir gazveden döndüklerinde *“Küçük cihâddan, büyük cihâda döndük.”*[282] buyurmuşlardır.

Bu yüzden nefsinizi sıdk kılıcıyla öldürmeniz, hâlikınız katında sizin için daha hayırlıdır. Nefsinizi her öldürüşünüzde yeni derecelere yükselir, hevânıza engel olmak ve nefsinizi öldürmekle Allah’a yaklaşırsınız. O da tevbenizde muvaffak kılar ve

rahmetle size yaklaşır. Nitekim bir kudsî hadiste: *“Bana bir karış yaklaşana ben bir zirâ’ yaklaşırım”*[283] buyurulmaktadır. ***“Allah, tevbelerinizi kabûl etmiştir, şüphesiz O tevbeleri çokça kabûl eden Rahîm olandır.”*** (el-Bakara, 2/54)

Mesnevî’de şöyle denilmiştir:

Kökü nefes olan ömrün geçenine üzülme,
Onun hayat suyu tevbedir, eğer kurumamışsa,
Ömür köküne (tevbe) hayat suyunu dök
Tâ ki hayat ağacı kurumasın, canlı olsun.

❀

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ
الصَّاعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾

55. Bir zamanlar: Ey Mûsâ! Biz Allah’ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız, demiştiniz de bakıp durur olduğunuz halde hemen sizi yıldırım çarpmıştı.

Bu nimet, Allah’ın İsrâîloğulları’na Kur’ân’da saydığı altıncı nimettir: Ey İsrâîloğulları! Mûsâ’nın, buzağıya tapmalarından dolayı Allah’dan bağışlanma dilemek üzere seçip Tûr’a götürdüğü atalarınızdan yetmiş kişinin şu sözlerini hatırlayın. –Bu yetmiş kişi, Fir’avn’ın boğulmasından sonra Tevrât’ı getirmek için Tûr’a beraber gittikleri yetmiş kişi değildir– Onlar: “Ey Mûsâ biz senin sözüne ve dâ’vetine bakıp ta bu kitabın Allah’ın kitabı olduğuna, Onunla amel etmemizin emredildiğine ve senin Allah’ın kelâmını işittiğine inanmayız. Allah’ı gözlerimizle, aramızda hiçbir engel olmaksızın görürsek, o zaman îmân ederiz” dediler. Âyette geçen *“cehr”* daha ziyâde, işitilen şeylerde kullanılır. Görülen şeyler için ise *“ıyânen”* kelimesi kullanılır. Ancak açığa çıkmada ve netlikte birbirine yakın oldukları için burada görme husûsu da *“cehr”* kelimesi ile kullanılmıştır. Bu edebsizlikleri üzerine onlara yıldırım çarpmıştı.

“Sâika;” diye adlandırılan yıldırım, gökten gelen sesle karışık yakıcı ateştir. Öldürücü, korkutucu ve aklı, anlayışı gideren her şey demektir. Ateş, ses veya başka bir şey olabilir. Allah’la inâdlaşmada aşırı gitmeleri ve O’ndan dünyâda imkânsız olan bir şeyi istemelerinden dolayı yıldırım onları yakmıştır.

Allah’ın müslümanlarca görülmesi olayı âhırette keyfiyetsiz olarak vuku bulacaktır. Birkaç peygamber Allah’ı bu dünyâda da görmüşlerdir.

Onlar gökten inen *“sâika”* denilen yıldırımı görmekte –veya bu sâika korkunç bir ses ise– onu işitmekteydiler. Bu fecî durumda onların bâzısı hemen ölmüş, kalanlar onların nasıl öldüklerini görmüşlerdir. Mecâzen bu olay “ölümü görmek” şeklinde ifâde edilmiştir.

❀

ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾

56. Sonra ölümünüzün ardından sizi dirilttik ki şükredesiniz.

Diriltme ölümden sonra olan bir hâdisedir. Buna rağmen diriltmenin *“ölümünüzden sonra”* kaydı ile beraber zikredilmesinden amaç, dirilmenin bazen uyku veya bayılma olabileceğine işâret olabilir.

Katâde der ki: “Onlar ecelleriyle ölmemişlerdir. Onların ölümü, ecelleri tamamlanmadan önceki sekte gibidir. Bu yüzden ecellerini tamamlamaları, takdîr olunan rızıklarından faydalanmaları için tekrar diriltilmişlerdir. Eğer ecelleriyle ölselerdi, kıyâmete kadar diriltilmezlerdi.”

Akla şöyle bir soru gelebilir: “Bunlar öldüklerine göre nasıl yeniden mükellef olurlar? Eğer öyleyse âhıret ehlinin de bunlar gibi, diriltildiklerinde yeniden mükellef olmaları gerekmez mi?”

Cevâben deriz ki: Böyle bir ölümden sonra dirilmek insandan teklifi kaldırmaz. Teklifi kaldıran; kıyâmet gününün gerçekliğini, cennet ve cehennemin varlığını, buradaki nimetleri ve azâbı yakînen görerek kesin bilgi elde etmektir. Durum böyle olunca *“sâika”* ile öldürülen İsrâîloğulları, âhıret hakkında bilgi sâhibi olmamışlardır. Onların diriltilmesi uykudan uyanmak, baygınken ayılmak mesâbesindedir. Bu yüzden onların tekrar şerîat emirleriyle mükellef tutulmaları câizdir.

Umulur ki verdiğimiz bu nimetlere şükredersiniz. Bu nimetler şirksiz ve itâatli bir hayattır. Veya *“sâika”* ile gücünü görmeniz sebebiyle daha önce *“alenen görmeden îmân etmeyiz”* dediğiniz Allah’a inanmanızdır. Bir nimeti, daha fazlasını istemek için terketmek, o nimete nankörlüktür. Bu yüzden umulur ki siz îmân nimetine şükredip bu mûcizeden sonra başka bir günaha dönmezsiniz.

❀

Kıssanın aslı şudur: Mûsâ (a.s.) Tûr’dan dönüp de kavminin buzağıya taptığını görünce kardeşine ve Samirî’ye söyleyeceğini söyledi. Buzağıyı yakıp denize attı. Kavmi de pişman olup: *“Eğer Rabbimiz bize merhamet etmez ve bizi bağışlamazsan muhakkak biz hüsrâna uğrayanlardan oluruz”* dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Mûsâ’ya bir grup insanla bağışlanma ve özür dilemek için kendisine gelmelerini emretti. Mûsâ kavminin hayırlılarından yetmiş kişi seçti. Tûr’a gelince onlar: *“Ey Mûsâ, Rabbimize yalvar da kelâmını işitelim”* dediler. Mûsâ, Rabbine bu hususta yalvardı ve isteği kabûl olundu. Mûsâ, dağa yaklaştığında dağın buluttan direklerle tamamen kaplanmış olduğunu gördü. Mûsâ bulutun içine girdi, kavmine de girmelerini söyledi. Rabbi Mûsâ ile konuştu, ona bâzı emirler ve nehiyler verdi. Mûsâ’nın söylediği her kelimede Rabbi onun üzerine yayılan bir nûr attı. Yetmiş kimseden hiçbiri bu nûra bakmaya güç yetiremedi. Ancak Rabbinin Mûsâ’ya: *“Şunu yap, bunu yapma!”* gibi sözlerini işittiler. Bu esnâda onlar, Allah’ı görmeye tamâ’ gösterdiler ve diyeceklerini deyince hepsi yıldırıma çarpılıp bir gün bir gece boyunca ölü olarak

kaldılar. Hepsi ölünce Mûsâ ellerini semâya kaldırarak ağlamaya ve şöyle yalvarmaya başladı: "İlâhî, tevbelerini kabûl edesin ve bana şâhid olsunlar diye, İsrâîloğulları'ndan yetmiş kişi seçip getirdim. Onların bu seçkin ve hayırlıları burada helâk oldu. Dönünce onlara ne derim? Eğer sen isteseydin bugünden önce yetmiş kişiyi de diğer buzağıya tapanlarla birlikte helâk edebilirdin. İçimizdeki ahmaklar yüzünden bizi de helâk eder misin?"

Allah yetmiş kişiyi diriltip ruhlarını geri verinceye kadar Mûsâ yalvarmaya devam etti. Mûsâ onların tevbelerinin kabûl edilmesini de istedi. Ancak kabûl edilmedi, çünkü tevbeleri ancak kendilerini öldürürlerse kabûl olunacaktı.

Âlimler derler ki: Mûsâ, Tûr'da ilk defa Allah'ı görmek istediğinde ölmedi. Nitekim ***"Ayılınca dedi ki:"*** (el-A'râf 7/143) âyeti ona gelen *"sâika"*nın öldürücü değil, bayıltıcı olduğunu ifâde etmektedir. Mûsâ'nın ölmemesine rağmen, kavminin aynı şeyi görünce ölmesinin sebebi şudur: Mûsâ, Allah Teâlâ'yı ona olan iştiyâk ve âcizliğini, zayıflığını arzederek görmek istedi. Kavmi ise, bunu pervâsızca ve Mûsâ'yı yalanlayarak istedi. İsrâîloğulları, Mûsâ'dan Allah'ın görünmesini, inâdla istediler, irşâd olmak için değil. Onlar Allah'ı cisimlere benzer zannettiler. O'nu cisimleri gördükleri gibi yön ve mekân içinde görmek istediler, ki bu imkânsızdır.

Âyet, Allah'ın görülemeyeceğine değil, bilakis görülebileceğine işâret eder. Zira, Mûsâ (a.s.), Allah'ı görmek isteyen yetmiş kişilik gurubu bundan nehyetmemiştir. Aynı şekilde Mûsâ (a.s.) bizzat Allah'ı görmek istediğinde, Hak Teâlâ onu reddetmemiş, yalnız: ***"Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sen de beni göreceksin!"*** (el-A'râf, 7/143) buyurmuştur. Bu şartın gerçekleşmesi ise imkânsız değildir.

Hikmet ehli bilginler dünyâda Allah'ın görülmemesini şu hikmetlere bağlamışlardır:

1. Dünyâ kâfirin cenneti; yâni Allah düşmanlarının yurdudur.

2. Eğer mü'minler, dünyâda Allah'ı görseydi; kâfirler "Biz de Allah'ı görsek îmân getirirdik" derler. Tüm insanlar, Allah'ı görebilseydi kimsenin kimseye üstünlüğü kalmazdı.

3. Görünmeyene olan muhabbetle, görünene olan muhabbet bir değildir.

4. Dünyâ, insanın çalışma, hayatını kazanma yeridir. Eğer insanlar Allah'ı görürlerse bunlardan yüz çevirip hiçbir şey yapmazlar.

5. Melekler, mü'minlerin kalb temizliklerini görsün diye Allah, görülmesini basarla (gözle) değil, basîretle mümkün kılmıştır.

6. Allah, görülmesini yasaklamakla kıymetinin takdîr edilmesini istemiştir. Zira her yasak değerlidir.

7. Allah'ın kullarına görünmemesi, onlara büyük bir rahmettir. Çünkü insanlar bu dünyâda kıskançlık üzerine yaratılmışlardır. Nasıl ki Mûsâ, Allah'ı görmesin diye dağ parçalanmışsa, insan kalbi de Allah'ı kıskanarak başkaları görmesin diye parçalanır, yok olurdu.

Âyet; Allah'ın zâtını talep etmeyi bırakıp O'nu cehren görmek istemenin sû-i edeb ve hürmetsizlik olduğuna işâret eder. Bu da Allah'dan uzaklaşmanın ve şakâvetin

belirtileridir.

Allah'ın izzet ve adlinin büyüklüğünden dolayı onları önce bir titreme ve korku aldı. Sonra Allah, fazlını göstermek için kullarının gönüllerine bol bol nimet yağmurlarını yağdırdı. Yakınlık ve mükâşefe ihsân buyurması vuslat alâmetlerinden ve saâdet delillerindendir.

Hâlini ıslâh edip, câhilce konuşmayı bırakarak, sorusunda ve cevâbında edebli olan, işlerini usûlüne göre yapan, bu sayılan nimetlere kavuşur. *Mesnevî'de* şöyle denilmiştir:

Mânevî padişahların huzûrunda terk-i edeb edersen,
Bundan dolayı şehvet ateşine odun olursun.
Çünkü aklını başına almaz ve hidâyet nûrundan yararlanmazsan
Körlerin gözüne cilâ çekersin, onların durumuna düşersin.

İnsanın hakîkat âlemine muttali olması için nefs-i emmâresini öldürmesi gereklidir. *Kuşeyrî* nefsi öldürmekle yapılan tevbenin Muhammed ümmeti için de gerekli olduğunu, ancak İsrâîloğulları kendi canlarına kıyarken, bizim içimizdeki nefsi mânen öldürmemizle tevbenin gerçekleşeceğini söylemektedir. Bu hususta ilk adım Allah için insanın nefsinden sıyrılıp rabbine yönelmesidir. İnsan, İsrâîloğulları'nı tevbesini bizimkinden daha zor zannedebilir. Ancak durum zannedildiği gibi değildir. Zira onlar nefislerini bir kez öldürüp kurtulurlar. Bu ümmetin seçkinleri ise nefislerini her an öldürürler. Nitekim bir şâir şöyle der:

Ölüp de istirahata kavuşan ölü değildir.
Asıl ölü, yaşayan ölülerdir.

Mesnevî'de şöyle denmiştir:

Cenâb-ı Hakk'tan güç ve söz söylemede başarı isterim.
Tâ ki iğne ile Kaf dağını yerinden oynatabileyim.
Safları yarıp kıran aslan olmak kolaydır.
Gerçek aslan, kendisini, kendi nefsini kırandır.

❀

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰىۜ كُلُوا مِنْ
طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْۜ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

57. Ve sizi bulutla gölgeledik, size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik ve "Verdiğimiz güzel nimetlerden yeyiniz" ***(dedik).*** **Hakikatte onlar bize değil sadece kendilerine kötülük ediyorlardı.**

Allah Teâlâ, onlara verdiği yedinci nimeti zikrederek "Ey İsrâîloğulları, biz bulutu size gölgelik yaptık" buyurmaktadır. Bu olay, Mısır ve Şam arasında Tîh çölünde geçmiştir. İsrâîloğulları, denizi geçtikten sonra içinde hiçbir binâ ve ağaç bulunmayan

bir çöle girdiler. Allah Teâlâ onlara cebbarların şehrine girmelerini ve onlarla savaşmalarını emretti. Bunu önce kabûl eden İsrâîloğulları, daha sonra cebbarların şehrine yaklaşıp da halkın herbirinin yediyüz zirâ boyunda, güçlü, kuvvetli kimseler olduğunu işitince savaşmaktan vazgeçtiler ve Mûsâ'ya: ***"Sen ve Rabbin gidin savaşın, biz burada otururuculârız"*** (el-Mâide, 5/24) dediler. Bu isyânları üzerine Allah Teâlâ onları, Tîh çölünde kırk sene başıboş dolaşmakla cezâlandırdı. Tîh, on iki fersah genişliğindeydi. İsrâîloğulları burada şiddetli bir sıcağa ve öldürücü bir açlığa ma'rûz kaldı. Mûsâ'ya gelip şikâyette bulundular. Allah hallerine acıyıp onlara nûrdan bir yol gösterici gönderdi. Bu nûr ay olmadığı gecelerde onların yollarını aydınlatır, ay vazifesi görürdü. Ayrıca Allah, gündüzleyin yakıcı ışınlardan korusun diye, onlara yağmur bulutundan daha ince beyaz bir bulut gönderdi.

"Gam" kalbi örten hüzüne denir, Semâyı örttüğü için, buluta da aynı kökten *el-Gamâm* (الغمام) denilmiştir.

Daha sonra İsrâîloğulları Mûsâ'dan yemek istediler. O da Rabbine yalvardı. Duâsı kabûl olundu ve Allah onlara yağ ile karıştırılmış petek balına benzer, kar şeklinde *"terencebîn"*i yiyecek olarak indirdi. Bir başka görüşe göre ise *"Menn"*den maksad, insanların yorulmadan ve ekip biçmeden elde ettikleri Allah'ın ihsânlarıdır. Peygamber Efendimiz, *"menn"*i bu mânâda kullanmış; *"Yer elması menndir ve suyu göze şifâdır"*[284] buyurmuşlardır. Yâni Allah'dan kullarına bir bağıştır. Zâhirden anlaşılan, onun sadece suyu bile göze şifâ vermektedir. Zira Peygamberimiz onun suyunu yalnız olarak söylemiş, karıştırılarak ilaç yapılmasından söz etmemiştir.

Ebû Hüreyre (r.a.)'den şöyle bir rivâyet gelmiştir: *"Üç tane yer elmasının suyunu sıkıp bir şişeye koydum. Hasta olan bir câriyem, onu gözüne sürme yaptı ve Allah'ın izniyle iyileşti."*

Nevevî de şöyle demiştir: Benim zamânımda bir âmâ vardı. Yer elmasının suyundan gözüne sürme çekti. Bununla şifâ buldu ve tekrar görmeye başladı.

İsrâîloğulları *"menn"*i yemekten bıkınca; "Ey Mûsâ! bunun tadı bizi öldürdü. Rabbine duâ et, bize et versin" dediler. Bunun üzerine Allah onlara bıldırcın eti gönderdi. Bıldırcınları güney rüzgârı getiriyor, getirirken boğazlarını kesip, karnını yarıyor tüylerini de yoluyordu. Bu etleri güneş pişiriyor, onlar da kudret helvasıyla yiyorlardı. Birçok müfessir ise, onların bıldırcınları alıp kendilerinin kestikleri kanâatindedirler.

Güneşin doğuşundan batışına kadar onların üzerine kar yağar gibi kudret helvası yağıyor; gelen bıldırcın etinden de herkes bir günlük yiyeceğini alıyordu. Ancak Cumartesi ibâdet günü olduğu için yiyecek gelmediğinden Cuma günü iki günlük ihtiyaçlarını birden alıyorlardı. Eğer gereğinden fazla alırlarsa o yiyecekler kurtlanıp bozuluyordu.

"Verdiğimiz nimetlerin iyilerinden yeyiniz (dedik). Hakikatte onlar, bize değil sadece kendilerine kötülük ediyorlardı." (Bakara, 2/57)

Biz onlara: ***"Size helâl kıldığımız kudret helvasından, bıldırcın etinden yeyin;***

fakat ihtiyacınızdan fazlasını alıp saklamayın, emrimize âsî olmayın” dedik. Onlarsa bu nimetler tükenir korkusuyla eti pastırma yapıp biriktirdiler. Eğer onlar emrime isyân etmeselerdi nimetlerim gelmeye devam ederdi. *“Tayyib”*; İnsan tabîatının tiksinmediği, şerîatın yasaklamadığı şeydir.

Onlar nimetlerime nankörlük etmekle; yasaklandığı halde nimetleri depo etmekle bana bir zarar vermediler. Bilakis, azâbımı kendilerine vâcib kılmakla ve dünyâda meşakkatsiz, âhırette de hesâbsız olarak indirdiğim rızıklarımın kesilmesiyle, kendilerine kötülük ettiler. Bize tevekkül etmedikleri için onlara verdiğimiz nimetleri ve rızkı kestik. *Mesnevî*’de denir ki:

Bunca seneler yedin içtin, yemek-içmekle bir şey eksilmedi.

Geçmişi de, geleceği de bırak, şimdiki hâle bak!

Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor; *“Eğer İsrâîloğulları olmasaydı yemek kokmaz, et bozulmazdı. Eğer Havvâ’nın hıyâneti olmasa idi kadın kocasına ebediyyen hıyânet etmezdi.”*[285]

Kokuşma onların vaktinde başladı ve devam etti. Çünkü bir şeyi başlatan başkalarının da o işi yapmasına etken olur.[286] Aynı şekilde kadınlarda devam eden hıyânet de Havvâ ile başladı. Şeytan kadınların anası Havvâ’yı Âdem’den önce kandırmakla Âdem’e ihânet ettirdi. Yasak ağaçtan yiyen Havvâ ise daha sonra Âdem’e gidip bu işi güzel göstererek ona da yedirdi. **Sa’dî** der ki:

Her kimin hânesi ma’mûr, hanımı dost canlıysa,

Cenâb-ı Hakk’ın rahmet nazarı ondan yana demektir.

el-Eşbah ve’n-Nazâir adlı eserde; yiyeceklerin vasfı iyice değişirse necis olur, yenmez. Ancak yağ, zeytinyağı ve süt koksa da yenmesi haram olmaz, denilmiştir.

Âyet ayrıca şu mânâya da işâret eder: Allah Teâlâ İsrâîloğulları’nı gurbet kamçısıyla eğittikten sonra rahmetiyle sıkıntılardan kurtarmış, kudret helvası ve bıldırcın eti ihsân etmiş; bulutla gölgelendirmiştir. Onların saçları uzamıyor, tırnakları büyümüyor, elbiseleri eskimiyor ve kirlenmiyordu. Aksine küçükleri ve çocukları gerektiği şekilde büyüyor; güneşin ışınları onları yakmıyordu. Allah’ın sünneti odur ki: Allah bir kulla ihtiyârı arasına girerse; Allah’ın o kulu için seçtiği şey, kulun kendisi için seçtiğinden daha iyi olur.

İsrâîloğulları’nın kötü tabîatları gereği şerri çoğaldıkça ma’rûz kaldıkları belalar da çoğaldı. Nitekim bir görüşe göre âyetin anlamı şöyledir: **Kendilerine rızık olarak verdiğimiz temiz şeylerden yemeniz şerîat emriyledir. Tabîatınız gereği yaptığınız işlerde bize zulmetmiş olmazsınız. Fakat dünyâ hırsı ve hevâ tutkusuyla yaptıklarınızla kendinize zulmetmiş olursunuz.**

et-Tenvîr adlı eserde şöyle denilmiştir: “Allah seni bir işe sokarsa sana yardım eder. Eğer sen kendi tercîhinle bir iş yaparsan, seni nefsinle başbaşa bırakır. Bu yüzden Allah’ın sana verdiği nimetlere nankörlük etme!”

Adamın birisi çölde giderken çok susamıştı. Nihâyet bir kuyuya geldi, içindeki su

hemen yükselip, kuyunun başına kadar ulaştı. Adam başını semâya çevirip dedi ki: “Allah’ım bilirim ki, sen güçlüsün. Ben bu nimete güç yetiremem. Keşke bana, beni tokatlayan, sonra da bir içimlik su veren bir bedevî lutfetseydin. Bu benim için daha hayırlı olurdu. Bilirim ki bu nimetin içinde bir cihetle tuzağın saklıdır.”

Allah’ın zâhir ve bâtın nimetleri sizi aldatmasın. Şükretmeye ve Allah’ın seni getirdiği sınırda durmağa azimli ol. Böyle yapmazsan sapıtır, bedbaht olursun.

Ebû Abdullah Kuraşî şöyle demiştir: Kim Allah tarafından kendinde zâhir olan kerâmet türü şeyleri, halktan sâdır olan günahlar gibi kötü görmezse, bu durum kendisine perde olur. Bu nimetlerin gizlenmesi onun için daha hayırlıdır. Nimetler, saâdete vesîle olduğu gibi, istidrâc şeklinde kulun şakâvetine de sebeb olabilir. Nitekim *Mesnevî*’de şöyle denir:

Kul, derd ve zahmetlerinden Hakk’a feryâd eder,
Kendi sıkıntılarından yüzlercesini arzeder,
Nihâyet Hakk buyurur ki: Derd ve sıkıntı,
Yalvararak mutlaka seni Hakk’a dost yapar
Sen bu derd ve şikâyetleri, nimet say!
Onlar seni bizden uzak, bizi kapından kovulmuş eylemesin!

Hak yolun sâliki; zât, sıfat ve fiillerinden fânî olmalı; sıddîklardan ve yakîne erenlerden olmak için ilâhî emirlere uymalıdır. Yâ Rabb, bizi tuzaklarından gâfil eyleme, bize zikrini unutturma, her hâl ve işinde seninle beraber olanlara ilhâk eyle, âmîn. Muhammedü’l-Emîn’in makamı için duâlarımızı kabûl eyle!

❀

وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ
سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾

58. ***(İsrâîloğulları’na:)*** **Bu kasabaya girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yeyin, kapısından eğilerek girin,** ***(girerken)*** **“Hıtta!”** ***(Yâ Rabbi bizi affet)*** **deyin ki, sizin hatâlarınızı bağışlayalım; zirâ biz, iyi davrananlara** ***[karşılığını)*** **fazlasıyla vereceğiz, demiştik.**

Bu Allah’ın onlara sekizinci nimetidir. Çünkü Allah onların Tîh’i geçip bir beldeye girmelerine izin vermiştir. Allah, *“Ey İsrâîloğulları! Atalarınızı Tîh’den kurtarıp da şöyle dediğimizi hatırlayın!”* buyurmaktadır.

Şehir veya köy diye terceme edilen *“Karye”* veya *“kırye”*, insanların toplandığı yer mânâsına gelip *“kurâ”* kelimesinden alınmıştır. Âyetteki karyeden maksad, Beyt-i Makdis; yâni Kudüs’tür. Âyetteki (رَغَدًا) kelimesine masdar olarak: *“Girdiğiniz bu karyede bol bol âfiyetle yiyiniz”* veya *“bolluk içinde olduğunuz halde yiyin”* mânâsı da verilebilir. Âyette köye girmekten maksadın oraya yerleşmek olduğu anlaşılmaktadır.

et-Teysîr'de âyete şöyle bir mânâ verilmiştir: Biz size bu nimetleri mübah kılıp bol bol verdik. Hiçbir engel ve sıkıntı olmaksızın orada istediğiniz gibi yaşayın. Allah Teâlâ, istifâdenin en önemli unsuru olduğu için burada *"yemeyi"* zikretmiş; bu nimetleri onlara ganîmet sûretinde temlîk etmiştir.

Beyt-i Makdis'in yedi kapısı olup bunlardan bugün *"Hıtta"* ismiyle bilinen ikinci kapıdan girilmesi emrolunmuştur. Veya Hârûn ve Mûsâ'nın ibâdet ettikleri, İsrâîloğulları'nın namazlarında yöneldikleri kapı olan *"Kubbe kapısı"* da kasdedilmiş olabilir.

"Secde" kelimesinden, hakîkî mânâsı olan "boyun bükerek ve tevâzu ile başınızı eğerek girin" anlamı çıkarılabileceği gibi, şer'î mânâsıyla "Allah'ın sizi Tîh'den kurtarmasına şükür olarak, secde ettiğiniz halde girin" anlamı da anlaşılabilir.

"Hıtta" kelimesi de iki mânâya gelmektedir. Birincisi; Allah'dan günahlarınızı affetmesini isteyin, demektir. İkincisi ise günahları örten kelime-i şehâdeti söyleyin, demektir. Eğer böyle yaparsanız daha önce buzağıya ibâdet etmek gibi hatâlarınızı örteriz, onlardan dolayı sizi cezâlandırmayız.

"Hatâyâ" kelimesi doğrunun zıddı olan *"hatîe"* (خَطِيئَةٌ) kelimesinin çoğuludur. Hatâ yapanlar daha önce buzağıya tapan, sonra tevbe edenlerdir.

Muhsinler ise buzağıya hiç tapmamış olanlardır. Allah onlara fazl ve kereminden dolayı daha çok sevâb verecektir. *"Muhsin"*; başkasına ve kendisine karşı güzel iş yapan kimsedir. Muhsin; tevhîde olan inancını düzelten, nefsini iyi idâre eden, farzları yapmaya ve şerleri bırakmaya yönelen kimsedir, şeklinde de târif edilmiştir. Yine başka bir târifte *"muhsin"*, tabîatı itibariyle güzel olan, şerîatça övülen işler yapandır. Allah Teâlâ *"hıtta"* (حِطَّةٌ) demeseler bile, muhsinlerin fazlasıyla sevâb alacaklarını bildirmiştir. Onlar üstelik *"hıtta"* (حِطَّةٌ) demiş, istiğfâr da etmişlerdir. Bu yüzden onların fazlasıyla ecir alacaklarında şüphe yoktur. Allah Teâlâ İsrâîloğulları'na *"başlarını eğerek kasabaya girmek"* şeklinde kolay bir iş ve *"hıtta demek"* şeklinde basît bir söz söylemelerini emretmiştir. Sonra da bu iki şeye karşılık günahlarını affetmeyi sevâblarını da çoğaltmayı va'detmiştir.

❀

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِى قِيلَ لَهُمْ فَاَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾

59. Fakat zâlimler, kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Bunun üzerine biz, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zâlimlerin üzerine gökten acı bir azâb indirdik.

Zulmedenler, kendilerine söylenen tevbe ve istiğfârı mâsiyetle ve hayırsız bir sözle değiştirenlerdir. Muğâyeret olmadan tebdîl imkânsız olmasına rağmen; yâni farklı cinsler olmadan değişmenin mümkün olmadığına karşın onların her konuda âyetin

hükmüne karşı geldiklerini bildirmek için açıkça *"değiştirdiler"* denildi.

İsrâîloğulları'nın *"hıtta"* (حِطَّةٌ) yerine buğday anlamına *"hınta"* (حِنْطَةٌ) dedikleri rivâyet edilmiştir. Başka bir rivâyette kendi lisânları olan Nabat dilinde "kırmızı buğday" mânâsına bir söz söyledikleri ve böylece Allah'ın emri ile alay ettikleri nakledilmiştir.

Mücâhid, bu konuyu anlatırken şöyle demiştir: Başlarını eğmeleri için İsrâîloğulları'nın gireceği kapı alçaltıldı. Ancak onlar inâd edip başlarını eğmediler. Allah'ın kelâmını değiştirdikleri gibi, burada da emre muhâlefet için kıçüstü sürünerek girdiler.

"Muhsinler" ise emredildikleri gibi hareket ettiler. Bu yüzden Allah Teâlâ, *"İsrâîloğulları değiştirdi"* demeyip, *"zâlimler değiştirdi"* diyerek muhsinleri diğerlerinden ayırmıştır. Bu lâfzın zâhirinden İsrâîloğulları'nın sadece *"hıtta"* (حِطَّةٌ) sözünü değiştirdikleri, fakat boyunlarını eğerek kapıdan geçtikleri anlaşılır. Müfessirlerden bir kısmı böyle düşünürken bir kısmı da onların hem *"hıtta"* (حِطَّةٌ) sözünü; hem de kapıdan girerken yapmaları gereken davranışı değiştirdikleri inancındadır. Bu açıklamaya göre "Onlara denilmeyen söz"den maksad "onlara emredilmeyen" iştir. Zira Allah'ın emri sözdür. Onlar bütün sözleri değiştirmişlerdir.

Emredildikleri şeyi değiştiren zâlimlerin bu işlerine karşılık biz de gökten mukadder bir azâb indirdik. *"Ricz"* (رِجْزًا)'in sonundaki tenvin, azâbın şiddetini ve korkunçluğunu göstermek içindir. Ayrıca daha önceki âyette de açıklandığı gibi azâb, zâlimler üzerine indirilmiştir. Eğer azâbın "özellikle zâlimlere olduğu" belirtilmeyip, "mutlak" bir ifâde kullanılsaydı; yâni "biz onlara azâb indirdik" denilseydi muhsinlere de azâb edildiği sanılabilirdi.

"Zulm" kelimesi büyük ve küçük günahları içine alan, genel mânâlı bir kelimedir. *"Zâlimler"* ifâdesinin ikinci kez geçmesi bir tekrar değildir. Zira daha önce geçen zâlimler, küçük günah ehli iken, sonra geçen zâlimler, fısk karînesinden de anlaşıldığı gibi, büyük günah işleyenlerdir. Allah Teâlâ, onların üzerine itâattan çıkmaları; yâni fıskları sebebiyle *"ricz"* indirmiştir. *"Ricz"* ve *"Rics"* "hoş olmayan, kötü olan" şeyler olup bundan maksad "tâûn" hastalığıdır.

Rivâyete göre *"tâûn"* hastalığında bir saatte yirmi dört bin kişi öldü. Yetmiş bin kişi ölünceye kadar bu hastalık devam etti.

Hadis-i şerifte buyurulmuştur ki: *"Tâûn riczdir; yâni murdar bir azâbdır. İsrâîloğulları'na yahut sizden evvelkilere gönderildi. Bir memlekette tâûn bulunduğunu işitirseniz oraya girmeyiniz. Eğer içinde bulunduğunuz memlekette tâûn zuhûr etmişse oradan çıkmayınız."*[287]

Bir başka hadis de: *"Cibrîl bana hummâ ve tâûnu getirdi. Hummâyı Medîne'ye bıraktım, tâûnu Şam'a gönderdim. Tâûn ümmetim için şehâdet ve rahmet, kâfirler için pis bir azaptır"*[288] buyurulmuştur.

Tâûndan ölen mü'min şehîd olup kabir fitnesinden emin olur. Tâûn bulunan beldede

sabreden; fakat tâûna uğramadan vefât eden kimsenin Allah yolunda murâbıt sayılarak kabir fitnesinden korunduğu bildirilmiştir.

Allah'ın hükmüne rızâ göstererek tâûna sabreden ve bu yüzden ölen ile ishâl, böbrek yetmezliği ve benzeri karın ağrılarından ölenlerin şehîd hükmünde olacağı belirtilmiştir. Çünkü bunlar ölünceye dek şuûrlarını kaybetmezler. Aynı şekilde suda boğulanlar, göçük altında kalıp ölenler, Allah yolunda öldürülenler, ateşte yananlar, akciğer iltihâbı rahatsızlığından ölenler, çocuğu karnında iken ölen hâmile kadınlar, şehîd hükmündedirler. Çünkü bunların ölümleri, zâtülcenb, baygınlık veren ateşli hastalık, kulunç, mide sancısı ve böbrek taşından ölenlerin ölümüne benzemez. Bu hastalıkların acısı hastanın tabîatını ve beynini fesâda uğratıp şuûrunu yok eder.

Tâûn, insanlar arasında çokça görülen ve yalnız bir çeşidi bulunan bir hastalıktır. Vebâ ise tâûnla beraber veya onsuz olabilen yaygın bir hastalıktır.

Hadis-i şerifte: *"Ümmetimin yok oluşu yaralama ve tâûn ile olacaktır"* buyurulmuştur. Sahâbîler: "Ya Rasûlallah tâûnu anladık, ama yaralanma nedir?" deyince Efendimiz: *"Cinlerden olan düşmanlarınızın sizi yaralamasıdır. Böyle ölen herkes şehîd olur."*[289] buyurmuşlardır.

İbnü'l-Esîr, yaralamadan maksadın mızrakla öldürülme olduğunu söylemiştir. Yaralama mânâsına gelen *"Vahr"* (الوخر) vücûda batırmadan dürtmek, demektir. Bu hadis, cinlerin şerriyle alâkalı şu hadîsle çelişmez. Peygamber Efendimiz, *"cinlerin karnın alt tarafından bâzı damarları dürttüklerini ve buralarda deve uru gibi, bir şeyler çıktığını"* haber vermiştir.[290] *"Gudde"* ette çıkan beze ve ur gibi bir şeydir. Cinler, karın bölgesindeki damarları dürterek oradan "ur" çıkmasına sebeb olurlar.

Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Tartılar eksik yapılınca yağmur kesilir, zinâ çoğalınca öldürmeler çoğalır, yalan çoğalınca anarşi ve kargaşa artar."*[291] Bunun hikmeti şudur: Zina nesli yok etmektir. Zira veled-i zinâ hükmen helâk olmuştur. Suçun cezâsı kendi cinsinden olacağı için zinânın da cezâsı ölümlerin artmasıdır. Aynı şekilde alışverişte tartıyı eksik tutmak, yağmurun kesilmesiyle cezâlandırılır ki bu, insanların rızkını azaltır. Yalan ise insanlar arasında düşmanlık ve ayrılık meydana getirir. Yalan, kargaşa, fitne ve şuûr bulanıklığı ile cezâlandırılır. Bu günahların işlendiği yerlerde belâlar herkesi kapsar. Bu tür belâların yaygınlaşması, şeytanın yandaşlarına cezâ, mü'minlere ise rahmet ve şehîdlik vesîlesi olur. Çünkü ölüm, müslümanlar için bir hediye, fâsıklar için musîbettir. Sâlih kullar bu tür belâ ve ölümlerle şehâdete ve Allah'ın rahmetine kavuşurlar. Bu derdlerden ölen herkes amellerine ve niyetlerine göre diriltilip mükâfât veya cezâ görürler. Tâûndan kaçmak, fâil-i muhtâr olan Allah'ı görmezden gelmek demek olduğu için yasaktır. Nitekim **İbn Mes'ûd** (r.a.) şöyle demiştir: Tâûn, ondan kaçana da kaçmayana da fitnedir. Kaçan "kaçtığım için kurtuldum" der. Kaçmayan da "kaçmadığım için ölüyorum" der.

Hadiste: *"Tâûndan kaçmak, ordudan kaçmak gibidir. Tâûna sabreden, orduda sabreden gibidir"*[292] buyurulmuştur.[293] Kalabalığı ve çokluğu dolayısıyla hareket

hâlindeyken sürünüyor gibi göründüğünden orduya *"zahf"* (الزحف) denilmiştir. Ordudan kaçmaktan maksad, savaş hâlindeyken ordudan kaçmaktır. Düşman, sayıca İslâm ordusuyla eşit veya az olsa da kaçmamak gerekir.

Son hadis, tâûndan kaçmanın haramlığına delâlet eder. Tâûndan kaçmak büyük günah olup, kaçanın ömrünün kısalmasına sebeb olabilir. Nitekim Allah Teâlâ cihâddan kaçmayı ömürlerin kısalmasına sebeb kılmış ve şöyle buyurmuştur; **"**(Rasûlüm) ***de ki: Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız bilin ki kaçmanın size asla faydası olmaz. Kaçsanız bile az bir zamandan fazla yaşatılmazsınız."*** (el-Ahzâb, 33/16)

Kaçmak maksadı olmadan, tâûn beldesini terketmeye ise ruhsat verilmiştir. Ancak bu ruhsatın çok az kimsenin gerçekleştirebileceği ağır ve zor şartları vardır. Bu şartlar: İ'tikâdı korumak, bozuk hava gibi hastalığa sebeb olacak sebeblerden korunmak gibi şeylerdir. Şu var ki, sırf ölümden kurtulmak için korunma tedbîrlerine sarılmak; boş ve basît bir davranıştır. Hastalık bulunan bölgeden bu sebeble ayrılmanın haram olmasında müslümanların önde gelenleri bir tarafa, halk bile ittifak hâlindedir.

Peygamber Efendimiz'in *"hastalara yakın olmak ölüm sebebidir"*[294] hadîsinden anlaşıldığı gibi, bâzı hastalıklar çevreye yayılma özelliğine sâhib; yâni bulaşıcıdır. Peygamberimizin *"bulaşma yoktur"*[295] diye başlayan hadîsi câhiliyye döneminde inanıldığı gibi, *"hastalığın tabîatı itibariyle"* bulaşıcı olmadığını belirtmek içindir. Yoksa hadîsten hastalıkların hiç bulaşıcı olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır.

Sülûkün başlangıcında olanlar ile avâmın, hasta olduklarında sebeblere sarılması vâcibtir. Sülûkün ortasında bulunanlara tevekkül etmek daha iyidir. Kemâle eren kimselere gelince onların hallerini herhangi bir duruma hasretmek doğru olmaz. Onlar için tevekkül de sebeblere sarılmak da aynıdır. Nitekim *Mesnevî*'de şöyle gelmiştir;

Ortalığı karıştıracak şeyden sakınmak hayırdır.
Sen yürü git Hakk'a tevekkül et, çünkü tevekkül çok güzeldir.
Ey şiddet ve hiddet sâhibi, sana kaya ile vurana mukabele etme!
Tâ ki hükm-i kazâ seninle, inâdla kavgaya tutuşmasın.
Hükm-i kazâya teslîmiyette ölü gibi olmak gerekir.
Tâ ki âlemlerin rabbından zahmet ve sıkıntı gelmesin.

Rivâyete göre Calinus ölmeden önce arkadaşlarına yuvarlak iki demir parçası verdi ve: "Ben öldükten sonra bu demirlerin birini örs üzerine koyun, diğerini de su dolu bir küpe atın, sonra da küpü kırın." dedi. Arkadaşları vasiyyeti gereği demir parçasının birini su dolu küpe attılar. Calinus öldükten sonra küpü kırdılar. Bir de baktılar ki, yere düşen demir parçası eriyip yok oldu. Dökülen su donarak öylece kaldı. Kabı kırıldığı halde akıp gitmedi. Hikmet ehli kişiler bu olaydan şu netîceyi çıkardılar. Calinus bu yaptığı acâib işle şunu demek istemiştir: "Ben en sert cismi eritmeyi, tabîatı itibariyle akıp giden suyu kapsız muhâfaza etmeyi başardım. Ancak ölüme bir çâre bulamadım."

Bir şâir şöyle demiştir:

Ey aldanan kişi, geç kalmadan tevbe et,

Zira Karun bile olsan ölüm gelecektir.
Aristo veremden, Sokrat felçten öldü.
Eflâtun akciğer kanserinden, Calinus karın ağrısından.

İmâm Şâfiî (r.a.) demiştir ki: "Tâûn hastalığını tedâvi edecek en güzel şey, tesbîhtir. Zira Allah'ı zikretmek, cezâyı ve azâbı kaldırır. Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur: ***"Eğer Yûnus*** (a.s.) ***Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, insanların tekrar dirileceği kıyâmet gününe kadar balığın karnında kalırdı."*** (es-Sâffât, 37/142-143) Nebiyy-i Muhterem (s.a.)'e çokça salât getirmek de böyledir. Ancak bu söylenenlerin müessir olabilmesi zâhirî ve bâtınî şartlarına riâyetle mümkündür. Zira birçok zikir ve salât ü selâmın huzûr-i ilâhîde şefâatçi olmadığı açıktır. *Mesnevî*'de şöyle denilmiştir:
Eğer sen, duâda kendini iyi tutmazsan,
Var git, safâ ehli kişilerden duâ iste!
Gönlü hatâ ve günahtan temiz olanın
Duâsı tâ makam-ı Zülcelâle ulaşır,
Benliksiz duâ diğerlerinden başkadır.
Onun duâsı iki cihân sultânı Hakk'ın duâsıdır.
Çünkü benliksiz duâ eden "fenâ"ya erdiğinden, konuşan Hakk'tır.
O'nun duâsı da kabûlü de hepsi Hakk'tandır.
Gözünü aç ve böyle insanları bulmaya çalış,
Dikkat et ve belâ gelmeden böylelerini ganimet bil.

---

[266]. *Buhârî*, İlim, 31; *Müslim*, Îmân, 241
[267]. *Ebû Dâvud*, Sünnet, 23; *Tirmizî*, Sıfatü'l-kıyâme, 11; *Müsned*, III, 213
[268]. *Tirmizî*, Îmân, 18; *Müsned*, II, 176, 197
[269]. *Buhârî*, Rikak, 18; *Müslim*, Sıfatü'l-münâfikîn, 71, 73; *İbn Mâce*, Zühd, 20; *Dârimî*, Rikak, 24; *Müsned*, II, 235, 236; III, 52, VI, 125
[270]. *Beyhakî*, Âdâb, s, 295; *Münâvî*, I, 246
[271]. Kulzüm denizi hk. bilgi için bk. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân* Beyrut 1957, IV, 987 vd.
[272]. *Müslim*, Sıyâm, 127, 128
[273]. *Buhârî*, Savm, 1, 69; *Müslim*, Sıyâm, 113-116; *Ebû Dâvud*, Savm, 6; *Tirmizî*, Savm, 49; *İbn Mâce*, Sıyâm, 41
[274]. İbn Arrak, *Tenzîh*, II, 150
[275]. İbn Arrak, *Tenzih*, II, 150
[276]. *a.g.e.*, II, 150
[277]. *Irakî*, Muğnî, IV, 277 (İbn Mesud'dan)
[278]. *Buhârî*, Bed'ü'l-halk, 6, Kader, 1; *Müslim*, Kader, 1; *İbn Mâce*, Mukaddime,

[279]. *Müslim*, Salât, 215; *Tirmizî*, Deavât, 118; *Nesâî*, Mevâkit, 35; *Tatbik*, 78; *Müsned*, II, 421

[280]. *Buhârî*, Teheccüd, 14

[281]. *Münâvî*, III, 279-280.

[282]. *Aclûnî*, I, 511

[283]. *Buhârî*, Tevhîd, 50; *Müslim*, Zikr, 1-3, 20-22; *Tirmizî*, Deavât, 131; *İbn Mâce*, Edeb, 58; *Müsned*, II, 251, 316, III, 400, 127

[284]. *Tirmizî*, Tıb, 22

[285]. *Müslim*, Rada, 65; *Müsned*, II, 304.

[286]. Önceleri insanların eti biriktirmeyip hemen yedikleri ve artan kısmını komşularına hediye ettikleri, ancak İsrailoğulları'nın biriktirme geleneğini başlattıkları ve sonraki nesillere kötü örnek oldukları kabul edilir. Eğer onlar bu işi başlatmasalardı insanlar eti yine biriktirmeyecekler ve dolayısıyla et kokmayacaktı. Hadis-i şerifte kastedilen mânâ herhalde bu olmalıdır.

[287]. *Buhârî*, Enbiyâ, 54; Hiyel, 13; *Müslim*, Selâm, 92; *Muvatta*; Medîne, 23; *Müsned*, II, 182, V, 213

[288]. *Müsned*, V, 81.

[289]. *Müsned*, III, 437, IV, 238, 395, VI, 133, 145

[290]. *Müsned*, III, 210, IV, 145, 255

[291]. Münzirî, *Tergîb*, III, 452

[292]. *Müsned*, III, 324, 360

[293]. Bir başka hadis-i şerifte buyurulmuştur ki: *"Bir yerde taun olduğunu duyarsanız oraya girmeyin, sizin bulunduğunuz yerde zuhur ederse ordan çıkmayın."* Bir bakıma karantina tavsiye eden bu hadis yukarda geçen hadîsi de başka yerlere taun mikrobu taşımamak maksadıyla taundan kaçmamayı emrettiğini açıklamaktadır.

[294]. *Ebû Dâvud*, Tıb, 24; *Müsned*, III, 451

[295]. *Buhârî*, Büyû, 36, Tıb,19,25; *Müslim*, Selâm, 102,109; *Ebû Dâvud*, Tıb, 24; *Tirmizi*, Siyer, 46; *İbn Mâce*, Mukaddime, 10; *Muvatta'*, Ayn,18; *Müsned*, I,174,180, II, 24,153, III, 130

ONİKİ PINAR

وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِه۪ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ
مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا
مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٦٠﴾ وَاِذْ قُلْتُمْ
يَا مُوسٰى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا
تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّٓائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ
اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذ۪ي هُوَ اَدْنٰى بِالَّذ۪ي هُوَ خَيْرٌ اِهْبِطُوا مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ
مَا سَاَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ
ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّ۪نَ بِغَيْرِ الْحَقِّ
ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

60. Mûsâ *(çölde)* kavmi için su istemişti de biz ona: değneğinle taşa vur! demiştik. Derhal *(taştan)* on iki kaynak fışkırdı. Her bölük, içeceği kaynağı bildi. *(Onlara:)* Allah'ın rızkından yeyin, için, sakın yeryüzünde bozgunculuk etmeyin, dedik.

61. Hani siz *(verilen nimetlere karşılık):* Ey Mûsâ! Bir tek yemekle yetinemeyiz; bizim için Rabbine duâ et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkarsın, dediniz. Mûsâ ise: Daha iyiyi daha kötü ile değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin. Zira istedikleriniz sizin için orada var, dedi. İşte *(bu hâdiseden sonra)* üzerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu. Allah'ın gazabına uğradılar. Bu musîbetler *(onların başına),* Allah'ın âyetlerini inkâra devam etmeleri, haksız olarak peygamberleri öldürmeleri sebebiyle geldi. Bunların hepsi, sadece isyânları ve taşkınlıkları sebebiyledir.

❀

Allah Teâlâ, bu âyette İsrâîloğulları'nın nankörlük ettiği başka bir nimeti zikretmekte ve *"ey İsrâîloğulları, Mûsâ'nın kavmi için su istediği zamanı hatırlayın"* buyurmaktadır. Tîh çölünde giderlerken İsrâîloğulları müthiş bir susuzluğa mârûz kalmışlar ve Mûsâ'dan yardım istemişlerdi. O da Rabbine duâ etmişti. Allah Teâlâ ona vahyen, *"asâsıyla taşa vurmasını"* emretmişti. Mûsâ'nın asâsı on zirâ boyunda, Mûsâ'nın uzunluğuna eşit bir cennet asâsıydı. Asânın iki dalı olup her biri karanlığı aydınlatan bir nûr saçardı. Âdem (a.s.), bu asâyı cennetten getirmiş, ondan sonra da peygamberlere miras kalmıştı. En son Şuayb (a.s.)'a ulaşan asâ, ondan da Mûsâ'ya geçmişti.

Rivâyete göre Mûsâ'nın vurduğu taş, O'nun Tûr'dan aldığı, dört köşeli, dört yüzü olan, her yüzünde üç gözü bulunan insan başı büyüklüğünde hafîf bir taştı. Cebrâîl (a.s) Hz. Mûsâ'ya: "O'nu kaldır. Şüphesiz onda Allah'ın kudreti için işâret, senin için de mûcize var." dedi. Taşın Arapçası olan *"Hacer"* kelimesinin başındaki *"elif-lâm"* "ahd" içindir. Yâni taşın bilinen bir taş olduğunu ya da Mûsâ'nın elbiselerini kaçıran taş olduğunu gösterir. Nitekim bir gün yıkanmak için suya giren Mûsâ (a.s.), elbiselerini bir taşın üzerine bırakmıştı. Allah Teâlâ, Mûsâ'yı kavminin ona isnâd ettikleri "fıtıklı" iftirâsından kurtarmak için taşa elbiselerini kaçırtmıştı. Peygamberimizin anlattığına göre olayın aslı şuydu: İsrâîloğulları çıplak yıkanır, birbirlerinin avret mahallerine bakarlardı. Mûsâ (a.s.) ise yalnız yıkanır, başkalarına görünmezdi. İsrâîloğulları, onun bu hareketine bakarak onun fıtıklı olduğu şâyiasını yaydılar. Taş elbiseleri kaçırınca Mûsâ "ey taş elbiselerimi ver" diye peşinden koştu. İsrâîloğulları da onun avret mahallini gördüler ve onun tam bir erkek olduğunu anladılar. Mûsâ, *"Udre"* değildi.[296] *"Udre"* husye şişmesi denilen fıtık türü bir hastalıktır.

"Hacer"in başındaki *"elif-lâm"* cins için olup, "taş cinsinden herhangi bir taşa vur" mânâsını ifâde etmesi de mümkündür. Bu yorum insanlara daha güzel bir delîl olur ve Allah'ın kudretini daha bâriz şekilde gösterir. Zira herhangi bir taştan su çıkarmak Hz. Mûsâ'nın peygamberliğine muayyen bir taştan su çıkarmaktan daha çok delâlet eder. Çünkü belli bir taşın, mıknatısın demiri kendine çekmesi gibi kendine has bir özelliğinden dolayı su verdiği vehmi, insanlara gâlib gelebilir.

"Hz. Mûsâ taşa vurdu da, bu taştan su kaynamaya başladı". *"İnficâr";* dökülmek, akmak, fışkırmak, sızmak mânâlarına gelir. Su önce az sızarken, daha sonra çokça akmaya başlamıştır. Her boy için ayrı olmak üzere o taştan on iki tatlı su kaynağı fışkırmıştır. Her boy geldiklerinde Mûsâ taşa vurur; su akmaya başlardı.

Onlar gittiklerinde bir defa daha taşa vurur, su kesilirdi. Her boy su içeceği yeri bilir, diğerlerinin kaynaklarından içmezdi. *"Meşrab"* kelimesi masdar ve ismi mekân olup su içme yeri demektir.

Her boy için ayrı bir kaynak fışkırtılmasının sebebi şuydu: İsrâîloğulları'nın boyları arasında ırkçılık dâvâsı vardı. Her boy, kendini diğerlerinden üstün görmekte; birbirlerinden kız alıp vermemekte ve kendilerinin sayıca diğerlerinden fazla olmasını istemekteydi. Aralarında kavga çıkmasın diye, içmeleri ve hayvanlarını sulamaları için, Allah her boya ayrı bir kanalla su verdi. Taşın her yüzünden üç ayrı su fışkırmakta, bu sular ayrı kanallarla âid olduğu boya doğru akmaktaydı. Halkın tamâmı 600.000 kişi olup kamplarının genişliği on iki mildi.

Allah, asâ ile vurulmadan da, su fışkırtmaya, denizi yarmaya muktedirdir. Ancak olayları belli sebeblere bağlamak, kulların murâdlarına ulaşmaları için belli sebeblere yapışmaları gerektiği hikmetini göstermek ve bu sebeblere göre âhırette cezâ veya mükâfât göreceklerini öğretmek için söz konusu iki mûcizeyi asâya bağlı kıldı.

Bu tür mûcizeleri inkâr edenler, Allah'ı hiç tanımayanlar, onun san'atının mükemmelliklerini az düşünenlerdir. Taşa saçı bile kesebilecek kıvam, sirkeye tat,

demire çekicilik (mıknatıs) özelliği veren Allah, elbette yerin altından su çekebilecek veya etrafta bulunan havayı toplayarak serinletmek sûretiyle suya çevirebilecek bir taş yaratmaya muktedirdir.

Kurtubî, bu mûcize hakkında *Tefsîr'inde* şöyle demiştir: Peygamberimiz'in parmaklarından su akıtma mûcizesi, Mûsâ (a.s.)'ın taştan su fışkırtmasından daha büyük bir mûcizedir. Çünkü biz gece ve gündüz taşlardan su aktığını müşâhede ederiz; ancak kan ve etten su fışkırdığını hiç görmedik. Bu mûcize daha önce hiçbir peygambere nasîb olmamıştır.

"Biz onlara, Allah'ın sizi rızıklandırdığı kudret helvası ve bıldırcın etinden yeyin, sudan için dedik." Veya onlara öyle denildi. Âyetin gelişinden anlaşılan, Allah doğrudan İsrâîloğulları'na böyle dememiş; onlara Mûsâ vâsıtasıyla seslenmiştir. Eğer onlara doğrudan hitâb etseydi "Allah'ın rızkı" yerine "bizim rızkımızdan" buyururdu.

"Isiy" (الْعِثِىُّ) fesâdın en kötüsüdür. Onlara yeryüzünde bozguncular olarak şuna, buna saldırmayın, denilmesi, ıslah ediciler olarak saldırabilirsiniz, mânâsını taşımaz. Çünkü *"müfsidîn"* kelimesi, onların durumunu; gerçeği bildirmektedir; yoksa (وَلاَ تَعْثَوْا) şart olarak getirilmemiştir. Eğer şart olarak getirilmiş olsaydı o zaman mânâ: "Islâh edicilerden olduğunuz takdirde, kendiniz fesâda devam edebilirsiniz" şeklinde olurdu ki bu câiz değildir.

Âyet, ümmet-i Muhammed'in üstünlüğüne delâlet eder. Zira İsrâîloğulları susayınca Allah'dan su istemesi için Mûsâ'ya mürâcaat ettiler. Acur, bakla v.b. yiyecek ihtiyaçlarını Allah'a arzetmesi için Mûsâ'yı aracı kıldılar. Ümmet-i Muhammed ise, her neye ihtiyaç duyarlarsa kendileri Allah'dan istemekte serbest bırakıldılar. Allah Teâlâ: ***"Allah'dan O'nun lütfunu isteyin"*** (en-Nisâ, 4/32) ve ***"Bana duâ edin duânızı kabûl edeyim"*** (Gâfir, 40/60) buyurmaktadır. Bu âyetler bize büyük bir müjdedir.

Mûsâ, kavminin isteği üzerine Allah'dan su; Îsâ da kavminin isteği üzerine sofra istedi. Peygamber Efendimiz ise Hak Teâlâ'nın ***"Hem kendinin hem de mü'min erkeklerin ve kadınların günahı için*** (Allah'dan) ***mağfiret dile!"*** (Muhammed, 47/19) emrine binâen, O'ndan affımızı istedi. Kavimlerinin isteklerini, Mûsâ ve Îsâ'dan kabûl buyuran Allah, kendi emriyle bizim affımızı isteyen Peygamber'in duâsını öncelikle kabûl edecektir.

Âyet, aynı zamanda ihtiyaç olduğu takdirde kuraklık zamanında yağmur duâsına çıkmanın mübah olduğunu da ifâde etmektedir. Böyle durumlarda kullar Allah'a karşı kulluklarını eksiksiz yapmalı, ihtiyaç ve tevâzu içinde Allah'dan yağmur istemelidirler. Peygamber Efendimiz de Allah'dan yağmur istemiş, tazarrû, huşû, tevâzu içinde musallâya çıkmıştır.

Cündebe (r.a.)'den rivâyet olunduğuna göre bedevînin birisi Hz. Peygamber'in huzûruna gelerek: *"Ya Rasûlallah hayvanlarımız helâk oluyor, toprağımıza kıtlık geliyor. Allah'a bize yağmur göndermesi için duâ et!"* dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz ellerini kaldırıp Allah'a duâ etti. **Enes**'in (r.a.) dediğine göre cam gibi

pırıl pırıl bulutsuz gökyüzünde hemen bulutlar toplandı, ertesi cumaya kadar yağmur yağdı.[297] *Mesnevî*'de denildi ki:

Gökten inecek belâyı def'edebilecek kimse yoktur;
Edilecek niyâzı kabûl edecek bir kimse bulunmayınca,
"Rabbı onları sular" (el-İnsân, 76/21) *hitâbı gelinceye kadar.*
Allah bilir ama, en doğru iş, susuzluğa katlanmaktır.

Bâzı tarîkat ehli, belâları kaldırması için Allah'a duâdan kaçınmayı hoş karşılamamıştır. Çünkü böyle bir tavır, insanın Allah'a karşı koyması, meşakkatlere göğüs germe dâvâsı gütmesidir. Nitekim **İbnü'l-Fârid** (k.s.), şöyle demiştir:

Düşmanlara karşı kuvvetli görünmek hoştur ama
Dostlara mütevâzı görünmek daha hoştur.

Hadiste şöyle buyrulmuştur. *"Yeryüzünde Halilü'r-Rahmân* (a.s.) *fıtratında kırk kişi, hiç eksik olmaz. Siz onlar sebebiyle yedirilir, içirilirsiniz, onlar berekâtıyla yardım görürsünüz. Onlardan biri ölünce Allah, yerine başka birini getirir."*[298] Nitekim şiirde de şöyle gelmiştir:

Duâ sırasında senin hâlin güzel olmazsa
Var git safâ ehlinden duâ talep et!

İbn Mes'ûd (r.a.)'dan rivâyete göre Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur. *"Hiçbir sene diğer bir seneye göre daha yağmurlu değildir. Lâkin bir toplum günah işlediğinde Allah onların yağmurunu başka bir topluluğa verir. İnsanların tümü isyan içinde bulunursa Allah yağmurları çöllere yağdırır."*[299]

Şeyh Üftâde (k.s.) demiştir ki: "Rasûl-i Ekrem (s.a.)'in sünnetine riâyet eden, Allah katında yükselir. **Haccâc** zamanında bir kuraklık olmuş, aylar boyunca bir damla yağmur düşmemişti. İçlerinden birisi dedi ki: "Eğer bugüne kadar gayr-i müekked olan ikindi namazının sünnetiyle yatsının ilk sünnetini terketmemiş bir kimse çıkar da duâ ederse Allah yağmur verecektir."

Bunun üzerine araştırdılar, aranılan vasıfta birini bulamadılar. Haccâc kendini yokladı. İkindi ve yatsının sünnetlerini hiç kaçırmadığını hatırladı. Çıkıp duâ etti, Allah yağmur verdi. Onun, zulüm ile meşhûr olmasına rağmen Rasûlullah'ın sünnetine bu kadar önem vermesinin bereketine Allah rahmetini gönderdi.

Yağmur duâsından önce halkın tevbe etmesi, sadaka vermesi, oruç tutması, sâlih kimselerin duâda vesîle kılınması gerekir. Duânın susuz hayvanlar, davarlar ve çocuklar için olması gerekir. Umulur ki onların bereketiyle yağmur yağar. Başka bir şart, duâ edenin Allah'ın duâyı kabûl edeceğine yakînen inanmasıdır. Çünkü duânın kabûl olmaması ancak şu sebebler yüzünden olabilir ki, öyle bir şey Allah'a izâfe edilemez:

1. Duâ edilenin, kulların duâsını yerine getirmekten âciz olması,

2. Duâ edilenin kereminin olmaması,

3. Duâ edilenin duâ edenden haberi bulunmaması.

Allah Teâlâ, bütün bu sayılanlardan münezzehtir. Şüphesiz O, kerem, ilim ve kudret sâhibidir. Onun duâları yerine getirmesinde hiçbir engel yoktur. O, mü'minlere kendilerinden daha yakındır; duâları işitir, tazarruları kabûl eder. Duânın olabildiğince kapsamlı olması kabûle daha yakın olması demektir. Çünkü müslümanların içinde duâsı icâbete lâyık insanlar mutlaka vardır. Allah Teâlâ bu tür insanlar bereketiyle duâyı kabûl buyurunca geri kalanların duâlarını reddetmeyecek kadar kerîmdir. Nitekim hadis-i şerifte: *"Allah'a, kendileriyle isyan etmediğiniz dillerle duâ ediniz."* buyurulmuştur. "Yâ Rasûlallah bizde kimin böyle dili vardır?" deyince: *"Bâzınız bâzınıza duâ etsin. Çünkü ne sen arkadaşının diliyle, ne de o senin dilinle günah işlememiştir"* buyurmuştur.

Molla Fenârî, *Tefsîrü'l-Fâtiha*'da şöyle demektedir: "Duânın kabûl olunması için duâ ederken, Allah'a doğru bir şekilde yönelmek önemli bir şarttır. Meselâ bir kimse Zeyd'i çağırdığını iddiâ ettiği halde, zihninden başka birini geçiriyorsa, kendine cevap verilmediğinde başkalarını suçlamasın. Ancak nefsini suçlasın. İşte insan, Kâdir-i mutlak olan Allah'a duâ ediyorum, zannıyla o anda kendine galip olan düşüncelerle meşgûl olursa, aslında O'na duâ etmemiş sayılır.

Rivâyet olunur ki, Fir'avn, ilâhlık dâvâsında bulunmazdan önce, sarayın kapısına *"Bismillâh"* yazılmasını emretmişti. Mûsâ, Fir'avn kendine îmân etmeyince Allah'a: "Ya Rabbi, ben onun için bu kadar duâ ediyorum fakat bir hayrını görmedim." dedi. Allah Teâlâ da: "Her halde sen onun helâkini istiyorsun ve sadece küfrünü görüyorsun. Ben onun kapısına yazdırdığını da görüyorum" buyurdu.

Altmış sene Allah'ın ismini "süveydâ-yı kalb"ine; yâni kalbinin içine yazan kimse ise, rahmete elbette daha lâyıktır. Sadece kapısına bir kerre O'nun ismini yazdırana Cenâb-ı Hakk, bu kadar mühlet verirse, kendi ism-i celîlini kalbinin kapısı üzerine nakşedene neler vermez? Böyle bir kimsenin duâsı muhakkak müstecâb olur. Duânın kabûl olunmasında ilk şart, helâl lokma ile iç dünyâmızı ıslah etmek, son şart da ihlâs ve huzûr-i kalbe sâhib olmak; yâni Cenâb-ı Hakk'a tam teveccüh etmektir.

Hakîkat ehli, Mûsâ (a.s.)'ın Allah'dan su istemesini beyân eden bu âyet-i celîle'nin işârî tefsîrini şöyle yapmışlardır: "İnsan rûh ve sıfatları ile kalb âleminde Mûsâ'ya ve kavmine benzer. Mûsâ, kavminin kalblerine hikmet ve mârifet suyunu akıtmak istiyor. O, *"Lâ ilâhe illâllah"* asâsını taş kalbe vurmakla emrolunmuştur. Tevhîd kelimesinde bir nefy, bir isbât olmak üzere iki dal vardır. Bunlar, insanın iç âlemini nefs sıfatlarının karanlıkları istîlâ ettiğinde nûr saçarlar; ışık verirler. Kalbe, kelime-i tevhîd asâsıyla vurulunca, taşlaşmış; hatta ondan da sert hâle gelmiş kalbde hikmet sularının fışkırdığı on iki pınar açılır. Çünkü *"Lâ ilâhe illâllah"* kelimesi on iki harf olup, herbirinden bir pınar fışkırır. İnsanda bulunan on iki sıfatın beşi, dış duyular (havâss-ı zâhire); diğer beşi iç duyular (havâss-ı bâtıne) diğer ikisi de kalb ve nefstir. Bu organlardan herbirinin kelime-i tevhîdin herbir harfine ait bir meşreb ve özellik vardır. Bu duyuların her biri,

lider ve komutanın sevk ettiği kaynağa gider. Kimi kaynaklar soğuk ve tatlı, kimisi tuzludur. Nefis, kuruntu ve şehvet pınarlarına koşar; kalb, takvâ ve tâat pınarlarından içer. Rûh ise keşf, müşâhede ve hakâik pınarlarından dökülen ilâhî sırlara rağbet eder. Sıfat-ı ilâhiyyenin tecellî kâseleriyle mârifetin hayat suyundan içer. Bunu onlara Rableri içirir; içlerini temizler, ıslah eder. Rableri onları zâtının hakîkatında izmihlâl şarabıyla sular.

Herbiriniz Allah'ın rızası ve emriyle onun nimetlerinden yeyip içiniz. Onun emirlerini terkedip günahı tercih ederek, dünyâyı dîninizle ve âhıretinizle değişerek, bunları da Rabbinize tercih ederek yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye*'de böyle denilmiştir.

❀

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ
لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَاۜ
قَالَ اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذ۪ي هُوَ اَدْنٰى بِالَّذ۪ي هُوَ خَيْرٌۜ اِهْبِطُوا مِصْرًا فَاِنَّ
لَكُمْ مَا سَاَلْتُمْۜ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ
مِنَ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّ۪نَ
بِغَيْرِ الْحَقِّۜ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

61. Hani siz *(verilen nimetlere karşılık):* Ey Mûsâ! Bir tek yemekle yetinemeyiz; bizim için Rabbine duâ et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkarsın, dediniz. Mûsâ ise: Daha iyiyi daha kötü ile değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin. Zira istedikleriniz sizin için orada var, dedi. İşte *(bu hâdiseden sonra)* üzerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu. Allah'ın gazabına uğradılar. Bu musîbetler *(onların başına),* Allah'ın âyetlerini inkâra devam etmeleri, haksız olarak peygamberleri öldürmeleri sebebiyle geldi. Bunların hepsi, sadece isyânları ve taşkınlıkları sebebiyledir.

Burada İsrâîloğulları'nın atalarının Allah'ın nimetlerine karşı diğer bir cinâyet ve nankörlükleri hatırlatılmaktadır. Rasûlullah'ın muâsırları atalarının yerine konularak hitâb edilmiştir. Çünkü aynı kafadadırlar. Onların dedikleri şuydu: "Tîh çölünde devamlı kudret helvası ve bıldırcın eti yemekten bıktık. Zira o iki yiyecek değişmiyordu." İnsan ise belli bir şeyi devamlı yerse ondan bıkar. Daha önce çiftçi olan İsrâîloğulları eski hayatlarını hatırladılar ve akıllarından Mısır'a geri dönmeyi bile geçirmeye başladılar. Yeme içme husûsunda eski alışkanlıklarını ve huylarını özlediler. "Ey Mûsâ! Biz tek yemek yemeğe dayanamayız!" dediler.

“Taâm” kendisiyle gıdalanılan şeydir. “Bir çeşit yemek” sözünü kudret helvası ve bıldırcın etinden kinâye tuttular. Çünkü bu iki ayrı yiyecek birbirlerine katık yapılarak yeniliyor; böylece bir çeşit yemek hükmünü alıyordu. Veya buradaki tek yemekten kasıt, yemeğin hiç değişmediğini anlatmaktır. Çünkü bir adam her zaman birkaç çeşit yemeği yese, Araplar ona; “Filân sadece bir çeşit yemek yiyor” derler.

Bagavî Tefsîri’nde şöyle denilir: Anlatımda bir olan “garb” (batı) kelimesi iki lâfzıyla ifâde edilmiştir. Nitekim: ***“O, iki doğunun ve iki batının rabbıdır. Acı ve tatlı sulu denizi birbirine kavuşmayacak şekilde salıvermiş aralarına bir engel koymuştur. Birbirlerinin sınırını aşamazlar. Bu iki denizden de inci ve mercan çıkar”*** (er-Rahmân, 55/17-22) buyrulmuştur. İnci tatlı sudan değil, sadece tuzlu sudan çıkar.

Âyetin şu anlamda olduğu da söylenmiştir: Onlar, “biz bir zengine râzı olamayız” herkes kendini yüksek gördüğü için, kimse kimseden yardım isteyemiyor, bu yüzden “hepimiz zengin olalım” dediler. İlk köle ve hizmetçi edinenler onlardan çıktı.

Ey Mûsâ, Rabbine duâ ederek bize yerin çıkardığı şeylerden vermesini iste! (فَادْعُ) *“Duâ et”* kelimesinin başındaki *“fâ”* İsrâîloğulları’nın sabırsızlığını göstermek içindir. İsteklerinin kabûlü Mûsâ’nın duâsına bağlı olup âyet; “Eğer sen duâ edersen Rabbin bize gönderir.” demektir.

Yerin bitirdikleri ifâdesinde mecâzî isnâd vardır. Çünkü nebâtı bitiren yer değil, Allah’tır. Burada bitirme işi, yere isnâd edilmiştir. “Yerin sebze olarak bitirdiklerinden ” murâd, nâne, kereviz, pırasa v.b. gibi insanların yedikleri cinslerdir.

Sarımsak diye ifâde ettiğimiz, (الفوم) buğday olabilir; zirâ burada aynı cinsten olmaları sebebiyle mercimeğin geçmesi, *“Fûm”* (فوم)’un buğday olabileceğine işâret eder. *“Fûm”* (فوم)’ün aynı cinsten olan soğanın zikrine binâen sarımsak olduğu da söylenmiştir.

İbnü’l-Temcîd *Hâşiye*’sinde *“Fûm”*’ün sarımsak mânâsına gelmesini daha muvâfık görmüştür. Çünkü *“fûm”* soğanla birlikte anılmıştır. Ayrıca mercimek, soğan ve sarımsakla pişirilir.

“Ades”, ölçüsü veya tartısı eşit, bildiğimiz dâneli mercimektir.

“Basal” yemeklerin kendisiyle lezzet bulduğu sebze; yâni soğandır.

“İsrâîloğulları’nın bu istekleri karşısında Allah veya Mûsâ ne buyurdu?” mukadder sorusuna karşılık (onların isteğinden hoşnûd olunmayarak) cevab-ı inkârî ile onlara şöyle sesleniliyor: *“Siz sizin için hayırlı olanın karşılığında değeri düşük olanı mı tercih ediyorsunuz?”*

“Bâ” harfi (بالذى هو خير)’da olduğu gibi, elden kaçanın başına gelir. Yoksa ele geçenin başına gelmez.

Bıldırcın eti ve kudret helvasının hayırlı olması, meşakkatsiz ve lezîz oluşlarındandır. Sarımsak, mercimek, soğan v.b. ise böyle değildir.

Bazıları ise buğdayın, kudret helvası ve bıldırcın etinden üstün ise de buradaki

değersizliğinin, kıymet olarak daha ucuz oluşundan olduğunu söylemiştir. Âyetten, onların kudret helvasının ve bıldırcın etinin kesilmesini istemedikleri; ancak diğer yiyeceklerle beraber nöbetleşe gönderilmesini istedikleri anlaşılmaktadır. Zira onlar, biz bir çeşit yemekle yetinemeyiz, bazen şu; bazen bu yiyeceği isteriz, demek istemektedirler.

O halde Mısır'a inin. Herhalde istedikleriniz sizin için orada vardır dedi. İşte üzerlerine zillet ve yoksulluk damgası vuruldu. Allah'ın gazabına uğradılar. Bu musîbetler Allah'ın âyetlerini inkâra devam etmeleri, haksız olarak peygamberleri öldürmeleri sebebiyle geldi. Onların hepsi, sadece isyanları ve düşmanlıkları sebebiyledir.

Mâdem ki çeşit çeşit yemekler istiyorsunuz o zaman şehirlerden birine inin. Tîh'den çıkın; çünkü sizin istedikleriniz çölde değil, ancak şehirlerde bulunur. Mısır'dan maksad Fir'avn'ın Mısır'ı değil, herhangi bir şehirdir. Çünkü Kur'ân'da: ***"Ey Kavmim! Allah'ın size yazdığı mukaddes toprağa girin."*** (el-Mâide, 55/21) buyurularak onlara mukaddes bir şehre girmeleri emrolunmaktadır. Bu duruma göre Fir'avn'ın Mısır'ına dönmeleri imkânsızdır.

Arapça'da şehre *"mısır"* denir. Mısır, kelimesi (مصر) fiilinden bir şeyi kesmek mânâsına gelir. Şehirler yüksek binâları ile boşluklardan kesildikleri için, *"Mısır"* ismini almıştır. Köylere *"mısr"* denilebildiği gibi, şehirlere de köy mânâsına gelen *"karye"* adı verilebilir. Belli bir şehirden söz edilirse *"Mısr"* gayr-i munsarıfdır; ancak âyetteki şehir, herhangi, belirsiz bir şehir olduğu için munsarıf olarak gelmiştir. Bazıları bu Mısır'dan kasdın, "Fir'avn'ın Mısırı" olduğunu söylemişlerdir. Kelimenin munsarıf olması ise Nûh, Hind gibi orta harfinin sâkin olmasından veya *"Mısır"* şehri değil de, o beldenin kasdedilmesinden dolayıdır, demişlerdir. Bu durumda sadece alemiyyet şartı olup gayr-i munsarıf olmasını sağlayacak ikinci şart bulunmamaktadır.

Allah, onların şehre inmelerinin sebebini açıklayarak istedikleri sebzeleri şehirde bulabileceklerini beyân etmektedir. Bunun üzerine onlara aşağılık, zillet ve fakirlik damgası vuruldu. Fakirlik kişiyi hareketten alıkoyduğu; yâni hareketsiz bıraktığı için fakirliğe *"sükûnet"* kökünden *"meskenet"* fakîre de miskîn denilmiştir. Aşağılık ve fakirlik onların üzerlerini kubbe gibi kuşatmıştır. Veya bu iki haslet, onlara yapışmış, onlar için ayrılmaz iki damga olmuştur. Öyle ki çamurun duvara yapıştığı gibi, onların nankörlüklerine cezâ olarak bu iki haslet de onların yakasına yapışmıştır. Kur'ân'ın bu benzetmesi kinâyeden istiâre olup, gerçekten Yahûdîler zengin bile olsalar, sanki sen onları fakir zannedersin, demektir.

İsrâîloğulları, Allah'dan gelen büyük bir gadabla döndüler. Yâni bu gadaba müstehak oldular. (بَاءَ) fiili Peygamberimiz'in bir hadîsinde bu mânâda kullanılmıştır. (أَبُوءُ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ) *"Bana verdiğin nimetinle sana dönerim"* buyurulmuştur. Allah onları, dünyâda kınamak, âhırette cezâlandırmakla gadabına uğrattı.

Onlara zillet ve meskenet damgasının vurularak, Allah'dan büyük bir gadabla

dönmelerinin sebebleri şunlardır: Yahûdîler, Mûsâ (a.s.) eliyle vukûa gelen insan aklını hayretlere sevkeden parlak mûcizelere rağmen Allah'ın âyetlerini devamlı yalanlıyorlardı. Bu mûcizeler, gerek burada zikredilmiş veya zikredilmemiş olsun, pek çoktur.

Kur'ân'ı ve Muhammed (a.s.)'ı yalanlamışlar, O'nun Tevrât'taki sıfatlarını inkâr etmişlerdir. Îsâ (a.s.) ve İncil'i de inkâr etmişlerdir. Şuayb, Zekeriyyâ ve Yahyâ (a.s.) gibi peygamberleri de haksız yere öldürmüşlerdir. "Peygamberlerin haksız yere öldürülmesi" kaydından sanki haklı yere öldürülebileceği gibi bir vehme kapılmamalıdır. Zira peygamberler mâsûmdur. Haksızlık yaparak öldürülemezler. Buradaki kayddan amaç, onların peygamberleri öldürürken kendilerinin de haksız olduklarını bile bile bu cinâyetleri işlediklerini beyân etmektir.

"Peygamberlerin kâfirler tarafından öldürülmesine nasıl izin verilebilir?" diye bir soru akla gelebilir. Böyle bir soruya şöyle cevap verilir: Allah yolunda şehîd edilen mü'minler gibi peygamberlerin de öldürülmeleri onlara Allah'dan bir ikrâm, derecelerinin yükselmesine bir vesîledir. Yoksa Allah onları terketmiş değildir.

İbn Abbas ve **Hasan** demişlerdir ki: Peygamberlerden savaşla emrolunmayanlar dışında hiçbiri öldürülmemiştir. Savaşla emrolunan peygamberlere ise yardım edilmiştir. ***"Şüphesiz biz peygamberlerimize yardım ederiz."*** (Mü'min, 40/51) ***"Andolsun ki; Peygamber kullarımıza söz vermişizdir; Şüphesiz onlar, mutlaka mansûr ve muzafferdirler."*** (es-Sâffât, 37/171-172) âyetleriyle peygamberlerin haksız yere öldürüldüğünü beyân eden âyet arasında çelişki yoktur. Çünkü âyetlerde va'd edilen yardım, hakkı tebliğ etme ve deliller getirebilme husûsunda olabilir. Bu mânâda peygamberlerin tümüne yardım edilmiştir. Rivâyete göre Yahûdîler bir günde yetmiş peygamber öldürmüşlerdir. *Mesnevî*'de denilmiştir ki:

Bu işler sefîhlerin yaptığı işlerdir:
Onlar, fıtratları gereği peygamberleri öldürdüler.
Yollarını şaşırmış olanlar, peygamberlere dediler ki:
"Sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık." (Yâsîn, 36/18)

İşte onların büyük mûcizeleri inkâr etmeleri, peygamberleri öldürmeleri, emirlerimden yüz çevirip haramları işlemelerindendir. Allah'a isyan ve zulme devam etmeleri, onları söz konusu suçları işlemeye sevketmiştir. Zira küçük amelleri yapmak insanı daha büyük hayırlı işlere götürdüğü gibi, küçük günahlara devam etmek de insanı daha büyüklerini işlemeye sevkeder.

Allah'dan gâfil olmak şeklindeki kalb hastalığı îmânın lezzetini almaya engeldir. Çünkü hastaya bazen şeker bile acı gelir. Gaflet, kalbleri helâk eden bir zehirdir. Mü'minlerin kalblerinin Allah'a muhâlefet etmekten nefret etmesi, zehirli bir yemekten nefret etmek gibidir.

Bil ki, Allah'ın bir murâdı, kulun da bir murâdı vardır. Ancak Allah'ın murâdı kulunkinden daha hayırlıdır. Çünkü Hakk Teâlâ, zâtının irâdesine mukabil kendi

iradelerini kullananları, zâtının işleri düzenlemesiyle yetinmeyip kendi işlerini düzenlemeye kalkanları, tefvîz semâsından ve onların işlerini güzelce görme makamından kovmuş; onlara "zillet ve meskenet içinde kendi işlerinizi tertîb etmek ve irâdenizle hareket etmek üzere yere inin" buyurmuştur. Eğer onların yerinde Tîh çölünde ümmet-i Muhammed bulunsaydı, onların dediğini demezdi. Zira bu ümmetin nûrları şeffaf, sırları derindir. Hak Teâlâ: ***"Sizi orta*** (mûtedil ve dengeli) ***bir millet kıldık."*** (el-Bakara, 2/143) buyurmakta, bu ümmetin adl ve hayır sıfatlarıyla mevsûf olduğunu bildirmektedir.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye şu açıklamalara yer vermektedir:

İsrâîloğulları semâdan üzerlerine inen bir çeşit yemekle yetinmeyip tabîatlarının aşağılığından dolayı Mûsâ'ya diyeceklerini demişlerdir. İnsan nefsi de himmetinin aşağılığından Allah'ın gaybî vâridâtından ihsân ettiği bir çeşit yemekle yetinmemiştir. Oysa ki Peygamber Efendimiz'in nefsi sabrederdi. Nitekim O (s.a.): *"Ben sizden biriniz gibi değilim. O'nun katında gecelerim. O, beni yedirir ve içirir"*[300] buyurmuştur. Nefs, kalbe şöyle der: "Rabbine bizim için duâ et de beşerî tabîatın yetiştirdiği hayvânî şehvet sebzelerinden ve cismânî acur lezzetlerinden bize versin."

Allah Teâlâ: "Bâkî olanı fânî olanla mı değiştiriyorsunuz? O zaman yüce rûh makamından, süflî cesedinizin şehrine inin. Sizin âdî istekleriniz ancak orada bulunur." buyurur. Allah'ın gadabına uğradıkları için, hayvanlar ve davarlar gibi, hatta onlardan daha aşağı zillet ve meskenet ile damgalanırlar. Gadaba uğramaları; ilâhî âyetlerle olan gaybî vâridât ve rûhânî keşfleri inkâr etmeleri, Allah'ın onlara nebîler makamından açtığı gaybî haberleri yok saymaları; yâni peygamberleri haksız yere öldürmeleri ve onların sırlarını inkâr etmeleri gibi sebeblerden dolayıdır. Yâni onlara verilen makamlar; Allah'a bütün gücüyle kullukta bulunmaya dâir verdikleri sözleri bozarak Rabblerine isyân etmeleri sebebiyle ellerinden alınmıştır. Zirâ onlar, mâsivâyı isteyerek Hakk'ı talep etmekten yüz çevirmişlerdir.

Âyet-i kerîmeden temiz ve lezzetli şeylerin yenmesinin mübah olduğu anlaşılmaktadır. Zira Nebî (a.s.), tatlı ve balı sever, soğuk tatlı su içer, sâlihlerin yiyeceği olan mercimek ve zeytinyağı yerdi. Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Mercimek yemeğini yeyiniz. Zira o mübârek ve mukaddestir, kalbi inceltir, gözyaşını çoğaltır. Sonuncusu Îsâ b. Meryem olmak üzere yetmiş peygamber ona devam etmiştir."*[301]

Ömer b. Abdülaziz, bir gün ekmekle yağ, bir gün mercimek, bir gün de et yerdi. Aynı şekilde mercimeğin bir fazîleti olmasaydı, İbrâhîm (a.s.) şehrinde verdiği ziyâfette onu ikrâm etmezdi. Mercimek, bedeni kurutan, onu ibâdet için hafîf kılan, etin ve buğdayın aksine insana şehvet isteği vermeyen bir besindir.

Soğan, sarımsak gibi, kerîh kokusu olan sebzeleri yemek mübahtır. Hadis-i şerifte *"Kim soğan, sarımsak, pırasa yemişse mescidimize yaklaşmasın; zirâ Âdemoğlunun rahatsız olduğundan melekler de rahatsız olur"*[302] buyrulur. Buradaki meleklerden maksad, insanla devamlı beraber olan, amelleri yazan melekler değil, ibâdet yerlerinde

hazır bulunan meleklerdir. Onlara azâb veren şeyler, sâdece hadiste zikredilen sebzeler mi yoksa kötü kokulu herşey midir? Bunu ancak Allah bilir. Bu gerekçe gösteriyor ki, câmilere hiç kimse olmasa da meleklerin bulunmasına binâen, kerîh kokulu şeyler yiyenlerin girmesi uygun olmaz. Peygamber Efendimiz başka bir hadis-i şerifte *"Eğer sizin muhakkak soğan yemeniz gerekirse, onu pişirerek öldürün"*[303] buyurmuşlardır.

Bâzı âlimler mescidleri, insanların toplandığı sâir yerlere; sarımsağı da kokusu kötü olan tütsü ve benzeri şeylere kıyâs ile hükmün kapsamını genişletmişlerdir. Şu kadar var ki, Nebî (a.s.) kendisine vahiy geldiği; Allah'a münâcâtta bulunduğundan nefsi için soğan ve benzerlerini yemeyi kerîh görmüş, fakat başkalarına bu konuda ruhsat vermiştir. Rivâyete göre; ümmetine helâl olduğunu göstermek için son olarak yediği şeylerden biri de soğandır. Azîmetin gerektiği husûs, kişinin bütün söz, fiil ve hallerinde Allah Rasûlü (s.a.)'e uymasıdır. Nitekim **Molla Câmî** şöyle der:

Ey Allah'ın peygamberi selâm sana,
Kurtuluş ve felâh senin yanındadır.
Eğer ben senin sünnetinin yolunda yürümezsem,
Senin isyânkâr ümmetinden olurum,
Günah yükünün altında eziliyorum,
Eğer elimden tutmazsan yüz üstü düşerim.

---

[296]. *Buhârî*, Gusül, 20; *Müslim*, Hayz, 75, Fedail, 155-156; *Tirmizi*, Tefsîr (33), 24; *Müsned*, II, 315, 324

[297]. *Buhârî*, Cumua, 34; *Ebû Dâvud*, İstiska, 2; *Nesâî*, İstiska, 9, 17; *Müsned*, V, 393

[298]. *Münâvî*, V, 300

[299]. *Kenzü'l-ummâl*, VII, 832-833

[300]. *Buhârî*, Temennî, 9; *Savm*, 20, 48, 49; *Hudûd*, 42; *Müslim*, Sıyâm, 57-58; *Müsned*, III, 8, VI, 126

[301]. *İbn Arrak*, II, 243 (Beyhakî, Atâ'dan)

[302]. *Buhârî*, Ezan, 160; *Et'ıme*, 49; *Müslim*, Mesâcid, 72-74; *Ebû Dâvud*, Et'ıme, 40; *Tirmizî*, Et'ıme, 13; *Nesâî*, Mesâcid, 16-17; *Müsned*, III, 65, 85, 374

[303]. *Ebû Dâvud*, Et'ıme, 40; *Müsned*, IV, 19

AŞAĞILIK MAYMUNLAR

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئِينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ
الطُّورَ ۗ خُذُوا مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾
ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ ۚ فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ
مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ
فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا
وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

62. Şüphesiz îmân edenler, yâni yahûdîlerden, hıristiyanlardan ve sâbiîlerden Allah'a ve âhıret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.

63. Sizden sağlam bir söz almış, Tûr dağının altında, size verdiğimizi kuvvetle tutun, onda bulunanları daima hatırlayın, umulur ki, korunursunuz *(demiştik de);*

64. Ondan sonra sözünüzden dönmüştünüz. Eğer sizin üzerinizde Allah'ın ihsânı ve rahmeti olmasaydı, muhakkak zarara uğrayanlardan olurdunuz.

65. İçinizden cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine: Aşağılık maymunlar olun! dediklerimizi elbette bilmektesiniz.

66. Biz bunu *(maymunlaşmış insanları),* hadiseyi bizzat görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi, müttakîler için de bir öğüt vesîlesi kıldık.

❀

Âyette kâfirlerle aynı grupta sıralanışından anlaşıldığı üzere; îmân edenlerden maksad kalbleri yalanladığı halde, dilleriyle îmân ettik, diyen münâfıklardır. Onlara münâfık değil de îmân edenler denilmesi, zâhirî îmânın, "îmân" diye isimlendirilse bile, sâhiblerine asla bir fayda vermeyeceğini; onları kesinlikle küfür çukurundan kurtaramayacağını göstermek içindir.

Yahûdîliğe girenler veya Yahûdî olanlar demek olan *"yehûd"* kelimesi; tevbe etti mânâsına gelen (هاد) fiilinden türeme Arapça bir isimdir. Buzağıya ibâdet etmekten tevbe ettikleri ve tevbeleri korkunç bir günahtan olduğu için özellikle bu ismi almışlardır.

Ya da *"Yehûd"* (يَهُودُ) kelimesi, **Ya'kûb** (a.s.)'ın büyük oğlunun ismi olan Yahûdâ'nın Arapçalaşmış şeklidir. Yahûdîler onun ismiyle isimlendirilmişlerdir. Diğer bir görüşe

göre ise onlara Yahûdî denilmesi şundandır: Onlar kendilerine bir nebî veya peygamber geldiğinde onu krallarına gösterir ve öldürürlerdi.

Îsâ (a.s.)'a yardım ettikleri veya **Nâsıra** isimli bir köyde Îsâ (a.s.) ile beraber bulundukları için Hıristiyanlara *"Nasârâ"* denilmiştir. Veyâhud Îsâ'nın geldiği *"Nasra"* denilen bir köyde onu tasdik ettikleri için bu ismi almışlardır.

"Sâbiîn"; dinden çıktı mânâsına gelen (صَبَأَ) fiilinden türetilmiştir. Bunlar; hıristiyanlık ve yahûdîlikten çıkarak yıldızlara ve meleklere ibâdet etmeye başlayan bir topluluktur. Her ne kadar Zebûr'u okuyorlarsa da "putperest"ler gibi olduklarından kestikleri yenmez, kadınları ile evlenilmez.

Bedevînin birisi Peygamberimiz'e, onlara *"Sâbiî"* denilmesinin sebebini sormuş ve şu cevâbı almıştır: "Zira onlar kendilerine bir rasûl veya nebî geldiğinde onu alır, büyük bir kazana kor ve kaynatırlar dağılıp dökülene kadar başına kızgın su dökerlerdi." *Ravzatü'l-ulemâ*'da böyle anlatılmaktadır.

Kâfirlerden; Allah'a ve bütün peygamberlere indirilenlere, yeniden diriltileceğimiz güne, mebde' ve maâde lâyıkı vechile hâlis bir îmânla îmân edip, gerçekten İslâm milletine girenlere ve Allah'ın râzı olduğu işleri yapanlara, yaptıklarına karşılık, ecirleri Rablerinin katındadır. O Rab, onların işlerinin mâliki, onları lâyık oldukları makama erdirendir.

"O kimselere haber ver ki, eğer îmân edip sâlih ameller işlerlerse daha önce yaptıklarından ve atalarının günahlarından dolayı hesâba çekilmeyecekler, işledikleri sevâblar da eksiltilmeyecektir" Kâfirlerin azâbdan korktuğu o gün, onlar korkmayacaklardır. Yine ömürlerini zâyi edenlerin, güzel amelleri kaçıranların üzüldüğü o gün tavsîf edilen kimseler üzülmeyeceklerdir. Bu beyânlardan maksad, özetle ihlâsla îmân edip sâlih amel işleyenlerin devamlı olarak korku ve üzüntüden emin olacakları ve cennete gireceklerini bildirmektir.

Bil ki, hak din olan İslâm'ın güzelliği bütün gönüllerde mevcûddur. Ondan yüz çevirenler, ancak beşerî âfetlere yenilenler ve başkalarını taklîd edenlerdir. Zira dünyaya gelen her çocuk, yaratılışında selîm bir fıtratla İslâm'ı kabûle hazır olarak doğar. Şayet bu çocuk, aslî fıtratı üzerine bırakılsa, İslâm'a sarılmaya devam eder. Ondan hiç ayrılmaz. Nitekim Peygamber Efendimiz: *"Her doğan, İslâm fıtratı üzerine doğar. Sonra ana ve babası Yahûdî, Hıristiyan ve Mecûsî yapar"*[304] buyurmuştur.

Şerhu'l-meşârik adlı eserinde **İbnü'l-Melek**, selîm fıtrattan murâd, Allah'ın *"Ben sizin Rabbiniz değilmiyim?"* sorusuna rûhların *"evet"* diye cevaplamalarıdır, demiştir. Bu hadîsle, *"Hızır* (a.s.)*'ın öldürdüğü çocuk, tabîatı itibariyle kâfirdir"*[305] hadîsi arasında bir çelişki yoktur. Bu konunun gerçeği şudur: Allah Teâlâ, Âdem'in belinden zürriyetini çıkardığında onlara: *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim"* buyurmuştu. Hakk Teâlâ'yı gözleriyle müşâhede ettiklerinden rûhların tümü o anda îmân etmiştir. Ne var ki daha önce îmân etmemiş olanların îmânları fayda vermemiştir. O saîd ve şakî olanlar, birbirlerinden ayrılmamıştı. Anne karnına inince cehennemlik ve cennetlikler ayrılır.

Çünkü yazıcı melek ikrâr âlemine değil, Allah'ın ilminde olana bakarak yazar. Bu ilim, cennetlik ve cehennemlik veya bunun dışındaki mümkinât olaylarıdır. İnsanlar doğduklarında selîm fitrat üzerine yâni *"belâ"* (tasdîk) fitratı üzerine doğarlar, burada dört makam vardır.

1. *Batn-ı mânevî* olan Allah'ın ilmi makamı. Sûfî ıstılâhında bu makama, *"Batnü'l-ümm"* ve *"Ümmü'l-kitâb"* denilir.
2. *Belâ makamı*. Buna mânevî doğum denir.
3. Sûrî (şeklî) olan batn-ı ümm (ana karnı),
4. Sûrî doğum makamı. Mânevî doğumun sûreti sayılır. Belâ makamında ayırd edilmediği gibi bu makamda cennetlik ve cehennemlik olanlar, ayırd edilemez. Allah'ın ilmî makamı olan *"batn-ı sûrî"* makamına gelince burada cennetlik ve cehennemlikler birbirinden ayrılmıştır. Bu bilgiler ışığında şu hadîsler daha iyi anlaşılacaktır.

"Saîd olan, annesinin karnında da saîddir, Şakî olan annesinin karnında da şakîdir."[306]

"Saîd olan bazen şakî olur, şakî olan da bazen saîd olur."[307]

"Her doğan, İslâm fıtratı üzerine doğar."

Sofyalı Şeyh Bâlî (k.s.)'da bu bilgileri bu şekilde tahkîk etmiştir.

Bu güzel sözlerin toplayıcısı fakir diyor ki; Şeyhim Allâme Atpazârî -Allah ona selâmet versin- *el-Lâihâtü'l-berkıyyât* isimli kitabında şöyle diyor: "Tahkîk ehli meşrebince benim de aklıma, 'batn-i ümm'den maksadın, zâtî ahadî mutlak gaybın bâtını olduğu düşüncesi geldi. Yâni, cennetlik kimse; mutlak gaybın batnında ezelî, mutlak şehâdetin zâhirinde ebedî olarak cennetliktir. Bu iki makamın hiçbirine asla şakâvet karışmamıştır. Cehennemlik olan; mutlak gaybın batnında ezelî, mutlak şehâdetin zâhirinde de ebedî olarak cehennemlik olup bu iki âlemin hiçbirinde ona saâdet karışmamıştır. Şu kadar var ki, saâdet ve şakâvet (cennetlik ve cehennemlik olma durumu) birbirine ancak *"berzah"* denilen, iki âlemin birleştiği makamda karışır. Böylece zât itibâriyle saîd olan, ârızî olarak şakî olabilir. Aynı şekilde zât itibariyle şakî olan da ârizî olarak saîd olabilir. Ne var ki hüküm ârizî konuma göre değil, zâtî konuma göre verilir. Zâtî hüküm, ârizî hükme gâlib gelir. Ârizî şakâvetle, şakî olanın ömrü başlangıçta olduğu gibi zâtî saâdetle son bulur. Ârizî şakâvet yok olur ve o kimse cennetlikler arasına girer. Ârizî saâdetle saîd olan kimsenin ömrü ise zâtî şakâvetle son bulur. O kişinin ârizî saîdliği yok olur ve ebedî olarak cehennemlikler zümresine girer. Bu karışıklıklar ve ârizîlikler, *"Berzah"* âlemine âiddir. Değişiklik ârizî durumlarda olup zâtî durumlarda değildir. Hüküm, zâtî duruma göre verilir. Peygamberimiz, *"Berzah"* âleminin bu değişkenliğine: *"Saîd olan bazen şakî olur..."* hadîsiyle işâret buyurmuştur. Şeyhimin sözleri burada sona erdi.

Kalbleri îmân nûruna açılanlar, Allah'a taklîd, âdet ve atalarının ve çevrenin etkisiyle şeklen değil, gerçekten îmân ederler. Onlara "benlik" hicâblarından korku yoktur. Vahdet nûruna ve arzusuna ulaştıklarından ikilik üzüntüsü çekmeyeceklerdir.

❀

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ
وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾

63. Sizden sağlam bir söz almış, Tûr dağının altında, size verdiğimizi kuvvetle tutun, onda bulunanları daima hatırlayın, umulur ki, korunursunuz ***(demiştik de);***

Allah Teâlâ İsrâîloğulları'nın atalarının işlediği başka bir suçu hatırlatarak: "Ey Benî İsrâîl, atalarınızdan Tevrât'taki hükümlerle amel etmelerine dâir söz aldığımız vakti hatırlayın" buyurmaktadır. Bu olay, Mûsâ ile beraber Mısır'dan çıkıp boğulmaktan kurtulduktan sonra daha Tîh'e girmeden önce vuku bulmuştur. Tûr, İbrânîce'de "dağ" demektir. Mûsâ (a.s.) onlara üzerinde emirler yazılı levhalar getirmiş, emirlerin ve ahidlerin zorluğunu gören İsrâîloğulları, kendilerine ağır geldiği için bunları kabûl etmemişlerdir. Bunun üzerine Cebrâîl'in emriyle Tûr dağı kökünden sökülüp onların üzerine yükselerek gölgelik gibi durmuştur. Mûsâ (a.s.) İsrâîloğulları'na: "Ya bu emirleri kabûl edersiniz, ya da Tûr üzerinize kapanır" deyince, başka çâre olmadığı için emirlerini kabûl etmişler, Allah'a söz vermişlerdir. Dağ üzerlerine kapanmasın diye hemen secdeye gitmişler, bu arada bir yandan da dağı gözetlemeye başlamışlardır. Gözlerinin biriyle dağı gözetlediklerinden yüzlerinin yarısıyla secde etme âdeti Yahûdîlere buradan kalmıştır. Yahûdîler, "Bu secde sebebiyle bizden azâb kaldırıldı." derler. Tevrât'ı kabûl etmeleri için dağın onların üzerine kaldırılması, onları îmâna zorlama değildir. Zira cebr, insandan irâdenin selbedilmesidir. Bu olay, kâfirlerle savaşmak gibi olduğundan câizdir. ***"Dinde zorlama yoktur"*** (el-Bakara, 2/256) âyetine gelince bu ve bunun gibi âyetler, kıtâl âyetiyle mensûhtur.

İbn Atıyye der ki: Allah onları secde ettikleri vakit cebretmiştir; çünkü onlar, kalbleri itmînâna ermeden kerhen îmân etmişlerdir, şeklindeki yorum doğru değildir. Bu yüzden onlara; size verdiğimiz kitâba ciddiyetle, azimle ve her zaman sarılın, ondaki hükümleri ezberleyin; tedrîs edin, unutmayın ve kitabımızdan gâfil olmayın, umulur ki müttakîlerden olursunuz, dedik.

❀

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ
مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾

64. Ondan sonra sözünüzden dönmüştünüz. Eğer sizin üzerinizde Allah'ın ihsânı ve rahmeti olmasaydı, muhakkak zarara uğrayanlardan olurdunuz.

Sonra siz kesin bir söz verdikten sonra ona vefâ göstermekten yüz çevirdiniz. Allah size acıyıp da azâbını geciktirerek mühlet vermeseydi, muhakkak hepiniz helâk

olurdunuz. Lâkin Allah, lütfuyla dağı üzerinize kaldırdı; siz de tevbe ettiniz. Ve dağdan kurtuldunuz. Eğer böyle olmasaydı, dağ üzerinize düşecekti.

"Hüsran"; yâni zarar, hakîkatta sermâyenin elden gitmesidir. Âyetteki hüsrandan murâd, her şeyin başı olan canın elden gitmesidir.

Allah Teâlâ ümmet-i Muhammed'e farzları tedrîcen emretmekle büyük lütufda bulunmuştur. Ümmet-i Muhammed'e bir şeyi farz kıldı mı, o farz iyice yerleşip alışılmadan başka bir farzı emretmemiştir. Yâni bütün farzları toptan üzerimize yüklememiş, tek tek göndermiştir. İsrâîloğulları'na ise farzlar bir defada gelmiştir. Bu kendilerine ağır geldiği için de azâbı görünceye kadar emirleri kabûl etmemişlerdir.

Allah Teâlâ, emirlerinin muhâfaza edilip unutulmamasını, onlarla amel edilmesini emrederek: "Onda bulunanları dâimâ hatırlayın" buyurmuştur. İlâhî kitapların gönderilmesindeki asıl maksad onlarla amel edilmesidir. Yoksa sadece dille okunmaları, düzene konulmaları değildir. Zira bu, ihmâlden ve onları terketmekten başka bir şey değildir. Kur'ân'ı okuyup da amel etmemek şuna benzer: Padişahın birisi, mülkündeki vâlîlerinden birine bir fermân göndererek: "Bana şu bölgede bir saray yap" diye emreder. Vâlî ise kendisine emredileni yapmak yerine, fermânı her gün okur. Zâhire göre padişah gelip de sarayı bulamazsa, vâlî azarlanmayı hattâ cezâlandırılmayı haketmiş olur. Kur'ân da bu fermân mesâbesindedir. Hak Teâlâ onunla; namaz, oruç ve diğer dînî erkânı yerine getirmelerini kullarına emretmektedir. Amel etmeden sadece onu okumakla yetinmek faydasızdır. Nitekim *Mesnevî*'de şöyle denmiştir:

Kur'ân peygamberlerin halleridir,
Onlar, Hakk'ın temiz denizinin balıklarıdır.
Kabûl et ki, sâdece okumak, Kur'ân değildir,
Enbiyâ ve evliyâyı sadece görmekte ne fayda olur?

Rivâyete göre Peygamber Efendimiz, bir gün gözleriyle semâyı işâret ederek şöyle buyurmuştur: *"Bu zaman ilmin insanlardan çekilip alınacağı ve onların ilimden hiçbir şeye güç yetiremeyeceği bir zamandır"* buyurmuştur. Ziyâd b. Lebid el-Ensârî: "Ya Rasûlallah, ilim bizden nasıl alınır? Biz Kur'ân'ı okuyup duruyoruz, Allah'a yemin olsun ki, bundan sonra da okuyacak, çocuklarımıza ve kadınlarımıza da öğreteceğiz" deyince Efendimiz şöyle cevap vermiştir: *"Allah senin hayrını versin Ziyâd! Tevrât ve İncil Hıristiyanların ve Yahûdîlerin yanında, ama onlara hiç faydası var mı?"*

el-Muvatta'da **İbn Mes'ûd** (r.a.)'ın birine şöyle dediği yazılıdır: "Sen şimdi öyle bir zamanda bulunuyorsun ki, fakihleri çok, okuyucuları azdır. Kur'ân'ın hadleri muhâfaza ediliyor, lâkin harfleri zâyi oluyor. İsteyen az, veren çok. Namazı uzatıyorlar, hutbeyi kısaltıyorlar, hevâ ve heveslerinden önce amellerini ızhâr ediyorlar. Fakat insanlara öyle bir zaman gelecek ki, fukâhası az, kurrâsı çok olacak, Kur'ân harfleri bellenecek, kanunları unutulacak. İsteyen çok, veren az olacak. Hutbeyi uzatacaklar, namazı kısaltacaklar, amellerinden önce hevâ ve heveslerini ızhâr edecekler."

*"Elest bezmi"*nde olduğu gibi, o gün de İsrâîloğulları'ndan alınan mîsâk umûmîdir.

Lâkin onların bir kısmı isteyerek, bir kısmı da korkarak icâbet etmişlerdir. Her iki durumda da hükmün Allah'ın elinde olduğu ortaya çıkar. Allah, hitâbını bir kısmına hidâyeti gerektirecek, bir kısmına da dalâleti gerektirecek şekilde işittirmiştir. Zira Tûr'un gözleri önünde tepelerine dikilmesinden daha açık bir burhân bulunmayacağı ortada iken Allah'ın yardımının gelmemesi onları mahvetmiş, bu mûcize onlara fayda vermemiştir. *"Size verdiğimize kuvvetle sarılın"* emri, Allah'ın verdiği emir, yasak, ibâdet, ilim ve bunun gibi şeylerin, ilâhî bir yardım ve rabbânî bir kuvvet olmaksızın insan kuvvetiyle hakkınca yerine getirilemeyeceğine işâret eder.

Onda bulunan remz, işâret, ince meseleleri ve hakîkatları daima aklınızda bulundurun ki, mâsivâdan değil, sadece Allah'dan korkanlardan olabilesiniz.

Allah'dan bir imtihan olarak, söz verip doğru yola girdikten sonra, beşerî arzularınıza yenilerek doğru yoldan ve şerîata uymaktan yüz çevirdiniz.

Eğer Allah, başında size lütufla davranmasaydı, ortasında sizi söz vermeye muvaffak kılmasaydı, sonunda da tevbenizi kabûl edip onda sebât etmenizi sağlamasaydı, siz isyâna devamda ısrarlı kimselerden olurdunuz. Siz de kendinizden önceki ısrârcılar ve zâlimler gibi dünyâyı da âhıreti de elden kaçırmış, her ikisinde de cezâya uğrayacak, aldanmış, hüsrân içinde kimselerden olurdunuz.

❀

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِى السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾

65. İçinizden cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine: Aşağılık maymunlar olun! dediklerimizi elbette bilmektesiniz.

Âyet, Peygamber Efendimiz zamânındaki yahûdîlere hitab ederek şöyle demektedir: "Ey İsrâîloğulları, Allah'a yemin olsun ki, siz atalarınızdan Cumartesi gününün hürmetini çiğneyenleri, o gün sadece ibâdetle meşgul olmaları gerekirken, böyle yapmayıp avlanmaya gidenleri iyi bilirsiniz."

"Sebt" (Cumartesi) kelimesi "kesmek" mânâsına gelir. Çünkü yahûdîler "Cumartesi" günü bütün işlerini kesip Allah'a ibâdet etmekle emrolunmuşlardır. İhtiyârî hareketleri kestiği için, geceye de *"Sübât"* denilmiştir. Âyet, Rasûlullah dönemindeki yahûdîleri uyarmakta ve tehdîd etmekte, onlara sanki şöyle demektedir: Atalarınızı nasıl cezâlandırdığımızı biliyorsunuz, aynı şeyin sizin başınıza da gelmesinden sakının.

Bu hâdise şudur; İsrâîloğulları Dâvud (a.s.) zamanında, Medîne ile Şam arasında Kızıldeniz sâhillerinde *"Eyle"* denilen yerde ikamet etmekteydiler. Allah onlara "Cumartesi" günü balık avlamayı yasaklamıştı. Ne var ki o gün, denizdeki bütün balıklar, ya İsrâîloğulları'nın imtihan edilmesi için, ya da karnında Yûnus (a.s.)'u taşıyan balığı ziyâret için Eyle sâhillerine yığılırlardı. O kadar ki Cumartesi günü balıkların başlarından deniz görünmez olurdu. Cumartesi geçince balıklar denizin

derinliklerine çekip giderler, hiç balık kalmazdı. Bunu fırsat bilen şeytan, onlara vesvese vererek şöyle dedi: Cumartesi günü balıkları sadece avlayıp almak yasaklanmıştır (yani bir yere hapsetmek yasak değildir).

Bunun üzerine bu köyden adamın birinin teklîfiyle deniz kenarında hendekler kazdılar ve hendeklerden denize kanallar açtılar. Cuma akşamı bu kanalları açar, dalgaların getirdiği balıklar havuzlara dolardı, suyun azlığından ve havuzların derinliğinden geri gidemezlerdi. Pazar günü olunca da buradaki balıkları yakalarlar, kimini yerler, kimini satarlar kimini de tuzlarlardı. Kırk veya yetmiş sene böyle yaptılar, malları çoğaldı, zenginleştiler. Üzerlerine bir belâ inmesinden korkuyorlardı. Ama inmedi. Cezâlandırılmamaları üzerine sevindiler. Günah işlemeye cür'etleri arttı ve şöyle dediler: "Cumartesinin artık bize helâl kılındığını görüyoruz." Böylece atalarına uyarak, yeni gelen nesiller de Cumartesi günü avlanmayı sürdürdüler, belki böyle yapmayıp da bu suçu birkaç sefer işleseydiler, pek zararlı olmazdı.

Cumartesi günü avlanma husûsunda yaklaşık yetmiş bin kişi olan şehir halkı, üç guruba ayrıldı. Bir gurup, hem o günün hürmetine riâyet edip avlanmıyor, hem de başkalarını bu işten vazgeçirmeye çalışıyordu. İkinci bir gurup o gün avlanmıyorlar, ancak başkalarına da karışmıyorlardı. Son gurup ise o günün hürmetini hiçe sayarak avlanmaktaydılar. Birinci gurup on iki bin kişi olup avlananları şöyle diyerek bu işten vazgeçirmeye çalışıyorlardı: "Ey kavmimiz siz bu yaptığınızla Allah'a isyan, nebînizin sünnetine de muhâlefet ettiniz. Üzerinize bir belâ gelmeden bu işe bir son veriniz."

Avlananlar onların bu uyarılarına kulak asmadılar. Bunun üzerine Allah kahırla onlara *"aşağılık maymunlar olun."* emrini verdi. Bu bir *"tahvîl"* değişme emridir; çünkü onların bir şekilden başka bir şekle girmeye güçleri yoktur. Bu emir, aynı zamanda şu âyete de işâret eder. ***"Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman ona sözümüz sadece 'ol' dememizdir. Hemen oluverir."*** (Yâsîn, 16/40)

Biz, onların maymun olmasını isteyince itirâz etmeden ve beklemeden hemen maymun oluverdiler. Allah İsrâîloğulları'na hem maymun olmak, hem de aşağılık olmakla emretmektedir ki, bu onların Allah'ın mağfiretinden kovulduklarını ve ne kadar aşağılık olduklarını gösterir.

Günahkârlar, kendilerine engel olmak isteyen gurubu dinlemeyince; Allah'a yemin olsun ki, biz sizle aynı şehirde yaşayamayız, diyerek şehri bir duvarla ikiye böldüler. Böylece iki ayrı şehir ortaya çıkmış oldu. Allah'ın yasağını çiğnemeye devam edenlere Dâvud (a.s.) lâ'net etti. Allah Teâlâ da gadablanarak onları geceleyin maymuna çevirdi.

Günahkârlara engel olmaya çalışanlar, sabahleyin kalkınca onların tarafından hiç duman yükselmediğini ve kapıların kapalı olduğunu gördüler. Duvara tırmanarak onların tarafına geçtiler ve gençlerin maymuna, ihtiyarların kuyruklu domuza çevrildiğini ve o hayvanlar gibi sesler çıkardıklarını gözleriyle gördüler. Maymuna çevrilenler akrabalarını tanıyabiliyorlardı, ama insanlar onları tanıyamıyordu. Maymunlar, akrabalarının yanlarına geliyor, onların elbiselerini kokluyor ve ağlıyorlardı. *"Biz, sizi bu işten men'etmemiş miydik?"* denilince gözlerinden yaşlar aktığı halde başlarıyla

“evet” diye işâret ediyorlardı. Buradan, maymunlaşanlarda akıl ve anlayışın kaldığı anlaşılmaktadır.

Bunlardan önce de maymunlar vardı. Maymuna çevrilen insanlar maymunların ataları değildir. Bunlar, yaptıklarının cezâsı olarak maymuna çevrildiler. Zâten bunlar doğurmamışlar ve üç gün içinde hepsi ölmüşlerdir. Dünyâdaki maymunların nesli kendilerinden öncekilere dayanır. İsrâîloğulları’nın cezâ olarak maymuna çevrilmesi, amellerinin çirkinliği ile maymunların çirkinliğinin birbirine benzemesindendir.

❀

فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

66. Biz bunu *(maymunlaşmış insanları)*, hadiseyi bizzat görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi, müttakîler için de bir öğüt vesîlesi kıldık.

Biz İsrâîloğulları’nın sûretlerinin hayvan şekline sokulmasını, kendilerinden önceki ve sonraki ümmetlerin aynı günahları işlemelerini önlemek için bir ibret vesîlesi kıldık. Zira onların başına gelenleri önceki ümmetlere gönderilen kitaplarda zikrettik ve onlar bundan ibret aldılar. Bu haberler sonradan gelenlere de ulaştı, onlar da ibret aldılar. Bu olay, İsrâîloğulları’ndan, yasağın çiğnenmesini önlemeye çalışan sâlih kimselere veya bu olayı işiten her müttakîye bir ibrettir.

Sa’dî şöyle demiştir:

Kuş, dâne tarafına doğru yakın gitmez
Çünkü başka kuşun böyle tuzağa düştüğünü görür.
Sen başkalarının musîbetinden ders al,
Başkaları senden ibret almasın!

Benî İsrâîl’e gelen belâ ve ziyanlar ilâhî ihsânların kadrini bilmediklerinden, nimetlere nankörlük ettiklerinden, firkat zilletini vuslat izzetine tercih etmelerindendir.

Bizden evvelki ümmetlerin cezâsı yerin dibine geçirilmek veya bedenen sûretlerinin değiştirilmesi şeklindeydi. Bu ümmetin cezâsı ise, kalblerine verilmektedir. Kalblere verilen cezâ, cesedlere verilen cezâdan daha şiddetlidir. Nitekim Allah Teâlâ: ***“Onların gönüllerini ve gözlerini değiştiririz de sanki onları evvelce hiç îmân etmemişe çeviririz”*** (el-En’âm, 6/110) buyurmaktadır.

Bu, sultânların hizmetine girip de edeb öğrenmeyenlerin ve kendi kafasınca gidenlerin hâlidir. Kurbet (yakınlık) yaygısına hürmet ile basmayanlar, mahrûmiyeti hak ederler, hüsrâna uğrarlar. Sultânın cezâsına çarptırılırlar. Domuza çevrilmenin alâmeti, pislik yemektir. Haram yiyenin kalbi de bir başka yaratığa çevrilmiş demektir.

Kalbin sıfatlarının hayvânî sıfatlarla değiştirilmesinin alâmetleri üçtür. Bunlar: İbâdetten lezzet almamak, mâsiyet işlemekten korkmamak, kimsenin ölümünden ibret almayıp aksine gün geçtikçe dünyâya rağbeti artmaktır. *Zehretü’r-riyâd*’da böyle

denilmiştir.

Avf b. Abdullah demiştir ki: Hayır ehli birbirlerine yazdıkları mektuplarda şu üç noktaya dikkat çekerlerdi:

1. Âhırete çalışanın, dünyâ işlerinde kefili Allah'dır.
2. Allah ile muâmelâtını düzgün yapanın insanlarla muâmelâtını Allah düzeltir.
3. İçini ıslâh edenin dışını Allah ıslâh eder.

el-Hakim Muhammed b. Ali et-Tirmizî der ki: Dört sınıf insan dört yere yakışır: Çocuklar sıbyan mekteplerine, yol kesiciler zindanlara, kadınlar evlere, ihtiyarlar mescidlere.

---

[304]. *Buhârî*, Cenâiz, 80, 93: *Müslim*, Kader, 22-25; *Ebû Dâvud*, Sünnet, 17; *Tirmizî*, Kader, 5; *Muvatta'*, Cenâiz, 52; *Müsned*, II, 233, 253, III, 435, IV, 24.

[305]. *Müslim*, Kader, 29

[306]. *Müslim*, Kader, 3; *İbn Mâce*, Mukaddime, 7; *Dârimî*, Mukaddime, 23; *Müsned*, II, 176

[307]. krş. aynı kaynaklar

RABBİNE DUÂ ET!..

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖٓ اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً ۖ قَالُوٓا اَتَتَّخِذُنَا
هُزُوًا ۖ قَالَ اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا
رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ ۖ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ ۖ
عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ ۖ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ
يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا ۖ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَٓاءُ ۙ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ
النَّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ ۙ اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ
عَلَيْنَا ۖ وَاِنَّٓا اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ
لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ ۚ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا ۖ
قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ ۖ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ۚ ﴿٧١﴾

67. Mûsâ, kavmine: Allah bir sığır kesmenizi emrediyor, demişti de: Bizimle alay mı ediyorsun? demişlerdi. O da: Câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım, demişti.

68. "Bizim adımıza Rabbine duâ et, bize onun ne olduğunu açıklasın" dediler. Mûsâ: Allah diyor ki: "O, ne yaşlı ne de körpe; ikisi arasında bir inek." Size emredileni hemen yapın, dedi.

69. Bu defa: Bizim için Rabbine duâ et, bize onun rengini açıklasın, dediler. "O diyor ki: Sarı renkli, parlak tüylü, bakanların içini açan bir inektir" dedi.

70. "*(Ey Mûsâ!)* bizim için, Rabbine duâ et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın, nasıl bir inek keseceğimizi anlayamadık. Biz, inşâallah emredileni yapma yolunu buluruz" dediler.

71. *(Mûsâ)* dedi ki: Allah şöyle buyuruyor: O, henüz boyunduruk altına alınmayan, yer sürmeyen, ekin sulamayan, serbest dolaşan *(salma),* renginde hiç alacası bulunmayan bir inektir. "İşte şimdi gerçeği anlattın" dediler ve bunun üzerine *(onu bulup)* kestiler, ama az kalsın kesmeyeceklerdi.

❀

İsrâîloğulları'na seleflerinden sâdır olan başka bir suç hatırlatılarak, halefleri azarlanmakta ve onlara: Mûsâ (a.s.)'ın ecdâdınıza *"Allah muhakkak bir sığır boğazlamanızı emrediyor, dediğini hatırlayın"* denilmektedir.

"Sığır" diye terceme edilen *"Bakara"*, erkek olsun, dişi olsun sığır cinsinden bir hayvana verilen isimdir. Yarmak mânâsına gelen *"bakara"* fiil kökünden isim yapılmıştır; zirâ bu hayvanlar, zirâat için toprağı sürmede kullanılırlar.

Âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir. İsrâîloğulları'ndan zengin bir ihtiyârı, mîrâsına konmak için amcasının oğulları öldürürler ve cesedini şehir kapısının önüne veya başka bir köye götürürler ve orada bir adamın avlusuna atarlar. Sonra da sanki adamı kendileri öldürmemiş gibi ortaya çıkarak bâzı insanlara "amcamızı öldürdünüz" diye iftirâ atarlar ve onlardan diyet isterler. Mûsâ (a.s.) onlara durumu sorduğunda, inkâr ederler, Mûsâ (a.s.) maktûl konusunda müşkil duruma düşer. Çünkü o zaman henüz Tevrât'ta *"kasâme"*[308] ile ilgili bir hüküm inmemişti. Mûsâ'dan Allah'a duâ ederek katili öğrenmesini isteyen İsrâîloğulları'na Allah: "Bir inek kesmelerini ve onun bir parçasıyla ölüye vurmalarını, ölünün o zaman dirilip katilini haber vereceğini" bildirdi.

"Bu emir karşısında ne yaptılar? Hemen onu yerine getirdiler mi yoksa yine yüz mü çevirdiler?" diye sorulursa âyetten hareketle şöyle cevap verilebilir: "Sen bizi kendine alay ve eğlence mi yapıyorsun? Biz sana maktûlün katilini soruyoruz. Sen bize bir inek kesin, diyorsun, bizim istediğimizle senin söylediğin arasında hiçbir alâka göremiyoruz." dediler.

Âlimlerden biri, "Emre uymaya ve ineği boğazlamaya yönelmemeleri onların cehâletlerinden ve hatâya düşmelerindendir", demiştir. Onların bu sözüne karşı Mûsâ (a.s.) şöyle cevap vermiştir: *"Câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım."* Zira Allah'ın emrini tebliğ esnâsında, başkalarıyla alay etmek cehâlet ve sefîhliktir. Bu delâlet ediyor ki, dîni konularda alay etmek, büyük bir günahtır. Aynı şekilde müslümanlarla ve saygı gösterilmesi gereken kimselerle alay edene azâb gerekeceğinden ve onu câhillerden kılacağından, yasaktır. Ancak mizâh ile alay birbirinden ayırdedilmelidir.

Hz. Ali (r.a.), insanı asık suratlı olmaktan kurtaracak kadar şaka ve mizâh yapmada bir mahzûr olmadığını söylemiştir.

Rivâyete göre Kûfe kadısı Ubeydullah b. Hüseyn'e bir adam geldi. Kadı onunla şaka yapmak için: "Bu cübben koyun yününden mi, yoksa koç yününden mi?" diye sordu. Adam: "Ey kadı, câhilce bir iş yapıyorsun?" deyince: "Mîzâhın câhillik olduğunu nerede gördün?" dedi ve bu âyeti okuyarak mîzâh ile alayı birbirinden ayırmayan bu adama yol verdi.

Sonra İsrâîloğulları, Allah'ın *"bir inek kesilmesi"* husûsunda kesin ve ciddî bir emir verdiğini anladılar ve ineğin vasıflarını sormaya başladılar. Biraz sonra da göreceğimiz gibi, onlar lüzûmsuz birçok soru sormayıp da en kötü bir ineği bile boğazlasalardı, emir yerine gelmiş olacaktı. Ne var ki onlar işi zora koştukça Allah da onları zora koştu. Şüphesiz bunda bir hikmet vardır.

❀

Hikâyenin aslı şöyledir: Benî İsrâîl'den bir çocuğu, bir de buzağısı olan sâlih bir adam vardı. Bu adam buzağıyı yakındaki bir ormana götürerek: "Ya Rabbi bu buzağıyı, büyüyünce oğluma vermen için, sana emânet ediyorum" dedi ve öldü.

Buzağı büyüdü. Fakat kendini gören insanlardan kaçıyordu. Çocuk da büyüdü ve annesine itâatli birisi oldu. Gecesini üçe böler, bir kısmında namaz kılar, diğerinde uyur

sonuncusunda da annesinin başında otururdu. Sabah olunca dağdan odun kesip sırtında getirir, çarşıda satar, üçte birini sadaka olarak verir, üçte birini kendine, geri kalanını da annesine ayırırdı.

Bir gün annesi ona: "Yavrum! Baban sana bir buzağı mîrâs bırakmıştı. O şimdi falanca ormandadır. Git İbrâhîm, İsmâîl ve İshâk'ın Rabbine duâ et, onu sana vermesini talep et. Onun alâmeti şudur: Ona baktığında, sanki güneşin ışınları onun derisinden çıkıyor, zannedersin." Sarılığının güzelliğinden ona —altınla süslenmiş mânâsına— "müzehhebe" denilmiştir. Onun sarılığı, çirkin değil, bilakis güzelliğini artıran bir sarılıktır.

Genç, denilen ormana gitti ve ineği otlarken gördü. Ona şöyle seslendi: "İbrâhîm, İsmâîl ve İshâk'ın Rabbi için bana gel!" Bunun üzerine inek hemen onun yanına geldi. Genç onu boynundan tutarak çekmeye başlayınca inek Allah'ın izniyle dile gelerek: "Ey annesine itâatli genç! Üzerime bin, bu senin için daha kolay olur" dedi. Genç: "Annem bana bunu emretmedi. Sadece seni boynundan tutup getirmemi söyledi" deyince inek:" İsrâîloğulları'nın ilâhına yemin ederim ki eğer, —annenin söylediğinin dışında— bana binseydin ebediyyen beni kaybederdin. Yoluna devam et, annene olan itâatinden dolayı, eğer dağa kökünden sökülmesini emretsen, o sana itâat ederdi" dedi. Genç, ineği annesine götürdü. Annesi ona: "Oğlum sen fakir birisin. Gündüz odunculuk, gece ibâdetle meşgul olmak sana ağır gelir. Git bu ineği sat" dedi. Oğlu: "Kaça satayım?" deyince: "Üç dinara sat, yalnız bana danışmadan satma" dedi. İneğin değeri üç dinardı. Genç, ineği alıp pazara gitti. Allah Teâlâ yaratıklarına gücünü göstermek ve çok iyi bildiği halde onun annesine olan sadâkatini denemek için bir melek gönderdi. Melek ona: "Bu inek kaça" dedi. Genç: "Üç dinardır, yalnız annemin rızâsını da almamı şart koşarım" deyince melek: "Sana altı dinar veririm, yalnız annenden izin almayacaksın" deyince genç: "Eğer bana ineğin ağırlığınca altın versen annemin izni olmadan olmaz" dedi.

Genç, annesine gidip meseleyi anlattı. Annesi ona altı dinara satmasına rızâsı olduğunu söyleyince yeniden pazara döndü. Melek ona: "Annenden izin aldın mı?" deyince genç: "Annem ineği altı dinardan aşağı satmamamı ve ondan izin almamı emretti" dedi. Bu sefer melek: "Annene sormadan ineği bana satarsan sana on iki dinar veririm" dedi.

Genç bunu da kabûl etmedi ve annesine dönerek olayı anlattı. Annesi: "Oğlum sana gelen bu zât insan kılığına girmiş melekdir. Seni imtihan etmektedir. Ondan bu ineği satmamızın mı, yoksa elde tutmamızın mı daha iyi olduğunu" öğren dedi. Genç, meleğe bu meseleyi sorunca, melek "Annene git ve şöyle de: Bu ineği satmayalım. Zirâ, bunu Mûsâ b. İmrân, Benî İsrâîl'den öldürülen bir zâtın katilini bulmak için satın alacaktır. Satarsanız onu ancak, derisi dolu altın karşılığında satın" dedi.

Bu söz üzerine onlar da ineklerini elde tuttular. Vaktâki İsrâîloğulları kendilerine kesilmesi emredilen inek husûsunda birçok soru sordular. Allah da takdîr ettiği üzere, tam bu ineğin vasıflarını saydı. Böylece Allah, rahmeti ve fazlıyla annesine olan

itâatinden dolayı bu genci mükâfâtlandırmış oldu.

Boğazlanacak hayvanın özellikle inek olmasının hikmetine gelince: ***"Küfürleri sebebiyle kalblerine buzağı sevgisi sindirilmişti."*** (el-Bakara, 2/93) âyetinden de anlaşıldığı üzere onlar daha önce inek ve buzağılara tapıyorlardı. Sonra bundan tevbe edip Allah'a yöneldiler. Hak Teâlâ, onların tevbelerinde sâdık olup olmadıklarını denemek ve kalblerinden bu inek sevgisini çıkarmak için onlara başka bir hayvan değil de sadece inek kesmelerini emretti.

Yine o gün en iyi kurbanın "inek" olduğu ve onların en iyi şekilde Allah'a yakınlaşmaları için inek kesmeleri emredildiği de söylenmiştir.

"İsrâîloğulları, Allah'ın emrine uydular mı? Bundan sonra ne yaptılar?" denirse âyet onların durumunu şöyle anlatmaktadır:

❀

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ ۚ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ
لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ ۖ عَوَانٌ بَيْنَ ذَٰلِكَ ۖ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾

68. "Bizim adımıza Rabbine duâ et, bize onun ne olduğunu açıklasın" dediler. Mûsâ: Allah diyor ki: "O, ne yaşlı ne de körpe; ikisi arasında bir inek." Size emredileni hemen yapın, dedi.

"Rabbin sorumuza cevap versin" dediler. Çünkü onlar ölü bir ineğin bir parçasıyla bir ölünün diriltilebileceğini daha önce bilmiyorlardı. Bunu işitince ineğin vasıflarını sormaya başladılar.

Birisi hakkında "O nedir?" diye sorulduğunda "nedir?" sorusundan maksad "onun sıfatları, hâli nasıldır?" demektir. Meselâ (مَازَيْدٌ) "Zeyd nedir?" demek, "İşi nedir, hangi vasıflara sâhibtir?" demektir. Cevap da: "O, doktordur, alîmdir" şeklinde olacaktır. İsrâîloğulları bu sorularıyla, "ineğin vasfını, yaşını; büyük mü, küçük mü?" olduğunu öğrenmek istemişlerdir.

Mûsâ (a.s.), Rabbine duâ edip kendisine vahiyle cevap verilince şöyle demiştir: "Rabbimiz, kesilmesini emrettiği ineğin, ne yaşlı, ne de çok küçük olmaması gerektiğini söylüyor. Size emredileni yapın, orta yaşlı böyle bir ineği kesin." Böylece Hz. Mûsâ, daha önce zikredilen ineği, ayrıntılarıyla bildirmiştir. Âyette geçen *"fârıd"* (yaşlı) kelimesi, kesmek mânâsına olan "farz" kökünden alınmıştır. Sanki hayvanın yaşı kesilmiş, ömrünün sonuna ulaşmış, demektir.

"Bu ikinci açıklamadan ve tekrârlanan emirden sonra, İsrâîloğulları ne yaptılar?" diye sorulursa, müteâkib âyet, şöyle cevap veriyor:

❀

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا ۚ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ

صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾

69. Bu defa: Bizim için Rabbine duâ et, bize onun rengini açıklasın, dediler. "O diyor ki: Sarı renkli, parlak tüylü, bakanların içini açan bir inektir" dedi.

İsrâîloğulları kesilecek ineğin renginin de belli olmasını istemekteydiler. Mûsâ (a.s.), rabbine yalvarıp da O'ndan açıklama gelmesi üzerine onun sarı olduğunu bildirmiştir.

Bu inek, güzelliği, renginin sarılığı; boynuzlarının, tırnaklarının güzelliği ve yaratılışının kusursuzluğu sebebiyle bakanlara kendini beğendirir, onları sevindirir. *"Sürûr"*; umulan bir faydanın gerçekleşmesiyle kalbde hâsıl olan lezzettir.

Hz. Ali (r.a.): "Kim sarı pabuç giyerse üzüntüsü azalır; çünkü Allah Teâlâ sarı renge bakanlara ferahlık verir." buyurmaktadır.

❀

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا
وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾

70. "*(Ey Mûsâ!)* bizim için, Rabbine duâ et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın, nasıl bir inek keseceğimizi anlayamadık. Biz, inşâallah emredileni yapma yolunu buluruz" dediler.

Rabbine, tarafımızdan onun mâhiyeti hakkında sor: Otlak ve çayırda serbest dolaşan bir hayvan mıdır, yoksa ahırda mı beslenir?"

Bu âyet hakkında *el-Keşşâf'ta* şu açıklama vardır: "Bu âyette, yahûdîlerin o ineğin keyfiyyeti hakkında tekrar tekrar soru sordukları, ve onun vasıflarıyla ilgili lüzûmsuz ayrıntılı bilgiler istedikleri anlatılmaktadır. Oysa bu tür konularda çok sual sorup inceden inceye tecessüs hoş bir şey değildir."

Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: Sana, birine koyun vermeni emretsem, "Sen bana koyun mu, yoksa keçi mi?" diye sorsan ben de ona cevap versem. Arkasından: "erkek mi, dişi mi?" desen, onu da açıklasam; tekrar: "Siyah mı, beyaz mı?" desen, sorular uzar gider. Öyleyse sana bir şeyi emrettiğim zaman, onun hakkında bana tekrar soru sorma!" Nitekim hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur: *"İnsanların en büyük günah işleyeni, sora sora, haram olmayan bir şeyin haram olmasına sebeb olanıdır."*[309]

İsrâîloğulları: "Orta yaşlı, sarı renkli inekler çoktur, biz hangisini keselim, şaşırdık." dediler. Burada kelimenin *"bakar"* (البقر) şeklinde müzekker olarak geçmesi "inek" cinsini ifâde etmek içindir.

Hadis-i şerifte buyurulmuştur ki: *"Benî İsrâîl, eğer inşâallah demeseydi bir daha asla açıklama gelmezdi."*[310]

❀

قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِى الْحَرْثَۚ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَاۜ قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّۜ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَۚ ﴿٧١﴾

71. *(Mûsâ)* dedi ki: Allah şöyle buyuruyor: O, henüz boyunduruk altına alınmayan, yer sürmeyen, ekin sulamayan, serbest dolaşan *(salma)*, renginde hiç alacası bulunmayan bir inektir. "İşte şimdi gerçeği anlattın" dediler ve bunun üzerine *(onu bulup)* kestiler, ama az kalsın kesmeyeceklerdi.

Âyetteki *"zelûl"* (ذَلُول) kelimesi emre mutî ve çok iş yapmaktan dolayı bitkin, demektir. Bunun için "uysal hayvan" tabiri kullanılır. *"Suûbe"*nin tersidir ve ineğin bir özelliğidir.

Âyetteki ilk *"Lâ"* (لا) olumsuzluk edâtıdır. İkinci *"Lâ"* (لا) ise zâid (fazla) olup birincisini te'kid için gelmiştir. "Ekin sürmeyen, su taşımayan salma bir inektir" mânâsına gelir. *el-Keşşâf*'ta böyle anlatılır.

İmâm Ebû Mansûr (r.a.) şöyle der: "Bu âyet o sığırın erkek olduğunu gösterir. Çünkü ekin sürmek ve su çekmek gibi işler dişi hayvanlardan çok erkek hayvanların işidir. Bu işleri öküzler yapar. "Sığır" anlamına gelen *"bakara"* kelimesine giden zamirlerin dişi için kullanılan zamirler oluşu, kelimenin lâfzına i'tibârladır. *"el-Bakara* (البقر)*"* kelimesinde sondaki *"tâ"* harfi, **Ebû Yûsuf**'un görüşünün aksine "dişilik" değil, "teklik" ifâde eder. Ama yine de, o günkü insanların bugünkünün tersine, bu gibi işlerde inekleri kullanması da mümkündür."

Allah onu ayıp ve hastalıklardan uzak kılmıştır. Veya sahibleri onu çalışmaktan alıkoymuştur, yahut rengi alacalıktan korunmuştur. Böylece onun sarılığına başka bir renk karışmamıştır. Bu görüşü "hiçbir alacası da yoktur" ibâresi teyid etmektedir. Yâni onun sarı rengini bozacak hiçbir aykırılık —boynuz ve tırnakları da dâhil— yoktur.

İşte o vakitte, -çünkü *"el-an"* (اَلْـٰٔنَ)'de işâret mânâsı da vardır- bu özellikleri de duyunca, tamam şimdi ineğin tüm hakîkatini bildirdi, artık onun hakkında hiçbir şüphe kalmadı, dediler. (فَذَبَحُوهَا) ve "onu kestiler." Yâni: "Bütün bu vasıfları hâiz ineği bir gencin yanında bulup derisince altın vererek satın aldılar ve onu kestiler. Az kalsın bunu yapmayacaklardı." Hülâsa o ineği, uzun bir süre bekledikten ve tembellik gösterdikten sonra kestiler, demektir.

Denilmiştir ki, İsrâîloğulları kendilerine gelen bu emri tam kırk sene sonra yerine getirdiler. Akıllı olan kimse kendisine emredileni hemen yapar, işin hikmetini, araştırmayı bırakır. Çünkü tevhîdin gereği budur.

Mesnevî'de şöyle denilir:

Dost'un cemâl hayâlî, bizim gönlümüze nakşolmuştur,
O'nun yolunda kulluk ve can vermek bizim işimizdir.

el-Hikemü'l-Atâiyye'de şöyle denir: Kulluğuna halel getirecek beşerî sıfatların

hepsinden arın ki, Allah'ın dâ'vetine icâbet etmiş ve onun azamet ve celâline teslim olmuş olarak huzûruna yakın olasın. Böylece kul, Allah'ın koruması altına girer ve ma'siyete düşmemiş olur. Kul ma'siyetten üzüntü duydukça kendisinden ma'siyet sadır olmamaya başlar. Kendisinden beşer olmanın gereği günah sâdır olsa bile, onda ısrar etmez. Çünkü *hıfz*, Allah'ın kulu günahtan korumasıdır, ama bu durumdaki insan, yine de günaha düşebilir. *İsmet* ise yine Allah'ın insanı günahlardan korumasıdır ancak böyle bir kulun günaha düşmesi düşünülemez. İsmet, peygamberler için; hıfz ise velîler içindir."

"Şimdi gerçeği söyledin" cümlesi günahtan rucû etmeye ve onda ısrar etmemeye işâret eder. İşte bu, tam îmândır.

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'de şöyle anlatılır: Bu âyette hayvânî nefs ineğinin kesilmesine işâret vardır. Çünkü ineğin kesilmesinde rûhânî kalbin varoluşu söz konusudur. Bu da Peygamber Efendimiz'in: *"Küçük cihâddan büyük cihâda döndük"*[311] ve *"mücâhid nefsiyle cihâd edendir."*[312] hadîsleriyle işâret buyurduğu büyük cihâddır. Peygamber Efendimiz'in *"ölmeden evvel ölünüz"*[313] hadis-i şerîfi de bu âyete işâret eder. Âyetin kalan kısmı şu mânâlara delâlet eder: "Nefs-i hayvânîyi kesme konusunda bizimle dalga mı geçiyorsunuz?" Bunu yapabilmek her yüksek himmet sâhibinin işi değildir. "Nefsi kurban etmeyi küçümseyen hevâsına uyup boş işlerle meşgul olan herkesin, hattâ dünyâ-perestlerin de aynı sevâba ulaşabileceğini söyleyen câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım. Rabbine bizim için duâ et de, bize hangi nefs ineğinin sıdk kılıcıyla kesilmesinin mümkün olacağını bildirsin."

Nefs ineğinin vasıflarına da şöyle işâret edildi: Ne yaşlılığın verdiği zayıflık ve nefsânî kuvvetlerin ifsâdıyla doğru yola sülûk edemeyecek derecede âciz ve yaşlı -ki bu konuda meşâyıhtan bazıları kırktan sonraki yaşın, "*fâridlik*, yâni âcizlik" yaşı olduğunu söylerler- ne de delikanlılık sarhoşluğunun kötü yola sürükleyebileceği kadar gençtir. Yâni tam aklı başında bir dönemdedir. Allah Teâlâ ***"Nihâyet insan güçlü çağına erip kırk yaşına varınca..."*** (el-Ahkâf, 46/15) buyurmuştur. *"Emrolunduğunuz şeyi yapın."* Çünkü siz emrolunduğunuz şeyleri yapmak sûretiyle Allah'a yaklaşırsanız, O da, va'd olunduğunuz şeyleri yapmakla size yaklaşır. Çünkü O, ***"sâlih amel işleyenlerin sevâbını zâyi etmez."*** (el-Kehf, 18/30) İster o sâlih ameli gençlikte, isterse yaşlılıkta yapmış olsun.

"Rabbine bizim tarafımızdan büyük cihâdda kesilmesi uygun olan nefs ineğinin rengini bildirmesi için duâ et, dediler." Mûsâ da: Allah, onun renginin sarı olduğunu bildiriyor, dedi. Burada keşf âlemine ermek için çalışan ehl-i mücâhede başta olmak üzere, riyâzat ve nefs terbiyesine çalışanların yüzlerinin sarılığına işâret vardır. Hem bu sarı, donuk mat sarı değil, parlak sarıdır. Sâlihlerin seçkinleri de, nûrânî sarı parlak yüzlüdür. "Bakanlara sevinç verir." Onların yüzüne kim baksa, çok ibâdet etmekten hâsıl olan güzelliklerini ve nefislerinin isteklerine karşı geldikleri için, gayb âlemi izlerinden yüzlerine vurmuş parıltılarını görür. Hatta *"rubûbiyet"* izlerinin bir kısmına vâkıf

olduklarından dolayı beşerî bir takım durumlardan da uzaktırlar: ***“Yüzlerinde secde izlerinden nişânları vardır.”*** (el-Feth, 48/20) âyeti de bunu gösterir. *“İneğin nasıl olduğunu karıştırmaları”* ise durumları ve kıyâfetleri ile sâliklere benzeyen kahramanların çokluğundan kaynaklanan karışıklıktır. Onlardan sâdık olanlara -inşâallah- ulaşmış oluruz. Bu gibi zevâta ulaşmak, onları bulmak, Mûsâ ve Hızır’ın başlarından geçtiği gibi, ancak Allah Teâlâ’nın dilemesi ve yol göstermesiyle olur. Eğer Allah yol göstermeseydi, Mûsâ da onu asla bulamayacaktı.

Âyetin: *“Yeri sürüp ezilmemiş”* kısmı doğruyu arayan nefse işâret eder. Çünkü nefs, zilleti kabûl etmez; emellerini, hevâ ve isteklerini araştırmak için hırs sabanı ile dünyâ toprağının üstünü sürer. Peygamber Efendimiz (s.a.) de bu meâlde: *“Kanaat eden azîz; tamah eden ise zelîl olur”* ve *“Mü’minin kendisini zelîl düşürmesi yakışmaz”* buyurmuştur. O inek, *“Ekin de sulamamıştır.”* Dünyâ ekinini halkın yanında yüz suyuyla; Hakk’ın katında hatırlılık suyuyla sulamamıştır. Dünyâ ekinini sulamaya gidenin suyu, hem halk nezdinden, hem de Hakk katından gitmiştir. ***“Kim dünyâ ekinini isterse, biz ona o kârı veririz. Âhırette de hiçbir nasîbi olmaz”*** (eş-Şûrâ, 42/20) âyeti bunu ifâde eder. O nefs, nefs sıfatlarının âfetlerinden arınmış Rabbının hükümlerine boyun eğmiş bir nefistir. Onun Allah’dan başka hiçbir isteği ve hedefi yoktur. Allah Teâlâ, böylelerini şöyle vasfetmiştir. **“**(*Yapacağınız hayırlar*), ***kendilerini Allah yoluna adamış, bu sebeble yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları sîmâlarından tanırsın. Çünkü onlar yüzsüzlük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir.”*** (el-Bakara, 2/273)

“Sığırı boğazladılar, neredeyse bunu yapmayacaklardı.” âyeti nefsi kurban etmenin insan tabîatında olmadığına, onu sâdıklardan sıdk kılıcıyla kesenler varsa da, bunun ancak Allah’ın fazl ve tevfîkıyla olduğuna işâret vardır. Eğer bu tabîattan (fıtrattan) gelmiş olsaydı, buna asla yaklaşmazlardı.

---

[308]. *Kasâme*: Fâili mechûl bir cinâyet işlendiği zaman, maktûlün bulunduğu mahaldeki elli kişiye, katili bilmediklerine ve onu kendilerinin öldürmediklerine dâir yemin ettirilmesidir. Konunun teferruâtı için fıkıh kitaplarının “Cinâyât” bölümlerine bakılmalıdır.

[309]. *Müslim*, Fazâil, 132, 133; *Müsned*, I, 179

[310]. Deylemî, hadis no: 5071; *İbn Hacer*, Kâfî I, 151 (Taberî’den)

[311]. *Aclûnî*, I, 511

[312]. *Tirmizî*, Fazâilü’l-cihâd, 2; *Müsned*, VI, 21, 22.

[313]. *Aclûnî*, II, 384

TAŞLARDAN ÖYLESİ VAR Kİ...

وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فِيهَا وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

72. Hani siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında birbirinizle atışmıştınız. Halbuki Allah gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktır.

73. "Haydi, şimdi *(öldürülen)* adama, *(kesilen ineğin)* bir parçasıyla vurun" dedik. Böylece Allah ölüleri diriltir ve düşünesiniz diye size âyetlerini *(Peygamberine verdiği mûcizelerini)* gösterir.

74. *(Ne var ki)* bunlardan sonra yine kalbleriniz katılaştı. Artık kalbleriniz taş gibi yahut daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki, çatlar da ondan su fışkırır. Taşlardan bir kısmı da Allah korkusuyla yukardan aşağı yuvarlanır. Allah yapmakta olduklarınızdan gâfil değildir.

Âyetin *"Hani siz birbirinizi öldürmüştünüz de"* bölümü her ne kadar anlatılan kıssanın sonunda gelmişse de, aslında mânâ itibarıyla kıssanın ön kısmını oluşturur. Mânâ şöyle olur: Hani siz birisini öldürmüş de, Mûsâ'ya gelmiş ve ondan sizin için Allah'a yalvarmasını istemiştiniz, Mûsâ da Allah'ın size şöyle şöyle emrettiğini söylemişti: "Bu âyetin, lâfızları itibarıyla öne geçmemesinin sebebi, buradaki maksadın sadece kâtili ortaya çıkarmak için, ineğin kesilmesidir. "Katl (öldürme) olayı âyette atalarının yaptığını tasvîb ettikleri için Peygamber (a.s.) dönemindeki Yahûdîlere nisbet edilmiştir. *"Katl"* olayı, onların içinde vuku bulduğu için fiil, (çoğul) olarak gelmiştir.

Âyetin mânâsı: Ey yahûdîler! Hani atalarınızın haksız yere, mâsûm şahsı öldürdüğü vakti hatırlayın. Katledilen Âmil b. Şerâhîl idi. Birbirinizle onun kâtili hakkında atışmıştınız. Buradaki (إدّا رَأتُم)"atışmak" fiilinin aslı (دَرْءٌ) masdarından ve (تَدَارَأ) fiilinden türemiştir. Bu da

(دَفْعٌ) "savunmak" mânâsına gelir. (تَدَافَعْتُمْ) "savunmak"; tartışmak ve münâkaşa etmek, demektir. Çünkü onlardan herbiri bunu kendisinin yapmadığını söylüyor ve suçu diğerinin üzerine atıyordu.

Şüphesiz ki Allah, sizin yapıp da gizlediğiniz katl meselesini ortaya çıkaracak, onun gizli kapaklı kalmasını önleyecektir.

❀

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَاۜ كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾

73. "Haydi, şimdi *(öldürülen)* adama, *(kesilen ineğin)* bir parçasıyla vurun" dedik. Böylece Allah ölüleri diriltir ve düşünesiniz diye size âyetlerini *(Peygamberine verdiği mûcizelerini)* gösterir.

"Vurun!" emri, "kişi veya insana vurun!" mânâsınadır. O ineğin herhangi bir bölümüyle ona vurun. Bu parça dili de olabilir. Çünkü dil, konuşma vâsıtasıdır. Veya kuyruk sokumu olabilir; çünkü o en evvel yaratıldığı gibi, en sona kalacak, yaratılış tekrar onun üzerine binâ edilecektir. Veya bu "parça"dan murâd vücûdun diğer âzâlarından biridir. Parça ve bölüm, yarımdan daha az kısım demektir. Mânâ şudur: "O parçayla ölüye vurdular. O anda o kimse canlanıverdi." Bu kısım her ne kadar burada yoksa da, ***"İşte Allah ölüleri böylece diriltir."*** ifâdesi bu bölümün hazfedildiğini; ama mânâ olarak varlığını gösterir.

Rivâyet edildiğine göre; yahûdîler ölüye o parçayla vurunca o cesed, Allah'ın izniyle yaralarından kan akar halde ayağa kalktı ve: "Beni amcamın oğulları falan ve falan öldürdü" dedi. Sonra tekrar düşüp öldü. O iki kişi yakalanarak öldürüldü. O günden sonra da kâtile mîrâstan pay bırakılmadı.

Mûsâ (a.s.) onlara, ineğin bir parçasıyla o ölüye vurmalarını emretti. "Sihir veya hile yaptı" demesinler, diye kendisi vurmaktan kaçındı.

"Allah işte böylece; yâni anılan şahsı dirilttiği gibi kıyâmet günü de ölüleri diriltir." Biraz önce de söylediğimiz gibi, "O cesede vurdular, o da hayat buldu." âyetindeki hitab, maktûlün hayatında iken bulunan yahûdîleredir. Yâni, bu garib yaşayanlar gibi, demektir.

Burada eğer: "Yahûdîler zâten öldükten sonra dirilmeyi kabûl ediyorlardı, tekrar bu âyetin getirilmesinin mânâsı nedir?" denirse, şu cevap verilir: "Onlar sözle ve taklîdî olarak bunu kabûl ediyorlardı. Allah onlara diriltmeyi bizzat göstererek bu inançlarını pekiştirmek için bu âyeti getirdi. Nitekim Hz. İbrâhîm de Allah'dan ölüyü diriltme konusunda delîl istemesinin sebebini: ***"Kalbim itminân bulsun diye"*** (el-Bakara, 2/260) ifâdesiyle belirtir.

Âyetteki hitâbın Peygamber (s.a.) zamanında ve âyetin inişinde hazır bulunan ve öldükten sonra dirilmeyi kabûl etmeyen yahûdîler hakkında olması da mümkündür. O zaman *"kavl"* (söz) takdîr etmemize hâcet kalmaz. Bilakis "İneğin bir kısmı ile vurunuz!" bölümünde hikâye sona erer.

"Allah, herşeye kâdir olduğunu gösteren delillerini size gösterir; umulur ki, siz de yola gelirsiniz." Âyetin mânâsı şudur: Akıllarınızı kemâle erdirmesi, bir kişiyi canlandırmaya kâdir olanın herkesi canlandırmaya kâdir olacağını bilmeniz, nefislerinize uymaktan uzak kalmanız ve emrettiği hususlarda kendisine itâat etmeniz için Allah Teâlâ âyetlerini gösterir.

Allah'ın doğrudan yoktan yaratmaya kâdir olmasına rağmen, ölüyü diriltmek için hayvanın kesilmesi ve bir uzvuyla cesedine vurulmasının emredilmesinin hikmeti, Allah Teâlâ'nın olayları sebeblere bağladığını göstermek içindir. Çünkü bu, Allah'a yaklaşmayı ve vazîfeyi yapmayı kapsamaktadır. Ayrıca bunda kazançlı bir ticâretle yetîmin de menfaatı vardır. Yine Allah'a tevekkülün bereketiyle çocuklara şefkatin, ana babaya iyilikle insanın Hakk yakınlığına ereceğine uyarı vardır.

Şüphesiz ki yakınlığı öne almak, tâlibin hakkıdır. Yakınlık arayanın hakkı ise en güzeli araştırmak dolayısıyla yakınlığın değerini artırmaktır. Buna benzer bir durum Hz. Ömer (r.a.)'den rivâyet edilen 300 dinara satın aldığı deveyi kurban etmesi olayıdır.

Her şeyin yaratıcısı Allah'dır. Sebebler ancak birtakım işâretlerdir, sonuca hiçbir tesirleri yoktur. Hakiki bir ölümle kendisini öldürmeye çalışan en gaddâr düşmanını öğrenmek isteyen kimsenin, çocukluk hâli geçip, ihtiyarlık gelmeden şehevî kuvveti sayılan nefs ineğini kesmesi gerekir. O nefsin hâli göz kamaştırıcı olup, dünyâlık isteğinde zillete düşmemiş ve onun pisliğine bulaşmamış ve kötülüklerinden etkilenmemiştir. İşte onun eseri nefse ulaşır ve onunla tertemiz bir hayat meydana gelir. Kişi o hayatla iç hâlinin açılacağı; akılla vehmin arasındaki cidâl ve kavgayı kaldıracak şeyi bilir.

Mârifet ehli kişilerden birisi bu âyet hakkında şöyle der: "Allah Teâlâ'nın maktûlün diriltilmesini, ineğin kurban edilmesine bağlamasında kulları için bir îkaz vardır. O da kalbini ihyâ etmek isteyenin, bunu ancak nefsini öldürmekle elde edebileceğidir. Her kim ki, çeşitli riyâzat şekilleriyle nefsini öldürürse, Allah da onun kalbini müşâhede nûrlarıyla ihyâ eder. Kim de zâhiren ölü olursa, gerçekte diri olur. İneğin dili ile cesede vurulup, onun da kalkıp kendisini öldüreni söylemesinde de bir îkaz vardır. O da şudur: Kim ki ölmüş, kurban edilmiş nefsin dili sayılan sıdk kılıcıyla zikre devam etmek sûretiyle mânen ölü olan kalbe vurursa, Allah da o nûrla onun kalbini diriltir ve o kimse, ***"nefsimi temize çıkaramam, şüphesiz nefis*** (nefs-i emmâre) ***kötülüğü emredicidir."*** (Yûsuf, 12/53) demiş olur.

Sa'dî der ki:

Bu serkeş nefs, öyle koşar ki,
Akıl onun dileğini tutmaya güç yetiremez.
Sen yüksek bir yerde bir tay üzerindesin
Dikkat et de tay senin emrinden çıkmasın,
Eğer dizgini senin elinden koparacak olursa
Tay kendini de öldürür, seni de.

Bize evvelemirde gerekli olan şey, nefislerimizi hayat-ı hakîkî ile diriltip bağlamak, kalblerimizi ıslâh-ı hakîkî ile ıslah etmek ve amellerimizi de hakîkî ihlâs ile süslemektir. Çünkü nazargâh-ı ilâhî olan yerler, mallar ve köşkler değil, kalbler ve amellerdir. Peygamber Efendimiz de: *"Allah sûretlerinize ve durumlarınıza değil, kalblerinize ve amellerinize bakar"*[314] buyurmuştur. Mu'teber olan şey, bâtın ve

sırlardır, zâhir ve dış şeyler değil.

Akıllı kimse, nefsini alçaltıp teslim alarak ölümden sonrasına uygun amel işleyendir. Câhil ise, nefsini unutup hevâsına uyandır. Bunu da ancak âlimler ve kâmil insanlar düşünür ve anlarlar.

Sa'dî de şöyle demiştir:

Başkaları, benim dış güzelliğimi teslîm ederler.
Halbuki içimin kötülüğü yüzünden başım öne eğilmiştir.
Tâvus kuşunun nakış ve süsünü, halk beğenir,
Halbuki o, ayağının çirkinliğinden mahcûbdur.

Kendisine İslâm hakkında soru sorulan biri şöyle demiştir: "İslâm, nefsin muhâlefet kılıcıyla kesilmesidir. Muhâlefet, nefsin arzularına uymamaktır."

Serî es-Sakatî şöyle der: "Nefsim benden tam otuz veya kırk sene hurma pekmezine ceviz koyup yemek istedi. Ben onu dinlemedim."

Havada oturan bir adam görüldü ve ona: "Bu mertebeye nasıl ulaştın?" denildi. O adam: "Hevâyı (nefsî işleri) bıraktım. Hevâ bana hizmetçi oldu."

Yine ehl-i tarîkattan birisine denildi ki: Kendimi inzivâya çekmek istiyorum, ne dersiniz?" Şu cevâbı verdi: "Önce kalbini gafletten, nefsini boş işlerden ve dilini mâlâyânîden uzak tut, sonra nereye istersen oraya sülûk et!"

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً
وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ
فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

74. ***(Ne var ki)*** **bunlardan sonra yine kalbleriniz katılaştı. Artık kalbleriniz taş gibi yahut daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki, çatlar da ondan su fışkırır. Taşlardan bir kısmı da Allah korkusuyla yukardan aşağı yuvarlanır. Allah yapmakta olduklarınızdan gâfil değildir.**

"Sonra kalbleriniz katılaştı" hitâbı Peygamber Efendimiz zamânındaki bilginler içindir. (البقر) *"sonra"* edâtı, kalblerin incelik ve yumuşaklığını gerektirecek şeylerin zikrinden sonra onların katılığının uzun bir süreyi müteâkib meydana geldiğini gösterir. Meselâ ***"Siz hâlâ şüphe mi ediyorsunuz?"*** (el-En'âm, 5/2) âyetinde de, bu durum söz konusudur.

"Katılık ve katılaşma" diye terceme edilen *"kasvet"* ve *"kasâvet"* taşda olduğu gibi şiddet ve sertlik mânâlarına gelir. Kalblerin sertlik ve şiddetle vasıflandırılması, hak yoldan ve öğüt dinlemekten uzak olmaları hasebiyledir.

Maktûlün diriltilmesi, halkın maymun ve hınzıra dönüşmeleri, dağın üzerlerine kaldırılması ve buna benzer; okunduğu zaman dağlar ve taşların bile dümdüz olup yumuşayacağını belirten âyetleri ve diğer dehşetli şeyleri dinledikten sonra bile, kalbleri bu hale geldi. İşte o kalbler, sertlik ve şiddet bakımından sanki taş gibi veya ondan daha da serttirler.

Âyetin *"Bilakis taştan daha da katıdır"* bölümü temyîzdir. Buradaki *"veya"* anlamındaki (أَوْ), ya *"bilâkis"* mânâsında (بل) demektir; ya da muhayyerlik bildirir. Yâni mânâ şöyle olur: "Siz bilirsiniz, isterseniz kalbleri, demir gibi sert kılın, her hâlükârda belâya uğratılacak sizlersiniz." Burada asıl mânâsı olan, şek bildiren "veya" anlamına almadık, bu mânâyı aldık. Çünkü asıl mânâ alınsaydı, -hâşâ- Cenâb-ı Hakk'ın ilmine halel gelmiş olurdu.

Eğer "Niçin âyette *"kasvet"* (قسوة) kelimesinin ism-i tafdîli olan *"aksa"* (أَقْسَى) kelimesi alınmadı da onun fiil-i taaccübü olan *"eşeddü kasve"* (أَشَدُّ قَسْوَةً) "kasâvet bakımından pek şiddetli" şekli alındı?" diyecek olursan, derim ki: Bu sîga ism-i tafdîlden daha açık ve şiddete delâlet açısından daha kuvvetlidir. Çünkü fiil-i taaccüb kullanılınca zâten mâhiyeti îtibârıyla şiddeti içeren "kasvet" kelimesine bir de "şiddet" eklenmiş oluyor ki bu daha vurguludur. Oysa *"kasvet"*; tek zikredilip *"aksâ"* (أقْسى) denseydi, sadece o kelimenin mâhiyetiyle bir şiddet ifâde edilmiş olacaktı.

Kalblerin sert maddelerden sadece taşa benzetilip diğer demir tunç gibi maddelere benzetilmemesinde de bir hikmet vardır: Çünkü demir yumuşamaya elverişlidir; ateş karşısında yumuşar, nitekim Hz. Dâvud'a da yumuşatılmıştır. Kezâ tunç da böyledir ve bu yüzden bunlardan kap-kacak yapılır. Oysa taşı ne ateş; ne de başka bir şey yumuşatamaz. Bu yüzden kâfirin kalbi taşa benzetilmiştir. Allah bilir ama bu durum, Allah'ın, kendilerinden îmânın sâdır olmayacağını bildiği topluluklar hakkında zikredilmiştir.

Âyetin *"Çünkü taşlardan öylesi var ki içinden ırmaklar fışkırır."* kısmı onların kalblerinin taştan daha katı olduğunu beyân etmekte, *"taştan daha katıdır"* bölümünü tasdîk etmektedir. "Taşlardan, içerisinde büyük miktarda suların gittiği ve aktığı geniş tüneller bulunanlar vardır".

"Yine onların arasında, yarılıp da içinden su kaynayanlar vardır." kısmında *"Yarılma"* kelimesinin aslı (يَتَشَقَّقُ) 'dur. Bir şeyde yarıklar açmak mânâsına gelir. "Suyun çıkması" ise onun genişliğine veya derinliğine yarılması ve onlardan su çıkması demektir.

"Yine o taşlar içerisinde Allah korkusundan yuvarlananlar vardır." Yâni dağların tâ tepesinden dibine kadar yuvarlanarak inerler. *"Haşyet"*: "Allah'dan bilerek korkmak" demektir. Taşların bu hareketleri haşyetten değildir. Bu kelime burda, taşların Allah'a boyun eğip emrinin hâricine çıkmadıklarını mecâzen anlatmıştır. Oysa yahûdîlerin kalbleri -bildikleri halde- ne boyun eğerek yumuşar, ne korkar, ne de emrolunduğu şeyi yapar.

“Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir.” ifâdesinde kalblerinin katılığı ve buna uygun yaptıkları kötü işlere karşı şiddetli bir cezâ tehdidi vardır. Kâfirin kalbi taşdan daha katıdır. Çünkü taş, işitme ve anlama kabiliyeti olmadığı ve teklîfe muhâtab bulunmadığı halde Allah’a boyun eğip yarılır. Kur’ân’da buna uygun olarak: ***“Eğer biz o Kur’ân’ı bir dağa indirseydik ey Muhammed! Sen o dağın Allah korkusuyla baş eğerek parça parça olduğunu görürdün.”*** (el-Haşr, 59/21) buyurulmaktadır. Oysa kâfirin kalbi işitme, anlama ve kabûl etme özelliklerine fazlasıyla sâhibken inkâr eder ve boyun eğmez.

Mu’tezile’ye göre “taşın korkusu” sadece bir misâldir; yâni *“eğer onun aklı olsaydı muhakkak Allah’dan korkardı”* demektir. Ehl-i sünnete göreyse taş, her ne kadar câmid ve cansızsa da, Allah ona bir ilham vermiştir ve taş bu ilhâmla ondan korkmaktadır. Çünkü akıllılar dışındaki hayvanlar ve cansızlar da Allah’ı bilirler. Nitekim: ***“O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur.”*** (el-İsrâ, 17/44) ve ***“Sıra sıra uçan kuşların Allah’ı tesbih ettiğini görmez misin? Herbiri kendi niyâz ve tesbîhini bilir.”*** (en-Nûr, 24/41) âyetlerinde de belirtildiği gibi, akıllılar hâricindeki tüm cansızların ve hayvanların, Allah’dan başka kimsenin bilemeyeceği kendilerine has bir tesbîh ve niyâzları vardır. Kişiye gereken sâdece buna îmân etmesi ve keyfiyetini de Allah’a havâle etmesidir.

Rivâyet olunduğuna göre Peygamber Efendimiz, kâfirler tarafından arandığı sırada Mekke’de **Sevr** denilen dağda bulunuyordu. Üzerinde bulunduğu dağ: “Ya Rasûlallah! Benim üzerimden in, çünkü ben, senin üstümde yakalanmandan ve böylece de Allah’ın beni cezâlandırmasından korkarım” deyince, **Hirâ dağı** “Bana gel yâ Rasûlallah, bana gel!” dedi.

Yine rivâyet edilmiştir ki: Peygamber Efendimiz önceleri mescid direklerinden bir hurma kütüğüne dayanarak hutbe okurdu. Minber yapılınca bu sefer hutbeyi onun üzerinde okumaya başladı. O zaman bu kütük ayrılık acısından dolayı ıztırab duyup deve iniltisini andırır bir şekilde inlemeye başladı. Öyle ki, bu sesi bütün mescidde bulunanlar duydu. O zaman Peygamberimiz, minberden inip onu kucakladı ve kütük sâkinleşti.[315] *Mesnevî’de* şöyle gelmiştir:

Esrâr-ı İlâhiyye’den nasîbi olmayan kimse bile
Cansız varlıkların feryâd ve figânını tasdîk eder.

Anlatıldığına göre bir çoban, koyunlarının içinde iken sürüye kurt saldırarak koyunlardan birisini almış. Çoban onu takip edip en sonunda koyunu kurttan kurtarmış. Bu sefer kurt çobana bakarak: “Bu koyunlara, benden başka çoban olmadığı parçalama gününde kim bakacak?” demiş. Halk: “Subhânallah, kurt konuştu” demişler. Peygamberimiz de: *“Ben buna inanıyorum, benimle birlikte Ebû Bekir ve Ömer de inanırlar”* buyurmuş. Buna kıyasla Allah’ın kâfirlerin derilerini kıyâmet gününde konuşturacağını anlayabiliriz. Çakıl taşlarının Peygamber Efendimiz’in avucunda konuşması, işâretli koçun dile gelmesi ve kazâ-i hâceti esnasında Efendimiz’i gizlemek

için iki ağacın biraraya gelip daha sonra yerlerine dönmesi gibi, pek çok hâdise vardır önümüzde.

Zamânının kutbu Üsküdarlı Şeyh **Azîz Mahmûd Hüdâyî**, *Vâkıât* adlı eserinde sülûkü esnasında akan sudan: *"Ya Dâim, yâ Dâim"* nidâsını işittiğini söyler. *Mesnevî*'de şöyle denilir:

Suyun da toprağın da, çamurun da konuşması
Vardır, ancak onların konuşmasını ehl-i dil anlar.
Filozof ki, mesciddeki hurma kütüğünün ağlamasını inkâr eder.
Öyleleri evliyânın bâtınî duygularından habersizdir.
Gönlünde şüphe ve eğrilik bulunanan kimseler,
Bu âlemde gizli filozof tâifesindendir.

"Sonra kalbleri katılaştı" âyetini bâzı âlimler *"kalbleri kurudu"* şeklinde tevil etmişlerdir. Kalblerin kuruması, iki suyun kurumasıyla olur. Bunlardan biri, haşyetullah suyu; diğeri de yaratılmışlara karşı merhamet suyu, içerisinde Allah korkusu ve mahlûkata şefkat olmayan her kalb, taş gibi veya daha katı haldedir. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: *"İçerisinde Allah'ın zikri bulunmayan sözleri çok söylemeyin! Çünkü Allah'ın zikrinin geçmediği çok söz kalbi katılaştırır. Şüphesiz ki, insanlardan Allah'a en uzak olanlar, kalbleri en katı olanlardır"*[316] Başka bir hadis de şöyledir: *"Dört şey bedbahtlıktandır: Ağlamayan göz, katılaşmış kalb, tûl-i emel ve dünyâ hırsı."*[317]

Âyet incelendiği zaman şunlar görülecektir: Yahûdîler her ne kadar büyük mûcizelere şâhid oldularsa da, ilâhî yardım onlardan uzak olunca mûcizelerin çokluğu, onların kalblerine katılık üstüne katılık vermekten başka bir şeye yaramadı. Çünkü Allah, onlara pek açık deliller göstermiş, onlar da bu delillere hüsn-i nazarla bakmalarına rağmen o delillerde kalblerini yumuşatacak; kendilerini de inkâr ve yalanlama günahından kurtaracak incelik görememişlerdir. Bu durum, ***"Eğer Rabbinin bürhânını görmeseydi, Yûsuf da ona karşı istekli olacaktı."*** (Yûsuf, 12/24) âyeti de buna delâlet eder. Bâzı câhillerin durumu da böyledir: Bu kişiler, riyâzata başladıklarında bâzı rûhânî inceliklere mülâkî olup birtakım olağanüstü işler müşâhede edince eğer bu müşâhede delîlini göremezlerse ucüb ve kibirleri artar. Bu hâle düşenlerin çoğu da bilmedikleri bu sahada yardımsız kalarak hakkı şaşıran ruhbanlar ve filozoflardır. Bunların kalblerinin taşa benzetilmesi, onların zikr-i hakiki olan zikrullah ile kalblerini yumuşatmamalarındandır. Aslında zikr-i hakîkî ile Hakk, yardıma gelir: ***"Beni zikredin ki, ben de sizi zikredeyim"*** (el-Bakara, 2/152) âyetinde buna işâret vardır.

Katılık derecesi bakımından kalbler, sınıf sınıftır. Kimi kalbler, içinden ırmakların aktığı taşlar gibidir. Bu tür kalblerde rûh nûrlarının galebesi ile hârikulâde bâzı şeyler ortaya çıkar. Nitekim bir kısım ruhbân ve kâhinlerde bu durum görülür. Kimi kalbler; çatlayıp da içinden su fışkıran taşlara benzer. Bu kalbler, bâzı zamanlarda beşeriyet perdelerinin yırtılması sonucu rûhun nûrlarının göründüğü bâzı mânevî ve mâkûl

alâmetleri gören kalblerdir. Bir kısım filozof ve şâirlerde de bu durum görülür. Kimi kalbler de Allah korkusundan yuvarlanıp düşen taşlara benzer. Bunlarda öyle bir rûh inceliği olur ki o incelik ölçüsünde rûhun derinliklerinden gelen nûrların akislerini görmek, bâzı kapalı durumlara muttali' olmak mümkün olur. Bu kısımdakilerde bir "havf ve haşyet" hâli vâkî olur ki, bu tür kimselere çeşitli din ve mezhep mensûblarında da rastlanır. Saydığımız mertebelerin hepsi müslim ve gayr-i müslimler arasında ortak mertebelerdir. Aradaki fark, müslümanların diğerlerinin aksine, îmân nûruyla desteklenmeleri ve Cenâb-ı Hakk'ın nûrlarından tecellî eden kerâmet ve firâsetle Allah'a yakınlıklarının artmasıdır. ***"Allah kimin kalbini İslâm'a açmışsa, o Rabbi katından bir nûr üzere olmaz mı?"*** (Zümer, 39/22) âyetinde bu durumda olanlara işâret edilmiştir. Bâzı kalbler de Kur'ân'ın, sünnetin, hikmet ve nasîhatın tesir etmediği, sert taşlar gibidir ki, bu tür kalbler kâfir ve münâfıklara mahsûstur. Çünkü onların kalbleri mühürlenmiştir.

"Allah sizin yaptıklarınızdan gâfil değildir." Dünyâda ve âhırette onların cezâsını verir. Dünyâdaki cezânız, inkârınızı, kalblerinizin katılığını arttırmaya sebeb kılarak fâsid amellerinizle kalblerinizi iyice taşlaştırır ve inkâr mühürleriyle onları mühürler. Hadis-i şerifte: "*Hiçbir kalb yoktur ki, Cenâb-ı Hakk'ın parmakları arasında bulunmuş olmasın. Allah dilerse o kalbi doğrultur; dilerse bâtıla kaydırır"*[318] buyurulur. Âhırette ise günahlarınızın miktarına göre sizleri ateşle cezâlandırır. *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye*'de bu açıklama vardır.

---

[314]. *Müslim*, Birr, 33; *İbn Mâce*, Zühd, 9; *Müsned*, II, 285, 539

[315]. *Buhârî*, Cumua, 26; Büyû, 32; *Tirmizî*, Cumua, 10; *Nesâî*, Cuma, 17; *İbn Mâce*, İkame, 199; *Dârimî*, Mukaddime, 6; *Müsned*, I, 249, 267, III, 295, 300

[316]. *Müslim*, Birr, 70; *Muvatta*, Kelâm, 8.

[317]. *Münâvî*, I, 466

[318]. *Müslim*, Kader, 17; *İbn Mâce*, Mukaddime, 13; *Müsned*, VI, 91

İNANACAKLARINI MI UMUYORSUNUZ?

اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللّٰهِ
ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَاِذَا لَقُوا الَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا قَالُوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ قَالُوا اَتُحَدِّثُونَهُمْ
بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِه۪ عِنْدَ رَبِّكُمْۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾
اَوَلَا يَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾ وَمِنْهُمْ
اُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّٓا اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾
فَوَيْلٌ لِلَّذ۪ينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِاَيْد۪يهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ
لِيَشْتَرُوا بِه۪ ثَمَنًا قَل۪يلًاۜ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ اَيْد۪يهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ
مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾ وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَةًۜ قُلْ
اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهُٓ اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا
لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾ بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِه۪ خَط۪يٓـَٔتُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ
اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

75. Şimdi *(ey mü'minler!)* onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz. Oysa ki, onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler de iyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ederlerdi.

76. *(Münâfıklar)* inananlarla karşılaştıklarında "İman ettik" derler. Birbirleriyle başbaşa kaldıkları vakit ise: Allah'ın size açtıklarını *(Tevrât'taki bilgileri),* Rabbiniz katında sizin aleyhinize hüccet getirmeleri için mi onlara anlatıyorsunuz; bunları düşünemiyor musunuz? derler.

77. Onlar bilmezler mi ki, gizlediklerini de açıkça yaptıklarını da Allah bilmektedir.

78. İçlerinde birtakım ümmîler vardır ki, Kitab'ı *(Tevrât'ı)* bilmezler. Bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar.

79. Elleriyle *(bir)* Kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için "Bu Allah katındandır" diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıklarından ötürü vay hâline onların! Ve kazandıklarından ötürü vay hâline onların!

80. İsrâîloğulları: Sayılı birkaç gün müstesnâ, bize ateş dokunmayacaktır, dediler.

De ki *(onlara):* Siz Allah katından bir söz mü aldınız -ki Allah sözünden caymaz-, yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?

81. Hayır! Kim bir kötülük eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar.

82. İman edip yararlı iş yapanlara gelince onlar da cennetliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar.

❀

Rasûlullah (s.a.) yahûdîlerin Hakk'ı kabûl edip îmâna gelmelerini çok istiyor, inkâr ve inâdları karşısında göğsü daralıyor; rahatsız oluyordu. Bunun için de Cenâb-ı Hak Peygamberimiz'i, devrindeki yahûdîlerin dâ'vete icâbet ve İslâm'ı kabûl konusundaki inâdlarına karşı tesellî etmek gâyesiyle Benî İsrâîl'in apaçık mûcizeler karşısında bile ortaya koydukları büyük inâdcılığı anlattı.

Bu âyette hitab, Peygamber Efendimiz ve ashâbınadır (أفتطمعون)' deki (أ) hemze, "sen babanı döver misin?" cümlesinde olduğu gibi, böyle bir şeyin imkânsızlığını gösterir. *"Fa"* harfi, kelâmın gerektirdiği bir takdîr olan "onların hallerini işitip, durumlarını öğrendikten sonra böyle bir şey umuyor musunuz?" cümlesine atıftır. Yâni mânâ: "Onların atalarının yapmış oldukları kötü amelleri bütün ayrıntılarıyla öğrendikten sonra da hâlâ onların hepsinin veya âlimlerinin inanacağını mı umuyorsunuz?" şeklinde olur. Çünkü devr-i saâdette olan yahûdîler de, katı kalblilik ve kötü ahlâk bakımından ataları gibiydiler. Onlardan da ancak atalarından sâdır olan şeyler ortaya çıkardı. İşte bu yüzden, *"Ey Muhammed, onların hakkı inkâr etmelerinden dolayı üzüntüye kapılma!"* (لكم) kelimesindeki *"lâm"* harfi ya isticâbe (kabûl) için veya ta'lîl için olur. İsticâbe için olursa "sizin dâ'vetinize icâbet edip îmâna gelmeleri" anlamına gelir. Ta'lîl için olursa "Onlar da sizin dâ'vetiniz sebebiyle îmân etmeleri" şeklindedir.

"Oysa hâl budur ki, atalarından bir fırka Allah'ın kelâmını dinliyor ona akılları yattıktan sonra onu bile bile tahrif ediyorlardı" Onların Allah'ın kitabını dinlemelerinden maksad, Tevrât'ı okumalarıdır. Tahrîf etmeleri de ondaki recm âyeti ve Peygamberimiz'in sıfatları gibi, birtakım bölümleri değiştirmeleridir.

Bir rivâyete göre sözü edilen bu kavim, seçilmiş yetmiş kişiden oluşuyordu. Mûsâ (a.s.), Tûr dağında Cenâb-ı Hak ile konuştuğunda bunlar emir ve nehiy nâmına ne varsa, hepsini işitmiş, daha sonra da: "Biz Allah'ın en son olarak: Eğer emredilen bu şeyleri yapmaya gücünüz yeterse yapın, yapmak istemezseniz yapmayın bunda mahzûr yok." dediğini duyduk" demişlerdir.

et-Teysîr'de anlatıldığına göre sahîh olan şudur: "Onlar, Allah'ın kelâmını vasıtasız olarak duymamışlardır. Çünkü böyle bir şey dünyâda sadece Mûsâ (a.s.)'a verilmişti. Onların Allah'ın kelâmını dinlemeleri, Hz. Mûsâ'nın onlara Tevrât'ı okuması şeklinde yorumlanmalıdır."

"Akıllarının yatmasından sonra" sözünden maksad, onu anladıktan ve akılları ile zabtettikten sonra sıhhatine dâir hiçbir şüphe kalmamasıdır. Yâni yahûdîler, inâd ve

inkâr içinde hayatlarını geçiren atalarını taklîd edip dururken onların nasıl yola gelmesi beklenebilir? Onlardan böyle bir şeyi beklemeyin; çünkü ataları Tevrât'ı tahrîf etmişlerdi. Şimdikiler de onların bu durumunu biliyorlar.

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ
بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾

76. ***(Münâfıklar)*** **inananlarla karşılaştıklarında "İman ettik" derler. Birbirleriyle başbaşa kaldıkları vakit ise: Allah'ın size açtıklarını** ***(Tevrât'taki bilgileri),*** **Rabbiniz katında sizin aleyhinize hüccet getirmeleri için mi onlara anlatıyorsunuz; bunları düşünemiyor musunuz? derler.**

Âyetteki *"diye mi"* anlamındaki *"hemze"* nehy içindir. Yâni müslümanlara böyle bir şey haber vermeyin, demektir. Allah'ın onlara açtığı şey Peygamber Efendimiz'in vasıflarıdır. Onlara böyle bir şeyin kimse tarafından bilinmeyen saklı bir hazîne, bir sır olduğunu bildirmek için açıklama anlamı, açmak fiili ile anlatılmıştır.

"Sizlere karşı hüccet olarak kullansınlar, diye" bölümü, *"onlara anlatıyorsunuz"* bölümüne bağlıdır. Yâni "o amelinizi delîl göstererek yarın huzûr-ı ilâhîde sizi sustursunlar diye mi, böyle yapıyorsunuz?" demektir. *"Rabbinizin katında"* demek, hükmü ve kitabında demektir. *"Allah katında"* derken de kezâ onun kitabı ve şerîatı kasdedilir.

Müslümanlara münâfıklık yapanlar, her ne kadar bu delîl getirme olayını düşünüp kasdetmemişlerse de, akıllarının kıtlığı ve görüşlerinin zayıflığı sebebiyle yapmış oldukları bu iş, bu sonucu doğuruyordu.

Yahûdîlerin bir bölümü, arkadaşlarını kınamış ve hemen ardından da *"düşünmüyor musunuz?"* demişlerdir. Yâni siz hiç yapmış olduğunuz bu ahmaklığın aleyhinize delîl olarak kullanılacağını düşünmüyor musunuz?" demektir. Böyle olunca, inkâr edilenin ilk başta akılsızlık olduğu kabûl edilmiş olur. İkinci bir mânâ: "Siz bunun, tüm açıklığına rağmen, aptalca bir şey olduğunu bilmiyor musunuz da, îkâza ihtiyaç duyuyorsunuz" şeklinde olur. O zaman inkâr edilen şeyin iş yapıldıktan sonraki akılsızlık olduğu görülür.

أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾

77. Onlar bilmezler mi ki, gizlediklerini de açıkça yaptıklarını da Allah bilmektedir.

"Bilmiyorlar mı?" derken aslında onların bu işi bildiklerine ve bu yüzden de

kınamayı hakettiklerine bir işâret vardır. “Bilmiyorlar mı?” cümlesinin öznesi arkadaşlarını kınayan yahûdîlerdir. Bu sözden maksad, bir tür kınamadır.

Allah, onların gizledikleri herşeyi, yâni küfürlerini ve açıkladıkları her şeyi, münâfıklık için söylediklerini; îmânlarını açığa vurmalarını hakkıyla bilmektedir. Öyleyse Allah, recm âyetinde olduğu gibi, onların gizli kalmasını istedikleri şeyleri vahiy vasıtasıyla peygamberine bildirecek ve böylece “delîl gösterme” ve bu sâyede susturulmaları gerçekleşecek ve haram kılınan birtakım şeyleri onlara haram kılacaktır. Öyleyse onların birbirlerini ayıplayıp kınamalarına hiç gerek yoktur.

❀

وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّٓا اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾

78. İçlerinde bir takım ümmîler vardır ki, Kitab’ı *(Tevrât’ı)* bilmezler. Bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar.

“Ümmî” kelimesi Arap ümmetine nisbet edilen bir kelimedir. Araplar okuma ve yazmadan uzak bir toplum olduğu için onlara böyle denmiş, fakat daha sonra okuma yazma bilmeyen tüm insanlar için kullanılır olmuştur.

Vehim ve kuruntu denilen bu *“Emânî”* (اَمَانِى) kelimesi dilek anlamına temennî (الأُمْنِيَّةُ); kökünden gelir. *“Ümniyye”* (اَتَّمَنِّى); yâni arzu kelimesinin çoğuludur. Bu bölümün öncekinden istisnâsı, munkatı istisnâdır. Çünkü bu vehim ve kuruntular, kitapla aynı cinsten değildirler. Onların bâzı bâtıl arzularıdır. Mânâ: “(Onlar kitabı bilmezler) fakat bâtıl arzu ve isteklere de sâhibtirler” şeklindedir.

Sâhib oldukları bu bâtıl arzu ve istekler de: Peygamber Efendimiz (s.a.)’ın Tevrât’taki sıfatlarını değiştirmekle yapmış oldukları iftirâlar; ateşte ancak belli bir müddet kalacakları yalanı; atalarından nebî olanların onlara şefâat edecekleri hülyâsı ve Cenâb-ı Hakk’ın onların hatâlarını görmezlikten gelip merhametle muâmele edeceği zannıdır ki, bunların hiçbirinin sıhhatli bir dayanağı yoktur.

Yahûdîler akîdelerini, kişiyi hiçbir zaman hakîkî ilme götürmeyecek zan ve taklîd üzerine binâ etmişken, hiç böyle bir topluluktan, temelleri kesin bilgi üzerine oturmuş bir inanç sistemi olan İslâm’a girmeleri beklenebilir mi?

❀

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِاَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا
بِهٖ ثَمَنًا قَلِيلًاۜ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ اَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾

79. Elleriyle *(bir)* Kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için “Bu Allah katındandır” diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıklarından ötürü vay

hâline onların! Ve kazandıklarından ötürü vay hâline onların!

(البقر) *"Veyl"* kelimesi, felâkete uğrayan her kimsenin kendine azâbın değmesi üzerine yaptığı bedduâdır. Yâni; "büyük azâbı hakettin" demektir. Peygamber Efendimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Veyl, cehennemde öyle bir vâdîdir ki kâfirler onun dibine ancak kırk senede varır."*[319]

Yine **Saîd b. Müseyyeb** (r.a.) buyurmuştur ki: "Veyl, cehennemde öyle bir vâdîdir ki, eğer dünyâdan bir dağ oraya konacak olsaydı, sıcağın şiddetinden ânında erirdi."

"(Muharref) *kitâb* (Tevrât)*'ı elleriyle yazanlara..."* Burada mecâzî ifâdeden kaynaklanacak bir tevehhümü bertaraf etmek için *"eller"* kelimesi, te'kîd olarak zikredilmiştir. Çünkü insan birisinin eliyle başka birine mektûb yazdığında "falana mektûb yazdım" diyebilir. Burada Tevrât'ı bizâtihî onların tahrîf ettiği vurgulanıyor.

Hem daha sonra yahûdîler, halkın câhil olanlarına tahrîf ettikleri şeyin Tevrât'ta bulunduğunu yâni Tevrât'ın Allah'dan olduğunu söylüyorlardı. Rivâyet olunmuştur ki: Peygamber Efendimiz (s.a.), Medîne'yi teşrîf buyurduklarında Yahûdî bilginleri, gelir kaynaklarının ve reisliklerinin elden gideceğinden korktular. Bu yüzden de diğer yahûdîlerin îmâna gelmelerinden endişe ile Peygamber Efendimiz (s.a.)'in Tevrât'ta bulunan; "güzel yüzlü, kıvırcık saçlı, elâ gözlü ve orta boylu" şeklindeki sıfatlarını değiştirerek onun yerine, "düz saçlı, uzun boylu ve mavi gözlü" yazdılar. Oysa bu, esas metnin tam tersiydi. Halk onlardan peygamberin sıfatları hakkında soru sorduklarında bunları okudular. Halk da Peygamberimiz'in bu vasıflarda olmadığını görerek onu yalanlamaya kalkıştı. Yahûdî ruhbanları, ortaya koydukları bu tahrîfi, sadece karşılığında biraz para alabilmek için yapmışlardı. O rüşvet, geçimleri için gereken miktardı. Burada Tevrât, satılan mal şeklinde ifâde edildi. Oysa mal, anlaşma ile, para karşılığında alınan şeydir. Yâni bizâtihî satılan odur. Fakat burada Tevrât bizâtihî satılmayıp sadece para kazanmaya vesîle olmaktaydı. Tabîî, vesîle aynen bir şeyin "kendisi" gibidir. Böylece burada Yahûdî bilginlerinin Tevrât'ı vesîle kılarak para kazanmaları ayıplanmaktadır.

Paranın *"az"* olarak vasıflandırılması *Kurtubî*'de de belirtildiği gibi geçici olması veya sevâbının olmaması sebebiyledir. Veya haram olduğu içindir. Çünkü haram olan bir şeyin, ne bereketi vardır, ne de Allah katında kârı!

Âyette onların Tevrât âyetlerini değiştirmelerinden dolayı azâba müstehak oldukları gibi, buna karşılık olarak aldıkları rüşvet ve kazançtan dolayı da azâba dûçâr olacaklarına işâret edilmiştir. Âyetteki kesb; yâni kazanmak, bir yarar sağlamak veya bir zarardan kurtulmak için kullanıldığından Cenâb-ı Hak kesble nitelendirilmez.

Bu âyetin işârî anlamları şöyledir:

1. Kişinin ilim, yakîn ve ma'rifet sâhibi olup Allah ile mükâlemede bulunması, Allah'ın lütuf ve rahmetiyle yardımı olmadığı sürece onun hakîkî îmâna sâhib olduğu anlamına gelmez. ***"Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, hiçbiriniz asla temize çıkamazdı."*** (en-Nûr, 24/21) Cenâb-ı Hak İblîs'e de hitâb etmiş ve: ***"Ey İblîs kudretimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?"*** (Sâd, 38/75)

buyurmuştur. Allah'ın fazl ve ihsânıyla desteklenmediği için gözle görülür derecede sağlamlığa erdikten sonra işe yaramayan îmân neyi ifâde eder. Şeytan gibi gördükten sonra bile bir îmân, te'yîd-i ilâhî olmadıkça fayda vermiyorsa burhân ve delîlle olan îmân ne anlam taşır?

Mesnevî'de şöyle geçer:

Gözü, inâyet ve ihsândan başka ne açabilir?
Öfkeyi, muhabbet ve sevgiden başka ne söndürebilir?
Tevfîk-ı ilâhî olmadan kişinin gayreti neyi halleder?
Çünkü doğruyu en iyi bilen âlemde yalnız Allah'tır.
Fir'avn'ın gayreti, tevfîk-ı ilâhîsiz idi.
Bu yüzden, her ne yaptıysa dağıldı ve perişan oldu.

2. İnatçı âlim de, taklîdçi câhil de sapıklıkta eşittir. Çünkü âlime gereken bildiğiyle amel etmek, câhile gereken de taklîdî ve zannî bilgilere aldanmayıp işin hakîkatını araştırmaktır. Çünkü zan ve vehim dinden değildir. Din, arzuyla vehimle olan bir şey değildir. Dinde taklîde dayanıp boş zanlar ve mübhem düşüncelere aldananların yaptıkları şey, mânâ'nın incelik ve hakîkatlerine varamadan kitapları sadece okumaktan ibârettir. Çağımızda İslâm savunucusu adıyla ortaya çıkanların pek çoğunun hâli de budur. Hem bu tür savunucuların, hem de zanlar ve vehimler peşinde koşanların sonu, hüsran, sapıklık, nedâmet ve acı azâbdır.

Mesnevî'de şöyle denilmiştir:

Susayan adam, serâptan bile zevk alır.
Serâba ulaşınca da anlar ki gördüğü su değil, serâptır.
Müflisler de eline geçen kalb altını altın sanır;
Fakat kalb altın darphâneye gidince rezil olur.

3. Her kim dinde bir değişiklik yapar, dinden olmayan bir şeyi bid'at olarak dîne sokarsa; o da azâba müstehak olur. Bu yüzden âhır zamanda vukû bulacak şeyi bilen Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Dikkat edin, sizden önce gelen ehl-i kitap yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Bu ümmet de yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Bir gurubu müstesnâ diğerlerinin hepsi, ateşe girecektir."*[320] Böylece Peygamberimiz, ümmetini, nefislerinden yola çıkarak, Allah'ın kitabı, Rasûlü'nün sünneti ve ashâbın yolu hilâfına şeyler ihdâs ederek insanları sapıtmaktan sakındırmıştır. Peygamber'in sakındırdığı bu şeyler, gerçekleşip, yayılmış ve çoğalmıştır. **Sa'dî** şöyle der:

Arkasından lâ'net okunmasını istemeyen
İyi insan ol, sana kimse kötü, diyemesin,
İnsanoğlu aslında yırtıcı hayvandan iyi değildir.
Zira kötü insandan yırtıcı hayvan daha iyidir.

4. Sûfî görünümüne bürünmek isteyen birtakım kimseler, evliyâ ve ehlullahdan

bâzılarına zâhiren intisâb etmekte; fakat bu kararlarında irâdesizlik gösterip ehl-i gaflete meyletmekte, onların sözlerine kulak asıp onlar gibi davranmaya çalışmaktadırlar. Böyleleri nefislerine hoşgelen şeylere koşarak, cihâd gibi ağır gelen şeylere de istemeyerek giderler. Bunların Hak yolundaki dostluklarında ihlâs yoktur. Bu gibi insanların elleriyle yazdıklarına da, haktan saptırmak, bâtıl inancı aşılamak ve halkı sapıtıp yoldan çevirmek gâyesiyle kesbettikleri şeylere de yazıklar olsun. İşte hem kendileri sapıtıp, hem de halkı sapıtanların tâ kendileri bunlardır. *Mesnevî*'de denmiştir ki:

Ey Allah'ım, yüzbinlerce tuzak ve yem var,
Biz de azıksız aç gözlü kuşlar gibiyiz.
Her an tuzağa düşüp avlanmışız;
Her birimiz doğan ve anka kuşu olabilsek, o da değiliz.

Gerçek sâlike gereken, vusûl yolunda Hakk'a ulaşmak, vehimden uzaklaşmak ve bâtınî hedeflerden uzaklaşmamak için zâhirî birtakım hallere aldanmamaktır. Çünkü hakk yol, son derece ince bir yol, derin bir göl ve uzun bir vâdîdir. İnsanların en câhili, içinin zanla dolu olduğuna şüphe edilmeyen nefsinin sıfatlarını değiştirmekle uğraşmayan ve yanındaki büyüklerden hallerini ıslah etmek için faydalanmayandır.

Hâris b. Esed el-Muhâsibî şöyle der: Hoş olmayan bir yönünün medhedilmesine râzı olan bir adamın hâli, birileri tarafından "senden çıkan pislikte misk kokusu gibi güzel bir koku vardır" diye alaya alındığı halde bundan hoşlanan adamın hâline benzer. Akıllı insan, bu tür şeylere aldanmaz; bilakis hakîkate ulaşmak için gayret sarfeder. İnsanların, elini öpmesiyle kibirlenen, büyüklenen, kendini dinleyenlerden büyük gören ve nefsini, övme ve yerme ölçüsüne göre ayarlayan vâizlere yazıklar olsun. Kalbine böyle duygular getirmeyip gönlünden takdîr edilme arzusunu atabilenlere sözümüz yok. Ölçü el öpenle tokat atanın aynı tutulması, hattâ ve hattâ tokat atanın diğerine tercih edilmesidir."

Bir gün bir sohbetinde **Cüneyd Bağdâdî** hazretleri şöyle dedi: "Ben Peygamber (s.a.)'ın: *"Allah, bu dîni fâcir kul ile de te'yîd eder."*[321] sözünü duymasaydım asla va'z etmezdim. Çünkü ben fâcir bir kulum."

❀

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّا اَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا
فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهُ اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾

80. İsrâîloğulları: Sayılı birkaç gün müstesnâ, bize ateş dokunmayacaktır, dediler. De ki *(onlara)*: Siz Allah katından bir söz mü aldınız -ki Allah sözünden caymaz-, yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?

Yahûdîler, birkaç günün yedi gün olduğunu söylüyorlardı. Çünkü onlar, dünyâ hayatının 7000 sene olduğunu ve her bin seneye mukabil bir gün yanacaklarını

söylüyorlardı. Bir görüşe göre de, birkaç gün, atalarının puta taptıkları kırk günlük süredir.

Ebû Mansûr şöyle demiştir: Yahûdîlerin iddiâ ettikleri; cehennemde kalacakları birkaç gün, isyân ettikleri günlere hamledilir. Zira onlar azâbın, sâdece isyân edilen vakit kadar olacağını zannediyorlar. Cehmiyye gibi, cehennemde ebedîliğin olmadığına inanıyorlar. Onların bu sapıklığı kendilerini Allah'ın oğulları ve sevgilileri olarak görmelerinden ileri geliyor. Çünkü bir baba oğluna veya sevgili sevgilisine ancak belli bir mikdar cezâ verir, sonra vazgeçer. Tabîî ki bu aldatmacalar, onlardan sâdır olan boş sözlerdir. Îmânın karşılığı, nasıl ebedî cennetse, küfrün karşılığı da ebedî cehennemdir. Bir dîne inanan, onun ebedîliğine de inanır. Yahûdîler, bunu inkâr ettikleri için ebedî cezâya müstehak olmuşlardır.

Âyetin: *"Ey Muhammed onlara söyle!"* bölümü, onları kınamak ve azarlamak için gelmiştir.

İddiâ ettiklerinizin gerçekleşeceğine dâir Allah katından bir söz veya haber mi aldınız? Çünkü dâvâsını güttüğünüz iddiâ ancak kuvvetli bir söz veya haber mukabilinde olabilir. Bu yüzden *"ahd"* (عهد) yâni söz, kelimesi kullanılmıştır.

(فلن) kelimesindeki (*fâ*), harf-i fasîhiyedir, mahzûf bir şartın cevâbının başına gelmiştir. Takdîri: Eğer Allah katından bir söz ve emân aldıysanız, bilin ki, Allah da bu ahdine sâdık kalacaktır. Yâni o sözünü yerine getirecektir.

İmâm Ebû Mansûr, bu son iki kısım için iki takdîr yapmaktadır:

1. Acaba sizin yanınızda birkaç gün dışında azâb edilmeyeceğinize dâir, Allah katında bir söz mü var? Eğer öyleyse Allah sözüne sâdık kalacaktır.
2. Sizin, Allah katında karşılığında cennet va'd olunan sâlih amelleriniz mi var? Eğer öyleyse Allah, bunların karşılığını verme husûsundaki sözüne sâdık kalacaktır.

"Yoksa siz, Allah'a karşı (vukûunu) *bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?"* cümlesindeki "söylüyorsunuz" ifâdesinden maksad, "iftirâ mı ediyorsunuz" dur. Yâni eğer sizin yanınızda Allah'ın bir ahdi varsa şunu bilin ki o ahdini bozmaz. Ama siz yalan söyleyip inkâr ediyorsunuz.

Rivâyet olunur ki, yahûdîler cehennemde iddiâ ettikleri kadar kaldıktan sonra zebânîler onlara şöyle der: "Ey Allah'ın düşmanları, muayyen vakit bitti, ebed başladı." Böylece, ebed azâbıyla gözleri açılır.

❀

بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهٖ خَطٖيٓئَتُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ
هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ
اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

81. Hayır! Kim bir kötülük eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o

kimseler cehennemliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar.

82. İman edip yararlı iş yapanlara gelince onlar da cennetliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar.

Âyetin (بلى) *"hayır"* diye başlayan bölümü, olumsuzluktan sonra işin tam tersine olduğunu isbât için gelmiştir. Bu kelime, bir olumsuzluk cevâbıdır. Oysa (نعم) *"Evet"* müsbet cevablarda kullanılır. Mânâ şöyle olmaktadır: "Ey yahûdîler, siz ateşin ancak sayılı birkaç günde size dokunacağını söylediniz. Hayır o ateş size *"onlar orada ebedî kalıcıdırlar"* âyetinde de olduğu gibi, ebedî saracaktır." Burada ateşin ebedî olarak içine alması da iki şarta bağlandı: Günah işlemeleri ve o günahın onları tümüyle kuşatması.

"Kesb", (kazanmak) normalde bir menfaat elde etmede kullanılır. Burada olduğu gibi, bir zararın te'mîninde kullanılması ise istihzâ içindir.

*"Günah"*dan maksad, büyük günahlardan herhangi biridir. "Günahın onları kuşatması, tamamen bir düşmanın başka bir düşmanı kuşatması gibi, her taraftan kalb, dil ve el ile kuşatmasıdır. Böyle bir durum ancak kâfirde olur. Bundan dolayıdır ki "selef-i sâlihîn", *"seyyie"* kelimesini *"küfür"* mânâsına almışlardır.

(فَاُولٰئِكَ) ile başlayan bölümde *"onlar"* diyerek, çoğul kelimenin kullanılış sebebi (مَنْ) kelimesinin *"her kim"* mânâsına alınmasından ve çoğulu da kapsayan anlamındandır.

İşte günah kazanmış ve günahları da kendilerini kuşatmış kimseler, dünyâda Allah'ın âyetlerini yalanlama, tahrîf etme, iftirâ atma v.b. şeyleri yapma derecelerine göre, âhırette cezâlandırılacaklardır.

"Onlar ateşte ebedî kalıcıdırlar". Nerde onların: "Yedi veya kırk gün sonra ateşten kurtulacağız" terâneleri? Bu cümle, hâl cümlesi sayılarak nasb mahalline konur. Çünkü başka bir yerde *"Cehennem ashâbı, ateşte ebedî kalıcılar olarak"* diye burayı da içine alan bir açıklama vardır. Bu da hâl olduğunu gösterir.

Âyetten de kolayca anlaşılacağı gibi, ebedîlik sâdece kâfirler içindir. Büyük günah işleyenlerin de aynı duruma düşeceğini belirten bir delîl yoktur.

"Allah'ı, tasdîk edip, Peygamber'e inanan, farzları yapıp, günahlardan sakınanlar, onlar da cennet ehlidirler. Orada ebedî kalıcıdırlar; ne ölürler, ne de ordan çıkarılırlar."

Kulları kimi zaman teşvik, kimi zaman sakındırma, kimi zaman müjde, kimi zaman korku ile irşâd etme hikmetinin bir gereği olarak ilâhî sünnet; va'd yâni cennetle müjdeleme ve vaîd yâni cehennemle korkutmayı bir arada getirmektedir. Çünkü insan, lütuf ve kahr ile kemâle erer ve Allah'ın cennetini kazanır.

❀

Hikâye olunduğuna göre, bir şeyhin bir mürîdi vardı. Şeyh, mürîdine: "Ebû Yezîd'i görmen, senin şu çalışmandan daha hayırlıdır" dedi. Mürîd "Cenâb-ı Hakk günde yetmiş defa tecellî ediyor. Hâl böyle iken yaratılmış bir insanı görmem nasıl hayırlı olabilir?" diye düşündü. Daha sonra beraberce Ebû Yezîd'in evine gittiler. Hanımı, onun odun

toplamaya gittiğini söyleyince, geleceği yol kenarında beklemeye koyuldular. Biraz sonra baktılar ki Şeyh Ebû Yezîd, vahşî bir aslana odun yüklemiş, kendi elinde de bir yılan, aslanı sürüp geliyor. Mürîd bunu görünce dayanamadı ve oracıkta can verdi. O zaman Ebû Yezîd, şeyhe dedi ki: Mürîdini hep lütufla terbiye edip, kahr yolunu göstermemişsin. İşte bu yüzden, beni görünce dayanamayıp öldü. Bundan sonra müridlerine kahr yolunu da göster."

❀

Üftâde Efendi, bu konuda şöyle der: "Ebû Yezîd, bu yolda hem lütuf, hem kahr cihetini beraber gören bir zât olup Cenâb-ı Hakk'ın tecellîsine mazhar bir insandı. Mürîdde de bu olmayınca, onu gördüğünde tahammül edemedi. Mesnevî'de şöyle der:

Ben, Hakk'ın lütuf ve kahrının âşıkıyım,
Hayret ki ben iki zıt şeye âşıkım.
İnan ki dünyâdan kurtulup âhırette olmak isterim
Bülbül gibi, dünyâdan kurtulduğum için inleyeyim.
Şaşılır o bülbüle ki ağzını açar da,
Gülistandaki gülü bırakıp dikeni yer.
Bu bülbül değil, ateşli bir timsahtır.
Bütün hoş olmayan şeyler, aşk sebebiyle ona hoş gelir.

Bu âyetlerde şuna işâret vardır: Akıllarına aldanan bâzı felsefe ve tabîatçı gâfiller ve diğerleri, gafletlerinin çokluğu sebebiyle kötü amel, fiil ve sözlerin, rûhların sâfiyyetine zarar vermeyeceğini zannederler. Rûhların cesedden ayrıldıktan sonra, her şeyin aslına döneceğini, cesedin unsurlara ayrılıp rûhların cennete döneceğini, kötü amellerin cezâsının da ancak birkaç gün olacağını söylerler. Oysa bu tamamen çürük bir iddiâdır. Çünkü aklı başında bir insan, düşüncesi ve hissiyle, birtakım hayvânî şehvetlere dalıp, nefsânî lezzetlerin peşine gitmenin, insanın ahlâkî yapısına hırs, istek, kin, hased, gadab, kibir, cimrilik, yalan ve benzeri kötü huyları bulaştıracağını bilir. Bu saydıklarımız nefs-i emmârenin sıfatlarından olup, kötülüklerle ve kötü insanlarla fazla hemhâl olmaktan doğar. Böylece rûhun ahlâkî sâfiyeti bulanır ve onun ahlâkî yapısına hâs olan hilm, kerem, mürüvvet, doğruluk, hayâ, iffet, sabır, şükür vb. tüm hasletler yerini, hayvânî ve şeytânî huylara bırakır. Oysa nefsini ve şehevî duygularını zelîl kılmaya çalışan kişi, bu kötü huyların yerine, güzel ahlâk ve kalb berraklığı adına ne varsa hepsini kazanır. O nefsi, asıl vatanına göndermeye muvaffak olur. Artık avâma âid nefs-i emmâreye sâhib rûh ile ilâhî ilhâmlara açık havâssa âid rûh bir olmayacaktır.

Yine o gâfillerden bir kısmı şöyle diyor: Ruh dünyâdayken tabîatı gereği sevmiş olduğu şeylerle ne kadar ilgilenirse, öldüğünde de onlarla ilgisinin kesildiği süre kadar azâb edilecek, sonra kurtulacaktır." Bu da aynı şekilde saçma bir iddiâdır. Bunları Allah Teâlâ: ***"Hayır, kim bir günah işler ve o günahı da onu kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktir."*** (el-Bakara, 2/81) buyurmak sûretiyle yalanlar. İşte

böylelerinin kalb aynasında günah galip olur. Eğer tevbe ederse hepsi silinir. Fakat ısrâr edip de günahlarının çokluğu kalb aynasını, rûh sâfiyeti bırakmayacak kadar kaplar, nûr-i îmân ve tâat da kalbden çıkarsa Rabbimizin ifâdesiyle *“İşte onlar cehennem ehli olup orada ebedî kalıcıdırlar.”*

Âyet-i kerîmenin bu kısmında, henüz yolun başında, dünyâ şehvetlerine mağlup olup şeytanın kendilerini zühdle aldatıp ucüb çukuruna düşürdüğü bir kısım mürîdâna işâret vardır. Bunlar en sonunda kendilerini büyük addedip mahlûkatı hor ve hakîr görür, helâk olurlar. Yahut bu tür sâlikler, sülûk esnâsında kendilerine zuhûr eden bâzı kerâmetlerden, sâdık rüyâlardan, müşâhede ve mukayese-i rûhâniyeye âid şeylerden etkilenerek aldanırlar. Böylece de ibâdetinden öte bir şeyin olmadığını ve büyüklerin erdiği makamlara ulaştıklarını zannedip sülûkünü tamamlamayı bırakırlar. Âfetlerin çepeçevre kuşattığı bu gâfilleri günahları da kuşatır. Sonunda esfel-i sâfiline düşüp giderler.

Fakat sülûk ehlinden îmân edip, doğru yola erdirmede sağlam bir tarîkatın şeyhinden aldığı işâretle İslâm’a uygun olan amelleri işleyenler, cennete varmada vusûl ashâbıdırlar. Orada cemâlullah “seyretme” derecesiyle ebedî olarak kalacaklardır. Çünkü menziller ve gâyeler, her ne kadar sonlu ise de “seyr”, yâni Cenâb-ı Hakk’ı dâimâ müşâhede, nâ-mütenâhî bir ni’met ve zevktir. Oysa hatâları kendilerini kuşatanlara onların çalışmaları, akıllarına güvenleri, mâkûlâta bakmaları ve şüphelerle istidlâlleri kendilerine bir fayda vermeyecektir.

---

[319]. *Tirmizî*, Tefsir (21), I; *Müsned*, III, 75.

[320]. *Ebû Dâvud*, Sünnet, I; *Tirmizî*, Îmân, 18; *İbn Mâce*, Fiten, 17; *Müsned*, II, 332; III, 120, 145

[321]. *Buhârî*, Cihâd, 182; *Megazî*, 38, Kader, 5; *Müslim*, Îmân, 178

DÜNYA HAYATINI SATIN ALANLAR

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِى اِسْرَآئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ
اِحْسَانًا وَذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا
وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَاَنْتُمْ
مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَآءَكُمْ وَلَا
تُخْرِجُونَ اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ
اَنْتُمْ هٰؤُلَآءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ
تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاِنْ يَاْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ
وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ
بِبَعْضٍ فَمَا جَزَآءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْىٌ فِى الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ
فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٨٦﴾

83. Vaktiyle biz, İsrâîloğulları'ndan: Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana-babaya, yakın akrabaya, yetîmlere, yoksullara iyilik edeceksiniz diye söz almış ve "İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin" diye de emretmiştik. Sonunda azınız müstesnâ, yüz çevirerek dönüp gittiniz.

84. *(Ey İsrâîloğulları!)* Birbirinizin kanını dökmeyeceğinize, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dâir sizden söz almıştık. Her şeyi görerek sonunda bunları kabûl etmiştiniz.

85. Bu misakı kabûl eden sizler, *(verdiğiniz sözün tersine)* birbirinizi öldürüyor, aranızdan bir zümreyi yurtlarından çıkarıyor, kötülük ve düşmanlıkta onlara karşı birleşiyorsunuz. Onları yurtlarından çıkarmak size haram olduğu halde *(hem çıkarıyor hem de)* size esîrler olarak geldiklerinde fidye verip onları kurtarıyorsunuz. Yoksa siz Kitâb'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden öyle davrananların cezâsı dünyâ hayatında ancak rüsvaylık; kıyâmet gününde ise en şiddetli azâba itilmektir. Allah sizin yapmakta olduklarınızdan asla gâfil değildir.

86. İşte onlar, âhırete karşılık dünyâ hayatını satın alan kimselerdir. Bu yüzden

ne azâbları hafifletilecek ne de kendilerine yardım edilecektir.

❀

"Mîsâk" kuvvetli söz, mânâsınadır. Bu da iki çeşittir. Birisi, yaratılış ve fıtrat yönüyle, diğeri nübüvvet ve risâlet yönüyle. Burada gizli bir fiil vardır. O da Muhammed (s.a.) ve mü'minlere; Yahûdîlerin torunlarından îmân diye bir şey beklememelerini belirten hatırlatma fiilidir. Çünkü babalarının yaptıkları kötülükler, onları îmânsızlığa götürmeye sebeb olmuştu. Yılanın yavrusu, ancak yılan olur. Bundan dolayıdır ki: *"Kişinin atası iyi olursa, nesli iyi olur"* derler.

Âyetteki "Yahûdîlerden", babalarının yaptığı kötü şeylerden dolayı kınanan asr-ı Nebî'deki yahûdîler de, kasdedilmiş olabilir. Âyet *"Hatırlayın o yahûdîleri ki..."* diye başlar. *"Allah'dan başkalarına ibâdet etmemeniz"* bölümünün nehiy mânâsında ihbâr olması da câizdir. Meselâ: "Şuna gidip işi onun istediği şekilde, yapmasını söyle!" derken "gidip" kelimesinde, "git" mânâsı vardır. Bu kalıp, mübhemlik olmaması açısından, emir veya nehiy, kalıbından daha güzeldir. Çünkü sâdece emir veya nehiy şeklinde olsaydı, sanki kendisine bu haberin ulaştığı kimsenin nehyedildiği konudan kesinlikle uzaklaşmış olması gerekirdi, sanki uzaklaşmış olduğu şeyleri yapanın da bundan haberi olduğu mânâsı ortaya çıkardı.

Âyetin bu bölümüne bazıları, mahzûf bir yemînin cevâbıdır der. Delîl olarak da mânânın öyle gerektirdiğini ileri sürerler. Sanki şöyle denmiştir: "Onlara yemin ettirip vallahi Allah'dan başkasına ibâdet etmeyeceksiniz, dedik."

Ayrıca anne-babaya iyi davranacaksınız. Burası da, ya "iyi davranırsınız" anlamındadır veya "iyi davranın" şeklinde emirdir. İhsândan kasıt, bol iyilik, onlara şefkat ve şerîata aykırı olmadıkça emirlerine itâattır.

Yakın akrabaya da iyilik edin. *"Kurbâ"* kelimesi *"hüsnâ"* gibi masdardır.

"Yetâmâ" kelimesi "yetîm"in çoğuludur. Dil açısından bulûğa ermeden babası ölen küçük çocuğa ve hayvanlardan da anası ölen küçük yavrulara denir. Bunlara iyilik, iyi terbiye ve haklarının zâyi olmasını önlemektir. "Miskînlere iyilik yapmak, onlara iyi söz söylemekle ve darlıklarında el uzatmakla olur." *"Mesâkîn"* de "miskîn"in çoğuludur. Aslı sükûndan gelir. Çünkü yokluk fakîri hareketten ve değişiklikten alıkoyar.

"Ve insanlara iyi söz söyleyin, dedik" sözün iyi olmasında o kadar mübâlağa edilmiştir ki, sözün kendisi sanki sırf "güzel" olmuştur. Bu yüzden söz denmeyip "hüsnâ" güzel denmiştir.

Evvelâ Cenâb-ı Hak, mal ile iyilikte bulunmayı ana-baba, akrabalar, yetîmler ve miskînlere hâs kılarak mâlî yardımın bunlara verilmesini emretti. Fakat herkese mal ile iyilik mümkün olmadığı için bu sefer de insanların hepsine karşı, hiçbir aklı başında insanın yapmakta zorlanmayacağı iyi sözle muâmeleyi emretti. Yâni şöyle dedi: İyi huy ve hüsn-i muâşeret ile bahsi geçen insanlara karşı yumuşak konuşun ve iyi davranın; onlara iyiliği emredip, kötülükten de sakındırın. Yâni, ey yahûdîler, siz de Hz. Muhammed'in durumu hakkında yalan söylemeyin. Kim size onun hakkında sorarsa onu

doğrulayın ve vasıflarını açıklayın, asla ve asla gizlemeyin.

"Sizin şerîatınızda da farz kılındığı gibi" namazı dosdoğru kılın, zekâtı da verin. Bu iki ibâdet, daha önce geçen ibâdet içine girdiği hâlde burada özellikle tekrar anılmasının sebebi özetle şudur: "Ey yahûdîler, yukarda adı geçen konularda sizden bir ahid aldık. Siz onları kabûl ettiniz, sonra da yüz çevirdiniz" Sonra içinizden pek azı müstesnâ olmak üzere (verdiğiniz sözün iktizâsını yerine getirmeyip) yüz çevirdiniz.

"Siz yüz çevirdiniz" ifâdesiyle birden muhâtab sîgasına geçildi. *"Ancak pek azının müstesnâ olması"*; seleflerinden Yahûdîliği gerçek mânâda yaşamaya çalışanların olmasından ve haleften de **Abdullah b. Selâm** gibi müslüman olanların bulunmasındandır. "Siz hâlâ yüz çevirmektesiniz" cümlesi onları alçaltmak içindir. Yâni "siz, itâattan yüz çevirmek ve ahde vefâsızlık etmek âdetinde olan bir kavimsiniz" demektir. Baştaki *"vav"* (و) harfi hâliye için değildir. Çünkü âyetteki *"tevellî"* ve i'râz aynı anlamdadır. Cümle, ara cümlesi olup kınamayı şiddetlendirmek için gelmiştir. *"İ'raz"* yüzyüze gelmekten ve söylenilen tarafa yönelmekten yüz çevirmektir.

Bilmek gerekir ki bu âyet, pek çok husûsa işâret ediyor; Onlardan birisi ibâdettir. Kulluğun şartı, kulun ibâdetini sâdece ve sâdece Allah'a hâs kılması ve diğer herşeyden uzaklaşmasıdır. Kim ki, yaratılmışları düşünür veya bir övgüye mazhar olmak ister veya yaptığı ibâdetler sebebiyle nefsine dünyevî ve uhrevî bir pay ayırır veya herhangi bir şekilde ona başka bir şey karıştırırsa, o ibâdet ihlâs mertebesine ulaşmaz. **Hâfız Şîrâzî** der ki;

Ey Hâfız, perde senin varlığındır, onu ortadan kaldır.
Güzel odur ki, tarîk-ı Hakk'ta perdesiz, benliksiz gider.

Bu âyetteki işâretlerden bir diğeri, ana babaya ihsânda bulunmaktır. Zât-ı Kibriyâ, ana-baba hakkına çok önem vermiştir. Çünkü kendi hakkını o ikisinin hakkına, -pekçok âyette buyrulduğu gibi- bitiştirmiştir. Çünkü birinci oluş Allah'dan; ikinci oluş -terbiye cihetiyle- ana babadandır. Denilmiştir ki: Üç âyet, üç âyete bitişik olarak inmiştir. Bunlardan biri eksik olursa, diğerleri kabûl olmaz. Bunlar da sırasıyla: ***"Allah'a ve Rasûlü'ne itâat edin,"*** (el-Mâide, 5/92), ***"Bana ve ebeveynine itâat etmeni...."*** (Lukman, 91/14) ve, ***"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı da verin"*** (el-Bakara, 2/83) âyetleridir. Ana-babaya ihsân; onlara iyi muâmele, hürmet, emirlerine itâat, sevdiklerini ziyâret ve öldükten sonra bağışlanmalarına duâdır. **Sa'dî** der ki:

Nice seneler senin üzerinden gelip geçmiştir,
Sen, babanın türbesi cânibine (hayrına) ne yaptın?
Ki kendi oğlundan hayır ve hasenât bekliyorsun?
Sen babana ne yaptınsa oğlun da sana aynını yapacaktır.

"Ana-babaya ihsân" âyeti hakkında *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye*'de şunlar yer alır. "Bu âyette yaratılmışlar içinde evlâd için en azîz varlığın anne baba olduğuna işâret vardır. Çünkü onun zâhirî varlığına sebeb olmuşlardır. Kişi Allah'a olan ibâdetini yaptıktan

sonra anne ve babasına bakmalıdır. Çünkü kendisini de; anne ve babasını da yaratan O'dur. İbâdet etmek, onlara bakmaya tercîh edilmişse sâir zamanlarda onlardan başkasıyla ilgilenmek yakışık alır mı?

Yine bu âyetteki işâretlerden birisi yetîmlere iyiliktir. Bir şâir şöyle der:

Yetîmlerin gözyaşlarını merhametle temizle!

O'nun yüzünden toprağa sel gibi saçılan yaşlara şefkat eyle!

Hadis-i şerîflerde de şöyle buyurulmaktadır: *"Bir topluluğun sofrasına yetîmler oturduğu müddetçe o sofraya şeytan yaklaşmaz."*[322] *"Kim müslüman bir yetîmi yemesine ve içmesine ortak ederse, Allah onu zengin kılar ve karşılığında, affedilmeyecek cinsten bir amel işlenmedikçe günahlarını affeder."*[323] *"Allah kimin iki kıymetli varlığını alır, o da sabredip tevekkül ederse onun da günahları affolunur."* Ashâb: "Ya Rasûlallah, kıymetli iki varlık nedir?" dediler. Peygamberimiz de (s.a.): *"Onun iki gözüdür. Kimin üç kızı veya üç kızkardeşi olur, onlara büyüyünceye veya ölünceye kadar nafaka ve ihsânda bulunursa Allah onun bağışlanmayacak cinsten olanların dışındaki günahlarını affeder."* buyurmuşlardır. Hicret edenlerden bir adam, Peygamberimiz'e seslenip "ya Rasûlallah" iki kızkardeş olsa durum ne olur?" dedi. Peygamberimiz de "iki kızkardeş de öyle!" buyurdular. Yine Peygamberimiz (s.a.): *"Yetîme bakan ve ben cennette şöyleyiz"*[324] dedi ve işâret parmağı ile orta parmağını birleştirip gösterdi.

Sebbâbe, (işâret parmağı) başparmağın yanındaki parmaktır. Araplarda "sövücü" gibi kötü mânâya gelirdi. Çünkü Araplar, bu parmakla işâret edip söverlerdi. İslâm gelince bu isim kerîh görüldü ve bu parmak *"müşîre"*; işâret verici olarak adlandırıldı. Çünkü Müslümanlar, tevhîdi o parmakla ifâde ediyorlardı. Peygamber Efendimiz'in işâret parmağı, en uzun parmağı olup, diğerleri sırasıyla orta parmak, sonra da yüzük parmağı geliyordu. Peygamberimiz bu hadis-i şerifte *"Ben ve o, şöyleyiz"* diye iki parmağını göstermiştir.

Bir başka hadiste de: *"Ben, Ebû Bekir ve Ömer -üç parmağıyla işâret ederek- şöylece haşroluruz."*[325] buyurmuştur. Burada tabîî o ikisinin yerini ve şerefini belirtmiş ve *"biz birlikte haşroluruz."* demiştir. Yetimin kefili olan insan da öyle büyük bir mertebeye ermiştir. Peygamberimiz'in parmaklarının durumundan bîhaber olanlar, hadîsdeki mânâyı, yakınlık ve dostluk olarak te'vîl etmişlerdir. Oysa bu uzak bir ihtimâldir. Çünkü nebîlerin, rasûllerin, sıddîkların, şehîdlerin ve sâlihlerin mertebeleri farklı, mekânları ayrı ayrıdır. *el-Kurtubî*'de böyle anlatılmıştır.

Âyetteki işâretlerden bir diğeri miskînlere iyilikte bulunmaktır, ki yokluk onların belini bükmüş ve zelîl hâle getirmiştir. Âyetin bu kısmında sadakaya, cömertliğe, miskîn ve zayıfların hallerini araştırmaya teşvîk vardır. Hadis-i şerîf'te şöyle buyurulmuştur: *"Dul kadınlara ve miskînlere yardım eden kimse, Allah yolunda çarpışan mücâhid gibidir."*[326] **Tâvûs** (r.a.) kızkardeşler için çalışıp hizmet etmeyi Allah yolunda

cihâddan daha fazîletli görürdü.

Gönlünün darmadağın olmasını istemezsen,
Darmadağınık olanları hatırdan çıkarma!
Bugün hazîneyi çarçabuk dağıtmaya bak,
Yarın o hazînenin anahtarı elinde olmayacaktır.

Bir diğer işâret iyi söz; yâni *"kavl-i hasen"*dir. Kul, Hakk'a âid ibâdetini yapıp rahmet ve şefkati anne-baba ve diğer insanlara şâmil olunca insanlara güzel söz söylemesi gerekir. İnsanlara iyiliği emredip kötülüğü nehyetmelidir. Onları hikmet ve güzel nasîhatle Allah'a ve hak yola götürmeye, güzel ahlâkla ahlâklanmaya çağırmalıdır. Böyleleri, fâcir, kötü huylu, bid'at sâhibi bile olsalar, herkese karşı yumuşak sözle ve güler yüzle incitmeden davranmalıdırlar. Aynı zamanda sözlerinde onların yolunu benimsiyormuş gibi bir his uyandırmadan, iyilik yapmalıdırlar. Çünkü Cenâb-ı Hak; Mûsâ ve Hârûn'a: ***"Fir'avn'a gidin ona yumuşak sözle uyarıda bulunun"*** (Tâhâ, 20/44) buyurdu. Şimdi kul, Mûsâ ve Hârûn'dan fazîletli, fâcir Fir'avn'dan daha kötü değildir. Allah Teâlâ bu âyetle yahûdî ve hıristiyanlara dahi yumuşak sözle yaklaşılmasını emrediyorsa, müslüman olanlara nasıl davranılması gerektiğini düşünmek lâzım.

Hâfız der ki:

Dünyâ ve âhıret emniyeti şu iki cümlenin açıklamasındadır:
Dostlarına iyi ve güzel davran, düşmanlarını da idâre et!"

Sa'dî de diyor ki:

Sertlik ve kabalığın, akıllıya te'sîri olmaz.
Gevşeklik ve yumuşaklık îmânın kadrini düşürür.

❀

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَآءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ اَنْفُسَكُمْ
مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾

84. ***(Ey İsrâîloğulları!)*** **Birbirinizin kanını dökmeyeceğinize, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dâir sizden söz almıştık. Her şeyi görerek sonunda bunları kabûl etmiştiniz.**

Ey yahûdîler, Tevrât'ta sizden aldığımız ahid ve ikrâr vaktini ve size *"kan dökmeyin"* dediğimizi hatırlayın. Birbirinizin kanını akıtmayın, demiştik. Kişi neseb ve din îtibârıyla birisinin kardeşi olduğunda sanki onunla aynîleşmiş gibi olur. İşte aradaki dînî ve nesebî bağ yüzünden de onlardan her biri, kendi nefisleri yerine konuldu ve bir kimse başka birini öldürdüğünde sanki kendini öldürmüş gibi kabûl edildi. Çünkü o da onun yerine kısas edilirdi. Bu cümle, nehy mânâsına ihbârî cümledir. Burada sanki kan

dökülmesinde sona doğru hızla gidilmiştir de, Allah bunu haber vermiştir.

“Biriniz başka birini yerinden yurdundan ayırmasın” veya komşularınıza kötü söz söyleyip onları yurtlarından çıkarmaya mecbûr etmeyin. Yurtlardan çıkarma olayının *“katl”* hâdisesinden hemen sonra zikredilmesi, onun da katl ile eş değer olduğunu hatırlatmak içindir.

Siz de bu ahdi ikrâr etmiş, bunun kendiniz için uygulanmasının gerekli ve korunmasının lüzûmlu olduğunu beyân etmiştiniz. *“Şu anda siz buna şâhidlik etmektesiniz.”* Âyetin bu kısmı, onların ikrârlarını te’kîd etmek için gelmiştir. Meselâ: “Falan kimse şunu kendisi ikrâr etti ve kendisi de şâhiddir” demek aynı anlamadır. Veya ikinci bir mânâ: “Bugün siz ey yahûdîler, atalarımızın ahdi ikrârlarına şehâdet etmektesiniz” şeklinde olur.

❀

ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْۘ
تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِۜ وَاِنْ يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ
مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْۜ اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍۚ
فَمَا جَزَٓاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ
يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

85. Bu misakı kabûl eden sizler, *(verdiğiniz sözün tersine)* birbirinizi öldürüyor, aranızdan bir zümreyi yurtlarından çıkarıyor, kötülük ve düşmanlıkta onlara karşı birleşiyorsunuz. Onları yurtlarından çıkarmak size haram olduğu halde *(hem çıkarıyor hem de)* size esîrler olarak geldiklerinde fidye verip onları kurtarıyorsunuz. Yoksa siz Kitâb’ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden öyle davrananların cezâsı dünyâ hayatında ancak rüsvaylık; kıyâmet gününde ise en şiddetli azâba itilmektir. Allah sizin yapmakta olduklarınızdan asla gâfil değildir.

(أَنْتُمْ) Mübtedâ (هٰٓؤُلَٓاءِ) haberdir. İfâdenin nirengi noktası değişik zâtların yerine değişik sıfatların konmasıdır. “Dışarı çıktığından başka bir şekilde geri döndün.” derken bunu anlatmış olursun. Mânâ şu olur: İşte tüm bunlardan sonra siz, şâhid olan, tenâkuza düşen ve muhâlefet eden kimselersiniz. Yâni sanki siz, o ikrâr eden insanlar değil de, başka bir topluluksunuz. Sanki onlar “Biz nasılız?” dediler ve onlara şöyle denildi: *“Birbirinizi öldürürsünüz.”* Bu bölüm *“Ve aranızdan bir kısmını memleketlerinden sürersiniz.”* kısmını açıklar. *“Onlara karşı, günah ve düşmanlıkta sırt sırta verenlersiniz”* Bu “çıkarma” işinin keyfiyetini belirtir ve bu âyetteki haram kılma işinin çıkarma hâdisesinin, sâdece toplu halde yardımlaşarak değil, müstakillen

olduğu zaman haram olduğunu belirtmiştir. O zaman mânâ şudur: “Sırtlarınızı birbirinize dayayarak onlara galebe etmek için kuvvetlendirirsiniz.” (بِالْاِثْمِ) *“bi’l-ismi”* kelimesi (تَظَاهَرُونَ) *“tezaherûne”* fiilinin öznesinden haldir. Yâni; günahla iç içe geçmiş olarak, demektir ki bu da sâhibini kınama ve zemmini gerektiren bir iştir. Ve bir de düşmanlıkta; yâni zulümde haddi aşmak için sırt sırta verirsiniz. Bu âyet-i kerîme, zulmün haram olduğunu belirttiği gibi, zâlime zulmünde yardımcı olmanın da haram olduğunu belirtir. *et-Tefsîrü’l-Kebîr’de* böyle yazar.

“Size esîr olarak geldiklerinde” cümlesi esîr oldukları halde, size bu halde göründüklerinde, demektir. Kendi irâdeleriyle geldiklerinde demek değildir.

(أُسَارَى) ve (أَسْرَى) kelimeleri (أَسِيرٌ) kelimesinin çoğullarıdır. *“Esîr”*; Zelîl düşerek ele geçirilen kimseye denir. (أَسِيرٌ) *“ele geçirilmiş”*, şeklinde mef’ûl mânâsına gelir. “Kuvvetli, şiddetli ve bir şeyi bağlama” mânâlarına gelen (الأَسْرُ) kökündendir. Arada şu kadar fark vardır ki, bunlar bir şeylerle bağlı olduklarında (üsârâ) olarak, bağlı olmayıp dâimâ birisinin emri altında olurlarsa (üsrâ) olarak isimlendirirler.

“Onları, fidyelerini vererek esâretten kurtarmaya çalışırsınız.” “Tefâdî” fidyeyi veren ile kabûl eden arasında cereyân eden bir şeydir. Oysa sizin onları çıkarmanız haramdır. Cenâb-ı Hak, Tevrât’ta Benî İsrâîl’i birbirlerini öldürmemelerini, birbirlerini yurtlarından çıkarmamalarını emretmişken, siz hangi köle ve câriyeyi, nereden buldunuz da satın alıp serbest bıraktınız?

Kurayza ve Nadîr, kardeş iki Yahûdî topluluktu. Aynı şekilde Evs ve Hazrec kabîleleri kardeş kabîlelerdi. İkinciler, müşrik olup putlara tapar, kıyâmeti, cennet ve cehennemi, helâl ve haramı bilmezlerdi. Bunlar Şemir harbinde ayrılıp birbirlerine düşman oldular. Benû Kurayza, Evs kabîlesinin yardımcısı ve müttefiki, Benû Nadîr ise, Hazrec’in yardımcısı ve müttefikiydi. Evs ve Hazrec arasında bir savaş olduğunda Kurayza, Evs tarafında; Nadîr de Hazrec tarafında harbe katılır ve her topluluk kendi kardeşlerine karşı müttefiklerine savaşta yardım eder ve kendi kardeşlerinin kanını dökerdi. Biri diğerine galip geldiğinde de onların yurtlarını harab eder ve ellerinde kendileri hakkında herşeyi bildiren Tevrât olduğu halde, onları yurtlarından çıkarırlardı. Harp durumunu sona erdiren anlaşma yapıldığında Kurayza, Hazrecliler’den kendi esîrlerini fidyeyle alırdı. Nadîr de Evs’ten kendi esîrlerini fidye vererek alırdı. Araplar, bundan dolayı bu iki kabîleyi ayıplayıp “Siz nasıl birbirinizi öldürüyor, sonra da fidye vererek esîrlerinizi geri alıyorsunuz?” dediğinde cevap olarak: “Bize onları fidyeyle almamız emrolundu, kardeşimizi öldürmek haramdır” diyorlardı. Araplar: “Ama siz kardeşlerinizi de öldürüyorsunuz”, dediklerinde de: “Biz müttefiklerimizin mağlûb olmasından alçaklık duyarız”, diyorlar ve gûyâ Arapları —kendi içlerinde tenâkuza düşürerek— zemmediyorlardı. Mânâ özetle şöyle olmaktadır: Siz Allah’ın emrettiği fidye hâriç herşeyden yüz mü çeviriyorsunuz? Çünkü Allah Teâlâ onlardan; katlden vazgeçme, yurtdan sürmekten vazgeçme, birbirlerine karşı düşmanlarına yardımcı olmamak ve esîrleri fidye ile kurtarmak hususlarında ahid almıştır. Onlar ise hepsini

terkedip sâdece fidye meselesinde emre itâat etmişlerdir.

“Kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?” cümlesindeki *“hemze”* inkâriyedir. Yâni yaptıklarının tasvîb edilmediğini gösterir. Hemze’nin önündeki (fâ) harfi de makamın gerektirdiği “Yoksa siz bunu yapıyor, kitabın bir bölümüne inanıyor musunuz?” mukadder cümlesindeki (أَتَفْعَلُونَ) fiiline atıftır. Kitabın inkâr ettikleri bölümünden maksad, katl ve yurttan sürme haramlığıdır. Oysa bir şeyin cüz’üne inanmak, hepsinin Allah katından olduğu için diğer bölümüne de inanmayı gerekli kılar. Onların kınanmasının nirengi noktası Tevrât’ın bir kısmına inandıkları hâlde bir kısmını inkâr etmeleridir.

Aranızda bu şekilde “Tevrât’ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr edenlerin cezâsı” dünyâ hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir.

Rezâlet sefâletle bir arada olur, ki buna örnek Kurayza’nın esîr edilmesi ve öldürülmesi, Benû Nadîr’in Şam’daki Erîhâ ve Ezruât bölgelerine sürülmeleridir. Kimisi de bu “rezâleti” cizye alınması olarak te’vîl eder. *“Dünyâ hayatında”* bölümü alçaklık kısmını niteler. Onların kitabın bir kısmına inanma gibi boş olan inançlarından fayda beklemelerini ortadan kaldırmak ve sâdece bir kısmını inkâr etmelerinin bile onları kurtarmaya etki edemiyeceğini açıklamak içindir.

Cezâların yerine getirildiği o “kıyâmet gününde de” azâbların en acısı olan cehennem azâbına çarptırılırlar. Onların cehennemdeki azâbları dünyâdaki rezîlliklerinden ve ondan önce gördükleri tüm acılardan daha beterdir. Çünkü dünyâdaki azâb geçicidir, bir gün biter ama, âhıretteki azabları asla son bulmaz. Hadis-i şerifte de buyurulduğu gibi: *“Dünyâdaki ayıp* (rezîllik) *âhırettekinden çok daha hafîftir.”* Yahûdîlerinki ise çok daha kötü olacaktır. Çünkü onlar, günahın en büyüğünü işlemişlerdir.

Mesnevî’de der ki:
Çok zâlim olanın kapısı çok korkuludur,
Adâlet, zâlime kendi zulmünden beter cezâ vermektir.

Allah, onların münker nev’inden işledikleri içinde bu kötülüğün de bulunduğu her kötülükten haberdardır. Yâni işledikleri amellerin hiçbirisi ona gizli kalmaz, onların cezâsını âhırette verir. Burada günah işlemeye ağır bir tehdîd ve sert bir îkaz ve ona itâata sonsuz bir müjde vardır. Çünkü o herşeye gücü yeten Zülcelâl’in herhangi bir şeyden gâfil olabileceği düşünülemeyeceğinden, hakların tam lâyıkı vechiyle sâhiblerine verileceği şüphesizdir.

❀

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ
الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٨٦﴾

86. İşte onlar, âhırete karşılık dünyâ hayatını satın alan kimselerdir. Bu yüzden ne

azâbları hafifletilecek ne de kendilerine yardım edilecektir.

Onlar âhıreti elde etme imkânına sâhib olmalarına rağmen, ondan yüz çevirdiler. Çünkü onların kitaptan bir takım hükümleri inkâr etmeleri dînî olsun, dünyevî olsun, umdukları bâzı menfaatleri elde etmek için müttefiklerine yaranma gayreti içinde olmalarındandı.

Şunu bilmek gerekir ki, dünyâ ve âhıret lezzetlerinin ikisini de bir arada tutmak, mümkün değildir. Cenâb-ı Hak, insanı bu iki hedeften sadece dilediği birisini elde etmeye muktedir kılmıştır. Kul onlardan birini elde etmek için gayret sarfederse diğerini kaybeder. Cenâb-ı Hak da Yahûdîlerin yüz çevirdikleri şeyleri kitaplarındakine îmândan, alışveriş gibi elde ettikleri dünyâ lezzetlerini de küfürden bir cüz' kıldı. Bu da onların Allah tarafından son derece zemmedildiklerini gösterir. Çünkü dünyâdaki bir alış-verişte aldanan bu şekilde kınanmışsa, âhıreti dünyâ karşılığında satanın hâli nice olur, Allah bilir! Akıllı kimseye gereken âhıret ticâretine çalışıp, dünyâ peşinde koşmamak, nefsin bir takım arzularını söndürmek için şeytana uyup kan dökmemek ve asıl fitrat yurdu olan din diyârından dışarı çıkmamakdır. Çünkü sapıtıp, günaha girdiğinde bu yurdu terketmiş olur. *"Birbirinizin kanlarını dökmeyin"* cümlesindeki bir diğer işâret de başa gelen bir belâ ve musîbetten dolayı cana kıymanın yâni intihâr etmenin haram olduğudur. Kısır bir kafa yapısı ve kıt akıllılık sebebiyle; evlerden uzak, çöllerde yalnız başına yaşamanın yasak olmasına da işâret vardır. Bu âyet, bu tür şeylerin hepsini içerir.

Rivâyet edilmiştir ki, sahâbeden bir kısmı çuldan elbise giyinip, çöllere gitmeye, evlere girmemeye, et yememeye ve kadınlara yaklaşmamaya karar verdiler. Peygamber Efendimiz bunu öğrenince şöyle buyurdular: *"Ben namaz kılar, uyur, bâzan oruç tutar bâzan tutmaz, kadınlara yaklaşır, evlere girer ve et de yerim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse o benden değildir."*[327] Bundan sonra sahâbeler de böyle yapmaktan vazgeçtiler. Nitekim buyurulmuştur: *"Her hak sâhibine hakkını ver!"*

Kemâl, kayıtlardan kurtulmada ve şühûd âlemine ulaşmadadır. Ârif olanlar âlemde Allah'dan başkasını görmezler. Kimden ve nereye kaçıyorsun ki? ***"Nereye bakarsanız Allah'ın vechi ordadır."*** (el-Bakara, 2/115) Bundan dolayı denilmiştir ki: *Allah için ilim talep eden kimseye "yarın öleceksin"* desen hakları yerine getirdiğinden, onunla hâlis niyyetle sırf Allah için meşgul olduğundan elindeki kitâbı bırakmaz. Yaptığı işten daha üstün bir amel bilmediğinden, ölümün ona bu hâl üzereyken gelmesini ister.

Şunu da bil ki, esîrler çeşit çeşittir. Hevâ düşmanına esîr olanın kurtuluşu, hidâyet yoluna ermekledir. Dünyâ sevgisine esîr olanın hidâyeti de ölümü çokça hatırlamakladır. *Mesnevî*'de şöyle der:

Hakk'ın zikriyle cinlerin sadâsını yak!
Gözünü akbaba gibi olan dünyâdan yum!

Şeytanın aldatmasıyla vesvese bağına düşenin kurtuluşu kendisini zan ve şüphelerden kurtarıp taklîd ve telkîn bataklığından çıkaracak delilleri elde ederek, gerçek îmâna ermesiyledir. Nefsin akla getirdiği şeylerle yanılgılara esîr düşmüş olanın kurtuluş yolu,

nefsi yok etmektir. Meziyetlerinin ve güzelliğinin esîri olanın felâhı, gâfil olduğu konularda uyarılıp gerçeğe götürülmesiyledir. Hakk'ın elinde esîr olanın fidye verilip kurtarılmasına çare; öldürülmesine ve salıverilmesine izin yoktur. Onlara ne bedel verebilirsin, ne de bu konuda cedel edebilirsin, onları ne bulundukları yoldan ayırabilir, ne de onlar olmadan doğru yola girebilirsin. Onların firârı da olmaz, kararı da. İşte bu makam, büyük velîlerin makamıdır. Kim bu yolu benimserse murâdına nâil olur, kalb makamına erer. Kalbin, Hakk'ı müşâhedesini engelleyen körlükten, dünyâ ve âhıret ile kibirlenme hastalığından kurtulur. *Mesnevî*'de şöyle gelir:

Yûsuf'un güzelliğinin esâsı, cemâl-i ilâhîdir.
Ey kadından noksan kişi, mutlak cemâle canını fedâ et!
Çünkü aslı gören göz, ekmel olmalıdır,
Aslı görmeyip fer'î gören göz şaşı olur,
Hâl ehli olup tevhîd sürmeyi öğrenen
Nefsânî illetlerden ve şehvet hastalığından kurtulur.

Hak yolunda "aşk" mutlaka ve mutlaka gereklidir. Hikâye olunduğuna göre bir gün yaşlı bir kadın pazardan bir ceylân derisi parçası aldı ve: "Benim adımı da Yûsuf'un tâliblerinden diye yazın; yazın ki benim adımda defter-i uşşâkta bulunsun" dedi. Ya Rabbi, bizi cemâlinden ve senden mahrûm etme! Bizleri Sana visâli elde etmekle "kazananlar" zümresinden eyle!

---

[322]. *Tergîb*, IV, 127.
[323]. *Tergîb*, IV, 126.
[324]. *Buhârî*, Talâk, 25; *Müslim*, Zühd, 42.
[325]. *İbn Mâce*, Mukaddime II.
[326]. *Buhârî*, Nafakat, 1; Edeb, 26; *Müslim*, Zühd 41; *Tirmizî*, Birr, 44; *Nesâî*, Zekât, 78; *İbn Mâce*, Tahâret, 1; *Müsned*, II, 361; IV, 382
[327]. *Buhârî*, Nikâh, 1, *Müslim*, Nikâh, 5; *Nesâî*, Nikâh, 4; *Dârimî*, Nikâh 3; *Müsned*, II, 185, III, 241, V, 409.

“KALBLERİMİZ PERDELİDİR” DİYENLER

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا
عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ اَفَكُلَّمَا جَٓاءَكُمْ
رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا
تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾ وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا
مَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

87. Andolsun biz Mûsa’ya Kitab’ı verdik. Ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu Îsâ’ya da mûcizeler verdik. Ve onu, Rûhu’l-Kudüs *(Cebrâîl)* ile destekledik. *(Ne var ki)* gönlünüzün arzulamadığı şeyleri söyleyen bir elçi geldikçe, ona karşı büyüklük tasladınız. *(Size gelen)* peygamberlerden bir kısmını yalanladınız, bir kısmını da öldürdünüz.

88. *(Yahûdîler peygamberlerle alay ederek)* “Kalblerimiz perdelidir” dediler. Hayır, küfür ve isyanları sebebiyle Allah onlara lâ’net etmiştir. O yüzden çok az inanırlar.

❀

(قَفَّى) tabiri “birini takip ettiği” zaman kullanılır. Burada mânâ; “Mûsâ’dan sonra sırayla birbirlerini ta’kîb eden peygamberler gönderdik” demektir. Bu peygamberler de; Yûşa, Şumûyil, Dâvud, Süleymân, Şem’ûn, Şu’yâ, İrmiya, Uzeyr, Hizakyel, İlyas, Elyesa, Yûnus, Zekeriyyâ, Yahyâ ve diğerleridir.

“Meryem oğlu Îsâ’ya da mûcizeler verdik” Îsâ’nın süryanicesi *“Yesû”* dur. “Mübârek” demektir. Sahîh olanı şu ki: Bu ve benzeri kelimelerin Arapça iştikakı (türevi) yoktur. *“İbn”* (ابن) kelimesinin başındaki *hemze* iki özel isim arasında geldiğinde düşmekle beraber, bu kelimenin anneye nisbeti nadir olması hasebiyle burada düşmemiştir. “Meryem” Süryânîce “hizmetçi” ve “köle” mânâsına gelir. Annesi, Hz. Meryem’i mâbedin hizmetine verdiği ve onun Allah’a olan yüksek ibâdetinden dolayı Cenâb-ı Hak da onu Kur’ân’da bu isimle nebilerle beraber yedi kez zikretmiş ve nebîlere hitâb ettiği gibi, ona da hitâb etmiştir. Meselâ: ***“Ey Meryem, Rabbine ibâdetine devam et, secde et ve rükûa gidenlerle beraber sen de rükûa git!”*** (Âl-i İmrân, 3/43) derken onu erkeklerle bir tutmuştur.

*“Beyyineler”*den yâni mûcizelerden maksad, ölüleri diriltmek, körlere ve ala tenlilere şifâ vermek, gaybî bir takım haberler vermek ve İncil gibi açık mûcizelerdir.

“Ve onu Rûhu’l-kuds ile kuvvetlendirdik.” cümlesindeki “Rûhu’l-kuds” terkîbinde

nitelenen niteleyene izâfe edilmiştir. Yâni; temiz, kutsal rûh demektir. Bu da Îsâ (a.s.)'ın rûhudur. Kutsallıkla nitelendirilmesi ise onu yüceltmek içindir. Çünkü kutsal ve yüce olan, Cenâb-ı Hakk'tır. Bir görüşe göre "rûh"dan kasıt Cebrâîl olup *"kuds"* olarak vasfedilmesi, onun temiz olmasındandır. Çünkü hiçbir zaman günaha tevessül etmemiştir. Rûh olarak isimlendirilmesinin sebebi onun peygamberlere kalblerin hayatı demek olan şeyler getirmesindendir. Îsâ (a.s.), Rûhu'l-kuds ile kuvvetlendirilmesinin mânâsı ise; onun küçüklükten büyüklüğe kadar korunup, şeytanın kendisine yaklaşmaması ve yahûdîlerin onu öldürmeyi kasdettiği sırada vuku bulan göğe çekilmesi hâdisesidir. Îsâ (a.s.)'ın nebîler arasında özellikle seçilip isminin zikredilmesi apaçık mûcizeler getirip Rûhu'l-kuds'la desteklenmesi, diğer peygamberlerin gönderiliş gâyelerinin Tevrât'ın hükümlerini tahrîften kurtarmak ve doğrulamak için olmasına rağmen Îsâ (a.s.)'ın Tevrât'a âid bir takım hükümleri neshetmesi ve yahûdîlerin kendileri ile ilgili olarak inandığı bâtıl inançların doğrusunu açıklayarak onların yaptıklarının kötülüğünü en iyi biçimde açığa çıkarmasıdır. Hz. Mûsâ ile Hz. Îsâ arasında dört bin, bir görüşe göre de yetmiş bin peygamber gelip geçmiştir.

Demek ki peygamberler ne zaman sizin gönlünüzün hoşlanmayacağı bir şey getirirse kibirlenmek isteyeceksiniz de, kimisini tekzîb edecek, kimisini öldüreceksiniz, öyle mi?

Bunları yahûdîlerin ataları yapmakla beraber, Cenâb-ı Hak burada asr-ı Nebî'deki yahûdîlere hitâb ediyor. Bunların her ne kadar kibirlenmeleri varsa da, peygamber öldürmek şeklinde bir günah işlememişlerdi. Fakat onlar atalarını örnek alıp yaptıklarını benimsemişlerdi. Yahûdîlerin nefislerinin hoşlanmadığı şey; tahrif ederek sapmış oldukları hak yola uygun, fakat hevâlarına uymayan şeylerdir.

"Kibirlendiniz", yâni ona tâbi olmaktan Allah katından getirdiklerine îmân etmekten kaçındınız. Sizden bir kısmınız Hz. Muhammed ve Hz. Îsâ'ya yaptığınız gibi yalanlama yoluna, bir kısmınız da Hz. Zekeriyyâ, Hz. Yahyâ ve diğer bâzı peygamberlere yaptığı gibi öldürme yoluna gidecek, öyle mi?

"Bir kısmı" diye terceme edilen *"ferîkan"* (فَرِيقًا) kelimesinin iki defa tekrârı, kasr, yâni önemine işâret için değil, okuyanın ve dinleyenin yaptığı kötü şeylere dikkat çekmek içindir. Her ne kadar geçmişteki halleri murâd edilmişse de *"öldürme"* fiili geçmiş zaman kipi ile kullanılmayıp, şimdiki (muzâri) zaman kalıbı içinde kullanılmıştır. Buna sebeb o hâlin kötülüğünü beyândır. Sanki: "Ey yahûdîler, yaptığınız iş her ne kadar geçmişte olduysa da, kötülüğü onlara ve onların nesillerine bir utanç tablosu olarak kalan çirkinliği, hâlâ devam etmektedir" denilmiştir. Veya muzâri kipiyle mânâ: Ey yahûdîler, sizden bir fırka o nebîleri öldürmüştü. Bugün siz de bu niyet üzere bulunuyorsunuz. Çünkü siz Hz. Muhammed (s.a.)'i öldürmeye çalıştınız. Ben onu korumama almasaydım, bunu yapardınız. Nitekim ona sihir yapmış ve yediği koçun etini zehirlemiştiniz. Hattâ Nebî (a.s.) bundan dolayıdır ki: *"Hayber yemeği hâlâ beni rahatsız eder."*[328] buyurarak buna işâret etmiş, kalbte bulunan ve kesilmesi insanın ölümüne sebebiyet veren *"ebher"* damarını kastederek işte şu an, *"ebher"* in kesilme

ânıdır buyurup ölümünü haber vermişti.

Bunun kıssası şudur: Hicaz mevkiinde bir yer olan Hayber fethedildiğinde Rasûlullah (a.s.)'a zehirli bir koyun eti ikrâm edilmişti. Peygamberimiz (s.a.) *"size bir şey soracağım, bana doğru söyler misiniz?"* buyurdular. Onlar da "Evet ey Eba'l-Kâsım" dediler. Peygamber Efendimiz (s.a.): *"Bu koç etine zehir koymuş muydunuz?"* buyurunca onlar *"evet"* dediler. Peygamberimiz *"Peki niçin bunu yaptınız?"* deyince onlar da cevap olarak: *"Biz, eğer yalancıysan ölmeni ve böylece senden kurtulmayı istedik, yok eğer gerçekten hak peygambersen, zâten sana zarar vermez"* dediler.[329]

Yahûdîlerin ellerinde liderlikleri vardı. Teb'a durumunda olmak istemediler. Onlar genelde tâbi' değil, metbû' idiler. Bu yüzden riyâsetleri elden gider diye îmâna gelmemişlerdi. Kalbde "riyâset sevdâsı" bulunduğu müddetçe nefsin, kâmil bir şekilde îmâna gelmesi düşünülemez.

Nefsin yerilmiş yedi sıfatı vardır; Bunlar, *ucüb, kibir, riyâ, gadab, hased, mal hırsı* ve *makam sevgisi*dir. Cehennemin de aynı şekilde yedi kapısı vardır. Kim nefsini bu yedi şeyden temizlerse cehennemin yedi kapısını kapatıp cennete girer.

İbrâhîm b. Edhem, arkadaşlarından birisine şöyle tavsiyede bulundu: Tâbi ol, baş olma! Çünkü baş, helâk olur, kuyruk kurtulur."

Mesnevî' de der ki:

Gücün yettikçe kul ol, sultan olma!

Top gibi zahmet çekici ol, çevgân (sopa) gibi yaralayıcı olma!

❀

Halk nazarında meşhûr olmak bir bağdır ki,

Şöhret, boyuna takılmış demir halkadan geri değildir.

Nakşbendî şeyhlerinden birisinden şöyle dediği nakledilmiştir. "Bir gün hastalığında *Dede Ömer Rûşenî*'yi ziyârete gittim. Onu, riyâset sevgisinden bir şeyin kalbine girmesi sebebiyle değişmiş, morali bozuk gördüm. Çünkü o, Tebriz'de büyüklere ve küçüklere ilticâ kapısı olarak şöhret bulmuş idi. Aydınlıktan sonra karanlığa düşmekten Allah'a sığınırız.

Şerhü'l-Hikem'de şöyle der: Vücûdunu; yâni seni insanlar arasında ilim, amel ve hâl bakımından öne çıkaracak şeylerin hepsini ıssız bir yere göm, bu hâl şu üç şeyden birinin varlığıyla olur: Birincisi; kendini kusurlu görmen ve nefsinin arzusuna uyarak ilim adına sahib olduğun şeyleri büyük görmemen. İkincisi; kendine nasılsan öyle bakman, "noksan" ve "hiçlik" sıfatlarını kendine; bütün kemâl derecelerini Allah'a has kılman, iyilik nâmına eline geçenleri nefsine değil Cenâb-ı Hakk'a nisbet etmen. Üçüncüsü; haram oluşunda ittifâk bulunan konularda değil, mubah veya mekrûh şeylerde bile nefsin iddiâya kalkışmasını önle ki devâsız ucüb illetine düşmeyesin. Nitekim kötü toprakta zirâat mahsûlü saklanmaz; hoşa gitmeyen bir hâl içinde gizli kalınmaz.

❀

Yâni o kalbler Muhammed (s.a.)'e geleni alamayacak kadar, cibillî kılıflarla kapalıdır, anlamazlar. Hz. Muhammed'in getirdiği hak ve hakîkatler o kalblere sanki girmez ve onu anlamazlar. Allah Teâlâ daha sonra kalblerinin bu şekilde yaratıldığı iddiâsını reddetmektedir. Çünkü kalbler, fitrat ve Hakk'ı kabûle meyyâl yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor:

"Öyle değil, Allah küfürleri yüzünden onları lâ'netlemiştir." Yâni onları, sonradan olan küfürleri ve kötü irâdeleri ile kabiliyetlerini yok etmeleri sebebiyle rezil kıldı ve alçalttı. Onların pek azı îmân ediyorlar. *"Bâ"* harfi mübalağayı daha da kuvvetli ifâde etmek için gelmiştir. Yâni mânâ; "Onların inanma şekilleri az bir îmândan ibâretti ki, o da kitaplarının bir kısmına inanmalarıdır." *"Fâ"* (ف) harfi küfürlerinden dolayı lâ'nete müstehak olduklarını göstermek için gelmiştir.

---

[328]. *Buhârî*, Megazî, 83; *Dârimî*, Mukaddime, II; *Müsned*, VI, 18

[329]. *Buhârî*, Cizye, 7, Tıb, 55

LÂ’NETİN HÜKMÜ

وَلَمَّا جَٓاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْۙ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ
يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذ۪ينَ كَفَرُواۚ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِه۪ۘ
فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِر۪ينَ ﴿٨٩﴾ بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِه۪ٓ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا
بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ۚ
فَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍۜ وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ مُه۪ينٌ ﴿٩٠﴾ وَاِذَا
ق۪يلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ
بِمَا وَرَٓاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْۜ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَٓاءَ اللّٰهِ
مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٩١﴾ وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ
اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِه۪ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا م۪يثَاقَكُمْ
وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَۜ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُواۜ قَالُوا
سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاُشْرِبُوا ف۪ي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْۜ قُلْ بِئْسَمَا
يَأْمُرُكُمْ بِه۪ٓ ا۪يمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٩٣﴾

89. Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken kendilerine Allah katından ellerindeki *(Tevrât’ı)* doğrulayan bir kitap gelip de *(Tevrât’tan)* bilip öğrendikleri gerçekler karşılarına dikilince onu inkâr ettiler. İşte Allah’ın lâ’neti böyle inkârcılaradır.

90. Allah’ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kıskandıkları için Allah’ın indirdiğini *(Kur’ân’ı)* inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü bir şeydir! Böylece onlar, gazab üstüne gazaba uğradılar. Ayrıca kâfirler için alçaltıcı bir azâb vardır.

91. Kendilerine: Allah’ın indirdiğine îmân edin, denilince: Biz sadece bize indirilene *(Tevrât’a)* inanırız, derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o Kur’ân, kendi ellerinde bulunan Tevrât’ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır. *(Ey Muhammed!)* Onlara: Şayet siz gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah’ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz? deyiver.

92. Andolsun Mûsâ size apaçık mûcizeler getirmişti. Sonra onun ardından, zâlimler olarak buzağıyı *(tanrı)* edindiniz.

93. Hatırlayın ki, Tûr dağının altında sizden söz almış: Size verdiklerimizi kuvvetlice tutun, söylenenleri anlayın, demiştik. Onlar: İşittik ve isyan ettik, dediler. İnkârları sebebiyle kalblerine buzağı sevgisi dolduruldu. De ki: Eğer

inanıyorsanız, îmânınız size ne kötü şeyler emrediyor!

❀

Allah katından gelen kitap Kur'ân'dır. Tevhîd ve diğer bir kısım şer'î hükümler de Tevrât'a uygundur. **İbnü't-Temcîd**, Kur'ân'ın Tevrât'ı doğrulamasından maksadın, ondaki Peygamber Efendimiz'in nübüvvetine dâir bir takım işâret ve sıfatları doğrulaması olduğunu söyler. Ondaki hükümlerin tamamını doğrulaması değildir. Çünkü Kur'ân, Tevrât'ın büyük bir kısmını neshetmiştir. Muhammed Mustafâ'nın nübüvvetle gelmesinden önce Yahûdîler Arap müşrikleri ve Mekke kâfirlerine karşı Allah'dan "Peygamberimiz'in yüzü suyu hürmetine yardım istiyor" ve: "Ya Rabbi sıfatlarını Tevrât'ta gördüğümüz âhır zamanda gönderilecek peygamberin yüzü suyu hürmetine bize yardım et" diyorlardı. Düşmanlarına karşı da "Dediklerimizi doğrulayacak bir nebînin gelmesi ve böylece bizim de sizi kendisiyle birlikte Âd ve İrem halkı gibi yok edeceğimiz zaman yaklaşmıştır." şeklinde konuşuyorlardı. "O bildikleri onlara gelince" ibâresiyle bildikleri şeye "kitap" denmiştir. Çünkü kitabın indirildiği kimseyi tanımak onun getirdiği kitabı da tanımak anlamına gelir.

(فلما)'nın başındaki *"fâ"* harfi, yahûdîlerin müşriklere karşı istimdâdda bulundukları süreyle Peygamberimiz'in nübüvveti arasında uzun bir süre bulunmadığını göstermek için getirilmiş "ta'kîbiye"dir

"Hasedle ve riyâset hırsıyla Hz. Peygamber'i inkâr ettiler ve sıfatlarını değiştirdiler"

"Allah'ın lâ'neti de işte bu kâfirler üzerinedir." Burada, sâdece zamîr ile onlara işâret etmek yerine, açıkça *"kâfirlerin üzerinedir"* diye belirtilmiştir. Bu da onların lâ'nete müstehak olmalarının küfürleri sebebiyle olduğunu göstermek içindir. Yine baştaki *"fâ"* (ف) harfi, lâ'netin küfürden sonra olduğunu göstermek için gelmiştir.

Kâfirler hakkındaki lâ'net; rahmet ve cennetten uzaklaştırılmalarıdır. Mü'minlerden günahkâr olanlar hakkındaki lâ'net ise; Cenâb-ı Hakk'ın günahları çok olmayan mü'minlere va'd ettiği üstün lütuflardan bunları mahrûm bırakmasıdır. Meselâ Peygamber Efendimiz'in (s.a.): *"Elindeki malı pahalılık zamanında satmak için saklayan mel'ûndur"*[330] hadîsindeki günah bu tür lâ'neti gerektiren günahlardandır. Böyle insanlar için "İyilerin derecelerinden mahrûmdur" denebilir. Yoksa Allah'ın rahmetinden mahrûm olmak mânâsına gelmez.

Şunu bilmelisin ki lâ'neti gerektiren şeyler *"küfür, bid'at ve fısk"* olmak üzere üçtür. Ve her bir derece için de üç mertebe vardır. Birincisi; genel olarak lâ'nettir. "Allah'ın lâ'neti tüm fâsıklar, kâfirler ve bid'at ehli üzerine olsun" demek gibidir. İkincisi; birinci kısımdan daha özel bir bölümünü ihtivâ eder. "Allah'ın lâ'neti yahûdî ve hıristiyanlar veya Kaderiyye, Hâriciyye ve Râfiziyye veya zinâ edenler, zâlimler ve fâiz yiyenler üzerine olsun" demek gibidir. Bu tür lâ'netler câizdir. Üçüncüsü; muayyen bir şahsa lâ'net etmektir. Bu da küfrü sâbit olanlar için câizdir. "Allah'ın lâ'neti Fir'avn ve Ebû Cehl'in üzerine olsun" demek bu kısma girer. Çünkü bu ikisinin küfr üzerine öldüğü şer'an bilinmektedir. Fakat şer'an küfrü hakkında herhangi bir dayanak olmayan Zeyd

ve Amr benzeri birine lâ'net etmek tehlikelidir. Çünkü son durumları belli olmayan insanlara lâ'net edilmez. Kim bir kâfirin sonradan müslüman olup veya bir günahkârın tevbe edip de Allah'a yakın bir kul olarak ölmeyeceğinden emin olabilir ki? Böyle birinin mel'ûn olduğuna nasıl hükmedilebilir? Peygamberimiz'in amcası Hz. Hamza'yı şehîd eden Vahşî bile, Peygamberimiz'in elinde müslüman olup Allah tarafından tevbesinin kabûl olunduğu bildirilmedi mi? Bu durum "Yezîd'e lâ'net edilemez" diyenlerin delîlidir. Çünkü o da pişman olup yaptığına tevbe etmiş olabilir. Bu ihtimâl de lâ'net edilmemesini gerektirir.

Bir kısım ulemâ da şöyle demiştir; "Yezîd küfrünün şöhreti ve yaptığı cürmün büyüklüğü sebebiyle lâ'neti haketmiştir. Çünkü o, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi konusunda emir verdiğinden ve şarap hakkında şöyle demesinden dolayı küfre girmiştir.

O gün Ahmed'in dînine göre haram idiysen de,
Bugün Mesîh'in dînine göre helâlsın!

Hz. Hüseyin (r.a.)'ın katline emir veren, onu katleden veya ona, cevâz veren, ya da buna râzı olanların lâ'neti hak etmeleri ittifâkla sâbittir. **Sa'düddîn Taftâzânî** bu konuda şöyle demiştir; "Gerçek şu ki, Yezîd'in Hz. Hüseyin'in katline râzı olması ve buna sevinip, ehl-i beyti küçük düşürmesi, her ne kadar tafsîlât yönüyle âhâd haberlerdense de, olayın genel hatları mânen tevâtür derecesindedir. Biz onun bu durumu ile ilgili susmayız. Fakat îmânı konusunda bir şey demeyiz. Allah'ın lâ'neti onun ve yardımcılarının üzerine olsun!

Sâhib b. Ubbâd buzlu su içerken:

Buzun tatlı suyun içindeki hareketi
Kalbin derinliklerinden hamd çıkarır

der ve: *"Allah'ım Yezîd'e lâ'neti devam ettir"* diye bedduâ ederdi ve Rasûl-i Ekrem'in ashâbından olması sebebiyle babası Muâviye'ye lâ'net etmekten sakınırdı. Çünkü Muâviye vahiy kâtibi olup fetihlerde hizmeti geçenlerdendi. Hz. Ömer ve Hz. Osman devrinde valilik yapmıştı. Fakat ictihâdında hatâ etti. Cenâb-ı Hak onu Hz. Peygamber'e olan yakınlığı sebebiyle bağışlasın.

Ravzatü'l-ahbâr'da anlatıldığına göre; Kelâm âlimlerinden **Hayyat** der ki: "Bir çocuğun sorduğu bir soru beni susturdu: "Muâviye hakkında görüşün nedir?" diye sordu. Ben de: "Hiçbir şey söylememeyi tercîh ederim." dedim. "Oğlu Yezid hakkında ne dersin?" dedi. Ben de "Lâ'net olsun" dedim. "Peki onu sevenler hakkında ne dersin?" dedi. "Onlara da lâ'net" dedim. "Sen de biliyorsun ki Muâviye'nin kendisi de onu sevmezdi" dedi.

Şunu da bilmek gerekir ki lâ'net edilen kimse, ona lâyık değilse o lâ'net sâhibine döner. Mü'min'e lâ'net etmek, onu kasden öldürmek gibidir. Kişi çoğu zaman bir malına lâ'net eder de malının bereketi çekiliverir. Hiç kimse Allah'ın yaratıklarından cansızlara, hayvanlara veya insanlara lâ'net etmesin. Rasûl-i Ekrem buyurmuştur ki:

“Kul, Allah lâ’net etsin şu dünyâya, dediğinde dünyâ der ki: Evet hangimiz Rabbine karşı daha isyânkârsa Allah ona lâ’net etsin.” Kişiye yakışan lâ’neti terk ederek, sa’y u gayretini Allah’ın zikrine teksîf etmektir. Çünkü lâ’net edilen, buna lâyıksa bile lâ’nette sevâb yoktur ama, zikirde çoktur. Yine Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: *“Cehennem ehli bana gösterildi, onun ekserisinin kadınlardan olduğunu gördüm. Çünkü onlar çok lâ’net eder ve kocalarının hakkını inkâr ederler. Ömür boyu onlardan birisine iyi davransan, ama bir gün senden hoşuna gitmeyen bir şey olsa; “Zâten senden hiç hayır görmedim ki, der.”*[331]

Hz. Ali (k.v.) de şöyle buyurmuştur: “Bilmediği halde insanlara fetvâ veren kimseye yer ve gök lâ’net eder.” Hz. Ali’nin kızı, babasına ağıza gelen kusmuk hakkında sordu. Hz. Ali de “abdestin iâdesi gerekir” dedi. Rasûlullah bunu duyunca *“Hayır ya Ali, ancak ağız dolusu olursa abdesti bozar”* dedi. Bunu duyan Ali de (k.v.). “Bu fetvânın Rasûlullah (s.a.)’ın fetvâsıyla çakıştığını gördüm ve bir daha asla fetvâ vermemeye yemin ettim, demiştir. “*Ravzatü’l-Ahbâr’dan*.”

❀

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللّٰهُ
مِنْ فَضْلِهِ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاؤُ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ
وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩٠﴾

90. Allah’ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kıskandıkları için Allah’ın indirdiğini *(Kur’ân’ı)* inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü bir şeydir! Böylece onlar, gazab üstüne gazaba uğradılar. Ayrıca kâfirler için alçaltıcı bir azâb vardır.

“Satın alma” diye ifâde edilen *“işterâ”* (اشترى) fiili hem satın almak, hem de satmak mânâsına gelir. Burada ikinci mânâ kastedilmiştir. Nefislerinden maksad îmândır. Nefsin îmân yerine konması, nefsin ancak ve ancak îmân diye tâbir edilen ilim ve amel için yaratıldığını bildirmek içindir. Onlar îmândan çıkıp küfre girmekle sanki bedenlerini de küfürle değiştiler. *“Ne kötüdür”* bölümüyle zemmedilen kısım *“Beraberlerindeki Tevrât’ı doğrulayıcı olan Kur’ân’ı bile bile inkâr ettiler.”* kısmıdır. Küfre girmelerinin sebebi, kendilerinde olmayan bir şeye *“hased”* ederek inkâr etmeleridir. Çünkü hased eden kimse, hased ettiği insandaki mal, makam veya iyi ahlâk gibi şeylerin kendinde de olmasını ister. *“Bâğî”* ise hasedinden dolayı zulüm yapan kimsedir. Bu takdirde mânâ: “Îmânlarını sattıkları şey ne kötüdür.” şeklinde olmaktadır. Küfürlerin *“bağy”* olarak isimlendirilmesinin sebebi, hased ettikleri şeyin “Allah katından” olması hasebiyledir. Ya da *“bağy”* dan maksad haseddir. Fazlından Cenâb-ı Hakk’ın kuluna verdiği şey, *“vahy”* dir. Bunu da kullarından dilediğine verir. Yâni, “nübüvvet hırkası”nı ancak onu taşımaya ehil olan insana verir. Bu âyette

kasdedilen; Hz. Muhammed'dir.

Yahûdîler âhir zamanda bir nebînin çıkacağına inanıyorlardı ve onun da Hz. İshâk'ın soyundan geleceğini düşünüyorlardı. Hz. Peygamber, İsmâîl (a.s.)'ın soyundan çıkınca nübüvvetin, Benî İsrâîl'in elinden çıkmasından hoşlanmadılar ve hased etmeye başladılar. *"Gadab üstüne gadabla dopdolu olarak geri döndüler."* Onlar nebînin hak olduğunu inkâr etmekle beraber, bir de hased ettiler. Böylece gadab üstüne gadabı hak edip lâ'nete müstehak oldular. Azâbın *"kâfirler"* için oluşu, zamîr kullanılarak değil de kâfirler ismen zikredilerek, burada azâba hak kazanmalarının küfürleri sebebiyle olduğunu bildirir. Azâb aynı zamanda *"alçaltıcı"* dır; böyle olması da onların son peygamberin kendilerinden gelmesini arzulamaları ve kendilerinin diğer insanlardan daha fazîletli oldukları iddiasıyla Allah'ın indirdiğini hor ve hakîr görmeleri sebebiyledir.

Bu âyet, mü'minlere olan azâbın terbiye ve temizleme, kâfirlere ise gerçek bir azâb ve eziyet olacağını gösterir. Dünyâ ve âhıretteki derecelerin hepsi fazl-ı ilâhîdendir. Böyle olduğu için de hiçbir kimsenin derece ve durumuna i'tirâz etmeye ve ilâhî lütuflara hased etmeye hakkı yoktur. Nübüvvet ve velâyet gibi yüce mertebeler kişinin, cehd ve kemâl-i ihtimâmla elde edebileceği şeylerden değildir.

"Nübüvvet", kesbî olmayıp, başlı başına Cenâb-ı Hak tarafından dünyâda ilâhî bir üstünlük olarak bâzı seçilmiş kullara verilen bir görevdir. *"Velâyet"* de aynı şekilde çalışmayla elde edilemeyen ilâhî bir lütuftur. Hatta ve hatta bütün mertebe ve makamlar ilâhî ihsân olup çalışmayla elde edilemez. Bu makamların tedrîcî olarak şartları ve sebebleri dâiresinde ortaya çıkışından dolayı gözü perdeli olan gâfiller, bu mertebelerin çalışmayla elde edileceğini zanneder. Oysa bu iş hakîkatte böyle değildir. Ve bu konuda da hased etmeye hiç mi hiç gerek yoktur. Fakat bunu bilmeyen câhiller, bu mertebelere ve bunlara ulaşmış kimselere "dedikodu" ile dil uzatırlar. Ama bunun da hiç zararı yoktur. Çünkü bu gibi şeyler, o kulların derecelerini yükseltir. Ayrıca sünnetullah, o cemâl ehli kimselerin kemâlini göstermek için celâl ehline şefâat etmelerini gerektirir. Nitekim **Hâfız Sa'dî** şöyle der:

Bu çiçeklikte kimse, dikensiz gül toplamadı.
Muhammedî gülistanın dikeni Ebû Leheb gibilerdir.

Hikâye olunduğuna göre **Mevlânâ Celâleddîn, Şems-i Tebrîzî**'yi kaybedince, bulmak için şehri dolaşmaya çıkar. Bir gün *Şeyh Selâhaddin-i Zerkûb* hazretlerinin kuyumcu dükkânının önünden geçerken Şeyh: "Buraya gel ey Mevlânâ" der ve ona: "Böyle dertli dertli ne dolaşıyorsun?" diye sorar. Mevlânâ da: "Gezegenler, Şems'ini (güneşini) kaybettiği zaman ayrılık karanlığından kurtulmak için dolaşır, durur" der. Bunun üzerine Şeyh: "Ben senin Şems'inim" der. Mevlânâ: "Efendim, bunu nereden bilebilirim" der. Şeyh ona Şems-i Tebrîzî'nin ulaştırdığı makam ve mertebeleri sayınca Mevlânâ, Şeyhin ellerine yapışır ve şöyle der: "Benim Şems'im önceleri bana içini gösterirdi. Şimdi ise yüzünü gösterdi." Mevlânâ onun yanında uzun süre kalıp çalışır ve pek çok mertebeye

ulaşır. Daha sonra bu durumu Mevlânâ'nın taraftarları duyunca Şeyhi kıskanıp öldürmek isterler. Mevlânâ onları sâkinleştirmek için yanlarına oğlu Sultan Veled'i gönderir. Vaziyeti öğrenen Şeyh: "Allah Teâlâ bana gök ve yeri birbiri üzerine çevirme gücü vermiştir. İstesem onları hemen helâk ederim ama, evlâ olanı sabretmem ve onların ıslâhı için duâ etmemdir" der ve onlar için duâ eder, Sultan Veled de "âmîn" der. Bunun üzerine o ateşli taraftarların da kalbi yumuşayıp tevbe ederler. *Mesnevî*'de gelir:

Hased ve hîle bilmeyenlere hased edersin
O hasedden gönlüne zulmet karanlık bulaşır.
Allah adamlarının ayağının altında toprak ol!
Bizim gibi, toprağı hasedin üzerine saç.

İşte nebîlerin ve velîlerin halleri de böyledir. Allah'ın Rasûlü de: *"Yâ Rabbi, kavmimi hidâyete erdir, çünkü onlar doğruyu bilmiyorlar."*[332] demedi mi? Peygamber Efendimiz'in mübârek arkadaşları da nefsi terbiye husûsunda dert yanarlar ve Rasûlullah'a, kötü huylardan kurtulmak, iç ve dışlarını temizlemek ve alçaltıcı ateşden kurtulmak için bir an bile soru sormaktan geri durmazlardı.

❀

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا
وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَٓاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ
اَنْبِيَٓاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾

91. Kendilerine: Allah'ın indirdiğine îmân edin, denilince: Biz sadece bize indirilene *(Tevrât'a)* inanırız, derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o Kur'ân, kendi ellerinde bulunan Tevrât'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır. *(Ey Muhammed!)* Onlara: Şayet siz gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz? deyiver.

Bu âyetteki ilk cümleyi Rasûlullah'ın ashâbı, Medîne Yahûdîlerine söylemişlerdi. Biz bize inene inanırız, demekle Tevrât'ı ve onu tasdik için Beni İsrâîl peygamberlerine inen emirler kastedilmiştir. Bunların dışındakiler onlara inmiş değildi. Burada *"indirilme"* hâdisesini kendilerine nisbet ettiler çünkü bir peygambere indirilen şey bağlayıcı olma açısından sanki ümmetine inmiş gibidir. *"Kendilerine indirilenler hâricindeki kitapları hak ve gerçek olduğu halde inkâr ederler"* ki o kitaplar, Hak isminin mutlak olarak nisbet edilebileceği en doğru şeylerdir. Aynı zamanda "Tevrât'ı doğrulayıcıdır. Ona zıd değildir."

Burada onların iddiâlarına bir reddiye vardır. Çünkü onlar, Tevrât'ı doğrulayan bir kitabı inkâr etmekle Tevrât'ı da inkâr etmiş oldular. Daha sonra onlara, îmân ettiklerini iddiâ ettikleri, Tevrât izin vermediği halde, peygamberleri öldürmeleri olayı ile itiraz

edildi ve: *“Ey Muhammed, onlara de ki: “Niçin daha önce Allah’ın peygamberlerini öldürüyordunuz?”* buyuruldu. Burada söz ve inançlarıyla fiilleri arasında tenâkuz bulunan yahûdîlere kınama ve azarlama vardır. Geçmiş hâli hikâye etmek için *“öldürüyordunuz”* anlamında olmak üzere *“öldürüyorsunuz”* denildi. Bu cümle mahzûf bir şart cümlesinin cevâbıdır. O da şöyle olur: “Ya Muhammed onlara de ki, eğer iddiâ ettiğiniz gibi, inanıyor idiyseniz, hangi sebeble Tevrât’ın haram kıldığı bir iş olan, peygamberlerinizi öldürüyordunuz?”

Aslında bu âyette hitâb edilenler, Benî İsrâîl’in asr-ı saâdetteki torunları olmayıp kendileriydi. Böyle denmesinin sebebi babayla oğul arasındaki münâsebetten dolayıdır. **Ebu’l-Leys es-Semerkandî** der ki: “Bu âyet, bir günahın işlenmesine râzı olan kimsenin, o günahı işlemiş gibi olacağını gösterir. Çünkü yahûdîler babalarının yaptığı cinâyeti doğru buluyorlardı. Bundan dolayı da Allah Teâlâ onlara *“katiller”* diye hitab etti.”

“Eğer inanıyorsanız” bölümünün de cevâbı mahzûftur. Yâni “Eğer inanıyor idiyseniz niçin öldürdünüz?” demektir. Bu âyette, azâbın muhakkak ve çok şiddetli olduğuna beyân vardır.

❀

وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهٖ وَاَنْتُمْ
ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾

92. Andolsun Mûsâ size apaçık mûcizeler getirmişti. Sonra onun ardından, zâlimler olarak buzağıyı *(tanrı)* edindiniz.

(لقد) de ki (ل) harf-i yemînin cevâbıdır. Apaçık mûcizeler; asa, parlayan el ve denizin yarılması gibi mûcizelerdir. (ثُمَّ) harfi aradan bir süre geçtiğine ve yaptıkları işin ne kadar kötü olduğuna işâret için gelmiştir. *“Kendinize yazık ederek”* bölümü “siz” kısmından haldir. “İbâdeti yapmanız gereken yerden başka bir yere yaparak buzağıya taptınız.” demektir.

❀

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَۜ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ
وَاسْمَعُواۜ قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاُشْرِبُوا فٖى قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ
بِكُفْرِهِمْۜ قُلْ بِئْسَمَا يَاْمُرُكُمْ بِهٖٓ اٖيمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿٩٣﴾

93. Hatırlayın ki, Tûr dağının altında sizden söz almış: Size verdiklerimizi kuvvetlice tutun, söylenenleri anlayın, demiştik. Onlar: İşittik ve isyan ettik, dediler. İnkârları sebebiyle kalblerine buzağı sevgisi dolduruldu. De ki: Eğer

inanıyorsanız, îmânınız size ne kötü şeyler emrediyor!

"İşittik ve isyân ettik" demelerinin anlamı şudur: Sözüne itâat etmek için dinlemedik ve emrine karşı geldik. Eğer başımızda o dağ korkusu olmasaydı, zâhiren de îmân etmezdik. Şimdi şöyle bir düşünün; dedelerinin durumu böyle olan bir topluluğun torunlarından îmân beklenebilir mi? **Firdevsî** şöyle der:

Mayaları kötü olanlardan kötülük zuhûruna şaşılmaz.
Çünkü gecenin karanlığını gidermek mümkün değildir.
Mayası kötü olanlardan iyilik beklemek ancak,
Gözlerini toprakla doldurmakla mümkündür.

"Kalblerine buzağı sevgisi sindirildi." cümlesinde ***"Karınlarında ateş yerler"*** (en-Nisâ, 4/10) âyetinde de olduğu gibi, sindirilme yerini belirtmek için *"kalb"* kullanılmıştır. "Kalbinin içinde" demek, kalbi sindirme yeri olarak göstermek demektir. Bu, kumaşın boya ile iç içe olması gibi bir şeydir. Birine bir şey içirmek demek onu içebilecek duruma sokmak demektir. Buna göre mânâ: "Suyun içinde rahatça gezindiği yer gibi onların kalbinde de buzağı sevgisi öylece sindirildi" şeklinde olur.

Râğıb der ki: Bir kimsenin gönlünü sevgi veya buğzun kapladığını ifâde etmek için *"şerâb"* yâni "içirme" tâbirini kullanmak, Arapların âdetlerindendi." Su vücûdda yayılması en kolay maddedir. Bunun için hekimler su için "gıdâ ve ilâcın bineği" derler.

Denilmiştir ki: Yahûdîler *"Mücessime"* veya *"Hulûliye"* inancına yatkın olduklarından o puttan daha güzel hiçbir şey görmediler ve Sâmirî'nin onları aldattığı o put konusunda kalblerinde hemen ona karşı bir sevgi yerleşti. Onların "puta tapma sevgilerinin" kalblerine yerleştirilmesi ise küfürlerine karşı bir cezâdır.

Bir hikâyede şöyle anlatılmıştır: Mûsâ (a.s.) kavminin yanına dönüp de gelince o hâli gördü ve buzağının bir törpü ile ufalanıp nehre atılmasını emretti. O gün akan nehirde mutlaka ondan bir şey vardı. Sonra Mûsâ: "Ondan için!" dedi. Kalbinde hâlâ zerre kadar put sevgisi olanların bıyığında altınlar ortaya çıktı.

Allah Teâlâ başlarındaki reislerin emir ve yasaklarına olduğu gibi uyan o günkü Yahûdîleri kınama kabilinden şöyle buyuruyor: *"Ey Muhammed, onlara de ki: Çağrıldığınız ve inanmış olduğunuz size indirilen Tevrât'a îmânınızın emrettiği şey ne kötü şeydir"* Burada zemmedilen kısım *"işittik ve isyân ettik"* demeleri ve puta tapmalarıdır. "İmanınız size emrediyor" derken "emrediyor" onların îmâna nisbeti de onları küçük görmek içindir; yâni o nasıl îmân ki, kötüyü emrediyor? İmanın Yahûdîlere nisbeti ise "Tevrât'a inanıyorsanız" kavl-i şerîfinde de olduğu gibi, onların îmânının hakîkî îmân olmadığını göstermek içindir. Çünkü îmân bu tür günahları işlemeyi tecvîz etmez; câiz görmez.

Mâlûmdur ki, mü'min olduğunu söyleyen kimsenin fiillerinin, inancına uygun olması gerekir. Aksi takdirde o kimse mü'min olamaz. **Cüneyd Bağdâdî (k.s.)** der ki: "Sûfîlerin temeyyüz ettikleri tevhîd; kıdemi hudûsdan ayırmak, vatandan ayrı kalmak, sevilen şeylerden ilgiyi kesmek, bildiğini de bilmediğini de terketmek ve her şeyin

yerine Hakk'ı koymaktır."

Tevhîd yolcusu evvelâ ayağını "La" nefyine koymalıdır,
Ondan sonra âlem-i vahdette "illâ" isbâtıyla nefes vurmalıdır.

Rasûlullah (s.a.) buyurmuşlardır ki: *"Ya'kûb (a.s.)'ın yanına Yûsuf'un hayatta olduğunu müjdeleyen adam geldiğinde, Ya'kûb ona dedi ki: "Onu bulduğunda hangi din üzereydi?"* Adam: "İslâm" deyince Ya'kûb (a.s.): "İşte şimdi Ya'kûb'un nimeti tamam oldu" dedi.

Şunu bil ki: İman, bütün esâsların özü ve temelidir. Kabûlün mihengidir. Hatâları örter ve ihsânı celbeder. Yine rivâyet olundu ki: Rasûlullah (s.a.) Dıhye el-Kelbî'nin müslüman olmasını çok arzuladığından *"Allah'ım, Dıhye'yi İslâm'la rızıklandır"* diye duâ ederdi. Çünkü Dıhye'nin 700 teb'ası vardı ve onun İslâmıyla onlar da müslüman olabilirdi. Dıhye, sonunda karar verip müslüman olmak için Mescid'e yönelince Cenâb-ı Hak sabah namazından sonra Hz. Peygamber'e bildirdi. Cebrâîl: *"Ey Muhammed Rabbin sana selâm ediyor ve diyor ki: İşte şimdi Dıhye, müslüman olmak için geliyor"* dedi.

Ashâbın kalbinde câhiliyye devrindeki bir durumdan dolayı Dıhye'ye kızgınlık vardı. Bu yüzden Dıhye'nin geleceğini duyunca aralarında ona yer vermek istemediler. Peygamberimiz bunu öğrenince onlara: *"Açılın!"* demeyi uygun bulmadı. Dıhye mescide girer de gördüğü hoşnutsuzluktan dolayı İslâm'dan soğur, diye düşünüyordu. Dıhye mescide girince Peygamber Efendimiz, sırtındaki ridâsını çıkarıp:

"Buraya gel ey Dıhye!" dedi.

Hz. Peygamber'in bu nâzik tavrı karşısında Dıhye dayanamayıp ağlamaya başladı. Ridâyı alıp yüzüne gözüne sürdü ve sonra:

"İslâm'ın şartları nelerdir ya Rasûlallah?" diye sordu. Peygamberimiz:

"La ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah, demektir" buyurdu.

Dıhye tekrarlayıp yeniden ağlamaya başladı. Peygamber (s.a.):

"Ey Dıhye, İslâm ile şereflenmişken bu ağlama da nedir?" diye sordu. Dıhye:

"Ey Allah'ın Rasûlü öyle büyük bir günah işledim. Rabbine sor ki keffâreti nedir? Eğer kendimi öldürmekse öldüreyim, yok eğer malımı mülkümü fedâ etmekse edeyim" dedi.

Peygamberimiz *"O günah nedir ey Dıhye?"* diye sorunca Dıhye şöyle anlattı:

"Ya Rasûlallah, Ben Arap reislerinden birisiydim, benim erkeklere varacak kız çocuklarımın olmasından utanç duyardım. Bundan dolayı da yetmiş tane kız çocuğumu ellerimle toprağa gömdüm."

Rasûlullah (s.a.) bu söz karşısında dehşete düştü. Cebrâîl indi ve:

"Ey Muhammed, Rabbin sana selâm ediyor ve diyor ki: Dıhye'ye söyle, izzet ve celâlim hakkı için; ne zaman ki sen *"La ilâhe illallah"* dedin, işte o vakit senin altmış yıllık küfrün ve günahın affedildi. Sen altmış yıl daha yaşayacaksın. Hal böyleyken kız çocuklarını katletmeni nasıl affetmem?"

Bunu duyunca Peygamber (s.a.) ve ashâbı ağlamaya başladılar. Peygamber Efendimiz buyurdu ki:

“Ya Rabbi bir kelime-i şehâdetle Dıhye’nin bu kadar günahını affettin de, binlerce kelime-i şehâdet getiren, doğru söz ve amel sahibi mü’minleri nasıl bağışlamazsın?!”

Nitekim *Mesnevî*’de şöyle gelmiştir:

Cenâb-ı Hakk’ı zikretmek, her isyânkârın işi değildir.
“Bana dön” emri, her müfsid hakkında geçerli değildir.

Sa’dî de şöyle der:

Eğer mahşerde Hakk katından “kahr” ile hitâb gelirse
Peygamberlere mazeret için başvurmaya gerek kalmaz.
Eğer o gün, Hakk Teâlâ lütuf ve keremiyle hıcâbı kaldırırsa,
Şakîlere bile af ve mağfiret umudu doğar,

❀

قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ
فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ
اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾ وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى
حَيٰوةٍ وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ
بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

94. ***(Ey Muhammed, onlara)*** **Şayet** ***(iddia ettiğiniz gibi)*** **âhıret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddiânızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin** ***(bakalım),*** **de.**

95. Onlar, kendi elleriyle önceden yaptıkları işler ***(günah ve isyanları)*** **sebebiyle hiçbir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir. Allah zâlimleri iyi bilir.**

96. Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkünü olarak bulursun. Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması hiç kimseyi azâbtan uzaklaştırmaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.

❀

Yâni eğer cennetin Muhammed ve ashâbına değil de sırf size âid olduğuna inanıyor iseniz kalbinizle ve dilinizle samîmî olarak “ya Rabbi bizi öldür” deyin, Çünkü cennete gireceğini kesin olarak bilen kimse, ona iştiyâk duyar. Ni’mete çabucak ermeyi, keder ve kasvet yurdu olan şu dünyâdan bir an önce ayrılmayı temennî eder. Çünkü oraya girmenin tek yolu, ölümdür. O zaman ölümü istemekte acele edin. *“Temennî”*

kelimesinin aslı; bir şeyin zihinde tasarlanmasıdır. En çok kullanımı da, olması mümkün olmayan zor yerlerde olur.

❀

وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْديهِمْ وَاللّٰهُ عَليمٌ بِالظَّالِمينَ ﴿٩٥﴾

95. Onlar, kendi elleriyle önceden yaptıkları işler *(günah ve isyanları)* sebebiyle hiçbir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir. Allah zâlimleri iyi bilir.

Buradaki *"ebediyyen"* kelimesi, geleceğe âid tüm zamanları kapsar. Bu gösteriyor ki, nefy-i istikbâl edâtı olan (لن) harfi burada ebedîlik ifâde etmez. Çünkü onlar, ölümü dünyâda istemiyorlar ama, âhırette istiyorlar.

Muhammed (s.a.)'i red, Kur'ân'ı inkâr ve Tevrât'ı tahrîf gibi cehenneme girmeyi gerektirecek günahları işlemeleri sebebiyle ölümü istemezler. Burada *"elleriyle"* tâbiri kullanıldı. Çünkü yapılan işlerin çoğu ellerle olmaktadır. Aynı zamanda el, insanın pek çok işinin yapılmasına vesîle ve pek çok menfaatin sağlanmasına sebeb olan vücûd âzâlarından birisidir. Bu sebeble *"el"* bâzan nefis yerine, bâzan da *kudret* yerine kullanılmaktadır. *"Allah zâlimleri ve yaptıklarını bilir."* demekle zâlimlere korkutucu bir tehdîd vardır.

Rivâyet edilmiştir ki: Eğer yahûdîler, bu âyet indiğinde ölümü temennî etselerdi, o zaman bütün yahûdîler, ağızları tükürükle dolup boğularak ölürler ve yeryüzünde bir tek yahûdî kalmazdı. *"Ölümü aslâ istemeyeceklerdir"* âyet-i kerîmesi, Kur'ân'ın en mûcize ve çarpıcı âyetlerinden birisidir. Çünkü bu âyet de *"asla yapamayacaksınız"* âyetinde olduğu gibi, gaybdan haber vermektedir. Eğer yahûdîlerden birisinden böyle bir temennî vâkî olsaydı, hemen ölür ve bu da meşhûr olurdu. Eğer "temennî kalb ile olduğuna göre bir yahûdînin temennî edip etmediğini nasıl anlarız?" diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilebilir: "Temennî sadece kalb ile olmaz. O; keşke şöyle olsaydı, diye söylemekle de olur."

Nâfi (r.a.)'dan bir rivâyete göre: Biz bir mecliste otururken, bizimle beraber olan bir yahûdî münakaşaya başladı ve: "Hani sizin kitabınızda ölümü isteyin, deniyor; işte ben istiyorum, niçin ölmüyorum?" dedi. Bu sözü duyan **İbn Ömer** evine girip kılıcını aldı ve dışarı çıktı. Bunu gören yahûdî de başladı kaçmaya, **İbn Ömer** dedi ki: "Vallahi yakalasaydım hemen boynunu vururdum." Bu câhil adam, âyetin bütün yahûdîler için geldiğini düşünmüştü. Oysa bu tehdîd, Muhammed (s.a.)'ın nübüvvetini kesin olarak bilip, sırf inâdla ve hasedle onu inkâr edenler için inmişti.

Eğer "İttifakla sâbittir ki sâdece mü'minler cennete gidecektir, başkası değil. Ama buna rağmen hiçbirisi ölümü istemez. Hal böyleyken aynı şeyi yahûdîler için, nasıl delîl sayabiliriz?" denirse, derim ki: "Çünkü mü'minler yahûdîlerin yaptığı gibi, Allah katında bir mertebe, şeref ve fazîleti kendileri için vâcib kılmadılar. Oysa yahûdîler, kendilerinin Allah'ın oğulları, sevgili kulları olduklarını ve cennetin de sadece

kendilerine âid olduğunu iddiâ ettiler. İnsan sevdiğine gitmeyi ister. O'nun kendisine cehennemle muâmele edeceğinden korkmaz, aksine sevdiği şeylere kavuşmak ister. Yahûdîlere *"Ölümü dileyin"* dendiğinde bunu yerine getiremediler ve böylece iddiâlarının ne kadar boş olduğu ortaya çıktı. Hem Rasûlullah (s.a.) bir hadis-i şerifte şöyle buyurarak ölümü arzulamayı yasaklamıştır: *"Sizden hiçbiriniz başına gelen bir felâketten dolayı ölümü istemesin, bilakis şunu söylesin: Ya Rabbi benim için yaşamak hayırlı olduğu müddetçe beni yaşat, toprağın altı üstünden hayırlı hale gelince de canımı al!"*[333] Nitekim **Mukâtil** (r.a.) demiştir ki:

Evlâdlarım ve günahlarım olmasaydı,
Ölümü harâretle isterdim.

Sehl b. Abdullah Tüsterî der ki: "Ölümü ancak ve ancak üç kişi ister; ölümden sonrasını bilmeyen câhil, Allah'ın kaderinden kaçmaya çalışan gâfil ve bir an önce Mevlâ'sına kavuşmak isteyen âbid."

Mesnevî'de şöyle denilir:
Ölüm, sâdıklar için boyuna takılan bir süstür,
Yahûdîler ölümle imtihan olundular, ama korktular,

Mevlânâ hazretlerinin ölümü yaklaşınca ölüm meleği, kapıda dikilmiş vaziyette ona göründü, Mevlânâ onu görünce şöyle dedi:
Biraz daha yaklaş, biraz daha gel ey,
Benim cânım, ey benim sultânımın elçisi!

Meliklerden birisi **Ebû Hâzim**'e sordu: Allah Teâlâ'ya gidiş nasıldır? Ebû Hâzim dedi ki: İtâatkâr bir kulun Allah'a gidişi, evinden, âilesinden ayrı düşen bir insanın onu iştiyâkla bekleyen âilesine gelişi gibidir. Ama âsî bir insanın Allah'a gidişi, efendisinden kaçan bir kölenin, tekrar ona dönüşü gibidir. *Mesnevî*'de gelmiştir ki:
Peygamberlere bu dünyâ dar geldi.
Onlar mekânsızlık âlemine uçup gitmiş padişahlardır.
Çünkü benim için ecel tarafı daha muhabbetli ve hoştur.
"Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın" nehyi, benim içindir.
Nehy ve yasak, hoş ve güzel olan şeyden olur.
Acı ve sevgi duyulmayan şeyden men'e gerek yoktur.

Şunu bilmek gerekir ki en büyük imtihan ve en dehşetli belâ, ölümdür. Ama ondan daha kötü olanı, ölümden habersiz olmak, onu hatırlamamak, az düşünmek ve Hakk'a lâyık ameller yapmamaktır. Ölümün sadece kendisinde bile *"Vâiz* (öğüt verici) *olarak ölüm yeter."* sözünde de geçtiği gibi, düşünen ve ibret alan kimse için bir ders vardır. Kim ki samîmî ve ciddî olarak ölümü düşünürse, var olan neş'esi kaçar, onu istemekten vaz geçer ve dünyâda umduğu şeylerden el-etek çeker. Fakat gâfil kalbler, bunun için

uzun nasîhatlara ve süslü sözlere ihtiyaç duyarlar. Eğer böyle olmasaydı işitene ve düşünene yeten ***“Her nefis ölümü tadacaktır”*** (el-Ankebût, 29/57) ve *“Lezzetleri unutturan ölümü çok hatırlayın”*[334] gibi âyet ve hadîsler söylenir miydi? Akıllı insana gereken, ölüm gelmeden, kendi ihtiyârıyla ölüme hazırlanmak ve nefsini kötü ahlâktan temizlemektir. **Sa’dî** demiştir ki:

Ey kardeş, sonunda toprak olacaksın;
Toprak olmadan toprak gibi mütevâzı’ olmaya bak!
Ya Rabbi bize yolu kolaylaştır!

❀

وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍۚ وَمِنَ الَّذٖينَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍۚ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهٖ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَۜ وَاللّٰهُ بَصٖيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

96. Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkünü olarak bulursun. Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması hiç kimseyi azâbtan uzaklaştırmaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.

(لتجدن)’de ki (وجد), fiili vicdân-ı aklîdir, ilim mânâsınadır. Ancak burada tecrübe ve benzeri bilgi yollarından elde edilen ilim yerine konmuştur. Fiilin başındaki *“lâm”* kasem (yemin) lâmıdır. Mânâ: *“Andolsun ki ya Muhammed, sen onları yaşamaya harîs bulursun”* şeklindedir. Hayata harîslik, ölümü istememektir. Burada *“Hayat”* (حَيَاةٌ) kelimesi, nekre olarak gelmiştir, cins belirtir. Bu da onların yaşamakta oldukları mutlak hayatın bir türüdür. *“Ortak koşan kimselerden”* cümlesi, mânâ açısından kendinden önceki cümleye atfedilmiştir. Müşrikler de, insanlara dâhil oldukları halde sanki, “insanlardan ve müşriklerden daha harîs”, demektir. Çünkü insanlar içinde hayatı en çok seven onlardır. Burada müşriklere bir “azarlama” ve “ayıplama” söz konusudur. Çünkü onlar, âhırete inanmazlar ve dünyâ hayatından başka bir hayatın varlığını inkâr ederler. Müşriklerin dünyâya olan bu hırsı, çok görülmez. Çünkü onların cenneti, burasıdır. Ama kendilerine öldükten sonraki cezâyı bildiren kitap verilen yahûdîler gibi kimseler, en büyük azarlamayı hak etmiştir. Eğer “Niye yahûdîler hayata, müşriklerden daha çok harîstir?” dersen, derim ki: “Çünkü onlar, kesinlikle cehenneme gideceklerini biliyorlardı, müşrikler ise bunu bilmiyor.”

“Onlardan her birisi ömrünün bin yıl olmasını ister.” cümlesinde isti’nâf; yâni mânâca yeni bir cümleyle konuya girmek, onların hırslarının ne kadar çok olduğunu göstermek içindir. Yâni müşriklerden her biri, ömrünün bin yıl olmasını temennî eder. Bu kısım, onların temennîlerini hikâye etmektedir. Buradaki (لَوْ) harfi, temennî mânâsına gelen (لَيْتَ) gibidir. Mânâ: *“Keşke ömrüm uzun olsaydı”* şeklindedir.

Aslında normal kurallara göre burada “ömür verilseydi” şeklinde gâib sîgası ile değil, “Keşke ömrüm uzun olsa” şeklinde mütekellim sigâsıyla olmalıydı. Ama burada “ister” (يَوَدُّ) fiiline uygun olsun diye, ikisi de gâib sîgasıyla getirildi. Mânâ: “Onlardan her biri kendisine bin yıllık ömür ve ölümsüzlük verilmesini arzu eder.” şeklindedir. (عُمُر) kelimesi, bin sene mânâsındadır. Bu, mecûsîlere âid bir durumdur. Burada sayının belirtilmesi, onların aksıran birine ve selâm verdiklerine: “Bin yıl, bin nevrûz, bin mihricân kadar yaşa.” demeleri sebebiyledir. Bu kelime *“Hezarsâl”* gibi Farsça bir deyimdir. Mecûsîlere müşrik denmesi câizdir. Çünkü onlarda nûr ve zulmet adına yemin ederek konuşurlardı. Oysa uzun ömürlü olmak kimsenin azâbını uzaklaştırmaz.

Âyetteki (زَحْزَحَ) fiili uzaklaştırmak ve kurtarmak mânâsına gelir. Azâbdan kasıt, cehennemdir.

“Allah işlediklerini görmektedir.” cümlesindeki “Basîr” (بَصِيرٌ) kelimesi, Arap dilinde bir şeyin künhüne vâkıf olmak, ondan haberdar olmaktır; yâni Allah onların küfür ve günaha âid işledikleri şeylerin hepsini tüm incelikleriyle bilir, ona hiçbir şey gizli kalmaz. Şüphesiz ki onları günahları sebebiyle dünyâda rezîllik ve âhırette cehennem ile cezâlandırır.

Kişi ister bin yıl yaşasın, ister daha fazla yaşasın, bu dünyâ hayatı çabucak geçmektedir. Esas kazanan, uzun ömrü; hayırlı amel işlemek için isteyendir. Peygamberimiz (s.a) buyurmuştur: *“Ömrü uzun ve ameli güzel olan kimselere ne mutlu!”*[335] Esas kaybeden de uzun ömrünü fesâd için isteyendir. O, sapıtır ve korktuğu ölümden kurtulamaz. Çünkü ölüm, muhakkak gelecektir. Ümmet-i Muhammed’in (s.a.) ittifâkıyle, ölüm için belli bir yaş, belli bir zaman ve belli bir hastalık yoktur. İşte bundan dolayıdır ki, kişiye gereken; her an ölüme uygun bir hazırlık içinde bulunmaktır.

Sâlihlerden ölüme hazırlıklı olan bir zât vardı. Bu kimse, her gece şehrin kalesinden: “Yolculuk! Yolculuk!” diye nidâ ederdi. Ölünce, şehrin meliki onun sesini işitemez oldu. O adama ne olduğunu sorunca etrafindakiler, öldüğünü söylediler. O zaman melik şu şiiri inşâd etti:

Zikrederek hayat göçünü sürdüren kimsenin
Kapısına, kervancı gelip devesini çöktürdüğünde
Onu uyanık bir kalb ile ölüme hazır bulur,
Hazırlığı olanı; arzu ve istekler zikirden alıkoyamaz.
Seni davulun sesi bile uyandıramıyor,
Meğer sen, uykuda değil, ölüymüşsün.
Sen, mumu rüzgârın önüne koymuşsun.
Sen evi sel akıntısının üstüne kurmuşsun.

Ömür, ne kadar uzun, hayat ne kadar çok olursa olsun, ölümün bir gün gelmesi haktır. O, râzı olsun olmasın, herkesin başına gelecektir. *el-Hutab* kitabının şârihi, **Vehb b. Münebbih** (r.a.)’ın şöyle dediğini rivâyet etti:

Danyal (a.s.) bir gün çorak bir arâzîden geçerken şöyle bir ses duydu: Ey Danyal dur! Acâib bir şey göreceksin. Danyal (a.s.) durup etrafina bakındı. Bir şey göremeyince tekrar hareket etmeye başladı. İkinci kez aynı ses geldi. Danyal (a.s.) der:

Durdum ki bir de ne göreyim. Beni kendine çağıran bir ev. İçeri girdiğimde inci ve yâkutlarla süslü bir sedir. Sedirden bir ses: "Çık sedire ey Danyal, acâib bir şey göreceksin." diyor. Sedire çıktım, misk ve anber kokusuyla dolu bir yatak ve onun üzerinde de târifi imkânsız süsler. Sağ elinde bir altın yüzük, başında altından bir taç ve belinde de yemyeşil bir kılıç bulunan, sanki uyuyormuş gibi yatan ölü bir genç. Yataktan, kılıcı alıp üzerindeki yazıyı okumamı isteyen bir ses duydum. Kılıcın üzerinde şunlar yazıyordu:

"Samsâm bin Ivec bin Unuk b. Ad b. İrem'in kılıcı. 1700 sene yaşadım, 12.000 câriye ile yattım. 40.000 şehir inşâ ettim, zulüm, öfke ve ahmaklıkla adâletten saptım. Hazînelerimin anahtarlarını 400 katır taşırdı. Bütün dünyânın haracı bana gelir ve hiçbir insan benimle mücâdele edemezdi. Kalktım, "ulûhiyet" iddiâsında bulundum. Bana açlık isâbet etti, o kadar ki bir avuç darı almak için bin ölçek inci vermek istedim, ama darı bulamadım ve açlıktan öldüm.

Ey insanoğlu, ölülerinizi çokça hatırlayınız ve benden ibret alınız, dünyâ beni aldattığı gibi, sizi de aldatmasın; çünkü benim âilemden hiçbirisi benim günahımı yüklenmedi."

Sa'dî şöyle demiştir:

Bu dünyâda iyi ve kötü herkes için ölüm vardır;
Akıllı o kimsedir ki, ölümden sonrasına iyilik gönderir.
Uhrevî hayat için lâzım olan azığı sen kendin gönder.
Senin arkandan kimse orası için azık göndermez.
İnsan ömrü kar gibidir, temmuz güneşi onu eritir.
Şimdi gâfil olan efendiler, ömrünüzün çok azı kaldı.

❀

Katı kalbli kimseler, şu işlerle kalblerini temizlemelidir.

1. Yapageldiği günahları, ilim, öğüt, zikir, tergîb, terhîb meclislerinde ve sâlihlerin menkıbelerinin anlatıldığı yerlerde hazır bulunmakla kalbinden söküp atmak. Çünkü bunlar kişinin kalbini yumuşatır ve cehennemden kurtarır.

2. Ölümün; lezzetleri kaldırıcı, toplulukları dağıtıcı, çoluk çocuğu yetim bırakıcı yönlerini çokça hatırlamak.

3. Ölmek üzere olan kimselere bakmak, çünkü ölüye ve ölmekte olan bir insanın sekerâtına, can çekişmesine, ölümden sonraki durumuna bakmak, nefislerden lezzeti, kalblerden sevinci, gözlerden uykuyu ve vücûddan râhatı kaldırır. Kişiyi ibâdete, daha çok çalışıp yorulmaya ve gelmeden evvel ölüme hazırlanmaya sevkeder. Çünkü o, başa gelebilecek en büyük felâkettir.

Kâ'bu'l-Ahbâr'a "Ey Kâ'b bize ölümü anlat!" denildi. Dedi ki: "Ölüm insanoğlunun içine yerleştirilmiş, her bir damarda uzanan ve tutan bir diken ağacının, kuvvetli bir

adam tarafından boğazdan çekilmesine benzer. O kopardığını koparır, bıraktığını bırakır"

Bir hadis-i şerifte de buyurulmuştur ki: *"Eğer ölünün çektiği acılardan bir tüy kadarı bile, gökler ve yer ehline verilseydi, hepsi o acıdan ölürdü. Kıyâmet günü ise yetmiş türlü azâb vardır ki, onun en azı bile ölüm acısından yetmiş kat fazladır."*[336]

---

[330]. *Müslim*, Müsâkat, 129; *İbn Mâce*, Tahâret, 6; *Dârimî*, Büyû, 12.

[331]. *Buhârî*, Îmân, 21, Hayâ, 6; *Müslim*, Îmân, 132; *Tirmizî*, Îmân, 6; *Nesâî*, Îdeyn, 19; *İbn Mâce*, Fiten, 19; *Dârimî*, Vudû, 104; *Muvatta'*, Kusûf, 2; *Müsned*, I, 307; II, 67.

[332]. *Buhârî*, Enbiyâ, 54; İstiâbe 5

[333]. *Buhârî*, Merdâ, 19; Temennî, 6; *Müslim*, Zikr, 10, 13; *Ebû Dâvud*, Cenâiz, 9; *Nesâî*, Cenâiz, 1; *İbn Mâce*, Zühd, 31; *Dârimî*, Rikak, 45; *Müsned*, II, 269, 309

[334]. *Tirmizî*, Zühd, 4; Kıyâmet 26; *Nesâî*, Cenâiz, 3; *İbn Mâce*, Zühd, 31

[335]. *Münâvî*, IV, 281

[336]. Irakî, *Muğnî*, IV, 463 (İbn Ebi'd-dünya'dan)

KUR’ÂN;
HİDÂYET REHBERİ

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا لِمَا
بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ
وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾ وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا
إِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ۚ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾ أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا
عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ ۜ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ
رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا
الْكِتَابَ ۙ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

97. De ki: Cebrâîl’e kim düşman ise şunu iyi bilsin ki Allah’ın izniyle Kur’ân’ı senin kalbine bir hidâyet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve mü’minler için de müjdeci olarak o indirmiştir.

98. Kim, Allah’a meleklerine, peygamberlerine, Cebrâîl’e ve Mîkâîl’e düşman olursa bilsin ki Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır.

99. Andolsun ki sana apaçık âyetler indirdik. *(Ey Muhammed!)* Onları ancak fâsıklar inkâr eder.

100. Ne zaman onlar bir antlaşma yaptılarsa, yine kendilerinden bir gurup onu bozmadı mı? Zâten onların çoğu îmân etmez.

101. Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı tasdik edici bir elçi gelince ehl-i kitaptan bir gurup, sanki Allah’ın kitabını bilmiyormuş gibi onu arkalarına atıp terkettiler.

❀

Peygamber Efendimiz (s.a.), Medîne’ye geldiğinde Fedek sâkini yahûdîlerden Abdullah b. Sûriyâ, O’na şöyle sordu:[337]

— “Ya Muhammed, uykun nasıldır? Çünkü biz âhır zamanda gelecek nebînin uykusundan haberdâr edildik.”

Peygamberimiz (s.a.) buyurdu ki:

“Gözlerim uyur, kalbim uyanıktır.”

Yahûdî dedi ki: “Doğru söyledin. Pekâla söyle bakalım, çocuğun azaları babadan mı, yoksa anadan mı olur?”

Peygamberimiz (s.a.): *“Kemik ve damarlar babadan; kan, et, tırnak ve saç anadan olur,”* dedi.

Yahûdî: Doğru söyledin." dedi. Pekâla, niçin çocuk ya amcalarına benzer ve onda dayılarına benzer bir taraf olmaz veya dayılarına benzer de amcalarına benzer bir yönü bulunmaz?"

Peygamberimiz (s.a.) buyurdu ki: *"Kadın veya erkekten hangisinin suyu diğerine galebe ederse, çocuk o tarafa çeker."*

Yahûdî: "Doğru söyledin ey Muhammed" dedi. Sonra, Benî İsrâîl'in kendine haram kıldığı yiyeceklerden sordu.

Peygamber (s.a.) buyurdu: *"Ya'kûb (a.s.) çok şiddetli bir hastalığa tutulmuştu. Şifâ verdiği takdirde Cenâb-ı Hakk'a şükür olarak en sevdiği yiyecekleri yemeyeceğini nezretti. En çok sevdiği yiyecek; deve eti ve en çok sevdiği içecek de deve sütü idi."*

Yahûdî, "Doğru söyledin deyip; bu sefer de "cennete ilk indirilen şeyi" sordu.

Peygamberimiz: *"Balıktır"* dedi.

Yahûdî: "Bunu da bildin, şimdi son bir sorum kaldı. Eğer bunu da bilirsen, sana inanır ve tâbi' olurum" deyip ona: "Allah'dan geldiğini söylediğin âyetleri hangi meleğin getirdiğini" sordu.

Peygamberimiz: *"Cebrâîl'dir"* deyince Yahûdî:

"İşte o bizim düşmanımızdır." dedi. Çünkü o ölüm, azâb, gemi fâciası ve diğer musîbetler için inen azâb meleğidir. Bizim elçimiz Mîkâîl'dir. Çünkü o bereket, müjde ve rüzgârları haber veren rahmet meleğidir" dedi.

Bunun üzerine Hz. Ömer: "Sizi Cebrâîl'e düşman yapan nedir?" diye sordu. Yahûdî şöyle dedi:

"Onun bize pek çok kötülüğü olmakla beraber en büyük kötülüğü şudur: Allah Teâlâ, Mûsâ Peygamber'e, Beytü'l-Makdis'in Buhtu Nasr denen bir adam zamanında yıkılacağını ve onun yıkacağı zamanı, haber verdi. O zaman gelince, Benî İsrâîl'in en kuvvetlilerinden birini onu getirmesi için gönderdik. Buhtu Nasr'ı Bâbil'de daha henüz zayıf bir çocuk olduğu halde buldu. Onu öldürmek için tuttuğunda Cebrâîl buna engel olup şöyle dedi:

"Eğer bu çocuk sizi öldürmek için emrolunduysa siz onu bulamazdınız, eğer aradığınız çocuk bu değilse neye dayanarak bu günahsızı öldürmüş olacaksınız?"

Arkadaşımız da buna kanıp çocuğu bıraktı. Daha sonra Buhtu Nasr, büyüdü, melik oldu. Bize saldırıp Beytü'l-Makdis'i yıktı ve bizi katletti.

Aynı zamanda Cebrâîl, nübüvvet görevini bize vermekle emrolunmuşken bir başkasına getirdi. İşte bu yüzden biz onu düşman edindik.

Mîkâîl de Cebrâîl'in düşmanıdır.

Bunun üzerine Hz. Ömer dedi ki: "Eğer Cebrâîl ve Mîkâîl sizin dediğiniz gibi iseler, birbirlerine düşman değillerdir. Vallahi siz merkebden daha da inadçı inkârcılarsınız."

Onlardan herhangi birine düşmanlık eden, diğerine de düşmanlık etmiştir. Ve kim bu ikisine düşmanlık etmişse, Allah'a da düşmanlık etmiştir. Âyetteki (مَنْ) soru edâtının cevâbı, mahzûftur. Yâni mânâ: "Ehl-i kitabtan kim böyle düşmanlık ederse, bilmiş olsun ki, ona düşmanlık yapmalarını gerektirecek hiçbir durum söz konusu değildir. Bilakis

onu sevmek vâcibtir.” şeklinde olur.

Muhakkak ki Cebrâîl, Kur’ân’ı, tevhîd ve bir takım hükümlerle senden önceki kitapları doğrulayıcı olarak, Allah’ın emir, izin ve kolaylaştırmasıyla Hak dine erdirici ve cennetle müjdeleyici olarak senin kalbine indirmiştir. Kur’ân-ı Kerîm, şöhretinden dolayı burada ismen zikredilmeyip sadece zamirle işâret edildi. Vahyin iniş yerini belirtmek için “kalbine” denildi. Bu aynı zamanda *“tenzîl”* vâkıasının da kesinliğine işâret eder. Çünkü kalb, vahyin alındığı ilk el olup “hıfz ve idrâk ettirdi.” demektir. Âyeti okuyan Hz. Peygamber (s.a.) olduğu için “kalbine” değil, “kalbime” denilmeliydi. Cenâb-ı Hakk’ın sözünü hikâye eden bu anlatım, ifâdeyi daha da güçlendirmek içindir. Çünkü böyle denince verilmek istenen mesaj tam anlamıyla verilmiş olur. “Yâ Muhammed! Ben sana söylediğim gibi sen de aynı şekilde insanlara de!” takdîrindedir.

Yahûdîlerin Cebrâîl’e düşmanlık etmeye hiç ama, hiç hakları yoktur. Eğer insaflı davranmış olsalardı, onu sevecekler, kendilerine fayda verecek şeyleri ve onların kitabını doğrulayıcı kitap olan Kur’ân’ı getirdiği için ona teşekkür edeceklerdi.

❀

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَرُسُلِهٖ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ
لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾

98. Kim, Allah’a meleklerine, peygamberlerine, Cebrâîl’e ve Mîkâîl’e düşman olursa bilsin ki Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır.

Melekler içerisinde sâdece Cebrâîl ve Mîkâîl’in zikredilmesi, üstünlüklerini göstermek içindir. Vasıfları farklı olduğundan dolayı cinsleri de sanki farklıymış gibi addedildiler. Zikredilen melekler sanki ayrı bir tür melek olarak sayıldılar. **İkrime** buyurmuştur ki: *“Cibr”*, *“Mik”* ve *“İsrâf”*, Süryânîce’de “kul” demektir. *“îl”* ve *“âîl”* de Allah mânâsına gelir. Böylece Cebrâîl ve Mîkâîl “Allah’ın kulu” demektir.

“(Bilsin) *ki Allah”* bölümü şartın cevâbıdır. Burada zamirle işâret edilmeyip lâfzan “Allah” kelimesinin getirilmesi, zamîrin Cebrâîl ve Mîkâîl’e nisbet edilme ihtimâlini ortadan kaldırmak içindir. Kâfirler için de aynı şekilde “onlar” demeyip, ismen zikredilmesi, onların bu düşmanlığı hak etmelerinin sebebinin küfürleri olduğunu göstermek içindir. Mânâ özetle: “Kim onlara düşmanlık ederse, Allah da onlara düşman olur ve düşmanlık yapanı acı bir azâbla cezâlandırır.” şeklindedir.

İbn Sûriyâ, Peygamberimiz’e: “Sana indirilenden bizim de bildiğimiz ve tâbi’ olabileceğimiz ne getirdin ki ona uyalım?” diye sorunca şu âyet indi:

❀

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍۚ وَمَا يَكْفُرُ بِهَٓا اِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾

99. Andolsun ki sana apaçık âyetler indirdik. ***(Ey Muhammed!)*** **Onları ancak fâsıklar inkâr eder.**

Çünkü böyle olmayanlardan başkası kalkıp da bu kadar açık âyetleri inkâr etmeye cür'et edemez.

Hasan (Basrî) demiştir ki; "*Fısk* tâbiri, günah çeşitlerinden birini işâret etmek için kullanılırsa, küfür olsun, başka bir günah olsun, bunun çok büyük bir cürüm olduğuna delâlet eder."

Şunu iyice bilmek gerekir ki Kur'ân, Allah Teâlâ'nın karanlıkları kendisiyle aydınlattığı ilâhî bir nûrdur. Yahûdîler bu nûru söndürmeye çalışmışlardır ama, bunu (asla başaramamışlar) ve başaramayacaklardır da. Çünkü Allah nûrunu tamamlayacaktır.

Yahûdîlerin durumu şuna benzemektedir: Karanlık bir gecede sağlam ve sakat bir takım insanlar hamama gider, herkes hamamdayken elinde ışıkla biri içeri girdiğinde ayıp ve kusurlular ışığı söndürmek için koşuşurlar. Çünkü onlar kusurlarının görülmesinden çekinirler. İşte yahûdîler de ayıp ve kusurlarını açığa çıkaran Kur'ân nûrunu söndürmeye koşmuşlardır.

Yanmış, parlak mumu o cemiyyet ashâbı istemez.
Çünkü gecenin karanlığında ayıpları gizli kalsın isterler,
Güneş doğup aydınlık çıkınca kusurları zâhir olur,
Çünkü perde kalkmış, bütün gizli haller ortaya çıkmıştır artık.

❀

أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾

100. Ne zaman onlar bir antlaşma yaptılarsa, yine kendilerinden bir gurup onu bozmadı mı? Zâten onların çoğu îmân etmez.

Âyetin başındaki soru edâtı olan *"hemze"* istifhâm-ı inkârîdir. Yâni onların durumunun tasvîb edilmediğini belirtir. Âyet, makamın gerektirdiği: "Çok açık olduğu halde âyetleri inkâr mı ettiler?" takdîrine atıftır. (عَاهَدُوا عَهْدًا) derken (عَهْدًا) mef'ûl-i mutlaktır. Bir kısmının inkârı, ahdi bozmaları, onu terketmeleridir. *"Ferîk"* kelimesi "grup" ve "tâife" mânâsına, azlığa da, çokluğa da işâret edebilir. Bu kelimenin kullanılması içlerinde ahdi bozmayanların da var olduğunu gösterir. "Onların çoğu Tevrât'ı yalanlarlar ve herhangi bir din üzere de değildirler. Ahidlere vefâ göstermemeyi de günahtan saymamışlardı. Bu âyet, aynı zamanda ahde vefâsızlık edenlerin az olduğu vehmini de bertaraf etmek için gelmiştir.

❀

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ

أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

101. Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı tasdik edici bir elçi gelince ehl-i kitaptan bir gurup, sanki Allah'ın kitabını bilmiyormuş gibi onu arkalarına atıp terkettiler.

Onların yalanladıkları Tevrât'tır. Çünkü onların kitabını doğrulayıcı bir peygamberin gelmesini inkâr etmeleri; içerisinde *"Muhammed Allah'ın peygamberidir"* yazan Tevrât'ı da inkâr etmeleri anlamına gelir. Çünkü onlar, Tevrât'ın Allah'dan olduğuna kesinlikle inanıyorlardı. Kitabı arkalarına atmaları, inkâr etmeleri ve onun hükümleriyle amel etmemeleri demekti. Aslında bu, onların kitabı tamamen inkâr etmelerinden başka bir şey değildi. Âyetteki bu örnek kıssa, kendilerini Tevrât'tan müstağnî görüp ona itibâr etmemeleri ve ona iftirâ atmaları sebebiyle getirilmiştir.

"Bunu bilmiyorlarmış gibi" cümlesi, hâl cümlesi olup mânâ: "Onlar, Allah'ın kitabını hiç bilmeyenlere benzeyerek arkalarına attılar." demektir.

Denilmiştir ki: "Yahûdîler dört gruptur. *Birinci grup*: Tevrât'a inanan onunla amel eden, ehl-i kitabın mü'minleridir, ki bunlar, çok azınlıktadır. *İkinci grup*; açıktan açığa ve bilerek inâdla ve fıskla ahdi bozanlardır ki, *"onlardan bir kısmı arkalarına atarlar"* cümlesiyle kasdedilenler bunlardır. Üçüncü grup; açıktan değil de gizlice ve bilmeden câhilâne ahdi bozanlardır ki, çoğunluktadırlar. *Dördüncü grup* ise açıktan kabûl, gizli gizli reddeden câhil görünümlü münâfık yahûdîlerdir."

Bu değerlendirmede şuna işâret vardır: Kim câhilin yaptığını yapar ve bildiği halde ona ters bir uygulama içerisine girerse onun da câhillerden hiçbir farkı kalmaz. Şu da açıktır ki; câhilden ve bildiğiyle amel etmeyen âlimden hiçbir fayda gelmez. İşte bunun içindir ki Rasûl-i Ekrem (s.a.): *"Sâdece diliyle öğüt verenin sözü boşa gitmiştir; etkili olmaz, ama kalbiyle öğüt verenin sözleri ise etkili olur."* buyurmuştur. Bu hadîsteki birinci kısım; bilen ama bildiğiyle amel etmeyen kişi, ikinci kısım ise bilen ve bildiğiyle amel edendir. Bu yüzden onun sözü kalblere te'sîr eder. Böylelerinin sözünden hikmet, ibret ve fikir meyveleri doğar. Akıllı kimsenin yapması gereken şey Allah korkusuyla, böyle insanların eteğinden tutmak, peşi sıra gitmektir.

Pişmanlık dört kısımdır:

1. Günlük pişmanlık. Kişinin bir şey yemeden evden çıkıp sonradan pişman olması gibidir. *2. Senelik pişmanlık.* Vakti geçirilip zamanında ekin ekilmediğinde meydana gelen pişmanlıktır. *3. Ömürlük pişmanlık.* Kişinin uygun olmayan kötü huylu bir hanımla evlenmesi gibidir. *4. Ebedî pişmanlık.* Allah'ın emirlerinin terkedilmesidir.

Kur'ân'ı sadece okumak sûretiyle oluşan panzehir, bâtının zehrini ortadan kaldırmaz. Kesinlikle amel şarttır. O halde Kur'ân'ı okuyan kişi, içindeki ile amel etmelidir. Nitekim hasta olan bir adamın tıp kitaplarındaki ilâçların adına sadece bakması, kullanmadığı müddetçe hiçbir fayda sağlamaz. Peygamber Efendimiz (s.a.)'ın, ahlâkı, Kur'ân ahlâkı idi. Yâni onun emirlerini tutar, nehiylerinden de kaçınırdı.

Şunu da bilmelidir ki, zâhirî ilimlerle amel etmek ancak şu dört mertebeyi bilmekle

mümkündür: *“İlm-i zâhir, hâl, nefs tezkiyesi ve kalb tasfiyesi.”* Meselâ zinâ etmenin hükmünün *“recm”* veya *“celde”* yâni; değnek cezâsı olduğu zâhir ilimle bilinir. İnsan vücûdunda cimâya ve zinâya uygun bir mahal vardır. İrşâd ehli kişiler bu mahallin zinâya düşmesinden sakındırırlar. Aynı şey yeme, içme ve diğer şeylerde de geçerlidir. Kişi her ne kadar çeşitli ilimlerde son derece derin ve bir takım kanûn ve kaideleri bilmede pek yüksek ilmî bir güce sahib olsa da, eğer yaşayışını amel, nefs tezkiyesi ve kalb tasfiyesiyle düzeltmezse bu ilmin ona hiçbir faydası yoktur. Çünkü böylesinin cehâleti daha çok olur. Bir şâirin de söylediği gibi:

Bir şey ezberledin ama, çok şeyi de unuttun

Hikâye olunduğuna göre velî bir kul, **İbn Sînâ**’ya: “Söyle bana tüm ömrünü aklî ilimlerle geçirdin de ne elde ettin?” diye sordu. İbn Sînâ

“Öyle bir an keşfettim ki, o anda demir hamur gibi olur.” dedi. Velî:

“O an gelince bana haber ver” dedi.

Vaktâki o an geldi. İbn Sînâ velîye haber verdi ve eline bir demir alıp parmağını bir ucundan sokup öbür tarafından çıkardı. O an geçtikten sonra velî kul:

“Şimdi de biraz önce yaptığını yapabilir misin?” diye sordu. İbn Sînâ:

“Hayır, o ânın bir özelliğiydi, şimdi olmaz” dedi.

O zaman velî kul, aynı demiri alıp elini bir ucundan sokup öbür tarafından çıkardı ve dedi ki:

“Akıllı olan kimseye gereken ömrünü fânî boş şeylerle geçirmemektir.”

İbn Sînâ, Hakk’a vusûl yolunda aklın tek başına bir işe yarayacağını iddiâ ederdi. Yine bilindiği gibi yahûdîler Muhammed Mustafa’ya ve onun getirdikleriyle amel etmeye karşı çıkmış ve bu konuda hür ve bağımsız olduklarını iddia etmiş ve böylece helâk olup küfür ve cehâlet karanlığında cehennemi boylamışlardı. *Mesnevî*’de de şöyle gelmiştir:

Bulanık çamurlu bir çeşmenin başında oturan kimse
Ceyhun, Dicle ve Fırat nehirlerinin tatlı suyunu ne bilir?
Vah o diriye ki, ölüyle beraber oturmaktadır,
Ve o yüzden ölmüştür, dirilik ve hayat ondan gitmiştir.

---

[337]. Bu olay için bkz. İbn Sa’d, *Tabakat*, I, 174-176

SİHİR İLMİ -
HÂRUT VE MÂRUT

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ وَلٰكِنَّ
الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ
بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُولَٓا اِنَّمَا نَحْنُ
فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِه۪ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِه۪
وَمَا هُمْ بِضَٓارّ۪ينَ بِه۪ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ
وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرٰيهُ مَا لَهُ ف۪ي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ
وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِه۪ٓ اَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ
اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

102. Süleymân'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Halbuki Süleymân büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Bâbil'de Hârût ile Mârût isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek herkese: Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız, demeden hiç kimseye *(sihir ilmini)* öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekden, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Sihri satın alanların *(ona inanıp para verenlerin)* âhıretten nasîbi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!

103. Eğer îmân edip kendilerini kötülükten korusalardı, şüphesiz, Allah tarafından verilecek sevâb daha hayırlı olacaktı. Keşke bunları anlasalardı!

❀

Yahûdîler, Süleymân'ın hükümdarlığı hakkında, şeytanların uydurdukları sözlere uydular; Allah'ın kitaplarını arkalarına attılar da şeytanların okudukları ve amel ettikleri sihir kitaplarına uydular. Bu cinler, inkârı alışkanlık hâline getirdiler.

Şeytanlara uymaktan murâd, o işle meşgul olmak ve samîmî olarak onunla ilgilenmek ve onu tamamıyla kabûl etmektir.

Süddî demiştir ki: "Şeytanlar gökyüzüne tırmanıyor, meleklerin dünyâda ölüm ve başka şeylerle ilgili konularda söylediği şeyleri dinliyorlar ve dünyaya dönünce her

kelimeye 70 yalan katıp kâhinlere anlatıyorlar, insanların akıllarını karıştırıyorlardı. İnsanlar, bunları yazdı ve Benî İsrâîl'de "cinler gaybı bilir" görüşü hâkim oldu. Hz. Süleymân, peygamber olarak gönderildi. Bu kitapları toplattı, bir sandığa koydu ve tahtının altına gömdü. Sonra da: "Her kim ki şeytanlar gaybı bilir, derse onun boynunu vururum" dedi. Süleymân (a.s.) ölüp onun bu kitapları sakladığını bilen âlimler de yok olunca, başka bir nesil geldi. Şeytan, insan sûretine girip Benî İsrâîl'den bir gruba geldi ve dedi ki: "Size, ömür boyu harcamakla bitiremeyeceğiniz bir hazînenin yerini göstereyim mi?" Onlar: "göster" dediler. O da onlarla birlikte gidip: "Şu kürsünün altını kazın" dedi ve yerini gösterdi. Kendisi uzak bir yerde durdu. Ona "sen de yaklaş" denince: "Hayır ben buradayım, eğer dediğim çıkmazsa beni öldürün..." dedi. Şeytanın yaklaşmayışının sebebi şuydu: Hz. Süleymân'ın tahtına gelen şeytanlar ânında yanardı. Yahûdîler orayı kazıp o kitapları çıkardılar. Şeytan onlara: "Süleymân (a.s.) insanları, cinleri, şeytanları ve kuşları bu kitaplarla zabtederdi." dedi ve gözden kayboldu. Böylece insanlar arasında Hz. Süleymân'ın sihirbaz olduğu fikri yayıldı. Yahûdîler bu kitapları aldılar ve kullandılar. İşte sihirbazlığın en çok yahûdîlerde olmasının sebebi de budur.

Muhammed (s.a.) peygamber olarak gelince Cenâb-ı Hak, Hz. Süleymân'ı temize çıkardı ve onu müdâfaa bâbında bu âyeti indirdi.

(Sihir ve onun ilmini öğrenmek sûretiyle) ***"Süleymân (a.s.) küfre düşmedi"***; yâni o, sihirbaz değildi. Hz. Süleymân (a.s.)'ın nezih olduğu ve ona iftirâ atanların birer yalancı olduklarını mübâlağa yoluyla anlatmak için sihir yapmanın ve sihir istemenin küfür olduğu belirtilmiştir. Şeytanlar sihir ve onun ilkelerini kullanmak, tedvîn etmek ve öğretmek sûretiyle küfre girmişlerdir. Şeytanlar, insanları Bâbil'de Hârût ve Mârût adlı meleğe indirilen sihri öğreterek küfre soktular. Rivâyete göre sihir, mayasının lâtîf oluşu ve idrâkinin kıvraklığı sebebiyle şeytanın icâdıdır.

Bir başka görüşe göre mânâ şudur: Şeytanlar meleklere ilhâm edilen şeyi insanlara öğretiyorlardı. Bu da sihir ilmidir. O iki melek, Allah'dan bir imtihan olarak insanlara sihri öğretmek için indirilmişlerdi. Onlardan bu ilmi öğrenip ve uygulayan kâfir olurdu. Sihri öğrenmeyen veya uygulamak için değil de şerrinden korunmak için öğrenen, mü'min olarak kalırdı. Bu durum, "şerri yapmak için değil, korunmak için öğrendim" diyenin durumuna benzer. Yine iç yüzünü öğrenmek için bir müneccime soru sormak da, soru soranın doğruluğunu ölçebilecek bilgisi varsa, câizdir.

Fahreddin Râzî demiştir ki: "O iki meleğin indirilmesindeki hikmet şuydu: Sihirbazlar, şeytanlardan kulak hırsızlığı yapıyorlar ve duyduklarını insanlar arasında yayıyorlardı. Bundan dolayı da peygamberlere inen vahyden şüpheye düşenler vardı. Cenâb-ı Hak bu iki meleği, vahy ile sihirbazların sözleri arasındaki farkı belirtmek ve insanlara sihrin keyfiyetini öğretmek için gönderdi.

Bâbil'in Irak'taki veya Kûfe toprakları üzerindeki *"Bâbil"* olması muhtemeldir. "Bâbil" kelimesi, alem ve yabancı kelime olduğu için gayr-i munsarıfdır.

Bu şehrin *"Bâbil"* diye isimlendirilmesi hakkında anlatılan rivâyetlerden en uygunu

şudur: Nûh (a.s.) Cûdî dağının eteklerine indiğinde bir köy kurdu ve adına "seksen" anlamına gelen *"semânîn"* ismini verdi. Bir gün baktı ki köy halkının lisânları seksen dile ayrılmıştır. Kelime
(تَبَلْبَله) *"tebelbele"* kökündendir. Bu dillerden biri Arapça'dır. Halk birbirinin dilini anlamıyor. Böylece bir dil farklılaşması olmuştur. *Kurtubî Tefsîri*'nde böyle anlatılmaktadır.

"Hârût ve Mârût" yukarda bahsi geçen iki melektir. Alem ve yabancı kelime olduğu için gayr-ı munsarıftırlar. O iki melek hakkında anlatılan içki içme, kan dökme, zina etme, cinâyet işleme ve puta secde yapma şeklindeki hikâyeler itibâr edilecek şeyler değildir. Çünkü bu hikâyelerin odak noktasını teşkîl eden Yahûdî rivâyetlerinde akla ve nakle muhâlif şeyler bulunmaktadır. Kim bilir belki de bunlar, çeşitli misâller ve rumûzlardır ki onlarla ince akıl sâhibi kimseleri teşvîk ve korkutma yoluyla irşâd hedefi güdülmüştür.

İşârî olarak iki melekten murâd, nazarî ve amelî akıldır. "Zühre" diye isimlendirilen kadın ise ilk yaratılışında temiz olan nefs-i nâtıkadır. Bu akılların, nefsin peşine düşmesi neş'et-i âhıre'de ona isti'dâdına uygun şeyler öğretmeleridir. Nefsin onları günaha sürüklemesi ise, onları mizâc-ı tabîî hükmüyle kirli süfliyyete teşviktir. Onlardan öğrendiği ile semâya yükselişi nefsin Mele-i A'lâ'ya urûcu ve nasîhat ve insâfı sebebiyle mukaddes varlıklara kavuşmasıdır. Bu konuda sûfî müfessirler daha pek çok görüşler zikretmişlerdir.

Bu sözleri toplayan fakîr (Bursevî) şöyle derim: Erbâb-ı haber ve'l-beyânın şuhûd ve ıyân ehlinin kitaplarının pek çoğunu araştırdım ve onların pek çoğunun Hârût ve Mârût kıssası ile dolu olduklarını gördüm. Böylesine büyük topluluğun, aslı yahûdîlere dayanan bir rivâyetin doğruluğu konusunda ittifak etmesi nasıl mümkün olabilir? Ben derim ki: Meleklerin Allah'a isyan ve Hakk'ı inkâr etmemeleri, gece gündüz onu zikredip Allah'a iftirada bulunmamaları ve emrolundukları şeyleri eksiksiz yerine getirmeleri şeklinde vasfedilmesi, onların isyân isti'dâdlarının da varlığına delîldir. Eğer melekler böyle olmasalardı, medholunmazlardı. Çünkü hiç kimse mümkün olmayan bir özelliği sebebiyle medholunmaz. Bilakis onların itâatkâr olmaları, tabîatlarından gelen bir özellik, isyana dalmaları ise, beşerin aksine bir zorlamadır. *et-Teysîr'de* böyle anlatılmıştır. Onların iniş sebebleri peygamberlerle ilgili şüpheleri izâle ise de bu anlatılanlar, onların da günaha düşebilmelerinin cevâzını gösterir.

Melekler, **İdrîs** (a.s.) zamanında insanların çok az ibâdet ettiğini ve çok günah işlediğini söyleyerek ayıpladılar. O zaman Cenâb-ı Hak onlara: "Eğer onlar gibi sizi de yeryüzüne indirseydim ve onlara verdiğim bâzı hasletleri size de verseydim, aynı şeyleri siz de yapardınız" buyurdu. Melekler: "Ya Rabbi, biz seni tesbîh ederiz; hâşâ biz asla sana isyân etmeyiz" dediler. Allah Teâlâ da onlara: "Öyleyse aranızdan iki melek seçin, onları dünyaya indireyim" buyurdu. Onlar da aralarında "**Hârût** ve **Mârût'u**" seçtiler. Bu ikisi meleklerin en sâlih olanlarından ve en çok ibâdet edenlerindendi. Onlara da beşerî hasletler yükletilerek dünyaya indirildiler ve

insanların yaptıklarını onlar da yaptılar.

Meleklerin bu anlatılanları yapması imkânsız bir şey değildir. Çünkü açıktır ki onların sadece dünyaya indirilmeleri isyân etmelerini gerektirici değildir. Öyle olsaydı Cebrâîl ve diğer bâzı melekler de aynı şeyi yaparlardı. Bir görüşe göre, melek olduğu söylenen şeytanın da şehvet ve zürriyeti vardı. Çünkü bu hasletler meleklerin katından kovulduktan sonra ortaya çıkmıştı. Bundan hareketle Hârût ve Mârût'un da dünyaya inmeleri ve beşerî vasıfları yüklenmelerinin sonunda şehvet duygularının olması câizdir.

Âkâmü'l-Mercân adlı eserde şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ; melekler, cinler ve insanların sûret ve şekillerini ayrı ayrı yapmıştır. Allah Teâlâ'nın bir meleği, zâhiri ve bâtınıyla insan şekline sokması, onu meleklik vasıflarından çıkarmasıdır. Yine bunun gibi, eğer şeytan, insan sûretine çevrilse, o da şeytanlık vasfını kaybetmiş olur.

Rivâyet olunmuştur ki; **İdrîs** (a.s.) kendileri hakkında şefâat isteyince, Hârût ve Mârût dünyâ veya âhıret azâbını tercih etmeleri konusunda muhayyer bırakıldılar. Hârût ve Mârût da daha kolay olduğu için dünyâ azâbını tercih ettiler.

Üftâde Efendi (k.s.) buyurmuşlardır ki: İç yağından yapılan mumun kokusu çok kötüdür ve melekler bu kokudan rahatsız olurlar. Öyle ki Hârût ve Mârût'un da bu koku ile muazzeb olduğu söylenir. Oysa balmumu böyle değildir. Çok hoş kokusu vardır. **Hüdâyî** hazretlerinin *Vâkıât*'ında böyle anlatılmaktadır.

Peygamberimiz (s.a.) buyurmuşlardır ki: *"Dünyâdan sakının. Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allah'a yemin ederim ki, o Hârût ve Mârût'tan daha çok sihirlidir."*[338]

Âlimler demişlerdir ki: Dünyâ o iki melekten daha çok sihir yapar, çünkü o seni kendisine istekli ve arzulu olmaya ve bu konuda yarışırcasına çabalamaya, onu toplayıp âhıreti koyuvermeye çağırır da, böylece Allah'a ibâdetle, gerçeği görmekle, ona riâyetle senin aranı açmak ister. Dünyânın sihri; onu sevmek senin onu arzulaman ve gönlünü alan geçici huzûr ve refah tablolarıyla oyalanmayı istemendir. Rasûlullah (s.a.) buyurmuşlardır ki: *"Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır eder"*.[339] Peygamber Efendimiz, bununla şunu kasdetmek istemişlerdir: Sevgiler içerisinde hak ve sıdk yolunu örtecek ve hakkı dinlemekten alıkoyacak şeyler vardır. Kişinin kalbinde bir şeyin sevgisi galip olursa, artık onu bundan ne aklı ne dîni caydırabilir. Sevgisi, kişinin ondan ayrılmasını önler, hakkı görmesini engeller. Veya gözler yaptığı kötülükleri görmez, kulaklar kınamaları işitmez olur. Veya göz ve kulak âhıreti ve onun boş güzelliklere dalmayı nehyeden faydalı taraflarını göremez ve duyamaz hale gelir.

Hüsrev Dihlevî demiştir ki:

Murdar dünyâ için nice defalar âh ü efgan edersin
Kâh kadın gibi eksik, kâh yiğit gibi cevelân edersin.

Hârût Mârût kıssasından alınması gereken bir ders de şudur: Bağışlama ve günahlardan korunmada ancak Allah'ın rahmet ve fazlına i'timâd edilir. Çünkü herşeyden korunmak, ancak O'nun korumasıyla mümkündür.

Mesnevî'de bu babda şöyle denmiştir:
Meşhûr Hârût ve Mârût kıssasını bilirsiniz.
Kötülük sebebiyle zehir bulaşmış oku yediler.
Onlar kendilerinin melek olmalarına güvendiler
Su sığırı arslana nasıl güvenebilir ki?
Gerçi o su sığırı boynuzuyla yüz türlü tedbîr ederse de
Arslan onun boynuzlarını paramparça yapar,
Sığırın boynuzları kirpi dikeni gibi her tarafını kaplasa da
Arslan öldürmek isteyince sığır onun elinden kurtulamaz.

Şeytanlar o iki meleğe öğretileni insanlara yaymak ve insanları onlarla uğraşmaya çağırmakla –ki bunu sapıtmak ve yoldan çıkarmak için yapıyorlardı– küfre girdiler. Oysa o iki melek, kendilerinden bu konu hakkında bilgi isteyenlere evvelâ nasihat edip onunla amel etmenin küfür olduğunu ve kendilerinin de Allah Teâlâ'dan bir imtihan sebebi olarak gönderildiklerini ve bu öğrettikleriyle amel edenin kâfir, öğrenmeyenin veya korunmak gâyesiyle öğrenenin de mü'min olarak kalacağını bildirmeden hiç kimseye bu işi öğretmiyorlardı.

Fitneden maksad, imtihândır, denemedir. Meselâ altının saf olup olmadığını anlamak için ateşe vurulmasına; (فَتَنْتُ الذَّهَبَ بِالنَّارِ)*"fetentü'z-zehebe bi'n nâr"* denir. Fitne, yaratma cihetinde Allah Teâlâ'dan işleme cihetinden de insandan sudûr eden fiillerdendir. *"Beliyye"*, günah, cinâyet, azâb veya buna benzer fiiller de bu kabildendir. Fitne bâzan da, irtidâd, günah işleme veya başkasını günah yapmaya zorlama, durumlarında olduğu gibi, dînî konularda görülür.

Burada iki melek olmasına rağmen, fitne tekil olarak zikredildi. Bu, "fitne" kelimesinin masdar olması hasebiyledir. Fitnenin iki meleğe hamledilmesi ise, mübâlağa içindir. Yâni sanki o iki meleğin kendileri bizâtihî fitnedir. Âyette: ***"Biz sâdece..."*** diye hasr ifâde eden bir üslûb kullanılması; onların yaptıkları şeyde, insanları onu öğrenmekten uzaklaştırmak için başka bir durumlarının olmadığını bildirmek içindir.

Onlar, onun şer'an bâtıl olmadığı ve onu yapmanın câiz olduğu, şeklinde bir hükme vararak; sihirin helâl olduğunu söyleyerek küfre girmemelerini tenbîh ederlerdi. Hârût ve Mârût bunu öğrettikleri şahsa tam yedi defa söylerlerdi. O kimse de öğrenmenin dışında bir şey istemezse o zaman öğretirlerdi.

"Fakat bunlar iki melekten kişi ile hanımının arasını açacak şeyler öğreniyorlardı." Bu cümle, önceki cümle üzerine atıftır. O cümle her ne kadar olumsuz idiyse de, olumlu cümle kuvvetindedir. Yâni "onlar ancak şunu, şunu dedikten sonra o sihri öğrettiler" şeklindedir. "Yâni insanlar iki melekten sihir ve onu kullanma sebebiyle karı koca arasını açacak şeyler öğreniyorlardı. Bu da sihir yaptıklarında Allah'ın karı koca arasında kızgınlık, kavga-döğüş, geçimsizlik gibi şeyler meydana getirmesi demekti. Bu; Allah Teâlâ'nın, imtihan için sıradan sebeblerin husûlünden

sonra sonuçları yaratması şeklinde tezâhür eden ilâhî âdetlerin akışına uygun olarak husûle geliyordu. Çünkü sihir ancak böyle istisnâî durumlarda etkili olabiliyordu.

Sihirbazlar, bildikleri ve yaptıkları sihirlerle Allah'ın izni olmadan kimseye zarar veremezler. Yâni o sihirle Allah'ın ilmi, dilemesi ve meydana getirmesi olmadan kimseye zarar veremezler, demektir. Fakat burada Allah'ın emri söz konusu değildir. Çünkü Allah küfrü, zarar vermeyi ve kötülük yapmayı emretmez, kullarına sihrin te'sîrini vermesi ise sihirbazın yaptığı büyünün tesirini meydana getirmekle olur. Allah denemek için o sihirbazın sihrinin te'sîrini bâzan yaratır, bâzan da yaratmaz. Çünkü herşey, Allah'ın dilemesi ile olur.

Sihrin kalbler üzerinde sevgi, düşmanlık ve kötü düşüncelerin serpilmesi gibi konularda te'sîrinin olduğu inkâr edilemez. Hattâ kişi ile kalbi arasına bile girer. Bu da acı vermek ve hastalığa uğratmak iledir ki, bunların hepsi duyu organlarıyla bilinen şeylerdir. Bunları inkâr etmekse inâddan başka bir şey değildir Eğer bu konuda fazla bilgi ve işin hakîkatini öğrenmek diliyorsan o zaman şunları dinle: Sihir; eğitim gerektiren birtakım özel işlerle uğraşan, kötü yapılı insanlardan zâhir olan olağan üstü şeyler ortaya koymaktır. Eğitimle elde edildiği için de mûcize ve kerâmete benzemez. Âlimler sihrin vâkıa mı yoksa gözü ve duyuları yanıltan bir olay mı olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir.

Âlimlerin çoğunluğuna göre zâhiren sâbit olur. Mu'tezile'ye göre zâhirde öyle bir şeyin ne sübûtu, ne de vücûdu mümkün değildir. Görünen şeyler, birer serâb, hayâl ve aslı olmayan soyut şekillerden ibârettir. Meselâ el çabukluğu veya aldatma noktasını gizlemekle yapılan göz boyayıcılık, ipleri yılan zannetmedir. Mu'tezîle bu konudaki görüşünü Allah Teâlâ'nın ***"... değnekleri ve ipleri, sihirleri yüzünden Mûsâ'ya yürüyormuş gibi geldi."*** (Tâhâ, 20/66) âyetine dayandırır.

Bize göre bu konu iki kısımda ele alınmalıdır: Birincisi câiz olup olmayışı, ikincisi ise meydana gelip gelmeyeceği meselesidir. İlk bölümü şöyle açıklayabiliriz: Sihrin bizâtihî kendisi mümkün ve Allah'ın kudreti dâhilindedir. Şüphesiz ki yaratan Allah'tır. Sihirbaz ise ancak bir fâil ve kâsibdir.

İkinci kısma gelince: ***"Onlar o iki melekten erkekle hanımının arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa onlar Allah'ın izni olmadan onunla hiçbir kimseye zarar veremezler."*** âyet-i kerîmesi sihrin serâb veya hayâl olmadığına; bilakis gerçek olduğuna, etki edenin ve yaratanın sadece Allah olduğuna delîldir.

Çeşitli teknik âletler veya el çabukluğu vâsıtasıyla, birtakım ilaç veya madenlerin özellikleriyle acâib şeyler ortaya çıkarmaya; yâni göz boyacılığına sihr denilmesi ise ya mecâzdır veya sihirdeki inceliğin bunda da olmasındandır. Çünkü göz boyacılık sebebi gizli, kaynağı lâtîf olan şeydir. Bundan dolayıdır ki göz boyacılığına "helâl olan sihir" denir.

Sihre en çok îtibâr edenler, kadınlardır. Özellikle de hayız hallerindeyken buna çok îtibâr ederler. Kötü rûhların etkisi genellikle edilgen tabîatlılarda görülür. Eğer insan nefsi kadınlar ve çocuklar gibi, bir riyâzata sâhib değilse veya ahlâkı bozuksa kendi

zararına olan şeyi bile ister. Ondan lezzet alır, hattâ ona aklını, dînini, ahlâkını, bedenini ve malını kaybedecek derecede âşık olur.

Şeytan, habîsdir. Eğer tılsım ve muska yapan ve sihir kitapları yazan bir kimse, şeytanlara küfr ve şirk gibi, onların hoşuna giden şeylerle yaklaşsa şeytanlar için birer rüşvet gibi olur. Onların bâzı arzularını gerçekleştirirler. Nasıl ki insanlar, bir kimseyi öldürmek veya bir kötülük yapmak ya da kendilerini bir kötülükten korumak için parayla adam tutuyorsa; şeytan da rüşvet sebebiyle bâzı maksadlarını gerçekleştirmede insana yardımcı olur. İşte bu yüzdendir ki, sihirbazlar, pek çok işlerinde Allah'ın kelâmını pislik ve kan ile yazarlar. Konuşan ve konuşamayan canlıları kurban ederek duman tüttürerek, namazı ve orucu terkederek, kan dökmeyi mubah sayarak mahremleri evlendirerek, Kur'ân'ı pislikler içine atarak ve bunlar gibi Allah'ın râzı olmadığı daha pek çok işi yaparak şeytanlara yaklaşırlar.

Bu tür şeyleri söylemeleri, yazmaları ve böylece küfre düşmeleri sebebiyle şeytanlar onlara istediklerinin hepsini veya bir kısmını gerçekleştirmeleri husûsunda yardımcı olurlar. Bu yardım da ya bir bir suyu yer altına çekmek, ya sihir yapanı havada bir takım yerlere götürmek veya şeytanların hırsızlık yapması gibi zâlimlerin, yahut Allah adını anmayan birtakım insanların mallarını çalıp getirmek şeklinde olurdu. Bâzan de büyü yapanın düşmanlarını öldürmek, hastalıklarını iyileştirmek veya onu küçük görenleri celbetmek gibi konularda yardımcı olurlardı.

Şeytan çoğu kere sihirbaz sûretine girer ve hüsn-i zan sâhiblerinin aklını çelmek için Arafât'ta dururdu. Şeytan onlara bunu süsleyerek kerâmet-i evliyâdan olduğu yalanını söylerdi. Oysa bu şeytanın aldatmacasından başka bir şey değildir.

Şüphe yok ki Allah Teâlâ'ya ancak vâcib veya müstehab amellerle ibâdet edilir. Onların yapmış olduğu ise vâcib veya müstehab olmayan, şer'an yasak kılınmış bulunan haram şeylerdendir. Biz bu tür haram ibâdetlere inanmaktan Allah'a sığınırız.

Şer'an câiz olmayan bâzı ibâdet şekillerini benimseyen bu sapık insanlar gurubu için bâzan mükâşefeler ve tesirler vardır. Çoğu zaman içerisinde namaz kılınması yasak olan hamam, mezbelelik, develerin yattığı yerler gibi ve daha başka pislik bulunan yerlerde barınırlar. Çünkü şeytanlar, nasıl ki putların içine girip putperestlere hitâb ediyorlarsa aynen buralara inerler ve buralarda bulunan sihirbazlara hitâb ederler.

Âlimlere göre, eğer sihirde îmân şartlarından herhangi birisini bozabilecek bir söz veya bir fiil varsa, o zaman küfürdür. Eğer yoksa küfür değildir. İnsanların elinde olan muska ve tılsımların Arapça ile anlaşılamayan kısmının pek çoğunda şirk ve şeytanları ta'zîm vardır. Bu yüzden de müslüman âlimler, Arapça ile yazılan ve mânâları anlaşılamayan muskaların, şirk ihtivâ eden sözler bulunması ihtimâliyle kullanımını yasaklamışlardır. Velev ki sihri yapan bunu bilmesin, farketmez.

Peygamber Efendimiz'den gelen sahîh bir hadis-i şerîf'te şirk olmadığı müddetçe hastayı okuyarak tedâviye izin verilmiş ve *"sizden kim kardeşine yardım etmeye güç yetirirse yapsın"* buyurulmuştur. Bunun için biz de deriz ki: Bir inme veya başka bir hastalığa mübtelâ olan biri için mubah sayılan yardım dileme şekli; bir âyeti yazmak,

üzerine okunmuş suyu içmek veya onunla yıkanmak, yahud da muska şeklinde boyna asmak, câizdir.

Allah Teâlâ'nın isimlerinin zikredilmesinde şeytanları men ve zelîl edecek özellikler vardır. Ehlullah'ın nefeslerinde akıl almaz tesirler vardır. Çünkü onlar şehvet ve arzuları terketmiş ve şer'î yol üzre ibâdetlere sarılmışlardır. Bu gibiler üzerinde Allah Teâlâ'nın: ***"Semâvât ve arzda olanları sizin emrinize verdik"*** (el-Câsiye,45/13) âyeti zuhûr etmiştir. Bu yüzden bu insanlara cinler ve şeytanlar itâat eder, Hz. Süleymân'a nasıl ki Allah izni ve kudretiyle hizmet etmişlerse, onlara da öylece itâat ederler.

Hüdâyî hazretleri, şeyhi **Üftâde Efendi**'den naklen anlattığı *"Vâkıât"* adlı eserinde şöyle diyor. Üftâde Efendi, bir sar'alı hasta için cinlerin melikine bir mektup yazdı. O melik de emre itâat etti, ona saygı gösterdi ve sar'aya sebebiyet veren cinnin boynuna vurdu ve hasta da şifâ buldu.

Mesnevî'de de şöyle denmiştir:

Hz. Peygamber bu cihâna tek olarak geldi.
Tek geldi ama, yüz cihân onda gizliydi,
Âlem-i kübrâ, kudretiyle Efendimiz'e musahhar oldu.
Kendi yüce zâtını, köhne elbiseler içinde gizledi.
Ebleh ve ahmak olanlar, Efendimiz'i tek ve zayıf gördüler.
Zayıf olan, nasıl Allah adamı olabilir, diye düşündüler.

Yeryüzünü ifsâd ve helâk için çalışan sihirbazların hükmü kadın olsun, erkek olsun, ölümdür. Sadece küfür için çalışan sihirbazın erkekse hükmü ölüm, kadınsa darb ve hapistir. Çünkü bu kısma giren sihirbaz kadın, kâfir hükmündedir. Kâfir kadınlar hükümde kendileriyle harbedilen erkekler gibi değildir. Küfr-i aslî hakkındaki hüküm bile kadında ölüm değilken, sihir sebebiyle meydana gelen küfr-i ârizî hakkında nasıl ölüm olabilir? Sihir yapan kimse, yakalanmadan önce tevbe ederse tevbesi kabûl edilir, yakalandıktan sonra tevbe ederse, kabûl edilmez.

*el-Eşbâh'*da böyle denmiştir: Tevbe eden her kâfirin dünyâ ve âhırette tevbesi kabûl olunur. Ama peygambere veya ilk iki halîfeye küfreden, kadın olsun erkek olsun sihir yapan veya tevbe etmeden zındıklık yapanlar bundan hâriçtir. Zındık o kimsedir ki, Peygamber'i kabûl edip şerîatına uygun görünmekle beraber, zamânın ezelî olduğunu kabûl eder ve hâdiselerin oluşunu zamana bağlar. Bu konudaki pek çok rivâyet *Âkâmü'l-Mercan* adlı kitapta zikredilmiştir.

"Onlar kendilerine yarar vereni değil, zarar vereni öğreniyorlardı." Zarar verecek şeyi öğreniyorlardı; çünkü onlar öğrenmekle uygulamayı hedefliyorlardı. Veya ilim çoğu zaman amel etmeyi gerektirir. "Yarar vermeyen" denilmesi o işlerin fayda ve zararla karışık işlerden olmadığını, bilakis sırf şer ve zarar olduğunu bildirmek içindir. Çünkü onlar bununla meselâ sihirbazlardan peygamberlik iddiâsında bulunan yalancıların aldatmasından kurtulmayı amaç edinmedikleri gibi, insanları böyle bir durumdan kurtarma düşüncesi de taşımamaktadırlar ki, bu sûretle yaptıkları işin içinde faydalı bir

taraf da bulunmuş olsun.

Bu âyette, gâilelerinden emin olunmayan, insanı sapıklığa götürmesi muhtemel birtakım felsefî ilimlerden kaçınmanın hayırlı olduğuna işâret vardır. Her ne kadar böyleleri biz sihri yapmak için değil, korunmak için öğreniyoruz; şerri bilmeyen insanlar ona kolayca düşer, diyorsa da bu, böyledir.

et-Tecnîs adlı eserde şöyle geçer: İlm-i nücûmun öğrenilmesi, kıble tâyîni ve güneşin doğup batması gibi husûslar hâricinde haramdır. *el-Mesâbîh*'de geçen bir hadîsde: *"Kim ilm-i nücûmdan bir şey öğrense, sihirden bir bölüm öğrenmiş gibi olur"*[340]buyurulmuştur. Kişinin bu tür ilimleri öğrenmemesi daha hayırlıdır. Aynı şekilde bu tür ilimleri kapsayan sapık felsefî kitapları elde bulundurmamak gerekir. Hatta *Nisâbü'l-ihtisâb*'da da belirtildiği gibi, onlarla ilgili münâzara bile câiz değildir.

Andolsun ki o yahûdîler onu satın alan kimsenin; yâni sihri tercih edip Allah'ın âyetleri yerine, şeytanların okuduklarını koyanların âhirette nasîblerinin olmayacağını Tevrât'tan öğrenmişlerdi.

Karşılığında nefislerini sattıkları şeyin ne kötü olduğunu keşke bilselerdi. (الشراء) *"şirâ"* kelimesi hem satmak, hem satın almak mânâsındadır. Burada satmak mânâsınadır. (لَبِئْسَ) deki *"Lâm"* mahzûf bir yemînin cevâbıdır. Esas yerilen şey gizlidir. O da sihir ve küfürdür. "Îmânları" yerine "nefisleri" dendi. Çünkü nefis, ilim amel ve îmân için yaratılmıştır. Şartın cevâbı mahzûftur. "Yâni bilselerdi, sihir öğrenme ve onu uygulama yönünde yapmış oldukları şeyi yapmazlardı" demektir. Önce onlar için "biliyorlardı, öğrenmişlerdi" sözü ile "bilme" tabiri (ولقد علموا) ile sâbit kılındı, sonra bu nefyedildi. Çünkü bildikleriyle amel etmediklerinden sanki onu bilmemiş gibi oldular. Aslında bu ilmin nefyedilmesi değil, ilimle faydalanmanın nefyedilmesidir.

❀

وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

103. Eğer îmân edip kendilerini kötülükten korusalardı, şüphesiz, Allah tarafından verilecek sevâb daha hayırlı olacaktı. Keşke bunları anlasalardı!

Eğer o yahûdîler, Kur'ân'a ve peygambere îmân edip sihir ve şirkten sakınsalardı Allah katından olan sevâb daha hayırlı olurdu. (مثوبة) kelimesi (الثواب) masdarından (مفعلة) kalıbındadır. (يثوب ثاب) *"döndü"* mânâsına gelir. Allah Teâlâ'nın mükâfâtının *"Mesûbe"* olarak nitelendirilmesi, sâlih kulun amelinin karşılığı olmasındandır. Çünkü bu mükâfât, iyiliğe karşılık kula döner gelir. (لمثوبة) mübtedâdır ve (لو) 'in cevâbıdır. Bu kelimenin nekre olması azlığı ifâde etmek içindir. "Az bir sevâb" demektir. (من عند الله خير) bölümü haberdir. Mânâ topluca: ***"Allah katında olan az bir sevâbla mükâfâtlandırılmaları bile, karşılığında nefislerini sattıkları şeyden daha hayırlıdır"*** şeklindedir.

Bu kısımda fiil hazfedilip söze isim cümlesiyle başlanmış ve böylece nazm-ı celîl'in yukardan beri süregelen kalıbı değişmiştir. İsim cümlesinin getirilmesi, sevâbın onlara gerekli kılınması ve onun daha hayırlı olduğunu belirtmek içindir. Sevâbın, neden daha hayırlı olduğu belirtilmemiştir. Bu, o sevâbın fazîletine daha çok delâlet eder.

Eğer o yahûdîler, Allah'ın vereceği sevâbın daha hayırlı olduğunu ve kalbe ulaşmayan, sâdece dilde kalan mücerred ilmin fayda vermeyeceğini bilselerdi, böyle yapmazlardı. Bu bilginin eseri de amel-i sâlih işlemek, kitap ve sünnete uymaya yönelmekte kendisini gösterir. Her kim sünneti nefsine önder yapar, onun istediğine uyup nehyettiğinden de kaçınırsa, işte o hikmetle konuşmaya başlar. Her kim de nefsine önder olarak hevâsını seçerse o da bid'atla konuşmaya başlar.

Şeyh Ebu'l-Hasen diyor ki: İçerisinde tehlikeler bulunan, aklına kötü şeyler getiren nefislerin meyledeceği ve insan fıtratının kayabileceği her ilmi, doğru da olsa bırak ve Allah'ın, elçisine indirdiği ilm-i ilâhîye sarılıp Hz. Rasûl'e, halîfelerine, ashâbına, tâbiine ve müctehid imâmların yoluna uy! Böyle yaparsan zanlardan, şüphelerden, evhâmlardan, hidâyet ve hakîkat nûrundan uzaklaştırabilecek bâtıl dâ'vâlardan emîn olursun. Allah'a kul olmanda senin için ne gibi bir terslik olabilir ki? Hz. Peygamber'in yoluna uymadıktan sonra, ne ilmin, ne de amelin bir değeri vardır. Sana ilim olarak tevhîd ilmi, amel olarak da Allah, Peygamber, ashâb, ehl-i beyt ve ehl-i sünnet sevgisi; doğrunun cemâatin yanında olduğuna inanman yeter...

Ulemâdan birisi şöyle demiştir. Kötü bir adamın ilmen ilerlemesi, suyun Ebû Cehil karpuzunun kökünde ilerlemesine benzer. Çünkü bitki suya ne kadar kanarsa onun acılığı da o denli çoğalır. Dünyâlık ve şeref elde etmek gâyesiyle ilim öğrenmek, yâkut kaşıkla insan tersi almaya benzer. Bu durumda araç ne kadar şerefli, amaç ne kadar değersizdir?! Kula gerekli olmayan şeyleri öğrenmeye sevkeden durum ancak ve ancak dünyâyı âhırete tercîh etmekle olur. Fakat Allah Teâlâ: ***"Allah katında olan daha hayırlı ve devamlıdır."*** (el-Kasas, 28/60) buyuruyor.

Eğer, Allah katındaki değerini öğrenmek istiyorsan, O'nun seni getirdiği mevkie bakman yeterlidir. Çünkü ameller işâret, haller kerâmet; kerâmetler delîl ve ilimler de vesîledir. Nitekim şöyle bir rivâyet vardır: *"Kimi, Allah katındaki derecesini bilmek sevindirecekse, kalbinde Allah'ın yerinin ne olduğuna baksın. Çünkü ne zaman ki kul, Allah'ı kalbinde anarsa, Allah da oraya iner."*[341]

İnsan rahmânî vâridâta kabiliyetli ilâhî bir nüshadır. Onun alt yarısı mülk aleminden, üst yarısı da melekût alemindendir. Diğer bir deyimle tabîat ve nefs, mülk mertebesinde; rûh ve sır ise melekût alemindendir. Eğer insan, hakkıyla ibâdetlerini yapar ve dünyâ ile alâkasını keserse, varlığının özü olan mülk ve melekût âleminde tasarruf sâhibi olur. Bu da dıştaki mülk ve melekût âleminin giriş kapısıdır.

Şunu bilesin ki, âlimlerin vuslatı, ilimleri ve ictihâdları derecesindedir, kâmillerin vuslatı ise, keşf ve müşâhedeleri ölçüsündedir. Fakat bu keşif ve müşâhede mücerred eşyâyı görme gibi değildir; çünkü Allah keyfiyetten ve mekândan münezzehtir. Bilakis bu olay görünen vücûdun ifnâ edilip eritilmesiyle ortaya çıkan hakîkî vücûdla olur.

Sâlik için bu yolda ilk olarak fiilî, sonra da sıfâtî tecellî vardır. Zât-ı akdes'in tecellîsi ise çok az insanda ortaya çıkar. Bu da ancak vücûdun tamamen beşerî zevk ve isteklerden uzak tutulup mahvıyla mümkündür. Fakat bu bizzat *"fenâ"* ve *"bakâ"* demektir.

Bâyezîd Bistâmî (k.s.) şöyle demiştir: "Ben sûfîlerden birisine ihlâsı öğretirdim, o da bize fenâyı öğretirdi."

Sa'dî şöyle der:

Alevlenmiş mum gibi olmak sana müyesser olmaz.
Çünkü sen, kandil gibi, su ile dolmuşsun.

---

[338]. *Münâvî*, I, 139
[339]. *Ebû Dâvud*, Edeb, 125; *Müsned*, V, 194; VI, 450
[340]. *Ebû Dâvud*, Tıb, 22; *İbn Mâce*, Edeb, 28; *Müsned*, I, 311
[341]. *Deylemî*, Hadis, 5858

NESİH MESELESİ

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا
وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ
الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللّٰهُ
يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾ مَا نَنْسَخْ
مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَاْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَٓا اَوْ مِثْلِهَا اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾ اَمْ تُرِيدُونَ اَنْ
تَسْـَٔلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ
بِالْاِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾ وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ
لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِنْ
بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتّٰى يَاْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهِ
اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ
وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾ وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ نَصَارٰى
تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾ بَلٰى مَنْ
اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُٓ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

104. Ey îmân edenler! “Râinâ” demeyin, “unzurnâ” deyin *(Söylenenleri)* dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azâb vardır.

105. *(Ey mü’minler!)* Ehl-i kitaptan kâfirler ve putperestler de Rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemezler. Halbuki Allah rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.

106. Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak *(ertelersek)* mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah herşeye kadirdir.

107. *(Yine)* bilmez misin, göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümranlığı yalnızca Allah’ındır? Sizin için Allah’dan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.

108. Yoksa siz de *(ey müslümanlar),* daha önce Mûsâ'ya sorulduğu gibi peygamberinize sorular sormak mı istiyorsunuz? Kim îmânı küfre değişirse, şüphesiz dosdoğru yoldan sapmış olur.

109. Ehl-i kitaptan çoğu, hakîkat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi îmânınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedip bağışlayın. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

110. Namazı kılın, zekâtı verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür.

111. *(Ehl-i kitap:)* Yahûdîler yahut hıristiyanlar hâriç hiç kimse cennete giremeyecek, dediler. Bu onların kuruntusudur. Sen de onlara: Eğer sahîden doğru söylüyorsanız delîlinizi getirin, de.

112. Bilâkis, kim muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse *(Allah'a hakkıyla kulluk ederse)* onun ecri Rabbi katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır, ne de üzüntü çekerler.

❀

"Ey îmân edenler peygambere "bizi gözet (râinâ) demeyin" sözünde mü'minleri doğruyu söylemeye bir teşvik vardır.

(راعنا) *"Râinâ"* kelimesinin masdarı olan (مراعاة) *"mürâa"*, korumada aşırılığa gitme mânâsındadır. Bu da başkasını koruma, işlerini kollama ve menfaatini gözetleme mânâsınadır.

Müslümanlar, kendilerine Hz. Peygamber (s.a)'den bilgi geldiğinde: "Yâ Rasûlallah, *"râinâ"* bizi gözet; söylediğin şeyleri teennî ile söyle ki, ne dediğini anlayalım" derlerdi. Yahûdîler arasında İbrânîce veya Süryânîce olduğu söylenen bir kelime vardı ki, yahûdîler bu kelimeyle birbirlerine söverlerdi. İşte bu da (راعنا) *"râinâ"* kelimesiydi. Yahûdîler, müslümanların ağzından da bu kelimeyi duyunca bunu fırsat bilip Hz. Peygamber'e bununla hıtâb ettiler. Tabîî bununla sövmeyi kasdediyorlardı. Bu sözle, yahûdîlerin kasdettiği karışmasın diye mü'minler kesin olarak bundan men'olundular ve karışıklığa mahal vermeyen bir kelimeyi kullanmakla emrolundular. "Ey mü'minler *"unzurnâ"* bizi bekle, deyin ve dinleyin. Bu kelime (نظر) *"nazar"* fiilinden alınmadır.

Ey mü'minler, Rasûlullah'ın size anlattıklarını ve bildiklerini dikkatli bir kulak ve uyanık bir zihinle dinleyin ki, aynı şeyin tekrar edilmesine ve Peygamber'in sizi gözetmesini istemenize ihtiyaç kalmasın. Rasûlullah'ı (s.a.) küçük görüp de ona söven yahûdîlere böyle kötü bir küfre cür'et ettiklerinden dolayı acı bir azâb vardır.

Bu âyet, iki hükme işâret etmektedir.

1- Kötü bir mânâya târize de ihtimâli olabilecek kapalı lâfızlardan kaçınmanın

gerekliliği. Bâzılarının "Üstükapalı sözler (târizli ifâde) kullanmada bir beis yoktur" demeleri, zor bir durumda kalıp yalan söylemeye mecbûr edilen, bunun için de kalbinde başka bir kasıd olmamakla beraber, ağzından böyle bir söz çıkması anlamınadır. Fakat böyle bir zarûret ve ihtiyaç yoksa, târizde bulunmak da sâhibini tehlikeye düşürecek kadar açık kelime kullanmak da câiz değildir. Peygamberimiz (s.a.)'de: *"Müslüman, ırzlarından ve kanlarından haram olan şeye taarruz etmemek sûretiyle müslümanların elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir"*[342] buyuruyor. Önce dil zikredilmiştir. Çünkü dil ile yapılan şeyin vukûu daha çabuk olur. Bu da halk arasında çok olan bir durumdur. Burada dilden sonra eli de zikretmesinin sebebi, pek çok işin elle yapılmasından ileri gelmektedir.

Mesnevî'de şöyle der:

İnsanların dili, kav ile demir çakmak gibidir.
Dilden gayretle sıçrayan şey ateştir.
Beyhûde yere taşı çakmağa vurma; konuşma
Hikâye anlatarak, boş lâf ederek
Çünkü anlattığın şeylerin hakîkati sence ma'kûldur.
Her taraf pamuktur, pamuk içinde kıvılcım mı olur?
Bir kıvılcımın âlemi yaktığı gibi, bir söz cihânı yakar,
Nitekim tilki bir cür'etiyle aslan kesilir, ama ölür.

2- Günaha giden veya götüren yolların önünün kapanıp insanların bundan korunmasıdır. *Zerîa* aslında kendisi yasak bir iş olmamakla beraber, yasağa götürmesinden korkulan şeydir. Bu durumu âyete uygularsak *"râinâ"* kelimesi, yahûdîlerin lügatında bir "sövme" sözü idi. Allah Teâlâ bunu, yahûdîlerin kötü bir mânâda kullanmaya başlamasıyla haram bir işe vesîle olacağından müslümanların kullanmasını yasaklamıştır. Âyet-i kerîme'de Cenâb-ı Hakk: ***"Allah'dan başka duâ ettikleri şeylere (putlarına) sövmeyin ki onlar da bilmeyerek aşırı gidip Allah'a sövmesinler!"*** (el-En'âm, 6/108) buyurarak bu durumu açıklamaktadır. Yine bir âyet-i kerîme'de de: ***"Ey Muhammed: Onlara deniz kıyısında bulunan şehir halkının hâlini sor. Hani onlar Cumartesi yasaklarına tecâvüz ediyorlardı. Cumartesileri balıklar sürüyle geliyor, tâtil yapmadıkları başka günler gelmiyorlardı. Biz onların yoldan çıkmaları sebebiyle böylece deniyorduk."*** (el-A'râf, 7/163) buyuruyor. Balıklar Cumartesi günü topluca gelirlerdi. Yahûdîler, yasak olmasına rağmen Cumartesi havuzun ağzını kapatıp balıkları Pazar günü topluyorlardı. Aslında onların Cumartesi günü havuzun ağzının kapatılması, avlanmaya bir vesîle; yâni *"zerîa"* idi. Bu yüzden de Allah onları maymun ve domuzlara çevirdi.

Hz. Âişe (r.a.)'den şöyle bir rivâyet gelmiştir: **Ümmü Habîbe** ve **Ümmü Seleme**, Habeşistan'da içinde Peygamber Efendimizin resimlerinin de bulunduğu bir kilise gördüklerinden bahsettiler. O zaman Peygamberimiz (s.a.) buyurdu ki: *"Onlar, içlerinden sâlih bir zât öldüğünde kabiri üzerine bir mescid inşâ eder ve içine o*

resimlerin aynısını yaparlardı. O kavim, Allah katında yaratılmışların en şerlileridir."[343]

Âlimler demişlerdir ki, ilk önceleri o resimleri görerek onlara sevgi beslemek, onların sâlih hallerini hatırlamak, onların yaptıklarını yapmak ve onların kabirlerinin yanında Allah'a ibâdet etmek için yapmışlardı. Bir zaman böyle geçti, onlardan sonra gelenler ise sapıttılar ve şeytanın "atalarınız bu resimlere taparlardı" şeklindeki vesveselerine uyarak resimlere tapmaya başladılar. İşte bundan dolayı da Peygamber (s.a.), bu kabil ibâdetleri, şiddetle reddetti ve böyle yapanlara çetin bir azâb olduğunu söyledi. Böylece işi baştan yasaklamakla harama ve şirke giden yolu kapatmış oldu.

Bu meyânda Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Nebîlerinin ve sâlihlerinin kabirlerini mescid edinenlere Allah'ın gadabı şiddetli olacaktır."*[344] *"Yâ Rabbi kabrimi tapılan bir put hâline getirme!"*[345] *"Yasak olan bir şeye düşme endişesiyle yasak olmayanı terketmedikçe kişi müttakîlerden olamaz."*[346] "Bir kimsenin ebeveynine sövmesi, büyük günahlardandır. Ashâb: "Ya Rasûlallah hiç insan ebeveynine söver mi? dediler. Rasûlullah (s.a.): *"Evet insan bir adamın babasına söver, o da onun babasına söver. Anasına söver, o da onun anasına söver."*[347] Görüldüğü gibi anne babaya lâf söylettirecek, sövdürecek bir davranış bile sövmeden sayılmıştır.

Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Helâl de bellidir, haram da. Bunların ikisinin arasındaki şeyler şüpheli şeylerdir. Kim bu şüphelilerden kaçınırsa ırzını ve dînini korumuş olur. Kim de onları işlerse korunun etrafında sürüsünü otlatan ve sürünün koruya girmesinden korkan çoban gibi haramın içine düşer."*[348] Burada da harama düşme korkusuyla, şüpheli şeyleri yapmak yasaklanmıştır.

Allah Rasûlü'nün bir hadîsi de şöyledir: (عينة) *"Iyne" ile alışveriş yaptığınız öküzlerin kuyruğuna yapışıp toprağa bağlanarak cihâdı terkettiğiniz zaman Allah peşine düştüğünüz şeyleri elinizden söküp alır. Tâ ki dininize geri dönünceye kadar"*[349] Buradaki *"ıyne"* alışverişi, bir kimsenin diğer birisine bir malını, belli bir fiyat ve va'de ile satıp daha sonra onu sattığı fiyattan az bir bedelle satın almasıdır. Bu işlemin *"ıyne"* olarak isimlendirilmesi, yapan kimseye para getirmesi sebebiyledir.

Iyne'de, müşteri o malı, o anda eline geçecek peşin para karşılığında satmak için satın alır. Cihâda engel olmakta bir *"zerîa"* olduğu zaman zirâat da men'olunmuştur. Peygamberimiz (s.a.) içinde saban bulunan bir ev gördüğünde: *"Şu âletin girip de ehlini zelîl etmediği hiçbir ev yoktur"*[350] buyurdu. Çünkü zirâat, dünyâyı îmâr etmeye yarayan, ama cihâda engel olabilecek bir durumdur.

Bilindiği gibi de dünyâ refâhı kâfirler için aslî, mü'minler için ârizî bir durumdur. Çünkü müslümanlar, dünyâ düzenini âhıret için, bir vesîle bilirler. Oysa kâfirler sadece dünyâ hayatını bilir, âhıretten gâfil dururlar. Bu yüzden de Peygamberimiz (s.a.) Cennet nimetlerine kıyasla *"Dünyâ mü'minin hapishânesidir"* âhırette kendisi için hazırlanmış olan mahrûmiyete ve büyük hüsrana nisbetle de *"dünyâ kâfirin cennetidir"*[351]

buyurmuştur.

❀

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ ۗ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ ۗ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾

105. ***(Ey mü'minler!)*** **Ehl-i kitaptan kâfirler ve putperestler de Rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemezler. Halbuki Allah rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.**

Yahûdîlerden bir gurubu mü'minlere sevgi gösterisinde bulunduğundan müslümanların bir kısmı, yahûdîlerin kendileri için hayır istediğini sanıyorlardı. Bu âyet, yahûdîlerin tavırlarında samîmî olmadığını bildirmek için inmiştir.

"Vedd" (الود) temennî ile bir şeyi sevmektir. Sevmenin izâlesi hoşlanmamak, istememektir, âyette de bu mânâya kullanılmıştır.

"Min" (من) cins bildirmek içindir. Çünkü inanmayanlar tek cinstir ve bunlar ehl-i kitap ve müşrikler olmak üzere iki gruptur. Âyetteki mânâ: Küfredenler, ki onlar da ehl-i kitâb ve müşriklerdir, size rabbınızdan bir hayır gelmesinden hoşlanmazlar. Bu âyetteki hayırdan murâd Hz. Peygamber'e inen vahiydir. Çünkü peygamberlere inen hayr, bütün ümmete inmiş sayılır.

"Min hayr" (من خير) nâib-i fâildir, "Çok hayra müsteğrak olmak" demektir. Hayırdan maksad, Rabbinizden gelen vahy, Kur'ân ve zaferdir.

"Min" (من) *"İbtidâ-i gâye"* içindir. Bu duruma göre mânâ: Onlar kendilerini vahye daha lâyık görüyorlar ve bu yüzden müslümanları kıskanarak onların peygamberine vahy gelmesinden hoşlanmıyorlardı. Yahûdîler, kendilerini ehl-i kitap, peygamber nesli, vahy menzilinde yetişmiş insanlar olarak görüyor, müslümanlara: "Siz ümmîsiniz" diyorlardı.

Müşrikler ise, dünyevî liderliklerin mal ve makam gibi zâhirî sebeblere bağlı olduğuna bakarak, peygamberliğin de öyle olacağını düşünüyorlardı. Bu yüzden şunu söylediler: ***"Bu Kur'ân şu iki şehirden bir büyük adama indirilseydi ya!"*** (ez-Zuhruf, 43/31)

Müşrikler, peygamberliğin Tâif'te bulunan Nuaym b. Mes'ûd es-Sakafî ile Mekke'deki Velîd b. Muğîre'den birine gelebileceğini temennî etmekteydiler. Allah Teâlâ âyetin bu kısmıyla "Kur'ân niye onlara indirilmedi?" diyenlere cevap vermektedir: *"Allah, rahmetini dilediğine tahsîs eder." "Hassa"* (خص): Bir kimseye bir şey tahsîs etmektir. *"İhtassa"* (اختص): Bir kimseyi başkalarında bulunmayan bir özellikle yüceltmektir. *"Men yeşâu"* (من يشاء)'nun mef'ûlü mahzûftur.

Rahmet; nübüvvet, vahiy, hikmet ve yardım demektir. Allah rahmetini sâdece

dilediğine verir. Zâtî irâdesine göre istediğine tahsîs eder. O hak, başkasına geçmez. Başkasının onda hakkı olmadığı gibi, herhangi birine vermek Allah için bir vazîfe de değildir. Mâneviyât büyüklerinin sözlerindeki: “Bu hikmet açısından vâcibdir.” gibi sözler, “bu kesindir, sâbittir, olmaması mümkün değildir.” anlamınadır.

“Allah, büyük fazl ve ihsân sâhibidir.” Peygamberlik için seçtiği ve vahiy gönderdiklerine işin evvelinde herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın ihsânda bulunmuştur. “Allah’ın fazl ve ihsân sâhibi olduğunu belirten âyetin bu kısmı, Mu’tezile’nin: “Aslah olanı, yâni en uygun düşeni yaratmak Allah üzerine vâcibtir.” görüşüne karşı bir delîldir. Çünkü insanlar, üzerine borç olmadığı halde vereni, üstün ve fazîlet ehli sayar. Üzerine borç olanı veren kimseyi ise borcunu ödemiş sayar, fakat fazîlet ehli görmez. Eğer Allah üzerine *“aslah”* olanı yaratmak vacib olmuş olsaydı, bu âyetteki “Allah fazl ve ihsân sâhibidir” sözü yerine “adâlet sâhibidir” demek daha uygun düşerdi.

Ayrıca bu âyette peygamberliğin fazl-ı ilâhî eseri olduğuna işâret vardır. Nübüvvete mazhar olmamak, O’nun fazl ve ihsânının darlığından değil, aksine bu görevin Hakk tarafından dilediği kimseye bir hikmete mebnî verilmemiş olmasındandır. Allah’ın mü’min kullarına ihsân ettiği şeylere saldıran, işin hakîkat ve hikmetini bilmeyen câhillerdir.

Allah’ın muhlis kulları iki türlüdür:

1- Hakk’ın kendi hizmeti için seçtiği âbid ve zâhidler; amel ve evrâd ehli kişiler,

2- Hakk’ın muhabbeti için seçip ayırdığı muhabbet ve meveddet ehli kimseler.

Bunların hepsi Hakk’ın hizmet ve tâatına berdevamdır. Çünkü hepsi Hakk’ın rızâsını arayan, O’na yönelen kimselerdir. Kulluk, sağ oldukça kuldan ayrılmayan bir özelliktir. Hasedi gönülden çıkarmak da ubûdiyet gerçeklerindendir.

Ehl-i hikmetten biri şöyle der:

Hasedci beş konuda Rabbıyla çekişir:

1- Başkalarına verilen nimetlere kızar,

2- Rabbının taksîminden hoşlanmaz, “keşke şöyle olsaydı” der,

3- Allah’ın dilediğine verdiğini bildiği halde o cimrilik yapar.

4- Allah’ın dostuna yardımcı olmaz, onun desteksiz kalmasını ister.

5- Allah düşmanı İblîs’e destek olur.

Hased, düşmanından çok kişinin kendine zarar verir. Hasedciye uykuda iken veya uyanık bir haldeyken durumu münkeşif olsa (gösterilse), kendisini şu halde görürdü: Sanki elindeki taşı düşmanın gözüne atmaya çalışırken taş kendi sağ gözünü çıkaran ve tekrar öfkelenip bir taş daha attığında ikinci gözünü kör eden adam. Öfkesi arttıkça taş atmaya devam ediyor. Her defasında zararı da artıyor, gözlerinden sonra kafası da yarılıyor. Kıskandığı düşmanı ise sapasağlam. Bütün düşmanlar şaşkın haldeki hasedcinin çevresinde sevinçle kıs kıs gülerek onu seyrediyorlar. Hasedcinin bu hâli, şeytanın maskarası olmaktan başka bir şey değildir.

❀

Bekr b. Abdullah hasedcilerle ilgili olarak şöyle bir hikâye anlatır: Hikmet ehli bir adam, kralın meclisine katılır, huzûrunda edeble durur, şöyle derdi: "İyilik edene iyiliğinin karşılığı olarak sen de iyilik et. Kötüye ise kötülük olarak kendi kötülüğü kâfidir."

Kralın adamlarından biri hem adamın bu mevkiine, hem de bu sözüne hased etmeye başladı. Bir gün bir yolunu bulup kralın huzûruna çıktı ve dedi ki: "Falan adam senin ağzının çok kötü koktuğunu söylüyor." Kral: "Buna nasıl inanabilirim?" diye sordu. Hasedci: "İsterseniz onu çağırayım size doğru yaklaştığında ağız kokunuzu duymamak için elini hemen yüzüne nasıl götürecek bakın" dedi.

Hasedci, hemen kralın huzûrundan çıkarak o adamı evine çağırıp sarımsaklı bir yemek yedirdi. Beraberce yemeği yedikten sonra adam hasedciden ayrılıp kralın huzûruna vardı. O adam, âdeti üzere krala güzel sözler söyledi. Kral: "Hele şöyle yanıma doğru yaklaş bakayım." dedi. Adamcağız, ağzındaki sarımsak kokusunun kralı rahatsız etmemesi için elini ağzına götürdü. Bunun üzerine kral, hasedcinin doğru söylediğini sanarak kalem kâğıt çıkardı. Hediye vereceği kimselere bizzat kendi kâğıt ve kalemiyle mektup yazmak kralın âdetiydi. Kendi eliyle bir vâlîsine hitaben: "Mektûbu getirenin boğazlanmasını, derisinin yüzülerek içine saman doldurulmasını ve kendisine geri gönderilmesini" yazdı.

Durumdan ve yazılanlardan haberi olmayan iyi niyetli adam, mektûbu alıp yola koyuldu. Mektûbun kralın eliyle yazıldığını öğrenen ve bunun, sâhibinin ödüllendirilmesi anlamına geldiğini bilen hasedci, adama yolda yetişip: "Ne olursun, bu mektûbu bana bağışla!" dedi. Adamcağız vermek istemediyse de türlü naz, niyâz ve yalvarmalarla mektûbu aldı ve vâlîye kendi eliyle götürdü. Vâlî mektûbu açıp hasedciye: "Kral, seni boğazlayıp derini yüzmemi ve içine saman doldurup kendisine göndermemi emrediyor." dedi. Hasedci korkarak yalvarmaya başladı. "Allah'dan kork, bu mektup bana âid değildir. Ne olur bana biraz mühlet ver, gidip krala mürâcaat edeyim." diye yalvardıysa da vâlî: "Kralın kendi elleriyle yazmış olduğu bir emrin tekrar sorularak rahatsız edilmesi, yakışık almaz." diyerek hasedciyi boğazladı. Derisini yüzdü ve içine saman doldurup krala geri gönderdi.

Birkaç gün sonra hikmet ehli olan iyi niyetli adam, kralı ziyârete vardı. Kral şaşırıp, hemen birkaç gün önce kendisine verdiği mektûbu ne yaptığını sordu. Adamcağız: "Bir arkadaşım vardı. O gelip yalvardı, onu benden istedi. Ben de verdim." Kral dedi ki:

"O, senin, benim ağzımın kötü koktuğunu, söylediğini anlatmıştı. Doğru mu? Sen öyle demiş miydin?" Adam cevap verdi:

"Hayır efendim, ben asla böyle bir şey söylemedim." Kral: "Peki o zaman, benim yanıma gelince niye elini burnuna götürdün?" diye sordu. Adam: "Efendim, o gün huzûrunuza gelmeden önce o zât beni evine götürdü ve sarımsaklı bir yemek yedirdi. Emrettiğinizde size yaklaşıp ağzımdaki kokudan rahatsız olmayasınız diye, elimi ağzıma koyarak konuştum." dedi. Kral: "Peki öyleyse, yerine dön! Kötüye kötülük olarak kendi yeter." dedi.

Nitekim bir şâir der ki:
İyilik yapan, karşılığında iyilik bulur,
Kişi, iyi veya kötü ne yaparsa, onunla karşılaşır.

❀

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَٓا اَوْ مِثْلِهَاۜ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٠٦﴾

106. Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak *(ertelersek)* mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah herşeye kadirdir.

Nesh; lügatte gidermek ve nakletmek anlamlarına gelir. *“Rüzgâr izi neshetti.”* dediğimizde, bunun anlamı *“İzi giderdi, sildi”* demektir.

(نَسَخْتُ الْكِتَابَ) dediğimizde ise bunun anlamı: “Onu bir nüshadan diğerine aktardım, naklettim.” demektir. Âyetin neshi dediğimizde ise anlaşılan mânâ şudur: Nesholunan âyetin kırâatiyle veya hükmüyle veya hem kırâati, hem de hükmüyle mükellefiyetin sona erdiğinin beyân edilmesidir. Demek ki âyetin neshedilmesi ile ilgili olarak üç durum söz konusudur:

1. Lâfzının neshedilip, hükmünün bâkî kalması. Buna örnek: ***“Evli bir erkek ve kadın, zinâ ettiklerinde onları mutlaka recmediniz.”*** şeklindeki recm âyetidir. Bu gibi yerlerde neshin anlamı, bu âyetin sâdece kırâatiyle mükellefiyetin sona erdiğini beyândır.

2. Âyetin lâfzının bâkî kalıp, sâdece hükmünün nesholunmasıdır. Buna örnek: ***“İçinizden ölüp geriye eşler bırakan erkekler, eşlerinin evlerinden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyyet etsinler.”*** (el-Bakara, 2/240) şeklindeki vefâttan sonraki iddetin bir yıl olduğunu gösteren âyet-i kerîme’dir. Bu âyetteki bir yıl hükmü ***“İçinizden ölenlerin geriye bıraktıkları eşleri kendi başlarına dört ay on gün beklerler.”*** (el-Bakara, 2/234) âyetinde geçen dört ay on gün hükmüyle nesholunmuştur. Savaşta ***“sabreden bir kişinin on kişiye galip geleceği”*** hükmünün ***“sabreden bir kişinin iki kişiye galip geleceği”*** hükmüyle nesholunması da bu kabildendir. (bk. el-Enfâl, 8/65-66) Bunlar, tilâveti bâkî olup hükmü nesholunan âyetlerdendir. Kur’ân’da nesh denilince akla gelen budur. Bu tür neshde, hem nesholunan, hem de nesheden âyet, Kur’ân’da yer alır ve okunur. Ancak nesholunan âyetin hükmüyle amel edilmez. Bu gibi durumlarda neshin anlamı, son inen âyetle önceki âyetteki hükmün artık sona erdiğinin belirtilmesidir. Âyetin hükmünün kaldırıldığı halde tilâvetinin baki kalmasının hikmeti ise, okunmasıyla sevâb elde edilmesidir. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm, hükümlerini öğrenip amel etmek için okunduğu gibi, Allah kelâmı olması hasebiyle, sevâb kazanmak maksadıyla da okunur.

3. Âyetin hem tilâvetinin, hem de hükmünün nesholunmasıdır. Bu tür neshe örnek olarak Hz. Âişe'den gelen şu rivâyeti verebiliriz: Hz. Âişe: *"On kez emzirmekle haramlık gerçekleşir."* âyeti Kur'ân'da mevcûddu, sonra bu âyet: *"Beş kez emzirmekle haramlık gerçekleşir."* ile nesholundu, buyurmuştur. Bu da hüküm ve tilâvet açısından nesholunmuştur. Bu gibi durumlarda neshin anlamı, bu âyetin hem hükmüyle hem de kırâatiyle mükellefiyetin sona erdiğinin beyân edilmesidir.

Kurtubî şöyle demiştir: Cumhûr-ı ulemâya göre nesh, emirler ve nehiyler için söz konusudur. Emir ve nehy özelliği taşımaksızın, Allah'ın Kur'ân'da haber verdiği olayların nesh ihtimâli yoktur. Çünkü Allah Teâlâ'nın haber vermiş olduğu bir şeyden vazgeçmesi, mümkün değildir. Aksi takdirde bu bir yalan olur ki, Allah hakkında böyle bir şey düşünülemez.

Âyetin unutturulması demek, zihinlerden silinmesi demektir. Rivâyet olunduğuna göre ashâbdan bir grup, bir gece kalkıp Kur'ân'dan bir sûreyi okumak istediler, fakat besmele dışında bir şey hatırlayamadılar. Sabahleyin durumu Rasûlullah'a bildirdiklerinde Allah Rasûlü: *"O sûre, hükmü ve tilâvetiyle birlikte nesholundu."*[352] buyurdu.

Bir rivâyete göre müşrikler veya yahûdîler: "Muhammed'e baksanıza, ashâbına bugün bir şey emrediyor, diğer bir gün aynı şeyin zıddını söylüyor. O, bunu ancak kendi kafasına göre yapıyor. Meselâ zinâ edenlerin cezâsı hakkında önce dille eziyet edilmesini emretti. Sonra bunun "zinâ eden kadınların evde tutulması" hükmüyle nesholunduğunu söyledi. Daha sonra bunun da ***"her birine yüz değnek vurun"*** hükmüyle nesholunduğunu belirtti. Bu ne biçim iştir? Bunları kendinden uyduruyor." dediler. Müşrikler bu sözleriyle İslâm'a ta'n etmek istiyorlardı. Gâyeleri ise İslâm'a girmek isteyenlerin arzu ve isteklerini zayıflatmaktı. Bu sebeble Allah Teâlâ: *"Hikmet ve maslahat gereği lâfzı veya hükmü veya her ikisi birlikte nesholunan bir âyetin yerine ondan sevâb ve fâide bakımından daha hayırlısını veya onun bir benzerini getiririz."* buyurarak neshin hikmetini beyân etti.

Âyetteki *"Daha hayırlısı"* ifâdesinden maksad, bir âyetin diğer bir âyetten daha hayırlı olduğu anlamına değildir. Çünkü Allah kelâmı bir bütündür ve hepsi hayırlıdır. Âyetlerin, Allah kelâmı ve vahyi olmaları hasebiyle birbirlerine üstünlükleri yoktur. Üstünlük sadece duruma göre bu âyetlerden kullara hâsıl olacak menfaat ve kulların elde edeceği sevâb cihetiyledir.

"Veya bir benzerini", ifâdesinden maksad, "sevâb veya fâide bakımından onun bir benzeri" demektir.

Zordan kolaya doğru olan nesihte amel bakımından kolaylık vardır. Kolaydan zora doğru olan nesihte ise sevâb bakımından fazlalık vardır. Yâni ağır bir hüküm kaldırılıp, yerine daha hafîfi getirildiğinde mükellefler için kolaylık sağlanmış olur. Hafîf bir hüküm kaldırılıp, yerine daha ağırı getirildiğinde ise mükelleflere sevâb bakımından bir fazlalık söz konusudur. Bunlardan birinciye örnek, önceleri bir yıl olan iddet bekleme süresinin "dört ay on gün"e indirilmesidir. İkinciye örnek ise; savaş yasağının

kaldırılıp, “savaşın meşrû” kılınmasıdır. Bazan da nesh, evvelki âyetin misliyle olur. Yâni hüküm itibâriyle daha ağır veya daha hafîf olmaksızın fâide ve sevâb bakımından bir benzer âyetle olabilir. Kıble’nin Beyt-i Makdis’den Kâbe’ye çevrilmesinde olduğu gibi. Âyette zikredilen nesh, hükmü tam bir âyetin veya fazlasının neshedilmesine mahsûs değildir. Aksine daha az bir kısmı içerisine almaktadır. Âyette bu şekilde zikrolunması, neshin genellikle bir veya daha fazla âyet üzerinde cereyân etmesindendir. Her ne kadar nesheden âyete *“nâsih”* adı veriliyor ise de gerçekte hakîkî nâsih, Allah Teâlâ’dır. Hükmü kaldırılan âyete de *“mensûh”* denir.

Neshin hikmetine gelince; nasıl ki bedenin hastalıklarıyla uğraşan doktor, mizâçların ve zamânın farklılığına göre ilaçları ve gıdâları değiştiriyorsa, nefislerin ıslah ve tedâvîsi ile uğraşan nebîler de, nefs için bir nevi ilaç menzilesinde olan ahlâkî ve dînî hükümleri, Şâri’in emriyle değiştirmektedir. Nefislerin gıdâları ve ilaçları şer’î ameller ve güzel ahlâktır. Sûrî maslahatların değişmesine göre o hükümleri değiştirir. Bir ilaç beden için bir dönem devâ olabildiği gibi, bir süre sonra hastalık getirebilir. Aynı şekilde bâzı ameller de bir dönem için iyi ve yararlı olabildikleri halde zamanla insan için zararlı ve ifsâd edici olabilir. Mürşid ile mürîdin durumunu buna kıyâs et. Zira terbiye, meşreblerin durumları göz önünde bulundurularak seyr-u sülûke girmeye bağlıdır. Bunu ise, ancak bu yolda nasîbi olan, bu işin ehli gerçek mürşidler uygulayabilir. Nitekim *Mesnevî*’de şöyle gelmiştir:

“Neshetmeyiz” âyetinin işâreti, “unutturmayız” demektir.
Ey gâfil, hemen arkasından “daha hayırlısını getiririz” gelmiştir.
Hakk’ın hükmünü kaldırıp neshettiği her şerîat ki,
O’nun yerine ondan daha güzelini göndermiştir.
Bu olaylar âleminin kumandanı ancak O’dur.
Bu âlemler mülkünün mâlik ve müdebbiri de O’dur.
Dikmeyi bilen, söküp yırtmayı bilmez mi?
Satan sattığı her şeyin yerine daha iyisini almaz mı?

❀

اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿١٠٧﴾

107. ***(Yine)*** **bilmez misin, göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümranlığı yalnızca Allah’ındır? Sizin için Allah’dan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.**

“Bilmez misin?” hıtâbı, Nebî (s.a.)’edir. *“İstifhâm”* ise takrîr içindir; yâni muhakkak biliyorsun ki Allah, her şeye kâdirdir. O halde bir âyeti neshedip onun bir benzerini veya ondan daha hayırlısını getirmeye elbette gücü yeter. Âyet-i kerîmede hitâbın hükmü tüm insanlara olmasına rağmen, hitâbın sâdece Nebî’ye has kılınması, aslında muhâtab tarafından bilinen bir şeyin takrîrî; yâni pekiştirilmesi içindir. Zira bunu

Rasûlullah'dan daha iyi kimse bilemez. Çünkü o, diğer insanların bilemeyeceği bir biçimde göklerin ve yerin melekûtunun esrârına vâkıftır. O'nun ilmine nisbetle diğer insanların ilmi, yok mesâbesindedir. Zira evliyânın ilmi, enbiyânın ilmine nisbetle yedi denizden bir katre gibidir. Diğer peygamberlerin ilmi de, Hz. Peygamber'in ilmine nisbetle aynı derecededir. Hz. Peygamber'in ilmi de, Allah'ın ilmine nisbetle yedi denizden bir damla hükmündedir.

"Göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümranlığı Allah'ındır." Öyleyse dilediğini yapar, dilediği şekilde hükmeder. ***"O her şeye kâdirdir."*** kavli de buna delâlet etmektedir. Mülkten murâd, kudretin tam ve sağlam olmasıdır. Yâni arz ve semâvât üzerinde yegâne kudret ve tasarruf sâhibi Allah'tır. Allah Teâlâ hem dünyânın hem de âhıretin mâliki iken, âyet-i kerîme'de sâdece yerin ve göğün zikredilmesi, bu ikisinin yaratılmışların en büyüğü ve ilgi çekicisi olması açısındandır.

"Sizin için Allah'dan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı vardır" Velî (dost) ve nasîr (yardımcı) arasındaki fark, velî bâzan yardımdan geri kalabilir, yardım edemeyebilir. Nasîr bazen yardım ettiğine yabancı olabilir. Burada ikisinin birlikte zikredilmesinden maksad, Allah'ın kendilerine hem yardımcı, hem de dost olduğunu belirtmek böylece mü'minlerin kalbine tesellî vermek ve mü'minlere kendilerinin dostu ve yardımcısının sâdece Allah olduğunu bildirmektir. Dolayısıyla Allah'dan başkasına dayanıp ilticâ etmeleri câiz değildir."

Burada zikrolunan *"Allah'ın her şeye kâdir olduğu" "yerin ve göğün tasarrufunun Allah'ın elinde bulunduğu", "kendileri için Allah'dan başka dost ve yardımcının olmadığı"* ifâdelerinden maksad şudur: Allah ancak ve ancak kulların dünyâ ve âhıret işlerinden hayrına olan şeyleri yapar. O halde kullara Allah'ın emrettikleriyle amel etmeleri, Allah'a tevekkül etmeleri ve nesh konusunda olduğu gibi, kâfirlerin şüpheye sevkedici sözlerine kulak asmamaları gerekmektedir.

❀

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْـَٔلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ
وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾

108. Yoksa siz de *(ey müslümanlar),* daha önce Mûsâ'ya sorulduğu gibi peygamberinize sorular sormak mı istiyorsunuz? Kim îmânı küfre değişirse, şüphesiz dosdoğru yoldan sapmış olur.

Bilmediniz mi ki, Allah herşeye kadirdir. Dilediği şekilde emreder, nehyeder. Yoksa siz de yahûdîlerin Mûsâ'ya şuûrsuz ve düşüncesizce soru sordukları gibi, Hz. Peygamber'i sorguya mı çekeceksiniz? Bu ifâdeden maksad mü'minlere Rasûlullah'a güvenmelerini ve bu tür davranışlardan sakınmalarını tavsiyedir. Bir anlamda mü'minlere: "İnandığınız halde, sırf hevâ ve hevesinize uyarak, işlerinizde Allah'ın fazl ve keremine güvenmeyerek Yüce Peygamber'e düşüncesizce sorular mı sormak

istiyorsunuz?” denilmektedir. Âyetin, onların Rasûlullah’dan, neshi gerektiren hikmetleri genişçe açıklamasını istemeleri üzerine nâzil olduğunu söyleyenler de olmuştur.

“Evvelce Mûsâ’ya sorulduğu gibi”; yâni Hz. Muhammed (s.a.)’den önce Hz. Mûsâ’ya: “Bize bir ilâh yap”, “Bize Allah’ı açıkça göster” vb. şekilde sorulduğu gibi, demektir.

“Kim îmânını küfr ile değişirse”; yâni kim maslahatlara binâen indirilmiş apaçık âyetlere —ki mahzâ hayr olan nâsih âyetler de bunlardandır— güveni bırakır da kendi nefsi için küfrü seçerse kendisini hakka ve hidâyete eriştirecek olan dosdoğru yoldan sapmış ve âkıbetini bilmediği bir yöne çevirmiş olur. Böyleleri hevâ ve heves çölünde süflî arzular peşinde dönüp dolaşırlar. Buradaki ***“dosdoğru yol”*** dan maksad, ifrât ve tefrîtten uzak olan hak yoldur.

Müfessirlerin çoğu, âyetin yahûdîlerin Hz. Peygamber’e: “Yâ Muhammed, Mûsâ’nın Tevrât’ı toptan getirdiği gibi, sen de Kur’ân’ı topluca getir.” demeleri üzerine nâzil olduğunu söylemişlerdir. Nitekim: ***“Ehl-i kitap senden, üzerlerine apaçık bir kitap indirmeni istiyorlar.”*** (en-Nisâ, 4/153) âyeti de buna işâret etmektedir.

Âyet-i kerîme’de hıtab yahûdîleredir. “Peygamberinizi” şeklinde peygamberin onlara izâfesi ise, onların “ümmet-i dâvet”ten olmaları hasebiyledir. Îmânı küfürle değiştirmelerinden maksad, güçleri yettiği hâlde kudretlerini îmân etmek için sarfetmeyip küfrü tercîh etmeleridir. İmâm **Fahreddin Râzî** de âyette “muhatabların yahûdîler olduğu” görüşünü benimsemiştir. Zira âyet, Medîne’de inmiş ve bu sûre: ***“Ey İsrâîloğulları size olan nimetimi hatırlayın.”*** (el-Bakara, 2/40) âyetinden itibaren yahûdîler ve onlarla mücâdeleden bahsetmektedir.

Âyette, edebe riâyet konusuna da işâret vardır. Her kim Rabbi ve rasûlü veya halîfelerinin önünde edeb üzere olmazsa, küfre yönelir. Edebin hakîkati, iyi ve güzel hasletlerin bir araya gelmesidir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. *“Çocuğun, babası üzerindeki hakkı üçtür: İsmini güzel koyması, süt annesini iyi seçmesi ve iyi terbiye etmesi. Baba evlâdına karşı kıyâmet günü bu üç şeyden mesûldür ve kusurlu davrandığı takdîrde cezâlandırılacaktır.”*[353]

Bostânu’l-ârifîn’de şöyle denilmiştir: Îmân, beş kalesi olan bir belde gibidir. Bu kalelerden birincisi altın, ikincisi gümüş, üçüncüsü demir, dördüncüsü tunç, beşincisi ise kerpiçtendir. Eğer belde halkı, kerpiçten kale içerisinde ittifâk hâlinde olurlarsa düşman onlara erişemez. Fakat birlik ve beraberliği terkedip ittifâkı bozarlarsa, düşman önce birinci, sonra ikinci, üçüncü ve sırasıyla tüm kaleleri yıkıp onları mahveder. Aynen bunun gibi, îmânın da beş kalesi vardır: Bunlar sırasıyla; **yakîn**, **ihlâs**, **farzları îfâ**, **sünnetleri edâ** ve **edeb**dir. Kişi edebe riâyet ettiği sürece şeytan kendisine erişemez. Fakat edebi terkettiğinde şeytan önce sünnetlere, sonra sırasıyla farzlara, ihlâsa ve yakîne taarruz ederek bunları yok etmeye çalışır. Bu sebeble insanın abdest, namaz, alış-veriş ve sohbet gibi tüm hallerinde edebe riâyet etmesi gerekmektedir.

Şerîat, hükümlerden teşekkül eder. Tarîkat ise, edebdir. Şeytan ve diğer kovulanlar ancak edebe riâyet etmedikleri için kovulmuşlardır. **İbn Sîrin'e** "Hangi edeb Allah'a daha yakındır?" diye soruldu. O da: "Allah'ın rubûbiyetini bilmek, emrettikleriyle amel etmek, bolluk ve esenlikte hamdetmek, darlık ve sıkıntıda sabretmektir." diye cevap verdi. Nitekim bir şâir şöyle demiştir:

Edebden nasîbi olmayan, her ne kadar ulu ise de,
Bu ululuk kendisine neseben gelmiş olsa da,
Edeb olmadığı sürece ona büyüklük denilemez.
Çünkü büyüklüğün ölçüsü ancak edebdir.

❀

وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِكُمْ كُفَّارًا ج
حَسَدًا مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ ج فَاعْفُوا
وَاصْفَحُوا حَتّٰى يَاْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهِ ط اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾

109. Ehl-i kitaptan çoğu, hakîkat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi îmânınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedip bağışlayın. Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir.

"Ehl-i kitabtan birçoğu istedi." ibâresiyle anlatılanlar bir grup Yahûdî bilginidir. Rivâyet olunduğu üzere: Fenhâs b. Âzûrâ, Zeyd b. Kays ve bir grup yahûdî, Uhud savaşından sonra, Huzeyfe b. Yemân ve Ammar b. Yâsir'e: "Başınıza geleni görmüyor musunuz? Eğer hak üzere olsaydınız, hezîmete uğramazdınız. Siz, en iyisi, bizim dînimize dönün, o sizin için daha hayırlı ve daha fazîletlidir. Gittiğimiz yol da hakka, sizinkinden daha yakındır." dediler. Ammar: "Sizce ahdi bozmak nasıl bir şeydir?" diye sordu. Onlar da: "Çok kötüdür." dediler. Bunun üzerine Ammar: "Ben, yaşadığım sürece Hz. Muhammed'i yalanlamayacağıma dâir ahidde bulundum." dedi. Yahûdîler: "Ammar, ebediyyen dönmeyecek şekilde dinimizden çıktı. Peki sen ne dersin ey Huzeyfe, bize tâbi olmaz mısın?" dediler. Huzeyfe de: "Ben Rabb olarak Allah'ı, Nebî olarak Muhammed'i, imam olarak Kur'ân'ı, kıble olarak Kâbe'yi ve kardeşler olarak da mü'minleri seçtim." dedi. Bunun üzerine yahûdîler: "Mûsâ'nın ilâhına yemin olsun ki, kalblerinize Muhammed'in sevgisi sindirilmiş; yâni bu sevgi size meşreb olmuş." dediler. Sonra Ammar ve Huzeyfe, Rasûlullah'a geldiler ve durumu haber verdiler. Allah Rasûlü de: *"Hayırlı olanı yaptınız ve kurtuluşa erdiniz."*[354] buyurdu.

"Ey mü'minler! Bu insanlar, kendilerine Hz. Muhammed'in Allah Rasûlü olduğu, sözlerinin ve dînin de mûcizelerle ve Tevrât'ta zikrolunan sıfatlarla hak olduğu apaçık belli olduktan sonra, sırf rûhlarındaki hasedden ötürü veya kendi nefislerinden kaynaklanan bir istekle îmânınızdan sonra sizleri, küfre döndürmeyi arzuladılar.

Allah'ın emri gelinceye kadar onları bırakın, affedin serzeniş de etmeyin." Bu cümlenin şu şekilde anlaşılması da câizdir. "Onlar, kendi arzu ve heveslerine uyarak sizin dinden çıkmanızı isterler. Yoksa bunu dindarlık adına veya kendilerince hak olduğu için yapmazlar."

"Afv" lügatte günahkârı cezâlandırmayı terketmek; yâni ona mükâfât veya mücâzât cinsinden bir şey uygulamamakdır. Sanki günahkârı terkeden günahını siler. Mükâfât ve cezâsını terkeder. Bu kelime suçluya karşı dil ile yapılacak kınamayı ve serzenişi içine almaz. Çünkü insan bazen affeder ama, dil ile kınamaktan geri kalmaz. Bu nedenle âyette "serzeniş de etmeyin" buyrularak bu durum ayrıca belirtilmiştir. Âyetteki bu ifâdelerden maksad, onların yaptıklarına rızâ gösterin, demek değildir; çünkü bu küfürdür, Allah ise küfürle emretmez. Aksine bunlardan maksad, onlarla savaşmanın ve onların çirkin sözlerine bilmukabele cevap verilmesinin terkidir. Âyette geçen *"Allah'ın emri gelinceye kadar"* ifâdesinin anlamı; Allah hükmünü verinceye kadar, demektir. Bu hüküm ise, onlarla savaşmaya, üzerlerine cizye konulmasına veya Benî Kurayza ile Benî Nadîr'in ileri gelenlerinin öldürülmesine izin verilmesidir. Rivâyete göre ashâb-ı kirâm kendileri kâfir olan ve müslümanları da küfre dâ'vet eden bu yahûdîlerle savaşmak için Hz. Peygamber (s.a.)'den izin istediler. Bunun üzerine, Allah'ın emri gelinceye kadar onlarla savaşmayı ve karşılık vermeyi yasaklayan bu âyet nâzil oldu: *"Şüphesiz ki Allah, her şeye hakkıyla kâdirdir."* Vakti, saati geldiğinde onlardan intikam almaya da elbette kâdirdir."

❀

وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ۜ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ ۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾

110. Namazı kılın, zekâtı verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür.

Bir önceki âyette Allah, mü'minlere yahûdîler karşısında takınmaları gereken tavrı açıkladıktan sonra: *"Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin."* buyurarak bir anlamda mü'minlere, kâfirlere karşı sabırlı olmalarını ve onlara aldırış etmemekle birlikte iyilik ve ibâdetle Allah'a sığınmalarını emretmektedir. Maksad, farz, vâcib ve nâfilelerle Allah'a tâata devâmı emirdir. Bu mânâyı: *"Kendiniz için önden ne hayır yollarsanız, Allah katında onu bulacaksınız."* ifâdesinden anlamaktayız. Âyette zikredilen *"hayr"* tüm iyi amelleri kapsamasına rağmen, Allah Teâlâ kendi katındaki önemine binâen namaz ve zekâtı ayrıca zikretmiştir. Çünkü namaz bedenî bir ibâdet olup, Allah'ın insanoğluna bahşettiği uzuvların bir şükrüdür. Zekât da mâlî bir ibâdet olup, Allah'ın zengin kullarına çeşitli alanlarda çalışmaları sebebiyle bahşettiği; onların rahat ve geniş yaşamalarına imkân sağlayan malın şükrüdür. *"Allah katında onu bulursunuz"*; yâni dünyâda yapmış olduğunuz amellerin, mükâfât veya cezâ olarak karşılıklarını âhirette

Allah katında korunmuş, tesbit edilmiş olarak bulursunuz. Hattâ bir lokmayı veya bir meyveyi Uhud dağı gibi bulursunuz. *"Önden ne takdîm ederseniz"* buyurulmasının hikmeti ise, insanoğlunun Allah'ın dünyâda kendisine vermiş olduğu nimetlerden herbirini âhıret hayatı için biriktirip sarfetmesi gereğidir. Nitekim bir hadis-i şerîfde şöyle buyurulur: *"Âdemoğlu öldüğü vakit insanlar, geride mal-mülk olarak neler bıraktı?" derler. Melekler ise: "Amel olarak önden ne takdîm etti, neler gönderdi?"*[355] derler.

"Muhakkak ki Allah, ne yaparsanız hakkıyla görücüdür." Az veya çok, hiçbir amel ona gizli kalmaz; zikrolunan "amel", hayır veya şer ile kayıtlı olmayıp her ikisini de içine almaktadır. Çünkü âyet hayırlı amellere teşvîki, kötü amellerden de sakınmayı emretmektedir. Allah çokça yapılan hayırlı amellerin mükâfâtını verdiği gibi, en küçük bir hayırlı amelin de karşılığını verir. Yine şerre de en büyüğünden en küçüğüne kadar, gerekli cezâyı verir. Allah katında hiçbir kimsenin ameli zâyi' olmaz.

Ömer b. Hattâb, bir gün Bakî kabristanının yanından geçerken: "Allah'ın selâmı üzerinize olsun ey kabir ehli! Buraları soracak olursanız, hanımlarınız evlendi, evlerinize başkaları oturdu, mallarınız mirasçılara dağıtıldı." dedi. Hâtiften bir ses "Ya Ömer! sen de buraları soracak olursan, önden ne göndermişsek burada onu bulduk, infâk ettiğimiz şeylerin karşılığını fazlasıyla aldık, elimizden geldiği halde yapmadığımız şeyler konusunda da hüsrâna uğradık." diye seslendi. Şâir ne kadar güzel söylemiş:

Ölmeden önce hayırlı ve güzel ameller işle,
Amele sarıl; zirâ ölümsüzlüğe yol yoktur.

Sa'dî der ki:

Sen menfaat ve mal telâşıyla Hakk'tan gâfilsin,
Bu yüzden en değerli sermayen ömrünü boşa geçirirsin.
Nefsin hevâ tutkuları senin aklını dikti, çalışmaz etti.
Nefsin hevâ zehri, senin ömür ekinini yaktı.
Gözünden gaflet sürmesini temizlemeye bak.
Ki yarın bu gözüne toprak dolacaktır.

❀

Bilesin ki insan öldükten sonra amelleri kesilir, ancak şu dört şeyden doğan şeylerin ecri kesilmez, devam eder:

1. İnsanın malından yapılan mescid, köprü, kale ve vakıf gibi hayırlı yatırımlar. Hz. Peygamber, *"İnsan öldüğü vakit üç şey hâriç, diğer konulardaki ameller kesilir..."*[356] hadîsinde geçen *"sadaka-i câriye"* ile buna işâret etmiştir. Nitekim **Sa'dî** *Bostân'ında* der ki:

Kalıcı hayır bırakan kimsenin,
Rûhuna devamlı Hakk'ın rahmeti ulaşır.
Yerinde hayır bırakan kimse ölmemiştir.
Çünkü o, güzel eserleriyle yaşar.

Ölümünden sonra yâdigâr bırakmayanın
Vücûdu, meyve vermeyen ağaca benzer.
Bu âlemden göçüp hayır eseri bırakmayanın
Övgü ve senâ ile yâd edilmesi lâyık değildir.

2. İnsanın akl-ı selîminden doğan ve kendisinden meydana gelip istifâde edilen şeylerdir. Hz. Peygamber buna da *"yahut kendisinden faydalanılan ilim"* sözüyle işâret etmiştir. Burada zikredilen ilimden maksadın âyet ve hadîslerden çıkarılan şer'î hükümler olduğu söylenmiştir. Fakat bu ifâdeden zâhir olan maksadın eğitim, öğretim, eser te'lîfi ve öğrenilmesine ihtiyaç duyulan tüm bilgiler olduğudur. İlmin *"faydalı"* lâfzıyla vasıflanmasının sebebi ise, faydasız ilmin bir değerinin olmadığını beyân içindir. Tıpkı faydalı olan ilmi gizlemenin günah ve azâbdan başka bir şey sağlamayacağı gibi. Zira bir hadis-i şerîfde: *"Kim bir ilmi gizlerse kıyâmet günü ağzına ateşten bir gem vurulur."*[357] buyrulmuştur. **İmâm Sehâvî** bu hadîsin, istifâde etmek için kitap isteyene vermemeyi de içine alacağını söylemiştir.

3. İnsanın nefsinden bedeninden doğan şeylerdir. Erkek ve kız çocukları gibi. Hz. Peygamber: *"Veya kendisine duâ eden sâlih bir evlâd"* sözüyle de buna işâret etmiştir. Hz. Peygamber evlâdı *"sâlih"* olmakla kayıtlamıştır; zirâ sâlih olmayan bir evlâddan herhangi bir ecir ve fayda hâsıl olmaz. Eğer çocuk sahibi olmakta babanın niyyeti hayra yönelik ise, daha sonra çocuğun işleyeceği kötülüklerin cezâsı babaya yüklenmez. Çocuğun: *"Duâ eden"* diye kayıtlanmasının sebebi ise, çocuğu babasına duâ etmeye teşvîkdir. Yoksa duâ etse de etmese de çocuğun her hayırlı amelinde babası için bir ecir vardır. Bu aynen ağaç diken kişinin durumuna benzer ki, ağacın meyvesinden yiyen kişiler duâ etseler de etmeseler de, her yedikleri meyvede ağaç sâhibine bir ecir vardır. Baba için hâsıl olan bu ecir ve sevâb aynen anne için de geçerlidir. Eğer zikredilen bu hadis-i şerîfle Hz. Peygamber'in: *"Kim İslâm'da hayırlı bir yol açarsa kıyâmete kadar o kimse onunla amel edenlerin sevâbını alır."*[358] ve *"Ölen kişinin amel defteri kapanır; ancak Allah yolunda nöbet bekleyen murâbıt hâriç. Onun amelinin ecri kıyâmete kadar devam eder."*[359] hadîsleri nasıl uzlaştırılabilir?" diye sorulursa, deriz ki: Önceki hadiste *"Sünnet-i mesnûne"*; yâni hayırlı yol, kendisinden istifâde edilen ilimden bir parçadır. Murâbıt hadîsinin anlamı ise; hayatta iken yaptığı ameli, kıyâmete kadar kendisine ecir ve sevâb getirir, demektir. Hadîsde zikredilen üç şeye gelince, bunlar her ne kadar kişinin vefâtından sonra ortaya çıkan ameller ise de, var olmaları insana bağlı olduğu için, bunlardan hâsıl olacak sevâbtan dâimâ kendisine de bir pay ayrılır.

4. Ruhdan doğan şeylerdir. Bunlar ise terbiye vâsıtasıyla yetişmiş mânevî evlâdlardır. Şerîata uygun tahkîk ehli sûfiyye ve kâmil şeyhlerin yetiştirdiği evlâdlar gibi. Aslında bu kısım bir önceki bölüm içerisinde değerlendirilebilir.

❀

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ نَصَارٰى ۗ
تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾

111. ***(Ehl-i kitap:)*** **Yahûdîler yahut hıristiyanlar hâriç hiç kimse cennete giremeyecek, dediler. Bu onların kuruntusudur. Sen de onlara: Eğer gerçekten doğru söylüyorsanız delîlinizi getirin, de.**

Âyet, hıristiyan Necran heyeti hakkında nâzil olmuştur. Bunlar Rasûlullah'ın meclisinde yahûdîlerle bir araya gelmişler ve cennete girip girmeme konusunda birbirlerini yalanlamışlardı. Yahûdîler Necranlılar'a: "Cennete ancak yahûdîler girecek." derken, Necranlılar da: "Cennete ancak hıristiyanlar girecek." diyorlardı. Âyette geçen yahûdî anlamındaki (هودا) kelimesi (هائد) kelimesinin cem'i olup, *"tâib"* gibi, tevbe edenler anlamına gelmektedir. Sanki bu isim, bir tür medh olup, onlardan buzağıya ibâdeti terkedenler için kullanılmıştır. Şerîatleri neshedildikten sonra da kendileri için özel isim olarak kalmıştır. *"Nasârâ"* kelimesi de yardımcı anlamına gelen *"Nasrân"*ın çoğuludur.

Onların *"Cennete yahûdî ve hıristiyanlar dışında kimsenin girmeyeceğine"* dâir sözleri bir kuruntudan ibârettir. Yâni haksız yere Allah'dan temennî ettikleri kötü arzulardır sâdece. "Kuruntular" olarak terceme edilen *"emânî"* kelimesi *"ümniyye"* kelimesinin çoğuludur. Ümniyye de istenilen, arzu edilen şey demektir. Araplar delîle dayanmayan söze temennî, gurûr (aldanma), dalâl (sapıklık) ve ahlâm (rüyâ) derler.

Allah âyetin devamında onların Rasûlullah'a söylediklerinin bâtıl olduğunu îmâ ederek: *"eğer iddiânızda doğru kimseler iseniz"* cennete sâdece sizin gireceğinize dâir olan: "burhânınızı getirin." buyuruyor. Çünkü delîle dayanmayan hiçbir söz sâbit değildir.

❀

بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ ۖ
وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۚ ﴿١١٢﴾

112. Bilâkis, kim muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse ***(Allah'a hakkıyla kulluk ederse)*** **onun ecri Rabbi katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır, ne de üzüntü çekerler.**

"Kim yüzünü Allah'a teslim ederse" demek; yaratma, mülkiyet, tâzim ve ibâdete liyâkat bakımından nefsini Allah'dan başka hiçbir varlığa hasretmezse, demektir. Âyette nefs mânâsı, yüz anlamına gelen *"vech"* kelimesiyle ifâde edilmiştir. Çünkü yüz, duyu organlarının, düşüncenin ve hayâlin merkezi olması hasebiyle organların en şereflisidir. "Cüz"ün zikredilip "küll"ün murâd edilmesi bâbında mecâz bir ifâdedir. Nitekim "Allah onu mükerrem kılsın" anlamında: *"kerremallahu vecheh"* denilir. Âyetin:

“Yüzünü Allah’a teslîm ederse” anlamında olup yüzün zâttan kinâye olması da muhtemeldir. Çünkü yüzü cömerd olanın, diğer organları cimrilik yapamaz. Bu anlayışa göre *“vech”*den yüz anlamı kasdedilmiş oluyor.

“*Muhsin*, ihsân ehli olarak; yâni tüm amellerini lâyıkı vechile yaparak” demektir. Yoksa, sadece Allah rızâsı için amel etmek, şerîat katında o amelin güzel olduğu anlamına gelmez. Zira ihsânın hakîkati, ameli lâyıkı vechile yapmaktır ki, bu da ameli hem “zâtı” hem de “vasfı” itibariyle güzel yapmaktır. Hz. Peygamber ihsan’ı: *“Allah’ı görüyormuşsun gibi ibâdet etmendir. Her ne kadar sen O’nu görmüyorsan da, O seni görüyor.”*[360] buyurarak, açıklamıştır. Bu mânâ, îmânın hakîkatidir. Bunun zâhiri ihsân, bâtını ise kulun nâfile ibâdetler netîcesinde bir anlamda Allah’ın gören gözü, işiten kulağı olmasıdır. Bu durum, Hakk’ın zâtının ve vücûdunun kulun sıfatları için bir tür ayna, onun hallerine mazhar olmasıdır. Farzlarla Allah’a yaklaşmak ise, Allah’ın kulunun diliyle söylediği: *“Semiallahu limen hamideh”* (Allah kendisine hamdedeni duyar) sözünde açıklanan kulun sıfatlarının ve hallerinin Hakk’ın zâtı için Hakk’ın vücûdunu ızhâr edip, yansıtan bir ayna olmasıdır. Nâfilelerle Allah’a yakınlaşmakta zâhir olan ve müşâhede edilen kulun kendisidir; farzlarla yakınlaşmakta zâhir olan ve müşâhede edilen ise Hak Teâlâ’nın kendisidir.

İşte kendisini Allah’a teslîm edene: Ameli karşılığında Allah’ın kendisine va’d ettiği ecr ve sevâb vardır ki, bu da cennettir. Âyette cennetin ecir ve sevâb olarak tasvîr edilmesi, cennetin amelle irtibâtının kuvvetine ve amelsiz cennete girmenin mümkün olmadığını tenbîh içindir.

Bu ecir ve sevâb, kendisinin mâliki, işlerinin müdebbiri ve kendisini kemâle erdiren Rabbi katında sâbittir. Zâyi olmaz eksilmez. Ecrin: *“Rabbinin katında”* buyurulması ise değerini artırmak içindir.

“Onlara hiçbir korku yoktur, onlar mahzûn da olmayacaklardır.” Bu, âhırette cennete girdikleri vakittir. Nitekim Allah cennet ehlinden: ***“Bizden hüznü gideren Allah’a hamdolsun.”*** (Fâtır, 35/34) şeklinde haber vermiştir. Dünyâda ise şiddetli ve korkulu hallerle karşılaşmaktan korkarlar. Yerine getiremedikleri sâlih ameller ile kendilerini saâdet ve kurtuluşa eriştirecek tâatları kaçırmaları sebebiyle üzülürler. Mü’min, Allah’ın rahmetinden ümîdini kesmediği gibi, gazabından ve azâbından da emin olmaz. Nitekim *“İki korku ve iki emniyet bir arada bulunmaz,”* denilmiştir. Dünyâda korkanlar; âhırette kâfirlerin azâbdan korktuğu, amellerini zâyi edip ömürlerini boşa geçirenlerin üzüldüğü vakitte, emniyet ve güven içinde olurlar. Zira korku ileride vuku bulacak şeyler sebebiyle olur. Aynen üzüntünün daha önceden olmuş şeyler sebebiyle olması gibi. Dünyâda emîn olanlar ise, âhırette korku içerisinde olur. Nitekim *Mesnevî*’de şöyle denilmektedir:

“Korkmayınız” *emr-i ilâhîsi korkanlar hakkında inmiştir.*
Bu âyet, korkanlara daha lâyık ve münâsibtir.
Korkan kimseyi, korktuğundan emîn kılarlar.
Ürküp korkmuş gönlü sâkinleştirmeye çalışırlar.

Korkusu olmayan adama "korkma!" demeye hâcet yok.
Derse ihtiyacı olmayan adama nasıl ders verilebilir?

❀

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍۖ وَقَالَتِ النَّصَارٰى لَيْسَتِ
الْيَهُودُ عَلٰى شَيْءٍۙ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَۜ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ
قَوْلِهِمْۚ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

113. Hepsi de kitabı *(Tevrât ve İncil'i)* okumakta oldukları halde yahûdîler: Hıristiyanlar doğru yolda değillerdir, dediler. Hıristiyanlar da: Yahûdîler doğru yolda değillerdir, dediler. Kitabı bilmeyenler de birbirleri hakkında tıpkı onların söylediklerini söylediler. Allah ihtilâfa düştükleri hususlarda kıyâmet günü onlar hakkında hükmünü verecektir.

Bu âyet, yahûdî ve hristiyanlardan herbirinin diğerini sapıklığa nisbet etmelerini beyân etmektedir. Bunlar birbirlerinin, sahîh ve hesâba katılacak bir şey üzere olmadıklarını söylüyorlar. Halbuki bunlar, ilim ve kitap ehli kişiler olup okumaktadırlar. Allah'ın kitaplarından birini, okuyup ona inanan birisinin, diğerlerini yalanlamaması gerekir. Çünkü bu kitapların hepsi Allah katından olup birbirlerini tasdik ederler.

"Bilmeyenler de..." Yâni, puta tapanlar, inkârcılar ve benzeri câhiller de her din sahibi için bilenlerin dedikleri gibi; *"Onlar sahîh ve önemsemeye değer bir yolda değildir."* dediler.

Bu âyette okuma yazma bilen yahûdî ve hıristiyanlar kınanmakta ve azarlanmaktadır. Çünkü yaptıkları, bilmeyenlerin yaptıklarıdır.

Eğer "Allah Teâlâ, onlar hakkında ne şekilde hükmedecektir?" denirse, şöyle cevap veririz: "Allah her fırkaya, gerekli azâbı ayırıp verecektir."

Her fırka, kendi görüşünden memnûndur. Bu durum sadece dalâlet fırkaları için geçerli olmayıp bilâkis, sûfîler, şeyhler ve âlimler arasında da cârîdir. Her grub bir diğerini hatâya nisbet edip durmaktadır. Oysa yapılması gereken en iyi şey, Hakk'a ve hidâyete tâbi olmaktır. Meşâyihden birisi şöyle demiştir: "Nefsini tezkiye etmeden, mebde' ve meâdı bilmeden sadece aşağılık dünyâ menfaati için ehl-i kalb ve ehl-i irşâd olduğunu iddia eden kişinin azâbı Mi'râc gecesi Hz. Peygamber'in gördüğü göğüsleri makasla kesilen kadınların azâbından kat kat daha fazladır. Hz. Peygamber o vakit: *"Bunların durumu nedir?"* diye Cebrâîl'e sormuş. Cebrâîl de: "Bunlar zinâ eden kadınlardır." diye cevaplamıştı. Delilsiz dâvâ bâtıldır, sahibi de hem sapık hem de saptırıcıdır. Böyle bir iddiâ sahibi, aynen zinâ eden kadın gibidir; Hevâsına tâbi olarak böyle bir kişiye uyan kimse de, veled-i zinâ gibidir. Veled-i zinâ ise hükmen helâk olmaya mahkûmdur; zirâ kendisini yetiştirecek bir mürebbîden yoksundur. Bid'at ehline

tâbi olmak, bid'at ve ilhâddan başka bir netice doğurmaz.

Sadreddin et-Tebrîzî'den şöyle bir hikâye anlatılmaktadır: "Tebriz'de kendisine "ârif" denilen bir adam vardı. Bu adam bir gün âriflerden birinin meclisine geldi. Ârif zât, adama: "İsmin nedir?" diye sordu. Adam: "İsmim Mahmûd; fakat bana ârif derler." dedi. Ârif zât, adama: "Kendi zâtını tanıdığın için mi sana ârif denildi?" diye sordu. Adam: "Sûfîlerin ve meşâyihin makalelerini ihtivâ eden bir çok kitap okudum." dedi. Ârif ona: "Bunlar o kişilerin sözleri. Sende ne var?" dedi. Şâir der ki:

İnsan kendi kanadıyla uçmalıdır,
Başkalarının kanadıyla uçulmaz.

Gerçek şu ki, muhtevâsıyla amel etmeden ve gerçeklerini araştırmadan, sadece kitap bir fayda vermez. Bu şu duruma benzer: Bir tüccar kölesini alış-verişe gönderse, köle de aldığı şeylerin bir listesini yaparak şunları ve şunları aldım, diyerek efendisine mektup gönderse, efendisi sadece kâğıtta yazılı olan bu bilgilere dayanarak –o mallar eline ulaşmadan– satış yapamaz. Zira üzerinde alış verişin gerçekleşeceği mallar ortada olmadıktan sonra kâğıtta yazılı bilgilerin bir anlamı yoktur. *Mesnevî*'de der ki:

Gökyüzünde yukarıya doğru uçan kuşun gölgesi,
Tâbii yer üzerinde; kuş gibi uçar görünür.
Ahmak avcı, o yer üzerinde uçan gölgenin peşinden koşar.
Bu sermâyesiz, boşuna bir koşudur.
Cahiller bilmez ki, yerdeki gölge gökteki kuşundur.
O kuşun kendisinin nerede olduğundan habersizdirler.
Kuşun gölgesi tarafına ok atmaktadırlar.
Kuşu vuracağım diye torbada ok kalmaz.
Hayat çantasını boşalttı, ömrünü tüketti.
Gölge avlamaktan, boş koşmaktan kızıştı.
Böylelerine eğer Hakk'ın yardımı yetişirse,
Kendisini hayâl olan şeylerin peşinden koşmaktan kurtarır.

---

[342]. *Buhârî*, Îmân, 4, 5; *Müslim*, Îmân, 64, 65; *Tirmizî*, Kıyâmet, 52; *Nesâî*, Îmân, 8,9; *Müsned*, II, 160, 163, 187

[343]. *Buhârî*, salât, 48, 54; *Cenâiz*, 71; Menâkıbü'l-ensâr, 37; *Müslim*, Mesâcid, 16, 18; *Nesâî*, Mesâcid, 13; *Müsned*, VI, 51

[344]. *Muvatta'*, Sefer, 85

[345]. *Muvatta'*, Sefer, 85 *Müsned*, II, 246

[346]. *Tirmizî*, Kıyâmet, 19; *İbn Mâce*, Zühd, 24.

[347]. *Müslim*, Îmân, 145; *Tirmizî*, Birr, 4; *Müsned*, II, 164

[348]. *Ebû Dâvud*, Büyû, 3; *Tirmizî*, Büyû, 1; Nesâî, Büyû, 2; Kazâ, 11; Eşribe, 50;

İbn Mâce, Fiten, 14; *Dârimî*, Mukaddime, 20, *Büyû*, 1; *Müsned*, IV, 269, 270, 271

[349]. *Ebû Dâvud*, Büyû, 54; *Müsned*, II, 84

[350]. *Buhârî*, Hars, 2

[351]. *Müslim*, Zühd, 1

[352]. *İbn Kesîr*, Tefsîr, I, 150

[353]. *Münâvî*, III, 394

[354]. *İbn Hacer*, Kâfî, I, 176

[355]. *Zebîdî*, İthâf, VI, 234

[356]. *Müslim*, Vasiyyet, 14; *Tirmizî*, Ahkâm, 36

[357]. *Münâvî*, VI, 212

[358]. *Müslim*, İlim, 15, Zekât, 69; *Nesâî*, Zekât, 64; *İbn Mâce*, Mukaddime, 14; *Dârimî*, Mukaddime, 44; *Müsned*, II, 505, IV, 357, 359

[359]. *Ebû Dâvud*, Cihâd, 15; *Tirmizî*, Fezâilü'l-cihâd, 2, 26; *Müsned*, VI, 20

[360]. *Buhârî*, Îmân, 37; *Müslim*, Îmân, 57; *Ebû Dâvud*, Sünnet, 16; *Tirmizî*, Îmân, 4; *İbn Mâce*, Mukaddime, 9; *Müsned*, I, 27, 51, II, 107, IV, 129.

EN BÜYÜK ZULÜM

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى
فِى خَرَابِهَاۜ اُولٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَٓا اِلَّا خَٓائِفِينَۜ لَهُمْ فِى
الدُّنْيَا خِزْىٌ وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾ وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ
وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾
وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًاۙ سُبْحَانَهُۜ بَلْ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ كُلٌّ
لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾ بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا
يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾ وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا
اللّٰهُ اَوْ تَاْتِينَٓا اٰيَةٌۜ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْۜ تَشَابَهَتْ
قُلُوبُهُمْۜ قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًاۙ وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾

114. Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harab olmasına çalışandan daha zâlim kim vardır! Aslında bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir. *(Başka türlü girmeye hakları yoktur.)* Bunlar için dünyâda rezîllik, âhırette de büyük azâb vardır.

115. Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü *(zâtı)* oradadır. Şüphesiz Allah*'(ın rahmeti ve nimeti)* geniştir, O her şeyi bilendir.

116. "Allah çocuk edindi" dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Oysa göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğmiştir.

117. *(O)* göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece "Ol!" der, o da hemen oluverir.

118. Bilmeyenler dediler ki: Allah bizimle konuşmalı ya da bize bir âyet *(mûcize)* gelmeli değil miydi? Onlardan öncekiler de işte tıpkı onların dediklerini demişlerdi. Kalbleri *(akılları)* nasıl da birbirine benzedi? Gerçekleri iyice bilmek isteyenlere âyetleri apaçık gösterdik.

119. Doğrusu biz seni Hak *(Kur'ân)* ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.

❀

Hıristiyan meliki Rum Tativus ve ashâbı, İsrâîloğulları'yla savaştılar. Askerleri öldürdüler, geri kalanlarını esir aldılar. Tevrât'ı yaktılar. Beyt-i Makdis'i de yıktılar. Oraya pislik attılar ve orada domuz kestiler. Beyt-i Makdis'in bu harab hâli, Hz. Ömer dönemine kadar devam etti. Hz. Ömer, Kisrâ ülkesini fethedip mallarını ele

geçirdiğinde, Beyt-i Makdis'i de îmâr etmişti. Daha sonra yüz seneden fazla Frenk Hıristiyanları'nın elinde kaldı. Sonunda Selâhaddin Eyyûbî 585'de burayı fethetti ve Beyt-i Makdis'i kurtardı.

Âyette geçen *"mescidlerinde..."* ifâdesinden murâd, Beyt-i Makdis'dir. Fakat âyetin hükmü –Allah'ın tüm mescidlerini içine alacak şekilde– umûmî olduğu için, cemî sığasıyla gelmiştir ve anlamı: "Allah'ın mescidlerinden herhangi birisi için böyle bir davranışta bulunan kişiden daha zâlim kim vardır?" şeklindedir. Aynen sâlih bir insana eziyet eden kişi için: "Sâlihlere eziyet edenden daha zâlim kim vardır?" şeklinde "sâlihler" kelimesini cemî kullandığımız gibi. Bu gibi durumlarda sebebin husûsî olması, hükmün umûmî olmasına engel değildir.

"... onlar için dünyâda rezîllik vardır." Ehl-i harb için ölüm ve esâret; ehl-i zimmet içinse alçaklık ve cizye vardır. Yahut ülkelerinin fethedilmesidir: Kostantiniyye, Rûmiyye ve Amûriyye gibi.

"Âhırette de büyük azâb vardır." bu cehennem azâbıdır ve sebebi devam ettiği için —ki bu onların hikâye edilen zulümleridir— hiç kesilmeyip devam edecektir. Aynı şekilde büyüklüğü de o nisbette ağır olacaktır.

Âyetin, Hz. Peygamber ve ashâbını, Mescid-i Harâm'da Allah'ın adını anmaktan men'eden ve onları Tâif'e hicrete zorlayan Arap müşrikler hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir. Hudeybiye senesinde Hz. Peygamber ve ashâbı Medîne'den Mekke'ye gelip Mescid-i Haram'a girmek istediklerinde müşrikler izin vermemişlerdi. Bu durumda âyette zikrolunan mescid, Mescid-i Haram'dır. *"...onların harab olmasına çalışandan..."* murâd ise, onların yıkılması değil, oralarda zikir ve ibâdete engel olunmasıdır. Zira mescidlerin yapılış gâyesi olan ibâdet engellendiği takdirde, sanki mescidler harab olmuş veya hiç yapılmamış sayılır. Mescidlerin i'mârı, binâ edilmeleriyle olduğu gibi, mescidde hazır bulunmak ve devam etmekle de olur. Nitekim bir mescide sıkça giden bir kimse için, "o mescidi i'mâr ediyor" denir. Melekler için de: "Gökyüzünü i'mâr edenler" denilir. Hz. Peygamber bir hadis-i şerîfinde: *"Mescidlere devam eden birini gördüğünüzde, onun îmânlı birisi olduğuna şehâdet ediniz."*[361] buyurmuştur. Bu böyledir, zirâ Allah Teâlâ: *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a îmân edenler i'mâr eder."* buyurarak mescidlere devamı onların i'mârı kabûl etmiştir.

Hz. Ali (r.a.) şöyle buyurmuştur: "Altı şey mürüvvettendir. Bunların üçü hazarda, üçü de seferdedir. Hazarda olanlar; Allah'ın kitabını okumak, mescidleri i'mâr etmek ve Allah için dostlar edinmektir. Seferde olanlar ise; azığı paylaşmak, güzel ahlâk ve günaha girmeksizin şakalaşmak."

Minârelerin yükseltilmesi, mescidlerin tezyîn edilmesi ve Allah'ın zikrinden alıkonulması kıyâmet alâmetlerinden sayılmıştır. Mescidlerin Allah'ın zikrinden, Kur'ân tilâvetinden ve İslâm'ın şiârı olan şeylerin izhârından alıkonulması, en çirkin ve en büyük kötülüklerdendir. Özellikle de bu durum, kütüphanelerin kapanıp meyhânelerin açılmasına ve diğer kötülüklere sebeb oluyorsa. Bu durumlar zamânımızda bâzı Rum

beldelerinde görülmüştür. Ey kardeşler, zikredilen bu şeylerden ibret alarak dînin elden gitmemesi için gayret sarfedin.

Kuşeyrî âyeti şöyle yorumlamaktadır: Âbidlerin ibâdet yuvası demek olan nefislerini şehvetlerle, âriflerin mârifet yurdu demek olan kalblerini dünyevî beklentilerle, vecd ehlinin muhabbet yurdu demek olan ruhlarını hazz ve sükûna konmakla, tevhîd ehlinin müşâhede yurdu olan gönüllerini kurb duygusuna takılıp aldanmakla tahrîb etmelerinden daha büyük hangi zulüm olabilir?

Aynı zamanda âyet-i kerîmede Mescid-i Haram'ın ve Beyt-i Makdis'in şereflerine de işâret vardır. Hadis-i şerîfde şöyle buyurulmuştur: *"Kim sevâbı umarak Beyt-i Makdis'i ziyâret ederse, Allah kendisine bin şehîdin sevâbını verir ve ona cehennem ateşini haram kılar. Bir âlimi ziyâret eden, aynen Beyt-i Makdis'i ziyâret etmiş gibi olur." Mişkâtü'l-envâr*'da da aynı şekilde geçmektedir. *Gunye* adlı eserde şöyle denilmiştir: "Hürmet edilmeye en lâyık mescid, Mescid-i Haram'dır. Sonra sırasıyla Medîne Mescidi, Beyt-i Makdis, câmiler, mahalle, sokak mescidleri ve evlerdeki mescidlerdir. İmâm ve müezzinleri olmayan sokak mescidlerinde i'tikâfa girilmez." Evdeki mescidlerde i'tikâf ise ancak kadınlar için câizdir.

Şeyh Üftâde hazretleri şöyle demiştir: "Kâbe-i Mükerreme, Medîne-i Münevvere ve Kudüs-i Şerîf'den sonra Bursa'daki Câmi-i Kebîr'den daha şerefli bir yer yoktur. Bu cami, Nûh (a.s.)'a îmân etmiş yaşlı bir kadının evinin yeriydi. Kadın gemiye erişememiş, Allah da onu bu evde tûfandan korumuştu. Bunun böyle olduğu keşf yoluyla bâzı ehlullaha zâhir olmuştur. Bu câmide ilim ve ibâdetle iştigal edeni de Allah gaflet tûfanından korur."

Yine, edeblerine riâyet ederek Mekke'de bir gün ibâdetle iştigal etmek, diğer beldelerde bir yıl meşgul olmaya bedeldir. Bizim ülkemizde de ibâdetle meşgul olunacak iki önemli yer vardır: Biri Bursa'da Emir Buhârî Hazretleri'nin câmii, diğeri de İstanbul'da Eyüp Sultan Hazretleri'nin makamıdır. Allah'ım bizi senin ibâdet ve tâatınla meşgul olan kullarından eyle! Şâir der ki:

Âbidler namazda, ârifler niyâzda,
Âşıklar, vuslat âteşiyle yanıp tutuşmakta.

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ ﴿١١٥﴾

115. Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü *(zâtı)* oradadır. Şüphesiz Allah*'(ın rahmeti ve nimeti)* geniştir, O her şeyi bilendir.

"Doğu da, batı da Allah'ındır." Bu ifâdeden maksad, yeryüzünün iki bölgesidir. Yoksa sadece güneşin doğup battığı yer değildir. Bunun anlamı: Gerek mülk cihetinden, gerek tasarruf cihetinden ve gerekse kendisine ibâdet mahalli cihetinden bir uçtan diğer uca yeryüzünün tamâmı Allah'ındır. O halde sizler Mescid-i Haram'da veya Mescid-i

Aksâ'da ibâdetten men olunduysanız, yeryüzünün tamâmı size mescid kılınmıştır demektir.

"Nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır" yâni kıble olarak râzı olduğu ve emrettiği yön orasıdır. Çünkü yönelmenin mümkün oluşu herhangi bir mescide veya mekâna mahsûs değildir. Veya *"huzûr-ı ilmî"*, yâni Allah'ın ilmen hâzır ve mevcûd olması mânâsında: *"Allah'ın zâtı oradadır"* denebilir. Bu durumda *"vech"* kelimesi cüz'ün küllün yerine; yâni parçanın bütün yerine kullanılışı şeklinde mecâzî anlamda olur. Bu takdîrde mânâ: *"Ne tarafa yönelirseniz Allah oradadır. O'na ulaşmanız mümkündür."* şeklinde olur. Zira Allah, aynı anda iki veya daha fazla mekânda bulunamayan cevher veya araz cinsinden değildir. Allah'ın belirli bir mekânda olmayıp, her yerde olması, O'nun ilminin de bütün bu mekânlarda olan şeyleri ihâta ettiğini gösterir. Yâni Allah, yeryüzünde yapılan her hâl ve hareketi görmektedir ve onlara gerekli karşılığı da verecektir. Hadis-i şerîfde: *"Eğer siz yerin dibine bir ip sarkıtsanız, o da Allah'a ulaşırdı."*[362] yâni O'nun ilminden kaçamazsınız, buyurulmuştur. Allah herhangi bir mekâna hulûl etmekten münezzehtir. Çünkü Allah ebedî, mekânlarsa hâdistir. Ebedî olan bir varlığın hâdis şeylere girip hulûlü ise imkânsızdır.

"Şüphesiz ki Allah vâsi'dir"; yâni gerek yaratma, gerekse sahib olma cihetiyle eşyâyı kuşatması ve rahmet bakımından geniştir. Bu ifâde *"doğu da, batı da Allah'ındır"* sözünün devâmıdır. Eğer "genişlik" rahmet genişliği olarak tefsîr edilirse: *"Doğu ve batı Allah'ındır."* sözü "yeryüzünün tamâmı Allah'ındır, dilediğiniz yerde namaz kılabilirsiniz. İbâdet, sadece belirli mescidlere ve mekânlara has değildir. Yeryüzünün tümü sizin için mesciddir. Oranın hangi parçasında namaz kılarsanız kılın!" şeklinde anlaşılması gerektiğini göstermektedir. Allah, kullarına hem rahmetiyle, hem de dînî emirlerde tanıdığı ruhsatlarla geniş davranmış, onlara güçlerinin yetmeyeceği şeyleri yüklememiş ve muhtaç oldukları her konuda kolaylık ve genişlik sağlamıştır. Kıble konusundaki genişlik de bunlardan biridir. Bütün bu anlamlar, âyette "Allah vâsi'dir." diye mutlak bir ifâde kullanılması ve hangi konularda genişlik sâhibi olduğunun belirtilmemiş olması sebebiyle verilmiştir.

İmâm Gazzâlî *Şerhu esmâi'l-hüsnâ* adlı eserinde şöyle demiştir: *"Vâsi'"* (geniş) kelimesi, *"sia"* kelimesinden türemedir. *"Sia"* da hem bir çok bilgiyi ihâta eden ilme, hem de çokça nimet vermeye ve ihsân için kullanılır. Hangi şekilde kullanılırsa kullanılsın Vâsi-i Mutlak Allah Teâlâ'dır. Çünkü O'nun ilmi, sâhili olmayan denizler gibidir. Hattâ tüm denizler mürekkep olsa onun kelimelerini yazmaya yetmez. İhsânının ve nimetlerinin ise nihâyeti ve sınırı yoktur; her genişlik, ne kadar büyük olursa olsun, bir sonu vardır. Herhangi bir tarafta son bulmayan genişlik *"sia"* sözünü hak eder. Mutlak geniş Allah'dır. Çünkü Allah'ın genişliğine nisbetle her genişlik dar olup, bir noktada son bulmaya mahkûmdur. Allah'ın dışındaki genişliklerde bir fazlalık ve ziyâde düşünülebilir. Sonu ve sınırı olmayan bir genişlik için ise ziyâdelik söz konusu değildir. Kulun bilgisindeki ve ahlâkındaki genişliği ne kadar fazla olursa olsun, nihâyet ilminin

genişliği ölçüsündedir. Ahlâkı da fakirlik korkusunun, hasedin, kinin, hırs ve diğer kötü sıfatların daraltamayacağı kadar geniş bile olsa nihâyet bir yerde son bulacaktır. Ama mutlak genişlik sadece Allah'a hastır.

Nitekim *Mesnevî*'de şöyle gelmiştir:

Hırs ile kaynamaktan uyuz olmuş köpek!
Arslanın postunu üzerine örtmeye çalışma!
Arslan postla seni deneyip sınamak ister.
Arslanın rengi köpeğe benzer, ama şecâatı farklıdır.

Allah, kulların tüm amel ve maslahatlarını hakkıyla bilendir. Burada her mekânda edâ edilecek namazın sevâbının hakkıyla verileceği va'di olduğu gibi, namazda ifrât ve tefrîte kaçmaktan sakındırma vardır. Bu âyet daha önce geçen *"Allah'ın mescidlerinden men'edenden daha zâlim kimdir?"* âyetine bağlıdır. Bu durumda mânâ şu şekilde olur: "Ey mü'minler! Allah'ın beldeleri geniştir, sizi rahatlıkla içerisine alır! Öyleyse Allah'ın mescidlerinden herhangi birinin yıkılmış olması, nerede olursanız olun, sizi Allah'ın kıblesine yönelmekten alıkoymasın.

Mücâhid ve **Hasan** şöyle demiştir: ***"Rabbiniz, bana duâ edin kabûl edeyim."*** (Gâfir, 40/60) meâlindeki âyet nâzil olduğunda ashâb: "Nerede duâ edelim?" dediler. Bunun üzerine, Allah Teâlâ: Herhangi cihet ve yön belirtmeksizin: *"Doğu ve batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* âyetini indirdi.

"Allah Teâlâ, cihet ve mekândan münezzeh olduğu halde, duâ ederken elleri yukarıya kaldırmanın anlamı nedir?" denirse, şöyle deriz: "Bütün enbiyâ ve evliyâ bu şekilde yapmıştır. Bu, Allah bir mekânda olduğu için değil, Allah'ın hazîneleri gökte olduğu içindir. Nitekim Allah Teâlâ: ***"Rızkınız ve size va'd olunan şeyler semâdadır."*** (ez-Zâriyât, 51/22) ***"Her şeyin hazînesi bizim katımızdadır; ondan ancak belirli miktarda indiririz."*** (el-Hıcr, 15/21) buyurmuştur.

Arş; sıfat–ı rahmâniyyenin zuhûr ettiği yerdir. Bu durumda sâilin duâ esnâsında elini semâya kaldırması ve oraya bakması, bir anlamda, Allah'ın hazînelerine işârette bulunması ve bu hazînelerden kendisine de verilmesini talep etmesidir.

Rivâyet olunur ki, İmâmu'l-Haremeyn ulemânın ileri gelenlerinin de bulunduğu bir ziyâfet meclisindeydi. Meclistekilerden biri: Allah: **"Rahmân arşa istivâ etti."** (Tâhâ, 20/5) buyurduğu halde, O'nun mekândan münezzeh olmasının delili nedir?" dedi. İmâmu'l-Haremeyn: "Yûnus (a.s.)'ın balığın karnında iken söylediği: ***"Senden başka ilâh yoktur; seni tenzîh ederim. Muhakkak ben zâlimlerden oldum."*** (el-Enbiyâ, 21/87) sözüdür." dedi. Orada bulunanlar bu cevâba hayret ettiler. Ziyâfet sâhibi bunun açıklamasını istedi, İmâmu'l-Haremeyn: "Burada bin dirhem borcu olan bir fakir var; onun borcunu ver, sana bunun sırrını açıklayayım." dedi. Ev sahibi bu teklifi kabûl etti ve adamın borcunu ödedi. Bunun üzerine İmâm, az önceki sözüyle ilgili olarak şu açıklamayı yaptı: Rasûlullah (s.a.) Mi'râc'a çıktığında: *"Ya Rabbi! Ben seni, senin kendi nefsini senâ ettiğin gibi senâ edemem. Buna gücüm yetmez."*[363] buyurdu.

Yûnus (a.s.) da denizin karanlıklarında balığın karnında iken *“Senden başka ilâh yoktur, seni tesbih ederim, muhakkak ben zâlimlerden oldum.”* buyurdu. Dikkat edilirse hem Hz. Peygamber, hem de Yûnus (a.s.) Allah’a “sen” kelimesiyle hitâb ettiler. Bu kelime ise o an, orada bulunan birisi için kullanılır. Eğer Allah, bir mekânda olsaydı, O’na bu şekilde hitâb etmeleri câiz olmazdı. Bu da göstermektedir ki Allah herhangi bir mekânda değildir.” Hadis-i şerifte: *“Beni Yûnus (a.s.)’dan üstün tutmayınız; zirâ benim arş-ı âlâda gördüğümü o, balığın karnında gördü.”*[364] buyurmuştur. Rasûlullah (s.a.) bu sözleriyle kendisine ve Yûnus (a.s.)’a, zât-ı İlâhî’nin tecellî ettiğini anlatmak istemiştir.

Âyetin nüzûluyla ilgili olarak şu olay da nakledilir: *Hz. Peygamber (s.a.) Mekke’de iken ashâbıyla birlikte Kâbe’ye yönelerek namaz kılıyordu. Medîne’ye hicret ettiğinde, Allah kendisine Beyt-i Makdis’e yönelerek namaz kılmasını emretti.*[365] Çünkü bu durum, yahûdîlerin onu tasdik etmeleri açısından daha uygundu. Böylece Hz. Peygamber, on altı ay kadar Beyt-i Makdis’e yönelerek namaz kıldı. Fakat Hz. Peygamber, kıblenin Kâbe’ye çevrilmesini arzuluyor ve Rabbinden de bunu diliyordu. Zira Kâbe hem babası İbrâhîm’in kıblesi, hem iki kıblenin en eskisi, hem de îmâna yaklaşmaya daha münasib yerdi. Nitekim Allah Teâlâ bu konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: ***“Biz yüzünü çoğu kere göğe doğru evirip çevirdiğini muhakkak görüyoruz, şimdi seni herhalde hoşnud olacağın bir kıbleye döndürüyoruz.”*** (el-Bakara, 2/144). Bu olay, Benî Seleme mescidinde cereyan etmişti. Hz. Peygamber burada öğle namazına durmuş, henüz iki rekâtını kılmıştı ki akabinden şu âyet nâzil oldu: ***“Yüzünü artık Mescid–i Haram tarafına çevir.”*** (el-Bakara, 2/144) Hz. Peygamber de yüzünü —namazda iken— Mescid-i Haram’a çevirmişti. Bu sebeble Benî Seleme mescidine “Mescidü’l-kıbleteyn” yâni iki kıbleli mescid denmiştir. Kıble değiştiği vakit bir kısım insanlar, buna karşı çıktı. Oysa bu Allah’dan bir imtihândı. Bununla ilgili olarak Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ***“Habîbim senin hâlâ üstünde durageldiğin Kâbe’yi tekrar kıble yapmamız, o peygambere*** *(sana)* ***uyanları*** *(senin izinde gidenler);* ***ayağının iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden*** *(irtidâd edeceklerden ve münâfıklardan)* ***ayırt etmemiz içindir. Gerçi kıblenin bu sûretle çevrilmesi elbette büyük bir meseledir. Ancak bu Allah’ın hidâyete erdirdiği kişiler hakkında asla vârid değildir.”*** (el-Bakara 2/143) Allah’ım bizi hidâyete erdir. Bizi hâl ve hareketlerimizde doğru hareket edip, gerçeğe ulaşanlardan eyle. Bizleri dîninden ayırma ve kâfirlere karşı bize yardım et. Gerçekten mü’minin, Allah’a sarılması (dayanması) ve işlerini emr-i ilâhî çerçevesinde yürütmesi gerekir. Yine Rasûl’e ittibâ edip, âciz aklına ve kıt anlayışına uymaması; edebi risâlet kaynağından öğrenmesi, kıblenin tahvîli konusunda da soru sormayıp Allah’ın emrini beklemesi gerekmektedir. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’in isteğini yerine getirerek ona ikramda bulunmuş ve O’nu sâir peygamberlerden üstün kılmıştır. Kıblenin değişmesi kendilerine ağır gelen, Hakk’ı ve gerçeği idrakten perdelenmiş kimseler, iki gruptur:

Birinci tâife: Kıblenin Kâbe'den Beytü'l-makdis'e çevrilmesinin, mükâşefe denilen makam-ı kalbden, müşâhede denilen makam-i rûh'a yükselmek olduğunu bildiler. Kıblenin Kâbe'den Beyt-i Makdis'e çevrilmesini yakından uzağa düşmek ve urûcdan nüzûle geçmek olduğunu zannettiler. Şerefli makamlara doğru yürümenin kaybı sandılar. Bu da kendilerine çok ağır geldi. Oysa bu kişiler: Kalb makamına dönmenin zâhirinin dâ'vette temkin hâli olduğunu, tafsilde cem'i, cem' e tafsîli müşâhede demek olduğunu kavrayamadılar. Bu sâyede kul vahdette kesretten ve kesrette de vahdetten perdelenmekten korunmaktadır.

İkinci tâife ise: Değişikliğin hikmetlerini kavrayamayıp amellerinde şekle bağlı kaldılar. Önceki ibâdetlerinin sıhhatlerinin daha az, sonrakilerinin ise daha çok olduğunu zannettiler ve kendi zanlarınca bu amellerin boşa çıkmış olması onlara ağır geldi. Allah'ın hidâyete erdirdiği kişiler ise, Hak ve hakikatten perdelenmediler, gerçek ve doğru olana yöneldiler ve Muhammedî olan tevhid-i zâtî'ye eriştiler. Allah'ım bizi hidâyete erenlerden eyle ve bizi nebîler ve rasûllerle birlikte haşret.

Ehl-i te'vil: *"Doğu da batı da Allah'ındır"* âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: Bunlardan biri âlem-i nûr ve zuhûr -ki bu hıristiyanların yönüdür. Gerçekte kıbleleri bu zikredilen iki şeyin (nûr ve zuhûr) bâtınıdır diğeri ise zulmet ve gizlilik âlemidir ki yahûdîlerin yönüdür ve gerçekte kıbleleri bu zikredilen iki şeyin zâhiridir. Bâtın ve zâhir hangi tarafa dönerseniz, Allah'ın vechi oradadır. Yâni cemâl ve celâl sıfatlarıyla tecellî eden zât, her yerde hâzır ve nâzırdır. Zira, Allah'ın cemâl sıfatıyla kalblerinizde tecellîsi ve bu sıfatın zuhûruyla doğması, sizin O'nu müşâhede etmeniz ve O'nda fenâ bulmanızdır. Yine celâl sıfatıyla kalblerinizden perdelenmesi ve gizlenmesiyle grubu (batışı) ise fenâ hâlinden sonra tekrar bakâ hâline dönmenizdir. O halde her ne cihete yönelseniz Allah'ın vechi oradadır. Bir ve tek olarak sadece "O" vardır. Nitekim **Hâfız** şöyle der:

Kâbe ile puthâne arasında bir fark yoktur.

Çünkü sen her ne yana yönelsen O'na yönelmiş olursun.

Halkta Hakk'ı ve Hakk'da halkı biri diğerini perdelemeksizin, müşâhede etmek cem'u'l-cem ve bakâ makamıdır. Bu ise ancak ilmî tecellîden sonra ki "aynî tecellî" ile gerçekleşir.

Üftâde Efendi (k.s.) şöyle demiştir: İrşâdla emrolunmak neticede Hakk'ın hizmetine girmek ve bu yolda çalışmaktır. Meselâ Mûsâ (a.s.), ehli için bir parça ateş almak üzere Tûr dağına vardığında kendisine: *"Ey Mûsâ! Ben (evet) Ben, senin Rabbinim."* diye seslenildi ve öncelikle rubûbiyyet tecellî etti. Sonra ***"Ayakkabılarını çıkar."*** (Tâhâ, 20/12) denildi. Ayakkabılardan maksad ise tabîat ve nefs'dir. Kendisinden bunları terketmesi istendi. Daha sonra: ***"Ben seni seçtim*** *(sana)* ***vahyolunanı dinle. Muhakkak Ben,*** *(evet)* ***Ben Allah'ım, benden başka tanrı yoktur, bana kulluk et!"*** (Tâhâ, 20/13, 14) buyuruldu ve ulûhiyyet tecellî etti." Bu ikisinden (rubûbiyyet ve ulûhiyyet) sonra da "zât" tecellî etti ve Mûsâ (a.s.), Fir'avn'ı irşadla emrolundu. Hz. Mûsâ, âilesini orada bıraktı ve Fir'avn'a gitti. Şehre girdiğinde gece yarısı idi. Allah'ın

emrine imtisâlen asâsıyla Fir’avn’ın kapısını çaldı. Hz. Mûsâ’nın kapıyı şiddetli vurmasının tesiriyle korkudan Fir’avn’ın sakalının ağardığı söylenir. Fir’avn, kapıya çıktı ve Mûsâ’ya: “Seni biz yetiştirmedik mi, ne oluyor?” dedi. Hz. Mûsâ da: “Evet, ben de zâten bu yüzden üzerimde hakkın olduğu için herkesten önce seni dâ’vet ediyorum.” dedi. Mûsâ’yı öldürmek istediler. O da asâsını yere bıraktı, asâ büyük bir yılana dönüştü ve onları yutmaya yöneldi. Hz. Mûsâ’dan emân istediler. Mûsâ da onlara emân verdi. Aslında Fir’avn îmân etmek istiyordu, fakat Hâmân ona engel oldu. Hz. Mûsâ, Fir’avn’ı Hakk’a dâ’vet ettikten sonra âilesini bıraktığı yere geldi. Bu sırada eşi doğum yapmış ve onu korumak için etrafı da kurtlarla çevrilmişti. Oradan hiçbir canlı geçemiyordu. Allah’ın kudretine bakıp ibret almalı.

Rivâyet olunduğuna göre, İmâm-ı Âzam önceleri halkı kendi mezhebine dâ’vet etmekle meşgul olmadı. Ancak inzivâya çekildiği bir sırada rüyâsında Hz. Peygamber’i görüp aldığı müjdeden sonra dâ’vete başladı. Bu, onun hakîkate ulaştığının en sağlam delîlidir. İmâm-ı Âzam her gece kalkar ibâdet ederdi. Bir gün Kâbe’de hâtiften: “Ey Ebû Hanife, bana ihlâsla hizmet ettin, beni iyi bildin. Ben de seni ve kıyâmete kadar sana tâbi olanları affettim.” diye bir ses işitti. Bu rivâyet **Muhammed Belhî**’nin *Aynü’l-ilm* adlı eserinde vardır.

Âriflerden biri şöyle demiştir: “Beşerin kıblesi Kâbe’dir, semâ ehlinin kıblesi Beyt-i Ma’mûr’dur. Kerrûbiyyûn’un kıblesi Kürsî’dir. Hamele-i Arş’ın kıblesi de Arş’dır. Hepsinin maksad ve matlûbu ise vechullah yâni Allah rızâsıdır.

❀

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ
كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾

116. “Allah çocuk edindi” dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Oysa göklerde ve yerde olanların hepsi O’nundur, hepsi O’na boyun eğmiştir.

Âyet, yahûdîlerin: “Üzeyr, Allah’ın oğludur.”, hıristiyanların: “Îsâ, Allah’ın oğludur.” ve Arap müşriklerin: “Melekler, Allah’ın kızlarıdır.” demeleri üzerine nâzil olmuştur. Âyette geçen “dediler” ifâdesi, bu üç grubu içine almaktadır. Yahûdîler ve hıristiyanlar, açık bir şekilde zikrolunmuşlardı. Üçüncü grub ise müteâkıb âyetlerde gelen *“Bilmeyenler de tıpkı onların dedikleri gibi demişlerdi.”* ifâdesinden anlaşılmaktadır. Bu durumda mânâ: “Yahûdîler, hıristiyanlar ve bilmeyenlerden de onlara katılanlar dediler...” şeklinde olur. *“Allah çocuk edindi.”* demelerinden maksad; ya Allah çocuk yaptı ya da yaratıklardan bir kısmını çocuk yapıp onların kendi çocuğu olduklarını iddiâ etti, demektir.

Allah Teâlâ, çocuk edinmekten de çocuk edinmeyi gerekli kılan sebeblerden de münezzehdir. Zira çocuk edinmede, kendisine yardım edecek ve ölümünden sonra yerine geçecek birisine ihtiyaç ve teşbih gibi Allah’ın ulûhiyetine asla yakışmayacak sıfatlar

vardır. Çünkü çocuk babasının cinsinden olur. Oysa Allah hiçbir şeye muhtaç olmayan hiçbir şeye benzemeyen bir ve tek varlıktır. Nitekim *Mesnevî*'de gelmiştir:

Doğurmamıştır, doğrulmamıştır. Çünkü Kadîmdir.
O, hiçbir kimsenin ne babası, ne oğlu, ne de amcasıdır.

Âyetin devamında: *"Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur."* denilerek buna işâret edilmiştir. Yâni mesele onların zannettikleri gibi değildir, Allah Teâlâ yerde ve gökte olan her şeyin yaratıcısıdır. Ve bunlar içerisine melekler, Üzeyr ve Îsâ da dâhildir. Dolayısıyla yerdeki ve gökteki varlıklardan hiçbirinin Allah'ın çocuğu olması mümkün değildir.

"Hepsi O'na boyun eğmiştir." Yerde ve gökte canlı-cansız, âlim-câhil her şey Allah'a boyun eğmiştir. O'nun irâdesinin ve yaratmasının dışına çıkamaz. Bu vasıflara sahib olan şeyler ise yaratıcılarına benzer olamazlar. Oysa çocuğun babasına benzemesi gerekir. Bu da Allah'ın hiçbir şekilde çocuk sahibi olmadığını gösterir. Âyette önce "yerde ve göklerde olan herşey" denilerek aklı olmayanlar için kullanılan bir ifâde kullanılmış, sonra da akıllılar için kullanılan bir kalıpla: "Hepsi O'na boyun eğmiştir." denilmiştir. Bu, Allah'a oğul isnâd eden akıl sâhiblerine hakaret için uygulanmış bir yöntemdir.

❀

بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

117. *(O)* göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece "Ol!" der, o da hemen oluverir.

"Göklerin ve yerin yaratıcısıdır." Yeri ve göğü daha önce bir benzeri olmaksızın, modelsiz yaratandır. Âyette geçen *"ibdâ"* kelimesi, bir şeyi maddeye ve zamana bağlı olmaksızın îcâd etmek, yaratmak anlamınadır. Bu nedenle hevâ sâhibi kişilere bid'at ehli denmiştir ki, şerîatte daha önce benzeri olmayan bir şey yapan anlamınadır. Âyetin: "Yeri ve gökleri eşsiz olan" anlamında olması da mümkündür. Bu âyette Allah'ın çocuk sahibi olmadığına işâret vardır. Çünkü baba, kendisinden ayrılan çocuğun ana maddesidir. Allah ise mutlak anlamda her şeyin yaratıcısıdır. O bir şey, olmaktan münezzehtir. Öyleyse O, baba olamaz. Zira yeri ve göğü maddesiz yaratan, nasıl olur da Îsâ'yı babasız yaratmaya kâdir olamaz?

"Bir şey yaratmak istedi mi ona sadece ol! der, o da hemen (hiçbir, gecikme ve geri kalma olmaksızın) *oluverir."*

Ehl-i sünnet, eşyânın yaratılmasını "kün=ol!" emrine bağlamazlar. Bilâkis eşyânın varlığı, Allah'ın halk, îcâd ve tekvîn gibi ezelî sıfatlarına bağlıdır. Bu söz ise eşyânın Allah'ın îcâd ve ezelî kudreti ile ne kadar sür'atli yaratıldığını göstermektedir. Fakat

Allah’ın kudretinin mâ’dûmâta (o anda olmayanlara) “nasıl taalluk ettiğini kimse bilemez.” Bu konuda susmak gerekir. Yine, Allah’ın zâtı, ölümden sonra azâbın nasıl olacağı v.b. konularda da susmak gerekir. Zira bunlar derin ve muğlak konulardır.

Bu, insanların Allah’a oğul isnâd ederek ve Allah oğul edindi, diyerek dalâlete düşmelerinin sebebi, önceki şerîatlerde Allah’a “Baba”, içlerinden en büyüklerine de “İlah” demeleridir. Hatta onlar: “Baba küçük rabdir. Allah da büyük babadır” derlerdi. Bununla insanın yaratılmasında Allah’ın ilk sebeb, babanın ise son sebeb olduğunu anlatmak isterlerdi. Bir anlamda baba, çocuğun mâbûdudur. Daha sonra bir kısım câhiller bunun “vilâdet-i tabîiyye”, (tabîî doğum) olduğunu zannettiler. Ve taklîd yoluyla buna i’tikâd ettiler. Bu sebeble küfre düştüler. İster sebebiyyet yoluyla olduğu kastedilsin, isterse vilâdet-i tabîiyye yoluyla olduğu kastedilsin, Allah hakkında bu tür ifadelerin kullanılması câiz değildir. Zira her iki durumda da fesâd ve aldatma kasdedilmektedir. Dost edinmeye gelince, bu Allah hakkında câizdir. Çünkü muhabbet, sevenin cevherinden ayrı ve farklıdır.

Dediler ki: Allah, Îsâ (a.s.)’a: “Senin doğumuna vesîle oldum. Sen nebîsin” (ولدتك وانت نبى) buyurdu. Hıristiyanlar bunu: “Seni doğurdum, sen benim oğlumsun.” şeklinde değiştirdiler. (ولدتك وانت بنى) Allah onların iddia ettikleri bu tür şeylerden münezzehdir. Yine Allah: “Ey Yahûdî bilginleri ve Ey peygamberlerimin oğulları!” (ياالحبارى وياابناء رسلى) buyurdu. Yahûdîler bunu: “Ey dostlarım, ey oğullarım!” (ياالحبائى وياابنائى) şeklinde değiştirdiler. *“Velede”* fiilindeki *“lâm”*ın şeddesini düşürdükleri gibi, Peygamber anlamındaki *“nebî”* kelimesini oğul anlamında *“benî”* şekline soktular. Allah da onları şu kavliyle yalanladı: ***“Yahûdîler ve hıristiyanlar: “Biz, Allah’ın oğullarıyız ve sevgilileriyiz.” dediler. De ki: O halde niçin günahlarınızdan ötürü Allah size azâb ediyor?”*** (el-Mâide, 5/18) Allah, sınır ve cihet gibi maddî şeylerden münezzehdir. Eşler, oğullar ve kızlar edinmekten de çok çok yücedir. Ne yerde, ne de gökte, O’nun bir benzeri yoktur. Rasûlullah (s.a.) Allah’ın şöyle buyurduğunu rivâyet etti: *“Âdemoğlu beni yalanladı”* Yâni benim yalan söylediğimi iddiâ etti. “*Oysa yalanlamaması gerekirdi. Yine Âdemoğlu bana sövdü, oysa sövmemesi gerekirdi. Beni yalanlaması, kendisini öldükten sonra tekrar diriltmeye güç yetiremeyeceğimi zannetmesidir. Bana sövmesi ise bana oğul isnâd etmesidir. Hâşâ ben eş ve oğul edinmekten münezzehim.”*[366]

Allah’a oğul isnâd etmenin küfr diye nitelendirilmesi, doğum olayının bütünden bir parçanın ayrılıp gelişmesi şeklinde olmasındandır. Böyle bir olay ancak mürekkep cisimlerde olabilir. Her mürekkeb cisim de varlığında bir başkasına muhtaçtır. Oysa Allah, muhtaç olmaktan münezzehdir. Bu nedenle onların bu isnâdları, Allah hakkında çok ağır bir iftirâ olduğu için, “sövme” küfr diye isimlendirilmişti.

Onların, *“Allah evlâd edindi.”* sözleri de aynı zamanda yalandır. Zira Allah kendisinin evlâd edinmediğini söylüyor. Yine onların: “Allah bizi öldükten sonra diriltemez.” sözleri de aynı zamanda küfür”dür. Çünkü burada da Allah’a acz nisbet etme vardır. Öyleyse: “Bunlardan birine *“kizb”* diğerine *“küfür”* denmesinin sebebi

nedir?” denirse şöyle cevap veririz: “Öldükten sonra tekrar dirilmeyi” inkâr etmek, Allah’dan “Kemâl” sıfatını nefyetmektir. “Allah’a evlâd isnâd etmek” ise Allah’a noksanlık izâfe etmektir. Sövmek yalanlamaktan daha kötüdür. Allah’ı yalancılıkla itham, Nebî (s.a.)’i yalancılıkla itham etmekten çok çok daha ağırdır. Bir hadis-i şerîfde Hz. Peygamber: *“Beni yalancılıkla suçlamak, bir başkasını yalancılıkla suçlamaya benzemez.”*[367] buyurmuştur. Yâni Allah’a yalan isnâd etmenin dışında, Nebî (s.a.)’e yalan isnâd etmek, yalanların en büyüğüdür. Çünkü Hz. Peygamber’e yalan isnâd etmek, İslâm’ın temellerinin yıkılmasına, şerîatın ve ahkâmının ifsâd olmasına yol açar. Bu sebeble Hz. Peygamber: *“Kim bilerek bana yalan isnâd ederse, cehennemden yerini hazırlasın.”*[368] buyurmuştur.

Mü’min’e yakışan, sapıklık, dalâlet, kötü söz ve fiillerden uzak durarak, şirk-i hafîden kurtuluncaya kadar, gece-gündüz tevhîd üzre olmak ve zikrullaha devam etmektir. Hadis-i şerifte: *“Eğer krallar, zikrullahın değerini ve kıymetini bilseydi, emirliği bırakırdı. Tüccar, zikrullahın değerini anlasa ticâretini bırakırdı. Eğer bir tesbîhin sevâbı yeryüzü ehline taksim edilseydi, herkese dünyânın on katı sevâb düşerdi.”*[369] Bir başka hadiste de: *“Mü’minin üç kalesi vardır: Zikrullah, Kur’ân tilâveti ve mescid.”* buyurulmuştur. Burada zikredilen mescidden murâd, kişinin namaz kıldığı yerdir, ister evinde olsun, isterse dışarda. Fakat tevhîd izlerinin mülk ve melekût âleminde zuhûr etmesi için ibâdet ve zikrullahda sıdk ve ihlâs şarttır. Allah’ım bizi yakîne erdir ve bizlere temkin makamlarından bir makam ihsan et, âmin!

Mesnevî’de der ki:

Senin toprak ve sudan olan bedenle zikrinin buharından
Cennette bir kuş olur, o kuşun rûhu gönüldeki sıdk ve ihlâstır.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَأْتِينَٓا اٰيَةٌ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾

118. Bilmeyenler dediler ki: Allah bizimle konuşmalı ya da bize bir âyet *(mûcize)* gelmeli değil miydi? Onlardan öncekiler de işte tıpkı onların dediklerini demişlerdi. Kalbleri *(akılları)* nasıl da birbirine benzedi? Gerçekleri iyice bilmek isteyenlere âyetleri apaçık gösterdik.

*“Bilmeyenler”*den maksad hakîkaten câhil olan Arap müşrikleri veya câhillik eden; yâni bildikleriyle amel etmeyen ehl-i kitaptır. İlim amel içindir. Amelsiz ilim yok hükmünde olduğundan bunlara da “bilmeyenler” denilmiştir.

“Allah bizimle konuşmalı ya da bize bir âyet gelmeli değil miydi?” Yâni Allah bize vâsıtasız, açıkça meleklerle konuştuğu gibi, senin Allah Rasûlü olduğunu söylemeli veya bir melek vâsıtasıyla bize senin, kendisinin peygamber ve elçisi olduğunu söylemeli değil miydi? Diğer peygamberlere konuştuğu gibi, bizimle de konuşsaydı ya?” dediler. Câhillerin bu sözleri kibir ve böbürlenmekten başka bir şey değildir. Bu

sözleri ile âdetâ şöyle demek istiyorlar: "Biz de melekler ve peygamberler gibi yüce kişileriz. Neden onlar Allah'la konuşabilsinler de, biz konuşmayalım? Veya bunlar olmasa bile, bize senin doğruluğuna delâlet eden bir âyet, mûcize gelmeli değil miydi?" Bu ifâde onların inkârcılığından başka bir şey değildir. Zira Kur'ân ve diğer mûcizelerin hepsi bir âyettir. Bu kişiler bunları bildikleri halde, bile bile yalanlamaktadırlar. İşin garibi, bunlar hakîr nefislerini yüceltirken, yüceler yücesi Allah'ın âyetlerini küçümsemektedirler.

Kendilerinden önceki ümmetler de onların dedikleri gibi demişlerdi. Yahûdîler Mûsâ (a.s.)'a: *"Bize Allah'ı açıkça göster."*, "Biz bir yemeğe sabredemeyiz." türünden şeyler söylemişlerdi. Hıristiyanlar da: Îsâ (a.s.)'a: "Rabbin gökten bize bir sofra indirebilir mi, buna gücü yeter mi?" gibi şeyler söylemişlerdi. Âyette hem "aynen" hem de "onların dedikleri gibi" denmesi, sözün söze hem sebeb ve sonuçta, hem de sözü söylerken görmeden sırf hevâ ve hevese uyarak inâdla söylenmesi konusunda benzediği içindir. Bunların kalbleri ile öncekilerin kalbleri körlük, kasvet ve inâdda ne kadar da birbirine benzemiş! Bu kişilerin sözlerinin birbirine benzemesi, kalblerinin benzerliği şeklinde ifâde olunmuştur. Zira diller kalblerin tercümanıdır. Eğer kalbte küfür, kasvet, körlük, sefeh ve inâd yerleşmişse, dilden de ancak dışarı şüphe ve îmândan uzaklaşma belirtileri yansır. Nitekim şöyle denilmiştir:

İnsanlık, insanın dilinin altında gizlenmiştir.
Çünkü insan söz söylediği zaman bilirler ki,
Güzel söz söylemişse o akıllı adamdır,
Çirkin söz söylemişse o da sefîh, ahmak adamdır.

"Biz hakîkatleri yakînen bilmek isteyenlere, âyetlerimizi apaçık göstermişizdir." Yâni, yakîni arzu edenler için apaçık âyetler indirmişizdir. Yâni onu önceden açık değilken sonra açıklamış değiliz. Bu insanların: "Sivrisineği küçük, fili büyük olarak yaratanı tesbîh ederiz." demelerine benzer. Yakîn ilmin en ileri derecesidir. Kizbe, şekk ve şüpheye ihtimâli olmayan vâkıâya uygun kesin bilgidir. Âyette geçen "iykân" (iyice bilmek) yakîni istemek" anlamına mecâzdır. Sonuç zikredilip sebeb kasdedilmiştir. Zira yakînin delillere ve âyetlerin açıklanmasına ihtiyacı yoktur. Deliller ve açıklamalar ancak yakîne ermeyi arzulayanlar için söz konusudur.

❀

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾

119. Doğrusu biz seni Hak *(Kur'ân)* ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.

Ey Habîbim! Biz seni deliller ve âyetlerle desteklemiş olarak, sana inananlara, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiç kimsenin hayâl dahi edemeyeceği

nimetleri müjdeleyici ve sana inanmayanları, sana isyan edenleri de uyarıcı ve korkutucu olarak gönderdik. Mûcizeler ve delillerle senin hak peygamber olduğun açığa çıktıktan sonra, sana düşen sadece müjde veya uyarı şeklindeki dâ'vet ve teblîğdir. Ayrıca onları îmâna ve İslâm'a zorlaman gerekmez. Kendilerine tebliğ ulaştığı halde, küfürde ısrar ve inâdlarından dolayı, îmân etmemelerinden sen sorumlu değilsin.

"Cehennemliklerden sen sorguya çekilecek değilsin." anlamına gelen cümle "Cehennemlikler hakkında soru sorma!" anlamını verecek şekilde de okunmuştur. Bu durumda mânâ: Rasûlullah'ın, anne ve babası ile ilgili soru sormaktan nehyedilmesi şeklinde olur. Rasûlullah'ın: *"Anne ve babama ne oldu, acaba şu an ne durumdalar, keşke bilebilsem!"*[370] diye sorduğu ve bunun üzerine bu âyetin nâzil olduğu rivâyet edilmiştir.

Cehennem, çok sıcak mekân demektir.

Hz. Peygamber'in ebeveyninin îmânları konusunda farklı rivâyetler vardır. Bunlardan **Şeyh Üftâde** hazretleri, şöyle der: "Rasûlullah'ın ebeveyninin îmânlarına delâlet eden şeylerden biri de, babasının adının Abdullah olmasıdır. **"Allah"**, Hak Teâlâ'nın zâtına hâs özel isimdir. Câhilliyyede herhangi bir put bu adla isimlendirilmemiştir. Onlar putların bâzılarına Lat, bâzılarına da Uzzâ diyorlardı.

Hâfız ve muhaddis **İmâm Sehâvî** ise bu meselede olumlu veya olumsuz bir şey söylemeyip, susmayı tercih etmiştir. *el-Makâsıdü'l-hasene* adındaki eserinde: "Ben bu konuda bir risâle yazdım. Ama kanâatimce bu konuda müsbet menfî bir şey söylemeden susmak gerekir." demektedir. Mâlikî imâmlarından **Ebû Bekr İbn Arabî**'ye: "Hz. Peygamber'in ebeveyni ateştedir." diyen bir adam hakkında ne dersin? "diye soruldu. O da cevâben: "O kişi mel'ûndur." dedi. Zira Allah: ***"Allah'a ve Rasûlü'ne eziyet edenlere, Allah dünyâda ve âhırette lâ'net etmiştir."*** (el–Ahzâb, 33/57) buyurmaktadır. Bir hadis–i şerifte de: *"Ölüler vasıtasıyla, dirilere eziyet etmeyiniz."*[371] buyurulmuştur.

İmâm Rustağfenî'ye, bir kısım insanların: "Âdem (a.s.)'dan mâlûm zelle sâdır olunca, bütün bedeni karardı, yeryüzüne indirilince oruç ve namazla emrolundu, oruç tuttu ve namaz kıldı, akabinde de bedeni beyazlaştı." dedikleri, böyle bir şeyin sahîh olup olmadığı soruldu. O da cevâben şöyle dedi: "Genel olarak, peygamberler hakkında onlara bir ayıp ve noksanlık izâfe edebilecek bir sözü konuşmak câiz değildir. Onlar aleyhine dilimizi tutmakla emrolunduk. Çünkü onların mertebeleri yüce ve Allah katında mükerremdirler. Rasûlullah şöyle buyurdu: *"Ashâbım anıldığında ileri geri konuşmaktan dilinizi tutunuz."*[372] Sahâbe hakkında onlara leke ve nakîsa getirebilecek konularda susmakla emrolununca, peygamberler hakkında susmak ve dilimizi tutmak daha uygun ve daha doğru bir davranış olur. Müslümana yakışan, inanç esâslarından olmayan ve kalbin de bir payı bulunmayan Hz. Peygamber'in soyunun asâletine şüpheleri halel getirecek bir konuda dilini tutmaktır. Dilin de, halkın anlamaya ve defetmeye muktedir olamayacağı —noksanlık gibi gözüken— konulardan korunması

gerekir. Bu anlattığım, konumuzla ilgili çeşitli eserlerden derlediğim ve te'lîf ettiğim yeterli açıklamalardır.

---

[361]. *Tirmizî*, Îmân, 8; *İbn Mâce*, Mesâcid, 19; *Dârimî*, Salât, 23; *Müsned*, III, 68, 76.
[362]. *Tirmizî*, Tefsîr, (57); *Müsned*, II, 37.
[363]. *Müslim*, Salât, 222; *Ebû Dâvud*, Vitr, 5; *Tirmizî*, Deavât, 112; *Nesâî*, Tatbîk, 47, 71; *İbn Mâce*, İkame, 117; *Muvatta*, Kur'ân, 31; *Müsned*, I, 58, 96, 118, 150
[364]. bk. *Buhârî*, Enbiyâ, 24, 25, *Müslim*, Fazâil, 166, 167; *Ebû Dâvud*, Sünnet, 13
[365]. bk. *Buhârî*, salât, 31, 32; *Müslim*, mesâcid, 11, 13; *Ebû Dâvud*, salât, 199
[366]. *Buhârî*, Tefsîr (112) 1; Tefsîr, (2), 8
[367]. *Buhârî*, Cenâiz, 34; *Müsned*, IV, 245
[368]. *Buhârî*, İlim, 38, Cenâiz, 33; *Müslim*, Zühd, 72; *Ebû Dâvud*, İlim, 4, *Tirmizî*, Fiten, 70; *İbn Mâce*, Mukaddime, 4; *Dârimî*; Mukaddime, 25, 26 *Müsned*, II, 47, 83, IV,47
[369]. *Deylemî*, hadis no: 5057
[370]. *Süyûtî*, ed-Dürrü'l-mensûr, I, 271
[371]. *Tirmizî*, Birri, 54; *Nesâî*, Kasâme, 23; *Müsned*, I, 300 V, 279
[372]. *Münâvî*, I, 347.

DOĞRU YOL
ANCAK ALLAH’IN YOLUDUR

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ اِنَّ
هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِى جَٓاءَكَ مِنَ
الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾ اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ
الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ اُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ
فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾ يَا بَنِى اِسْرَٓائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ
الَّتِى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا
يَوْمًا لَا تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا
شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

120. Dinlerine uymadıkça yahûdîler de hıristiyanlar da asla senden râzı olmayacaklardır. De ki: Doğru yol, ancak Allah’ın yoludur. Sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, andolsun ki, Allah’dan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.

121. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler*(den bâzısı)* onu, hakkını gözeterek okurlar. Çünkü onlar, ona îmân ederler. Onu inkâr edenlere gelince, işte gerçekten zarara uğrayanlar onlardır.

122. Ey İsrâîloğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi *(bir zamanlar)* cümle âleme üstün kılmış olduğumu hatırlayın.

123. Ve bir günden sakının ki, o günde hiç kimse başkası nâmına bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabûl edilmez, hiç kimseye şefâat fayda vermez. Onlar hiçbir yardım da görmezler.

❀

Allah, bu âyette Rasûlullah’dan, ehl–i kitab’ın râzı olmasını imkânsız ve çıkışı olmayan bir husûsa –ki o da Rasûlullah’ın onların dînini benimsemesine– bağlamakla, Hz. Peygamber’den onları islâmlaştırmadaki aşırı isteğinden ümidini kesmesini istemektedir. Ondan râzı olmadıkları halde, onun dînine nasıl tâbi olabilirler. Yâni yahûdîler, sen yahûdîleşmedikçe ve onların kıblesine –batıya– yönelip namaz kılmadıkça; hıristiyanlar da sen hıristiyanlaşmadıkça ve onların kıblesine –doğuya– yönelip namaz kılmadıkça asla hoşnud olmazlar. Bu onların: “Bizim dînimize girmedikçe senden râzı olmayız.” sözlerinin bir hikâyesidir. Onlar bu sözleriyle, gûyâ kendi dinlerinin, kesinlikle hidâyet yolu olduğunu; diğerlerinin olmadığını iddiâ

ediyorlardı. Allah Teâlâ, Rasûlü'ne şöyle emretti: "Allah'ın hidâyet yolu olan İslâm yok mu? İşte doğru yolun ta kendisi odur, (yoksa) sizin iddiâ ettiğiniz sapık ve dalâlet yolu değil."

"Onların hevâ ve heveslerine uyacak olursan" yâni onların nefislerinin arzu ve iştiyâklarından sâdır olan sapık görüşlerine uyacak olursan —ki onların bu hâli daha önce "millet–din" olarak ifâde edilmişti, zirâ üzerinde oldukları yol buydu— Allah'ın, peygamberleri vasıtasıyla tebliğ ettiği şerîat ise hakiki anlamıyla "millet–din" dir. Yahûdîler ve hıristiyanlar hevâlarına uyarak bunu değiştirmişlerdir. *"Hevâ"*, şehvetten doğup sâhibini sapıklığa sürükleyen görüş demektir. Bu şekilde isimlendirilmesi sâhibini dünyâda her türlü tehlikeye, âhırette de azâba sürüklemesi sebebiyledir.

Peygamberler tarafından, ümmetleri için konulan "meşrû yola" millet adı verilir. İnsanlar gereklerini yerine getirip, ibâdet ettikleri için bu yola "din"; rahmet ve sevâba susayanların kaynağı olduğu için "şerîat" da denir. Âyette geçen: *"Onların hevâ ve heveslerine uyarsan"* hitâbı, gerçekte Hz. Peygamber'edir.

Eğer, "Allah Teâlâ, peygamberlerin ismetine hükmetmiştir, peygamberlerin, kendisine âsî olmayacaklarını, emirlerine muhâlefet etmeyeceklerini bilmesinden dolayı enbiyânın mâsûm olması vâcibtir. Dolayısıyla onları kâfirlerin hevâ ve heveslerine uymaktan sakındırmanın bir anlamı yoktur. Bu durumda âyetteki sakındırma peygamberler için değil, onların ümmetleri içindir." denilirse, cevap olarak şöyle deriz: "Bir insanı her hangi bir şeyle mükellef tutmak, insanın zâtı itibarıyla o işi yapabilecek güçte olmasına bağlıdır. Peygamberler, her ne kadar Allah tarafından korunmuş, mâsûm kişiler ise de, tabîatları itibariyle hatâ ve isyana müsâid olduklarından kendilerine bu sakındırma yapılmıştır."

Sana gelen bunca ilimden; yâni, sana vahyedilen Kur'ân'dan sonra, hâlâ onların hevâ ve heveslerine uyacak olursan, senin için Allah'dan başka koruyacak ne hakiki bir dost, ne de hakiki bir yardımcı yoktur.

"Velî" dost, ve *"nasîr"* yardımcı arasındaki fark; velî bazen yardımdan geri kalabilir, yardım edemeyebilir. *"Nasîr"* bazen yardım edilenin akrabası olabileceği gibi bazen de yabancı olabilir. Bu sebeble âyette ikisi birlikte zikredilmiştir.

Yahûdî ve hıristiyanlar, içlerindeki riyâset sevdâsı peşinde koşan inadçıların durumu anlatıldıktan sonra riyâset sevdâsı ve inadçılıktan vazgeçen, Allah rızası ve âhıret sevâbı uman, âhıreti bu geçici dünyaya tercih edenler övülerek buyuruluyor ki:

❀

اَلَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهٖۜ اُو۬لٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهٖۜ
وَمَنْ يَكْفُرْ بِهٖ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾

121. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler*(den bâzısı)* onu, hakkını gözeterek okurlar. Çünkü onlar, ona îmân ederler. Onu inkâr edenlere gelince, işte gerçekten

zarara uğrayanlar onlardır.

“Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler,” ibâresiyle Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi ehl-i kitabtan îmân edenler kastedilmektedir. Âyette bunların özellikle zikredilmesi bu sayılanların kitabla amel etmelerindendir. Kitap ise Tevrât’tır.

“Tilâvet hakkını tam gözeterek okurlar.” Tahrif etmeksizin lâfzına uyarak mânâlarını düşünerek ve içindekilerle amel ederek.

“İşte onlar” kitap verilmekle ve onu okumakla tavsîf olunanlar; tahrîf etmeksizin kendi kitablarına inanan kimselerdir. Kim de o kitaba ister tahrif yoluyla olsun ister başka bir yolla küfrederse, onlar da îmâna mukabil inkârı satın almış, aldanmış ve helâke uğramış kimselerdir.

❀

يَا بَنِىٓ اِسْرَٓائِلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتِىٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنِّى فَضَّلْتُكُمْ
عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾

122. Ey İsrâîloğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi *(bir zamanlar)* cümle âleme üstün kılmış olduğumu hatırlayın.

Tevrât da Allah’ın İsrâîloğulları’na ihsan ettiği nimetlerdendir. Nimetin hatırlanması, nimete şükretmekle olur. Bu nimete zamanla şükür ise Tevrât’ta zikrolunan herşeye îmân etmeleridir. Hz. Peygamber’in sıfatı da Tevrât’ta zikrolunduğu için ona da îmân etmeleri gerekmektedir. Allah’ın “hatırlayın” emrini tam ve gerçek anlamıyla yerine getirebilsinler.

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ
وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

123. Ve bir günden sakının ki, o günde hiç kimse başkası nâmına bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabûl edilmez, hiç kimseye şefâat fayda vermez. Onlar hiçbir yardım da görmezler.

“O günden...” O kıyâmet gününün azâbından sakının ki, o gün hiçbir nefis bir başkasının borcundan veya günahından dolayı sorumlu tutulmaz. Herkes yaptığının karşılığını bulur. Ancak üzerinde başkasının hakkı bulunan kişi hâriç. Böyleleri üzerindeki bu hakkı ödemediği; helâlleşmediği sürece ondan sorumludur ve cezâsını da çekecektir. Bu sebeble Hz. Peygamber, *“Her kimin üzerinde kardeşi* –dünyâ malı veya başka bir şeyden dolayı– *hakkı varsa dinar veya dirhemin fayda vermeyeceği o gün* (kıyâmet) *gelmeden gidip helâllik dilesin. Aksi takdirde kıyâmet günü, eğer sâlih ameli varsa –kardeşine yaptığı haksızlık miktarınca– alınır ve kardeşine verilir; sâlih ameli yeterli gelmezse, kardeşinin günahlarından alınır, kendisine yüklenir.”*[373]

“Kimseden bedel kabûl olunmaz.” O kıyâmet günü hiçbir nefisten kendisini azâbtan

kurtaracak bir bedel, fidye de kabûl olunmaz. Kimseye de şefâat fayda vermez ve onları Allah'ın azâbından koruyacak bir yardımcı, bir güç de bulunmaz.

Bil ki, azâbı hak eden bir kişi, dünyâda, şu iki şeyden biriyle kurtulabilir:

1- Güçlü bir yardımcı –ki onu zorla azâbtan çekip alsın–,

2- Fidye vererek.

Dünyâda düşünülebilecek bu iki durumu da nefyederek Allah Teâlâ kıyâmet gününün ne derece korkunç bir gün olduğunu beyân etmiştir.

Sa'dî der ki:

Kıyâmet günü iyiler, yüksek derecelere ulaşır.
Ta yerin altından Süreyya yıldızına erişir.
Senin başın ar ve nâmustan önünde kalır.
Çünkü senin işlediğin amellerin etrafına geldi.
Kardeş bugün işlediğin kötü ameller yüzünden,
İyi kimselerin yanında utanırsın, başın önünde kalır.
Kıyâmet günü dünyâda işlediklerinden sorulursun.
O günün dehşetinden büyük peygamberler bile korkar.
Âhıret öyle bir yerdir ki peygamberleri bile dehşete düşürür.
O gün sen, günah ve isyânına ne mâzeret bulacaksın?

Allah Teâlâ, İsrâîloğulları'nı anlatmaya, zikrettiğimiz bu iki âyetle başladı. Birinci âyette onlara olan nimetini hatırlattı, diğerinde ise –aşırı derecede bir nasîhat ve uyarı ile– kıssa sona erdi ki amacı da zâten buydu. Nitekim: "Eğer onların hevâ ve heveslerine uyarsan." buyurularak, hevâ ve bid'at ehli kişilerle arkadaşlığın; söz, fiil ve davranışlarda onlara uymanın çirkinliğinin beyân edilmesi de bunu göstermektedir. Hadis-i şerîf'te: *"Kim bir kavmin amellerine tâbi olursa kıyâmette o kavimle birlikte haşronulur, onların işledikleri amelleri işlemese bile onlar gibi hesâba çekilir."*[374] buyurulmuştur. İnsan, cinâyet, zinâ v.b. suçları işlemese, fakat bu fiilleri işleyenlere kalben sevgi ve yakınlık duysa ve içinde onları işleme arzusu taşısa, o günaha ortak olmuş olur.

Bir hadis-i şerifte: *"Bir günah işlendiğini görüp, onu kerîh gören kişi, sanki orada bulunmamış gibidir; fakat orada bulunmadığı halde işlenen günahı hoş gören kişi, aynen o günahı işlemiş gibidir."*[375] buyurulmuştur.

Bir ihtiyaç dolayısıyla veya sakınılması mümkün olmayan bir sebeble, tesâdüfen ma'siyet meclisinde bulunup da ona engel olamamak yasak değildir. Ama kasden bu tür meclislerde bulunmak yasaktır.

Selef-i sâlihin, hevâ ve bid'at ehlinin meclislerinden uzak durur ve bu tür kişilere uymaktan sakınırlardı.

Rivâyet olundu ki: **İbnü'l-Mübârek**, bir gün rüyâda görüldü. Kendisine: "Rabbin sana nasıl muâmele etti?" diye soruldu. O da: "Bir gün bir bid'atçıya hoşgörüyle baktığım için, beni azarladı ve beni otuz sene bekletti. Bana: "Dinde benim düşmanıma

düşmanlık etmedin,” buyurdu” şeklinde cevap verdi. Bu hatırlatmadan sonra, zâlimlerle düşüp-kalkanın âkıbetinin nice olacağını var sen hesap et! Din ve mezheblerde ayrılığın çoğaldığı ve halkın bozulduğu bir dönemde, Rasûlullah’ın sünnetine sarılan kişiye yüz şehîd sevâbı verilir. Nitekim hadiste: “Bir dönem gelip, sünnetim eskiyecek, bid’atlar yeşerecek; o günde sünnetime sarılan kişi garib ve yalnız kalacak, insanların bid’atlarına tâbi olanlar ise, elli veya daha çok arkadaş bulacaktır.” buyurulmaktadır. Sohbet ve arkadaşlığın gerçekten insan üzerinde büyük bir tesiri vardır. Nitekim bir şâir şöyle söyler:

Aptalın cesâretliye doğru koşması sür’atli olur.
Kor, külün üzerine konunca hemen söner.

Hâfız der ki:
Meclisin pîri vâizin ilk sözü şudur:
Seninle aynı değerleri paylaşmayanla dost olma!

---

[373]. *Buhârî*, Mezâlim, 10; Rikak, 48.
[374]. Münâvî, VI, 32.
[375]. Münâvî, VI, 117.